ГРИГОРІЙ
КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Григорій Федорович
КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

1778—1843

ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

ПОВІСТІ
ТА
ОПОВІДАННЯ

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

КИЇВ
НАУКОВА ДУМКА
1982

У1
К32

РЕДАКЦІЙНА
КОЛЕГІЯ

І. О. Дзеверін (голова)
М. П. Бажан
О. Т. Гончар
Ю. Е. Григор'єв (секретар)
В. Г. Дончик
М. Г. Жулинський (заступник голови)
П. А. Загребельний
С. Д. Зубков
Є. П. Кирилюк
О. В. Мишанич
Л. М. Новиченко
Д. В. Павличко
Ф. П. Погребенник
В. М. Русанівський
М. П. Стельмах
О. В. Шпильова
М. Т. Яценко (заступник голови)

Упорядкування і примітки
Н. О. ІШИНОЇ

Вступна стаття
О. І. ГОНЧАРА

Редактор тому
О. І. ГОНЧАР

Редакція художньої
літератури

К $\frac{4702590100\text{-}658}{\text{М221(04)-82}}$ передплатне

© Видавництво «Наукова думка», 1982

ГРИГОРІЙ КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

Літературні заслуги Григорія Федоровича Квітки-Основ'яненка визначаються насамперед тим, що він був основоположником художньої прози в новій українській літературі і відомим драматургом, а також популярним свого часу російським письменником, який кращими своїми творами прилучався до «гоголівського напряму». Примітну роль його в європейському літературному процесі І. Франко вбачав у тому, що він «творець людової повісті, один з перших того роду творців у європейських письменствах» [1].

У читацьких колах з нетерпінням чекали появи нових його творів. В. Бєлінський на сторінках найпередовішого на той час журналу «Отечественные записки» висловлював побажання: хай швидше з'являються друком твори «улюбленця публіки, дотепного й талановитого Основ'яненка! От уже буде роздолля для численних шанувальників його оригінального таланту, до числа яких ми передусім зараховуємо самих себе» [2]. Найвпливовіші журнали запрошували видатного прозаїка й драматурга до співпраці. «Мені втішно було бачити, що ви визнали призначення «Отеч[ественных] записок» гідним своєї участі...— писав видавець цього журналу А. О. Краєвський Квітці-Основ'яненку 6 жовтня 1839 р.— Я несказанно був би вам вдячний, якби ви зволили надіслати яку-небудь статтю для надрукування» [3]. П. О. Плетньов, видавець заснованого Пушкіним журналу «Современник», опублікувавши 1838 р. російський переклад повісті Квітки «Маруся», зазначав тут же, в журналі: «Ми бажали б поділитися таким скарбом не тільки з усією Росією, а й з Європою» [4].

Суспільні умови на Україні в 10—40-ві роки XIX ст., коли творив Квітка-Основ'яненко, характеризуються активізацією громадсько-культурного життя, посиленням процесу формування національної культури й літератури, незважаючи на соціальне й національне гноблення. Зміцнюється ідея наближення інтелігенції, діячів громадсько-культур-

---

[1] *Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, с. 89.

[2] *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч. В 13-ти т. М., 1954, т. 4, с. 400. Далі посилання на це видання — в тексті.

[3] «Русская старина», 1900, т. 102, с. 294.

[4] «Современник», 1838, т. XII, с. 66.

ного руху до народних мас. Передові сили протестують проти дикого беззаконня і зловживань можновладців, проти необмеженого кріпосницького гноблення та сваволі. Після розправи царизму з декабристським рухом посилюється наступ миколаївської реакції, що породжує невдоволення навіть у помірковано-ліберальних колах. Ці та інші суспільні фактори зумовлювали демократичні тенденції прози й драматургії Квітки-Основ'яненка, сатирично-викривальну спрямованість численних його творів, піднесення селянина-трударя до ролі основного позитивного героя.

Для життя, громадської діяльності, світогляду, творчості, художнього методу Квітки-Основ'яненка характерні різкі контрасти і суперечності. Досить згадати його круті життєві повороти, коли капітан, комедійний актор-аматор, двадцятишестирічний Квітка, за його словами, «пустился врысь и вскачь к обители преподобных» — у монастир, а через десять місяців, «сняв монашескую образину и обрив бороду», повернувся «в большой свет», зокрема став директором дворянського танцювального клубу. Письменник належав до знатних кіл, але товариства знаті загалом не любив, заявляючи, що у «вищому» світі «обезьян много, но ...людей мало», і оголошуючи себе духовно спорідненим з трудовими низами (лист до Т. Шевченка від 22 березня 1841 р.). Маючи можливість дістати велику батьківську спадщину, він відмовився на користь улюбленого брата (пізніше — сенатора) від значних маєтностей і майже всю решту свого достатку використав на громадські, переважно культурно-освітні, потреби.

Монархічні погляди письменника не перешкоджали йому виступати проти глашатаїв самодержавства й реакції — булгарінської «Северной пчелы», «Библиотеки для чтения» О. Сенковського і «Русского вестника» М. Греча та М. Полевого. Він, як твердили в реакційних колах, замахувався «на благотворне запровадження мудрої государині» — на введені Катериною II привілеї для дворянства. Устами персонажів-резонерів Квітка твердив, ніби «благодаря мудрым мерам благодетельного правительства» зло скрізь викорінюється, «благодетельный закон везде его преследует», говорив про «благоденствие» «под покровом мудрого правительства» — і тут же, відтворюючи дійсність як письменник-реаліст, показував повсюдне процвітання зла і беззаконня, таке «благоденствие», як масове голодування селян, жахливе становище кріпаків.

Квітка сам служив у суді, а «судящих» усіх рангів зображував у сатирично-викривальному плані. Певний час він був послушником у монастирі, а тим часом у своїх творах і листах послідовно висміював і засуджував служителів релігії — досить пригадати його вираз з листа: «попы.., монахи, черти и прочая сволочь», викривальне зображення отця Микити в «Салдацькому патреті», отця Симеона в «Конотопській відьмі». Закликаючи у своїх дидактичних сентенціях шанувати начальство («бо як батько за дітьми, так воно догляда, щоб... усім було добре жити»), письменник водночас у художніх творах

30—40-х років майже все начальство нижче губернатора змальовував чорними фарбами, обурювався переслідуванням його творів з боку цензурного «начальства», зокрема, як він писав, і з боку «длинных бород», тобто духовної цензури. Після розгрому декабристів серед частини інтелігенції почалися розбрід, відступництво,— Квітка ж саме в другій половині 20-х років виступив з винятково гострим викриттям тогочасних порядків. Коли царизм придушив польське повстання 1831 року і посилився національний гніт у Росії, Квітка в 1832—1833 рр. рішуче стає на шлях збагачення національної української літератури, пише спочатку «Марусю», а потім ще ряд творів українською мовою, що склали дві книжки «Малороссийских повестей, рассказываемых Грыцьком Основьяненком».

Григорій Федорович Квітка походив з відомого на Слобожанщині дворянсько-поміщицького (в минулому козацько-старшинського) роду. Квітки водили козацькі полки проти зовнішніх ворогів України й Росії, пишалися тим, що приймали в себе Петра I й Олександра I. Батько майбутнього письменника перебував у дружніх стосунках з Антоном Головатим — колишнім писарем Запорізької Січі, а потім військовим суддею Чорноморського козачого війська. В освіченій і культурній родині Квіток бував Г. С. Сковорода, чиї твори Григорій разом із старшим братом та сестрами вивчали напам'ять і часто декламували.

Народився Г. Ф. Квітка 29 (18) листопада 1778 р. під Харковом у родовому маєтку — селі Основа (звідси його літературний псевдонім — Основ'яненко). Тут та в Харкові пройшло його життя, написані всі його твори. Через хворобливість у дитинстві та патріархальні умови провінції Григорій не здобув широкої освіти в учбових закладах, навчався лише вдома та в школі при монастирі. Однак завдяки своїй обдарованості, самоосвіті, великій пристрасті до освітньо-культурної та письменницької діяльності він піднісся до рівня людей високої освіченості й культури, зокрема став членом Товариства наук при Харківському університеті, членом ради Інституту благородних дівиць; європейська наукова громадськість обрала його членом королівського Товариства антикваріїв Півночі (Копенгаген).

Тривалий час Г. Квітка не міг знайти близького до душі життєвого заняття. Він переходив з військової служби на цивільну і знову записувався в полк. Служив комісаром у народному ополченні (1806—1807), секретарем дворянства, директором Харківського професійного театру (1812), повітовим предводителем дворянства (1817—1828), совісним суддею, головою Харківської палати карного суду.

Г. Квітка виявляв надзвичайну ініціативність і активність у громадсько-культурному житті Харкова. З успіхом він грав в основ'янському аматорському театрі, який славився на всю округу, роз'їжджаючи з виставами по ярмарках; з часу заснування Харківського професійного театру Квітка перебував у творчій співдружності з його талановитим колективом, до якого в різний час належали М. С. Щеп-

кін, К. Т. Соленик, Л. І. Млотковська, чиє сценічне життя пов'язане з драматургією Квітки. Відомо, що Григорій Федорович писав і музичні твори, грав на флейті та фортепіано на вечорах, які з 10-х років влаштовувала інтелігенція університетського міста. Г. Квітка став ініціатором заснування в Харкові Товариства благодіяння та Інституту благородних дівиць, одним з організаторів і видавців першого на Україні науково-літературного журналу «Украинский вестник». Письменникові належить ініціатива видання харківських альманахів «Утренняя звезда», «Молодик», першої збірки українських прислів'їв та приказок.

У своїй службовій та громадсько-просвітительській діяльності Квітка з гуманістичних позицій виступав проти зловживань і жорстокості представників панівного класу, захищав гноблених та кривджених, зокрема селян-кріпаків, «стягував» з багатших земляків пожертвування на культурно-освітні потреби,— і це викликало нападки на нього з боку реакційних губернських кіл. За свої сатирично-викривальні твори письменник зазнавав переслідування реакційної преси, а також певної частини харківського дворянства, яке пізнавало себе в сатиричних образах його комедій та повістей. «Вышла «Козир-дівка»,— писав Квітка-Основ'яненко в одному з листів,— и судья сердится на меня, что он никогда бубликов не принимает от просителей; за «Д[ворянские] выборы» и теперь каждый исправник съесть меня готов». Губернська знать вдавалася до різних інсинуацій проти письменника, писала на нього доноси. «Усилили слухи,— повідомляє він,— что г[осударь] не благоволит ко мне, а Б[енкендорф] употребит все, чтоб меня не допустить служить нигде».

З кінця 20-х, а особливо в 30-х роках XIX ст. активізуються творчі зв'язки Квітки-Основ'яненка з багатьма українськими літераторами — П. Гулаком-Артемовським, гуртком харківських романтиків, Є. Гребінкою, Т. Шевченком, представниками російської культури й літератури — С. Аксаковим, М. Погодіним, В. Далем, В. Жуковським, П. Плетньовим, А. Краєвським, Ф. Коні. Ці взаємини, підтримка друзів по перу підносили творчий тонус письменника, сприяли його виходу на широкі простори вітчизняної літератури.

«Дім Григорія Федоровича,— згадує український етнограф К. М. Сементовський,— був завжди тихим притулком науки і мистецтва; тут не було місця для світського базікання, зате розмова найчастіше поверталася до предметів і новин учено-літературних...» [1]. У нього часто бували харківські та приїжджі літератори, актори, художники.

При всій своїй делікатності, м'якосердості, душевній доброті і вразливості Квітка-Основ'яненко до кінця життя виявляв мужність, стійкість, а часом і різкість у змаганні з мракобіссям, хоча й був доведений цькуванням реакційної критики та місцевих вельмож в останні роки до важкого психічного стану.

---

[1] «Москвитянин», 1843, № 10, с. 426.

Помер письменник 20 (8) серпня 1843 р. в Харкові, де й похований.

Світогляд Квітки-Основ'яненка відзначався суперечливістю. Переважали в ньому дворянський лібералізм, просвітительський гуманізм, в останнє десятиріччя посилювалися елементи демократизму, що виявлялося в поглядах на народні маси як на активну суспільну силу (повість «1812 год в провинции»), в демократизації його естетичного ідеалу, в історичному оптимізмі щодо перспектив прогресивного напряму української літератури, в гарячій підтримці спрямування «Отечественных записок». Поряд з цим у його світоглядних позиціях мали місце монархічно-консервативні елементи. Щоправда, сервілістичні сентенції Квітки-Основ'яненка частково зумовлювалися тактичними міркуваннями, а саме прагненням знайти в царя захист від нападок реакційних журналістів і губернських можновладців, зростання агресивності яких було одним з виявів загального наступу реакції. Надії Квітки на імператорське заступництво виявилися марними, і це ще більше поглибило його душевну драму під кінець життя.

Перейнявшись поглядами Г. Сковороди та російських просвітителів XVIII ст., ідеями безкорисливого служіння суспільству, вітчизні, проголошуваними в 10-х — першій половині 20-х років передовими колами Росії й України, зокрема й майбутніми декабристами, Квітка намагається впроваджувати в суспільну думку і в свою творчість дух громадянськості. У своїй діяльності він втручається буквально в усі ділянки суспільного життя провінції. Через його творчість проходить просвітительська думка, що основною причиною властивої нашівшим верствам громадянської апатії та інфантильності, відсутності ідеалів служіння на благо суспільства є неуцтво.

У пройнятій просвітительським дидактизмом і раціоналізмом драматизованій повісті Квітки «Предания о Гаркуше» (1841) так визначається програма головного героя, народного месника Гаркуші: «Исправить людей и истребить злоупотребления», «у сильного отнять возможность угнетать слабого». Тут відбилися основні принципи програми самого Квітки, хоча він намагався її здійснювати зовсім іншим способом. Гаркушин метод месницької форми встановлення суспільної справедливості й порядку письменник засуджував.

Дійовими засобами вдосконалення суспільства, викорінення зловживань, суспільних несправедливостей, насамперед щодо трудового селянства, Квітка вважав літературу й театральне мистецтво. Його просвітительські й реформістські прагнення вдосконалити суспільно-адміністративні порядки, намагання відобразити у творах народно-критичне ставлення до суспільних вад з метою їх усунення офіційними засобами влади й виховання — все це нерідко набирало характеру соціального критицизму. Хоч і проповідував Квітка (особливо в публіцистичних «Листах до любезних земляків») ідеї справедливості вищої царської влади та розумності самодержавно-кріпосницької системи, однак у його творах домінує критичний пафос щодо тогочасних

порядків, які врешті-решт були характерним породженням експлуататорського ладу.

Літературно-естетичні погляди Квітки-Основ'яненка в основних своїх виявах були для його часу прогресивними.

Сприймаючи ідеї реалістичної естетики Белінського, він поділяв погляди великого мислителя в багатьох питаннях теорії, в оцінці прогресивних періодичних видань, особливо в боротьбі проти реакційного табору Ф. Булгаріна, О. Сенковського, М. Полевого.

У листі до А. Краєвського від 3 квітня 1840 р. Квітка-Основ'яненко пише про своє бажання «всеми способами... содействовать» тій справі, яку проводили в культурне й літературне життя «Отечественные записки» — «журнал полезнейший, благородный, умный, делающий честь времени».

У спеціальних літературно-публіцистичних статтях і замітках («Супліка до пана іздателя», «Званые гости», «Мемуары Евстратия Мякушкина», «Лист до видавців «Русского вестника»), а також в інших творах та листах письменник обстоював принципи реалістичної естетики, виступав проти «несамовитості» романтиків консервативного напряму, проти авантюрно-фантастичних романів Ф. Булгаріна, О. Сенковського, романтиків-епігонів. До романтичних прийомів він зрідка вдавався й сам (зокрема в «Гаппусе», «Перекотиполі»). В цілому ряді творів, у їх загальній просвітительсько-реалістичній системі, письменник застосовує й принципи та засоби сентименталізму. Однак в останні роки він уже висміював застарілу сентиментальну манеру. Основним творчим принципом письменник вважав «писання з натури», орієнтованість на живу, навколишню, щоденну дійсність. «Пиши о людях, видимых тобою, а не вымышляй характеров небывалых, неестественных, странных, диких, ужасных».

Певне усвідомлення Квіткою завдання художнього аналізу соціальних закономірностей (він, наприклад, ставив за мету показувати, «отчего у нас зло» розплоджується й шкодить, а добро переслідується), його розуміння типізації як узагальнення в індивідуалізованому образі, освоєння ним принципу психологічно-аналітичного зображення складної динаміки внутрішнього світу героя тощо — це були вже підходи української естетичної думки до осягнення деяких творчих засад методу критичного реалізму. Превалюють же в естетиці Квітки-Основ'яненка декларація і втілення в художню практику основних принципів просвітительського реалізму, серед яких, крім уже відзначених,— показ формування характерів соціальним середовищем і особливо вихованням, наголошення на ідеї можливості поліпшення життєвих умов шляхом розумного перевлаштування суспільства й удосконалення людини засобами морального чи естетичного виховання, виведення образу ідеальної людини як зразка для наслідування. Систематично й наполегливо декларує він дидактично-раціоналістичний принцип реаліста-просвітителя: «Была бы цель нравственная, назидательная, а без этого как красно ни пиши, все вздор».

Квітка-Основ'яненко вніс вагомий вклад у розвиток передової естетичної думки, і не лише на Україні. Одним з перших у тогочасній вітчизняній літературі він виступив з теоретичною й практичною пропагандою народної теми в літературі, з обстоюванням права селянина-трударя на звання позитивного героя літератури. Сміливо й рішуче в умовах кріпосницького ставлення до мужика як до чогось духовно неповноцінного, як до робочої худоби прозвучала в пресі заява Квітки про те, що прості селяни мають повне право на рівне становище серед позитивних героїв літератури, бо вони «именно люди, каких подай господи побольше... и в гостиных или... в салонах» («Ответ г. Тихорскому...»). Публічно і в листах висуває він думку про необхідність створення книг для простолюду («Простой народ наш... склонен к учению»; «И внимание черни утешило бы издателя или сочинителя...»). І. І. Срезневський, добре знайомий з Квіткою, його поглядами і творчістю, писав уже після смерті письменника: «Захоплював він нас, думаючи не про нас, а про ті маси, для яких у нас ще так мало написано» [1]. Принципово важливою була його думка про те, що головним, справжнім поцінювачем художніх творів є маси, громада («громада більш зна» — «Ответ г. Тихорскому...»).

Орієнтація Квітки на народне світобачення й естетичні уподобання, зафіксовані, зокрема, в фольклорі, настанова на простоту і демократичність форми, найширшу доступність творів були одними з дійових засобів досягнення народності професійного мистецтва.

Свої ранні фейлетони, статті, жартівливі вірші Квітка-Основ'яненко публікує переважно в харківській періодиці: твори російською мовою — в журналах «Украинский вестник» та «Харьковский Демокрит», цикл українських гумористичних віршів «Шпигачки» — в газеті «Харьковские известия». З його творів цього періоду найбільший інтерес у читача викликали «Письма Фалалея Повинухина» — цикл сатиричних прозових фейлетонів, написаних у формі листів до видавців журналу від поміщика-невігласа і надрукованих в «Украинском вестнике» (1816—1817) та в московському журналі «Вестник Европы» (1822). Тут у традиційній манері російської просвітительської сатири XVIII ст. висміюється обмеженість, неуцтво, галломанія провінційного панства, порушується питання про тяжке становище селян-кріпаків.

Творчість Г. Квітки наступного етапу відбиває той стан провінційного суспільства, коли в зв'язку з загальним наступом реакції ставали дедалі агресивнішими губернські реакційні кола, в чиновницько-поміщицькому середовищі набрали ще масовішого характеру зловживання, факти сваволі, несправедливості й жорстокості щодо трудових низів. Квітка, розчарований, ображений місцевою знаттю, обурений суспільно-адміністративними неподобствами, залишив посаду предводителя дворянства. Свідомість просвітителя-громадянина спрямувала його на шлях одного з найголовніших виявів громадської думки — до

[1] «Москвитянин», 1843, № 8, с. 503.

літературної творчості, яка, починаючи з 1827 р., стала основним життєвим заняттям Квітки-Основ'яненка. У кінці 20-х — на початку 30-х років він, спираючись на свою широку обізнаність із явищами суспільно-адміністративного життя провінції, з розбещеними звичаями привілейованих верств, надаючи театру важливого громадсько-виховного значення, пише шість російських сатиричних комедій, головним пафосом яких було сміливе, різке викриття зловживань чиновництва та поміщицтва.

Серед цих п'єс — комедія «Приезжий из столицы, или Суматоха в уездном городе» (написана 1827, опублікована 1840), яка за сюжетом і системою персонажів була попередницею гоголівського «Ревізора», «Шельменко — волостной писарь» (1829), «Ясновидящая» (1830, не була опублікована через цензурну заборону). В задушливій атмосфері миколаївської реакції став сенсацією вихід у Москві комедії «Дворянские выборы» (1828), в якій на списаних з живої дійсності фактах зловживань сміливо розкривалися характерні вади провінційного дворянсько-чиновницького суспільства. Комедія набула широкого розголосу, понад тисячу примірників її розкупили в Москві за два місяці — успіх на той час винятковий. Появу «Дворянских выборов» реакція витрактувала як виступ загалом проти дворянства — основної опори російського царизму. Після прочитання комедії Миколою I вона була піддана суворій цензурній забороні, і навіть самому М. С. Щепкіну, якому 1836 р. друзі намагалися через О. С. Пушкіна виклопотати дозвіл на її постановку, не вдалося дати її у свій бенефіс.

Щодо жанрової структури всі ці комедії Квітки-Основ'яненка написані за застарілою вже, переважно класицистичною, хоча й оновленою традицією, чим пояснюються, наприклад, намагання автора дотримуватися єдності місця, часу й дії, обов'язкове протиставлення негативним персонажам позитивних, однозначність образів, вживання прізвищ-характеристик тощо. Ідеальні персонажі Милов, Твердов, Скромов, Достойнов, Благосудов — це раціонально сконструйоване, схематичне уособлення ліберально-просвітительських ідей письменника щодо вдосконалення суспільства й перевиховання панівних класів. У сатиричному зображенні суспільних несправедливостей виявляється сильний реалістичний струмінь. Змальована в комедіях картина об'єктивно підводила до узагальнюючої думки про моральне падіння служилого дворянства, корупцію в чиновницько-поміщицькому середовищі, прогнилість адміністративно-кріпосницького укладу провінції.

Передова критика відзначила оригінальний талант письменника, новизну й злободенність проблематики комедій, майстерне застосування творчого принципу «писання з натури» при зображенні лиходіїв, вказала на принципове значення «Дворянских выборов» та інших кращих його комедій для російського літературного процесу. М. І. Надеждін, наприклад, наголошував у журналі «Телескоп», що їх автор «пішов шляхом, який ледве не заріс після Фонвізіна» (тобто, що драматург відродив і продовжив кращі традиції російської просвітитель-

ської сатири XVIII ст.) і що від його таланту «російська народна сцена може багато сподіватися». Белінський згодом назвав «Дворянские выборы», за їх спрямованість проти пороків панівного класу, в одному ряду з «Недорослем» Фонвізіна і «Горем з розуму» Грибоєдова, а також відзначив, що в комедіях «Дворянские выборы, часть вторая, или Выбор исправника» та «Шельменко — волостной писарь» відчувається пошук нового методу.

До 30-х років XIX ст. в новій українській літературі розвивалися лише поетичні й драматичні жанри. В російському письменстві вже відчувалася тенденція до превалювання прози. На початку 30-х років з'являються «Повісті Белкіна» Пушкіна. Серед українських літераторів і читачів особливого резонансу набули гоголівські «Вечори на хуторі біля Диканьки» (1831—1832), в яких, як і в ряді повістей О. Сомова, А. Погорельського, М. Погодіна, розроблялася українська тематика. В колах української інтелігенції активізувалися давні дебати про творчі можливості української літературної мови,— тогочасне дворянство вважало її спроможною лише на гумористичні твори. Квітка-Основ'яненко, спираючись на досвід І. Котляревського, П. Гулака-Артемовського, а особливо на багату усну народну поезію, створює українською мовою знамениту повість «Маруся» та ще ряд повістей і оповідань, які склали дві книжки «Малороссийских повестей, рассказываемых Грыцьком Основьяненком» (книжка перша — 1834, книжка друга — 1836—1837; зберігся рукопис підготовленої письменником третьої книжки). Тим самим він розв'язав цілий комплекс назрілих проблем літературного життя, переконливо продемонструвавши високі естетичні можливості української літературної мови, її придатність для розробки серйозних психологічних тем у прозових жанрах, поклав початок розвитку нової української прози. Це було етапне явище в усій українській літературі, в розвитку її реалізму й народності.

Роль Квітки-Основ'яненка як зачинателя нової української прози відразу була відзначена на сторінках «Ученых записок Московского университета» в захопленому відгуку О. Бодянського на першу книжку «Малороссийских повестей»: «Хвала пану Грицькові, який першим так сміливо й так мальовничо ввірвався на баскому українському коні в галузь нині всіма улюбленого розповідного роду...» [1]. Перша книжка українських повістей Квітки-Основ'яненка, за словами Белінського, відзначалася «високими літературними якостями, що йдуть від оригінальності предмета й оригінальності таланту» (I, 239). Ще ряд повістей та оповідань Квітки-Основ'яненка публікується в журналах та альманахах, повість «Козир-дівка» виходить у Петербурзі окремим виданням.

Ці повісті та оповідання були дальшим кроком української і всієї вітчизняної літератури до «народної теми», до світу життя трудівника. В них широко виводяться — як центральні, головні позитивні ге-

[1] «Ученые записки Московского университета», 1834, № 6, с. 307.

рої — людей хліборобської праці, тобто представників переважаючої частини суспільства, яким до цього часу відводилося мало місця в світовій літературі і які зображувалися переважно в гумористичному плані.

Українські прозові твори письменника швидко набули широкого суспільного резонансу. Вже 1838 р. «Современник» відзначав майстерне, талановите зображення українським письменником простого народу: «Між сучасними творцями повістей автор, що взяв собі ім'я Грицька Основ'яненка,— без сумніву, один з перших талантів, навіть і не в Росії тільки. Природа наділила його такою тонкою спостережливістю характерів, дивностей і всіх сторін життя, що прекрасне народжується під його пером без найменшого зусилля... Зображуючи простонародний побут — цей камінь спотикання для найщасливіших письменників, він риси не внесе зайвої і жодним словом не зашкодить звабленню» [1]. Захоплено відгукнулися про Квітчині твори з народного життя та про його реалістичний підхід до зображення простого народу «Отечественные записки», які зазначали, зокрема: «Дві-три особи з простого побуту українців,— постаті зовсім невизначні ні за своїм становищем у суспільстві, ні за складною інтригою, в яку замішані, ні за претензіями на вищі погляди,— під пером талановитого Основ'яненка сильно захоплюють вашу увагу, примушують співчувати собі» [2].

Всі українські повісті й оповідання Квітки-Основ'яненка побудовані у формі імітації розповіді людини з демократичного середовища, мудрого старожила з харківської околиці Грицька Основ'яненка. У своєрідній оповідній манері, в майстерно створеній ілюзії живої розповіді успадковано від народних оповідачів щирість і довірливість тону, вільне оперування фольклорними матеріалами й художніми прийомами, барвистість стилю. В гумористичних творах іноді вчуваються нотки іронічно-комічної оповіді гоголівського Рудого Панька з «Вечорів на хуторі біля Диканьки». Перевтілення в оповідача з народу спонукало письменника поглянути на життя очима простого селянина, трактувати зображуване значною мірою з позицій його інтересів та естетичних уподобань, що посилювало народність і художню правдивість творів.

За принципами й способом художнього зображення дійсності ці прозові твори діляться на дві основні групи: бурлескно-реалістичні оповідання й повість і сентиментально-реалістичні повісті.

Першу групу складають гумористичні оповідання «Салдацький патрет», «Мертвецький великдень», «От тобі й скарб», «Пархімове снідання», «На пущання — як зав'язано», «Малоросійська биль», «Підбрехач», сатирично-гумористична повість «Конотопська відьма».

Квітка-Основ'яненко виробив свій специфічний жанр оповідання

---

[1] «Современник», 1838, т. XII, с. 64—65.

[2] «Отечественные записки», 1839, т. VII, с. 97.

переважно шляхом олітературення фольклорних оповідних жанрів — казки (головним чином побутової), переказу, анекдоту, притчі.

Оповідання «Салдацький патрет» (1833) є чудовим зразком української гумористики. Своїм підзаголовком «Латинська побреханька, по-нашому розказана» письменник вказує на певний травестійний характер твору. Справді, в ньому творчо використані відомі Квітці з «Натуральної історії» Плінія Старшого або з похідних від неї джерел мотиви античних анекдотів про художників Зевксіса і Апеллеса. Серед джерел оповідання — сюжети та образи з українського фольклору, які залучаються письменником для створення жанрових сцен і ярмаркових типів (чумак, цигани, москаль). Поєднавши всі ці мотиви з матеріалом своїх безпосередніх життєвих спостережень, Квітка-Основ'яненко створює масштабну, динамічну, мальовничу й багатоголосу картину українського ярмаркового дійства, в якій відбилося чимало характерних сторін тогочасного життя й побуту простого українського народу, знайшли місце й окремі соціальні моменти. «Салдацький патрет» мав і алегорично-полемічну спрямованість проти реакційних критиків, які виносили некомпетентний і недоброзичливий присуд українській літературі. Ця ідейна спрямованість, власне, й є головною пружиною розвитку дії. В науку тим критикам Квітка описує анекдотичний випадок з шевцем Терешком, який своїми зухвалими безпідставними закидами на адресу картини здібного художника Кузьми Трохимовича знеславив себе. В оповіданні втілюється принципово важлива думка про те, що головним, справжнім суддею над мистецтвом є народна маса, громада. До езопівських, алегоричних прийомів Квітка-Основ'яненко вдаватиметься й пізніше, зокрема в «Конотопській відьмі», «Знахаре», «Маргарите Прокофьевне» тощо.

Оповідання «Мертвецький великдень», «От тобі й скарб», «Пархімове снідання», «Підбрехач» написані за фольклорними мотивами і здебільшого підпорядковані морально-виховним завданням, їх дотепний гумор спрямований проти пияцтва, неробства, брехливості, обмеженості, намагання розжитися нетрудовим способом. В окремих місцях оповідань робляться різкі сатиричні випади проти повсюдного хабарництва представників влади й суду, проти соціальної нерівності, паразитизму панів, зажерливості духівництва.

Найвизначніший бурлескно-реалістичний твір Квітки-Основ'яненка, повість «Конотопська відьма» (1833), серед його українських прозових творів має найбільший обсяг, складну побудову з поділом на структурні частини, з переплетенням сюжетних ліній, реальних та фантастичних подій, із складною інтригою. Імпульсом до написання повісті, за свідченням самого Квітки, був справжній факт, очевидно, пов'язаний із страшною посухою та неврожаєм 1833 р., коли з наказу одної поміщиці за поширеним у середньовіччі варварським звичаєм топили у воді запідозрених у «відьмуванні» жінок, щоб виявити «достеменних» відьом (вони не тонуть) та примусити цих «чаклунок» повернути «вкрадені» ними дощі. Повість побудована на матеріалі спостережень

Квітки над сучасною дійсністю, поширених розповідей про «відьом» та відомостей про негативні явища побуту й урядування колишньої козацької старшини. Простежується ремінісценція апокрифічних мотивів (четьї мінеї) про випробування «водою обличенія», про покарання «баби віфліємської».

«Конотопська відьма» багатозначна за своїм ідейним змістом. Передусім це гостра сатира на панівну верхівку українського суспільства XVIII ст., характерні негативні риси якої втілені в образах невігласа й ледаща сотника Забрьохи, підлого крутія та безпросвітного п'яниці писаря Пістряка, свавільного Халявського, отця Симеона, який, звикши паразитувати на людському горі, виявляє невдоволення тим, що зменшилася смертність людей. До показу минулого Квітка звернувся тут з наміром «бити в минулому сучасне». (Цим естетичним принципом він керується і в романах «Пан Халявский» та «Жизнь и похождения Столбикова».) З одного боку, він справді показав типові риси тієї козацької старшини XVIII ст., яка виродилася в звичайну експлуататорську верхівку, розкрив потворність тогочасних суспільно-адміністративних порядків, порушення характерного для колишньої Запорізької Січі і козацько-повстанських рухів революційного чи республіканського принципу комплектування командного складу за особистими здібностями та заслугами, а не за знатністю походження. Водночас у повісті просвітительська ідея, соціальна сатира спрямовані й проти сучасних Квітці характерних породжень несправедливого укладу. В образах Забрьохи, Пістряка, Дем'яна Халявського він втілює і риси сучасного йому українського панства, утвореного з тієї колишньої соціальної верхівки (старшини) шляхом нагромадження нею маєтностей, здобуття від царського уряду дворянських привілеїв. Цю ідейну лінію письменник пізніше продовжить в образах Шпака («Шельменко-денщик») та панів Халявських («Пан Халявский»). Зачинателі їх родів добули дворянсько-поміщицьке становище тим, що один майстерно розважав гетьмана, свистячи шпаком, а другий — що «героїчно» вбив халявою мишу, яка непокоїла короля.

Квітчині негативні образи представників козацької старшини та ряд інших моментів повісті мають, отже, і алегоричне навантаження, вони спроектовані на сучасність. Вдаючись до сатиричних, гротескних чи бурлескних засобів та прийомів, письменник таврує обмеженість, неуцтво, пікчемність представників панівної верхівки взагалі, різко засуджує їхнє ледаче, бездуховне, паразитичне життя. Прийоми викривального зображення в повісті різноманітні. Тут і пряма авторська характеристика (сотник «не мав дев'ятої клепки» в голові, «зовсім не тямив діла»), і самовикриття («я нічого письменного не розжую, хоч і у школі вчився», «ліків більш тридцяти не знаю», «я нічого пак не вміючи писати, та на ньому сторч і підписав»), і прийоми гротеску та шаржу (сцени писаря з хворостиною, сотника з рацеєю-промовою під час сватання, сотника й писаря в хаті без вікон і дверей), і бурлескні прийоми («Прокіп Ригорович.., задравши догори

голову, рот роззявив, аж горлянку видно, очі вилупив та руками знай розмахує, щоб то піймати та вдержати пана сотника, що полетів, як гусак»); тут і введення персонажів в анекдотичні ситуації, запозичені з фольклорних сюжетів (Пістряк, як і персонаж народних анекдотів про помилку в лічбі, не може долічитися одного козака; епізод з Пістряком і молодицею, чоловік якої, несподівано повернувшись додому вночі, застає в своєї жінки «чорта» в образі Пістряка).

Забрьоха й Пістряк з повісті Квітки-Основ'яненка багато чим цілком сучасні його добі по суті й формі вияву своєї експлуататорської психології, бездуховності існування, в їх користолюбстві, позбавленості позитивних громадянських ідеалів. Звичаї сучасної адміністративно-панівної верхівки пізнавалися в отому генеалогічному принципі заняття сотником своєї посади, в його байдужості до бідування народу, в його бундючному, а то й класово ворожому ставленні до підлеглих конотопців, експлуататорському егоїзмі, який межує із злочином (на подяку відьмі, яка обіцяє одружити сотника з хорунжівною Оленою, він готовий або Конотоп спалити, або конотопських дітей винищити). Письменник робить і прямі виходи на сучасність, наприклад, таким своїм узагальненням: «А се вже звісно і усюди так поводиться, що чим начальник дурніший, тим він гордіший і знай дметься, мов шкураток на вогні».

Кращі з сентиментально-реалістичних творів Квітки-Основ'яненка— повісті «Маруся», «Козир-дівка», «Сердешна Оксана», «Щира любов». Центральним персонажем кожної з названих повістей виступає сільська дівчина. Близько до них стоїть велике оповідання «Перекотиполе».

Ідейну основу повісті «Маруся» (1832) становить реальний життєвий конфлікт соціально-побутового змісту: на перешкоді до одруження двох закоханих стоїть загроза страшної миколаївської солдатчини — перспектива важкої двадцятип'ятирічної солдатської служби для нареченого і злиденної долі жінки-солдатки для нареченої. Квітка-Основ'яненко намагається полегшено розв'язати цей конфлікт, знаходячи для подолання героєм перешкоди майже казкового «помічника» — нереально доброчинного хазяїна, який обіцяє героєві за чесну одно-, дворічну роботу знайти замість нього «найомщика» в солдати.

Прагнучи оспівати кращі духовні якості українського трудового народу й продемонструвати високу естетичну спроможність української літературної мови на народній основі, Квітка-Основ'яненко створює яскраву картину життя, побуту, взаємин душевно багатих простих людей, свідомо ідеалізованих письменником-гуманістом. На фабулі та образах твору позначилися мотиви народних пісень-балад та дівочої пісенної лірики. Сюжет повісті — опоетизована історія чистого й вірного кохання сільської дівчини Марусі та парубка з міських ремісників Василя, що закінчується трагічно. Особливо приваблює «Маруся» поезією внутрішнього світу героїні. Головні персонажі уособлюють ідею про високі людські достоїнства простого трудового

народу. Щоправда, письменник, ідучи за традиціями сентименталізму, наділяє Марусю й Василя надмірною чутливістю й душевною вразливістю, вводить у повість мотиви віщування серця, смерті з туги за коханим.

У вступних дидактичних сентенціях і в деяких рисах героїв повісті виявились консервативні елементи світогляду Квітки, дворянсько-ліберальна обмеженість його поглядів на становище селян у кріпосницькому суспільстві. Так, до найголовніших достоїнств персонажів письменник відносить і їхню релігійність, смиренність перед богом та владою. Зразком для наслідування виводиться Марусин батько Наум Дрот, який, хоч і був кріпаком, однак нібито завдяки своїй набожності та чесній праці здобув щастя, моральне задоволення й повний достаток у господарстві.

Незважаючи на певну сентиментальну ідеалізацію, в повісті проступає й сувора правда про соціальне лихо тих часів — жахливу царську солдатчину, трагічну долю жінки-солдатки та її дітей, беззахисність сироти.

Новаторським досягненням автора повісті є показ людини праці, відтворення трудової діяльності хлібороба, яка майже не знаходила відображення в тодішній літературі. Значне місце в ідейно-художній системі твору займає поезія сільських звичаїв.

Читачі й преса сприйняли «Марусю» з захватом. «Ми не спроможні висловити тієї насолоди,— писав у рецензії Бєлінський,— з якою прочитали її. Загальне захоплення публіки, одностайні похвали всіх журналів цілком виправдують враження, яке справила на нас ця чудова повість» (III, 52). Великий критик особливо цінував «Марусю» як поетичне відображення України: «Саме цей герой і становить усю принадність, усю поетичну чарівність повісті» (III, 54). «Маруся» була першим твором української літератури, який здобув широке естетичне осмислення в Бєлінського. Теоретик реалізму, крім позитивних якостей повісті, справедливо відзначив і недостатню індивідуалізованість персонажів та риси застарілого вже сентименталізму.

У повістях Квітки-Основ'яненка, написаних після «Марусі», простежується тенденція до рішучого розширення суспільно-соціального фону, до більшого заглиблення в суспільно-історичні обставини, до ширшого показу причинової залежності формування характерів від соціально-побутових умов. На творчому розвитку письменника видно, як українська повість та оповідання проходили ідейно-естетичну еволюцію від побутописання до поглиблення концептуального соціологізму, до глибшого розуміння соціального як характерологічного засобу реалістичного зображення людини й середовища.

Ідучи від власних життєвих спостережень, розвиваючи напрям на демократизацію естетичного ідеалу, Квітка-Основ'яненко створює в повісті «Козир-дівка» (1836) новий для української літератури, соціально й реалістично більш окреслений образ вольової, рішучої, сповненої почуття людської гідності селянської дівчини Ївги, яка пере-

борює несправедливості експлуататорської влади й суду і врятовує з в'язниці свого нареченого бідняка-сироту Левка, скривдженого багатіями та представниками влади й несправедливо засудженого до заслання в Сибір. У попередній світовій літературі дещо схожий мотив — селянка виручає з в'язниці свою сестру — розроблявся в «Едінбурзькій в'язниці» (1818, російський переклад 1825) Вальтера Скотта. Квітка-Основ'яненко в рішучих діях Івги, в її ставленні до «п'явки людської» писаря з усім його «родом поганим писарським», до здирців панів-«судящих», винних у тому, що «бідний пропада»,— показує зародки пробудження соціальної свідомості й громадянської активності в простої української жінки, громадянський виступ на захист іншого, кривдженого владою й судом. В ідейному спрямуванні твору вагоме місце займає викривальне, уїдливо-сатиричне зображення судді та інших «судящих», справника, голови, писаря, зрештою дії всієї адміністративно-судової машини повіту, а почасти й губернії проти бідняка. Реалістична логіка розвитку подій порушується в кінці повісті фіктивною щасливою розв'язкою в дусі просвітительсько-сентиментального «торжества доброчесності» — введенням ідеалізовано-зразкового представника вищої влади, «доброго» губернатора, який по-батьківськи в усьому допомагає Івзі та Левкові й рішуче розправляється з винуватцями заподіяних їм кривд. У повісті проводилася думка про те, що проста людина може домогтися своїх прав лише наполегливою боротьбою за них.

Вищого рівня реалізму письменник досяг у повісті «Сердешна Оксана» (1838), де розробляється злободенна в ті часи тема — зведення паном дівчини-селянки. В багатьох російських «повістях із спокушаннями», що з'явилися після «Бідної Лізи» Карамзіна, тема кохання дворянина й селянки трактувалася в плані «неприродності», ненормальності такої «спілки» представників різних станів. Аналогічне розуміння цих стосунків виявляв і Квітка-Основ'яненко в спеціально присвячених їх показу повістях «Сердешна Оксана» та «Щира любов». Частину вини за життєву драму покритки Оксани він перекладає на саму героїню, яка, мовляв, порушуючи узаконені норми станового поділу, прагнула перейти в інший, вищий стан, що й сприяло зближенню її з паном офіцером. Однак, акцентуючи на соціальній природі розбещеності капітана, на його суто панському ставленні до «мужички» Оксани, письменник трактує основну колізію як безкарне насильство й знущання типового представника гнобительського класу,— з його розбещеною мораллю та панськими правами й можливостями,— над безправною, беззахисною селянкою. Важливе значення для надання повісті саме такого, соціального, ідейного спрямування має епізод, коли капітан з позицій свого офіцерського становища наказує сільській владі — голові «розквартирувати» його на постій в Оксанину хату; особливо ідейного навантаження письменник надає своєму ліричному відступу-узагальненню: «Оксано, Оксано! якби ти більше панів знала.., ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої

години... Не диво їм одурити селянку... вони... гублять тих, що їм піддається». Соціальний зміст конфлікту повісті Квітка-Основ'яненко підкреслює в листі до Шевченка від 23 жовтня 1840 р., протиставляючи свою «Сердешну Оксану» і Шевченкову «Катерину» тим творам, де з наміром полоскотати нерви невибагливої «читаючої публіки» показують, «як який живжик одурив джинджигиляcту панянку, що боялася і на людей дивитись, а тут... треба колиску дбати».

Описуючи позбавлення багатіями і владою Оксаниної матері Векли її землі й господарства, письменник одним з перших порушує питання про тогочасну правову нерівність жінки.

Майстерне відтворення соціальної психології героїв, аналітичне зображення суперечливої динаміки внутрішнього світу Оксани, розвитку її індивідуального характеру, прагнення письменника до критико-аналітичного розкриття сенсу реальних суспільних закономірностей — усе це свідчить про появу в художньому методі Квітки-Основ'яненка зародкових ознак критичного реалізму. Обмежується реалізм повісті публіцистичним моралізаторством релігійного забарвлення в дидактичній вступній частині, яку з осудом процитував Бєлінський у своїй рецензії на альманах «Ластівка» (1841), де була вперше надрукована «Сердешна Оксана».

У повісті «Щира любов» (1839) соціально-моральна проблема можливості «нормального» кохання та шлюбу селянки й дворянина розв'язується в плані заданого просвітительсько-класицистичного «торжества обов'язку над почуттям», здорового глузду — над серцем, однак з цілком реалістичною мотивацією відмови Галочки офіцерові-поміщику Семенові Івановичу: розсудливо мисляча, розумна героїня знає, що панське оточення коханого не прийме її, просту селянку, в своє коло, і шлюб з нею прирік би Семена Івановича на повсякчасне моральне страждання. Головні персонажі повісті, як і в «Марусі», позначені рисами сентиментальної ідеалізації. Вищий порівняно з «Марусею» рівень реалістичної майстерності письменника виявляється в психологізовано-динамічній портретній характеристиці героїні, в наділенні її якостями активного волевиявлення, у зображенні внутрішніх психологічних колізій.

Показово, що головні позитивні герої українських сентиментально-реалістичних творів Квітки-Основ'яненка — трудящі люди гіркої, драматичної або й трагічної долі (Маруся, Василь, Івга, Левко, Оксана, Галочка, Трохим з «Перекотиполя»). Це мало важливе значення для реалістичного відтворення в літературі справжньої долі людини-хлібороба. Вперше в українському письменстві Квітка вивів — як головного позитивного героя твору — трагічний соціально окреслений образ селянина-бідняка (Трохим у «Перекотиполі»). Герой, подібний до злидаря-невдахи Трохима, дістане широке, поглиблене зображення в повісті «Антон-Горемика» (1847) Д. В. Григоровича. Характерно, що ці Квітчині персонажі (крім Івги й Левка) не досягають особистого щастя.

Від близького до сентименталізму й народної пісенності зображення «сердечних переживань» у «Марусі» Квітка приходить до спроби реалістичної психологізації центрального характеру і виявлення та аналізу соціально-психологічних пружин фабульних ситуацій у «Сердешній Оксані».

Орієнтація Квітки-Основ'яненка як автора сентиментально-реалістичних повістей на народнопісенну лірику надавала його прозовому стилю лірично-поетичного забарвлення, що на багато десятиріч визначило характерний стиль української прози.

Спираючись на досвід І. Котляревського-драматурга та авторів інтермедій XVIII ст., на мотиви народної пісенності й гумористики, а головне — на особисті спостереження («Я собрал главных здешних характеров несколько»,— свідчив письменник), Квітка-Основ'яненко створює соціально-побутову комедію «Сватання на Гончарівці» (1835), в якій розробляється гострий життєвий конфлікт: на перешкоді одруженню закоханих Уляни й Олексія стоїть належність нареченого до кріпацького стану, його бідність. Вперше в українській літературі спеціально порушуючи кріпацьке питання, драматург, з одного боку, намагається провести думку, ніби кріпацький стан не страшний для тих, у кого пани — добрі люди. Однак тут же, відбиваючи народний погляд і досвід, він показує, яка репутація кріпаччини й панів-кріпосників склалася в народі: Улянина мати Одарка, жінка з життєвим досвідом, про Олексієвих «добрих» панів говорить дочці: «Хоч вони і добрі, та пани! Як-таки се можна, щоб тобі з волі та у неволю». Її жахає навіть думка, що дочку «пожснуть на панщину». І вона намагається видати Уляну хоч і за дурнуватого, але за багатого й «вільного» Стецька. За існуючою в комічних операх традицією «Сватання на Гончарівці» має щасливе закінчення, однак Квітка створює по суті драматичну ситуацію: вільна дівчина заради щирого й вірного кохання до кріпака добровільно йде на кріпацьку каторгу.

Приваблює комедія іскристим гумором, яскравими побутовими сценами, поетизацією взаємин закоханих, поезією обрядовості.

Як і «Сватання на Гончарівці», й сьогодні успіхом у глядача користується найвизначніший драматичний твір Квітки-Основ'яненка — соціально-побутова комедія «Шельменко-денщик» (1838; написана російською мовою, центральний персонаж Шельменко говорить по-українськи). Ця комедія в останні десятиріччя двічі екранізована — такої уваги кіно домоглася не дуже велика кількість творів із світової літературної класики.

Квітка-Основ'яненко, майстерно користуючись творчими принципами комедії інтриги і характерів, показує, як спритний, кмітливий і винахідливий, хоча й простакуватий з вигляду денщик перехитряє обмежених і бундючних панів та ще й глузує з них. У фабульному мотиві про перемогу героя з простолюду над панством виявляється демократична ідея. Образ Шельменка створювався з орієнтацією на українські народні анекдоти й перекази про селянина чи слугу, які

своєю кмітливістю, а то й лукавством перемагають тупих панів. Позначилися на ньому й риси лукавого слуги з комедій Мольєра («Витівки Скапена» та ін.) і Гольдоні («Слуга двох панів»). Дотепно висміюються й викриваються в комедії обмеженість, самовдоволене невігластво, паразитизм, гнобительські звички, пошлість існування панства (Шпак, його дружина, Лопуцьковський).

В обох цих комедіях Квітка-Основ'яненко виявляє майстерне володіння комізмом слова, образу, ситуації, уміло користується народними засобами висміювання, спрямовуючи їх на дискредитацію персонажів з маєтних кіл, знижену чи викривальну їх характеристику.

Як учасник російського літературного процесу кінця 30-х — початку 40-х років Квітка-Основ'яненко, на думку Бєлінського, належав до «блискучих і сильних талантів» (IV, 26). Своїми романами, кращими повістями, оповіданнями, нарисами він прилучався до «натуральної школи». Серед його численних прозових творів російською мовою слід виділити романи «Пан Халявский» та «Жизнь и похождения Петра Степанова сына Столбикова», повісті «Ганнуся», «Панна сотниковна», «1812 год в провинции», оповідання «Званый вечер» із задуманого циклу «Губернские сцены», історично-художній нарис «Головатый», близьку за жанром до фізіологічного нарису повість «Ярмарка», фізіологічний нарис «Знахарь».

Роман «Пан Халявский» (1840) становить собою історію типової для XVIII ст. поміщицької родини Халявських, описану від імені головного героя — обмеженого поміщика Трушка Халявського, трохи схожого на фонвізінського Митрофанушку. (Сатиричною маскою героя-оповідача, освоєною ще в «Письмах Фалалея Повинухина», Квітка-Основ'яненко користується також у романі «Жизнь и похождения Столбикова»). Спостережливий письменник-реаліст правдиво відтворив життя отупілого від надмірної їжі та бездіяльності панства, ледачого, неосвіченого, позбавленого духовних інтересів, жорстокого щодо кріпаків. З логічною переконливістю показано, як умови кріпосницької дійсності формують типового поміщика з його експлуататорськими звичками, паразитизмом і невіглаством. Застосуванням специфічного прийому іронії — висміювально-викривальної похвали, заперечного ствердження (цим прийомом Квітка користувався ще в ранніх «Письмах Фалалея Повинухина») «Пан Халявский» стає в один ряд з «Повістю про те, як посварилися Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (1834) Гоголя та «Посмертними записками Піквікського клубу» (1837, рос. переклад 1838) Діккенса.

«Пан Халявский», ця Квітчина, за словами Бєлінського, «пречудова сатира, написана рукою відмінного майстра» (IV, 446), концептуально був спрямований проти консервативного слов'янофільства з його ідеалізацією «старих добрих часів», а також проти теорії єдності класових інтересів українського суспільства. За викривально-реалістичне, яскраве зображення потворного поміщицького побуту роман дістав високу оцінку Бєлінського, який, зокрема, писав у розгорнутій рецен-

зії: «Наче на долоні бачите ви шановну старовину, сповнену неуцтва, лінощів, ненажерливості й забобонів... Барви Основ'яненка живі, картини надзвичайно смішні... Про оригінальність нічого й говорити: талант Основ'яненка відомий всім і кожному» (IV, 339, 400).

Роман «Жизнь и похождения Столбикова» (1841; перший варіант — 1833) характеризується самим Квіткою-Основ'яненком як «сатира на все злоупотребления, делаемые людьми во всех званиях». Навіть після пом'якшення найгостріших моментів у зв'язку з цензурним переслідуванням роман має різко викривальну спрямованість проти поміщицько-чиновницького середовища, потворність і виродження якого змальовується з непересічним знанням безмежного моря фактів суспільно-адміністративних зловживань, беззаконня, хабарництва, обдирання кріпаків.

Творчість Г. Ф. Квітки-Основ'яненка відбиває багато визначальних рис історичної своєрідності його епохи, життя всіх прошарків тогочасного українського суспільства на рівні губернії. В українських творах, адресованих передусім простонародному читачеві, суперечності й конфлікти доби зображені більш приглушеними тонами — різкіше оголювалися суспільні недуги в російській драматургії й прозі письменника. При всій поміркованості Квітки-Основ'яненка з його творчості постають реальні обриси чиновницько-бюрократичного, кріпосницького устрою в характерних виявах. На багатьох сторінках його творів панщина, кріпаччина характеризується як найважче становище людини; щоправда, робиться це найчастіше ніби мимохідь. З окремих різких штрихів вимальовується картина нелюдського становища кріпаків. У поміщика Кожедралова («Дворянские выборы») «все люди (кріпаки.— *О. Г.*) нищие», у Лук'яна Жиломотова («Жизнь и похождения Столбикова») «все крестьяне разорены и все одинаково бедны». Макар Жиломотов дворових кріпаків «всех посадил на барщину... и ежедневно погоняет их на работу, как скотов». Кріпаків у панських маєтках «порют на конюшне» так, що з поміщицькими дочками «делается дурнота». «Девки у меня духа моего трепещут, все работают, а я только погоняю»,— хвалиться кріпосниця Староплутова («Дворянские выборы»).

Оті староплутови, забрьохи, пістряки, шпаки, халявські, жиломотови, переважна більшість персонажів з панівного класу, виведених Квіткою в російських прозових творах 40-х років,— це не творці життя, а споживачі, виразки на тілі кріпосницького суспільства.

Об'єктивно такі твори, як «Дворянские выборы», «Козир-дівка», «Пан Халявский», «Жизнь и похождения Столбикова», відбивали прогнилість адміністративно-кріпосницького укладу життя. Кращі твори письменника будили соціально-класову свідомість народних мас, посилювали існуючу в народі ненависть до бюрократично-кріпосницьких порядків, до визискувачів. Своїм гострим викриттям породжень тогочасного устрою Квітка-Основ'яненко об'єктивно сприяв розхитуванню підвалин експлуататорського ладу.

Показав письменник і факти боротьби зі зброєю в руках проти суспільних несправедливостей («Предания о Гаркуше») та зробив спробу трактувати причини цієї боротьби як логічне й справедливе за своєю суттю прагнення «пресечь зло, искоренить злоупотребления, дать способы добродетельному действовать по чувствам своим».

У комедіях 20—30-х років Квітка-Основ'яненко проводить ідею про викорінення дворянсько-чиновницьких зловживань у губернії шляхом обрання чи призначення на адміністративні посади в повітах людей з офіцерства, діяльних і справді благородних у своїх помислах та вчинках. У письменника ще зберігалося уявлення про офіцерство з тих часів, коли значну частину цієї суспільної верстви складали найпередовіші люди доби 1812—1825 рр. Однак після масових репресій царизму щодо учасників декабристського руху склад офіцерства, його загальне духовне обличчя, настрої змінилися. І вже в першому варіанті роману Квітки-Основ'яненка «Жизнь и похождения Столбикова» (1833) читаємо: «Офицеры в боях не дерутся, а только получают ордена». Негативно характеризуються порядки в армії, численні офіцери і навіть генерал-аншеф, з якими доводиться зустрічатися Столбикову.

З еволюцією літературно-естетичних поглядів письменника в бік їх демократизації, із збагаченням реалістичних основ художнього методу з його творчості зникають рупори просвітительсько-раціоналістичних ідей типу ідеалізованих героїв з дворянства — Милова, Скромова, Твердова, Благосудова і місце основного позитивного героя займають представники трудових кіл, а персонажі з дворянсько-чиновницького середовища (нижче губернатора) дістають негативну характеристику. Квітка-Основ'яненко продовжив розпочату Котляревським лінію художньої розробки проблеми народно-національного характеру, створення літературного героя нового типу, образу селянина-трудівника як головного героя творів. Він зумів побачити під селянським сіряком багату розумом, моральною красою, справжнім благородством людину. Створив Квітка й цілком новий для тогочасної літератури образ — соціально визначений образ кріпака-робітника — Олексія («Сватання на Гончарівці»), який про своє життєве заняття говорить: «Вже в роботниках, на заводі куби делаємо». Більше, ніж попередники, Квітка-Основ'яненко показує людину в її трудовій діяльності. Принципово важливим і новим у характеристиці головного героя було висунення на перший план як одного з найважливіших достоїнств його трудових якостей (Маруся, Олексій, Галочка). Показ людини в праці, особливо відображення хліборобської праці,— це знаменувало велику перемогу реалізму й народності.

Новою в тогочасній літературі була Квітчина тенденція до показу соціально-громадської активізації простих людей. Івга бореться з властями не лише за свою долю, а й за щастя іншого знедоленого. Селянський хлопець Кость Скиба з повісті «Божі діти» у своїх діях керується принципами: «Чоловікові треба, оскільки його сили є, робити не для себе, а щоб добро було усім...», «таке що-небудь зробити, щоб

від того добро було або бідному, або хоч нашому селу». Гаркушу характеризує програмне усвідомлення необхідності боротьби проти суспільних і людських несправедливостей.

Для тогочасних суспільних умов, коли панство ставилося до селянина як до робочої худоби і глузувало з Квітчиних творів про селян і для селян, піднесення ним селянина-трудівника — і в художній, і в теоретичній практиці — до рангу головного позитивного героя літератури було виявом громадянської мужності. До того ж з ряду творів письменника випливає смілива демократична ідея моральної переваги людини з простого народу над панством: Шельменка-денщика над Шпаком та його поміщицьким оточенням, Івги — над писарем і панами-«судящими», яким вона кидає правдиві й різкі звинувачення, благородного душею і вчинками селянського хлопця Петра з «Сердешної Оксани» — над «їх благородієм» паном капітаном, селянської дівчини Галочки з «Щирої любові» — над офіцером-поміщиком Семеном Івановичем.

До важливих літературних заслуг Квітки-Основ'яненка треба віднести те, що він увів до сфери естетичної уваги цілий ряд нових явищ суспільного життя, поглибив соціальні основи, соціально-психологічну аналітичність методу просвітительського реалізму в українській літературі, розробив — теоретично і в художній практиці — естетичні закони цього методу, ставши його справжнім фундатором в українському письменстві; він наблизив професійну творчість до широких народних мас. «Квитка имел громадное влияние на всю читающую публику в Малороссии,— свідчив М. Костомаров,— равным образом, и простой безграмотный народ, когда читали ему произведения Квитки, приходил от них в восторг»[1]. Велике значення мали повісті й п'єси Квітки-Основ'яненка для активізації культурного життя на західноукраїнських землях.

Для свого часу Квітка-Основ'яненко був кращим знавцем української літературної мови, виробленої на народній основі; він найглибше усвідомлював і найактивніше утверджував думку про її великі естетичні спроможності та широкі перспективи. Письменник-новатор першим довів здатність української мови забезпечити високий розвиток усіх літературних жанрів. Творчо використавши мовно-стильові надбання народної епіки, пісенності, гумористики, він виробив свою яскраву, самобутню стильову манеру, яка відзначається багатоманітністю тональності — від сентиментально-ліричної на фольклорно-пісенній основі до іронічно-сатиричної і бурлескної, багатством синоніміки та наснаженістю порівняннями й фразеологізмами. Загалом же стильова домінанта кращих творів Квітки-Основ'яненка відповідає повсякденній живомовній народній практиці, засадам реалістичного мистецтва.

Квітка-Основ'яненко зіграв важливу роль у формуванні україп-

[1] *Костомаров Н.* Малорусская литература.— В кн.: Поэзия славян, изд. Н. Гербелем. Спб., 1871, с. 159—160.

ської літературної мови, розширивши її базу, зміцнивши її народне підґрунтя, збагативши її художньо-виражальні засоби.

Сучасна Квітці-Основ'яненку доброзичлива українська і російська критика високо оцінювала його талант, значення його творчості для розвитку реалізму й народності літератури. П. О. Плетньов, наприклад, висловлював думку, що він — «один з перших талантів, навіть і не в Росії тільки» [1], писав про його вплив на окремих російських літераторів. Пізніше І. Франко, розглядаючи творчість Квітки-Основ'яненка в контексті європейської літератури, писав: «Аж коло року 1840 починають майже в усіх літературах Європи появлятися твори, в котрих мужик являється героєм, життя його стається головним предметом, канвою талановитих творів літературних... В літературі українській... появляються далеко швидше, ніж деінде... оповідання Квітки-Основ'яненка, черпані виключно з життя народного» [2].

Кращі твори Г. Ф. Квітки-Основ'яненка одними з перших виводили українську літературу до загальноросійського й європейського читача: починаючи з 1837 р., його оповідання й повісті друкуються в російських перекладах у Петербурзі. Ще за життя письменника його п'єси ставилися в Петербурзі, а також на Кавказі, зокрема в Грузії. 1854 р. у Парижі виходить французькою мовою «Сердешна Оксана», трохи пізніше твори Квітки-Основ'яненка перекладаються польською, болгарською, чеською мовами.

Внесок Г. Ф. Квітки-Основ'яненка в літературний процес вагомий і різнобічний. Видатний прозаїк і драматург посилив громадянськість, соціальну проблемність нової української літератури, її викривальну спрямованість проти вад суспільного буття. Широко відкрив він двері у «велику літературу» національно-народному героєві — представникові трудового селянства — як центральній постаті, що визначала розвиток сюжетів творів. Ним були закладені основи нової української прози, введені жанри повісті, оповідання, соціально-побутової комедії. Письменник розробив і утвердив в українській літературі принципи просвітительського реалізму, який у 30-х роках XIX ст. став на Україні провідним творчим методом і літературним напрямом. Проза і драматургія письменника мала велике значення для утвердження статусу української літератури серед інших літератур.

Досвід Г. Ф. Квітки-Основ'яненка, його кращі традиції виявилися плідними для наступних українських прозаїків — Марка Вовчка, Ю. Федьковича, І. Нечуя-Левицького, Панаса Мирного.

Творче надбання першого за часом класика української художньої прози і визначного драматурга користується широкою популярністю в радянського читача і глядача.

О. І. ГОНЧАР

---

[1] «Современник», 1838, т. XII, с. 64.

[2] *Франко І.* Зібр. творів. У 50-ти т. К., 1980, т. 28, с. 112—113.

ПОВІСТІ
ТА ОПОВІДАННЯ

САЛДАЦЬКИЙ ПАТРЕТ

Латинська побрехенька [1],
по-нашому розказана

Був собі колись-то якийсь-то маляр... ось на умі мотається, як його звали, та не згадаю... Ну, дарма; маляр та й маляр. І що то був за скусний! Там морока його зна, як то гарно мальовав! Чи ви, братики, що читаєте або слухаєте сюю книжку, думаєте, що він так мальовав собі просто, абияк, що тільки розміша краску чи червону, чи бурякову, чи жовту, та так просто й маже чи стіл, чи скриню? Е, ні; тривайте лишень! Таки що вздрить, так з нього патрет і вчеше; хоч би тобі відро або свиня, таки живісінько воно й є; тільки посвистиш, та й годі! А ще, було, як намалює що-небудь та підпише — бо й письменний був собі — що се не кавун, а слива, так-таки точнісінька слива. Раз... (о! сміху було! Хлопці аж кишки порвали від реготу) змальовав він таки нашого отця Микити кобилу, та як же живо вчистив — так навдивовижу! Ну, намальовавши, та й каже нам: «Тепер, хлопці, дивіться, що за кумедія буде». А ми кажемо: «Ану-ну, що там буде?» А він каже: «А йдіть лишень за мною та й несіть патрет попової кобили». От ми, узявши, та й пішли, та по його наущенію і постановили біля панотцевого двора; підперли її гарненько; таки точнісінько як кобила стоїть: і на одно око сліпа, і хвіст вирваний, і ребра їй повилазили, та ще й голову понурила, мов пасеться. От як постановили її, а самі, узявши, та й попрісідали попід плотом, у бур'янах, та й ждемо батюшку, а самі тулимося якомога, щоб не реготатися. Аж ось зирк! іде наш отець Микита (та ще, мабуть, було і у головці), іде та собі під ніс «Всемирну» [2] мугиче; а далі і вздрів кобилу та й каже: «Що за ледащо мій Охрім!» (а його батрака та звали Охрімом). «Кобила,— каже,— зійшла против ночі з двора, а він і байдуже; коли б то мені її піймати!» А далі зняв з себе пояс, зав'язав петлю та й став до неї підкрадатись, та знай цмока та приговорює: «Тпрусьо, ряба, тпрусьо!», а далі як підійшов близенько, як закине їй на шию пояс, як крикне «тпру!», як потягне до себе, а кобила як впаде,

а ми так і зарготались та навтікача! А отець Микита і зоставсь; стоїть як укопаний, і руки і ноги одубіли, і ні з місця; а кобила перед ним лежить догори ногами; і підпірки не вдержали, як потягнув її до себе, щоб не втекла. Та вже опісля розказовав, що й довго б стояв, та попадя побачила та й не знала, що з ним і робити: і віддувала, і водою бризкала, та на превелику силу з місця звела і увела у хату; так,— каже,— цілісіньку ніч трясця його била, а кобила усе в вічі лізла, аж поки шалхвеї напився.

Так ось такий-то був скусний маляр... те, те, те! Тепер згадав: його звали Кузьмою, а по батюшці Трохимович. Як тепер його бачу: у синій юпці, тяжинових широких штанях, каламайковим поясом пузо підперезане, а зверх китаєва черкеска; на шиї, поверх білого коміра, бумажний красний платок пов'язаний; шкапові чоботи добрі, з підковами; волосся чорне, під чуб підстрижене, а уси собі риженькі, та густі, та довгі; не часто голивсь, так борода усегда, як щітка. Горілки не вживав так, щоб через край, а як з приятелями у кунпанії, так не проливав; добре, було, на криласі співа і гласи знав: часто об нього спотикавсь і пан Ахвтанасій, от таки наш дяк; тільки вже ту прокляту кабаку так вживав, що не то що! Хліба святого не їстиме, а без тії погані і дихати не може. Був собі пузатий добре, а родом — коли чували — з Борисівки, Курської губернії; а у тій слободі щонайлуччі богомази, іконописці й усякії малярі; так і він-то відтіля родом був, а в нас у селі зеленив нову дзвіницю. І таки нігде правди діти: що вже ніхто лучче не намалює, ні розмалює, як богомаз з Борисівки; вже не жалко і грошей! Як же москаль озьметься за сеє діло, ну! — тільки почухайся та й відійди. Торгується і требує багацько: дай йому і кошту, і грошей, скільки забажа, а як удереть! гай, гай! Йому кажеш — блакитна, а він товче: «Синя-ста». Йому кажеш — не годиться, а він чухається та каже: «Нічаво-ста; для хахлов і такий бог бряде[3]». Тьфу! на їх голову!

Так про сього-то Кузьму Трохимовича прочув якийсь-то пан, що дуже кохався ув огородах; так, бач, біда: горобці щоліто повикльовують усе, що він ні понасіва. Так він-то позвав Кузьму Трохимовича та й поєднав його, щоб списав йому салдата, та щоб такий, як живий був, щоб і горобці боялися. «А буде яка хвальш, прикину,— каже,— тобі». От і сторжились за десять рублів грошей і восьмуху горілки. Отже ж то і змальовав він салдата, та ще як? Що, я ж кажу, що й живий не буде такий бридкий, як то був намальований: пикатий, мордатий, та ще з здоровенними усами, що не тільки горобцеві, та й чоловікові

страшний. Мундер на ньому лепський, гудзиками позащипований, що аж сяє. А оружжо? — так погибель його зна, як то живо списав! Оттак, бачиться, і стрельне, що й приступитись страшно! А як задивишся на нього, так, бачиться, вже і ворушиться, і усом морга, і очима поводить, і руками дьорга, і ногами дрига, таки так і думаєш: «От побіжить... от битиметь!» Так-то скусно був намальований!

Ну, змальовавши, Кузьма Трохимович і дума: «Може, не вгоджу панові; тогді пропали і гроші, і робота? Повезу куди на ярмарок та й поставлю на базарі і буду слухати, що будуть люди казати? Коли будуть його жахатись і лякатись, тогді певно: бери, Кузьмо, гроші; коли ж огудять, то ще підправлятиму, аж поки до кінця доведу».

Зібравсь наш Кузьма Трохимович та й повіз свого салдата — коли хто зна — аж в Липці. От у саму глуху північ, як ще усі, і ярмаркові біля возів, і хазяйство по хатам, спали, і по шинкам народ порозходився, і світло погасили, він і поставив той патрет на самій ярманці і попідпирав ще лучче, чим попівську кобилу, щоб ні вітер не звалив і щоб який п'яний, як поточиться, або свиня, звичайно ходячи по базару, як прийде чухатись до нього, то щоб не звалили. А сам за тим патретом нап'яв яточку та й сів, щоб прислухатись, що буде народ казать про його салдата: та тут же наклав на палітру красок, що «коли,— каже,— що не так, то я й підмалюю». Упоравшись зо всім, присів, понурив голову та й задрімав собі трохи, поки ще до діла.

Аж ось стало і на світ заньматься. Іще не попритухали усі зірочки, а вже наш Кузьма Трохимович і скочив; понюхав кабаки, прочхавсь, протер очі полою, бо вже тут пак ніколи було по воду йти, щоб вмитись, підперезавсь знову і пояс притягнув лепсько, насупув шапку по самий ніс та й рукавички достав,— бо се, знаєте, було об перших п'ятінках, так вже зорі холодні були,— і сів у своїй ятці, щоб прислухатись.

Перш усього блиснуло світло у кабаці... Гай, гай! Вже і в Липцях завелися кабаки, неначе — нехай бог милує — у Расеї. Відкіля ж то се узялось? Общество нас так прикрутило, щоб, бач, відкупщик за нас, хто не здужа, зносив гроші у подушне; так узявсь не з справжніх відкупщиків, а — таки нічого гріха таїти — знайшовсь із наших, хрещених людей, що уступив у їх віру та, як той Юда, узявсь держать і Липці, і другії слободи на московський лад; і вже в них не шинок зоветься, а кабак, і там вже уся московська натура, там усе москаль наголо, як у Туреччині турки; та усе народ проворний: ні доїсть, ні доспить, усе об тім тільки і дума, щоб заробить копійку. Така вже їх мос-

ковська поведенція! А як тільки нашого братчика, хоч би і у кабаці, обдурюють, так ну, ну, ну! Отсе, коли прийшов з посудиною, щоб купити до хазяйства на скільки треба горілки, та хоч трохи заслухайся або задивись, то й не долле повної міри, та мерщій і всипа у твою посудину, і вже хоч спор, хоч лайся, а він тебе випровадить геть. Коли ж тут хочеш випити, то буцімто й добрий: за гривню зачеркне із діжки таки повнісіньку; тут станеш уси розгладжувати, та втираєшся, та поцмокаєш хорошенько і збираєшся, як то гарненько натощака вип'єш, та тільки що руку підняв, та ще і до рота не доніс, як, урагова його мати зна, де те москальча у гаспида озьметься, таки неначе як той, що... дух свят при нашій хаті!.. Підбіжить, підтовкне — плюсь!— більш половина чарки назад у діжку! Лихо, та й годі! П'єш мерщій, бо розливальщик ще стане і чарку віднімати. Випив... так що ж бо?.. Як там кажуть: по бороді потекло, а у рот не попало; а вже й не кажи, що по животу пішло; нічого було гаразд і проковтнуть. Оттака-то їх московська віра, щоб зо всякого зідрати; так куди їм і спати довго? Та таки тут спить, а тут дума: як би то і де б то поживитись.

Так от, як засвітили у кабаці, то й вислали надвір підтовкачку, чи не вздрить кого на вулиці, щоб заманити у кабак. Вибігло чортя і озирається... Подивітесь на нього: на що то воно похоже? Що б то йому голову гарненько під чубчик підстригти, як і в людей? а то патлатий-патлатий! Спереду аж у вічі йому волосся лізе, уха закриває, по потилиці шльопається, аж, сердека, усе знай головою потряхує, щоб тії патли не мотались. І сорочка на ньому — не як у людей; замість білої, як закон повеліва, вона в нього або червона, або синя, та без коміра, а з гапликом, та на плечі і защібне; так що хто зроду уперше москаля побаче, то й не вгада, що то воно й є.

От такий-то став біля кабацьких дверей, поглядав, поглядав — і вздрів, що стоїть салдат на калавурі з оружжом, та й став гукати на нього: «Служба!— каже.— Пайди-ка сюда! Стань тутечки-здеся, штоб подчас буде драка, так не дай нас ув абеду; а порція ад нас буде». Стоїть салдат, не ворушиться! Москальча крикнуло удруге, кричить і утретє — салдат ні з місця! Далі москальча злякалось, щоб він не розсердивсь та не дав би йому щипки, покинув його, та мерщій у кабак, та й зачинивсь. Кузьма Трохимович чув сеє все, усміхнувсь, моргнув усом та й подумав собі: «Побачимо, що то дальш буде; ще невелика штука москаля одурить!»

Затим виткнулось і сонечко. Тут стали рушати й наші, що з борошном понаїжджали то з Деркачів, то з Вільша-

ної, та були аж із Коломака. Що то, батечку, із яких-то місць на той ярмарок не понавозили усякого хліба! Таки видимо-невидимо їх тут стояло! Коли сказать, що підвід двадцять їх тут було, то, ей же то богу моєму! більш: хмара хмарою. Тут і жито, і овес, і ячмінь, і пшениця, і гречка, і усе, усе було. Знаєте, прийшло урем'я подушне зносить, так усякому гроші треба. Наш братчик не бабак; він жде пори. Слава тобі господи! він, нехай бог боронить, не москаль, щоб йому, покинувши жінку, діточок і худобоньку, та за тією бідною копійчиною шлятись по усім усюдам і швандяти аж на край світу та кровавим потом її заробляти. Та чого тут і вередовать? Коли вродив бог хліба та дав його зібрати, то й дожидай, поки прийде нужда, що як десяцькі у волость потягнуть за подушне і за общественне, а тут жінка забажа льону, щоб на сорочки прясти, та нового очіпка, та дочкам плахіт або свит, та й усяка напасть постигне, що притьмом треба грошей; тогді вже нігде дітись: вези хоч верстов за двадцять, та чи стала ціна, чи не стала, а ти первого торгу не кидайся; за що продав, аби б довго не стояти, та й уривай додому, та й розцитуй собі, щоб і сюди, і туди стало. А як удоволив усіх, от тогді вже справний козак! Лежи собі на печі, у просі, поки до нової нужди: тогді ж будемо й думати, де що узяти.

Так оттакі-то там були. І їх і сон не брав. Сонечко зійшло, вони й посхоплювались, щоб, знаєте, купця не втерять. От то гарненько повстававши, помолились до церков богу та й послали одного з табору по воду, бо вже пора була і каші варити. Потяг Охрім з двома баклагами до криниці, аж геть під гору, та йде вулицею... Луп очима! стоїть салдат... Охрім був собі парень звичайненький, зняв шапку, поклонився та й каже: «Добридень, господа служивий!» А салдат мовчить... От Охрім і пішов своєю дорогою, а Кузьма Трохимович і всміхнувсь та й подумав: «Одурив і своїх! що то дальш буде?» Ну! Набравши Охрім води та вертаючись до табору, дума: «Отже ж тут є постой! А що, як спитаю, чи не треба їм, бува, коням овса або якогось борошна?» Та як порівнявсь против салдацького патрета та й каже: «Господа москаль! А скажіть, будьте ласкаві, вашому командерству: коли треба вівса або якого борошна, то нехай прийдуть ось до табору та спитають Охріма Супоню; а в мене овесець важненький, дешево віддам, і міра людська: вісім з верхом і тричі по боку вдарити. Пожалуста ж, не забудьте, а могорич наш буде. А на почин, нате лишень, понюхаймо кабаки». Сеє кажучи, достав з халяви ріжок, постукав об каблук і витрусив на долоню; сам понюхав, покректав, підніс салдату та ще й приговорює: «Кабака

гарна, терла жінка Ганна! стара мати вчила її мняти; дочки розтирали, у ріжки насипали. Ось подозвольте лишень!» Салдат нічичирк! і усом не моргне. Неборак Охрім узяв собі на розум: «Цур йому!— каже собі на думці.— Щоб ще по пиці не дав, бо він на те салдат...» Піднявши баклаги, та мерщій до табору, не оглядаючись... А Кузьма Трохимович, сеє чувши, та «ких, ких, ких, ких!», та аж за боки брався, регочучи.

Поки ж сеє діялось, піднялися на місто йти бублейниці, палянишниці і ті, що кухликами пшоно, а ложками олію продають. За ними підтюпцем поспішали з пиріжками, з печеним мнясом, з вареними хляками, горохвяниками і усякими ласощами, чого тільки душа забажа на снідання. А танок вела Явдоха Колупайчиха, молодиця гарна, не узяв її кат: чорнява, мордата, трошки кирпатенька та й рум'яна, як рожа; та таки й одягнена: очіпок, хоч він собі і зовсім витертий, самі нитки, а був колись парчевий; кожух білих смушків під тяжиною і бабаком обложений, тільки що скрізь на ньому дірки, і попід руками, і на боках, так що видна була і уся одежа, і таки не проста, а міщанська, бо вона узята була у Липці аж із самісінького Харкова, і не простого, а міщанського роду: шушун набойчатий, спідниця каламайкова; тільки що не можна було угадати, якого воно є цвіту, бо дуже замазано олією, вона-бо пекла і бублики, і сластьони, а коло сього діла не можна чисто ходити; зараз випачкаєшся, як той чорт, що до відьми через трубу лазить.

От молодиці і кричать Явдосі: «Ану, паньматко! вибирай місце на щасливу продажу. Ти в нас голова: де ти сядеш, то і ми біля тебе». Явдоха і узяла з чужої коробки паляницю, стала на сход сонця, тричі перехрестилась та й покотила паляницю навпаки сонця. Котилась тая паляниця, котилась та й не зопинилась нігде, а прямісінько плюснула біля салдацького патрета. «Ох, мені лихо!— сказала Явдоха, піднявши тую паляницю, та мерщій пхнула її між свій товар.— Як таки біля москаля сідати? Він нам такого лиха наробить, що не то що! Ув одної щипне, у другої хватне... та тут таке буде, що й коробок не позбираємо...» — Вибирай же друге місце,— гукнули молодиці,— може й не з так щасливе буде, та усе-таки лучче, чим дати москалю орудувати над нашим крамом».

Перевела Явдоха свій цех через дорогу; поворожила вп'ять другою, теж чужою булкою, і меж свої положила; а де паляниця впала, там сама з своїм товаром сіла, а молодиць розсадила, де якій як по черзі припало, а чергу зробила сама ж таки Явдоха: які були побагатші, так до себе

ближче, а бідну на товар, так на самий хвіст, у куток, де й школяр, що з малими грішми купує самий дешевий товар, її не знайде; та за чергу кожен базар і лупить з них, що зможе. О! та баба ж козир була! Одно вже те, що харківська родом, а цокотуха та й цокотуха! Узялася над усіми перекупками отаманувати і від десяцьких, від голови та й від самого писаря оборонять; тільки щоб усі перекупки її слухали і що скаже, щоб сповняли, і чого потребує, щоб поставляли. Та нехай би і не послухав її хто? Так зараз і нашлеть: або свиня бублики похвата, або собака олію вип'є, або п'яний поточиться та коробку переверне, а вже даром не пройде.

Тільки що молодиці любенько посідали і кожна з своїм крамом розташовалась, аж... тю! Москаля нечистий і вродив з стовпцями біля них. Як же напустяться на нього перекупки! «Зачим тут став? Піди собі геть; стань де інше, не мішай православний товар продавати, а сам іди хоч до чортів, опріч хліба святого». От як затуркали, затуркали — бо звісно, як наші молодиці, скільки їх не буде, та як заговорять разом усі ув один голос, так нічого і не второпаєш: мов на лотоках вода шумить, аж у вухах лящить! — а москаль і байдуже, а знай собі кричить: «Гречишники гарячії!» Що тут на світі робити? От бачать молодиці, що непереливки, пристали до Явдохи: «Роби, що знаєш роби, а москаля збудь!»

Нічого Явдосі робити, узяла — та усе-таки не з своєї коробки — три в'язки бубликів і пішла до патрета, та й... далебі що правда! поклонилась йому, мов живому, та й просить: «Ваше благородіє, господа салдатство! будьте ласкаві, зведіть з нашого місця оттого навіженого, католицького, бусурменського москаля, що став біля бублейниць з стовпцями». Сеє кажучи, бачить, що салдат і не дивиться на неї, та й стала йому совати бублики в руку, та й приговорює: «Кете, озьміть, ваше благородіє! Пожалуйте, дома здасться». Салдат — ні пари з уст. Як же роздивиться наша Явдоха, що се мана, що се не справжній салдат, а тільки його парсуна,— засоромилась, почервоніла як рак та швидше, не оглядаючись,— від нього, та бублики — у свою коробку, і сіла. Що вже не питали її молодиці, що їй там було від москаля, так мовчить та й мовчить і каже: «Адже збула москаля? чого ж вам більш...» Бо москаль, справді, ще як побачив, що Явдоха пішла жалітись на нього, злякавсь та й щез з стовпцями своїми. А Кузьма Трохимович, дивившись на сеє, посміявсь собі нищечком та й каже: «Оттак наші, знай! Вже до нас, мов до живого, з поклонами ходять, неначе до засідателя!»

А тим часом позісходилося народу вже чимало! Таки куди оком не глянеш, то усе люди,як сарана у полі. І чого-то туди не понаносили або не понавозили? Таки такий ярманок, що неначе у Харкові об пречистій: усякого товару, якого тільки подумаєш,— усе є. Чи груш? Так і на возах груші, і в мішках груші, і купами груші: прийди, торгуй скільки тобі треба та з якої хоч купи і скільки хоч куштуй, ніхто тобі не поборонить. А там мóсква з лаптями та з ликами; були в них і миски, ложки і тарілки розмальовані; були й решета, і ночовки, діжі, лопати, сівці, черевики, чоботи з підковами й німецькі, тільки гвіздочками попідбивувані. Тут суздальці з богами та з книжками завалящими, а побіля їх сластьониця з грубкою: тільки спитай, на скільки тобі треба сластьоних, так живо подніме пелену та й зніме стару онучу, що нею горщик з тістом накритий, щоб, знаєте, тісто на холоді не простивало, і затим під пеленою у себе держить; от пальці послине, щоб тісто не приставало, то й вщипне тіста, та на сковороду ув олію — аж шкварчить!— та зараз і пряжеть, і подає, а вже олією не скупиться, бо так з пальців і тече, тільки знай обсмоктує. Тут же біля неї продавалася терта кабака і тютюн у папушах; а там — залізний товар: підкови, гвіздочки, сокири, підіски, ухналі і усе, чого треба. А тут вже — лавки з красним товаром для панів: струковатий перець на нитках, родзинки, хвиги, цибуля, усякії сливи, горіхи, мило, медянички, свічки, тараня, ще повесні з Дону навезеная, і суха, і солона; кав'яр, оселедці, яловичина, ніжки, шпильки, голки, гаплики і для нашого брата свинина. Дьоготь і в шерітвасах, і в мазницях; продавались і самі квачі; а побіля їх стояли бублики, буханці, горохвяники, гречаники; носили у ночовочках печеню, шматками покраяну: на скільки тобі треба, на стільки й бери. А там купами капуста, буряки, морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову [4]— цур їй! Тут же був хрін, ріпа, картохлі, що вже швидко хліб святий з світу божого зженуть. А тут з Водолаги горшки, кахлі, миски, покришки, глечики, кухлики... та я ж кажу: нема того на світі, чого не було на тому ярмарку, і якби грошей до сина, то накупив би усього та й їв би цілісінький год! А що ще обіддя, коліс! війя, двійла, люшні! Були й свити простого уразівського і мильного сукна; були кожухи, усякі пояси, шапки і козацькі, і каплоухі. Був і дівчачий товар: стрічки, скиндячки, серги, баєві юпки, плахти, шиті рукава і хустки; жіноцькі очіпки, серпанки, запаски, кораблики, рушники, і шиті і з мережками, щітки, гребні, днища, веретена, сіль товчена,

глина жовта, запанки голов'яні; персні, черевики... аж утомишся, розказуючи. Чого то там не було!

А промеж такої пропасті товару що то народу було! Крий мати божа! Ще трохи чи не більш, ніж на воскресеніе у вутрені, як Христа дочитуються, або на Іордані; так що й протовпитись не можна. Той купує, той торгує, той божиться, той приціняється, той спорить, той товариство склика; той на жінку гука, ті лаються, ті йдуть могоричі запивати; жіноцтво щебече, усі разом розказують і ні одна не слуха, старці співають Лазаря[5], кобили ржуть, колеса скриплять; той возом їде та кричить: «По глину, по глину!», а назустріч йому викрикує: «По горшки, по горшки!» Діти, погубивши матерів, пищать; там скавучить собака, там придушили порося: вищить на весь базар, а свиня, хрюкаючи, пробирається промеж народом; там перекупки хватають за поли парубків та школярів: «Ходи сюди, дядюшка!— кричать.— Візьми в мене, паниченьку! От бублики гаряченькі, з мачком... От паляниця легесенька, тільки що з печі...» Та-та-та-та, та й не розбереш, що вони там і кричать, бо усюди гомонять, стукотять, кричать... точнісінько, як у млині, як на всі мелє і товче! А там, чути, скрипка гра з цимбалами: Матвій Шпонь та продав сіль, розщитавсь і грошики вчистив, та й найняв троїсту і водиться з нею по ярманці. Вже й шапки катма, десь кинув її на когось та й відбіг. Іде й співає, а де калюжа, тут і вдарить тропака. Забризкався, захлюстався... Еге! та не мішай йому! Він гуля! Ув одній руці пляшка, а у другій чарка; кого не зострінє: «Пий, сучий сине, дядюшка любезний! пий! Матвій Шпонь гуля! пий у його голову, щоб ти подавився! Будь здоров на многії літа!» Вип'є і поштує його; коли той не схоче, так додолу горілку вилле, а його лає-лає та й стане другого поштувати; отсе ж ще не зовсім допив з пляшки, зараз пляшку об землю і гука: «Шинкарю! подавай Шпоню знова. Музика, грай!»— та й пішов дальш. Іде і побачив дігтярів. Шубовсь у шерітвас з чоботами зовсім і кричить: «Дігтярю, не журись! Шпонь відвіча грошами». Та й викине йому з кишені повнісіньку жменю грошей, а сам знову кричить: «Не абедно? Не мішай же! Музика, грай!» Та й стане хлюпаться у дьогтеві, як мала дитина у калюжі. Що то, як чоловік у щасті та у радості. Чого то він не видума? Нічого не жалує і ні об чім не жалкує!

А там, чути, ведмідь реве і танцює, а циган викрикує: «Ану, Гаврилку, як старії баби п'яні валяються?..» Циганка ворожить та приговорює: «І щасливий, уродливий; чорнява молодиця за тобою вбивається; положи ж п'ятачка на рученьку — усю правду скажу...» Циганчата танцюють ха-

ляндри та кричать не своїм голосом, мов з них чорт лика дере. Старий циган туди ж з своєю шкапою. Знай божиться і жінкою, і дітьми та проклина свою душу, і батька, і матір, а усе затим, щоб стару, сліпу, сапату й з вибитою ногою кобилу продати замість молодої, здорової. Та як обступлять нашого брата циганське навожденіе, так не знаєш, що й робить. Як напустять мару, так і сам бачиш, що шкапа трьох денежок не стоїть, та тільки дивишся та лупаєш очима і не знаєш, куди від них дітись. Той божиться, другий суне тобі у руку оброть з шкапою, третій тягне з твоєї кишені хустку, де гаманець з грошами зав'язаний, а сей вже і здачі дає, та усі гуртом волочуть тебе під ятку могоричі запивати. Так що, я ж кажу, поки схаменешся, дивись: хотів своє ледащо продати, а прокляті цигани усунули тобі у руку таку патику, що й скіпками гидко узяти; та за таку ціну віддали, що можна б, бува, і вола купити; та ще ж за мої гроші і горілку куповали, і пили: а далі, замість дяки, у вічі насміялись: «Шкапа твоя,— кажуть,— трохи, чоловіче, недобача; так купи їй окуляри та й почепи на вічі, як паничі у городі носять, то ще потягне...»

Оттаке-то там було, що й розказати усього не можна. І усякий народ, хто там не був, що йде біля того салдацького патрета, усяк шапку зніме та й скаже або: «Добридень», або «Здрастуйте, господа служба!» А служба нічичирк: стоїть собі гарненько і пальцем не кивне, і очима не поведе, і усом не моргне. Таки ніхто, ніхто не вгадав, що то намальований. А Кузьма Трохимович, сидячи у своїй ятці, бачив сеє все та й дума: «Добре наше діло; побачимо, що дальш буде».

Аж ось де узявся салдат, та вже справжній салдат і живісінький, от як ми з вами. Ходить він по базару, визира, визира... і вже один рушничок у молодички з купи і вчистив і у кишеню запаковав; стягнув у чугуївської перекупки бумажну хустку, таку, що гривень шість стоїть; відрізав з воза і вінок цибулі і зараз за півціни й продав, та усе так хитро та мудро зробив, що ні жоден хазяїн і незчувсь. Далі прийшов, де груші продають, бачить, що при возах самі хлопці, та й ті роти пороззявляли і дивляться на ведмедів. Він таки й положив руку на мішок — ніхто не бачe; потягнув його до себе — ніхто не бачe; положив гарненько на плече — ніхто не бачe... та, не озираючись, і чкурнув куди йому треба! Аж ось кинулось хазяйство, бачать, що москаль безспросяузяв повнісінький мішок груш та й преть його, мов своє, разом гукнули на нього та й побігли за ним у догоню. Не хитрий же й москаль! Чим би навтікача, а він іде собі любенько, мішок з грушами несе та й мугиче

собі під ніс пісеньку. А тут його за мішок — сіп! «Нащо ти груші узяв? сякий-такий сину!» — питаються його ув один голос. Стоїть, сердека, очі вивалив, мов баран, далі озирнувсь та й каже: «Нешта то ваші груші-ста?»— «Адже ж не чиї, як наші». А він як крикне на них: «Ах, ви хахли безмозглії...» (а зараз лаятись! що б то перше розпитати, та тогді б вже лаявсь, скільки хотів). «А зачим ви,— каже,— мені тагда не сказали, как я з воза мішок узяв?»—Та до них з пенею: «Ви,— каже,— зіваєте по старанам, а я вот ніс-ніс, да вота как умарился, да амуницю патьор. Вот, виш, мундєр запачкал! Давай сюда деньги на вичистку». Наше хазяйство щоб то сюди-туди, так де ж! Ні приступу, та ще й лає. А далі ухватив за комір, і тягне, і кричить: «Давай на вичистку та за праходку; я казьонний мундєр патьор і сапоги таптал, давай да і только!» Наші ні відхрестяться, ні відмоляться: «Цур тобі,— кажуть,— батечку! зділай милость, господа служба, озьми собі і груші з мішком, тільки цур тобі! відчепись і пусти!» Так де! Так реп'яхом і узявсь і каже: «Минє чужово не нада; не хачу ваших груш, а подай майо!..» Що тут на світі робити? Іще таки подумали сяк-так, щоб вивернутись: хотіли іти до волосного правленія, так москаль не тії співа: «Вон моя команда! — та й показує на салдацький патрет.— Пайдьом ік ньому». Наші бачать, що непереливки, страшно! Кинули йому п'ятиалтинного — так ні: веди до ятки, постав за проходку кварту водки. Нічого робити, поставили, аби б відчепивсь та не вів до салдата, що з оружжом стоїть. Як же опісля розслухали та роздивились і відгадали, що то салдат мальований, так аж об поли вдарили руками та — фіть, фіть! — посвистали та й пішли до возів. А Кузьма Трохимович у своїй ятці сміявсь-сміявсь, що аж качається, а далі каже: «Ох!» — та й сів, зложивши руки, приглядатись, що ще буде за кумедія.

Уже було геть-геть. Ось і дівчата зібралися іти на ярманок, бо усе піджидали, щоб порідшало народу на місці; а то як у тісноті, так думали, що їх не так і розглядають. Ось і тягнеться низка їх, та усе на підбор: одна від другої чорнявіша, одна від другої краща. Порозряджувані так, що господи! Середу дня сонечко пригріло, так воно й тепленько: от вони і повихоплювались без свиток, в самих баєвих червоних юпках, що так, як мак, цвіте! Скиндячки на головах усе по-харківськи положені, коси у дрібушки позаплітовані і жовтими гвоздиками та барвінком позаквітчувані; у сорочок і рукава, і ляхівки повишивані та повимережувані; на шиях намиста у кожної разків по десять, коли ще не більш: аж голову гне! Золоті дукати та срібні хрести так і сяють;

плахти картацькі, запаски і шовкові, і колісчасті, пояси каламайкові; та усі як одна у червоних черевичках і у білих та у синіх панчішках. А за ділом же вони й вийшли? А як же? Витришків куповати, та щоб чи не пожартують парубки з ними. Вже звісна дівчача натура, хоч у панстві, хоч у мужицтві.

От ходять по ярманку, дещо собі вигадують і регочуться; як одна — зирк! та й каже нищечком: «Дівчатка! дивітесь: у нас постой, салдати!»— «Брешеш! Де ти їх уздріла?»— питаються і розглядають усюди. «Та онде, онде, біля дігтярної лавки стоїть з оружжом калавурний...»—«Так і є»,— гукнули усі та й почали щебетати та сміятись, з місця на місце переходять, та одна одну і пха, то буцім спотикаються; а самі знай озираються та, як тії пави, вихиляються, щоб салдат до них озирнувся та зачепив би котру. От тут би їм і лахва, тут би вони й стали його розпитовати, чи тут проходом, чи постоєм? От тут і сказали б йому, щоб з товариством приходили до них на вечорниці, бо вже вони дуже давно бачили що путнє, а свої парубки остили і обридли.

От і визвалася з них Домаха та й каже: «А тривайте лишень, я піду побіля нього, та вже ж не я буду, щоб він мене не заняв; ось дивітесь лишень. Та глядіть, коли треба буде, то відкликайтесь до мене». От і пішла, буцімто й не вона. То сюди, то туди озирнеться, то пісеньки під ніс собі мугиче, то хусточкою помахує, то нахилиться підв'язку підв'язовати... от вже і до салдата доходить та неначе з ким-небудь і розмовля: «Де то тут шпалєри та шумиха продається?.. Коли б мені хто показав?..» Та й заспіва собі нишком. О! що то вже за дівка!.. Вона не знала, як під кого підвернутись? Вона не вміла, як кому пришви пришити? Ну, ну! І проворна, і жартовлива була, та таки і світу видала: аж два годи у Харкові по мойкам заробляла, так її вже не вчити: усе знала.

Як побачили подруги, що вона вже близенько біля салдата, а він її ще й не зачіпа, мабуть, не бачить, та й гукнули до неї разом: «А куди ти, Домахо, пішла?» А вона біля салдата стоїть і хусточкою махає та голосно і кричить: «Ось куплю шумихи на квітки, коли який чорт не перепине». А наш салдат стоїть, ні зачіпляє, ні перепиняє і нічим її не займає! «Що за недобра мати,— думає Домаха,— таки біля самісінького його йшла, а він мене і не займа. Хіба не сміє, чи що? Та вже ж вернусь ще...» От і вернулася і таки біля самісіньких його ніг іде... і впустила хустку, буцім загубила, думаючи, що салдат гукне на неї, щоб вернулася і підняла хустку; от вона тут з ним і заговорила б, і пожар-

товала, а там би і пішли лади... Не з чорта ж хитра й Домаха! Так що ж бо? Хустка лежить, а салдат і волосом не двига. Стала наша Домаха та й оглядається і каже голосно: «От мені лихо! загубила хустку... Коли б хто підняв та віддав, то я вже знаю, як би йому подяковала!»

Озирається, сердешна, і погляда іспідліб'я, та ба! Стоїть салдат і на хустку не дивиться. Нігде Домасі дітись, треба вертатись... От би то і підбіга, і вижида, і каже, і говорить: «От біда! лежить моя хусточка біля самісінького салдата... Як тут узяти? Я боюсь, щоб він мене не вхопив або щоб з оружжа не застрелив...» Підійшла — і нахиляється, і бере б то й не бере... а усе вижида салдата... Так що ж бо: не на таківського наскочила! Далі нахилилась і простяга руку, неначе не ївши, а сама усе дивиться на нього... а далі як придивилась... як зарегочеться на усю вулицю... А дівчата і відозвалися до неї: «А що він тобі там говорить? Домахо, Домахо! Кажи-бо, що він говорить?»—«Але, говорить...»— кричить Домаха, та скільки зря відтіль, та за сміхом і слова не вимовить.

«Що... що таке?.. Що він тобі сказав?..»— обступивши, дівчата Домаху ув один голос випитують. «Еге! що казав?— каже Домаха.— То не живий салдат, а то його парсуна!»—«Йо!»— гукнули дівчата і підбігли розглядати: аж справді намальований! Реготались, реготались; вигадували дещо та й пішли геть по ярмарку. А сеє чувши, і багато дехто підходили, вже не боячись: розглядяться, роздивляться та й скажуть: «Так і є, що намальований!» — та й підуть собі.

Посміявшись з сього добре, Кузьма Трохимович далі подумав, що вже пора знімати свого салдата та укладатись на віз і чухрати додому... Аж ось почув крик, галас, тупотню, регіт, пісні, сопілку... та мерщій і присів у ятці.

То наступало парубоцтво: шевчики, кравчики, ковалі, свитники, гончарі і зо усякого ремества бурлацтво, наньмити від хазяйства, батькові сини — зібралися на ярмарок погулять. Іще зранку хто попродав свій товар, а хто, покупивши чого кому треба і попивши могоричі, тепер, попідголювавшись любенько, понадівали хто нову свиту, хто китаєву юпку, хто ще батьківський, хоч і старий, та жупан, попідперізовавшись шпетненько хто каламайковим, а хто й суконним поясами, у тяжинових штанях, понадівали на підголені голови шапки козацькі з решетилівських смушків, то з червоними,то з зеленими, то з синіми вершками; у юхтових чоботах з підборами, а хто й у шкапових, та так повимазованих, що дьоготь так з них і тече, а підкови троха не на п'ядь. От, позакручувавши уси, ідуть лавою, з боку на

бік перевалюються, руками розмахують, люльки тягнуть, та що є голосу, аж кривляться та жмуряться, співаючи московської пісні: «При далінусці стояла»; і де йдуть, то так від них люди й розступаються, бо вже не попадайсь їм на дорозі ніхто: чи перекупки з коробками, чи москаль з квасом, чи сліпці з поводатарем, чи баба стара, чи дівка молода їм назустріч,— нікому нема розбору, не вважають нікого, так усякого прямо лавою і пруть, і мнуть, і з ніг валяють; а самі й байдуже; неначе і не бачать нічого і буцімто й не вони.

Отсе-то вони, заздрівши дівчат, потягнули за ними, щоб так стіною на них і наперти; а як вони розбіжаться, так тут і ловити, і пожартовать, і поженихатись... Звісно, молодецьке, парубоцьке діло! А щоб їх хто міг зупинити? Ну-ну, кусала така! Вони усею громадою не раз і самому писарю давали такої пинхви, що насилу прочухавсь; а десяцькі так так від них і ховаються по бур'янам та за плотами. Так тут вже нічого!.. Усяк їм поважа: «Нехай,— каже,— хлопці нагуляються: більш копи лиха не нароблять».

От ідуть, і як накинули воком на дівчат, і пішли побіля мальованого салдата, а їх ватажок, Терешко-швець, зняв перед ним шапку та й каже: «Здрастуйте, господа служба!..» Тут як зарегочеться народ, і перекупки, і купці, і ті, що при возах, та як крикнуть на нього: «Тю-тю, дурний! Та то не живий, то намальований. Хіба тобі повилазило? Отто, оглашенний, не розбере!..»

Напік же пан Терешко раків, як і сам розглядів, що справді салдат намальований і що увесь базар з нього глузує! «Тепер,— дума сердека,— не буде мені просвітку; будуть мені сміятись і через сеє не знать що будуть прикладати. Йо не йо! Що тут мені на світі робити!» Стоїть, зажурившись, та й дума. А далі схаменувся, зареготавсь та й каже: «Буцім я й не бачив, що се не живий, а що се тільки патрет. А поклонившись йому затим, щоб подратовать з маляра!.. Чи так же то й малюють! О, бодай його мара малювала! Се й сліпий розглядить, що се патрет, а не живий чоловік... Хіба тут були такі дурні, що приймали його за живого? Не знаю... Тьфу! Чортзна-що й надряпано. Дивітесь, люди добрі, хіба так ш'ється чобіт? Я швець на все село; так я вже знаю, що халява ось як бува (та й став пальцем по патрету надряповати), от і в підборах брехня; та й підйом не так... та таки і усе не так. Цур йому! пайдьом, хлопці, дальш; намальовав же якийсь-то дурень!..» От і пішли своєю дорогою, і Терешко дуже радий був, що спокутував із себе біду.

Та й закрутив же носом наш Кузьма Трохимович, неначе тертого хріну понюхав! З біса-бо йому досадно стало, що увесь ярманок, і що то на місці народу було, таки, мабуть, душ п'ятдесят, коли іще не більш, та усі ж то до єдиного, усі не пізнали, що салдат намальований, а думали, що живий; а тут, чорт його зна, відкіля узявся швець та й закепковав його роботу нінащо. «Се вже,— каже собі,— курам буде на сміх. Я таки, правда, об чоботах не дуже й доглядавсь; може, воно що-небудь і не так. Я тільки й старався, щоб йому твар, і щоб він увесь, і мундер, і оружжо, щоб так було неначе живе, а об чоботах і байдуже; бо не думав, щоб хто вже туди став пильно доглядатись, де й нужди мало, і куди не усяк і дивиться. Нехай же так буде, як швець каже: перемалюю, щоб і його уконтентовати і щоб ніякого хвальшу не було у моїй роботі». Виліз із своєї ятки, достав палітру з красками і пензель, підмальовав, як там швець надряпав, та й уп'ять поліз та й каже: «Нехай підожду, поки краска підсохне, а там вбиратимуся додому. Тепер швець не скаже, що не так чобіт намальований».

Аж гульк! Терешко з парубками, не догнавши дівчат, вернулись навперейми і йдуть вп'ять побіля салдацького патрета. От один парубок розглядів його та й каже: «Дивись, Терешку! маляр тебе послухав; бач, перемальовав чобіт, як ти сказав».— «Еге! іще б то й не послухав?— сказав Терешко, підсунувши шапку на саме тім'я і узявшись у боки.— Я вже силу знаю і зараз побачу, що не до шмиги!» А як йому і досі досадно було на маляра і на патрет, що через них йому люди сміялися, от і думав ще таки занехаять, щоб маляра зовсім збити з пантелику і щоб народ думав, що він велику силу у малярстві зна; посвиставши, й каже: «От і сього не втерплю, скажу, бо вже бачу, що не так. Чоботи тепер як чоботи, як я навчив; так мундер не туди дивиться. Треба, щоб рукава ось так...»

«А зась, не знаєш? — обізвався Кузьма Трохимович з своєї ятки.— Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!»

Як же зарегочеться увесь базар, слухаючи сю комедію і що Кузьма Трохимович так відрізав Терешку-шевцю! Як підняли Терешка на сміх! Реготались з нього, реготались, та так же то, далебі, що не то що, що аж за річкою чути було. А Терешко зостався мов облизаний, та як потягне, не оглядаючись, та аж забіг не знать куди. Кузьма ж Трохимович, тихенько собі посміявшись та зібравшись з патретом і з усім своїм крамом, поїхав до свого пана та по уговору грошики й горілочку з нього зчистив, та й прав.

Ярмарок розійшовсь. Тільки вже Терешкові ввірвалась нитка верховодити хоч на вулиці, або на вечорницях, або і у шинку. Тільки що забалянтрасить, а тут йому хто-небудь і відріже: «Швець знай своє шевство, а у кравецтво не мішайся!» — то так язик і прикусить, і вже нічичирк.

От і вся.

МАРУСЯ

Посвящается
Анне Григорьевне Квитке[1]

Часто мені приходить на думку: чого б то чоловікові так дуже пристращатись на сім світі до чого-небудь, не то щоб до якої вещі, а то хоч би і до наймиліших людей: жінки, діточок, щирих приятелей і других? Перше усього подумаймо: чи ми ж на сім світі вічні? І що є у нас, хоч скотинка, хоч хлібець на току, худобонька, у скриньці, так сьому так усе без порчі й бути? Ні, нема тут нічого вічного! Та й ми самі що? Сьогодні жив, завтра — що бог дасть! Адже ж живучи промеж людей, тільки і чуєш: там дзвонять по душі, там голосять по покійнику, там справляють старцям обід... Що в бога день тобі говорять: ось той недуж, той вмира, а той вмер... Ти і не оглядишся і незчуєшся, як зоставсь сам собі на світі; хоч і з людьми, і промеж людей, та ба! Усе тобі або не такі приятелі, яких поховав, або і зовсім не звісні; та воно тобі усе равно, що блукаєш у дрімучому лісі! Ось стань про приятелів згадувать, то уся твоя пісня на один лад: от з тим ми хлопцями були — і вже він вмер, а з тим до школи укупі ходили — і той вмер, з тим парубковали — і той вмер; і сей, і той, і той, і сей, усі повмирали. Коли ж се так є, так і пам'ятуй собі добре, що не забудуть і тебе на сім світі, озьмуть і не будуть питатись: чи хочеш до гурту, чи ще б, може, погуляв?

А після такої думки чого ж би нам, невічним, та пристращатись до уременного? Чому б так не робить: наградив тебе бог щастям, що батько й мати твої живуть при тобі і дякують добрим словом, що ти їх при старості і кохаєш, і поважаєш, або жінкою, до тебе доброю, послухною, хазяйкою невсипущою, або діточками покірними та слухняними — хвали за се бога і лягаючи, і устаючи, а їх шануй і кохай, і для них не жалій не тільки ніяких трудів, худоби та, коли нужда звелить, душу свою за них положи, розпинайся, умри за них, та усе-таки пам'ятуй, що й вони на сім світі такі ж гості, як ти і усякий чоловік,— чи цар, чи пан, чи архирей, чи салдат, чи личман. Коли отець наш милосердний кого з нас покличе, проводжай з жалем, та без укору і по-

прьоків; перехрестись та й скажи, як щодня у «Отченаші» читаєш: «Господи, буде воля твоя з нами, грішними!» І не удавайсь у тугу, щоб вона тобі віку не укоротила: бо гріх смертельний накликать на себе не тільки смерть,— і саму болість, хоч би яку-небудь: бо, не поберігши тіла, загубиш і душу на віки вічні! Більш усього пам'ятуй, що ти ховаєш сьогодні, а тебе заховають завтра; і усі будемо укупі у господа милосердного на вічній радості; і вже там не буде ніякої розлуки, і ніяке горе, і ніяке лихо нас не постигне.

Іще ж і се ми думаємо, що як постигне кого-небудь біда і нещастя, що похова кого із своєї сім'ї або і родичів, то буцімто сеє чоловікові приходить за його гріхи й неправди прежнії. Ні, не так се є! Ось слухайте лишень, як нам панотець у церкві чита, що господь небесний нам як отець дітям. А після сього не гріх нам буде і таке примінити: от зберуться діти на вулицю грати та будуть промеж ними шаліcливі, та усе б то їм, замість іграшки, битись та лаятись, а меж ними буде дитина плохенька, смирна, покірна і що усяк її може зобідити. Адже правда, що батько тієї дитини, щоб вона не перейняла худа від своєвольників, жалкуючи об ній, кликне з вулиці до себе, і, щоб воно за товариством не скучало, посадить біля себе, та й приголубить, і поніжить, і чого воно забажа, усього їй дасть. Пожалуй, хлопці, що на вулиці зостались, не знаючи, яке добро тій дитині у батька, будуть жалковати, що узят від них товариш. Дарма, нехай жалкують, а йому у отця дуже-дуже добре! От так і небесний наш отець з нами робить: бережеть нас від усякої біди і береть нас прямісінько до себе, де є таке добро, таке добро... що ні розказати, ні здумати не можна! Та ще й так думаймо: чуствуєш ти, чоловіче, що се бог за гріхи твої послав біду? Так же і розсуди: який батько покине овсі діток, щоб без науки ледащіли? Усякий, усякий отець старається навчити дітей усьому доброму; а неслухняних по-батьківськи повчить та по-батьківськи і пожалує. Недурно сказано: ледача та дитина, которої батько не вчив! Се ж люди так з своїми дітьми роблять, а то отець небесний, що милосердію його і міри нема! Той коли і пошле за гріхи яку біду, то він же і помилує! Тільки покоряйся йому! А після сього не будемо журитись, що нам бог милосердний не пошлеть терпіти, і, перехрестившись, скажемо: «Господи! навчи мене, грішного, як сполнять волю твою святую!» — то й побачиш, що опісля усе гаразд буде.

Так робив Наум Дрот...

От його-то постигла лихая біда! Що ж він? Нічого. Хвалив бога і з тим прожив вік, що не вдався в тугу; а письменний не стерпів...

От як се було.

Наум Дрот був парень на усе село, де жив. Батькові і матері слухняний, старшим себе покірний, меж товариством друзяка, ні півслова ніколи не збрехав, горілки не впивавсь і п'яниць не терпів, з ледачими не водивсь, а до церкви? так хоч би і маленький празник, тільки піп у дзвін,— він вже й там: свічечку обмінить, старцям грошенят роздасть і приньметься за діло: коли прочує яку бідність, наділить по своїй силі й совіт добрий дасть. За його правду не оставив же його і бог милосердний: що б то ні задумав, усе йому господь і посилав. Наградив його жінкою доброю, роботящою, хазяйкою слухняною; і що, було, Наум ні забажа, що ні задума, Настя (так її звали) ночі не поспить, усюди старається, б'ється, достає і вже зробить і достане, чого мужикові хотілось. Поважав же і він її скільки міг і любив її, як свою душу. Не було меж ними не тільки бійки, та й ніякої лайки. Щодень хвалили бога за його милості.

Ув однім тільки була в них журба: не давав їм бог діточок. Так що ж? Настя, як здума про се, то зараз у сльози та вголос; а Наум перехреститься, прочита «Отченаш»,— то йому і стане на серці веселіш і пішов за своїм ділом чи в поле, чи на тік, чи у загороду, або до батраків, бо був собі заможненький: було й воликів пар з п'ять, була й шкапа, були й батраки; було чим і панщину відбувати, і у дорогу ходити; була ж і нивка, одна і друга, ще дідівська, а третю він сам вже купив, так було йому чим орудовати.

Оттим-то Настя, дивлячись на худобу, та й журилась: що кому то воно, каже, після нас достанеться? Не буде нам ні слави, ні пам'яті; хто нас поховає, хто нас пом'яне? Розтратять, що ми зібрали, а нам і спасибі не скажуть. А Наум їй, було, і каже: «Чоловікові треба трудитися до самої смерті; дасть бог діточок, діткам зостанеться, а не дасть — його воля святая! Він зна, для чого що робиться. Ніщо не наше, усе боже. Достанеться наше добрее доброму, він за нас і на часточку подасть, і мисочку поставить, і старцям роздасть. А коли буде наслідувати недобрий, йому гріх буде, а нас усе-таки бог милосердний пом'яне, коли ми те заслужимо. Не журися, Насте, об худобі: вона наша, а не ми її. Стережись, щоб вона тобі не перепинила дороги до царства небесного. Сатана зна, чим підштрикнути; молися богу, читай «Ізбави нас од лукавого», то усе гаразд буде».

Аж ось за отцевські і материнські молитви дав їм бог і дочечку. Та й раді ж були обоє, і Наум і Настя; таки з рук її не спускали. Коли ж, було, куди дитина побіжить, чи до сусідів, чи на вулицю, то вже котрий-небудь, або батько,

або мати, так слідком за нею і ходять. Та й що то за дитина була! Ще малесеньке було, а знала і «Отченаш», і «Богородицю», і «Святий боже», і половину «Вірую». А тільки, було, зачує дзвін, то вже ні заграється, ні засидиться дома й каже: «Мамо, піду до церкви, бач, дзвонять; грішка не йти; тату, дай шажок на свічечку, а другий старцю божому подати». І в церкві вже не запустує і ні до кого не заговорить, та все молиться, та поклони б'є.

От і виросла їм на втіху. Та що то за дівка була! Висока, прямесенька, як стрілочка, чорнявенька, очиці, як тернові ягідки, бровоньки, як на шнурочку, личком червона, як панська рожа, що у саду цвіте, носочок так собі пряменький з горбочком, а губоньки як цвіточки розцвітають, і меж ними зубоньки, неначе жарнівки, як одна, на ниточці нанизані. Коли, було, заговорить, то усе так звичайно, розумно, так неначе сопілочка заграє стиха, що тільки б її і слухав; а як усміхнеться та очицями поведе, а сама зачервоніється, так от неначе шовковою хусточкою обітреть смажнії уста. Коси у неї, як смоль, чорнії та довгі-довгі, аж за коліно; у празник або хоч і в неділеньку так гарно їх повбира, дрібушка за дрібушку та все сама собі запліта; та як покладе їх на голову, поверх скиндячок вінком, та заквітча квітками, кінці у ленти аж геть порозпуска; усі груди так і обнизані добрим намистом з червінцями, так що разків двадцять буде, коли і не більш, а на шиї... та й шия білесенька-білесенька, от як би з крейди чепурненько вистругана; поверх такої-то шиї на чорній бархатці, широкій, так що пальця, мабуть, у два, золотий єднус і у кольці зверху камінець червоненький... так так і сяє! Та як вирядиться у баєву червону юпку, застебнеться під саму душу, щоб нічогісінько не видно було, що незвичайно... вже ж пак не так, як городянські дівчата, що у панів понавчались: цур їм! Зогрішиш тільки, дивлячись на таких!

Не так було у нашої Марусі, Наумової та Настиної дочки, ось що я розказую, а її, знаєте, звали Марусею. Що й було, то й було, та як прикрито та закрито, то і для дівчини чепурніш, і хто на неї дивиться, і хто з нею говорить, то все-таки звичайніш.

Сорочка на ній біленька, тоненька, сама пряла і пишнії рукава сама вишивала червоними нитками. Плахта на ній картацька, черчата, ще материнська — придана; тепер вже таких не роблять. І яких-то цвітів там не було? Батечку мій, та й годі! Запаска шовкова, морева; каламайковий пояс, та як підпережеться, так так рукою і обхватиш,— ще ж то не дуже і стягнеться, Хусточка у пояса мережована і з ви-

шитими орлами і ляхівка з-під плахти тож вимережована й з китичками; панчішки сині, суконні і червоні черевички. От така як вийде, та що і твоя панночка! Іде як павичка, не дуже по усім усюдам розгляда, а тільки дивиться під ноги. Коли з старшим себе зострілась, зараз низенько вклонилась та й каже: «Здрастуйте, дядюшка!» або: «Здорові, тітусю!» І таки хоч би то мала дитина була, то вже не пройде просто, усякому поклониться і ласково заговорить. А щоб який парубок та посмів би її зайняти? Ну-ну, не знаю! Вона й не лаятиметься і ні слова й не скаже, а тільки подивиться на нього так пильно, та буцім і жалібно, і сердитенько,— хто її зна, як то вона там згляне,— так хоч би який був, то зараз шапку з голови схопе, поклонивсь звичайненько і ні пари з уст не мовить і відійде дальш. О, там вже на все село була і красива, і розумна, і багата, звичайна, та ще ж к тому тиха, і смирна, і усякому покірна.

На вулицю і не кажи, щоб коли з подругами пішла. Було, мати стане їй казати: «Пішла б, доцю, на вулицю: бач, тепер весна, вона раз красна. Пограла б з подруженьками у хрещика, пісеньок би поспівала». Так де ж! «Лучче я,— каже,— на те місце, упоравшись, так ляжу спати і зате раньше устану, заміню твою старість: обідати наварю і батькові у поле понесу. А на вулиці що я забула? Іграшки та пустота та, гляди, станеться, хоч і не зо мною, хоч і аби з ким, яка причина, та опісля і страшно відвічати за те одно, що й я там була! Нехай їм виясниться, не піду!» А про вечорниці так і не споминай! Було, і других дівчат відводить, та аж плаче, та просить: «Будьте ласкаві, сестрички, голубочки, не ходіте на тее прокляте зборище! Та там нема ніякогісінького добра; там усе зле та лихее! Збираються буцімто прясти, та замість того пустують, жартують та вчаться горілку пити; від матерів курей крадуть та туди носять, та ще й таке там діється, що сором і казати. Чи мало ж то своєї слави загубили, ходячи на тую погань: от хоч би і Явдоха, і Кулина, і Пріська. Адже ж і піп панотець не велить і каже, що гріх смертельний туди ходити. Та дивітеся ж — і на мене: от я дома більш усіх вас напряду, чим ви, ходячи».

Оттак, було, говорить-говорить, то, гляди, одна перестане ходити, далі друга, третя; а далі і зовсім мода перестане, щоб ходити. То й дякують добрі люди, а найбільш матері. А там опісля нечистий таки вп'ять силу озьме, підцюкне й потягне низку добру до погибелі.

Тільки, було, наша Маруся уряди-годи збереться до подруженьки на весілля у дружечки. Та й то не буде вона у суботу бігати з ними по вулиці та горло драти мов скажена,

як усі роблять; а прийде вже у неділеньку, посидить, пообіда, а як виведуть молодих надвір танцьовати, вона тут чи побула, чи не побула, мерщій додому; розібралась, роздяглась, давай піч топити і вечерять наставляти, і вже мати за нею, було, ніколи не поспішиться.

Оттак раз, на клечальній неділі, була Маруся у своєї подруги у дружках на весіллі і сиділа за столом. Против дружечок, звичайно, сиділи бояри. Старшим боярином був з города парубок, свитник Василь. Хлопець гарний, русявий, чисто підголений; чуб чепурний, уси козацькі, очі веселенькі, як зірочки; на виду рум'яний, моторний, звичайний; жупан на ньому синій і китаєва юпка, поясом з аглицької каламайки підперезаний, у тяжинових штанях, чоботи добрі, шкапові, з підковами. Як пришивали боярам до шапок квітки, то усі клали по шагу, хто-хто два, та й лакей з панського двора, і той п'ять шагів положив, що усі здивовались, а Василь усе вижидав та усе в кишені довбавсь; а далі витяг капшучок, а там-таки дещо бряжчало, засунув пальці, достав, та й положив на викуп шапки, за квітку, цілісінький гривеник!.. Як брязнув, так усі, хто був на весіллі, так і вжахнулись, а дружки аж і співати перестали. А він собі і дарма: потряс патлами та за ложку і став локшину доїдати, буцім тільки копійку дав.

От, сидячи за столом, як вже поприньмали страву, давай тогді Василь дівчат розглядать, що були у дружках. Зирк! і вздрів Марусю, а вона аж у третіх сиділа, бо старшою дружкою, скільки було її де ні просять, ніколи не хоче: «Нехай,— каже,— другі сідають, а мені і тут добре».

Став наш Василь і сам не свій і, як там кажуть, як опарений. То був шутливий, жартовливий, на вигадки, на приклади — поперед усіх: тільки його й чути, від нього весь регіт іде; тепер же тобі хоч би півслова промовив: голову посупив, руки поклав під стіл і ні до кого нічичирк; усе тільки погляне на Марусю, тяжко здихне і пустить очі під лоб.

Познімали страву і поставили горіхи на стіл. Дружечки зараз кинулись з боярами цятаться; щебечуть, регочуться, вигадують дещо проміж весільних пісеньок, а наш Василь сидить, мов у лісі, сам собі один: ні до кого не заговорить і нікуди не гляне, тільки на Марусю; тільки вона йому і бачиться, тільки об ній і дума; неначе увесь світ пропав, а тільки він з Марусею і зостався: ні до чого і ні до кого нема йому ніякого діла.

Що ж Маруся? І вона, сердешна, щось змінилась: то була, як і завсегда, невесела, а тут вже притьмом хоч додому йти. Чогось-то їй стало млосно і нудно, і як подивиться на Василя, так так їй його жаль стане! А чого? І сама не зна.

Хіба тим, що й він сидить такий невеселий. А ще найпуще, як один на одного разом зглянуть, так Марусю мов лихорадка так із-за плечей і озьме, і все б вона плакала, а Василь — мов у самій душній хаті, неначе його хто трьома кожухами вкрив і гарячим збитнем напова. От мерщій і відвернуться один від другого, і, бачиться, і не дивляться; то й, гляди, Василь тільки рукою поведе або головою мотне, то вже Маруся і почервоніла, і вп'ять і ззирнуться меж собою.

Думає сердешна Маруся, що, мабуть, се з очей їй стало, та й каже собі: піду лишень додому; так думка така нападе: «Он той боярин, що у синім жупані, чи він чи недуж, чи що? То як піду, то щоб він ще гірш не занедужав, і ніхто йому не поможеть; бач, як жалібно дивиться на мене і буцімто й просить: будь ласкава, Марусю, не втікай відсіля! Добре, добре, зостанусь!»

А Василь собі нудить світом і не зна, на яку ступити. Розчумав трохи, що бояри цятаються, та й дума: «Ке лишень, поцятаюсь я он з тою дівчиною, що сидить смутна, невесела». Тільки сердека протягнув руку, так неначе йому хто шепнув: «Не заньмай її, ще розсердиться; бач, яка вона одягна та пишна! Се, мабуть, міщанка; вона з тобою і говорити не захоче». Поблідніє наш Василь та вп'ять і похмуриться. Далі збирався, збирався, та як дружечки дужче почали співати, а весільний батько з матір'ю частіш стали горілочкою поштувать, і піднявсь гомін по хаті, він таки хватив у жменю горіхів та до Марусі: «Чи чіт, чи лишка?» Та як се промовив, так аж трохи не впав із ослона на спину: голова йому закрутилась, в очах потемніло, і нестямився овсі.

Та й Марусі ж добре було! Як заговорив до неї Василь, так вона так злякалась, як тогді, як мати на неї розсердилась; а се тільки одним один раз і було на її віку, як, принісши вона від річки плаття, загубила материну хустку, що ще від її покійної матері, так за те-то на неї мати сердилась, було, і хоч не довго, та вона, крий боже! — як, було, злякалась. Отже, і тепер так їй було прийшло: якби можна, скрізь землю б провалилась або забігла куди, щоб і не дивитись на сього боярина. Та й що йому казати? Як скажу «нечіт», то він подума, що я чванна і не хочу більш з ним цятатись, а він так, чи смутний, чи сердитий, а тільки жалко на нього дивитись. Скажу «чіт». Що ж? Як стала силуватись, щоб промовить слово, так ні жодною мірою не може сказать: губи злиплись, язик мов дерев'яний, а дух так і захватило. Дивиться, що й Василь з неї очей не спустить і горіхи у жмені держить, і жде, що вона йому скаже; от їй його жалко стало, на велику силу, та тихесенько, так що ніхто й не чув,

промовила: «Чіт!» — та ззирнулась з ним. І сама вже нестямилась, як узяла з Василевої жмені горіхи, та як схаменулась, як засоромилась!.. Крий мати божа!.. Аж ось, на щастя їй, крикнув дружко: «Старости, пани підстарости, благословіте молодих вивести із хати, надвір погуляти!» Тут і усі рушили із-за стола та, хто куди попав, мерщій надвір, дивитися, як будуть танцьовати. От і Марусі і Василеві неначе світ піднявсь, полегшало на душі, вийшли й вони з хати.

Троїста музика гра, що є духу: риплять скрипки, бряжчать цимбали, а замість баса сам скрипник скрізь зуби гуде та прицмокує. От і розколихались наші дівчата: вийшла пара, а там друга пішли у дрібушки. Ніжками тупотять, підківками бряжчать, побравшись за рученьки, виворочуються, то вп'ять розійдуться, та як утінки плавно пливуть, тільки головками поводжують; то вп'ять у дрібушки... Вже й потомились, вже і хусточками утираються, вже б їм і годі, вже і другим хочеться потанцювать... так що ж бо?—музика гра та й гра! Вже одна із дівчат, Одарка Макотрусівна, ледве ноги волочить, піт з неї так і тече, притьмом просить музику: «Та годі-бо, дядьку!.. та перестаньте-бо... ось уже не здужаю!» Та що ж? Музика гра та й гра!.. Далі скрипник закінчав і пити скрипочкою попросив... От дівчатам годі, поклонились музиці і пішли до гурту.

— Ану, горлиці! — гукнув з кучі Денис Деканенко, розтовкав людей кулаччям, потяг до себе з кучі Пазьку Левусівну і став з нею і дожидається, поки почастують музику. Розставив ноги, у боки узявсь, шапка висока, сірих смушків, з червоним сукняним верхом, набік йому похилилась, усами поморгує, на всіх погляда й приговорює: «Отже, узявся танцьовати, та, може, і не вмію! Повчитись було у кривого Хоми, що на дерев'янці ходить». Як се почули люди так і зареготались. Кузьма, таки старий Коровай, той і каже: «Оттак! Оттой навчить добре, сам ходячи на одній нозі». А Юхим Перепелиця сміявсь, сміявсь, аж йому сльози потекли, та й каже: «Отцей не вигада! Ну, вже так!» А Денис стоїть, неначе і не він, і не всміхнеться.

Напившись горілки, музика і вчистила горлиці. Як же розходивсь наш Денис, так що батечки! Там його морока зна, як то мудро тогді танцьовав! Як же вдрав навприсядку, так ногами до землі не доторкується,— то поповзе навколішки, то через голову перекинеться, скакне, у долошки плесне, свисне, що аж у вухах залящить, та вп'ять в боки, та тропака-тропака, що аж земля гуде; а там стане викидовати ногами, неначе вони йому повиломлювані; а далі підскочить та вп'ять навприсядку, та около Пазьки так кругом і в'ється та приговорює:

Ой, дівчина-горлиця,
До козака горнеться;
А козак, як орел,
Як побачив, та й вмер...

Добре було Денисові так бришкати без Василя; а той би його заткнув за пояс чи у танцях, чи так у речах або в молодецтві, бо він собі був на те уродливий. Коли, було, озьметься за танці, так і не кажи, що годі: перетанцює яку хоч музику; коли ж підвернеться до дівчат, то вже ні на кого більш і не дивляться, тільки на нього і його одного слухають, а на опрочих плюють; коли ж підсяде до старіших та стане загинати їм свої балянтраси, так усі, і старі і молоді, сидять та, пороззявлявши роти, слухають хоч до пізньої ночі.

Такий-то був наш Василь до сього часу. Тепер же він мов остуджений. Вийшовши з хати, де б то йти до гурту та, взявши дівчину, туди б і собі танцьовати; ні, пішов собі, сердека, стороною від людей, схилився на пліт, та й дума: «Що се мені сталось? Таки нічого не чую, нічого й не бачу, тільки одну сю чорняву дівчину! Вона в мене і перед очима, і на думці!.. Чому ж не займу її? Але! Бачиться, і не смію або і боюсь, щоб і не розсердилась... Я як здумаю, що вона на мене мусить розсердитись, і коли підійду до неї, то вона відвернеться від мене і прожене, то від сії думки і світ мені немилий, і сам не знаю, що з собою робити!.. Пішов би й додому, так оттут неначе прикований. Нудно мені на сеє весілля і дивитись; а очей не відведу від тієї хати, що он на приспі сидить моя дівчина та щось з подругою розговорює та, чи мені так вже здається, чи таки справді, що на мене поглядають, може, про мене...»

— Чого так зажурився, Семенович? — сказав йому Левко Цьомкал, підстарший боярин, та й вдарив його по плечах.— На дівчат заглядівсь, чи що? На лиш, потягни люльки, то повеселішаєш, та й ходім танцьовать. Бач, які бойкі дівчата з города понаходили.

— Не хочу люльки,— каже Василь,— трохи не вона мені і завадила. Так щось нездорово! Або оце додому утікати, або що? Кінчай тут за мене порядок.

— Цур йому,— каже Левко,— ще погуляймо. Мабуть, чи нема тобі чого з очей? То проходись по вулиці, воно й минеться; або йди, лучче усього, та подивись, як дівчата танцюють. Ну, що вже Кубраківна вдрала, так там вже за всіх. Що за танцюра! Та й дівка, брат, важна! Коли б до осені не втекла, то не мине моїх рук.

Мов лихоманка стрепенула Василя; поблід як полотно та аж руками схопився за коляку, щоб не впасти від журби. Він-бо думав, що се його дівчину Левко вихваля; бо, звісно, коли хто котру любить, то й дума, що вона і усім така хороша і люб'язна здається, як і йому. Послухав трохи чмелів, далі схаменувсь і на хитрощі піднявсь, давай його випитувати.

— Ке Кубраківна? — каже.— Чи не та чорнява, що повна шия намиста з хрестами? (Себто Маруся).

— Ні,— каже Левко,— нам до тієї далеко. Моя, он бач, русява, що трошки кирпатенька, у свиті та рушником підперезана.

Полегшало нашому Василеві; аж здохнув; і очиці як ясочки заграли, як почув, що не його дівчину Левко любить. Тепер йому дарма і Кубраківна, чи тут вона, чи де, а давай мерщій допитуватись про свою та й каже Левкові:

— А то про яку ти кажеш, що до неї тобі далеко? Хіба тут є попівна або прикажчиківна?

— Ні,— каже Левко,— тут усе наші рівні; а я кажу про нашу Марусю.

— А що ж то за Маруся? — спитавсь Василь та й очі понурив у землю, буцім йому і дарма, а у самого не тільки що вуха, та що то, усяка жилочка неначе слуха; а він, сердешний, і дух притаїв, і боїться, щоб ні жодного словечка не прослухати, що йому буде Левко розказовати.

От і почав йому Левко про Марусю казати усе, що знав: і чия вона дочка, і який її батько багатий, і як він свою дочку кохає; а далі й про Марусину натуру: як вона усіх жахається, що ніхто її не бачив не тільки щоб на вечорницях або у колядці, та й на вулицю, і на Купала, і ні на які ігри не ходить; чи така вже собі пишна або, може, несмілива; а що роботяща! і на батька, і на матір, і на себе пряде, шиє, миє, і сама усе одна, без наньмички, і варить, і пече; а мати сидить, ручки склавши.

Не пішла ж і Маруся до танців, а сіла собі, сумуючи, на призпі біля хати та ті горішки, що узяла у Василя, усе у жмені перемина та назирцем за Василем погляда. Що ж у неї на думці, того й сама не розбере. То часом стане їй весело, так, що зараз бігла б до матері та й приголубилась би до неї, то вп'ять засумує, і слізоньки хусточкою обітре, і бажа батенька, щоб розвів її тугу; то всміхнеться, то засоромиться; і дума, щоб то й додому іти (так було попереду усе робила: чи посидить, чи не посидить на весіллі з дружками, та мерщій і додому), та як розглядить, що треба побіля Василя іти, та й передума. А сього вона й сама не знала, що в неї на думці було: «Коли б оттой парубок прийшов

та поговорив би зо мною, то неначе б мені на душі легше стало». Як же тільки подумала об сім, та як засоромиться! Почервоніла, як калина, закрилась рученьками і голову похилила.

Отто й прийшла до неї Олена Кубраківна, перетанцювавши, та й сіла біля неї віддихати.

— Чого ти, Марусю, так сидиш? Чи плачеш, чи що?

— Ні, не плачу,— каже Маруся; і говорити б то, і замішалась, що й не знає, що й казати.— Отсе їм,— каже,— мочені кислиці, та було подавилась. А ти чого так засапалась?

— Та перетанцьовалась собі на лихо,— каже Олена.— Як попав мене он той боярин, так усе крутив, крутив, поворочував мене, поворочував, а тут ще, на лихо, музика не перестає; так не тільки ноги, та й руки болять, і голова крутиться. Та вже ж і танцюра! У нас такого і на усій слободі нема. Я казала своїм хлопцям, щоб приводили його до нас на вулицю.

От Маруся трошки й зрадувалась, що, може, Олена зна того парубка, що їй так у душу запав, бо й вона на свій пай думала, що вже краще її парубка і на світі нема і що се його вона так вихваля. От і давай про нього випитовать:

— А який же боярин, чи не старший?

— І вже старший,— забормотала Олена,— сидить собі як понура, ні на кого і не дивиться і дівчат ні котрої не заньме. Нехай лишень сядуть за стіл, вже не я буду, щоб не приспівала йому:

Старший боярин — як болван:
Витріщив очі, як баран.
Обручами голова збита,
Мочулою свитка зшита,
Личком підперезався,
У бояри прибрався.

От як йому приспіваю. Нехай зна і наших дівчат. Він, може, дума, що селяни не вміють танцьовати? Ну-ну! Ще його батька навчать.

— А може, він і не вміє? — спитала Маруся, а сама закривалась рукою, щоб не бачила Олена, як вона від сього соромиться.

— Хто? Василь не вміє? — аж скрикнула Олена.

— Та я й не знаю, чи він Василь, чи він хто; і чи він вміє танцьовати, чи не вміє, я не знаю; та й його зовсім не знаю.

Сказавши сеє, Маруся і схаменулась, щоб не замовчала Олена про нього розказувати; бо їй кріпко хотілось знати, хто він і відкіля; і тільки що хотіла випитати, аж тут Олену розносило з своїм боярином: давай вп'ять жаліться, як

він їй руки повикручував, як її вморив, і се і те, і довго усе про нього говорила.

Довго слухала Маруся і не знала, як Олену і спинити, бо та радесенька була хоч до вечора товкти про свого боярина. Далі, буцімто не второпала, про кого вона розказує, та й каже:

— Приспівай же йому вже добре, та добре.

— Та се не йому! Хіба не чуєш? — крикнула до неї Олена.— Се я Василеві хочу приспівати.

— Та що там за Василь тобі дався? — каже Маруся. (А се вже у дівчат така натура, що котра якого парубка полюбить, то знарошне стане корити, щоб другі його похваляли).— От, не видала твого Василя,— каже,— відкіля він тут узявсь? І з якої слободи забрів сюди?

— Але! Мабуть, чи не з слободи! Він з города, він свитник, коли чула. Та що вже за завзятий! Вже де появиться, то усі дівчата коло нього. І танцьовати, і жартовати, не узяв його біс. Та й красивий же! Бач, як вихиляється, за тин держачись! Спина так і гнеться, неначе молодий ясенок, а з виду як намальований: очі йому як зірочки, а патли так і мотаються: бач, по-купеческому...

— Мабуть, ти його любиш, так тим і хвалиш,— ледве промовила Маруся, ховаючи очі у рукав, а сама як на вогні горіла від Олениних розказів.

— Потурай, що люблю! Пожалуй би, любила, так він на таких і не подивиться. Кажуть, що його хазяїн та хоче його у прийми узяти, а дочка красива та й красива і дуже багата. Він і сам ма копійчину: адже ти бачила, що й за шапку та викинув аж гривеника; оттак і усюди він робить. Вже якби не було...

Тут підбіг Денис та й потяг Олену до танцю за рукав. Вже вона його і лаяла, і кулаччям у спину товкмачила, так нічого і не зробила: потяг та й потяг. А їй пильно хотілось з Марусею посидіти та про парубків наговоритися.

Зосталася Маруся сама. Узяли її думки та гадки: а як згадала, що Олена казала, що його хазяїн та бере його у прийми і що віддає дочку і красиву, і багату, та й зажурилась! Схилила головоньку на білую ручку, а слізоньки з очиць так і капотять! От обтерла їх хусточкою, закрилася рученькою та й дума: «Ох, лихо мені тяжке! Лучче б я його не бачила!.. Як-то мені його забувати? Тим-то городянські дівчата... у них і парубки свої, не такі, як у нас, що ні на що і дивитись... Піду швидше додому (а сама ні з місця), стану поратись, робити, то, може, й забуду! Так-то й забуду! Ох, доленько моя лихая!.. Тепер сих горішків ніде не подіваю, так при собі й носитиму, більш ні на що, тільки на

пам'ять. Хоч би на сміх вони мені сказали...» Та, сеє думавши, потрясла у жмені горішки та голосно й промовила: «Чи він мене любить? Чіт чи лишка?»

— Чіт! і любить тебе від щирого серця! — обізвавсь Василь, що вже давно стояв біля неї і дивився на її смуту, та не знав, як зайняти.

— Ох, мені лишенько! — скрикнула Маруся і стрепенулась, як тая рибонька, ускочивши ув ятір.— Хто такий? Про кого ви говорите? — пита й сама не зна, для чого і об чім.

— Той тебе любить... про кого... ти думала...— казав Василь, задихаючись від несмілості і з ляку, як почув, що вона ма когось на думці.

— Та я... ні про кого... не думала... я так...— сказала бідна дівка та й злякалася гріха, що зроду вперше збрехала; а опісля й каже.— Хто б то мене й полюбив?..

— Марусю, Марусю! — каже Василь, тяжко, від серця здохнувши; та й вп'ять насилу дух перевів і каже:— Я знаю такого...

— Марусю, Марусю! А ходи-ке сюди! — так кликнула її та ж Олена. Маруся ні жива ні мертва! Злякалась того, що Василь став з нею говорити, та ще так голосно; а тут ще й то, що Олена бачить, що вона з чужим парубком розговорює, а опісля і сміятиметься їй; а що найбільш те їй було страшно і жалко, і ніби досадно, що Василь каже про когось другого, що її любить; а їй би хотілось, щоб він їй сказав, що він сам її любить. От як злякалась, скочила з місця та й не може і ступить: а Олена знай її кличе: «Та йди сюди, ось-оськ я». А Василь теж став як укопаний і не зна більш, що й казати. На думці б то й багато дечого є, так язик не слуха, не пошевельнеш його; а тут ще, на біду, підслухав, що Маруся об комусь вже дума і що йому нічого тут убиватися; а тут ще Олена збила його з товку... От і стоять вони обоє, сердешні, і не знають, на яку ступити, і чи йти їм куди, чи що робити?

Вже сама Олена прийшла до Марусі й питається: чи вона тутечки довго буде?

— Ні,— каже Маруся,— уже мені пора додому. Нічого більш тут дожидатись.— Та, сеє кажучи, так важко здохнула, що крий мати божа!

— І я отсе йду додому,— каже їй Олена,— мати прислала за мною. Чи знаєш що? Ходім завтра укупі на місто; мати казала дещо куповати, так ходім зо мною; ти таки усе лучче знаєш.

— Добре, ходім. Моя матуся щось нездужа, так що нам треба, я й куплю; заходь тільки за мною,— сказала їй Маруся.

— Зайду, зайду. Жди мене до сход сонця. Ходім же тепер укупі додому та в перекупки купим кисличок.

От подруженьки, побравшись за руки, і пішли собі.

Зоставсь Василь і стоїть сам не свій. По його думці, він, бачиться, закинув Марусі надогад, що се він її любить, і дума: «Коли б вона не мала кого на приметі та щоб його хоч трохи любила, то більш би йому нічого і не треба; не хотів би ні грошей, ні панства. Так-бо почервоніла, як я їй став закидати, що її полюбив, і очиці опустила у землю, а рученятами усе хусточку крутила, вже, вірно, з серця; а як пішла за Оленою, то не тільки йому і словця не сказала, та і не глянула на нього».

Сумувавши, пішов він назирцем за Марусею і бачив, що вона аж поки ввійшла у другу вулицю, то аж тричі оглядалась,— а чого? Хто її зна! Дівчачу натуру трудно розгадати, бо вони часто буцімто і не люблять, хто їх займає, і буцімто й сердяться, а там собі, нишком, так його люблять, що й сказати не можна! Та таки і тії правди нігде діти, що інша дівочка, ще молоденька, що зроду вперше побачить такого парубка, що їй прийде по серцю, то й сама себе не розгада, що з нею діється. На думці, так би на нього усе і дивилась би, і говорила б усе з ним з одним, і сіла б біля нього, та чогось-то усе стидно; хоч ні душі нема близько, а їй здається, буцімто усі люди так на неї і дивляться: або хоч і не дивляться, так по очам пізнають, що вона з парубком говорила. Оттим-то така і жахається, і втікає, ні слова не сказавши парубкові, що залицяється до неї; як же відбіжить від нього, то й сама жалкує, та ба! вже не можна діла поправити! Добре ж, коли парубок не розсердиться та ще удруге стане ляси підпускати, так ще не зовсім біда; а як же подума: «Лихо її матері, яка пишна! Цур їй!» — та й підвернеться до другої, так тогді вже зовсім лихо! І сумує, сердешна, і нишком поплаче, та притьмом нічого робить! І вже ж самій його не заньмати, щоб не сказав: «Сама, каже, на шию вішається».

Смутна прийшла додому наша Маруся, та тільки не об тім. Вона думала, що Василь її не любить, а коли б любив, то зараз прямо й сказав би, а то про когось другого казав, а об собі ні півслова. «Та й Олена ж казала, що хазяїн бере його у прийми, та се вже певно, що він любить хазяйську дочку. Та як її і не любить? Вона собі городянка, міщанка, та, кажуть, хороша та й хороша! А, думаю, як убереться, так намиста ще більш, чим у мене; а скриня з добром мала? Та ще, думаю, і не одна; там, може, такі великі, та розмальовані, та на колесах; а подушок, подушок! так, може, під саму стелю... Так куди вже йому до мене! Він на таких

і не подивиться». Ось так думала Маруся, прийшовши додому і сівши у хаті на лаві.

Дивилася стара Настя, мати її, лежачи на полу та стогнучи від недуги, що дочка її сидить смутна і невесела, і нічого про весілля не розказує, і за діло не приньмається; дивилася довго, а далі стала питати:

— Чого ти, доню, така невесела, мов у воду опущена? Чи не занедужала, нехай бог боронить? Гляди лиш, як ще й ти звалишся, що батько з нами буде робити? Кажи-бо, що в тебе болить?

— Нічого, мамо! — каже Маруся.

— Чи не порвала намиста, жартуючи на весіллі? — пита Настя.

— Ні, мамо!

— Чи не зобидив тебе хто? То батькові скажи, він зараз уступиться.

— Ні, мамо.

— Так коли ж нема нічого, так чого так сидіти? Ішла б по воду: пора наставляти вечеряти.

— Зараз, мамо! — сказала Маруся, а сама ні з місця.

Дожидала мати, дожидала, далі вп'ять за неї: і уговорювала її, а далі і сварилась на неї; так вже насилу та на превелику силу розколихала її, що вона роздяглась і, не поховавши гаразд ні скиндячок, ні намиста і ніякої одежі, узяла кошик, щоб то ув огороді зілля нарвати, та замість огорода пішла до криниці по воду, неначе з відрами; іде і байдуже; та вже як прийшла до криниці і як стали над нею люди там сміятись, так вона тогді схаменулась і мерщій додому. Що ж? І додому вернувшись, не лучча була; затопила у печі і приставля горшки порожні; замість пшона, щоб замняти борщ, вона сіль тре у макортеті та підлива борщу... І що ні озьме, до чого не кинеться, усе не так, усе не до шмиги, так що і старий Наум, вернувшись додому і дивлячись на таке її порання, аж сам дивувавсь.

Сяк-так віддавши вечерю, Маруся пішла до коров, а Настя стала журитися і каже Наумові:

— Ох, мені лишенько тяжке! Що ж отсе з Марусею діється? Каже — зовсім здорова, а за що не приньметься, що не почне робити, усе не до ладу, усе не так, як треба. Та чогось собі чи журиться, чи що? Нехай бог боронить, чи не з очей їй сталось?

— У вас, у жінок, усе з очей,— заворчав Наум.— Чи дитина змерзла на холоді, чи дитині душно в хаті, ви кажете: з очей; голодна, їсти просить — з очей; наївшись, не хоче — і то з очей; чи засміялась, чи зажурилась, чи сіла, чи встала — усе з очей, усе про все у вас очі. А що очі мо-

жуть зробити? Нічого; дивляться собі на світ божий, та й годі. Рукою чоловікові біду зробиш, а язиком ще й гіршу; а очі нічому непривинні.

— А чому ж баби, котрі знають, та й злизують і шепчуть? Якби воно нічого, то нічого б і не робили, а то...

— На те шепчуть і злизують, щоб таких дурників дурити, як ти і прочії. Потурай тільки їм: вони, пожалуй, раді, щоб тобі за все, про все шептати, аби б грошики лупити. А хто що може чоловікові зробити, опріч бога милосердного? Він нашле біду, він і помилує; тільки молись і його одного знай; а з тою бісовщиною, з ворожками та знахурами не водись. Помолись, Насте, хоч лежачи, богу, коли не здужаєш підвестись; і я таки помолюсь, то й гляди, що Маруся наша завтра зовсім здорова буде. Мовчи ж, он вона іде.

Маруся, зовсім упоравшись і поприбиравши, розпитувала матір, чого треба на місті купити, і узяла у батька скільки треба грошей, послалась на лаві, помолилась богу і зверх усього ударила три поклони, щоб вже більш не думати про Василя. Її так батько вчив: «Коли,— каже,— тобі чого треба або журба тебе озьме, зараз до бога. Вдар три поклони й проси, об чому тобі нужда, і жди певно від нього милості. Він наш отець, він зна, що кому і у якое урем'я послать».

От з такою думкою лягла Маруся. Так що ж? І сон її не бере. Те й діло, що дума... та не об Василеві, де то вже! Вона його і знати не хоче... Та й нащо їй він... «Він досі вже посватаний; адже і хусточка у нього, що з кишені виньмав, то не хлоп'яча, а притьмом дівоча, і вже, вірно, вона йому подаровала... та він же невеселий на весіллі був... отто, мабуть, скучав за своєю голубкою... та ще щоб я об ньому думала? Як би не так! Він собі і сидів, неначе один у лісі, ні на кого і не дивився...» Далі здохнула і дума: «І мене заняв тими горіхами, аби б то вже так!.. Ні, Василю, не нашим дівчатам об тобі думати, у тебе є своя... От уже любить її, думаю?.. Бачиться, усе об ній так і думав, бо ув очах так і видко були слізоньки... тепер вже вони досі укупочці... і вона вже, вірно, цілує його у тії оченьки, що як блискавка як загляне, так і сяє... от вже не цілує вона їх!.. Того ж то він по ній мав плакати... Чого ж я отсе плачу?.. Ох, горечко мені тяжке!.. Коли б, було, знала, не ходила б на те весілля!.. Нащо було розпитувати Олену про нього! Та дарма; я вже зовсім про нього і не думаю... та й він же про мене теж. Може, він думав, що... тее-то... я б то... що, каже: я знаю такого, що тебе любить, а йому б то вже не можна, що вже він посватаний... Бог з тобою! Нехай тобі бог помага! І оженися, і любися... Та чо-

го ж я усе плачу?.. От того і туга така, що зачим я на те весілля ходила... Тепер засну вже... Завтра чим світ устану, піду на торг та й розіб'ю свою тугу. Коли ж з ним зострічусь на місті, то буцім його і не знаю, і не буду на нього і дивитись... А вже він, вірно, з нею ходитиме по базару та дещо куповатимуть... бо, мабуть, і весілля швидко буде... То-то вже він буде рад, як ожениться!.. А вона?.. Чого ж я заливаюсь слізоньками?.. Ох, бідонька моя!.. Ох, горечко моє! Чого-таки я на те весілля ходила?..»

От так-то бідна Маруся, не хотівши і споминати про Василя, тільки об нім однім і думала, і хоч би тобі на часиночку очицями звела; плакала та журилась цілісіньку ніч. А й довга ніч у нас на клечальній неділі? Вечірня зоря ще не погасне, а світова вже й заньмається; блисне Віз [1], та вже докотившись до сход сонця.

От і тепер. Тільки що зірочки засяли у бога милосердного на небесах, тільки що розсвітились; та й то не зовсім ясно, а неначе скрізь серпанок... Соловейко стих біля своєї самочки, щоб виспалась хорошенько, не жахаючись; вітерець заснув, і гілочки по садках, дрімаючи, ледве-ледве колишуться; тільки й чути, що через греблю на лотоках водиця цідиться і мов хто нищечком казку каже, що так і дрімається, а то усюди тихесенько... Аж ось — недовго: зірочка покотилась... далі друга... третя — і поховались у синьому небі, мов у море канули; а прощаючись з землею, трошки сплакнули... от від їх слізоньок пала роса на землю. Канула її крапелька, зашелестіла у аері — і прокинувся вітерець та й поколихав тихенько гілочки по садкам та по ліскам... От і попрокидались птичі самочки, лупнули очицями, зацмокали носиками... тут зараз їх самчики, що біля них дрімали, попробуркувались і з радощів — що настає вп'ять божий день і вони будуть з своїми самочками літати, гратись, любитись і що, може, яка і яєчко знесе — з таких-то радощів заспівали своїх пісеньок, що рано й вечір хвалять господа небесного, отця милосердного як чоловікові, так усякому звірю, птиці та й самій манюсінькій комашечці, що й оком не вздриш. А не хто уже виспівувать, як соловейко! Защебетав, залящав, зачиркав, засвистав, затріщав... то стихне, ніби пошепче своїй самочці, як її любить, а вона йому, мабуть, скаже, що й вона його любить і похваля його пісеньки, то з радощів і гукне на увесь садок... а як промеж того ще й носичками поцілуються... тут він вже і нестямиться... зажмуриться, защебече, затерчить, що аж неначе охрипне, та знову ще дужче лясне. За-

[1] Віз — воз. Большая медведица или колесница.

дрібоче, що аж дух йому запирається... Та усе ж то так гарно, так гарно, що розказати не можна, а на душі весело!

От на березах і листя зашупотіли промеж себе, що й вони, по ласці божій, будуть красоватись на ясному сонечку. Схаменулась травонька, як скропила її небесна росочка; піднялись стебелинки, розпукались цвіточки і, порозівавши ріточки свої, надихали на усю долину таким запахом, що, почувши його, забудеш про усе і тільки, здихнувши, подумаєш: «Боже милосердний! Отець наш небесний! І усе се, що тільки є на землі, у воді, під небесами, се усе ти тільки по єдиному милосердію своєму для чоловіка сотворив єси? А він, сеє мізернеє созданіє, ся билина, ся пиль і порошина, чи він же тобі благодарить? І як?.. О боже праведний! Буди і усегда милостив нам, грішним!..» Більш сього не вміємо що і сказать!..

От і рідесенький туманець пав на річеньку, мов парубок приголубивсь до дівчиноньки і укупі з нею побігли ховатись меж крутими берегами. Далі і хмарочки стали розходитись, порідшали і стали звертатись купками, мов клубочки, розступатись, щоб дати дорогу для якогось пишного, важного гостя, ніби царя якого, діющого добро усьому миру, і покотились геть-геть за крутії гори, щоб тільки відтіля дивитися на те, що тут буде! Ось і зачервоніло на тій дорозі, де йому треба йти, і розіслалось мов сукно, як кармазин красне; далі неначе срібні цвітки по ньому хто посипав; а тут і увесь путь став мов золотим піском по червоному полю посипаний... Зазолотились і верхів'я дерева по лісам... і ось золотий по них пісок сиплеться по дереву нижче, усе нижче... нижче... Усе стихло... Чогось жде!.. Стало винирять з-за землі... що? І світ, і огонь, і краса... І вже і на крайок його не можна зирнути оком, що ж буде, як усе явиться миру?.. І золоті промені від нього обсипали усю землю, і самії небеса стали ніби краще. Усе мовчить, жажда, щоб швидше явилася у повноті краса миру!.. Ідеть... викотилось зовсім... озирнуло землю і... неначе повелівало: «Хваліте господа, що создав і мене, і вас, і кожний день посила мене давать усьому миру світ і усякому диханію жисть...» Тут знова пташечки, неначе по чиєму наученію защебетали, усе мов знова ожило, чоловік знов прийнявсь за діло своє... і що то: увесь мир ізрадовався!..

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

Ось вийшов і Василь із садка. Він добре чув, що Маруся з Оленою змовились укупі йти на місто, так він і не пішов вже додому у город, а у тім же селі, від города вер-

стов з чотири, скитався усю ніч, і як стало світати, то він вже і беріг їх. Визиравши із садочка, побачив, що дві дівчини геть-геть відстали від прочого народу, тихенько ідуть собі і розговорюють; він зараз відгадав, що хто то йде, бо серце у нього тьохнуло й подало звістку; ото він і пішов буцімто у город, тихою ступою, похиливши голову, мов задумався; а у самого аж жижки трусяться, і дух йому захватує від радощів, що ще побачить Марусю і поговорить з нею.

От ідуть дівчата; Олена, як та сорока, скрегоче, що на ум збреде, а Маруся буцімто і слуха, та усе про своє гада... аж зирк!.. і пізнала свого Василя!.. Руки й ноги затрусилися, у животі похолонуло, і дух зайнявсь, і сама ні з місця.

— Та йди-бо швидше! — крикнула на неї Олена.— Чого ти зопиняєшся? І так опізнились.

— Та хто його зна, чи спіткнулась чи що,— каже Маруся, сама ж ні з місця, хоч так би і летіла до Василя, як та голубка до голуба; бо вже й забула, що, мабуть, він не її любить, що він вже посватаний на хазяйській дочці... усе забула, а тільки того й бажа, щоб бути укупці з своїм Василечком.

От як почув Василь, що дівчата вже за ним гомонять, озирнувсь до них, зняв шапочку, поклонивсь і каже:

— Добридень, дівчата. Боже вам помагай!

— Спасибі! Нехай і вам бог помага! — казали йому ув один голос дівчата.

От їм і каже Василь:

— Чи не бігла проти вас яка собака?

— Цур їй, пек від нас! — каже Олена.— Ми її не бачили; хіба де біга?

— Ось тутечки тільки перед вами кидалась на людей,— казав Василь,— то проженуть її, а вона відтіля забіжить, та й не знаєш, відкіля її стерегтись. Та така сердита, на усіх так і кидається. Так я отсе виломив собі коляку та йду і озираюсь.

— Ох, лишенько, я її боюсь! Вернімось, Марусю! — каже Олена.

— Не бійтесь, дівчатка; адже ви у город і я у город; то я з вами буду йти, а коли набіжить, то вас оборону.

— От за се спасибі! Тепер нам, Марусю, не страшно,— сказала Олена, а сама радісінька була, що з парубком буде йти усю дорогу. Оттак і пішли собі укупці.

Зовсім же то наш Василь збрехав, що будто там бігла яка б то собака. Се він знарошне їх налякав, щоб вони припросили його проводити їх і щоб не церемонилися з ним йти.

Ось як йдуть, і Василь їх попереджа — звісно вже, молодецька походка проти дівчачої — та й піджида їх; от Маруся збиралася, як би то з ним заговорити, а далі й каже:

— Бачите, як ми тихенько йдемо і ви нас піджидаєте. Може, ми вам боронимо?

— А чим? — каже Василь.

А Маруся каже:

— Тим, що, може, вам... пильно треба у городі бути? Може, вас хазя... хазяїн жде? — Себто надогад буряків, щоб випитати його, чи не скаже чого про хазяйську дочку.

— І вже мені тепер город! Забув про його і думати,— сказав Василь, а далі, тяжко здохнувши, і каже: — Одно в мене на думці: коли б то бог поміг! Тільки за тим і піду до хазяїна, щоб...

— А чому ви учора на весіллі не танцьовали? — перебила йому Олена та й почала з ним пащековати. Він їй слово нехотя чи скаже, чи не скаже, а вона йому десять: та так і стриже, так і стриже, та вигадує, та докладає, та придирається, що вже Василь ніяким побитом і не відчепиться від неї.

А сердешна ж то Маруся зачепила було Василя,— тепер і сама не рада. Вже ж тепер він, не таючись, сказав, що у нього щось є на думці і що за тим тільки і йде до хазяїна. Се вже, певно, щоб домовитися об сватанні на його дочці.

От у таких думках та гадках йде не йде, і ноги не служать; і сердиться на себе, чого вона на торг пішла; сердиться на Василя, чого він їм назустріч попався, і вже мов засватаний, а з чужими дівчатами ходитиме по базару; сердиться і на Олену, чого вона така весела, чого так з засватаним парубком пащекує; сердиться на усіх і за все, а сама не зна на кого і за що.

От прийшли у город, походили по базару; Олена зараз скупила усе, що треба їй було, а Маруся тільки ходить за нею та світом нудить і усе нападається на Олену, що притьмом пора додому. А Василь усе з ними ходить та — як той міхоноша у колядці — носить Марусин кошик та складa, що Олена купує. Далі осмілився якось-то спитати Марусю (бо, бачивши, що вона усю дорогу мовчала, думав, певно, що вона на нього сердиться) та й пита:

— А ти, Марусю, чом нічого не купуєш?

— Та мені небагацько... дечого й куповати...— каже Маруся та й відвернулась від нього, щоб не дивитись на чужого жениха,— тільки й треба купити матері... кресало на люльку... а батькові... ниток красних... на мережки до хусток... та яловичини... на петрівку.

Оттак наварнякала наша Маруся, що трохи й сам Василь їй у вічі не насміявсь; ще то добре, що не чула сього Олена, торгуючи у перекупки шпильки.

Василь тільки собі тихесенько усміхнувсь, бо догадавсь, що щось не так воно є, та й узявсь, що треба було Марусі, купити. Покупивши і поскладавши у кошик усе докупи, каже:

— Вже ж як хочете, дівчатка, а я вас опроводжу аж додому, щоб оборонити вас від собаки; та й мені таки у вашім селі є до чоловіка діло.

Оп'ять-таки Василь збрехав: не було йому ніякого діла ні до якого чоловіка, а хотілось йому... та побачимо, що буде дальш.

От і пішли вони собі вп'ять укупці з города. Тільки що вийшли з улиць на степок, от Олена як крикне:

— Ох, я дурна та божевільна! Забула зайти до шевця по батькові чоботи. Що тут мені на світі робити?

Потолковавшись, порадились, щоб Олена сама вернулась у город за чоботами, затим що недалеко і у вулицях не страшно, а Василь щоб зостався біля Марусі і щоб тут же дожидали Олени, а вона мусила швиденько вернутись.

От як зосталися удвох Василь з Марусею, то й посідали собі на горбику; зараз Василь їй і каже:

— Марусю, хоч ти розсердишся на мене, хоч проженеш від себе, хоч не звелиш ніколи на очі попадатись, а я таки тобі тепер договорю, що учора хотів сказати...

— Що там таке? — спиталась Маруся, а сама злякалася так, що не можна й розказати, а сама не зна чого.

— Марусю! Чи я ж один був такий на світі, щоб, побачивши тебе, не полюбив щиро? Люблю тебе, Марусенько, усім серцем моїм, люблю тебе більш усього на світі!.. Не сердься на мене, не відворочуйся, не затуляй очиць твоїх білою рученькою; дай її мені сюди, нехай пригорну її до свого серденька, та тогді хоч і вмру, коли тобі невгодна щирая моя любов!.. Що ж ти мовчиш? Чом не глянеш на мене?.. Промов до мене хоч півсловечка; скажи, що ти не сердишся за мою любов. Розознавай мене, розпитуй про мене, може-таки про мене що-небудь і добре почуєш.

Тільки що став так Василь говорити, то Маруся і нестямилась; серденько в неї так і б'ється, а сама, як у лихоманці, так і труситься; боїться і сама не зна чого; коли б земля розступилася, так би вона і кинулась туди та й... Василя потягнула б за собою; коли б їй крила, полетіла б на край світу... та не сама, а усе б таки з Василем. Що ж їй робити? Земля не розступається, крил у неї нема, ноги неначе не її, одну руку вхватив Василь та й держить біля

свого серця, а воно так же колотиться, як і в неї; очицями зовсім світу не бачить, а ще таки другою рукою закрила їх та й питається Василя так тихесенько, що й сама гаразд не чула:

— Адже ж ти просватаний?

— Ні, Марусю, ні на кому я не сватаний і ні об одній дівчині до сієї пори і не думав. Побачивши тебе учора, світ мені повернувся; без тебе не хочу жити, та бачу й сам, що не можна мені без тебе й дихати. Та й где я найду краще тебе?

— А хазяйська дочка? Адже він тебе бере у прийми? — сказала Маруся вже трошки сміліш, бо на серці їй не так вже важко стало.

— Не тільки хазяйська дочка, та хоч би королівна, хоч княгиня, та хоч би і сама охвицерівна,— не подивлюсь ні на кого, усіх презрю для тебе. Одна моя втіха, одно моє щастя, коли ти мене будеш хоч трошечки любити! Розпитай про мене; цілий год ждатиму, тільки...

— Е, годі!.. Так довго-бо...

— Скільки хоч, що хоч роби зо мною, тільки не проганяй мене від себе, не сердься...

— Та я й не серджусь...

— Чого ж ти закриваєшся, чого відвертаєшся від мене! Може, любиш кого другого? Кажи, не соромся; нехай я се сам почую від тебе та й піду світ за очима!

— Ні-бо... я другого не люблю...

— Так зглянь же на мене, не закривайся!

— Але! Ще б і не закриватись... Мені-бо стидно.

— Чого ж тобі стидно, скажи? Тут нема нічого, що я кажу...

— А то ж і не стидно сказати... що я тебе... люблю? Нізащо у світі не скажу...— та, сеє сказавши, як заплаче гірко і стала його прохати: — Василечку, голубчику, соколику мій! Не випитуй же в мене, чи люблю я тебе; я сього тобі зроду не скажу, щоб ти не посміявся надо мною... Я й сама не знаю, що зо мною сталося: я ще нікого не любила, нікого не хотіла любити, цуралася парубків, а як побачила тебе, світ мені незмилився, усім я нудила, усюди я скучала; а як сказали, що ти просватаний, так я й сама не знала, що й робити.

— Марусенько, моя лебідочко, зірочко моя, рибочко, перепілочко! — приговорював Василь, обнімаючи свою Марусю.— Я ж землі під собою не чую — я мов у раю! Чи не сплю лишень я?.. Так се правда, що ти любиш мене, Марусенько? Скажи мені, правда?

— Не скажу, Василечку, ей-богу, не скажу!

— Чом же не хочеш завірити об моїм щасті?

— Стидно-бо.

— Марусю, отже поцілую, коли не скажеш.

— Та хоч десять раз цілуй, аби не я тебе; а усе-таки не скажу...

— Оттак же... оттак... оттак же!..— приговорював Василь, цілуючи її раз по п'ять, не віддихаючи, та вп'ять знову за те ж... та аж вже не зміг і слова промовити... А Маруся лежить у нього на руках і сама себе не тямить, чи вона у раю, чи вона де? Так їй хороше було! Хоче щось сказати — і слова не промовить; хоче від нього вирватися, так неначе прикована до Василевої шиї; хоче заплющитись, так очі проти її волі так і зазирають у Василеві очі, що, як угілля на вогні, палають; хоче від нього відвернутись, а й сама не зна, як горнеться до нього... А він?.. Він тільки розгляда її, неначе їсть її очима; забув увесь світ; хоч би йому тут з пушок палити, хоч би хто його не кликав,— нічим би не вважив, тільки що розгляда свою Марусеньку, держачи її на своїх руках.

Далі схаменулась вона, здохнула тяжко і скрізь сльози сказала:

— Василечку, що це зо мною сталось? Нічого не тямлю, не знаю сама себе; тільки у мене й на думці, що ти мене любиш, що ти мій... та більш мені нічого і не треба!.. Боюсь тільки, чи нема мені за те гріха?

— За що, моя Марусенько? — сказав Василь, пригорнувши її до своєго серденька, і поціловав щиро.

— Ох, не цілуй мене, мій сизий голубоньку! Мені усе здається, що гріх нам за се... Боюсь прогнівити бога!

— Так я ж тобі, моя Марусенько, тим же богом божуся, що нема у сьому ніякого гріха. Він повелів бути мужу й жоні; заповідав, щоб вони любили один одного і щоб до смерті не розлучалися. Тепер ми любимося; дасть бог, сполним святий закон, тогді не розлучимося на вік наш, а до того часу як зійдемося, нам можна без гріха і любитися, і голубитися...

— А не дай боже, як...— сказала Маруся та й притулилася до Василевого плеча; і не доказала, і боїться зглянути на нього.

— Не доведи до того боже! — аж скрикнув Василь і аж злякавсь, подумавши, про що Маруся йому тільки нагадовати стала.— Буду,— каже,— тебе, моя зозуленько, як ока берегти. Ніяка скверная, бісовська думка і на серці не буде. Не бійсь мене; я знаю бога небесного! Він покара за злеє діло, усе рівно, що за душогубство. Не бійся, кажу, мене; і коли б вже й так прийшлось, щоб ти стала забува-

ти і бога, і стид людський, то я тебе оберегу, як братик сестрицю...

— Братику мій милесенький! — скрикнула Маруся і обняла його рученятами; довго дивилася йому у вічі, як тая ясочка, а далі й каже: — Тепер я сама тебе поцілую аж тричі, бо знаю, що й в тебе на думці нема ніякого худа.— Та й припала йому на плече, зазираючи йому у вічі, та так пильно, ніби той баранчик, що його хотять різати, а він жалібно дивиться, так і вона зирнула на Василя, а сльозинка, неначе тая росочка на цвіточку, так у неї в очицях засяла; та так жалібно, як тая сопілочка заграла, так вона його спитала: — Як же ти мене після сього покинеш?

— Не говори мені сього, Маню! І не думай об сім, моя кришечко! Гріх божитись, а я от смертельною клятвою побожуся, коли мені не віриш...

— Вірю, вірю, мій соколику, мій лебедику! І що б ти мені не сказав, усьому вірити буду...

Багато розказовати, що там Василь з Марусею розмовляли; забули про увесь світ, і де вони є, і що кругом них, і якби не гукнула ще здалека на них Олена, то б, підкравшись тихенько, бачила б усе, як вони поговорють-поговорють та й знова цілуються. Як же почули Олену, так зараз і розрізнилися, неначе і не вони: Василь став, буцім мала дитина, пісочком пересипатись, а Маруся тут же знайшла черепочки та давай у креймахи грати, а самі і не ззирнуться меж собою.

От пішли усі укупі додому. Олена подумала: «Що се сталося з нашою Марусею? Ніколи не була вона така весела і говорлива, та ще з парубком, що, було, їх жахається, як не знать чого, а тепер сама заговорює, жартує, вигадує і знай сміється з Василем, а мене буцім і нема з нею. Уранці, як ішли, так пари з уст не пустила, а тепер не замовчить ні на часинку; уранці насилу йшла і на мене нападалась, чого я спішу, а тут поперед усіх біжить, землі під собою не чує та знай кида на Василя то пісочком, то скіпочками, а він її ловить, а піймавши... аж руки крутить. Се щось недаром! Тривай лишень ти, смирна, що нас, було, за іграшки з парубками кориш; я тобі віддячу...»

Стали доходити до села, от Василь і каже:

— Тепер же прощайте, дівчатка. Мені так весело було з вами; спасибі вам і дуже спасибі за все, за все, за все. Не знаю, коли то з вами побачусь? (А у Марусі аж слізоньки покотились; обтерла швидше хусточкою, щоб Олена не бачила, та й стала буцімто пісеньку мугикати і неначе підтанцює під неї, а сама пильно дивиться у вічі Василю). Нате ж усе,— каже Василь,— ваше добро; вибирайте

з кошика; може, чи не загубив я чого? А я вже піду своєю дорогою.

От дівчата стали вибирати. Олена усе забрала і поклала за пазуху, а Маруся, переглядівши, поскладала у кошик, і пішли собі. Тільки що відійшов від них Василь чимало, аж Маруся, буцімто схаменулась і згадала, і каже:

— Отак же! усе позабирала, а синій камінець, що батько звелів купити, я й не взяла у Василя. Побіжу дожену його! — Доганя, а сама знай кричить, щоб він підождав. Вже ж щоб то Василь та не почув би Марусиного голосу? Не знаю! Стоїть як на шпичках і дожида, щоб Маруся підбігла до нього, і що то вона йому скаже?

Ось вона, догнавши його, сказала:

— Я знарошне, буцімто забула у тебе синій камінець, щоб тобі нишком сказати: приходь сьогодні на озера, що у нашому бору, я там буду; то ще поговоримо. Пусти ж, не заньмай мене, щоб Олена не догадалась. Ке сюди камінець і прощай, мій соколику милий! Приходь же! — сказавши, та скільки є духу до Олени.

Олена ж усе підглядала та й дума собі: «Добре ж до якого часу! Не буде мене тепер зупиняти».

Прийшла Маруся додому: батечку! Весела, моторна, і говорить, і розказує, і порається за трьох, так що мати, дивлячись на неї, аж повеселішала, і їй полегшало. Хотіла було сваритись на дочку, зачим довго проходила, так та ж як узяла около неї леститись, і приговорювати, і розважати її, а сама піч топити, зілля кришити, горшки наставляти, так що горить у неї діло.

Не вспіла мати оглянутись, вже у Марусі і готов обід; сіла, ручки зложила і знай матері розказує, як то їй добре було йти на базар холодком, що бачила на місті, як торговалась, як куповала; і кого бачила, і з ким говорила, і яка проява лучалась: усе-усе до послідняго раз по п'ять розказовала; тільки про Василя нічичирк! Вона б то й хотіла матері розказати, та не знала, з якого кінця узятись, та й подумала: «Нехай же спитаюсь у Василя; він мене навчить, як про се розказати».

Прийшов і старий Наум; обіда і дума: «Зроду Маруся такого мудрого борщу не варила, як сьогодні; і мнясо добре спечене, і усе таки гаразд, а лучче всього, що сама така веселенька і усе вигадує, і жартує». Далі і каже Насті:

— Бач, я ж казав, що не треба ні злизовати, ні шептати, само минеться.

Після обід, чи прибрала Маруся, чи не прибрала, мерщій вхопила глечичок та й каже:

— Піду ж я, мамо, назбираю вам суниць; там таких багацько на базарі було, і наші дівчата горщечками так і носять. І вам назбираю і, може, дещо і продам.

Ще мати їй нічого на се і не сказала, а вона вже і за воротами, і прямо поспіша у бір на озера. Хоч і бачить по дорозі суниці, та не збира, а дума: «Василь мене вже, мабуть, жде; піду швидше до нього; а як посиджу з ним та вертатимусь додому, тогді і ягідок назбираю».

Недовго шукала вона своєго Василя: тут зараз і є. Як же зійшлись, так дарма, що тільки, може, часів три не бачились, а так неначе десять год разно були. Обнімаються, цілує один одного, розговорюють, розказують; то, побравшися за рученьки, ходять, то вп'ять посідають, то вп'ять за те ж. І незчулись, як вже стало вечеріти. І то ж бо правда, що коли будеш укупці з тим, кого любиш, то день так швидко пробіжить, як часиночка.

От Маруся перша крикнула:

— Ох, мені лишенько! Чи бач, де вже сонце?

— Так що ж? — питає Василь.

— А те,— каже Маруся,— як я додому піду?

— Не бійсь нічого, я тебе опроводжу.

— Не те, щоб я боялась, а те, що ягідок не збирала: а я за ними і просилась у матері. Що мені тут на світі робити? Розкажу матері, що заговорилась з тобою, та й забула.

— Ні, Марусенько, потривай ще матері об мені говорити.

— А чому ж?

— Ще, моє серденько, не урем'я. Треба підождати.

— А як се можна? Матері і батькові треба усе зараз розказовати й ніколи перед ними не брехати. Що ж я тепер скажу, що я не набрала суничок?

— Що хоч, Маню, те й скажи, тільки не говори про мене: я сам, як прийде пора, я сам скажу.

— Так гріх же брехати і перед ким-небудь, а не тільки...

— Се не буде брехня, і їм треба усе розказати; тільки як скажеш тепер, а вони, мене не знавши, подумають, що я який-небудь ледащо, що тільки зводжу тебе з ума, тебе будуть лаяти, мене стануть цуратись і будуть нас розлучати. Потерп, моя рибочко, хоч через петрівку; я так наведу, що вони про мене будуть знати і чути що-небудь непогане; тогді пришлю людей, тогді їм усе і розкажеш. То брехня і гріх, як зовсім потаїти, а то ми тільки прежде якого часу їм нічого не скажемо. Чи так, моя паняночко? — спитав та й поціловав її щиро, від серця.

— Може, воно і так,— довго подумавши, Маруся сказала.— Я вже нічого не знаю, а усе робитиму, що мені скажеш. Тільки вже, Василечку, мій козаченьку! як собі хочеш,

а я вже більш до тебе не вийду ні сюди, ні на вулицю, ні на базар, нікуди.

— А се ж то чому? — спитавсь Василь, злякавшись.

— Як собі хоч, а тільки, по моїй думці, се вже гріх, коли чого не можна матері сказати та теє і робити нишком від неї. Хоч розсердись зовсім, не тільки так насупся, як тепер, тільки вже я не прийду, і не дожидай мене, і не шукай мене. Інше діло, якби я посватана була, тогді б і нічого; а то хто-небудь побачить, та про мене ще й слава піде? Не хочу, не хочу! Нехай бог боронить! Мені тепер і Олени страшно; вона щось дивилась на нас пильненько, як вернулася з города, і усе щось собі під ніс бормотала. Зараз же, прийшовши, піду до неї і усе їй розкажу і попрошу, щоб до часу нікому не говорила. Прощай же, мій соколику, мій Василечку! Не сердься ж бо на мене; адже ти кажеш, що скоро пришлеш старостів? От ми ненадовго розлучаємось.

Скільки не просив, як то не молив її Василь, щоб таки виходила сюди хоч через день або через два, так нізащо на світі не захотіла, і з тим пішла додому, не звелівши йому йти за собою. Він пішов, понуривши голову, горою додому, а вона бором та й здумала, щоб не так-то перед матір'ю у брехухах зостатись, пішла против череди, знавши, що й Олена кожного вечора тож виходить. От і хотіла їй усе про Василя розказати і просити, щоб мовчала.

Олена не вийшла проти череди, і дівчата сказали, що сьогодні ранком, поки вона була на місті, приїхали старости й жених аж з хуторів; та не подивились ні на закон і ні на що, бо чоловік кріпко хороший, і рушники ранком подавали, далі звінчали і, узявши її, з батьком і матір'ю поїхали, і там на хуторах, аж верстов за двадцять, і весілля будуть справляти. Агу! Нашій Марусі трошки легше стало, що не буде свідителя, як вона подружила з Василем.

Прийшовши додому, тяжко їй було відбрехуватись перед матір'ю, що не принесла ягідок; бо, зроду не брехавши ні в чім, не знала, як і викрутитись і що сказати? Сяк-так, то чередою, то Оленою затерла, зам'яла діло — і кінці у воду.

Поки поралась та прибирала і була з матір'ю, так їй і весело було, а тим більш, що матері стало легше і вже піднялась з постелі; батько теж веселий і ласковий був до неї; от вона не тільки не журилась, та ще сама собі дяковала, що так з Василем зробила; і ходячи і пораючись, усе думала: «Коли б швидше можна було їм розказати про Василя, то як би гріх з душі».

Як же лягла на постіль, так і не подумала, щоб спати. Зараз прийшов їй на думку Василь, як то він, мабуть, журиться, що не скоро з нею побачиться; та як і їй бути? як,

не бачившись з Василем неділю або, може, нехай бог боронить! і дві, як і жити на світі... «Іще таки учора,— дума собі,— ще я не так його любила, як сьогодні, після того часу, як він сказав, що мене любить, та ще... як поціловав!» Та, здумавши се, як засоромилась! і поночі чує, що вид у неї як жар горить! «Що ж отсе я наробила? — дума собі.— Чи се ж я, що і слухати не хотіла об хлопцях? Скрізь землю б пішла від стида і сорому! А що як ще Василь надо мною сміється?» Тут їй ще душніш стало; а далі як роздумала, що Василь зовсім не такий, щоб йому сміятись, і що він божився, що її кріпко любить, то і утихомирилась і тільки того соромилась, що... цілувалася з ним і у бору довго з ним сиділа. «Та се ж вже,— так дума,— і вперше, і востаннє. Се на мене любов напала, а матуся казала, що любов — як сон: ні заїси, ні заспиш, і що робиш, не знаєш, мов вві сні. Борони, мати божа, щоб я гіршого чого не зробила! Та як не буду з ним бачитись, то і жартовати ні з ким буде. Добре ж я зробила і сама собі дякую, що не звеліла йому до себе ходити».

Так собі порадившись, устала (бо вже і розсвіло) і зараз прийнялась поратись. Що ж? Тут корову доїть, а сама озирається, чи не йде Василь. По воду пішла, оглядається на Василя; у хаті сало товче, а на двері погляда, чи не Василь їх відчиня. За стіл сіла обідати, а сама у віконце усе зирк та зирк, чи не йде Василь. І жде його і не жде, і хоче, щоб прийшов, і боїться, щоб не прийшов.

Після обід, у хаті сидячи, дума: «Коли б не ввійшов! Піду на вдвір'я». Надвір вийде: «Коли б не йшов вулицею та щоб мене не побачив; піду луччє у хату». І так знай світом нудить удень, а ніччю мало чого й спить, усе їй те на думці, що коли-то вона побачить Василя і коли-то не буде з ним розлучатись.

І Василь не луччий був її. Не тільки роботу, покинув хазяїна і город; знай блука круг села, де жила Маруся. Ходить, ходить, у бір піде, над озерами, де з нею сидів, сяде — нема Марусі, не йде Маруся. По селу вулицями ходить, та не зна, де її хата, не зна, як і батька її зовуть і прозивають. Маруся та й Маруся, більш йому нічого не треба було знати; і він її не питав, затим, що ніколи було: усе їй розказував, як її любить, або слухав, як вона розказовала, що як вона його любить.

От вже і пущення пройшло, тиждень петрівки минається; ходить наш Василь і не зна, що вже йому і робити. Аж ось, іде своєю дорогою, бачить, чоловік віз мішки від вітряка, та вісь йому і уломилась. Чоловік той хоче, щоб

підв'язати як-небудь, так шкапа не стоїть; і той чоловік мучиться з нею, а друге й те, що й воза не підніме, бо вже собі старенький був. От Василь, парень-друзяка, побачивши се, підійшов до нього, поздоровкався і каже:

— Ке лишень, дядьку, я тобі поможу, а то не з твоєю силою справитись з мішками і з шкапою.— Чоловік той подяковав і попросив помогти. Василь як принявся, разом справили віз, і сяк-так, на трьох колесах, можна було доїхати. Чоловік ще більш дяковав Василеві і просив, коли по дорозі, проводити його до двора, щоб часом не порозв'язовалося; тоді він вп'ять не здужа справити, а вже й вечоріло.

Василь пішов за ним помалу і нічого не розпитовав, бо йому до всього було байдуже, тільки знай об Марусі й думав. От іде та іде за возом,— бачить, чоловік у тім селі, де Маруся живе, та повернув у вулицю. Василь зрадовався: «От,— дума,— тут пробуду, то, може, що-небудь прочую про Марусю, як то вона, моя галочка, поживає».

Аж от заїжджає чоловік на двір. Василь зирк! біжить його Маруся назустріч до чоловіка і кричить:

— Де се ви, тату, були? Ми вже вас...— та й замовкла, як уздріла свого лебедика, та з радощів уже не зна, що й робити: вернулась у хату та аж труситься і не зна, що й казати.

Наум (се-то він і був), позносивши мішки у комору, розпрягши кобилу й упоравши усе з Василем, ввійшли у хату, посідали, поговорили. Василь вже не мовчав, то про се, то про те розпитував; про себе розказував, як живе, де служить; звичайний був проти Насті, а на Марусю, що тут микалась то в кімнату, то в хату, то з хати у сіни, то з сіней вп'ять у хату, і не дивився зовсім і буцімто й не він. І вона собі дарма, неначе його зроду вперше бачить.

Посидівши Василь і наговорившись, став збиратись додому. Наум і каже:

— Приходь, Василю, коли хоч, до нас завтра обідати; неділенька свята, іще наговоримось.

Василь сказав, що прийде, поклонився і пішов з хати, а Наум кликнув:

— А де ти, Марусю? Проведи Василя від собаки за ворота.

Марусі на руку ковінька: мерщій з хати, і ще Василь не вийшов із сіней, вона вже і біля нього, і зчепились рученьками. Вона йому й каже:

— Василечку, якби ще тебе не побачила хоч день, то б і вмерла.

— Завтра, Масю, і я тобі розкажу, як страждав без

тебе. Тепер зділай милость, прислухайся, що старі про мене казатимуть: чи будуть хвалити, чи корити? Та й розкажеш мені, щоб я знав, як наше діло починати.

— А ось що я зроблю, Василечку: коли мої старі будуть тебе хвалити, то я пов'яжу на голову червону скиндячку і коси покладу; коли ж, не дай божс, що ні, то пов'яжу чорну стрічку, без кіс. Ти тільки прийдеш, так на мене і дивись, то й знатимеш. Прощай же, мій лебедику, до завтрього.

Увесь вечір Маруся хоч ложки, миски перемивала, мисники змивала, піч мазала, милася, та все так тихенько робила, що її не чути було вовсі; боялась-бо вона, щоб через свій шелест не пропустити якого слова, що батько й мати казатимуть про Василя; а ті знай його хвалять. Настя те й діло розказує, який він звичайний, який собою красивий; а Наум хвалить, який-то він розумний, неначе письменний.

— Я,— каже,— знаю його весь рід; рід чесний, дядьки заможненькі, хоч він собі сирота, та ба! і отцевський син не буде такий бравий козак, нічого казать.

Маруся не пропустила ні жодного словечка і ще звечора наготовила червону скиндячку, щоб завтра на голову положити, і з веселістю, і з радістю лягла спати; тільки того вже не можна вірно сказати, чи спала вона ту ніч хоч часинку?

Уранці вирядилась щонайкраще: поплела коси у самі міленькі дрібушки і вінком на голову поклала, пов'язала які були луччі скиндячки, а зверх усіх положила червону й квіточками заквітчалась. Чи шатнулась там, чи як, а вже і обідати у неї поспіло: борщик з живою рибкою (бігала сама звечора до сусіда, рибалки, та й випрохала), каша пшоняна до олії, солона тараня з пшенишними галушечками та вареники з сім'яною макухою. Упоравшись, ще з батьком до церкви сходила.

Тільки що вернулись з церкви, Маруся зирк у вікно, аж Василь уже і йде; зараз вибігла буцім боронити його від собаки, а більш за тим, щоб подивився, що на ній червона скиндячка. От вибігла та мерщій і кричить: «Не бійсь, не бійсь!», а рукою поводить по лобові, неначе каже: «Не бійсь, ось бач, що червона скиндячка!»

Ну, як там було, пообідали гарненько і наговорились. Після обід Наум ліг до Насті ськатись та й заснув, а далі і Настя схилилась та й собі заснула. А молоді знай собі голубляться та милуються. Далі, як старі проснулися, та й сиділи то в хаті, то під коморою у холодку, аж поки зовсім увечері Василь пішов додому.

Упадився ж наш Василь до старого Наума що божий день: то діло було до коваля, то до бондаря, то так до чоловіка приходив за ділом, та усякий раз і зайде до Наума; коли застане, то з ним, а коли не застане, то з Настею посидить, поговорить; і так вони вже до нього привикли, що коли який день хоч трохи забариться, то вже вони й скучають, і той і та кажуть: «Нема ж нашого Василя! не йде обідати». Бо усякий раз вони його зоставляли у себе обідати. А Маруся? Маруся себе не тямила від радощів. Василь прийде, то вона вже знайде місцечко, де з ним обо всім тихенько переговорить і намилується; а коли і без нього, то тільки й чує, що старі його вихваляють.

От дождались і Петра, розговілись.

На самого полу-Петра, так вже перед вечором, вбігла Настя в хату, аж задихалась, та й кричить:

— Науме, Науме! Либонь старости йдуть.

— До кого?

— Та до нас, до нас; от вже у дворі. Сідай швидше на лаву; а ти, Марусю, біжи хутко у кімнату та вбирайся.

Маруся як тільки почула про старостів, то що було у руках, усе попускала і нестямиться, що й робити, тільки дивиться на матір, а очиці як жар, так і горять; а сама була рум'яна, а то почервоніла, як калина. От мати мерщій пхнула її у кімнату і стала її убирати у нову плахту і усе, що треба, по-дівчачи.

Затим ось стукнуло під двер'ю палицею тричі.

Наум хутко достав нову свиту, новий пояс, одягається, підперізується, а сам труситься, неначе з переляку, і каже собі нищечком:

— Господи милосердний, дай моїй дочечці доброго чоловіка; не за мої гріхи, а за її добрість пошли їй щастя.

От вже стукнули і вдруге, теж тричі, палицею.

Наум, одягнись зовсім, ізмів із скатерті, що на столі, і, посунувши хліб, що завсегда лежить на столі, к покутю (а затим Настя засвітила свічечку перед богами), сів на лавку в кінці стола й дожидається.

Аж ось стукнули під дверима і втретє, теж тричі.

Тоді Наум перехрестився і каже до них:

— Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи! Насте, іди ж сідай і ти!

От Настя, затим упоравши Марусю, вийшла і, перехрестившись тричі, сіла біля Наума.

За Наумовим словом ввійшли в хату двоє старостів, люди хороші, міщани, у синіх жупанах, аглицької кала-

майки, поясами попідперезувані, з паличками, і у старшого старости хліб святий у руках. За ними ввійшов Василь... крий матір божа! — ні живий ні мертвий: білий як стіна.

Пришедши у хату, старости помолились богу святому і поклонились хазяїну і хазяйці.

Зараз Наум (хоч і знав їх дуже добре, а тільки для закону) пита:

— Що ви за люди й відкіля, і за чим вас бог приніс?

Старший староста й каже:

— Прежде усього подозвольте вам поклонитись і добрим словом прислужитись. Не позгнущайтесь вислухать нас; і коли буде теє, то ми і онеє; коли ж наше слово буде невлад, то ми і підемо назад. А що ми люди чесні і без худої науки, то от вам хліб святий у руки.

Наум, узявши хліб, поціловав і, положивши на стіл край свого хліба, каже:

— Хліб святий приймаємо, а вас послухаємо. Сідайте, люди добрі! До чого ще дійдеться, а ви своїх ніг не турбуйте, може, й так здалека йшли. А з якого царства, з якого государства?

Старший староста і каже:

— Ми є люди німецькії, а йдемо з землі турецької. Ми собі ловці, удалії молодці. Раз, дома, у нашій землі, випала пороша... Я і кажу товаришу: «Чого нам дивитись на таку шквирю, ходім ськать усякого звірю» — і пішли. Їздили, слідили і нічого не получили. Назустріч нам якраз їде на вороному коню отсей князь (а Василь устав та й кланяється, бо се про нього говорили). От після зустрічі він каже-говорить нам такії речі: «Ей, ви, ловці, добрі молодці! услужіте мені службу, покажіте дружбу: ось якраз попалась мені лисиця або куниця, а трохи чи не красна дівиця. Їсти, пити не жалаю, достати її жалаю. Поможіте, піймайте; чого душа захоче, усього від мене бажайте. Десять городів вам дам і скирту хліба». От ловцям-молодцям того і треба. Пішли ми по слідам, по усім городам. Перш слід пішов у Німеччину, а далі у Туреччину; ходимо, шукаємо, а її не піймаємо. Усі царства-государства пройшли, а її не знайшли; от і кажемо князю: «Не тільки звіря в полі, що куниця; пошукаємо деінде, знайдеться й красная дівиця». Так наш князь затявсь, при своїй думці зоставсь. «Скільки,— каже-говорить,— по світу не їжджав, у яких царствах-государствах не бував, а такої куниці, ніби красної дівиці, не видав». От ми усе по сліду йшли та в се село — як зоветься, не знаємо,— прийшли. Тут вп'ять пала пороша, ми, ловці-молодці, давай ходить,

давай слідить; сьогодні рано устали і зараз на слід напали. Пішов наш звір та до вас у двір, і з двора до хати; тепер жалаємо його піймати. Певно, вже наша куниця — у вас у хаті красна дівиця. Нашому слову кінець, а ви зробіте нашому ділу вінець. Віддайте нашому князю куницю, вашу красную дівицю! Чи віддасте, чи нехай підросте?

Поки староста се законне слово казав, Маруся у кімнаті усе поклони била, щоб батько віддав її за Василя, а він, сидячи на лавці, скрізь двері дивиться на неї та тож то здихне, то з нею переглянеться. Як же усе староста розказав і прийшлося батькові одвітне слово казати, вона так і припала до дверей і слуха.

От Наум усе, насупившись, слухав; помовчав, а далі і каже:

— Не вмію я до прикладу у сім ділі сказати... Спасибі вам за вашу працю. Ідете ви з дальної дороги, то, може б, випили по чарці?

Маруся, як се почула, та вголос; Настя аж об поли руками вдарила та й крикнула:

— Ох, мені лихо! А чому ж се так?

А Василь так об землю і кинувся, та аж приповз навколішках до Наумових ніг, та цілує їх, та гірко плаче і просить:

— Будьте мені батеньком рідненьким! не гнушайтесь бідним сиротою!.. За що в мене душу віднімаєте?.. Не можу без вашої Марусі жити! Буду вам за батрака вічно служити... Буду усякую вашу волю сполняти... Що хотіть, те й робіть зо мною! Дайте сиротиночці ще на світі прожити!..

Тут і Маруся, забувши, що їй гоже і що ні, вибігла тож собі і впала до ніг отцевських, і просить, і плаче, то кинеться до матері і руки їх цілує, і приговорює:

— Таточку, голубчику, соколику, лебедику! Матінко моя ріднесенька! Утінко моя, перепілочко, голубочко! Не погубляйте свого дитяти; дайте мені, бідненькій, ще на світі пожити! Не розлучайте мене з моїм Василечком. Не держіть мене як дочку, нехай я буду вам замість наньмички: усяку роботу, що скажете, буду робити і не охну. Не давайте мені ніякої худобоньки: буду сама на себе заробляти, буду вас доглядати і шановати, аж поки жива. Хоч один годочок дайте мені з Василечком прожити, щоб і я знала, що то за радість на світі!..

Оттак і Маруся, і Василь один перед одним усе просили своїх старих, та так жалібно, що старости обидва

повставали і знай полами сльози утирають. Далі старший староста не втерпів і каже:

— Ох, панове-сватове! Не слід мені, бувши у сьому важному чину, лишне слово говорить; моє діло таке: сказав, що закон велить, та й жди одвіту; що почуєш, з тим назад іди. Сказано, дать нам по чарці, так вже тут нічого доброго ждати. Одначе, видячи їх сльози і убивство, якось-то моторошно й нам не сказати чого-небудь. А що пак, Олексійовичу? ніде дітись: благослови діток, нехай Маруся нас пов'яже.

Наум тільки покрутнув головою, обтер слізку рукавом та й вп'ять понурив голову і мовчить.

Староста каже:

— Може, стара мати сеє усе вередує?

— О батечки мої! — зараз каже стара Настя.— Чи я ж би не хотіла щастя своєму дитяті? Адже вона моя утроба. Та де ж нам луччого Василя ськати? Він дитина розумна, покірна; усяк би нам позавидував. Та хіба ж я не жона своєму мужу, щоб не мала його слухати? У нас іде по-божому та по-старосвітськи; він мені закон, а не я йому. А чому він не віддає, я не знаю; він Василя завсегда любив. Кажи-бо, Науме, що се ти робиш?

Тут знову приступили і діти плачучи, і стара Настя голосячи, і старости кланяючись, та знай просять Наума. Мовчав він, мовчав, тільки знай сльози ковта, далі устав, здохнув жалібно, перехрестивсь перед господом милосердним та й каже:

— Одна в мене на світі радість, моя Марусенька! Що божий день молюсь, щоб вона була щаслива; та як же, молившись об одпім, буду сам робити друге; молившись об її щасті, сам буду її топити? Прощайте, панове-сватове! Коли хочете, то справді випийте по чарці; коли ж ні, то не здивуйте, дайте і мені покой, бо... Ох, не хотілось було сього казати, та ви мене розжалобили!.. бо мені дуже жалко, що рішаюся Василя, та нігде дітись! Прощайте, люди добрі, ідіть собі, не здивуйте.

Тут вп'ять усі приступили до нього, що коли, кажуть, любиш Василя, так чом не віддаєш за нього Марусі? Маруся ж так і повисла йому на шию і обмива його слізоньками, а Василь тож припав навколішки, та гірко плаче, та знай просить.

— Але чому не віддаю? — сказав Наум, здохнувши.— Бо жаль свого рожденія. Не той час; при такому важному ділі, як є сватання, не можна усього говорити. Прийди, Василю, завтра, та сам, без людей; оттут я тобі усе роз-

кажу. Більш нічого і говорити; прощайте! от вам ваш і хліб святий.

Чи хотіли, чи не хотіли старости, узявши хліб назад, пішли з хати з Василем; або так сказати, що повели його, бо він сам не здужав і йти.

Зостався Наум із своєю сім'єю, сів собі і сумує. Маруся аж звалилася на піл від сліз, і Настя плачучи сиділа над нею і дивувалася, що се старому сталося, що разом загудив Василя? Об вечері ніхто й не думав: нікому було поратись, і ніхто не хотів нічого їсти.

От сидів Наум, сидів; думав та думав, а далі обізвався:

— Годі плакати, Марусю! Устань та слухай, чого я питатиму.

Не той був Наум батько, щоб його мусила Маруся не послухати. Чи здужала, чи не здужала, а коли батько каже без жартів та троха чи й не сердитий, то треба устати. Устала і втерла слізоньки, і жде, що він їй скаже.

— Ти, бачу, Василя знала ще перш, чим я його привів?

— Знала, панотченьку! — і затрусилася, як осиковий листочок, і опустила свої довгії вії на очі, щоб не бачив батько, як їй стало стидно.

— Як же се було? — спитав він грізно.

Тут Маруся, хоч і запинаючись, а розказала йому усе: як побачила його уперш на весіллі, як їй стало його жалко, як він цятався горішками, як вона його соромилась, і усе-усе розказала: як і на базар ідучи зійшлися, як з базару верталися, що говорили і — нігде було правди діти! — як і цілувалися...

— Ну, ну, що дальш, а почин хороший,— каже Наум, а сам і видно, що як на ножах сидить.

От Маруся, сплакнувши, веселіше стала було розказувати, як змовилися з ним зійтися у бір на озера, і як зійшлися, і як...

— Годі, годі! — закричав не своїм голосом з серця Наум.— То вже розказуй матері, що не вміла тебе берегти і від худа відводити,— а сам, схопивши шапку, хотів було втікати надвір, так Маруся так і вчепилася йому на шию і каже:

— Ні, таточку, ні, мій сизий голубчику! Не погубила себе твоя дочка і не погубить. Матіночко моя ріднесенька! Лучче мені усяку муку прийняти, на смерть піду... а не принесу тобі ніякого безчестя ні для якого пана, ні для якого однорала; я пам'ятаю ваші молитви, я знаю, що я ваша дочка, так чи можна, щоб я на свою погибель ішла?

А ось як у нас було...— Тут вона й розказала, що собі з Василем говорили і як у них там було, і як вона запретила Василеві ходити до себе і для чого. Розказала й те, як скучала і журилась без нього, усе розказала до останнього часу, як що було.

Наум ще таки спитався:

— Гляди лишень, чи все сьому правда і чи не потаїла ти чого?

— Усю правду вам сказала, і що нічого не потаїла, так коли велиш, тату, щоб побожилась, то як хоч, так і побожусь.

— Гріх великий,— каже Наум,— божитись, а ще пуще, як напрасно; я ж тобі і без божби вірю. Тепер слухай мене, Марусю: не раз тобі казав, що дівкою тобі зоставатись не можна, треба заміж йти. Приказовав тобі, що тільки кого полюбиш, зараз мені скажи прямо, а я, побачивши, що воно таке є, так би діло і кінчав; коли б мені не годився, то я б тобі сказав: не треба, не знай його; а коли ж би годився, то б йому поперед усього сказав би, щоб і ти не знала: присилай, козаче, за рушниками; затим, що поки до сватання, так щоб не було у вас ніякого женихання, бо воно до добра не доводить. Щастя і твоє, і наше з Настею, що Василь такий чесний і богобоязний, а другий, і незчулася б, як би нав'язав тобі камінь на шию, що й повік би його не зняла, хіба б з мосту та у воду. Якби я знав з самого першу об Василеві, то я б тобі сказав, зачим не віддам за нього; і ти б так не пристала до нього, і тобі легше було б його забувати. А тепер як хоч, так і терпи, бо не віддам.

Тут Маруся, як розказала перед своїми усю правду, то й стало їй на душі веселіше і на серці полегшало; почала знова просити батька, щоб таки віддав за Василя, а що вона хоч вік у дівках сидітиме, а ні за кого не піде, опріч його.

— Говори! — каже Наум.— А знаєш ти, голово, що батько лучче бачить твоє щастя, чим ти? Ти молода, дурна! Лягай же, дівко, спати; завтра будеш старіша, чим сьогодні, а від того умніша.— Перехрестив її та й пішов собі від неї.

Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума. То сяк, то так пробули до обід. І варивши обід, і подававши на стіл, Маруся заливалася слізоньками, відгадовавши, певно, що востанне бачить свого Василечка. Та, правду сказати, так і усі невеселі сиділи, а за обідом до страви ніхто й не приймавсь.

От, як позбирали з стола, Наум і каже жінці і дочці:

— Ідіть собі або в кімнату, або під комору, на простор шити, а нам тут з Василем не мішайте.

От, як повиходили вони, Наум і каже:

— Василю, сядь лишень біля мене та слухай, не перебиваючи, що я тобі скажу. Не по моїй правді, бо у мене опріч гріхів нема нічого, а за отцевські і материнські молитви наградив мене бог милосердний жінкою доброю, роботящою, покірною і несварливою. Батьківщини ми з нею не розтратили, а потроху, бог благословляє, усе добавляємо. Велика милость божа! Утро й вечір дякую за наше неоставленіе, а що найбільша милость божая до нас, грішних, у тім, що наградив нас дочкою; та ще якою? Се не чоловік, се янгол святий...

— Ох, правда, дядечку...— перебив йому Василь, а він його зараз зопинив і каже:

— Цить-бо Василю, мовчи та слухай і не перебивай мене. Се ти, бачивши її очі або щоки, і що вона во всім собою красивенька, та й хвалиш її; а я не про її тіло, я кажу про її душу. Яка-то вона тихая, слухняная; бога небесного зна, і любить, і боїться прогнівить його; нас шанує і бережеться якомога, щоб ні в чім нас не прогнівити. Жалослива не то що до чоловіка, та аж до манісінької комашечки. Худа ніякого і по духу не зна і боїться самої думки об нім. Яка сама добра і незлобна, так і про усіх дума, усякому повірить; і бог її сохранив, що вона тебе, а не кого ледачого полюбила; з другим би пропала на віки вічнії. Та й ти її, сердешну, збив, було, з пантелику; знаю усе. Ох! Гріх так робити!

— Дядьку! — обізвавсь, було, Василь.

— Мовчи, племіннику; ти розкажеш опісля. Такую-то дитину нам бог милосердний дав; хоч я і батько її, а не можу проти правди казати. Що ж ми називаємося за родителі, щоб не думати об щасті свого дитяти? Я ж кажу: коли б вже і сяка і така, ну так би й бить. А за її добрість, за її смирноту, покірність треба їй такого мужика, щоб їй був як отець; щоб він її кохав, жаловав, щоб — не дай бог! — коли і трапилось якеє худо, чи ділом, чи думкою, так він би її відводив, вчив би її на усе добре, не давав би її кому зря зобижати; а покірну та смирну, як вона, хто захоче, той і зобидить. Чим нас бог благословив у сім світі, чи худобинкою, чи скотинкою, усе тут би зосталося зятеві, затим, що я хочу зятя, коли бог благословить, узять до себе у прийми. Так се вже не чиє, як моє діло, глядіти дуже пильно, щоб він був хазяїн добрий, щоб хоть би вже не розтратив і не розтеряв, що від нас прийме, і щоб і її не довів ні до якої нужди; а коли бог

благословить діточками, так щоб і їх до пуття через науку довести і дещо і їм зоставить. Тепер скажи мені, Василю, не правду я кажу?

— Правду, паночте, святу правду ви говорите. Коли б ваша милость, щоб мене наградили Марусею, я б усе те сполнив, що ви тепер розказуєте.

— Не можна, Василю: не будеш ти їй таким мужем і хазяїном, як хочеш, бо се не від тебе. Коли ж я знаю, що сьому не можна бути, і бачу свою Марусю, що зовсім розум погубила, полюбивши тебе... вона тепер рада за тобою хоч на край світу; іще-то господь її не зовсім покинув, а то думаю... Крий мати божа! (аж скрикнув Наум і перехрестився). От по сьому-то прошу тебе ласкою та й приказую, як отець мого дитяти: покинь її, забудь, не ходи до нас і не знай її, хоч би вона тобі де і повстрічалась. Не погубляй її і душі її та й нас не пхай живих у яму, прошу тебе об сім... (сказав і гірко заплакав), дай нам спокійно віку дожити й не доведи нас відвічати за неї на тім світі!

— Та чом же ви, Наум Семенович, думаєте, що я не буду добрим їй мужем і хорошим хазяїном?

— Ти ж мені розказував про себе. Ти сирота; у дядьків твоїх по два, по три сини; і ти із ними у одній сказці [2]. Сказка ваша дев'ятидушна, дядькові хлопці малі; а як прийде набор, то певно тобі лоб забриють, бо ти сирота, за тебе нікому заступитись; і дядьки скажуть: «Ми тебе поїли, зодягали і до розуму довели, служи за нашу чергу». А що тогді буде з Марусею? Ні жінка, ні удова; звісно, як салдаток шанують: як саму послідню паплюгу, і ніхто і не вірить, щоб була солдатка, та й чесна. Та й троха чи й не так! Де їй за полками таскатись? А молоде, дурне, попадеться ледачим людям, наведуть на усе злеє. Худобу розтаскають, повіднімають, хто її защитить? Діточки без доглядання, у бідності, у нищеті, без науки, без усього помруть або — не дай боже! — бездільниками стануть. А вона затим істаріється, немощі одоліють, бідність, каліцтво... тільки що в шпиталь, до старців! (Сказав се та й заплакав, як мала дитина). Не приведи, господи, і ворогу нашому такої судьби!.. Так-то, Василю, як би я тебе не любив, а скажу по правді: так я тебе полюбив, так мені тебе жалко, як рідного сина! — а не хочу загубити своєї дочки, і такої, як наша Маруся. Тепер сам здоров бачиш, почому не можу тебе зятем прийняти.

Довго Василь думав, похиливши голову, а далі аж повеселів та й каже:

— А як я найму за себе найомщика?

«Найомщика?» — подумав Наум, а далі й каже:

— А з чого ж ти наймеш, коли тільки получаєш від хазяїна вісімдесят рублів у год, а батькової копійчини нема?

— Дядьки поможуть.

— Не потурай на те, Василю: поможуть, та не тобі, а собі. До чого дійдеться, тобі за тебе лоб забриють, а найомщик опісля піде за дядькових хлопців. Рад би і я тобі помогти, так усе не те. Як знатимуть, що в тебе жінка багата, то так тягнутимуть, що тільки держись, і усе до кінця не доведуть, усе зоставлятимуть, щоб було за що вчепитись. Коли б ти сам, своєю копійкою, здужав найняти, так би так! Василю! От тобі образ царя небесного, і його матері пречистої, і Миколая святого! принеси бумагу, що найомщик принят за самого тебе і за твої гроші — от тобі зараз, обома руками віддам Марусю.

Як ударить Василь, вислухавши усе, руками об груди, як припаде на стіл, як заплаче, а далі, сказавши: «Усьому кінець»,— кинувся на шию, обняв Наума кріпко і каже:

— Прощай, мій!.. Коли ж тобі хоч трохи жаль бідного Василя, будь ласкав, будь жаліслив: поклич сюди Марусю, нехай я при тобі попрощаюсь з нею!

— Добре, Василю,— каже Наум,— та гляди ж: попрощайся! Чи розумієш?

— Усе знаю і усе зроблю, як мені кажете.

От ввійшла Маруся, а за нею і Настя.

Василь, узявши Марусю за руку, і каже:

— Марусенько! Правду, велику правду сказав мені твій батько. Треба нам розлучитись.

— І навіки? — через велику силу спитала Маруся.

— Побачимось... і будеш ти моєю, коли не на сім світі, так на тім! Прощай, моя Ма...— і не договорив, як вона зомліла й покотилась йому на руки. Він її пригорнув до серця кріпко, поціловав, віддав її нечувственну батькові на руки, поціловав руку йому і Насті... і пішов швидко, не оглядаючись...

Не будемо розказовати, як кріпко і як довго Маруся за ним журилася. Ледве-ледве, сердешна, з журби не вмерла. Скільки вже батько з матір'ю її не розважали, усе нічого; а тим іще пуще, що не знала вона, зачим і куди Василь її дівався; чи надовго він скрився, чи вернеться і коли ще то буде? Питалася не раз і батька,— що ж? — не знаю та й не знаю. Бо й справді він не знав, з якою думкою і куди він скрився.

Що божий день перебере горішки, що ще на весіллі, як побачились уперше, та він їй дав, перебере, перецілує

та вп'ять до серця і положить. Або коли, гулящим днем, піде у бір на озера, де з ним раз гуляла; там посидить, поплаче і з тим і додому вернеться. Мати не дуже її заставляла поратись і робити, так сама бралась за все: «Мені,— каже,— не так серденьку тяжко, як я що-небудь роблю». З подругами ніколи не грала і вже овсі до них і не виходила.

Одробилися у полі, стали від Семена звечора сидіти, Маруся прийнялася прясти; а з покрови удосвіта встає, пряде, шиє, порається і все журиться, і частенько, як забереться куди-небудь сама собі, то плаче-плаче, так що й господи! бо об Василеві ні чутки, ні вісточки; як у воду впав.

От і пилипівка; от і Ганнино зачатіє; зачали парубки засилати старостів до дівчат. Знай люди швандяють по вулицям з паличками у руках. То гляди: ідуть двоє поперев'язувані рушниками, бодряться, вихваляються; от там і там таку-то за такого просватали. А інші свинячою стежкою, попід плотами мовчки собі ідуть і під плечем, замість хліба святого, несуть... гарбуз! Еге! нігде дітись: як заробили, так і відвічать.

Не одні старости заходили і до старого Дрота сватати Марусю,— так що ж?

— Таточку мій ріднесенький! Я їм,— каже,— піднесу по чарці!

Старий, було, гримне на неї:

— Чи ти дурна та божевільна? Чом ти не йдеш! люди хороші, чесного роду, парень бойкий; чи тобі поповича, чи купця треба?

— Василя, а коли не Василя, то й нікого!..— каже, було, Маруся. Мати її у сльози, а батько, було, аж розсердиться та й крикне:

— Та де того Василя озьмемо? Тепер ти людей цураєшся, а там стануть і тебе люди цуратись, і досидишся до сідої коси.

— Дарма, таточку! Без Василя не страшна мені і домовина, не то сідая коса.

Здвигне тільки плечима Наум, подума: «Нехай ще до того году»,— та й замовчить. І йому жалко було, що про Василя не було ніякої чутки: бо він його дуже любив і усе надіявсь, що він з собою що-небудь до пуття зробить.

От і м'ясниці пройшли, і усюди пішла слава, що Дротівна Маруся і горда, і пишна; за тутешніх парубків не хоче, а жде собі панича із-за моря. Вона про сю славу знала, сміялась і каже, було: «Дарма! І підожду». Па-

рубкам же хоч і кріпко досадно було, що така красива і багата дівка улад не дається, та нічого було робити: силою не озьмеш.

Пройшов і піст, відговілись і — слава тобі господи! — дождались воскресенія. Маруся у великодню суботу сама учинила паску, положила туди яєчок, імберю, бібків, шапрану, і спеклася паска і висока, і жовта, і ще у печі зарум'янилась. Полагодила усе, що треба, а на самий великдень уранці з батраками понесла до церкви на посвященіе паску, баранця печеного, порося, ковбасу, крашанок з десяток, сало і грудку солі і, розіславши на цвинтарі у ряду з другими хустку, розложила усе гарненько, як її мати навчила, бо Настя після недуги не пішла з двора. Наум же став у церкві божій і молиться.

Коли Наум приходив до церкви молитись, то вже справді молився, а не ловив вітрів, не розглядав і сюди і туди, а стояв як треба, неначе перед самим господом, царем небесним, і тільки слухав, що читають і співають. А сьогодні, у такий великий празник, він ще більш молився, і на серці так йому було весело, як і усякому богобоязному, кого приведе бог дождатись великодня.

От, як він стоїть і молиться, служба божая співається, вийшов насеред церкви читати «Апостола»[3]... і хто ж? Василь!.. Наум дивиться — і сам собі не вірить, чи се він, чи не він? Розглядів хорошенько — аж зовсім він! «Та він же овсі неписьменний! Як же він буде читати? Може, навмання, без книжки; може, витвердив напам'ять? Побачим!»

От Василь вже і «Павла чтеніе» сказав та й почав... та що за голос важний! Чистий голосний підбасок та понятний!.. От Наум і дума: «Бачив я сліпорожденного, що читав псалтир[4] так же без книжки; а Василь так у книжку дивиться... хіба чи не хваста? Може, напам'ять від дяка перейняв, та буцімто й письменний?... Так, отже, за титлу було зачепився, та й розібрав потроху... от і дочитав без помилки; от і алілуйю по закладкам знайшов... Ні! якби неписьменний, то не зумів би «Апостола», та ще й на самий великдень, прочитати!»

Прислухається Наум, Василь співа. Як же почав херувимську, так таку, що й сам дяк не умів улад узяти, а Василь без запинки так усі голоси і покрива, і переводи виводить, сам і кінча, сам вп'ять і почина. Тогді вже Наум зовсім положився, що Василь став письменним: та коли ж він справився і де пробував? «Нехай,— дума собі,— опісля знатиму».

Як вийшов панотець зо хрести паску свяченую почито-

вати, і народ рушив з церкви, Наум зопнпнв Василя та зараз і каже:

— Христос воскресе!

От, похристосувавшись з ним, як довг велить, і каже йому Наум:

— Чи ще ти нас, Василю, не забув?

— Нехай мене бог забуде, коли...

— Добре ж, добре, сину! Тепер не до того. Приходь до нас розговітись: а хоч і пообідаєш, коли не підеш додому.

— Ви мені і дом, ви і родителі...

— Добре ж, добре. Приходь же, не забудь; я ждатиму.

Сказавши сеє, Наум поспішав додому і дорогою собі дума: «Не дуже ж я добре зробив, що, не розпитавши Василя, що він і що з ним, та й покликав його до себе. Може, він вже об Марусі і не дума, а може, вже і жонат, а я тільки потурбую Марусю і знову розважу її тоску. Та хоч би і не те; так, може, ще він не відкупився від некрутщини, так що тогді робити! Та вже ж побачу. Дасть бог розговітись, а там буду поправляти, що напортив з радощів, що побачив нежданo Василя, та ще й письменного! Відкіля йому бог таку благодать послав? Правда, дитина розумна! Йому б тільки дяком бути».

З такою думкою прийшов додому і не каже жінці нічого, що кого він бачив. Прийшла й Маруся і принесла усе свячене, і байдуже! бо вона як не стояла у церкві, а при пасках, то й не бачила Василя. Розстановила усе на столі як треба, і налагодила, та й дивується з матір'ю, що батько не сіда розговлятись, а ходить собі по хаті та дума.

Аж ось двері — рип! — і Василь у хату. Маруся так і нестямилась і крикнула не своїм голосом: «Ох, мій Василечку!» — та й стала як укопана. Стара Настя тож зрадувалась, неначе бог зна чому, і кинулась до Василя, і похристосувалась. От Наум бачить, що Василь з Марусею стоять і тільки поглядають, він на неї, а вона на нього, неначе зроду вперше бачаться, от і каже їм:

— Чом же ви не христосуєтесь?

А Василь і каже:

— Не смію, панотче!

— Чом не сміти? — каже Наум.— Закон повеліва христосуватьсяся зо всяким і хоч би з смертельним урагом. Похристосуйтесь же по закону утричі, та нехай вас бог боронить від усякої поганої думки! Тяжкий гріх у такому святому ділі думати лукаве!

От і похристосувались гарненько.

Маруся кинулась до нього з розпросами:

— Де се ти, Василечку, був?..

— Знай-бо урем'я,— перебив її Наум,— одно що-небудь: або розговлятись, або говорити. Бог дав празник і паску свячену; дякуючи бога милосердного, треба розрішати без усяких хлопіт і з веселою душею, а говорити будемо опісля. Сідайте лишень. Господи благослови!

Стара Настя сіла за столом на лаві, а Маруся біля неї скраю, щоб ближче поратись, Василь сів на ослоні, старий на покуті, а батраки конці столу. От, перехрестившись, Наум і, прочитавши тричі «Христос воскрес з мертвих», зараз відрізав паски свяченої і положив перед усяким по куску. Покуштовавши її бережно, щоб крихот не розсипати під стіл, усяк перехрестивсь і сказав: «Спасибі богу милосердному! Дай боже і на той год діждати!» Тут вже прийнялися за печене: поїли баранця, поросятини; а кісточок під стіл не кидали, а клали на стіл, щоб опісля покидати у піч. Далі їли ковбасу, сала кусочками нарізали і крашанок облупили і порізали на тарілочці. От сеє скінчивши, Маруся усе прибрала і з стола тож бережно змела, і усі крихти, і кісточки, і лушпиння з яєць повкидала у піч, та тогді вже стала подавати страву.

Старий Наум випив чарку горілки перед обідом, а Василь не став, бо, каже, ще не починав її пити. От і подали борщ, а далі яловичину, покришили на дерев'яній тарілочці, посолили та й їли — вже звісно що не по-пачськи, бо виделок не водиться — пальцями. Опісля подали юшку з хляками, печене було, баранина, а там молошна каша, та й годі, більш і нічого.

Маруся чи їла що, чи не їла; їй лучче усяких розговін — опріч празника святого — те, що Василь вернувся і жив і здоров. Захилившись за матір, щоб батько не бачив, як ясочка дивилась на свого Василечка, а сама будто ложкою достає з миски, аби б то неначе і вона їсть. Куди їй вже їсти! У неї одно на думці, як і у Василя! Так той вже через силу їв, бо біля Наума сидів, і не можна було йому злукавнувати, щоб хорошенько подивитись на свою Марусю.

Пообідавши і подяковавши богу і батькові з матір'ю, як поприбирала усе Маруся, от Наум і каже:

— А в нас новий дяк сьогодні «Апостола» читав.

Настя зараз і питається:

— А хто такий і відкіля?

— Осьде він, пан Василь,— сказав Наум та й всміхнувся.

— Хіба ж Василь письменний, щоб йому «Апостола»

читати? — спитала Настя; а Маруся так уха і насторошила, щоб чути усе, що будуть говорити.

— Був неписьменний, а тепер бог йому розум послав, а як і що — я й сам не знаю. Розкажи мені, зділай милость, Василю, як се тобі світ відкрився? Се мені навдивовижу: ще й году нема, як ти пішов від нас, а навчився письма і співати вмієш, як і сам дяк. Де ти побував?

— Я, дядьку, не був дуже далеко,— став розказовати Василь.— От як ви мені відкрили світ і розтолковали мені, що й я буду пропащий і чужий вік заїм, коли не знайду за себе наймщика, то думав-думав і трохи з ума не зійшов. Правду ви казали, що за гроші вісімдесят рублів, що я від хазяїна брав? Тільки що на одежу. Що ж тут мені було робити? Як-то бог послав на думку: піди до купців, у них хороший заробіток. Прийшов я до залізняка: він мене трохи знав, розказав йому усе своє лихо. Він, подумавши, прийняв мене за п'ятдесят рублів на год з тим, що коли буду у своїм ділі справний, то він мені і більш прибавить, і усе буде прибавляти, бачивши моє стараніє. Я зрадувався, почувши, що більш нічого не треба, щоб гроші заробити, як тільки бути чесним і своє діло не лінуючись справляти. З товаришами, хоч усе й москалі були, зараз поладнав. Тільки бачу, що вони усі письменні і хто більш чого зна, більш получа жалування. От як сів, як сів... і правду вам, дядюшка, скажу, що ніч і день вчився, і бог мені дарованіє послав; і те таки правду сказать, що нашого братчика куди ні піткни, хоч у науку, хоч у яке ремество, то з нього путь буде; не пропащі за нього гроші. Отто я від спасівки та до різдва вивчився читати і церковне, і гражданське, писати потроху вмію, цихвіру знаю і на щотах хоч тисяч десять пудів уроздріб на хвунти, не помиляючись, положу; хурщиків розщитаю і хазяйського добра гляжу як ока, щоб і копійка нігде даром не дівалась. Товариші, знаєте, охотники на криласі співати замість півческої; от і мене, як побачили, що голос є, то й привчили трохи. Поки себе не поставив на путь, не йшов до вас, дядюшка; і як не тяжко мені було, не бачивши Марусі, та, пам'ятаючи вашеє слово, сам себе морив і не ходив сюди. І то ж таки, що хазяїн, знавши мою чесність, посилав мене не за великими ділами по маленьких ярмарках; а після хрещенія посилав уже і дальш, і я тільки що перед празником отце привіз йому немалу суму грошей. Як же він мене потішив добрим словом і розвів мою тугу, то я вже певно й прийшов до вас на празник, а щоб ви увірилися, що я не зледащів, от і став я на криласі співати і «Апостола» прочитав.

Наум, вислухавши його, не стерпів та аж поціловав його у голову і дума: «Що за премила дитина! Недаром його люблю! Такий не пропаде». Далі і пита:

— Скільки ж ти жалования получаєш тепер?

— Жалования не щот,— каже Василь,— аби б стало на одежду, а те важніш усього, що хазяїн, знавши мою нужду, чого я боюся і через що ви не віддаєте за мене Марусі, сам хлопоче об мені: тепер посила мене з хурою ув Одесу, а відтіля піду у Москву і на заводи, і тільки вернусь сюди ік пречистій, а він мені сискає наймщика, каже, хоч п'ятсот рублів потеряю; увосени, як скажуть набор, сам і віддасть, а гроші, каже, будеш одслужовати.

— Нехай тобі бог помога! — сказав Наум; а далі, подумавши, й каже: — Чого ж більше думати? Присилай у вівторок, післязавтра, людей, бери рушники; і тобі веселіше буде у дорозі, і Маруся тут світом не нудитиме. Тепер нічого боятись. Се вже певно, що ти наймщика поставиш. Дасть бог, вернешся, увосени і весілля.

Не можна й розказати, як зрадощіли і Василь, і Маруся! Зараз кинулися аж до ніг батькових, і цілують їх, і руки йому цілують, і самі обнімуться, і знов до нього кинуться, і дякують йому, то до матері, то вп'ять до нього, і не тямлять себе, і що робити не знають.

Довго дивився на них Наум, та все нишком сміється та дума: «То-то діти!» Далі й каже:

— Годі ж, годі! Пустіте ж мене; ми ляжемо з старою спати, бо я усю ніч стояв на одіянії, аж поки Христа дочитались — а ви, хочете, дома сидіте або гуляти йдіте до колисок; та тільки самі не качайтесь, бо гріх для такого празника з сею пустотою возитись.

Як вже той день у Василя та в Марусі було, нам нужди мало, бо, звісно, чи ходили, чи сиділи, а усе об однім говорили: як один без одного скучав, коли, що і як думав; як ні думано ні гадано вони побачились; яка ще радость буде, як уже посватаються,— оттаке усе говорили, та голубилися, та милувалися.

Отже, і вівторок настав. Ік вечеру стали дожидати старостів: прибрали хату, засвітили свічечку перед богами; старі нарядилися, як довг велить, а що Маруся прибралася, так вже нічого й казати. От постукали і раз, і вдруге, і утретє, і ввійшли старости, і подали хліб, і говорили старости законні речі про куницю, як і поперед сього було.

Зараз Наум — а раденький же такий! — і каже, буцімто з серцем:

— Та що се за напасть така? Жінко! Що будемо робити? Дочко, а ходи-ке сюди на пораду!

Маруся, вийшовши із кімнати, засоромилась — господи! почервоніла, що твій мак; і, не поклонившись, зараз стала біля печі та й колупа її пальцем.

От Наум і каже:

— Бачите, ловці-молодці, що ви наробили? Мене з жінкою смутили, дочку пристидили, що скоро піч зовсім повалить, мабуть, дума тут більш не жити! Гай, гай! Так ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємося, а щоб ви нас не порочили, що ми передержуєм куниці та красні дівиці, так ми вас пов'яжемо і тогді усе добре вам скажемо. Дочко! прийшла й наша черга до прикладу казати: годі лишень піч колупати, а чи нема чим сих ловців-молодців пов'язати?

Іще не час було Марусі послухати,— знай колупа.

От вже мати їй каже:

— Чи чуєш, Марусю, що батько каже? Іди ж, іди та давай, чим людей пов'язати. Або, може, нічого не придбала та з сорому піч колупаєш? Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, так в'яжи хоч валом, коли і той ще є.

Пішла Маруся у кімнату і винесла на дерев'яній тарілочці два рушника довгих та мудро вишитих, хрестнахрест покладених, і положила на хлібові святому, а сама стала перед образом та й вдарила три поклони, далі отцю тричі поклонилася у ноги і поціловала у руку неньці так же; і, узявши рушники, піднесла на тарілочці перше старшому старості, а там і другому. Вони, уставши, поклонилися, узяли рушники й кажуть:

— Спасибі батькові і матері, що своє дитя рано будили і доброму ділу навчили. Спасибі і дівочці, що рано уставала, тонко пряла і хорошенькі рушнички придбала.

Пов'язавши собі один одному рушники, от староста й каже:

— Робіть же діло з кінцем, розвідайтесь з князем-молодцем: ми, приведені, не з так винуваті; в'яжіте приводця, щоб не втік з хати.

От мати й каже:

— Ану, доню! Ти ж мені казала, що на те по п'ятінкам заробляла, щоб шовкову хустку придбати та нею пеню зв'язати. Тепер на тебе пеня напала, що не усіх пов'язала.

Винесла Маруся замість хустки шовковий платок, красний та хороший, як сама. Наум їй і каже:

— Сьому, дочко, сама чіпляй, за пояс хустку затикай,

та до себе притягай, та слухай його, та шануй, а тепер його й поцілуй.

От вони й поціловались, а Василь і викинув Марусі на тарілку цілкового.

Після сього староста звелів посватаним, щоб кланялись перш батькові у ноги тричі; а як поклонились утрете та й лежать, а батько їм і каже:

— Гляди ж, зятю! Жінку свою бий і уранці і увечері, і встаючи і лягаючи, і за діло і без діла, а сваріть з нею поусякчас. Не справляй їй ні плаття, ні одежі; дома не сиди, таскайся по шинкам та по чужим жінкам; то з жінкою у парці і з діточками якраз підете у старці. А ти, дочко, мужичку не спускай і ні у чім йому не поважай; коли дурний буде, то поїде у поле до хліба, а ти йди у шинок, пропивай останній шматок; пий, гуляй, а він нехай голодує; та і в печі ніколи не клопочи; нехай паутинням застелеться піч, от вам і уся річ. Ви не маленькі вже, самі розум маєте, і що я вам кажу і як вам жити, знаєте.

А староста і крикнув:

— За таку навуку цілуйте, діти, батька в руку.

Поціловавши, поклонялись матері теж тричі. Мати не казала їм нічого; їй закон велить, благословляючи діточок, тільки плакати.

Далі староста сів і каже тричі:

— Христос воскрес! — А старі йому ув одвіт теж тричі:

— Воістину воскрес!

Старости кажуть:

— Панове сватове!

А свати кажуть:

— А ми раді слухати!

Старости кажуть:

— Що ви жалали, то ми зділали; а за сії речі дайте нам горілки гречі.

А старі й кажуть:

— Просимо милості на хліб, на сіль і на сватання.

Після сього посватаних і посадили, як звичайно, на покуть, на посад. Батько сів біля зятя, а мати, звісно, поралась, сама і страву на стіл подавала, бо вже Марусі не годилося з посаду устравати. Старости сіли на ослоні, біля столу.

Поки мати страву носила, батько став частовати старостів. Перший староста покуштував, покрутив головою, поцмокав та й каже:

— Штьо се, сватушка-панушка, за напитки? Скільки

ми по світу не їжджали, а таких напитків і не чували, і не видали, і не куштовали.

— Се ми таке для любезних сватів з-за моря придбали,— каже Наум і просить: — Ось нуте ж, усю покушайте. Зверху хороша, а на споді самий гарний смак!

Випив староста, зморщився, закректав та й каже:

— Від сього зразу почервонієш, як мак. Глядіте лишень, сватушка-панушка: чи не напоїли ви нас таким, що, може, й на стіни поліземо?

— Та що се ви на нас з пенею? — казав Наум.— Туттаки що мудре само по собі, а то ще ось що: ішла баба від ляхів та несла здоров'я сім міхів, так ми у неї купили, сім золотих заплатили та в напиток пустили.

А староста й каже:

— Ну, що мудре, то вже справді мудре! Ану, товаришу, попробуй і ти та й скажи: чи пили ми таке у Туреччині або хоч і в Німеччині, та і в Расеї не пивали сієї.

Випив і другий староста, теж прицмокуючи, і теж примовляв, похваляючи.

Проговоривши усі законні речі, стали частоватись попросту, з своїми вигадками, а далі тільки що стали вечеряти, і обізвались дівчата, що Маруся ще завидна просила до себе на сватання, і співали, уходячи у хату, сюю пісеньку:

Та ти, душенька, наша Мар'ечко!
Обмітайте двори,
Застеляйте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золоті мисочки:
От ідуть дружечки!

От як переспівали, та й поклонились низенько, та й кажуть:

— Дай боже вам вечір добрий; помагайбі вам на усе добре!

Стара Настя така вже радісінька, що бог привів її дождати одним одну дочечку просватати за хорошого чоловіка, та ще її люб'язного: землі під собою не чує, порається хутко, і де та сила узялася, аж біга від стола до печі, і страву сама носить, і порядок дає. Кинулась зараз до дружечок і каже:

— Спасибі! просимо на хліб, на сіль і на сватання.— Та й усадила їх по чину, від Марусі скрізь по лаві, та й каже: — Сідайте, дружечки, мої голубочки! та без сорому брусуйте, а ти, старосто, їм батуй.

Так дівчатам вже не до їжі: одно те, що стидно при людях їсти, щоб не сказали люди: «Ото голодна! мабуть,

дома нічого їсти, так біга по чужим людям та й пожив-ляється; он, бач, як запихається»; а друге й те, що треба своє діло справляти; та, не брав-шись за ложечки, і за-співали:

Ой, чому, чому
У сім новім дому
Так рано засвічено?
Мар'єчка встала,
Косу чесала,
Батенька пораджала:
Порадь мене,
Мій батеньку,
Кого в дружечки брати?
— Бери, доненько,
Собі рівненьку,
Щоб не було гнівненько.
Садови, доненько,
І вище, і нижче.
А свою родиноньку ближче.

Як же побачили, що стара Настя від такої жалібної пісні, покинувши поратись, стала тяжко плакати, так вони стали співати інших.

Де ж був селезень,
Де ж була утінка?
Селезень на ставку,
Утіпка на плавку.

А тепер же вони
На однім плавку.
Та їдять же вони
Дрібную ряску;
Ой, п'ють же вони
Холодную воду.

Де ж був Василько?
Де ж була Мар'єчка?
Василько у батенька,
Мар'єчка у свого.
А тепер же вони
Ув одній світлоньці.
Ой, п'ють же вони
Зелене вино;
Та їдять же вони
Дрібнії калачі,
У мед умокаючи,
Маком обсипаючи.

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі батенька бажала.
А батенько та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Потопай, моє сердечко!»

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі матінку бажала.
А матінка та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Потопай, моє сердечко!»

Та в неділеньку рано
Чогось тоє та море грало;
Там Мар'єчка та потопала,
К собі Василька бажала.
А Василько та на бережечку.
Є човничок і веселечко:
«Не потопай, моє сердечко!»

Далі дівчата, бачачи, що просватані собі сидять і опріч себе нікого не бачать і нічого, що біля них робиться, не чують, захотіли їх зачепити і повеселити та й заспівали:

Та в саду соловейко не щебетав,
Тим Василь Марусі не цілував;
Як же соловейко защебетав,
Василько Марусю поцілував.

Тут усі зареготались на усю хату, і Наум напався, щоб таки діти поцілувались, а їм те і на руку ковінька!.. Далі дівчата, буцімто жартуючи, і заспівали:

Та ти, душечко, наша Мар'єчко!
Ламліте роженьку,
Стеліть дороженьку,
Щоб м'яко ступати,
Надвір танцьовати.
З скрипками, з цимбалами,
З хорошими боярами.

Як же вслухався у се Наум та як розходився! Притьмом: давай музику та й давай! Нігде дітись: побігла моторніша із усіх, от таки Домаха Третяківна, до скрипника та й прикликала його. Батечки! піднялися танці та скоки, так що ну! Набігла повна хата людей, як почули, що старий Дрот та просватав свою дочку. То ще мало, що у хаті, а то й около вікон було багацько, так і зазирають; а біля хати дівчата з парубками посяться: дівчата дрібушки вибивають, парубоцтво гопака гарцює, батько з матір'ю знай людей частують... Така гулыня була, що крий боже! Троха чи не до світу гуляли. Тільки Василь та Маруся нікого не бачили і дивувалися, що так швидко народ розійшовся. За голубленням та за милованням незчулися, як і ніч минулася.

Не дай боже чоловікові печалі або якої напасті, то урем'я іде — не йде, мов рак, повзе. А як же у радості, то і незчуєшся, як воно біжить: як ластівка пропливе. Думаєш, один день пройшов, аж, гляди, вже й тижня нема. Так було з Василем і з Марусею: усе укупці та укупці, як голуб з голубкою. І у город, і на місто, і до колисок, і на вгород, усе укупі собі ходять. І у монастир на богомолля укупці ходили, і молебень наньмали, що Маруся обіцялася, коли буде посватана за Василя.

Тіки-притіки, аж ось і проводи! У сеє урем'я хазяїн висила хуру, і Василеві з нею треба виступати.

— Ох, нам лишечко,— скрізь сліз кажуть обоє.— Ми ж і не наговорились, ми й не надивились один на одного.., неначе сьогодні тільки зійшлися.

— Не плач, Василечку,— каже йому Маруся.— Ти у дорозі і незчуєшся, як і спасівка настигне, тоді вернешся сюди, і будемо укупці. Гляди тільки, щоб ти був здоровий; не скучай і не удавайся у тугу без мене; а я, оставшися без тебе, рано й вечір буду слізоньками вмиватися..,

— Годі ж, годі, моя перепілочко! Не плач, моя лебідочко! — каже їй Василь, пригортаючи до свого серденька.— Нехай я на чужій стороні один буду горе знати, а ти, тут зоставшись, будь здорова і весела та дожидай мене. А щоб нам одрадніш було, так прошу тебе: вечірня зірочка як зійде, то ти, споминаючи мене, поглядай на неї; у ту пору я стану зорювати, гляну на тую зірочку й знатиму, що ти на неї дивишся, то мені одрадніш буде, неначе я дивлюся на твої очиці, що як зірочки сяють. Не плач же, не плач!

Оттак-то вони у останні часи розмовляли і обоє плакали безперестанно! А як же прийшло зовсім прощатись, так що там було!.. Коли вже і старий Наум так і хлипа, як мала дитина, а мати, глядячи на сльози та на тугу Марусину, аж злягла; так що про молодих і казати!.. На прощанні випрохала Маруся у Василя сватаний платок, що замість хустки йому дала, затим, щоб часом дорогою не загубив і що вона на неї, мов на нього, дивитиметься. Поважив їй Василь, віддав, а вона положила у той платок горішки, ще ті, що сперва-наперва Василь дав їй на весіллі, зав'язала, та й положила до серденька та й каже:

— Тут воно лежатиме, аж поки ти вернешся і сам озьмеш.

Сяк-так Василь насилу вирвався від старих, а Маруся пішла його проводжати. То було на самі проводи, і треба було через кладовище йти, де на гробах у той день усі поминають своїх родичів. От Маруся узяла й мисочку, щоб

і своїх пом'янути. Положила курку варену, три в'язки бубликів, буханець, два книша та зверху п'ятаковий медяник та узяла материну калитку з грішми, щоб старцям подати; а Василь тож з нею ніс у хустці аж три десятки крашанок.

Прийшли на гроби, аж панотець вже й там і збирається правити панахиду. Маруся поставила до гурту і свою мисочку і граматку батюшці подала, щоб пом'янув її родичів.

Маруся, смутна й невесела, усе молилася та знай поклони била; як же заспівали дяки «ні печалі, ні воздихання», так вона так і захлипала та й каже:

— Як ти вернешся, Василечку, то, може, мене на сім кладовищі будеш так поминати.

Василь аж здригнув після такого слова і хотів її зопинити, щоб викинула таку думку з голови, так і у самого сльоза так і б'є, а на серці туга така пала, що йому дух так і захватує; і сам не зна, від чого йому так є.

Одслужили панахиду, подала Маруся мисочку панотцеві, а старців божих оділила крашанками і грішми за царство небесне померших. Посідали люди на гробах трапезувати і поминати родичів, а Марусі вже не до того: Василь ледве промовив, що вже пора йому йти до хазяйства.

Батечки, як заголосить Маруся, та так і повисла йому на шию! Виціловала його... що то? і в вічі, і у лоб, і у щоки, і у шию... далі, неначе хто її направив, разом покинула його, очиці засяли, то була блідна, а тутечки почервоніла, та так голосно, ніби не вона, сказала Василеві, не зопиняючись:

— Василю! На кладовищі мене покидаєш, на кладовищі мене й знайдеш! Поминай мене, не удавайся у тугу.., прощай на віки вічні!.. Там побачимось!

Сеє сказавши, не озираючись, пішла додому швидко, ступаючи так легесенько, неначе і землі не доторкається. А Василь? Неначе грім біля його вдарив! Стоїть як укопаний... Далі дуже тяжко здохнув, підняв очі до бога, перехрестивсь, вдарив поклон і, припавши на те місце, де стояла Маруся, цілував землю замість її, боячись і самої думки об тім, що сказала йому Маруся, а далі промовив:

— Господи милосердний! Нехай я один усі біди перетерплю, нехай я вмру, тільки помилуй мою Марусю! Дай нам пожити на сім світі, а втім — як твоя воля свята! — та й пішов тихою ступою до господи.

Чи давно наша Маруся була веселенька, як весіння зорінька, говорлива, як горобчик, проворна і жартовлива,

як ластівочка, а тепер точнісінько як у воду опущена. Говорити — мало й говорить: сяде шити, то чи стібнула голкою, чи ні, чи виведе нитку, чи ні, а зараз і задумається, і рученята посклада; піде ув огород полоти, стане над грядкою та хоч цілий день стоятиметь, нічого не зробивши, поки мати її не покличе; приставить обідати, то або у нетоплену піч, або забуде чого положити, або усе у неї перекипить, що й їсти не можна; та до того довела, що — нічого робити! — узялась мати вп'ять сама поратись. Часто гримав на неї батько і ласкою уговорював, щоб не журилася, щоб у тугу не вдавалася, що туга з'їсть її здоров'я, зачахне, занедужа, і який одвіт дасть богу, що ні найлуччу милость божу, здоров'я, не вміла зберегти і занапастила овсі. Що ж? тільки її і речей:

— Таточку, батечку, і ти, матінко ріднесенька! Що ж мені робити, коли не можу забути свого горя! Не можу не думати об своєму Василечкові! Світ мені немилий, і ніщо не розвеселяє. Серце моє розривається, дивлячись на вас, що ви об мені убиваєтесь, та що буду робити! Я й сама своїй тузі не рада; тільки у мене й думки: де то тепер мій Василь? Знаю, що час, що день, він від мене — усе дальш; от мене туга й душить! Не воруште мене, не заньмайте мене, неначе ви й не бачите нічого; не розважайте мене; мені неначе легше, як я журюся уволю і ніхто мені не міша!

Порадившись меж собою, старі дали їй волю; нехай, кажуть, як собі зна, так з собою і робить. Наділив її бог розумом, вона й богобоязлива, і богомольна, так її отець милосердний не оставить. Нехай поступа, як зна!

Іще з того дня, як проводила Василя, не надівала Маруся ніякої скиндячки, ніякої стрічки; як пов'язала голову чорним шовковим платком, так і пішло, усе чорний платок, та й годі! То охоча була по неділям та по празникам до церкви ходити, а то і у будень, коли почує, що дзвонять, то мерщій і йде. Що божий день любиме місце, куди було ходить, се у бір на озера, де з Василем уперше ходила; сяде там під сосонкою, розгорне платок, що Василь їй зоставив, дивиться на нього, та свої горішки пересипа в руці, та й поплаче... Тільки ж що начне вечоріти, вона вже й сидить на приспі й вигляда вечірньої зіроньки... Блисне вона... тут Маруся зараз і стане така рада, така рада, що не то що! «Онде мій Василь! — сама собі розмовля.— Він дивиться на сюю зірочку і зна, що й я дивлюсь!.. Оттак блистять і його очиці, як, було, біжу йому назустріч...» І вже тут її хоч клич — не клич, хоч що хоч роби, а вже ні з місця не піде і очей від зірки

не зведе, аж поки вона зовсім не зайде; тогді тяжко здохне і скаже: «Прощай же, мій Василечку! ночуй з богом та вертайсь швидше до твоєї бідної Марусі». Увійшовши ж у хату, перецілує усякий горішок і платок разів сто поцілує та, згорнувши, приложить до серця, та так і заночує; а вже й не кажи, щоб спала добре, як треба!

Сяк-так, то з журбою, то з тугою, промаячила Маруся до спасівки; а у спасівку, ік пречистій, казав Василь, буде неодмінно. Хоч і не зовсім Маруся повеселішала, та усетаки неначе стала потроху оживати. Вона й дома порається, вона й з батьком у полі, чи громадити, чи жати; бо вже й Наум, дивлячись на неї, що вона стала розважатись, і собі повеселішав і дума: «Слава тобі, господи! Ще тільки спасівка наступа, а вже Маруся зовсім не та, як унов народилася; туж-туж і Василь буде; тоді вдарю лихом об землю, мерщій справлю весілля, та й нехай собі живуть». От коли куди йде на хазяйство, то й дочку бере з собою, щоб її лучче розважати. Коли ж вона часом зостанеться дома, то, впоравшись, іде у бір за губами; та таки так сказати, що день за день та стала вп'ять і до роботи проворненька, і в усякім ділі моторніша, і що у бога день, то усе веселіш, усе розщитує: «От пречиста недалеко, от-от Василь вернеться».

Раз у спасівку, на третій день після спаса, віддавши вона обідати і поприбиравши усе, пішла у бір за губами і вже нікуди більш, як на ті ж озера. Напала на рижики, та так же їх багацько було, та такі мудрі; і хоч і побродила по воді, та назбирала їх повнісіньке відро, іще й кошик. От ще б то їх брала, та як же пішов дощ, та престрашенний, як з відра, та з холодним вітром; а вона була ув одній тяжиновій юпці і свитини не брала. Що їй тут на світі робити? Нікуди і не кажи, щоб забігти та пересидіти, бо до села було далеченько, а дощ так і полива! Нігде дітись — треба бігти додому. Йшла, а де і підбігцем, та поки прийшла додому, так одно те, що утомилась, а друге — змокла як хлюща, так з неї і тече; а змерзла ж то так, що зуб з зубом не зведе, так і труситься.

З лихом пополам добігла додому. А дома ж то мати старенька і усе собі немощна, не здужала піднятись і у печі затопити. Лихо та й годі нашій Марусі! Нитки сухої на ній нема, а нігде обсушитись; змерзла неначе зимою, а нігде обігрітись. Злізла на піч, та як не на топлену, так ще пуще змерзла. Укрилась і кожухом, нічого! Так лихорадка її і б'е!

Прийшов і Наум, упоравшись з батраками. Нікому йому ні вечеряти дати, та й нічого. Перш був розсердивсь,

а далі, як розслухав, що йому Настя, стогнучи, розказала, та й замовк; далі назирнув Марусю та аж злякавсь: господи твоя воля! Сама, як вогонь, гаряча, а її трусить так, що й сказати не можна!

Тьохнуло у животі в нашого Наума! Подумав, подумав та й став богу молитись. Се вже у нього була така натура: чи хоч трохи біда, чи радість є йому яка, зараз до бога; так і тут. Помолившись, перехрестив тричі Марусю і ліг собі. Прислухається, трохи Маруся не заснула? «Дай, господи, щоб заснула і щоб завтра здорова була!» — сказавши сеє, ліг і... заснув.

Тільки що у саму глупу північ будить його Настя якомога і каже:

— Подивись, Науме, що з Марусею діється? Стогне час від часу дужче... от усе дужче... аж кричить...

Наум вже біля недужої:

— Що тобі, Марусю?.. Чого ти стогнеш?.. Що в тебе болить?..

— ...Таточку... батечку... Ох, не дайте пропасти... колеть... ох, тяжко мені!.. робіть, що знаєте... ко... колеть мене!..

— Де саме колеть, Машечко?

— От... у бік... ох, ох! У лівім боці... Поможіть мені!.. не стерплю...

Кинувся Наум, викресав вогню, засвітив світло — аж і Настя вже встала; де та й сила узялась? До Марусі... а вона усе дужче стогне...

Що робити — і самі не знають... Сяк-так старі удвох затопили піч, укрили її кожухами... так кричить:

— Душно! Не влежу на печі... положіть мене на лаві... Ох, душно мені! ох, важко мені! Болить же бік... ох, болить!..

Послали мерщій на лаві; узялись обоє старі зводити Марусю... Вона не здужа йти, старі не здужають її вести... тягнуться, силкуються, спотикаються... Наум сердиться, кричить на жінку, що йому не помога; Настя ворчить на нього, що... він дочку на неї схиля... Маруся стогне, плаче, а старі, дивлячись на неї, собі плачуть.

Через превелику силу дотаскали Марусю, положили на лаві, вкрили рядном, бо усе каже, що їй душно; а самі стали радитись, що з нею робити! Настя — пробі бігти до знахурки, щоб вмила або злизала; бо се їй, мабуть, з очей; або нехай переполох вилива, або трясцю відшептує: нехай, що зна, те й робить. Так же Наум не тії, бо дуже не любив ні знахурок, ні ворожок, що тільки дурників обдурюють та з них грошики луплять, а самі не можуть нія-

кого добра нікому зробити, хіба тільки біду, так так! От він зараз дістав іорданської води та й звелів Насті, щоб нею натерла Марусі бік, де болить, і дав тієї ж води трошки напитись, а сам підкурював її херувимським великоднім ладаном, помолившись з Настею богу... аж ось і Маруся притихла й стала б то засипати. Старі вже хотіли з радості гасити й самі лягати... Як тут вп'ять Маруся не своїм голосом закричала:

— Ох, лишечко! Колеть мене, колеть у бік, пече... Ох, трудно мені! Батіночку рідненький, матіночко моя, голубочко! Рятуйте!.. Поможіть мені!., Смерть моя!.. Не дає.., мені дихати!..

Бачить Наум, що зовсім біда, треба що-небудь і робити, схопив шапку, побіг до сусіди, розбудив, попрохав її, щоб йшла швидше на поміч до Насті; поки управився, поки допроводив її до двора, аж вже і світа. Не заходячи додому, пішов у город. Був у нього знайомий приятель, цилюрик, та ще й Марусин кум, вона в нього аж трьох діточок хрестила, так до нього пішов він радитись, що треба робити, а коли можна, то щоб і сам прийшов та й подивився на болящу.

Так-то старому швидко й дійти! Йде і, бачиться, усе на однім місці; стане поспішать,— задихається, ноги спотикаються, зовсім хоч впасти. Жалкує Наум, що не збудив кого з батраків, що в соломі на току спали, так що ж бо? Хоч би й швидше дійшов, так не вмів би так усього розказати; а якби цилюрик не захотів іти, то батрак не вмів би його і прохати, як сам отець.

Сонечко піднялось, тогді Наум дотюпав до цилюрика. Поки його збудили... бо він собі був вже багательний, а через коров'ячу віспу став вже у панському каптані ходити, так треба вже туди ж, за панами, довго ранком спати. От, поки зогріли йому самовар, поки він напився того чаю, присмоктуючи люльку, як наш справник, поки-то вийшов, потягаючись, до Наума, аж вже було геть-геть! Та вже за те спасибі, що як розпитав, чим Маруся недужа, так разом і зібравсь. Схопив швидше щось там за пазуху, та узяв склянку з чимтось, та й каже:

— Наум Семенович! Худо діло; треба поспішати як можна. Не поскупись найняти збіржу. Мені нічого і проходитись, та треба поспішать.

Наум зараз шатнувсь, найняв збіржаника, і побігли що є духу з цилюриком додому.

Як оглядів цилюрик Марусю, та аж зацмокав. Став її розпитовати, де саме і як у неї болить. Так вона за кащ-

лем і слова не скаже. Цилюрик аж головою покрутив та й каже собі тихенько:

— Овва! худо діло! — А Наум се почув та й руки опустив...

Кинувся цилюрик, і якомога поспіша та й кинув їй руду з руки, далі розв'язав пляшку, аж там усе п'явки, та й поприпускав їх до боку. Поки се, поки те діялось, Наум так, що ні живий ні мертвий; то піде, то стане, то сяде, та усе, здихаючи, руки лама; а пуще те його смутило, що цилюрик був невеселий. А Настя, бідна Настя, і байдуже собі! Вона там коло Марусі і помага, і держить, і що треба робить, і так справляється, що неначе і не була недужа. Так-то велике горе і біда як постигне, то вже менше і забудеш, і не поважаєш його.

Управившись, цилюрик вийшов у сіни віддихнути. Наум пристав до нього з розпитками.

— Худо діло! — сказав цилюрик. Наум так і кинувся йому у ноги, і аж плаче, і говорить:

— Приятелю мій, Кондрате Іванович! Роби що знаєш, тільки не погуби мого дитяти! не положи мене, живого, у яму! Вік буду батьком рідним звати! Бери що хоч, бери усю худобу... тільки вилічи Марусю!..

Цилюрик аж заплакав і каже:

— Друже мій, Науме Семенович! Хіба ж мені не жаль своєї куми? Що б то я робив, щоб вилічити хрещену матір своїх діток? Та як нема божої волі, так наш братчик, хоч з десятю головами, нічого не зробить!

— Так моїй Марусі не животіти? — аж скрикнув Наум.

— Один бог зна! — сказав цилюрик та й пішов вп'ять до недужої.

Подивившись на неї і подержавши за жилу довгенько, каже:

— Молись, Семеновичу, богу! Коли засне, то ні об чім і журитись; здається, що скоро засне.

От і відступилися від неї тихесенько, щоб їй не мішати спати...

Так куди ж то!.. Тільки що ніби стала дрімати, як підніметься кашель, та прездоровенний; так і підступа під груди і дихати їй, сердешній, не дає: а тут і у бік знову стало шпигати.

Довго того розказовати, як вона три дня так страждала! Що таки цилюрик лічив, а то він і німця привозив; і той і масть до боку прикладав, і чого-то вже не робив!.. так нема легше та й нема! і що далі, то усе гірш було.

Наум давав їм волю, що хотіли, робили; а сам, запершись, усе богу молився; впаде навколішки, руки лама; як

вдарить поклон, та з півчаса лежить і усе молиться: «Господи милосердний! не осироти нас! Не віднімай від нас нашої радості! Ріши мене усії худоби, озьми мене, старого, немощного, озьми мене до себе, а нехай вона поживе на світі...» Далі й закінча: «Да будеть воля твоя святая зо мною, грішним! Ти усе знаєш, ти лучче зробиш, чим ми, грішнії, думаємо!» Підійде до німця, просить, руки йому цілує... виніс скриньку з грошима, а мабуть, було у ній сот три рублів, і просить:

— Бери,— каже,— скільки хоч, усі озьми, усю худобу озьми, усього рішусь, у старці піду, тільки вилічи моє дитя; вона в мене однісінька... Без неї пащо й мені жити? Не буде мені ніякої радості... хто мене догляне... хто...— та так і голосить.

Дарма, що німець, та й він заплакав, і хоч би тобі копієчку узяв. У останній раз як був, і вп'ять чого-то не робив, а далі сказав:

— Нічого не можна зробити! — З тим і поїхав.

Молився Наум, молився... і що то вже плакав! Так і підпливе сльозами. Далі вийшов із кімнати, подивився на Марусю, бачить, що вона, як тая свічечка, догоряє, перехрестився і на думці каже собі:

— Господи! Твоя воля святая! Прости нас, грішних, і навчи, що нам робити і як тебе слухати? — Та з сим словом і пішов.

Йде і за сльозами світу не бачить. Позвав панотця, той аж здивувався, що така здорова дівка, у три дні як занедужала, а вже й на божій дорозі.

Поки панотець прийшов з святостю, Наум вернувсь і, кріплячись, щоб не плакати, через велику силу каже Марусі:

— Доню, запричастимо тебе! Чи не дасть бог швидше здоров'я?

— Я сього хотіла прохати... та боялась вас потурбувати... І вже здоров'я!.. Хіба спасення душі... коли б тільки швидше...— ледве промовила сеє Маруся.

Кинулася Настя хату прибрати і сіни упорати, а Наум засвітив свічечку і ладаном покурив; аж ось і батюшка прийшов.

Поки Маруся сповідалася, Наум із Настею і хто ще був у них із сусідів вийшли у сіни. От Настя і каже мужикові:

— Нащо ти її так сполохав? Вона тепер подума, що вже зовсім вмира, коли привели панотця?

— Що ж, стара, будемо робити? — здохнувши тяжко,

сказав Наум.— А яково ж би нам було, якби вона вмерла без покаяпія?

Та що бо ти, старий, говориш? Де їй ще вмирати? Ще тільки сьогодні четвертий день, як гаразд і занедужала...

— Але, четвертий! У бога усе готово, його свята воленька! Повелить, то я ще швидш її вмру, дарма, що вона вже на ладан дише.

Сказав Наум та й відійшов, гірко заплакавши, і каже собі тихенько: «І коли б то господь послав мені сю милость! Воля твоя, господи!»

Тут панотець кликнув, щоб усі йшли у хату, буде її причащати. Наум, тільки сам живий та теплий, ще здужав підвести її до святого причастя... Маруся прийняла тайни Христові, як янгол божий; потім лягла, перехрестилась, підвела очиці угору і веселенько проговорила:

— Коли мені... така радість тут... після святого причастя... що ж то буде у царстві небеснім? Прийми і мене, господи, у царство твоє святе! — Панотець, посидівши і поговоривши дечого з письма, пішов додому.

Трошки погодя, чують, що кашель в Марусі ніби перестав і вже вона хоч і не стогне і буцімто спить, так у горлі стало дуже хрипіти, а у грудях аж клекотить...

От Настя і каже до старого:

— Та, єй-богу, вона не вмре; бач, їй полегшало.

— Мовчи та молись богу! — сказав їй Наум, а сам аж труситься.— Тепер,— каже,— янголи святії літають над нею. Страшний час тогді настає, як праведна душа кончиться. Нам, грішним, треба тільки молитись богу!

— Господи милостивий! Ти сам боїшся та й мене лякаєш.

Так казала Настя, не бачачи своєї біди, а Наум знав добре усе і знав, що до чого і після чого що йде, та й каже:

— Коли б то бог милосердний сотворив таке чудо!

Далі засвітив страшну свічку, поставив перед образами, а сам пішов у кімнату... і що то вже молився богу! Куди-то не обіцявсь іти на богомолля! Скільки худоби роздати на церкви, старцям...

Як ось Маруся таки дуженько промовила:

— Таточку!.. Матінко!.. а підійдіть до мене.

От вони й підійшли. Наум бачить, що Маруся зовсім змінилась на лиці: стала собі рум'яненька, як зоренька перед сход сонця; очиці як ясочки грають; веселенька, і від неї неначе сяє. Він знав, до чого се приходиться, здригнув увесь, скріпив серце, а сльози знай глита та дум-

кою тільки так помолився: «Час прийшов... господи, не остав мене!..»

Маруся їм і каже:

— Батеньку, матінко, мої ріднесенькі! Простіте мене, грішную!.. Попрощаймося на сім світі... поки бог зведе нас докупи у своїм царстві.

Тут стала їм руки цілувати; а вони так і розливаються, плачуть і її цілують. От вона їм і каже вп'ять, та так веселенько й усе усміхаючись:

— Спасибі вам, мої ріднесенькі, що ви мене любили!.. і кохали мене... Простіть мене, може, коли вас не послухала... або сердила... Мені бог гріхи простив... простіть і ви!.. Не вбивайтесь дуже за мною, бо се гріх... та пом'яніть мою грішну душу... не жалуйте худоби: усе земля і пил... Годі ж, годі, не плачте ж... Бачите, яка я весела... там мені буде прехороше!.. Коли-небудь треба і вмерти... Ми недовго будемо різно: там год — як часиночка... Бачите, я не жалкую за вами... бо скоро побачимось... Васи... ох! Василечка мого як побачите, скажіть, щоб не вбивався... скоро побачимось... Я його дуже, дуже любила!.. Горішки мої положіть мені у руку, як помру; а платок... верніте йому... А де ви? Я щось вас не бачу... Таточку! Читай мені... голосно молитви... а ти, матіночко... хрести мене... По-бла-го-словіть же... мене...

Наум став читати молитви, а Маруся силкувалася, та не здужала за ним і слова сказати; а він що скаже слово, та й заллється сльозами, переплаче та вп'ять чита. Настя чи перехрестила двічі та й знемогла і тут же впала. Сусіда подала Марусі у руки свічку і вже насилу руку розправила, бо вже стала застивати... От вже і гласу її не стало чути... Наум нахилився та над ухом їй голосно чита: «Вірую во єдиного бога» та «богородицю»... а се вона — зирк очима та й сказала голосно: «Чи ви чуєте?.. Що се таке?» Наум впав навколішки і каже:

— Моліться усі! Янголи прилетіли по її душу!

Далі Маруся ще спитала:

— Чи ви бачите? — Та й замовкла... здохнула важко... тільки й промовила:

— Мати божа!.. приймі...— і успокоїлась навіки!

Наум скочив, сплеснув руками, підняв очі вгору і стояв так довгенько. Далі пав перед образами навколішки і молився: «Не остав мене, господи, отець милосердний, у сію горкую годину! Цілий вік ти мене миловав, а на старості, як мені треба було у землю лягати, послав ти мені таке горенько!.. Укріпи мене, господи! щоб я не согрішив перед тобою!»

Кинувся до Марусі; припав до неї, виціловав їй руки, щоки, шию, лоб і усе приговорює:

— Прощай, моя донечко, утіха, радість моя! Зав'яла ти, як садовий цвіточок; засохла, як билинка! Що я без тебе тепер зостався? Сирота! Пуще малої дитини. Об дитині жалкують, дитину приглядять, а мене хто тепер пригляне?.. Тепер ти у новім світі, меж янголами святими; знаєш, як мені тяжко, як мені гірко без тебе: молись, щоб і мене бог до тебе узяв! Закриваю твої оченьки до страшного суду! Не побачу у них своєї радості більш! Складаю твої рученьки, що мене годували, опатрували, обнімали...

Він би й довго коло неї вбивався, так тут сусіда підійшла та й каже:

— Пусти, дядьку, вже ти її не піднімеш; а ось прийшли дівчата убирати Марусю; ти йди та давай порядок, бо, бач, Настя безчувственна теж лежить.

Наум став над Настею, вп'ять гірко заплакав та й каже:

— Уставай, мати! Дружечки прийшли, нехай убирають до вінця нашу молоду... а я піду лагодити весілля!..

Пришедши він до панотця, не зміг і слова сказати, а тільки що плаче, так що й господи! Піп зараз догадавсь, та й каже:

— Царство небесне їй! Праведная душа була, упокой її господи со святими!

А помолившись, і став розважати Наума, поки позіходилися дяки; далі пішли у церкву, піп став служити панахиду, а по душі звелів дзвонити на непорочні, як по старому і по почотному чоловікові; та й послав сукно і ставник і звелів йти читати псалтирі.

Увішедши Наум у церкву, так і пав перед образами та й молився, що таки за впокой душі свого дитяти, а то таки знай узивав:

— Господи милосердний! Дай мені розум, щоб я, при такій тяжкій біді, не прогнівив би тебе не тільки словом, та ні же думкою!

Як же заспівали «вічную пам'ять», так і сам почувся, що йому якось-то стало легше на душі, і хоч і жаль йому дочки, що то вже і казати, кріпко жаль! та зараз і подума: «Воля божа! Вона теперечки у царстві; а за такеє горе, що ми тепер терпимо, бог і нас сподобить з нею бути!»

Бодро дійшов додому. Вже Марусю нарядили і положили на лаві, біля вікна. Став Наум над нею, помолився, зложив руки нахрест та й став приговорювати:

— Доненько моя милая! Марусенько моя незабутняя! Що ж ти не глянеш каренькими своїми оченятами на свого батенька рідного? Що ж не кинешся рученьками обняти його?.. Що не проговориш до нього ні словечка?.. Ти ж мене так завсегда зострічала... а тепер... закрила свої оченьки, поки вздрить господа на страшному суді; зложила рученьки, поки з сим хрестом, що тепер держиш, вийдеш з домовини назустріч йому; скріпила уста, поки з янголами не станеш хвалити його!.. На кого ж ти нас покинула?.. Узяла наші радощі з собою; хто нас буде веселити такою добрістю, як ти? Хто нас, сиріт, на старості буде жаловати?.. Хто нас, як билиночок у полі, буде доглядати?.. Хто зопинить наші горючії сльози?.. Хто обітре нам смажнії уста?.. Хто у болісті промочить нам запекший язик?.. Не повеселила ти нас, живучи з своїм Василем! Не порадовала нас своїм весіллячком!.. Береш своє дівування у сиру землю!.. Зате подруженьки убрали твою русу косу, як до вінця; скиндячки положені... квіточками заквітчані... і з правого боку тож квітка; нехай люди бачать, що ти була дівою на землі, дівою йдеш і на той світ.

Який зібрався народ — а вже таки повнісінька була хата і в вікно багато дивилося — так усі навзрид плачуть!.. Та й як можна було утерпіти, дивлячись на чоловіка, що зовсім у старості, сідого, як лунь, немощного — стоїть над своїм дитятею, що одним одна й була йому на світі, і ту пережив, і ту, на самім цвіту, хова, а сам зостається на світі з старістю, з недугами, з горем, один собі з старою до якого часу! Яка вже їх жисть буде?.. Та що й казати! Та ще ж яка й дитина! Коли б уже яканебудь, так собі, так би і сюди й туди; а то ж дівка, не то що на усе село, та вряд чи де й близько така була: богобоязлива, богомільна, до усякого діла невсипуща, слухняна, покірна, звичайна, тиха, розумна, і що вже красива, так вже нічого й говорити! І що то: хто й знав її, хто й не знав, то усяк любив і поважав, і як почули, що вона вмерла, то всі ж то, і старі, і молоді, та й мала дитина, усі за нею жалковали і збіглися дивитись на неї і по ній журитись.

Об старій Насті вже нічого й говорити: не здужала не то що порядку давати, та й з місця не вставала; усе сиділа біля покійниці, і вже не плакала, бо і сліз не стало, а тільки тяжко здихала і ні півслова не здужала, голосячи, приговорювати.

Послухавши псалтиря, що дяк усе читав, Наум сів біля своєї старої та й каже:

— Що, стара? Управились ми з тобою? Збирались ве-

сілля грати, аж ось похорони! Ох-ох-ох! Хвали, Насте, бога!

— Се нам за гріхи наші, Науме, бог наказаніє послав! — сказала йому Настя.

— За гріхи! — сказав, подумавши, Наум.— Чи є така кара, щоб нею удовлити за наші гріхи? Що день, що час ми тяжко согрішаєм перед господом нашим; так чого ж ми достойні?.. Якби отець наш небесний робив з нами не по милосердію, а по правді своїй святій, так ми б і давно недостойні і на світ дивитись. Міри нема його доброті!

— Зачим же він узяв у нас одну нашу радість? Що ми тепер будемо?

— Зачим? Дурна, дурна! Зачим узяв? Щоб дитина добрая, за добрість і йому милая, поживши у сьому злому світі та бачачи других, не пішла слід за тими, що не по його волі роблять; щоб не стала й вона така, котрих він не любить. А за лихе і злеє дитя бог карає отця і матір, так би ми були б і за неї у одвіті; а тепер, коли дитя наше було добреє, то через неї і нам що-небудь бог з гріхів простить.

— На кого ж ми тепер зостаємось? І хто нас у старості та у немощах догляне? — питала ще таки Настя.

— І я те ж думав з першого часу,— каже Наум,— а далі, по моїй молитві, бог такий мені розум дав: не було у нас дитяти — самі по собі жили, будем і без неї. Ти скажеш: тогді були молоді та здорові, а тепер старі, не здужаємо робити на себе. Насте, Насте! І у молоді літа не самі по собі ми і жили, і робили, і пропиталися, бог нам помагав, він же нам і тепер не дасть пропасти. Поживемо ще, потерпимо ще за гріхи наші на сім світі, по його воленьці прийде і наша година. Ти мені закриєш очі, а тебе... тогді круглу сироту, у біді, ще й лучче не покине той, що й маленьку комашечку догляда, та й збереть нас докупи, і наша Маруся нас тамечки зостріне. Коли ж небудь прийде сей час; не сто літ будемо тут бідствовати... та хоч би і сто літ, хоч би і більш, і хоч би ще гіршу біду нам бог послав — коли є ще яка гірша сієї,— так чи може ж то ізровнятись против того, що нам буде у господа милосердного і де тепер наша Маруся? Годі ж, годі, не плач та давай порядок. Живий живе гада, так і ми; треба усе полагодити, як звичайно, і як тільки можемо що зробити і за душу, і за славу нашої Марусі.

Стало надвечір. Під коморою знакомий Наумові маляр малює труну — та що за славна була! Дубові дошки та товсті, та сухі, як залізо, та й зроблено чисто, як столярна; бо й теслі, що її робили, жалкуючи об Марусі і люб-

лячи Наума, від щирого серця її робили. А як ще маляр вичорнив її, та на криші змальював хрест святий, та кругом пописав слова усякими красками, у головах намалював янгола божого, а у ногах списав патрет із смерті, з кістками, та так живо, що як настояща смерть, так така домовина, що хоч би і усякому доброму чоловікові таку бог привів. У хаті і у кімнаті жінки порались, то діжу наставляли, то муку сіяли, то локшину кришили, то птицю патрали; а народ то біля мертвої, то біля відчиненого вікна, що над нею, дивилися; а обоє старі із журби так вже стяглися, що аж злягли... Як разом — крик! Хтось дуже застогнав, аж закричав... Народ за вікном тож крикнув: «Василь! Василь!»,— і розступився. Наум, почувши сеє, скочив, зирк у вікно... лежить бідний Василь біля вікна, мов мертвий зовсім!..

У ті пори, як дзвонили по душі Марусі, їхав мимо церкви сердека Василь і поспішав якомога до хазяїна з радістю, бо усе зробив, як тільки лучче можна було, і віз йому великі бариші. Як їде і чує, що дзвонять; здригнув кріпко, неначе йому хто снігу за спину насипав, а у животі так і похолонуло, і на душу така журба пала, що й сам не зна, що він таке став. Перехрестився і сказав: «Дай боже царство небесне, вічний покой померщому!», а сам по коням погнав, щоб швидше одчот віддати хазяїну та й до Марусі і щоб вже з нею не розлучатися аж до весілля.

Так от яке весілля знайшов Василь! А як побачив свою Марусю, замість щоб на посаді сидіть, лежить на лаві під церковним сукном, хоч і убрана і заквітчана, та не до вінця з ним, а у яму від нього іти! Як се побачив, закричав жалібно, застогнав, поблід як смерть та тут же і впав мов неживий!..

Насилу та на превелику силу його відволодали. Вже й водою обливали і трусили... аж ось зирнув, повів кругом очима та й сказав тихесенько: «Марусю!.. де моя Маруся?»

— І вже, сину, Маруся ні твоя, ні наша, божа! — став йому Наум казати.— Покинула нас!

Василь сидить, як окам'янілий, і не бачe, і не чує нічого. От Наум подумав, бачить, що треба його розжалобити, щоб тільки він заплакав, то йому й легше буде; от і став до нього говорити... Та вже ж як то жалібно говорив, що й подумати так не можна, як то він йому усе розказовав: як його Маруся любила, як за ним убивалася, як занедужала і, вмираючи, що йому наказовала... Василь, сеє слухавши, як заплаче... зарида! як кинеться до неї...

припав, цілував їй руки... і не вимовить нічого, тільки: «Марусю... моя Марусенько!» То покинеть її, плаче та вбивається, та вп'ять до неї... А народ таки увесь, та що то — і малі діти так і голосять, дивлячись на нього і старих, що обплакують і його, неначе мертвого.

Оттак було усе до вечора. Народ помаленьку розійшовсь, і вже ніччю Наум, знемігшись зовсім, трошки задрімав. Прокинувсь, дивиться, що Василь і не дума відійти від вмершої; стоїть біля неї навколішках, та знай руки їй цілує, та щось і приговорює з горючими сльозами. От Наум йому й каже:

— Спочинь, сину, хоч трохи! Завтра тобі тяжкий день буде; зберися з силою. Бачиш, і я, вже мені більш її жалко, та й я таки трохи задрімав, щоб хоч мало голові легш було.

— Вам її більш жаль? — каже Василь.— Та як се можна і подумати? Я її любив у сто раз більш, чим ви!

— Вже сього не можна розібрати: ти кажеш, що ти більш, а я знаю, що я її отець, стар чоловік, і вже в мене дочки не буде; а ти собі, як захочеш, дівку і завтра знайдеш...

— Тату, тату! — жалібно сказав Василь.— І вам не гріх так говорити... і у яку пору і у якім місці?..

Далі подивився на нього з грозою іспідліб'я та й став, неначе не у своєму умі, сам собі розговорювати: «Їх правда... скоро посватаюсь... та й оженюсь... зійдетесь на весілля... та не зовіть попа... а може... а може... дарма!..»

Слухавши такії його речі, Наум дуже злякавсь, бо думав, чи нема у нього помислу, щоб — нехай бог боронить — самому собі смерть заподіять; став його розважати і розказовати, який се смертельний гріх, щоб против божої волі смерті ськати, і що такая душа непрощена від бога у віки вічнії; далі став його навчати, щоб молився богу і щоб положився на милость його... і багато дечого йому доброго говорив, бо був дуже розумний, хоч і письма не вчився, а у бесіді частісінько і піп не знав, що проти нього говорити, а дяк так і не схвачувався з ним.

Василь на усі його речі стояв мовчки, часом усміхнеться, то насупиться, то забормоче: «Молиться? Моліться ви». А сам, видно, своє думав. Наум же, говоривши йому довго, подумав: «Що йому тепер товковати? Він і себе не тямить. Нехай на слободі приймусь за нього і розтолкую йому, щоб часом його душа не пропала».

Як обвидніло трохи надворі, зараз зібралися нужні люди у двір до Наума; розложили серед двора вогонь;

жінки стали поратись, попристановляли казанки та горшки і варять борщі, локшину, квасок, печене кришуть шматками; а там кутю у миски накладають та ситою розводять, горілку по пляшкам розливають, щоб частовати, ложки перемивають, миски лагодять, дошки кладуть і усе готують як треба, щоб і людям пообідати, і старців божих нагодовати.

Став день, задзвонили у старший дзвін повагом, звичайно, як на збір. Господи! як повалить народ — так видимо-невидимо! Що свої селяни, а то і з города понаходило і понаїжджало; та були таки й пани, щоб подивитись, як по старовині, що вже тепер виводиться з моди, будуть дівку ховати.

Як передзвонили на збір, ось і несуть від церкви святий хрест і корогви, за ними мари, а там ідуть аж три попи і четвертий диякон, та усе у чорних ризах, а дяків — так з десятка два. А за народом так насилу протовпились до хати.

Наум, побачивши, що вже усе готово, став одбирати людей: кого дружком, кого у піддружі, кого у старости, жінок у свашки, і усе по двоє, дівочку у світилки, парубків аж дванадцять у бояри, а молодого не треба було вибирати, бо Василь, її посватаний жених, був тутечки. От, як відібрав усіх, та й став їм кланятися і просити:

— Люди добрі, сусіди любезнії! Панове старики, жіночки паньматки, і ви, парубоцтво чесне, і ти, дівча молоденька! Не зогнущайтесь послухати мене, старого, батька нещасного! (А сам так і рида). Не привів мене бог — воля його свята! — заміж дочки віддати і з вами, приятелями, хліба-солі розділити і повеселитись, а сподобив мене, грішного, віддати йому одну-однісіньку дочечку, чисту і непорочну, як голуба білого. Збираюсь тепер поховати її дівуваннячко, як закон велить і як її слава заслужила. Потрудітесь піти за нею у почоті, проводіте її дівування на вічную жизнь, не у нову хату і не до милого мужа, а у сиру землю і у темну домовину! Потіште своїм послухняніством і мене, старика, батька скорбящого, що свою утробу...

Та хотів поклонитись, та аж впав до землі і гірко-гірко заплакав, а увесь народ за ним.

Далі, уставши і віддохнувши, каже:

— А де стара мати? Нехай роздає подарки сватам та поїзд знаряджа.

От покликали Настю, а замість її поставили другу жінку, щоб голосила над покійною та приговорювала, до якого часу треба.

Не сама вийшла Настя, а вивели її до почоту, бо вже зовсім нездужала. За нею винесли хлопці скриню з подарками і відчинили. От Настя зараз покликала до себе дівчат та й каже:

— Не порадовалася моя душа, щоб побачити, як моя мила Марусенька, по вулоньці ходячи, та збирала б вас у дружечки, на радість свою; а привів мене господь самій, у старості, гіркими слізоньками обливаючись, просити, щоб ви проводили її дівуваннячко до темної ями. Не довелося мені чути ваших весільних пісеньок до моєї Марусі, а замість того побачу ваші слізоньки, що зо мною прочиватимете, як заспівають їй вічную пам'ять; не погнівайтесь, що замість весільних медяничків або коровайних шишечок дає вам мати, нещасная, горкая, дає воскові свічечки. Засвітіте їх, проводіте мою Марусеньку і відайте: як горять ваші свічечки, так горить моє серденько від журби великої, ховаючи одним одну дочечку, утіху мою... а сама зостаюся при старості, як билиночка у полі, і слізоньками умиваючись.

Тут їм і роздавала гривенні свічечки і усе зеленого воску.

Далі достала той рушник, широкий та довгий, та що то вже гарно вишитий був! і що мався підіслатись при вінці під ноги молодим, та й пов'язала на хрест святий, великий, що попереду носять.

А там поперев'язовали дружка і поддружого раз рушниками довгими-довгими, з плеча аж до долівки, та усе повишивані заполоччю орлами та квіточками; а далі і по другому навхрест, білого полотна, довгі, так що аршинів по чотири, і усе пообшивані заснівками. Такими ж рушниками поперев'язували і свашок, та ще їм і по квітці прикололи до очіпків. Старост теж поперев'язували по одному рушнику, по одному, та хорошому. Світилочці зробили меч, як таки водиться на весіллі: нав'язали ласкавців, чорнобривців, васильків і позолоченої шумихою калини, і свічечку ярого воску засвітили; і меч обв'язали, і світилочку перев'язали рушниками, тож гарними і усе вишиваними. Боярам понашивали на шапки шовкові квітки і праві руки поперев'язовали платками, усе бумажними, красними як один і такими, що по три копи жоден. Ту хустку, тож бумажну, що малося молодим руки під вінцем зв'язати, ту подали на срібний хрест, що піп у руках несе, а таки окроме кожному попові і диякону на свічечку подали платки бумажні, сині, і усякому дяку дали по хусточці. Килим великий та хороший положили на кришу у труни, а коць важний, з розводами, і посередині ве-

ликий орел, так той послали на мари під труну, і щоб усе те пішло на церков божу за душу померщої.

Далі Настя стала роздавати із скрині усе добро, яке було: що дівоче, чи плахточку, чи запасочку, чи сорочечку, чи хусточку, чи що-небудь, роздавала вбогим дівчатам та сиротам, що ні батька, ні матері і що їм нігде узяти; а жіноче, то серпанки, то очіпочки білепькі, то платки на голову, що було наготовлено її дочечці, таким же жіночкам та удовам, усе вбогим; так що яка-то велика скриня була повнісінька, а тут тобі хоч би що зосталося; усе пороздавала і скриню віддала на церков божу; і подушки, і рядна, усе позбувала за царство небесне Марусі і за душу свою і Наумову; а далі і каже, перехрестившись:

— Слава тобі, господи, що було що роздати за душу моєї милої Марусеньки і обділити добрих людей. Нащо мені тее придане її, коли я і її рішилась...— А переплакавши і каже:

— Де ж наш ще молодий?

От його і привели до неї. Обняла вона його кріпко; цілує, плаче і приговорює:

— Зятечку мій милий!.. Синочку мій коханий... Як порох ув оці, так ти мені зостався. От же твоя хусточка сватаная! Маруся без тебе усе її біля серця носила, а вмираючи, заповідала причепити її тобі, як будуть її ховати... Не забувай моєї Марусі і як вона тебе вірно до смерті любила... Не забувай нашої з батьком старості!.. Не покинь нас... приглянь нас у немощах!.. Нікому ж нам буде і очей закрити, і пом'янути нас!..

Василь, блідний-блідний, як тая настояща смерть, волосся йому розкудовчене, очі, мов у мертвого, дивляться і не бачать нічого; руки неначе судороги покорчили, а сам, як лист, труситься; і незчувся, як тую хустку йому почепили за пояс; насилу промовив до Насті:

— Матінко рідненька!..

Та більш нічого не зміг і сказати.

От, причепивши хустку, Настя перехрестила його та й каже:

— Бог тебе, мій синочку, сиротиночко, удовець без вінця, благословить і матір його божа на усе добреє, тільки не покидай нас!..— Сказавши сеє, пішла голосити над дочкою.

От як зовсім управились, попи почали правити, що треба, покропили домовину святою водою, бояри положили Марусю у труну, а дружечки поправили на ній коси та цвіточки і на голову положили ще віночок (бо ще не була

вінчана), що самі зв'язали, то з жовтих гвоздиків, то з ромену, та з різних цвітків.

Сердешний Наум ледве ноги переставля, а ще таки хотів закон сполнити: підійшов до труни, перехрестив Марусю і каже:

— Поздоровляю тебе, Марусенько, на новосіллі... Бог послав тобі сей дом; почивай у нім; нехай ні один злий чоловік не поворушить твоїх кісточок ні руками, ні язиком; щоб так тихо, як тепер лежиш, пролежала до страшного суду і з радістю устала з сим святим хрестом.

Після сього бояри й понесли з хати трупу, а Наум таки ще услід, хоч гірко плаче, а ще таки посилковався сказати:

— Прощай, Марусю, з мого дому! Недовго ти в мене гостила, та з тобою усегда радість була... Ти не вернешся вовіки, і я радості не матиму тож вовіки!

От і понесли: поперед усього хрест святий з корогвами, далі криша з мар, сукном мертвим покрита, несли чотири хлопчика, як янголи, і в них хусточки. За тим криша з труни, килимом покрита, а несуть її чотири боярина; за ними попи з свічками і диякон з кадилом, а там дяки, та так прехороше та жалібно співають, що хоч-не-хоч так заплачеш. От тут пішли дружечки по парці, усі у свитах, і тільки самі чорні ленти покладені на головах, без усякого наряду і у кожної у руках зелена свічечка пала. За дружечками ішла сама собі світилочка з мечем; за нею свашки, далі дружко і піддружий, а за ними вже несли труну на марах бояри; а Василь як молодий ішов з правого боку; на превелику силу іде і неначе й не він; ні до чого йому діла нема, що йому скажуть, те й робе і туди йде, й очей не зведе з своєї Марусі... А вона, моя сердешна, лежить, мов голубочка, тим серпанком, що мався її на весіллі покривати, покрита уся, тільки вид не закритий; і здається, що вона, лежачи, звисока усюди погляда; та ще, як вона хороше вмирала, то так і усмішечка у неї на виду зосталася, і вона ніби усміхається, і потішається, що її так хороше ховають.

Василь би то, може б, і не зійшов би з місця, бо в нього і пам'яті не було, так його вели два старости у рушниках під руки.

За домовиною ішли або вели сусіди й приятелі Наума і Настю, що так і розливаються, як тая річка. А дзвони? так господи! не перестають і усе дзвонять. А народу, народу! І за домовиною, і побіля домовини, і по вулиці наперед, і по воротям, і по плотам... що то і сказать не можна, скільки їх там було.

Поки донесли до церкви, то аж дванадцять разів зостановлялися читати євангелія і усякий раз підстилали бумажний платок. Який піп прочита, тому й платок.

Відслуживши у церкві службу божу і похорони як слідує, понесли тим же чином і на кладовище. Як стали опускати труну у яму, то від Насті подали двадцять аршинів нерозрізаних рушників та на них і впустили домовину... і що то! Увесь народ так і голосить! а Наум кинувсь навколішки, підняв руки догори та й молиться: «Господи праведний! Твоєю волею осиротів я, старець немощний! Тіло моєї дочечки віддаю матері нашій землі; а душу прийми у царство своє... і не остав мене, грішного!»

Далі став читати «Отченаш», аж поки зовсім опустили труну і попи молитвою запечатали яму. Тут Наум устав, узяв землі у жменю... труситься, сердешний, та плаче, плаче! Кинув землю і каже:

— Дай нам, господи, ув однім царстві бути з нею!.. Прощай, Марусю, ув останній раз! Нехай над тобою земля пером!

Тож і Настя так зробила. Як же прийшлось Василеві кидати, схватив землі у жменю, як зарида... затруситься, пальці йому звело і руки не може розправити, щоб сипнути землю у яму... трясся, трясся,— так і впав нечувственний...

Тут увесь народ, кожний хоч по жменьці, кидали землю у яму, щоб бути з нею ув однім царстві, а далі бояри засипали лопатами, і зовсім докінчили, і верх вивели, і у головах поставили хрест високий та товстий, і зеленою краскою обмальований...

От і уся Марусі пам'ять!..

Пришедши додому, і попи, і увесь народ, і трудящі стали лагодитися обідати. Настя перша кинулась:

— Де ж наш Василь? Нехай мій голубчик, мій женихудовець, нехай сіда на посад сам собі.

Василя нема! Сюди-туди, де Василь?.. Нема нігде...

Ськали, ськали... нема! Та вже один старий розказував, що ще на кладовищі підняв його, і трусив, і водою бризкав, і на превелику силу він очуняв, і, віддихнувши трохи, сказав, що піде проходитись. Чоловік пустив його і пішов до гурту, а де вже він дівся, він не вглядів.

Кинулись бояри, хто помоторніший, ськать його; шукали і на кладовищі, і по бору, і де то вже його не шукали... нема та й нема! Нічого робить, без нього пообідали.

Після обід, як усі, дякуючи Наума і Настю і поминаючи Марусю, порозіходились, і як уже дома усе поприби-

рали, послав Наум у город до Василевого хазяїна, чи не там він? Не було й нема! Послав до родичів — не чули і не бачили!

Справляли Наум і Настя вп'ять і третини, і дев'ятини, і полусорочини, і сорочини, як треба по-християнськи... І що то за обіди були! На усе село. Багато і старцям милостині подавали. Василя ж не було та й не було! І слух об нім запав! Найбільш журився за ним Наум, боячись, щоб він сам собі не заподіяв смерті. Сумуючи об сім, частенько плакав, а рано і вечір молився за нього богу, щоб його сохранив, і на розум навів, і привів би його до нього, щоб було кому їх доглядіти.

Вже й год минув після Марусі. Старі відпоминали її, як треба, і попам заплатили за сороковусти, що наньмали аж у трьох церквах, а у четвертім монастирі — і дякам за псалтир, що шість неділь, поки Марусина душа літала круг її гроба, читали над ним. Стара Настя журиться, неначе сьогодні поховала дочку, а Наум усе тільки її розважа і каже:

— Що ж робить? Молись богу! Перетерпимо тут, буде добре там! Його свята воля! От Василя мені жалчіш, що — не дай боже! — чи не пропав він і з тілом, і з душею.

А сам усім хазяйством розпоряджав і усе дбав, а що зміг, то й сам робив не лінуючись. А що тільки збере хоч трохи чого, так і роздає бідним та неімущим. Усіх обділя.

Стане було Настя казати:

— Та чого ти так клопочеш? Нащо нам се? Чи воно є, чи нема, усе равно. Наш вік — день!

— Та хоч би й час,— каже Наум,— не собі я роблю, не для себе дбаю. Усе у руках бога милосердного, усе його, а я тільки робітник його. Передаю через старців божих у його святі руки. Гріх, лежачи, хліб їсти; поки здужаю, довжон і робити, і бідним подавати. Повелить іти до Марусі, піду, хвалячи бога, а кому се зостанеться, той і спасибі скаже, і відпомина нас, коли схоче, а не схоче — як хоче; я своє діло роблю, поки є сила.

Минув вже і другий год. На третьому прийшов до них чоловік з города, а він того літа ходив у Київ, та й каже:

— Кланявся вам ваш Василь!

Наум так і скрикнув від радості.

— Де ти його бачив? — Та й гукнув на Настю (бо вже собі на старості стала глухенька), щоб ішла ближче слухати про Василя.

Зрадувалась і Настя, бо й вона дуже жалковала, що не було об ньому ніякої чутки; підсіла до того чоловіка і просила, щоб розказав, де він його бачив і як йому поводиться.

От чоловік і каже:

— Бачив його у Києві, вже він не Василь, а... отець Венедихт...

— Як се так? — закричали обоє старі.

— А так,— каже чоловік,— що він там пішов у ченці.

— У ченці? — сказали вп'ять обоє та й стали богу молитись і дяковати, що довів його до спасенного путя.

— Він у Печерському монастиреві і вже дияконом, і при мені,— так-то розказував той чоловік,— служив службу божу. А як розпитав мене, що я з сих міст і вас знаю, так закликав до себе і казав: «Кланяйся їм, я їх,— каже,— як отця і матір почитую і щодня, як служу, то і їх, і вмершу дочку їх на божій службі поминаю, і скільки дасть бог віку прожить, щодня буду їх поминати. Через їх молитви бог мене спас і вирвав з рук диявола: як вмерла Маруся, то я, грішний, біля неї заклявся самому собі смерть заподіять, і як ховали Марусю, я тихенько від них, щоб мене не спинили, пішов світ за очима, узявши тільки у жменю землі з Марусиного гроба, щоб хоч з одною землею, що її покрива, укупі лежати. Як я йшов і куди йшов через цілісінький день і ніч і вп'ять день,— я нічого не тямлю. Схаменувсь вже над річкою: стою на кручі, а якіїсь два ченця мене охрещують і святою водою обкроплюють та говорять мені премудрії речі. Довго того було, поки я у розум,— каже Василь,— прийшов, а затим ті ченці привезли мене у Київ, у Печерський монастир. От мене тут прийняли і довго розважали, а далі, як прийшло від общества моє увольненіе, то й постригли у ченці, а за голос і дияконом настановили. Кланяйся ж,— каже,— моїм родителям; от їм і проскура свята, і нехай до мене прибудуть, коли ще проживу на світі, бо тільки моєї і думки, тільки й помишленія, щоб швидше бути укупі з Марусею».

Узяв Наум проскуру, поціловав, та й задумавсь, а далі і каже до Василя, неначе він тутечки перед ним стоїть: «Адже ти вже тепер отець Венедихт... ти служиш службу божу... чого ж ти спотикаєшся? Ей, молись, щиро молись! пам'ятуй, що у «Отченаші» читаєш: да будеть воля твоя, ізбави нас од лукавого!..»

На тім же місці і у той же час обіцявсь Наум із старою у Київ їхати. Бог їх туди й приніс. Пішли по монастирям, зараз у Печерському спиталися про диякона,

з таких і таких місць, про отця Венедихта. От їм чернець і каже:

— І вже пом'яніте його за впокой! Він і прийшов немощний, та таки себе не поберігав: не слухав нікого, ськав усякої болісті і заморив себе зовсім. Далі чах, чах та от неділь зо дві як і помер. Та ще таки від суєти не збавивсь: вмираючи, просив якомога, щоб йому у труну положити якоїсь землі, що у нього у платку була зав'язана, а платок шовковий, красний, хороший платок, просив положити йому під голови. То як закон запреща монахові такі примхи, то його і не послухали.

Тяжко здохнув Наум, далі доськався його гроба, і, пришедши з Настею, найняли тут по нім панахиду і у граматку свою записали.

Довго, довго стояв Наум над гробом його!.. Далі здихнув, перехрестився і каже:

— Дай, господи милосердний, щоб ти *там* знайшов свою Марусю!..

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

Посвящается
Казаку Владимиру Луганскому[1]

Був собі чоловік та жінка. Чоловіка звали Нечипором, а жінку Пріською. Вона була хорошого роду і одним одна дочка у батька, дуже багатого: була й скотинка, і усяка худоба, а сина не було, тільки дочка. Так батько її, подумавши, та узяв сироту, сього Нечипора, замість дитини, та й вигодував його, доглядів, і до розуму доводив. А Нечипорів батько та був собі велика ледащичка: спився і звівся нінащо та колись під тином п'яний і одубів; жінка, одно те, що не мала нічого, а друге, не вміла робити, пішла попідвіконню; а хлоп'я за Христа ради узяв, я ж кажу, Прісьчин батько. Так що ж бо! Не дурно кажуть: недалеко відкотиться яблучко від яблуньки: у Нечипора була уся батькова натура. Злодіяка такий, що ні з чим не розминеться: і цигана обдурить, і старця обікраде; а пити?— так не переп'є його і Данилка, от що у того пана, що біля нас живе, та що за його ридваном ззаду труситься у цвяхованому каптані та у мережованім брилі, як той вареник зверченім; той здорово п'є, а Нечипір іще гірш його. Іще ж таки поки парубкував, то й сюди й туди: було, п'є ніч, гуляє, з парубками бурлакує, а удень як скло перед хазяїном: і робить що треба, і послуха у всякім ділі, і поважа старого. Коли ж,

було, його на вольній або на вечорницях потасують добре... бо таке задьорне собі було, що до усякого так у вічі лізе, як тая оса, хоч би тобі десяцький або й соцький, та таки і самому отаману не дуже поважав, так і зчепиться; ну, то й звісно, що йому щопайгірше і діставалось. Та ще на лихо собі був такий невеличкий, щедушний, та й сили не більш було, як у сліпої попової кобили, що, було, не здужає у пилипівку попівських хаптурок по селу возити. Так з ким не зчепиться, то усяк його попіб'є, та й прав. А іноді проти лави один піде, так тут вже достанеться йому на горіхи; пику йому порозбивають, волосся пообривають, одежу — а одежа багатого хазяїна, так добра була — порозривають, та таких йому тусанів надають, та так йому бельбахи повідбивають, що насилу удосвіта додому долізе.

Так що ж бо! Перед хазяїном відбрешеться: то ніччю роя ловив, то бджоли йому пику покусали; то відьма приходила ніччю хазяйських коров доїти, а він почав відгонити, а вона перекинулась собакою та кинулась на нього і одежу йому порвала і усього подряпала. То, було, старий і вірить і гоїть його, та ще від переляку, щоб не напав переполох, і горілочкою його підпоює. От нашому Нечипору і на руку ковінька! Лежить на печі, та оха, та горілочку потягує, мов і добрий, а усі коло нього панькаються. Оттак точнісінько, як була, що ніжна собі жінка та забажа нової запаски та нападеться на мужика: «Купи та й купи; хоч пропади, га купи, а то вмру». Та й ляже на піч і почне не знать що провадити, буцімто ув огні. Він, сердешний, тут із знахарками, із ворожками коло неї заходиться, а ті, звісно, грошики беруть, а йому кажуть: «Купи їй, чого бажа, а то вмреть». От до неї: «Чого тобі бажається? Кажи». Тут вона й почне вигадовати: і медяничків, і ріжків, і мочених кисличок; а далі, як уже бачить, що мужик потратив чималу суму грошей, та вже тогді і закричить пробі: «Купи нову запаску!» Чухає небога потилицю, і хоч то гроші треба б нести у волость, віддавати за подушне і за общественне, та вже нігде дітись! Купує запаску, щоб справді ще не вмерла; тогді похорон такою сумою і не відбудеш.

Оттак-то вередував і наш Нечипір. І що то, що ніхто й не знав, що він таке ледащо і таки зовсім бездільник, а не знавши, та й оддали за нього Пріську. А як після сього незабаром вмер і у неї батько, а там і мати, то й остався наш Нечипір сам собі господарем.

Недовго ж нагосподарював. У три годи рішився зовсім. Що була скотинка, позбував, а грошики попропивав; земельку позакладував, а грошики попропивав; а що було опріч того, те від недогляду попропадало само. П'є, та кра-

де, та ловиться; б'ється та позивається; а звісно, що тільки підеш з жалобами та з позивками, то вже й треба «прийдіте поклонімося». Бо сказано: без піджоги і дрова не горять. А як десяцькому дай, соцькому дай, писарю дай, отаману дай, а все-таки до волості відопруть (не їм же одним хліб їсти); а як, не дай боже! та у ту пору набіжить засідатель та, борони боже лихого часу, з письмоводителем: так тогді вже й зовсім пропав! Пишуть-пишуть, беруть-беруть, та тільки тогді пустять, як вже нічого й взяти; а то, коли зостались які вишкварки, так іще у суд запровадять,— ну! там уже і амінь. Так чи надовго ж то Нечипорові, при його дурній голові, стало усеї тестевої худоби? Фіть-фіть! Пішла по добрим людям та по шиночкам, а він звівсь нінащо.

Сердешна Пріська викупала його не десять разів і із-під калавуру, і із колоди, а раз прийшлося і з острога викупати. Вже який би не був, а усе він їй муж, нігде було дітись. А через таке лихо попереводила і в себе, що було у скрині із хорошої одежі, і намисто, і дукати, і хрести, і усякую худобу.

Журилась вона, журилась, далі треба за розум узятись, щоб з плечей усього не попропивав їй п'яниця. Нічого не кажучи, стала його у хаті запирати, а сама піде або бакшу полоти, або коноплі брати, щоб було чим пропитатись. Що ж? Вернеться додому, хата пустісінька! Проклятий Нечипір виліз у вікно, та й шукай його. Треба їй шатнутись по шинкам: де пояс заставлений, де шапка заложена; викупа, сердешна, на останні гроші! Далі знайде його де-небудь у шинку під лавою або під плотом; розбудить, розтовка, тащить додому, і виговорює, і лає, а сама, через таку лиху годину, тільки що плаче.

Далі, бачивши, що його й лайка не бере, і він знай своє товче— пити та й пити!— нічого робить, дума: хоч гріха на душу озьму, а вже не дам йому волі. Привівши його раз з вольної, увела у хату, защепила двері та й каже: «А що, Нечипоре? А до чого отсе ти мене довів? Лайки не слухаєш, горя мого не поважаєш, п'єш у свою голову; попропивав усю батьківщину, а через тебе і я свою материзну потратила, то платячи за тебе, то викупаючи тебе з шинків; а тепер довів, що я меж людьми була таки як треба, а тепер тільки за старцями йти; була і хорошого, чесного роду, а як утопила свою голову за тебе, прирожденного п'яницю, та по тобі і я стала послідніша усіх на селі. Хіба хочеш так пропасти, як і батько твій? Так пропадай же собі як знаєш, а я знаю, що поки я жива, так не дам тобі волі шлятися та п'янствовати. Доки мені терпіти? Через закон пере-

ступлю, а по-своєму зроблю». Та позасучовавши рукава у сорочки, каже: «Хоч гріх, хоч два жінці мужа бити, а нехай бог простить!»— та з сим словом — черк його у пику, а далі удруге, утретє, удесяте, та за волосся, та тусанами — бо баба собі здорова була, а він такий, що ні на що і дивитись було; та ще перепився, так не здужав і скіпки підняти, не то щоб оборонитися від жінки. А вона його б'є, а вона його тасує, та знай проговорює: «Не пий, не п'янствуй, не пропивай худоби; сиди дома, заробляй чим-небудь та годуй і себе, і бідну жінку; ось так тобі... ось так тобі, бусурмену, католицькому, гаспидському мужикові!..» Била, била, та аж утомилась, і сіла на лавку, і каже: «А бодай тебе сей та той, що ти мене і до гріха довів і втомив нінащо. Устань, кажу тобі! (Бо вже сердешний Нечипір аж не зміг і стояти, та присів долі). Устань та кланяйся жоні, щоб я тебе простила, що ти так мене втомив».

Нігде Нечипорові дітись! Кланяється, сердека, просить жінку, щоб вона його простила за те, що втомилась, бивши його, і обіщавсь вже не пити і не втікати з дому, хіба вона його куди пішле.

Відпочивши, Пріська помиловала мужика і каже: «Не журись, сякий-такий сину! За битого двох небитих дають, та ще й не беруть. А коли не будеш слухати, то от тобі кажу, що ще буду бити, та опісля і панотцеві висповідаюсь, що проти закону пішла».

Еге, та наша Пріська направила мужика! Вже не то щоб він не пив: не проливав козак, як де лучалася чарка; та тільки у кунпанії, чи на весіллі, чи на хрестинах; та вже не те, щоб йому шлятись по шинкам та за чарку горілки чортякам душу віддавати: сидить дома і з двора нічичирк! Узявсь — нічого робити!— латати старі кожухи; стала й копійчина перепадати. Пріська усе збира, та радується, та й дума: з ледачого, мабуть, буде що-небудь і путнє.

Оттак пройшли різдвяньскі м'ясниці, прийшла й масниця. Що то вже кортіло нашому Нечипорові, щоб як би то драла дати та погуляти на останніх днях; так зовсім не можна: Пріська так реп'яхом за нього і держиться, і не можна йому безпрося вийти з хати; а свита, і чоботи, і шапка — у неї у скрині.

На саме пущання, що на піст, вона йому і каже: «Піди лишень, Нечипоре, до служби; на сім тижні будеш говіти. Та гляди ж ти мені: щоб ти зараз з церкви і був тут. Коли прийдеш зараз, то дам тобі обідати, бо в нас є й вареники: я придбала і масличка, і сметанки; а коли добра буду, то й чарку горілки дам, та й заговіємо, як довг велить. Коли ж зараз не вернешся та підеш куди пити, то от

побожусь тобі, що такими товчениками тебе нагодую, що будеш мене довго тямити!» Дала йому й свиту, і шапку і проводила, усе одно товкуючи. Пішов наш Нечипір, та тільки ми його й бачили! Налагодила Пріська і обідати, а його нема. Пообідавши, пішла до сусіди ськатись, далі вернулась додому, а його нема. Пополудновала сама, а його нема. Вийшла на вдвір'я, кожного, хто йде питається: чи не бачили мужика? Ніхто не бачив. Уже й вечір, а його нема! Насилу вже, гульк! — лізе додому у пізній вечір ні живий ні мертвий і слова не промовить: язик одубів, і сам себе не тямить, і де він, і що він є таке на світі. Сопе та мовчить, й очей, що заплили горілкою, не розведе. «Побила мене лиха година та нещаслива,— зараз гукнула на нього Пріська,— от із сим дурнем, п'яницею, волоцюгою! Де ти там у гаспида таскавсь? Іще невдивовижу, як-то добрів і знайшов свою хату. Бач, як нарізався, що й слова не промовить! Бог дав людям пущання, щоб заговіли любенько з жінками та діточками; а я за слізоньками світу не бачила, сидячи сама собі у хаті, як у темниці. Отже, далебі тобі кажу, що вп'ять приймусь за тебе, та так тебе повчу, що й довіку не озьмешся за чарку. Так що ж бо: хоч йому кажи, хоч не кажи, він нічого і не тямить!»

І правда ж бо була. Сидить Нечипір та тільки здиха, бо горілка з нього дух пре; мусить щось-то і сказати, так і рота не роззявить і язика не поверне, неначе він йому повстяний; тільки, як той сич, лупа бровами, бо вже очей овсі не видно: позападали і зліпилися.

Лаяла його жінка, лаяла, як там кажуть, на всі заставки, далі-таки, сяк не так, жалко його стало, бо усе він таки був їй муж, а тут же пущання: як таки не заговівши? «Чи не хочеш вечеряти? — пита Пріська.— Чи ти тямиш, який сьогодні день? Чи так як та собака, і ляжеш?» А Нечипір мав щось сказати, та й не здужав, і тільки дуже засіп. А Пріська усе йому таки з вечерею; постановила та й каже: «На ж, от тобі макортеть з варениками; їж, та лягай спати, та уставай до вутрені, щоб ти мені говів на сім тижні. На, п'янице, от тобі світло; повечеряй, погаси та й лягай; вже нерано». Сеє кажучи, постановила йому макортеть з варениками і каганець; а сама, лягаючи спати, ще таки йому приказує: «Гляди ж, як повечеряєш, то онде у водянчику вода, пополощи гарненько рот, щоб не зосталося у роті сиру, щоб часом завтра, не хотячи, не оскоромився». А далі, разів з п'ять тяжко здихнувши, повернулась і заснула.

Хоч Нечипір і кріпко п'яний був, а таки запахли йому вареники, то й очуняв трохи, та за ложку, та у макортеть, і став їх глитати. Що йому там жінка ні наказувала, він

собі і байдуже: їсть собі, небога, та сопе на усю хату. Вже й жінка заснула, а він знай мота варешки... далі став куняти, а сам знай пха у горло... далі уложив руку в макортеть... похилився... тут і каганець погас... захріп наш неборак на усю хату!

Скільки він там спав, хто його зна; аж ось, поворохнувшись, чує — дзвонять до церкви. Що тут робити? Він би і не пішов, так жінка загадала йому говіти і щоб неодмінно йшов до вутрені. «Не послухати її,— дума собі,— так битиме за се, та битиме й за те, що я учора п'яний був; а як піду, то, може, за учорашню гульню, як стану проситись, то і змилосердиться. Піду!..»

От схопився швиденько, помацки знайшов (сам опісля розказав) шапку та й вийшов мерщій з хати, а про те, що жінка наказовала, щоб рот виполоскав, йому і невтямки було, та трохи таки чи й чув він се учора.

Ніч була темна, а церква не з так далеко. Дивиться Нечипір, у церкві світиться і на дзвініці дзвонять у скликанчик, що на коромислі, звичайно як у піст. Він і став поспішати до церкви.

Увійшов у цвинтар, аж дітвори, дітвори... видимо-невидимо! Манюсінькі, та усе в білих сорочечках, та бігають круг церкви, та просяться у двері, та щебечуть, як тії циганчата, та лящать, кричать, порощать: «Пусти, мамо; пусти, мамо, і мене на празник! Зачим мене породила, нехрещену схоронила, під порогом положила та й до себе не приньмаєш!»

— Тю на вашу голову! Показились діти,— сказав Нечипір, та не розглядаючи — швидш до дверей. Постукав, йому відчинили, він і ввійшов... Повнісінька церква людей! Він, не розглядаючи нічого, помолився, поклонився, як довг велить, на усі сторони, положив шапку у куток, де завсегда клав, та й став біля крилоса і прислухається, що дяк чита. Понуривши голову, стоїть і слуха та й дума: «Що за недобра мати сталася з нашим дяком, паном Степаном? У нього був цапиний голосок, а се вже звівся, мов собака мурниче, та ще й гугнявіє». Зирнув на нього збоку... носа нема, тільки сама ямка. Став пильніш придивлятись... «Господи, твоя воля! Та се не пан Степан... Се ще пан Олексій, що ще вмер тогді, як я ще підпарубочим був, та я ж і на похоронах його був і труну ніс».

Навдивовижу йому, що людей у церкві багацько, а ніхто не догадається, що чита мертвець: та й самому попові, мабуть, нужди мало, бо, чути, він у вівтарі щось собі мурниче з паламарем.

От Нечипір тому, що біля його стоїть, хотів про се каза-

ти, аж зирк! що за недобра мати! то стоїть біля нього Охрім Супоня, що ще торік вмер... Озирнувсь на другого — Юхим Кандзюбенко; з ним укупі парубковали, і він після побоїв на вечорницях при ньому і вмер, та й суд виїжджав, і німець його потрошив. Оглянеться туди — і там мертвець; озирнеться сюди — і тут мертвець, куди не гляне, усе мертвеці, усе мертвеці, такі, що й недавно повмирали, і такі, що ще він тільки їх зазнав; були й такі, що й не можна їх і пізнати, хто він такий і є, бо не було ні носа, ні очей, ні ухів, ні губів: тільки самі ямки у голові.

То трохи було Нечипір проспав свій хміль, а тепер як розглядів, у якій він куипанії опинився, так і увесь хміль пропав і стало його трусити, мов на лихорадку, а циганський піт так і проньма... А то ж і не страшно, скажете, щоб живому чоловікові та попастись меж мерців? Чого тут доброго ждати? Зовсім видюща смерть!

Погляда наш Нечипір сюди, туди; дяк собі чита, а парахвіяни, як звичайно, тим часом куняють... От Нечипір і здумав утекти від них; та й став відступатись крадькома, та усе до дверей ближче, усе ближче; вже кат бери і шапку, аби б голову цілу додому донести, бо, як там кажуть, не до поросят, коли свиню смалять; і тільки що відступивсь геть-геть, аж панотець гульк із вівтаря... А хто ж то й панотець? Отець Микита, що годів з десяток або троха ще й не більш, як вже вмер!

От, вийшовши, він і каже: «А нуте, панове миряни, годі дрімати: от дяк уже дочитує до кінця, скоро випущу». Прочхались мерці. Хто протира, у кого є, вочі, а хто тільки кістлявим пальцем проштрикує у носі ямки, замість кабаки, та й чхне. Нечипір дума: «Тепер не можна і втекти, щоб халепи від них не було. Недовго достояти; побачу, що вони тут робитимуть».

Аж ось пан Олексій покинув читати, та як загугнить з своїми школярами, та усе-таки з мертвецями, та неначе з бочки як загули: «Христос воскресе!», а отець Микита, щоб їх зопинити, собі туди ж підтягує, та й пішов по церкві кадилом кадити; а народ як став від нього відступатись, так так і чути, як кістки хрустять.

Слуха Нечипір сю їх церемонію та й дума: «Оттак ти на пущання погуляй, як наші мертвеці, що з перепою забули, який сьогодні й день. Я добре п'яний був, а вони, мабуть, ще і гірш мене. Я таки тямлю, що тепер піст тільки ще починається, а їм здається, що тепер великдень. От не п'яні учора були? Замість говіння великдень справляють! Справді, що з глузду поспивались, лежачи собі без усякої роботи».

Співа дяк, аж за боки беручись, а отець Микита підійшов до нього та й каже: «Не все лишень виспівуй; покидай дробину на той світ чеңцям на монастирі, бо вже нерано». От пан Олексій сюди-туди мах, і «во утрие ізбивах» якраз поспіло та й закінчав. А отець Микита вийшов та й каже-говорить: «Слухайте, панове миряни! Тепер христосуйтесь, та бережненько, щоб кістка об кістку останніх не порозбивали. Та й не розходьтесь: бо тепер нам не як торік, що патщесерце полягали по домовинам і нічим було розговітись. От з того світу чоловік до нас на празник прийшов і варенників приніс, так він розділить на усю братію. Амінь!»

Нечипір, се слухавши, бачить, що вже непереливки, і до нього черга дойшла, осмілився, та сіп попа за ризи, та й каже: «А що, паніоче-честніоче! не во гнів вам буде, що я вам скажу: чи ви, мабуть, учора для пущання... тее-то... чи не підгуляли трохи, та, може, не зовсім проспались? Або, може, лежачи собі по домовинам, як, бува, у просі на печі, та позабували і дні? Який тепер великдень? Ще тільки чистий понеділок, що й ложки гуляють...»

— Еге! Вам піст, вам чистий понеділок,— каже йому отець Микита,— а наш великдень; бо за вами до церкви не дотовпишся, так ми у таке урем'я справляємо великдень, як ви на тім світі лежите смертельно п'яні, що вас ніякими дзвонами до церков і не збудиш. Ти ж нам гляди, що приніс вареника, то усім розділи, щоб нам не натощака лягати по ямам.

— А де ж я вам їх озьму? — сказав Нечипір.— Не знать чого ви забажали, неначе вередлива жінка: дай того, чого нема. У якого сина є хоч піввареника?

— А он у тебе меж зубами стирчить якраз піввареника,— сказав отець Микита та кісткою, що зосталася йому замість пальця, як штрикне йому у рот, аж зуби забряжчали і трохи з десяток їх не розсипалось.— Гляди ж, не дівай ніде, доки потребую.— Сказав та й відвернувсь порядок давати, бо уся громада, як тая хвиля, насунула з попом цілуватись.

Повернув Нечипір язиком у роті... аж так і є: намацав піввареника, що застряло у кутніх зубах. «Що тут мені на світі робити? — дума собі.— Се біда! Отто я був кріпко п'яний, та їв вареники, та над ними й заснув, не проковтнувши останнього. А морока, та й годі! Се мені такого лиха наробила не хто як моя Пріська! На якого трясця вона мені їх давала? А бодай вас з жінками! На якого гаспида вони вигадали вареники? Хто їх видумав ліпити? Який нечистий звелів їх по пущанням їсти? Який бесурмен вига-

дав їх п'яному давати? Ох, се усе наші жіночки! Від них нам усе лихо! Через свою і я тепер пропадаю... як таки піввареником усіх обділити? Та лучче усього — утечу. Тепер їм не до мене. Пролізу промеж них, то ніхто мене і не кинеться, хоч би й сам отець Микита, що тільки й зна цілується з своїми парахвіянами».

Оттак собі подумавши, і став собі назад протовплюватися. Так що ж, сердека! Куди ні піткнеться, так усюди народ так лавою і валить до попа, що ні пропхатися йому меж ними, ні просунутись ні жодною мірою не можна. Він би і посилковавсь, так боїться, що як якого дуже пхне, так щоб, бува, кістки не порозсипались і щоб йому вп'ять такої пені не було, як у шинку, як то раз напившись дуже, та зчепився з шинкарем, та потовк йому усі пляшки і усі чарки, а опісля й приплативсь, троха чи не сорок алтин; а як — дума собі — розсиплю якого мерця, так, може, і карбованцем не відбудеш. Сікався-сікався, щоб просунутись, далі бачить, що непереливки, став собі, опустив руки, понурив голову та й дума: «Ну, кат вас бери! що буде, то й буде! Буду дивитися на вашу кумедію». От і дивиться, що тільки вони роблять: той лізе і втирається, а вже і губів нема, тільки самі зуби стирчать; а у іншого і зубів нема, сама пасть, що інша голова йому у рот улізе; та все ж то до попа, та все замість того, щоб цмокнутись, як поцілуєшся, а тут тільки кістка об кістку: стук-стук! А як пішли молодиці та дівчата, так наш Нечипір добре посміявсь: інша йде і дума, що на ній і досі очіпок парчевий, а він вже не то що полиняв, і зовсім розсипався, що й ниток вже не дуже густо зосталося; а ще таки вихиляється та озирається, і щоб дивилися на неї люди, що яка-то вона хороша у парчевому очіпкові, знай поводить головою, що аж рипить на кістках, неначе хвіртка на поржавілих завісах. А ось дівка дума, що вона й тепер ще хороша, і чорнява, і повновида, і рум'яна, як була на сім світі; тільки вже в неї носа нема, одної губи не питай, очі позападали, брови повилазили, замість гладесеньких та повнесеньких щік стали жовті, сухі, позморщувані, як тая губка, що у греків у бакалейній лавці меж хвигами та родзинками продається; на голові волосся повилазило і замість кіс шматочки від скиндячок позоставались; оттака підійде до попа, та, щоб поціловатись з ним, протягне губу, та й засоромиться,— бач би то стидно дівці цілуватись — та і втреться кістлявою рукою, бо вже ні одежі, ні сорочки не зосталось, усе повідлежувала; то, гляди, попхнуть її ззаду, щоб мерщій кінчала, то вона вп'ять до попа... та мерщій: стук! кістка об кістку! та й засоромиться іще гірше, і ті ямки,

де колись були вочі, закриє рукою та, похиливши голову — бач, їй стидно, що поціловалась, — і біжить назад; та як ще пробирається побіля того парубка, з котрим вона на сім світі женихалася, а він її, щоб згадала старовину, за тую плахтину — смик! то вона ще й дужче засоромиться і ховається промеж людей... А Нечипір на сеє усе дивився, та покивав головою, та й дума: «Горбатого і могила не справить. Які були на сім світі, такі є й там. Дівчача натура усюди однаковісінька: промеж людей, так і соромиться, нехай же на самоті, так ну!..»

Далі став і об собі він думати та гадати! «Що мені,— каже,— на світі робити? Прийшлось у лиха грати з сим гаспидським — кроме хліба святого — вареником! Проковтнув би його, та й кінець ділу; так гріх, піст зайшов. Викинути? Так отець Микита казав, щоб я його ніде не дівав, а не послухати його, то ще, опріч біди, заставить себе у решеті возити, та й покуту накине, що й наш живий отець Павло не відчита...» Аж ось дивиться — приятель його, Радько Похиленко, стоїть окроме усіх у куточку та дріма. Нечипір собі й дума: «Підійду лишень до нього та порозпитаюсь, чи не можна як-небудь від них і навтікача; бо він ще тільки годів з п'ять як вмер, то ще, може, не дуже з ними з'якшався і, може, за живим швидше руку потягне». От і підійшов та й каже:

— Здоров, Радько! Чи ще мене не забув?

— Здоров, Нечипоре,— каже Радько,— як тебе й забути? Я й тепер часто згадую, як то ми з тобою на тім світі гуляли.

— А як собі поживаєш?

— Та зо всячиною. Як там кажуть: часом з квасом, порою з водою. Добре ви, живі люди, робите, що не дуже сікаєтесь на наш світ.

— А що? Хіба у вас не так, як у нас? — спитав Нечипір.

— Ні, братику! — казав Радько.— Тут вже увірвалась нитка. Воно б то для кого й добре: лежи скільки хоч, панщини не загадують, за подушне не тягнуть, отамана катма, жінка не гризе голови й моркви не скромадить, роботи ніякої, ні об їжі, ні об одежі не вбивайся... усе, усетаки добре, та ба! Ні з ким беседи водити, ні з ким слова промовити. Гробаки, та жаби, та усяка погань; от більш і нема нікого.

— Адже ви часто навідуєтесь і на наш світ?

— Та то вже, братику, з нудьги. Лежиш собі та й споминаєш: як у кого була жінка, то й думаєш, як то вона, сердешна, собі поживає? От і винирнеш на ваш світ; аж

гульк! у твоїй хаті та вже інший хазяїн, і все не так, як при тобі було: і господарство не туди йде; і об тобі вже ніякої пам'яті нема, тільки що у граматці записаний; і діточки твої, як сиріточки: і голенькі, і босі, і голодні, і зовсім обіджені від вітчима та від нових дітей. От і озьме серце, зараз сонній жінці і надаєш тусанів: нехай возиться з знахурками та з ворожками, а ти своє узяв та й прав. Оттак і парубоцтво кинеться підглядати за своїми дівчатами, що божилися, що поки жива буду, любитиму тебе, а ти вмреш, і я за тобою, щоб і лежати укупі. Ти, як дурень, вмер, та ждеш її, ждеш з московський місяць — нема!.. Гульк на ваш світ! А вона вже й заміж пішла, і у колисці колише дитину, або, дівуючи, з другими перекидається та регочеться, а часом і тебе недобрим словом спомина... Нічого робить. Почухаєшся та й засядеш під плотом, поки йтиме з вечорниць, та тут їй пустиш якунебудь мару, щоб з ляку трясця схопила... Коли ж інший був гуляка, що без чарки його і за живіт брало, от і здума: «Піду хоч подивлюсь, як добрі люди на тім світі п'ють...» Прийде, так що ж? Усе не те, що при йому було: замість шинкаря сидить ціловальник, не у церкві його згадуючи: замість осьмухи, вже йде кварта, та й горілка розведена більш чим наполовину, і ціна не людська. От із серця, що йому робити? Католицького бузувіра, ціловальника, учистить по лисині або патли обірве, що він і не зна, відкіль йому і біда сталася; каторжного підтовкачку головою у діжку догори ногами поставить; анцихристову посудину усю переб'є, народ із кабака розжене і таку славу наведе, що й самий невсипущий п'яниця три дня не посміє ногою у кабак ступити.

— Отсе ти, Радько, добре нагадав про горілку,— казав йому Нечипір.— Чи не хоч по чарці, ради вашого празника? Ходім до мене; у мене є добра горілка, аж із вольної крадькома від об'їздчиків проніс об масниці.— Се ж Нечипір кажучи брехав; який син у нього і крапля була у господі? одно те, що ні за що було сього добра й купити, а друге, що й Пріська не таківська була, щоб держати горілку дома, бо Нечипір добравсь би до неї, де б вона не була захована; а се Радька він підмовляв, аби б тільки з церкви вийти, а там би він і вдрав куди здря, нехай би його Радько опісля позивав за брехню. Так що ж бо! І тут сердешному Нечипорові невдача! Радько йому, кріпко здихнувши, каже:

— Ні, братику, ні! Сього вже й не згадуй. Рада б мама за пана, так пан не бере. Пішов би за тою чаркою не то що до тебе, та хоч би і за десять верстов, так що ж!

куди я її питиму? Бач, живота катма! у горло віллю, а вона й вибіжить, і мені смаку не дасть, тільки добро занапащу; нехай зостається вона добрим людям...

— Так ке лишень, пошохаймо кабаки; ось вийдім лишень з церкви,— казав Нечипір, усе-таки підпімаючись на хитрощі.

— І сього добра не вживаю. Віддячують тут добре за сюю поваду.

— Як так? — питав Нечипір.

— А от як,— казав Радько,— от бач, я здорово нюхав кабаку на тім світі, так ось мені повнісінький ніс гробаків, та так, братику, лискочуть і вдень і вночі, що не то що, по усій домовині місця не знайдеш. Свербить у носі та й свербить, а не чхнеш.

— Бач, як у вас поводиться,— казав дивуючись Нечипір.— Так хіба є кара у вас за гріхи?

— Де-то вже нема! — каже Радько.— За кабаку ніс відвіча; от я ж таки любив тягнути горілочку, так усі кишки разом і пропали, так що хоч відерко улий, то не зостанеться ні краплі. Хто охочий був битись, тому зараз кулаки повідпадають і руки скандзюбить у три погибелі. А жінкам, братику, жінкам, так що то достається! Овва! Яка була цокотуха та щебетуха, так тільки що піткнеться на наш світ, та й дума б то по старовині, щоб і тут пащековати, та приньметься за зводи та за переводи; а тут їй зараз у рот і сіла жаба, та й квака, та так учепиться за язик та за піднебіння, що ніякою силою її і не відірвеш. А котора, не тільки молодиця, та й дівчина, коли була моргуха, та очицями поводила чи на парубків, чи хоч і на нашого братчика, та жодному пищечком признавалася, що тільки його одного любить, а зо усяким женихалася; а коли жінка, та від мужика другим сорочки мила... та стьожки у комір давала, та й друге що-небудь... так таким вже зараз очі й пропали, а замість їх у ямках гробаки аж кишать, брови повилазять та й друге-прочее, так що сором і у люди показатись. Є тут усім халепа! Або котра жінка против закону піде та стане мужика вчити...

— Так що такій? — мерщій перехопив Нечипір.

— Та що? — каже Радько.— Звісно: катюзі по заслузі; язику, щоб на мужика не гримала, достається своє: жаба у нього ввіп'ється, а руки поскорчує та позводить, так що й коваль молотом не порозправляє.

— Знаєш же що, Прокіпович? — став прохати Нечипір Радька.— Будь ласкав, згадай, що колись і я тобі на нашому світі був у пригоді: ходім, зділай милость, на ча-

синку до мене додому, та отсе усе, яка у вас наука є усяким жінкам, розкажи моїй Прісьці, чи не схаменулась би вона хоч трохи, та чи не перестала б вона мною орудувати, та мені волі не давати, та мене вчити. Тільки на часинку ходім, я тобі велике спасибі скажу і дуже буду дяковати.

— Ні, Нечипоре: кусала така,— каже йому Радько,— себто ти мене мусиш під монастир підвести. Я вже бачу твою думку та гадку. Ти тільки хочеш мене одурити, аби б я тебе вивів із церкви, а там ти і згинеш з очей, та й шукай вітра в полі. Ні, братику, не піду і тебе не пущу; бо й я радісінький твого вареника хоч покуштувати. От скільки годів, як я вже вмер, а сякий-такий єш, хто його і в вічі бачив. Пожалуй, на проводи наносять сюди на гроби чимало чого: чи куті, чи буханців, чи крашанок, чи пирогів; так нічого з того нашому братчикові і не достається за вашими попами та дяками. Тогді і наш отець Микита, виглядаючи на те, що діється на кладовищі, тільки посмоктує, та поплямкує, та аж об поли б'ється руками: що б то робив? По бороді тече, а у рот не попаде. А наш брат так і мовчи. Так бач, як мені тебе пустити, коли я від тебе маю розговітись вареником? Ні, козаче! викинь із голови, щоб відсіля втекти. Мовчи та диш; а то щоб і тебе на локшину не покришили.

— Ну, ще ж я тебе хочу питати,— подумавши, каже Нечипір,— покажи мені, будь ласков, де тут є мій тесть або теща; я ще в них хочу прохатись, чи не заступились би вони за мене хоч трохи, щоб я тут не пропав від вас, так що й сердешна жінка не знатиме, де я і дінусь.

— Тесть або теща? — сказав Радько.— Поминай їх як звали. Вони, бач, вийшли з нашої парахвії, хоч і тутечка лежать. Вони, знаєш, усе вередували на тім світі: усе старцям подавали, та бідних зодягали, та з неймущим послідшім куском хліба розділялись, так їх усі старці і облягли, та їх щодень, щоніч усе й забавляють: то Лазаря, то Сковородині псалми їм співають, а вони, лежачи, потішаються і від нас зовсім відцуралися, а про ваш світ не хочуть і споминати. Старому таки, тільки що очі сюди показав, дали спершу добру прочуханку, що втопив свою дочку, віддавши її за таке ледащо, як ти, не во гнів тобі сеє слово (з пісні слово не викидається), та опісля і помилували; так ти їх не побачиш з нами. Тож і батько твій не сього приходу, а жидівського, бо п'яний під тином дуба дав, так його з нашої ревізії сключили.

Почухався Нечипір після такої розмови кріпко та й каже собі нищечком: «А щоб ви виздихали з вашою ви-

гадкою їсти вареники!» — та, понуривши голову, став думати, як би то від них відкрутитись. От думав-думав та й надумав, та з радощів аж уси собі розгладив, та й каже собі: «Добре ж, їстимете трясця, а не вареник».

От, як перецілувались усі, та й не розходяться, ждуть розговин. Отець Микита звелів дякові гасити свічки, а книжки і усе поскладати, як було, а сам узяв Нечипора за руку та й повів з церкви і каже: «Л путе, панове миряни! ходіть за нами, будемо розговлятись». От, як повиходили усі і позамикали і церкву, і цвинтар і зійшли на кладовище, отець Микита й каже: «Ану, чоловіче з того світу! виньмай свій гостинець, та гляди, щоб ти поділив його на части, щоб кожному, скільки тут нас є, щоб усякому достало: мені, попові, звісно, учетверо против простого, дякові удвоє, паламареві у півтори против простого; а затим і старому, і малому, усім поровну; і щоб ні одному ні більш, ні менш; коли ж гаразд не поділиш, що кому не стане або кому більш, а іншому менш буде, то тут тобі і амінь! Таки тут тебе і розірвемо на манюсінькі кусочки. От що!»

— Та що се за напасть така? — гукнув вже на них Нечипір, як розглядів, що тут, до чого прийдеться, можна й драла дати.— Як таки можна таким манесеньким кусочком вареника та усю вашу громаду обділити? Се, бачу, тільки ваші вигадки, пеня московська, щоб мене занапастити! Ходім лишень до ратуші та збудімо писаря, та хоч і він зо мною учора цупко п'яний був, та вже, мабуть, і проспався, так він нам на щотах розщита, що не можна таким кусочком усіх вас обділити.

— Але! Нам нічого до писаря,— зашипіла уся громада.— Він уже нам не суть начальник; ми тут старші!

— Коли ж ви тут старші, так цур же вам! — крикнув на них Нечипір; та як позасучує рукава, як стулить кулаки, як кинеться у кучу, щоб пробитись меж ними та удрати додому... так що ж! Бачиться, й б'є, ще й дуже б'є: кого по пиці беха, кого у груди тасує і ногами товче... так, сердека, тільки собі кулаки позбивав і трохи ніг своїх об їх ноги не порозломлював, а їх нічого і не дошкулив, бо, звісно, кістка! що кістці зробиш? Таки нічогісінько! Тільки пуще їх розсердив... бо як кинулись усі на нього, як заревуть: «Так утікать? Ось ми тобі дамо! Діли ж, сякий-такий сину! А не то ось ми тут тебе розірвемо на шматочки».

Прийшлось Нечипорові зовсім пропадати! Вже не видумає, що йому і діяти, та з переляку став проситись: «Пустіте, батечки-голубчики, пустіте! Ой, не давіть же

мене вашими холодними кістками... О, та й змерз же я, але так і трушусь. Будьте ласкаві: винесіть мені шапку, забув у церкві; уха так померзли, що не то що!»

— Яка тобі шапка? — відозвались до нього вп'ять мерці.— Роби своє діло; бач, вже нерано!

— Те-те-те-те! Тепер догадавсь! — шепнув собі Нечипір та й глянув на зорі, аж Віз уже докочується геть-геть; от, розгладивши уси, та й каже їм: — Бачу тепер, люди добрі, що з вами нічого робити; я було хотів пожартовать, аж бачу, ви сього не любите. Коли ділити, так ділити. А кажіть: хто над вами тут є отаман чи який старший?

— Нема нікого старшого, ми тут усі рівні; минулось панство! — загули мерці.

— Так хто ж зна, скільки є тут вас щотом? — питав Нечипір.

— Діли без щоту. Тогді побачимо, як кому не стане.

— Цур дурня, та масла грудка! — гукнув вже на них Нечипір, усе поглядаючи на зорі.— Як вас кат розбере: інший, може, по дві долі хвататиметь на мою голову. Без щоту не хочу: лічіть, тогді й ділитиму.— Та відвернувся від них, узявсь у боки, як комісар, та й ходить меж ними і не вважа, як і той, громади.

— Та доки сього буде? — загули вп'ять мерці.— Не буде тобі щоту, лічи сам.

— Лиха матері вам! — каже Нечипір.— Лічи; коли ж я ліків не знаю. Двадцятеро-десятеро налічу, а далі й тпрру! Ну, так покличте ж з ратуші писаря, так той вас перелічить.— Та, усміхнувшись, і каже нищечком: «Нагайкою, як у степу косарів».

— Е! Та ти бо ще й торгуєшся? — зашипіла громада.— Діли мерщій, а то ми тебе поділимо!

— А щоб ви виздихали! — розсердившись, налаяв їх Нечипір.— Як же вас тут у громаді усіх мені поділити? Сідайте лишень усі по купам: старі до старих, молоді до молодих; діди особе, і баби особе, тож і парубки, і дівчата...

— А парубкам з дівчатами сідати? — питав один парубок, вискаливши зуби.

— Ось я вам дам до дівчат! Але й тут у вас жениханя на думці. Геть! — прикрикнув на парубоцтво грізно.— Сідай окроме і дівчата окроме.

— О бодай тебе розсудило! — зашипіли усі дівчата.

Аж тільки забряжчали кістки, як почали мерці усаджуватись; та усе купа біля купи. Старі діди й баби ще таки звичайніш були, ті нарізно посідали; а що молодиці,

дівчата та таки й чоловіки, які ще не дуже старі були, а що найбільш парубоцтво, так вже так промеж собою помішались, що й розібрати їх не можна було. Та підняли промеж себе іграшки та сміхотню, раді, що докупки зібрались, та вигадування, неначе колись їм було на вечорницях; та так, що скільки старі, та й сам отець Микита, їх не зупиняли, так нічого і не зроблять; а наш Нечипір їх і не боронить. «Нехай-нехай!» — дума собі, та ще й рад, що вони гудуть, як тії бджоли.

Тільки що ті усаджувались, аж та дітвора, що бігала круг церкви, сюди ж присипала і сікаються до Нечипора і знай своє товчуть: «Нас мати породила, нехрещених схоронила, під порогом положила... давай і нам, дядьку, вареника; а як не даси, залискочемо у смерть...»

— А зась, циганчата! — крикнув на них Нечипір та аж тупнув ногою.— Чіп відсіля! ви не сього приходу. Пожалуй, є вас багацько таких, що й попід плотами покидані, і у глечиках потоплені; та як мені усіх обділяти, так се в мене не тільки вареника, та й волосся не стане...

— Зовсім! Обділяй мерщій! — заклекотіла мерцівська громада, посідавши й утихомирившись.

— Добре, коли зовсім! — відозвавсь до них і Нечипір, ще таки поглядівши на зорі.— Ви зовсім, от і я скоро зовсім.— От і став попід ногами на снігу ськати, та й знайшов скіпочку; виковиряв нею того піввареника, показує їм і каже: «Нате ж, люди добрі! та знайте мою добрість. Глядіте ж, їжте не спішачи, щоб котрий ще не подавився; то ще мені біда буде: приїде суд з лікарем вас свидітельствовати, та ще скажуть, що я вас отруїв, та прикинуть непо, що й копою не відбудеш. Нате ж!» Та й став розщипувати вареник і каже: «Отсе одному, отсе другому, отсе третьому...» Кукуріку! заспівав півень... Шарасть! Розсипались наші мертвеці, і кістки забряжчали, неначе хто мішок п'ятаків висипав!...

Дивиться Нечипір: нема ні отця Микити, ні пана дяка, ні старих, ні молодих, ні дівчат, ні парубків... зостались самі гроби на кладовищі, як і учора були.

— Цур палічча! — закричав Нечипір, сеє бачачи. Се ж він знарошне їх до третіх півнів і манив, бо чув від старих людей, що тільки самі чортяки від першого півня щезають; а що відьми, мертвеці, упирі, вовкулаки і усяка нечисть шляються до других, а інші і до третіх півнів. От він тільки їх і дожидав.

— Фіть, фіть! — подивившись по усім усюдам, чи не зоставсь котрий на сім світі, Нечипір посвистав та й каже: — А що? наїлись варенпків? не здивуйте. Мусили ме-

не запанастить, тепер натщесерце спочивайте; та вже більш мене не заманите... Що ж мені тепер робити? Піти додому, жінка не повірить, що їй буду розказовати, та ще й попіб'є, думаючи, що, може, я де по шинкам ходив. До церков, поки живі попи задзвонять, ще не швидко; ляжу тут спати та й спатиму; задзвонять, я тут і є.— От собі приліг на горбику, якраз біля хвіртки, куди народ у цвинтар йде, згорнувсь та й захріп собі гарненько.

Спав-спав, аж ось чує, що його сіпають і таскають то сюди, то туди. От йому і здається, що се його мерці рвуть на шматки, та спросоння давай якомога кричати: «кукуріку» та «кукуріку!», щоб мерці щезли від нього та порозсипались, думаючи, що то півень кричить. Далі чує, що круг нього люди возяться та регочуться, і хоч його й дьоргають, та не рвуть на шматки, а ще й говорять: «Нечипоре!.. Устань... устань!» От він очима — луп! аж — зирк! перед ним піп... та вже не отець Микита, а отець Павло, живий піп, і дяк, пан Степан, і усі люди, скільки їх тут ні бачить, усе живі люди, і сусіди, і приятелі його; а тут і писар з ратуші, з котрим він учора добре заговляв.

Устав наш сердека, і очі продира, і чухається, і не зна, що йому казати, що його і піп і уся громада лають, і п'яницею узивають, і що цілу ніч шлявся, та так, де припало, там і валяється.

— Але, п'яниця! — далі, надумавшись, каже їм Нечипір.— Тут не п'яниця, а ось мені яке привиденіє було. Ось слухайте лишень, і ви, паніотче, і ви, люди добрі.— От і почав їм усе розказовати: як був учора п'яний, як додому прийшов, як заснув і як пішов до вутрені, і що тут з ним було, і як мерці хотіли його розірвати за вареник, і як півень заспівав, і як вони пропали, і як він тут заснув...

— Та не слухайте його, п'яниці! — загомонів на нього панотець, бачачи, що увесь народ около нього обступив і, пороззявлявши роти, слухають його; та і ще каже: — Не слухайте, се він перепився та сп'яну химери погнав.

— Та які тут, паніотче, чесніотче, химери; іменно так було, як я кажу. Ось відімкніте лишень церкву, то й знайдете там мою шапку. Вона там; мертвеці не дали мені її і узяти; я ж кажу, що вона там. Я не лазив пак у вікно, щоб її знарошне там положити. Та й лучче роздивітесь по церкві, чи нема якої шкоди...

От і відімкнули церкву, ввійшли; аж справді, де казав Нечипір, що положив шапку, там вона й є; по церкві усе було справно і не можна було примітити, щоб мертвеці уночі тут були.

Що то дивувалися усі люди про те, що розказував Не-

чипір! А найбільш отся шапка, хоч кому, так навдивовижу була: як пак таки вона б зайшла у церкву, якби не він її заніс? а як би він її заніс, якби церква не відчинена була? а хто ж її уночі відчинив і хто дзвонив? От і стало буть, що се мертвеці так поралися. Так і старі люди говорять, що було колись, у якімсь-то селі якомусь-то чоловікові такеє ж привиденіе, що думав на вутреню прийти, аж прийшов... мертвеці служать собі по-своєму та у піст справляють великдень. Та воно ж так і є: у нас піст, а в них великдень. Та, отже, і Нечипорові казали, що кажуть, коли ж їм його і справляти, як не тогді, як церква і дзвони гуляють, а люди після пущання смертельно п'яні... «Так, так і є, так і є!» — закінчала ув один голос уся громада.

От як так промеж собою люди толковалися, а вже не хто, як старі баби, та таки й молодиці, аж ось і обізвавсь один чоловік і каже: — Та Нечипір учора увесьденички п'яний ходив без шапки; і я його питав, де він пропив шапку, так каже, іще як був ранком у службі, так у церкві забув, спішачи з приятелем до пана дяка на розгрішеніе».

— Та і я бачив,— казав ще один чоловік,— як він її учора у службі клав і як пішов без шапки, і сміявсь з нього. Се йому, п'яному, приснилася така нісенітниця...

— А, се йому приснилося... Се він сп'яну химери погнав!..— загула вп'ять громада, що як який чоловік скаже слово, то вона, не розчухаючи, що і для чого, зараз і кричить «так-таки, так, так!» і у всякім ділі так.

— Еге! мабуть, що химери! мабуть, що приснилося! Ні, сьому таки правда.— Так казала мені стара Куцайка, розказуючи свою повість, та й божилася, що сьому, каже, именно правда була.— А мені,— каже,— розказувала про се покійна ковалиха Оксана, а вона чула від Явдохи, дядини старої Потапихи, що була опісля за Денисом Буцем. Так тут, каже, нігде дітись: правда та й правда, що, було, прийшов Нечипір на мертвецький великдень.

Оттак-то! От до чого ся горілочка доводить, що йому такеє привиденіе було, що крий боже і усякого християнина. Цур же їй, тій горілці. Пити її можна, та не напиватись; чарку, другу у кунпанії, а не так вже, як Нечипір, що й худобу попропивав, і звівся нінащо та ще й душі троха було не занапастив. Ей, бережіться, хлопці, не удавайтеся у теє п'янство!

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

Посвящается
Михаилу Якимовичу Бедряге

I

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, у новій світлиці, що відгородив від противної хати, конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха. Хоч парень собі і чепурний був, а тут і у неділеньку святу не брав білої сорочки, та й — прощайте у сім слові — китаєвих синіх штанів на ніч не знімав, так, сердека, у них і почував, рад-рад, що за північ допхався додому; а там чи заснув, чи ні, вже його, ще сонце не сходило, збудили. Зараз схопився, випозіхався, вичухався, помолився богу, нюхнув разів тричі кріпкої роменської кабаки, прослухав, що йому читали, дав порядок і, зоставшись сам у світлиці, сів на лавці: голова йому нечесана, чуб непідголений, пика невмита, очі заспані, уси розкудовчені, сорочка розхристана; край його на столі люлька і гаманець, каламар, гребінець і повна карватка ще торішньої дулівки, що ще звечора наточила йому Пазька у пляшку, а він, хоч і наспав у карватку, щоб то, знаєте, з журби вишити, та як зажурився знову, та й забув, так і ліг, та й заснув; та й тепер, уставши, не дуже на тую дулівку квапився, бо ще нове лихо зовсім його скрутило, і він і сам себе з журби не тямив.

Яке ж то там йому лихо зіклалося й від чого така журба його узяла? Але! Тривайте лишень, я вам усе розкажу: і відкіля він так пізно приїхав, і зачим не дали йому добре й виспатись. Ось кете лишень кабаки, в кого міцніша, та й слухайте.

Пан сотник Уласович був чесного і важного роду. Таки хто скільки не зазна, то сотенною старшиною усе були Забрьохи; а діди і прадіди Микитові усе були у славному сотенному містечкові Конотопі сотниками; так від отця до сина так сотенство і переходило. От як і старий Улас Забрьоха, таки сотник конотопський, як помер... і що то жалковало за ним козацтво! Та таки і усі люди, і старе, і мале, усі плакали. А як ховали, так труну його несли через усе село на руках, мов дітського батька, та біля церкви й поховали і добре на усіх обідах пом'янули. Як же відпили сорочини і громада зібралася на пораду, кого начинити сотником, то всі ув один голос і гукнули: «А кому ж буть? Уласовичу, Забрьощенку; якого

нам луччого ськати?» Отак-то й настановили його сотником, і став він із Забрьощенка вже й сам Забрьоха.

От він, поховавши батька, сюди-туди оглядівсь, аж вже йому годів двадцять п'ять; нігде дітись, треба женитися, треба дівки ськати... Батько-бо його, старий Улас, був собі скупенький, і коли, було, Микита, як озьме його за серце, стане батька прохати, щоб його оженив, то старий насупить брови, зирне на нього сторч та й скаже: «Нехай лишень вияснится, бач, нахмарило. Який тепер сякий-такий син жениться? Бач, хліб дорогий, по п'яти алтин мішок, та й тісно нам буде, як тобі жінку озьмемо: тільки і є, що хата з кімнатою та через сіни противна хата, та й годі; де мені вас містити з дітворою, що вже знаю, то так і обсипле. Нехай лишень опісля подумаємо». То, було, Микита почухається та з тим облизнем і піде. Тепер же, як старий вмер, йому своя воля. Зараз узявши противну хату, перегородив, от йому є й світлиця, є й простор. Далі став дівки ськати і сів думати. Вже на якуто він не думав? Перш би то так, що й де! Зараз на чернігівську протопопівну закинув та й сам злякавсь від нерівні: одної одежі на два воза не вбереш, а намиста, кажуть, мірками батько відсипле; та таки й нічого: там і богослови їли печені гарбузи, так нашому братчику нічого туди квапитись. От він і спустивсь нижче; перебирав-перебирав, думав-думав... далі як сплесне у долошки, як загомонить сам собі у хаті: «Отсе так! Отсе моя! Хлопче! Сідлай мерщій коня!» Чи зібравсь, чи ні, мерщій наш Уласович сів на коня... і як затупотів, так тільки що оком його заздриш.

Куди ж то він так потяг прудко? Еге! Колись-то, десь-то на ярмарку бачив він хорунжівну Олену, от що на Сухій Балці хутір, прозивається Безверхий. Він, дивлячись тогді, дуже дивувався, що дівчинка й молоденька, а купує борошна багацько; а як став розпитовати людей, так йому й розказали, що у неї нема ні батька, ні матері, а тільки самий брат; що вона хазяйка невсипуща, сама й около коров, сама й у полі при косарях і при женцях, а зимою у винниці сама догляда і се борошно скупує на винницю. Брат її, хорунженко, хоч парень і молодий, та не хоче женитись, а дума у ченці, бо як був недуж, так обіцявсь. «Коли,— каже,— видужаю, то піду у ченці, віддавши сестру заміж». От і видужав, і дожида доброго чоловіка, щоб йому і господарство, і сестру віддати, і вже ні до чого йому діла нема, усе тільки книжки чита, а Олена за нього усюди по господарству поворочується.

От туди-то потяг наш пан сотник Забрьоха. Не взяв

же його й чорт на вигадки! Чує кішка, де сало лежить: одно те, що дівка здорова, молода, огрядна, чорнобрива, повновида, а худоби-худоби — так батечки! Свій хутір, лісок, винничка, млинок, вітрячок, а скотини та овечок,— так нічого й казати! І усе то їй достається. Затим-то так наш Уласович і поспіша, що й коневі не дасть здихнути, і сам, не обідавши, тридцять семисотних верст іще з гоном не спочиваючи переїхав, і як добіг до того Безверхого хутора й устав з коня біля хорунженкової хати, так так і хитається, мов п'яний, а я ж кажу, що він і не обідав нігде.

Поздоровкавшись з паном хорунженком і посідавши у хаті, от наші і розговорились промеж себе і признались, що ще й батьки їх промеж себе дружили, то і їм треба не цуратись один другого. Далі хорунженко питав пана сотника, що куди його бог несе і зачим. Зараз наш Уласович і став брехати, бо старі люди кажуть: тільки що ще задумаєш свататись, то й станеш зараз брехати, і що без брехні ні жоден чоловік не сватався. Отже ж то сотник і каже, що буцімто йому треба брагу для волів найняти на зиму (а ще де та й зима? іще тільки петрівка йде), так він почув, що у пана хорунженка у винниці барда добра і добре скотини доглядають, приїхав найняти і сторжитись.

— Не знаю я сього діла і ні в віщо не мішаюсь; про те сестра зна,— сказав йому на одвіт пан хорунженко.

— А де ж Йосиповна Олена? Може б, бува, її покликали, то ми з нею і скінчаємо діло,— казав Забрьоха.

— Але! Сестра у полі: поїхали там трошки просця посіяти, так вона догляда, бо вже без неї ніхто нічого не тямить зробити. А ви, Уласович, не скучайте; вона надвечір і буде. Поки вона вернеться — дівко! а вточи лиш слив'янки! — то ми по кухличку, по другому вип'ємо. Та вже ви у нас, пане сотнику, і заночуєте, бо вже нерано,— сказав хорунженко.

— Панська воля! — одвіт дав Микита — і радесенький собі.

От як вицідили вони самотужки глек слив'янки, а далі і тернівки покуштували чи трохи, прибігла й наша Олена з поля. Бачить, що чужий чоловік, зараз мотнулась, звелілa із ставка потягти карасів і загадала вечерю варити; сюди-туди шатнулась і увесь порядок дала, що й на завтра робити, і кому, куди і за чим їхати, а далі одяглась таки любенько, як звичайно панночці, та ще й хорунжівні: до старенької плахти та почепила люстринову запаску, одягла тож шовкову юпку, та на шию дукат на бархатці,

та червоні черевички узула, а на голову хорошу стрічку поклала, та й вийшла і поклонилась пану Уласовичу низенько.

Наш Забрьоха як побачив таку паночку, що не тільки що зроду не бачив такої, та вона йому і не снилась така, та аж задрижав і не тямить вже, що йому й казати, та вже хорунженко нагадав та й каже:

— От же, пане сотнику, вам і хазяйка: радьтесь із нею вона усьому голова.

Так що ж бо наш Уласович? Ні пари з уст. Далі прийнявся, мнявкав-мнявкав та й начне про воли, а кінча про голуби, дума об барді, скаже об тернівці, та як замовк, та й замовк, та знай слинку ковта, дивлячись на таку кралю.

Олена собі дівка бойка була. Хоч пан сотник і сюди і туди загинав, а вона його зараз розчухала, що він таке є і за чим приїхав, та же й каже йому, і говорить: «Добре ж, паниченьку; допивайте ж на здоров'я тернівочку, та повечеряєте, та ляжете спати, а завтра — дасть бог світ, дасть і совіт, то й порадимось, що треба робити».

Забрьоха, почувши сеє, та аж сам нестямився від радощів; дума: «От діло і зовсім, завтра тільки рушники брати». Та за кухлик, та давай знов смоктати з паном хорунженком, що у ченці збирається, а таки сього діла не кидається і ще й дуже полюбля.

Олена таки частенько до паничів увіходила, так буцім за яким ділом, а тільки щоб більш розглядіти Микиту Уласовича, що воно є; то як увійде та поведе очицями, що як терн-ягідки, на пана сотника, то в нього язик стане мов повстяний, і не поверне його, а сам аж пала. Полагодивши вечерю, вона вже більш і не входила; самі паничі повечеряли і, докінчивши глек з тернівкою, пан хорунженко хотів вже йти спати, аж ось наш Забрьоха поплямкав, викашлявся, поцмокав, потер уси; та й став ту рацею казати, що йому дяк скомпонував вже давненько для такого случаю, от і каже:

— Ось послухайте, паничу Йосиповичу, що я вам скажу: несорозмірно суть чоловічеству єдинопребиваніе і в дому, і у господарстві. Всякоє диханіе шанується у двойстві; єдино чоловікові на потребу — пояти жону і іміти чада. І аз нижайший возиміх сію мисль і неукротимоє желаніе. Пламень м'я раждижаєть, і не отіду, дондеже не совокуплюся з ліпообразною, превелебнішою Кат...— Та й замовк. Се то йому дяк таке списав, як він було думав залицятися до протопопівни з Чернігова, і Забрьоха дочитав до самого кінця так, як було тогді напам'ять витвердив, та як згадав, що хорунжівна не Катерина, а Олена, і не превелебна, а

так — паниочка, от того-то й замовк, та ні туди ні сюди. Хорунженко зовсім було дрімав, а на сю рацею прислухавсь-прислухавсь та й каже:

— Що-бо ви, пане сотнику, отсе говорите? Щось я нічого не второпаю. Чи не після тернівки отсе ви такі стали?

Здихнув Уласович та й каже:

— Бодай його писала морока! Се мені таке написав наш воскресенський дяк...

— Та що воно таке є? — спитав Йосипович.— Чи се вірша, чи що?

— Але! я й сам не знаю, що воно і для чого,— каже Забрьоха.

— Так нащо ж ви мені против ночі таке говорите? Мене вже з-за плечей бере.

— Та я б і не говорив, так лихо припало!

— Та яке там лихо? Кажіть швидше, спати хочу.

— Але! кому спати, а кому й ні! — сказав Уласович та, здихнувши важко, поклонився хорунженку низесенько та й каже:— Віддайте за мене Олену, сестрицю вашу!

— Йо! — сказав хорунженко, задумавсь, став чухати потилицю, і плечі, і спину, а далі каже:— Побачу, що сестра скаже, нехай до завтрього, лягайте лишень спати,— та й пішов від нього.

Ліг наш Забрьоха спати, так йому і не спиться; жде світу — не діжде, щоб швидше йому почути, що скаже Олена... Ну, сяк-так дождались світу, повставали паничі і позіходились. Зараз пан Уласович і пита:

— А що ж ви мені, паничу, скажете? Чи наша річ до діла, то я б побіг мерщій та з старостами і явився сюди закон сполнити. Кажіть-бо?

Сопить наш хорунженко і нічого йому не сказав, тільки гукнув у кімнату: «Ану, сестро! дай нам поснідати, що ти там придбала».

Ввійшла з кімнати наньмичка, поклонилась та й поставила на столі перед паном Уласовичем на сковороді... печений гарбуз!.. Як розглядів наш Забрьоха таку пинхву, як скочить із-за стола, як вибіжить з хати! Аж тут батрак вже й держить його коня, і вже осідланого; він мерщій на коня та навтікача побіля хат; тільки й чує, що люди з нього регочуться; йому ще й більш стидно, ще й більш коня поганя, та як вибіг з хутора, розглядів: що за недобра мати? Щось теліпається на шиї у коня! Коли ж дивиться — вірьовка; потягнув тую вірьовку — аж і тут гарбуз сирий причеплений!.. Кинув його аж геть, а сам за нагайку, знай коня паня, знай паня... Одно те, що сором, а тут і такої дівки жалко, та ще ж ні ївши, ні пивши! От вже наш Ула-

сович і додому з гарбузом так і біжить, як біг до дівки, думаючи рушники брати. І самому лихо, і кінь морений, так насилу-насилу допхавсь додому аж опівночі і — як я розказував — мерщій ліг спати.

II

Смутний і невеселий сидів у світлиці на лавці конотопський пан сотник Микита Уласович Забрьоха, а об чім він сумував, ми вже знаємо... Еге! та не зовсім: хіба чи не дасть нам товку отсей, що лізе у світлицю до пана сотника? А хто ж то лізе? Що ж се він так там мордується? То піткнеться у двері, та й назад наші. Ота хворостина, що несе у руках, та його спиня: коли держить її поперед себе, то тільки ще ніс у двері ткне, а вже хворостина і обіперлась об угол; коли ж її волоче за собою, то зовсім увійде в світлицю, а вона за ним волочиться і чіпля його, як та сварлива жінка за п'яницею-мужиком; упоперек же і не кажи її всунути у світлицю, бо кріпко довга була. Лізе то не хто, як Прокіп Ригорович Пістряк, сотенний конотопський писар і щирий приятель пана сотника конотопського, Микити Уласовича Забрьохи, бо він без нього ні чарки горілки, ні ложки борщу до рота не піднесе; а вже на пораді, як Пістряк Ригорович сказав, так воно так і є, так і буде, і вже і до ста баб не ходи, так ніхто не переможе. Що ж то він за хворостину пре у світлицю до пана сотника? Але! лучче всього послухаймо, як і об чім вони собі будуть розмовляти, то тогді усе знатимемо. Та ще ж і те знайте, що пан Пістряк суть писар: дванадцять год вчився у дяка у школі: у год вчистив граматку [1], два годи вчив часловець[2], півчварта года сидів над псалтирем і з молитвами зовсім вивчив, та півп'ята года вчився писати, а цілісінький год вчився на щотах; а промеж тим, ходячи на крилас, поняв гласи[3], і єрмолойні догматики[4], і Сковородині херувимські, туди ж за дяком і піддячим окселентує і Павла чтеніє, коли небагацько закладок, утне на усю церкву голосно; а вже на річах так бойкий, що як розговориться-розговориться, та усе не попросту, усе з писання, так і наш отець Костянтин, даром що до синтаксису ходив, слуха його, слуха, та здвигне плечима, та й відійде від нього, кажучи: «Хто тебе, чоловіче, зна, що ти там говориш!» Оттакий-то був у нас у Конотопі писар, отсей Прокіп Ригорович Пістряк; так як стане він з паном сотником Забрьохою розмовляти, так ви тільки слухайте, а вже чи второпаєте що, не знаю, бо він у нас чоловік з ученою голо-

вою: говоре так, що і з десятьма простими головами не розжуеш.

Отже-то, як пан сотник бачить, що пан писар не влізе у його світлицю за тою довгою хворостиною, та й пита:

— Та що то ви, пане писарю, якого чорта до мене в світлицю прете?

— Та се, добродію, лепорт об сотеннім народочисленії, в наличності предстоящих по мановенію вашому, та — бодай вїн сокрушився в прах і пепел! — невмістим єсть в чертог ваш. Подобаєть або стіну протяти, або стелю підняти, бо не влізу до вашої вельможності! — сказав Пістряк та й почав знова возитись з тою хворостиною.

— Що ж то за лепорт такий довгий? Хворостина ж йому, мабуть, замість хвоста, чи що?

— Хворостина сія хоча єсть і хворостина, но оная не суть уже хворостина, понеже убо суть на ній вмістилище душ козацьких прехваброї сотні Конотопської, за ненахожденіем писательного существа і трепетанієм десниці і купно шуйці.— Оттак відсипав наш Пістряк.

— Та кажіть мені попросту, пане писарю! О, вже мені те письмо остило та опоганіло, що нічого і не второпаю, що ви кажете-говорите. Тут і без вас нудьга узяла, і печінки до серця, так і чую, як підступають,— сказав пан сотник, та й схилився на руку, та трохи-таки чи й не пустив слізочок пари-другої.

— Горе мені, пане сотнику! — казав Пістряк.— Мимошедшую седмицю глумляхся з молодицями по шиночкам здешної палестини і, вечеру сущу минувшаго дне, бих неподвижен, аки клада, і нім, аки риба морская. І се внезапная вість потрясе мою унутренную утробу, а паче і паче, єгда прочтох і уразуміх повелініе милостивого начальства збиратися у поход аж до Чернігова. Сіе, пане сотнику, пишуть, щадя душі наша, да не когда страх і трепет обуяет нами і ми скорбні падем на ложі наша і уснем в смерть; і того ради скритность умислиша, аки би у Чернігов, а хто вість? Чи не дальш іще. О горе, горе! і паки реку: горе!

— О горе, горе, Ригорович!

— О горе, горе, Уласович!

Оттак-то горювали пан сотник з паном писарем, що прислано їм предписаніе іти в Чернігов зо всею сотнею і зібратись зо всім прибором, і узяти провйонту для себе і коней на дві неділі. От як горюють пан сотник у світлиці, а пан писар за порогом, далі сей і вигадав — бо вже на вигадки завзятий був — та й каже:

— Соблаговоліте, пане сотнику, дати мені повелініе

о сокрушительном преломленіі сієї трикратно опоганівшої хворостини, я же нинє суть у ранзі лепорта, бо самі созерцаєте ясними, хоча і не вмитими, вашими очесами, що неумістим єсм з нею у чертог ваш.

Почухав голову пан Уласович, довго думав, далі й каже:

— Себто, по-вашому, переломити хворостину; так ти-бо кажеш, що се вже не хворостина, а лепорт об нашій сотні, так щоб часом не було натруски від старших; бо і сам здоров знаеш, що пан полковий писар щось до нас добирається і так і підгляда, щоб мокрим рядном на нас напасти.

— Не убоїмся, не устрашімся супостата зо усею його враждебною силою. Сего ради довлієть нам против нього бути мудрим і сіє послідне реченноє предписаніє неупустительно сполнити, і того для повели, вельможний пане, да сокрушу сію палицю.— Так, покручувавши уси і очі у стелю утопиривши, казав пан Пістряк, а далі бачить, що пан Микита йому ні пари з уст, бо й досі ще не второпав, що той йому каже, та й скрикнув: — Так ламати?

— Та ламай, пане писарю!

Хрусь! Пан писар і переломив хворостину. «Переломишася,— каже,— і се нині можу вмістити ся в чертог твій».— Та, сеє кажучи, і уліз у світлицю, і кланяється пану сотнику, і подає йому з двох рук по цурпалку, і каже:

— Подозвольте, приньміте!

— Та що ти мені отсе, пане писарю, тикаеш у вічі? Чи їх виштрикати хочеш, чи що? — питається його пан сотник, притулюючись до стіни, а, боячись, дума: «Чи не погнав Ригорович вп'ять химер, як було після перепою на великодних святках».— Що воно таке є? Кажи мені попросту, без письма!

— Сіе суть, пане сотнику, замість списка нашої сотні,— каже писар,— його вже не возмогох списати за дрижанієм десниці моєя, від глумленія пиянственного з вищеіз'ясненними молодицями і того ради узях хворостину і на ній назначенах коєгождо козака, і се суть вірноє число: у кожному десятці по десять козаків, а усіх таковых десятків суть такожде десять, слідовательно уся сотня, як скло. Соблаговоліте, пане сотнику, щот їй учинить по сій хворостині і лицем к лицю самую естественную сотню, зібравшуюся біля палестини Кузьмихи, кривої шинкарки, очесами обозріти.

— Еге, пане писарю! — каже йому пан Уласович.— Я б, пожалуй, соблаговолив, так ліків більш тридцяти не

знаю. Лічи сам і роби як знаєш, ти на те писар; а я усе опісля підпишу, бо я на те сотник, щоб не лічити, а тільки підписувати.

От і став пан Пістряк лічити; лічить-лічить, а у п'ятій сотні одного козака не долічиться.

— Що за притча? — аж скрикнув.— Сощитах, і були усі, і се єдин не обрітається. Ізиду і паки учиню перепис, хто з оглашенних не дав мені і пред очі ваші стати, біжа і скрися. Не хто, як, уповательно, Ілько Налюшня.

От і пішов надвір до козаків лічити, а пан сотник зараз кинувся до карватки з дулівкою та, не віддихаючи, журби ради, та й висмоктав її дочиста. Аж ось і пан Ригорович з своїми цурпалками лізе у двері, і веселенький, і швидше, щоб втішити пана сотника, і каже: «Не журітесь, добродію! Усе козацтво наше укупі, ні жоден не пошвандяв нікуди; ось де вони є». І прийнявся лічити — вп'ять у п'ятім десятку нема та й нема козака! Як затупотить Ригорович ногами, як ухвате себе за чуб, як почав коренити і батька, і матір, і увесь род того пресучого козака, який ховається, поки він лепорт унесе у хату до пана сотника. Як надворі ліче, так усі до єдиного, а у хаті ліче, то один, та усе у п'ятому десятку, так і щезне, неначе його злидень злиже! Вернувсь пан Пістряк до сотні, перелічив козаків — усі; вернувсь до пана сотника, лічить по хворостині, що кожного позарублював,— катма одного; хтось утік. Вп'ять вернеться до сотні, щоб тому, хто ховається, голову побити, так-бо усі якраз, а у світлиці по зарубкам нема одного. Та разів десять таке йому було привиденіе. Вже аж засапавсь сердешний, бігаючи з хати то в хату, то до сотні, то від сотні, що вже й пан Уласович убравсь, і зовсім вирядивсь, і вже шапку узяв, щоб іти до сотні, так у пана писаря один козак усе утіка, і хто такий — не звісно, бо усі на зборі і один одного держить за пояс, щоб не утік ніхто, поки їх по хворостині перелічують.

— Та годі тобі, Ригоровичу, шастатись. Ходім та удвох зо мною перелічимо. Коли там усі, а на хворостині нема одного, так кат його бери! нехай той і пропада, аби живі усі були.— Так сказав пан сотник та й приглядається пильно на писаря, чи до діла то він сказав і що чи не гримне він на нього за нісенітницю, як воно й часто буває.

Довго слухав се Прокіп Ригорович і пальцем поводив, а далі як цмокне, як підскоче, як крикне: «От сяя річ до діла! Утробою сожалію, що таковое мештаніе ізиде із глави моея і уклонися у дебрі пустинния. Та вам, пане сотнику, довліеть і полковим суддею бути за таковое не-

ограниченное і мудрое рішеніе, єго же і аз не возиміх. Ходімо же, батьку! Нині возвеселися утроба моя от цілості сотні і, скончавши діло, урем'я і подкріпленіе вчинити».

От і пішли. Агу! І наш пан сотник повеселішав трохи, що якось-то ні думано ні гадано, та придумав до ладу, та ще й так, що й сам Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський сотенний писар, та й той його за вигадку зроду вперше похваляє. А Ригорович іде за сотником, та своє гада, та дума: «Се на біду вже йде, коли пан сотник та буде розумніший мене. Нащо ж йому і писар, коли сам буде і видумувати, і підписувати? Отсе тільки не видно, що сам буде й писати, та, може, й на щотах викидати. Та не дамся-бо!.. Я йому хука усучу».

Підійшли до самого шинку Кузьмишиного, аж тут і сотня стоїть, і, поскидавши шапки, поклонились пану сотнику.

— Здорові були, діти! Чи всі ви тут? — спитав їх пан сотник і, узявшись у боки, обглядав їх оком, неначе облічував або розглядував кожного у пику; а він — я ж кажу — більш тридцяти ліки не знав, а козака ні однісінького у твар не знав і не тямив, хто з них Демко, а хто Процько.

— Здоров, батьку! — торохнула йому громада.— Усі ми тутечка-здесь до єдиного.

— А перелічи, писарю, чи не сховавсь який,— повелівав пан сотник, надувшись, як той сич.

От писарю Ригоровичу вп'ять біда. Усі козаки, і як стулив хворостину докупи, так і по зарубкам усі.

— Та який же там чорт мандрував, як я увіходив до пана сотника? — крикнув Пістряк з серця та аж ногою тупнув.

— Та тривай лишень, Ригорович! — сказав йому, усміхаючись, пан Уласович.— Адже і козаки усі, і з хворостини ні жоден не втікав. Се ти як переломив хворостину, так вона якраз на козакові хруснула. От ти, держачи її на дві половини, тим одного і не долічувавсь.

А козацтво, сеє слухаючи, як підніме регіт: «Так-таки, вельможний батьку, так!» — знай кричать і кажуть: «Оттакий, бачу, наш писар! О бодай його!»

— О бодай ви показились і з козаками, і з хворостиною, і з ліками, і з начальством! — кричав на усю вулицю Ригорович, а сам як не лопне з серця. Ухопив тую хворостину, поламав, потрощив її на шматочки та й кинув козакам у вічі, приговорюючи: «Цур вам, пек вам, осина вам; нехай вам стонадцять лихорадок і півтора стільки ж чирячок і болячок, коли знайшовсь уже розум-

піший мене. Нащо я вам?» Та й почав вп'ять з письма: «Ізийду у пустиню і уселюся у горах Араратських, у послідніх моря. Цур вам!»

От пан сотник його і спинив і, узявши за руку, і каже:

— Годі ж, Ригоровичу, не сердься. Уряди-годи довелося мені з тебе покепковати, а ти вже й сердишся. А тямиш, як мені підсунув лепорт, а я, нічого пак не вміючи писати, та на ньому сторч і підписав. А пан полковник і підписав, що,— каже,— конотопський сотник, пане Микито, ти єси дурень! Та я за те на тебе і не сердився, хоч ти і довго мені об тім докладки докладав і в вічі насміхався. Годі ж, годі! Ходімо обідати...

— Нехай вам сей та той із вашим обідом, окроме хліба святого. Бодай той подавився, хто таку мудрацію мені втяв!..— замотав руками наш Пістряк, усе сердячись, та й потяг не оглядаючись додому, та й бормоче сам собі: «Подавишся, як я тобі галушку піднесу... Підведу тебе під монастир... Буде у Конотопі сотник, та не Забрьоха... кланятимуться і Пістряку».

— А нам же яка порада буде? — загули козаки, дивлячись, що усе їх начальство чи переказилось, чи кат їх зна: писар, мов після дурману, повіявсь собі додому, а пан сотник понурив голову та теж потяг до своєї хати. От вертають пана сотника і питаються, що їм робити і для чого їх зібрали?

— А лисий дідько вас зна! — крикнув на них Микита Уласович, лаючи і в батька, і в матір.— Цур вам, відчепітесь від мене. Віймтесь собі, куди хочете, хоч на шибеницю. Який я порядок дам, коли писар сказився? У нього лепорт (се пан Уласович усяку бумагу узивав лепортом, не вміючи вимовити, чи там предписаніе, чи що, бувало); нехай,— каже,— чи не проспиться, бо він часто химери гонить, так тогді розтолкуємось, а тепер — ніколи.— Та й пішов тихою ступою додому.

На те дивлячись, і козацтво рушило: хто у шинок, хто у солому після такої муштри спочивати; а інші мотнулись на вгороди дівчат полохати...

III

Смутний і невеселий сидів собі на лавці, та вже не в світлиці, а у великій хаті, конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрьоха, вернувшись після огляду козацької сотні. До того лиха, що йому учора Йосиповна Олена, панна хорунжівна, піднесла, мов тертої під ніс кабаки, печеного гарбузця; що він після учорашнього дня ще не пив, не

ів, а тут ще не виспався; що треба йому збиратися з своєю сотнею у поход аж у самісінький Чернігів; та я ж кажу, після такої біди ще й нове лихо зіклалося йому, що розсердив свого сотенного пана писаря Прокопа Ригоровича Пістряка, а розсердившись, вже він не буде ніякої поради давати, як начальство прийме об чім лепорт чи як там його; тогді що чинити? От з такою-то бідою як йому і не бути смутному і невеселому? Еге! Сидить собі, сердека, у великій хаті на лаві, кінці стола, голову понурив аж трохи чи не до колін! Сидить вже він не час і не два... аж ось із кімнати і обізвалась до нього наньмичка:

— Чого-бо ви, паниченьку, сумуєте і сидите мовчки? Чи не пора вже лагодити обідати?

— Не хочу! — сказав Уласович, та й здихнув тяжко та важко на всю хату, і підпер голову рукою.

От наньмичка, погодивши, і вийшла з кімнати та, дивлячись на нього веселенько, як тая ясочка, і каже:

— Або, може, ви вже пообідали, так, може, або скатись хочете... абощо?..

— Не хочу! — один одвіт дає Уласович і не дивиться на неї.

Посупившись, вернулась наньмичка у кімнату та й сіла у куток, ворчачи. «Отто вже, мабуть, був у попа, та, мабуть, там і обідав, бо вже ті попівни хоч до кого, так підіб'ються». І усе, сидячи собі, знай коренила попівен.

А Микита Уласович знай собі, сидить і дума про своє. Аж ось... рип!.. хтось увійшов у хату... Пан сотник зирк!.. Аж то ввійшов не хто як наш Ригорович. Мабуть, відсердився? Ні, він не відсердився, а прийшов з хитрощами до пана Микити; ось слухайте, що тут буде... От, увійшовши, та мовчки і став біля дверей.

Не зрадувався ж і пан Уласович, як вздрів щирого свого приятеля, а пуще тим, що думав собі: «От теперечки вже він не сердиться і дасть мені пораду у моїй біді». Так Ригорович-бо не туди гне: як став біля дверей та і став, і мовчить собі, і ні пари з уст не пустить.

— Що скажеш, Ригоровичу? — питав писаря пан сотник, а той йому одвіт дає, не сходячи з місця:

— А що повелите, пане сотнику?

— Та ну собі у болото з своїм сотничеством! Хіба не знаеш моєї натури? Перед козаками так я сотник, а ти писар; а коли ми удвох у хаті, так ми собі брати. Сідай же, будемо обідати,— так казав Уласович.

— Дякую! Я вже обідав.— Та й кивнув головою Ригорович, сеє кажучи.

— Отто вже й бреше! — каже сотник.— Так сідай-таки,

я обідатиму, а ти пий дулівку; що за мудра, торішня, ще тільки на сім тижні почали, так там така, що і п'єш — і хочеться.

— Ізпих тресугубую чашу бідствій,— сказав, здихнувши, писар,— і вже не могу вмістити боліе суетливої дулівки, да не когда обрящеться во устах моїх яко полинь.

— Та що бо ви, пане писарю,— став до нього сотник люб'язно говорити,— якого чорта і досі на мене адом дишите? За віщо і про віщо? І сам старий циган не розбере.

— Не ліпо єсть, пане сотнику, совокупляти фараоницькое всевоїнство з нами, правовірними. Тут і без цигана можна возгребіе сотворити. Єгда поднесоша мені тресугубо треклятую пинхву, убо что єсм після сього? Аки конь і меск! Тьфу! Паче і обаче!

— Та яка ж там, пане писарю, пинхва? От тільки що ти не второпав тієї проклятої хворостини...

— Да погибнеть она з шумом в пещі огнепалящій! А вам було, пане сотнику, дивлячись на моє глумленіе, мовчаніе учинити і не при громаді, аки лев рикающе, вознепщевати на м'я, но особ мене появше, повідати було мені істину, да не возсміються надо мною наші козаки і рекуть нині: «Писар наш суть дурень: не вмів розібрати, що хворостина суть удобосокрушаемая». Адже я вам добре ще в світлиці повідав: п'ян бих і не ізтрезвихся еще во оное урем'я; і аще руці мої дрожаша, аки древесне листвіе, то якова бисть глава зо всіми помишленіі? Бисть яко треволненное море. Того для подобало було вам, пане сотнику, всп'ять зря, покрити прегрішенія брата вашого; сиріч устами ко вуху повідати йому, а не во все козацькое услишаніе.

— Отже, твоя правда, Ригоровичу; тепер я і сам бачу, що воно так є,— казав наш Уласович. А се було завсегда так: що що Пістряк не здума, що не скаже, то вже пан сотник мерщій і каже: «Так, так воно є». От як і тепер підтакнув і, дивлячись йому у вічі, побачив, що се Ригоровичу — як по губам вареником з маслом; от і став сміліш з ним розговорювати і зашучувати і каже: — Сідай же, приятелю; якого-бо ти чорта там біля порога маячиш, як той цуцик на вірьовці? Іди ж, іди; сідай біля мене; я буду обідати, а ти тягни дулівку. Пазько! А внеси лишень повну носатку дулівки! — Вийшла Пазька з кімнати і, переходячи через велику хату, вже веселенько глянула на свого панича. А Прокіп Ригорович думав-думав, далі став по хаті ходити і співа собі під ніс псальму: «Склонітеся, віки, со чоловіки»; а далі як бризне шапку об землю, як здихне, та й підійшов до пана Уласовича і, закручуючи уси, став йому казати:

— Єй, істинно, не лгу. І да пожреть мене общая матер наша земля на соньмищі, аще збрешу хоч півслова. Не довлієть ні єдиному начальнику угобзення творити своїй десній руці, сиріч писарю; понеже і поєлику; усяк чоловік імать главу, глава імать розум, розум імать волю, а сія рекомая воля повеліваєть і десницею, і шуйцею, і усяким членом. Но сіє суть приклад і сицевоє розумініє: чоловік — Конотопська сотня; глава — пан сотник; розум во главі — аз, мізерний писар; аз імію волю, сиріч дарованіє написати бумагу, так що неглі і сам полковий писар утне подобную. Аще лі убо чоловік не повинується главі, уне їй єсть... такожде і глава розуму; во оноє урем'я імать биті см'ятеніе і содроганіе; тако і зді: аще сотня не імать повинутися пану сотнику, а сей вопреки імать творити мені хуждшему і, що паче усього, не прикривати його незнаній, но еще і глумитися? Оле! пощо я й на світі пребиваю?

Та наговоривши такого, сів на лавку і рукою підперся та й журиться. А Микиті Уласовичу його і жалко стало, і каже йому:

— Коли правду, братику, сказати, то я не второпав нічогісінько, що отсе ти мені розказовав; бо се, бач, з письма, а ти знаеш, що я його не втну і що воно мені зараз завадить, як хто з ним до мене підвернеться. Зділай же дружбу, не сердься на мене, та з серця не говори мені з письма, а кажи просто. Тут і так, не тобі кажучи, лихо та ще з лихом, а тут ще у поход іти... Ось давай про се толковатись, що нам по тому лепорту робити...

— Чортзна-бо що ви говорите,— загомонів писар на пана сотника,— чи подобаєть же от начальства до подчиненності писати лепорт? Повелініе. Несметноє множество разів казах вам, і се усе всує.

— Та усе ж то лепорт, не що більш. Я рад, що й лепорт витвердив, а другого, що ти кажеш, так я не вимовлю. Так кат їх бери з лепортами, а от давай товкуватись, як у поход збиратись. Адже сотня уся, то й добре; ну, дальш кажи, що робити?

— Гм, гм! — став кашляти Ригорович, як згадав, як він лічив сотню. От і став під нього підкопуватись, щоб пана сотника втопити, а самому... Ну, та не будемо поперед розказовати, а слухатимемо, як там було; отже, він і каже: — Що повелить пан сотник, маю невпустительно сполняти.

— Та зділай милость, Ригоровичу, годі мені сього докладати! — казав пан сотник та й сіда за стіл, бо Пазька внесла обідати і повну носатку дулівки.— Сідай,— каже,— зо мною; а коли не хоч обідати, так тягни дулівку та об ділах мені не докучай.

От сотник мовчки обідає, а писар сидів-сидів, мовчав-мовчав, далі за ложку та у ту ж миску... та й почав, як він каже, сокрушати перш борщ гарячий з усякою мілкою рибкою, та пшоняну кашу до олії, далі захолоджуваний борщ з линами, а там юшку з миньками та з пшеничними галушечками, та печені карасі, та більш і нічого. Хоч наш Ригорович і обідав дома не менш того, що тепер їв і в пана сотника, так йому се нічого: він у дяка у школі вчився, так за голос, що, було, як на обідах підніме, так як той дзвоник, на усю вулицю чути, що аж у вухах лящить, так його пан дяк, було, по обідам і водить; то з ними привчився і наш Ригорович, і йому не страшно було хоч шість обідів обідати; так тим-то із Уласовичем, як побачив добру страву та ще з свіжою рибою, так і прийнявсь молотити, неначе ще нічого зранку і не їв.

Як їв, їв добре, що аж за вухами лящало, далі схопив носатку, та, не наливаючи у карватку, так з неї усю дулівку й вицідив. Далі, уставши з-за столу, подяковав богу і хазяїну, сів на лаві, викашлявсь, уси розгладив і каже:

— Добрия ради трапези і преотмінния дулівки предаю вишному забвенію прискорбіє моє. Да не пом'янеться к тому треклятая хворостина, преломленієм своїм похитившая було єдиного козака. Цур їй! Да пребудеть вона трєсугубо анахтема проклята і да згорить в пещі халдейській, а ще лучче, як в гиєнні огненній. Давай же діло говорити і діло творити. Да будеть вам, пане добродію, відомо, що нам невозможно у поход виступати! О! — і почав карлючки гнути.

— Йо! — аж скрикнув пан Уласович з радощів, і підбіг до нього, щоб випитовати, і каже: — Як же се можна? А лепорт?..

— Але! Ви таки усе своє,— каже Ригорович.— Вам хоч кіл на голові теши, то в вас усе лепорт. Ну, дарма! Хоч би вони як не розписовали, а нам не можна йти: нам не суть удобно, нам ніколи!

— А чому ж нам ніколи? Зділай любов, розжуй мені і сеє слово: чому нам ніколи?

— Гм, гм! — викашлявшись і подумавши, казав Ригорович.— Яковая нам соприкосновенность до Чернігова і до самої полкової старшини, аще мир весь погибаєть?

— Як се то? — злякавшись, питав пан Микита.— Від чого мир погиба? Що ж се таке? Я, конотопський сотник, та й не знаю, що мир погиба? Та кажи-бо, будь ласка, від чого він погиба і чи не можемо його як-небудь оборонити або підперти?

— Погибаєть! — здихнувши, каже Пістряк.— Всім зрящим і дивующимся, ніхто же о помощі не радить. Зріте, па-

не сотнику Уласовичу, і ужасайтеся! Три седмиці і пол дождь не спаде, і земля не одождися, і небо заключися; вся перетворишася в прах і пепел, вся прозябенія ізсохоша, і єдиная пиль носиться у нашій вселенній і — о горе мні, грішнику! — пиль сія водворяється в непорочнім доселі носі моєм і дійствуєть чиханіем, подобно аки би от шохновенія нестерпимия і треокаянния — тьфу! — кабаки, от нея же чист бих і непорочен от утроби матере моєя до зді. О горе!

— Так від чого тут миру погибати,— казав пан Забрьоха,— коли ти, пане писарю, чхаєш?..

— Але! чхаєш! — покрутивши головою, казав Ригорович.— Чхнеть і не тільки я, та хоч би сам полковий писар, та що то й казати: чхне і наш найясніший і найвельможніший пан гетьман, як оная зломерзкая кабака возгніздиться у носі його ясновельможності, а її, окаянної, подобіє суть сицевая пиль, вітром возметаємая. І аще не сотворим внезапного одожденія, усе ізсхнеть і погибнеть! зеліє і злак ізв'яднеть, і не будеть хлібенного проізрастанія; тогді і ми не точию возчихаєм, но і умрем от глада і жажди внезапною смертію. Розумно вам реку: подобаєть одождити бідствующую землю нашу!

— Отже, я тільки через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, мені говориш. Адже ти кажеш, що дощу в нас нема? Так що будемо робити? Чи ми можемо сили небесні знати і можемо зробити, щоб дощі йшли?

— Можемо! — закричав на усю хату наш Пістряк, а далі як стукне кулаком по столу і ще дужче крикнув: — І паки реку, можемо.

— А кажи, кажи, пане писарю, як? Я і конотопський сотник, а щось і досі сього не знаю,— питав пан Забрьоха.

— Внимайте, пане сотнику! Та, будьте ласкаві, Микито Уласович, уторопайте, що я вам казатиму, щоб мені по десять разів не товкти вам одного. Є на світі нечестивії баби, чаятельно от племене хананського, по толкованію, канальського, іже вдашася Веельзевулу і його бісовському мудрованію, і імуть упражденіє у відьомстві, іже ночним уременем, нам возлежащим і сплящим, сії нечестивії ісходють із домов своїх і, воздівше на ся білую сорочку, розпускають власи свої яко вельблюжії, і, пришедше до сосідських і других жителей пребиваній, увходють у кравницю, просто рещи, хлів, і імають тамо крав, і доять і їх, і кротких овечат, і бистроногих кобилиць, і сук злаго собачого ісчадія, і, что реку? воздояють дряпливих кішок, вредоносних мишей, розтлінних жаб... і усякое диханіе ползущее і скачущее, імущее, млековмістимия устроєнія, доять їх токмо нечестивим ізвісним художеством; і собравше усі сії млека,

диявольським обаянієм претворяють оное у чари і абиє производять усе по своєму наміренію, яко-то: викрадають сущих младенців з утроб матерних і влагають ув ония або жабу, або мишу, або єще і щеня; поселяють вражду і роздор проміж супружнього пребиванія; возбуждають любовное преклоненіе у юноші к діві і от ония к оному, і прочее зло неудоборекомое; а паче усього затворяють хляби небесні і воспрещають дождеві орошати землю, да погибнеть род чоловіческий. Чи понятно вам теперечки, добродію, відкіль сія напасть постиже нашу палестину, яко не імами ні краплі дощу, даже і до днесь? Нуте-бо, не позіхайте та кажіть: чи урозуміли глаголаніе моє?

— Аякже! Хоч і по...зі...хаю, а усе урозумів. Ти отсе мені розказував, що в нас чи дощу нема, чи що?

— Так, так. Но через кого сіе бисть?

— Чи через... жаб, чи... через кого... я щось не розслухав.

— Та яких там жаб? Через відьом, через відьом, реку вам.

— Та цур їм, не споминай їх мені, пане писарю! Хоч ще до вечора і далеко, а як налякаєш мене, то я усю ніч буду жахатись і не спатиму: усе відьом буду боятися.

— Та нам не подобаєть їх устрашатися, а довлієть іскореняти до третього роду.

— Як же ти їх, Ригоровичу, скорениш? Ти за неї, а вона перекинеться клубком, кинеться тобі під ноги, зіб'є тебе та й щезне. Хіба ж не бува сього? Чи мало старі люди такого розказують, так що, наслухавшись, цілу ніч дрижаки спати не дадуть.

— Не точию старії люди, но і аз може вам повідати про таковоє глумленіе. Єдиножди, вечору сущу, парубоцтво яша м'я і поведоша на вечорниці, ідіже ядохом, гуляхом довольно, а пихом без міри, єлико можаху; і єще мені у твердості сущу, ідох у своє містопребиваніе і, не доходящу ми хижини старої Цимбалихи, внезапу під нозі мої вержеся нічтось; глава моя закружися, і аз шатахся і мотахся сімо і овамо, і не могущу ми удержатися, падох аки клада і успох, і спах тамо недвижим, аки мертв, дондеже возсія утро. Сиє ж бисть не іноє, яко навожденіе преокаянної відьми. Подобаєть убо їх добре привтюжити, да ізлиють дождь із своїх сокровенностей і да оросять землю.

— Як же нам, пане Ригоровичу, за них узятись, щоб вони вернули дощі і щоб нам не наробили опісля якої капості?

— Не устрашимся і не убоїмся! — сказав пан Пістряк.— Блаженния і вічния слави достойния пам'яті прісно-

поминаємий родитель ваш і отець, Улас Панасович, велеліпний пан сотник прехваброї Конотопської сотні, єго же мудрому управленію уся вселенная дивовася,— і да почиєть над ним земля пером,— той з сими бабами єгипетськими, просто рещи, відьмами, управлявся благочестиво-мудренно. Довліеть і вам, добродію, по приміру оному невпустительно сотвореніе учинити.

— А що ж покійний панотець з ними робив? Кажи лишень, може, і я теж зумію зробити?

— Частопоминаємий отець ваш їх возхищаше і у річці топляше. Аще кая суть відьма, та не погрязнеть на дно річное, аще і камень жерновний на виї єя причеплють; аще же непричасна єсть злу сему, абиє погрязнеть у воді. Повеліть, пане сотнику, чи топить їх?

— Та топить їх! Нащо ледащо жалувать? — рішив Уласович.

— Благо єсть,— каже писар,— утру сущу повелю уся устроїти, яко же обичай при такому казусі буваєть, і усе будеть благоліпно; а у Чернігов вже не підемо?

— Та ні, пане писарю, не підемо. Тільки... як би відкрутитись від них?

— Та відкрутимося, пане сотнику; і сего ради абиє немедлінно пошлемо гінця пішки, кривого Ілька Хверлущенка, да шкандибаєть до вишшого начальства з лепортом, що нам не можна у поход іти, занеже ми обаче погружаємо відьом у бездну нашого ставка, іже тщаться погубити увесь мир, сокривше дождь у сокровенностях своїх.

— Добре, добре, пане писарю, отсе ми дуже мудро придумали. Ідіть же та пишіть лепорт, а я щось, розговорюючи з вами, кріпко спати захотів. Мав було розказати і про свою біду, так не здужаю, так і куняю...— Так казав пан сотник, кріпко позіхаючи.

От Прокіп Ригорович пішов порядок давати, як завтра відьом топити, а Микита Уласович ліг спочивать та напе-ред троха чи й не ськавсь.

На руку ковінька нашому пану Пістряку. Зробив з паном сотником, що йому треба було і чого йому давно хотілось. Пошив у дурні, підвів, щоб не слухав предписанія начальства, не йшов у Чернігов, може, від татар або від ляхів відбиватись; а поки кривий Хверлущенко з одною ногою дошкандиба і начальство прочита лепорт, що пан конотопський сотник, замість діла, прийнявсь відьом топити, подума, що він то був нерозумний, а то вже й зовсім одурів... «Певно, його змінять, а сотником настановлять... вже ж нікого більш як мене». Так дума собі Ригорович, та, кахикнувши, як пан дяк, збираючись читати полунощницю, дума:

«І ураговим бабам і молодицям, хто мені яку капость робив, або... тее-то... не сотвориша послушанія... знаю таківських... усім віддячу, позаполіскую їх добре! Спасибі, що мій дурень гне шию і лізе у біду, як віл у ярмо. Тепер, Прокопе, тільки паняй!» Далі здихнув та сам собі аж голосно сказав: «Зіло для нашого братчика, хитрого та розумного писаря, любезное діло єсть, егда начальствующий такий дурень, як наш пріснопоминаємий пан Забрьоха! Не оскудіє і десниця, і шуйця і восполняється кишеня і скриня. Не вменши, боже, таківських!»

IV

Смутно і невесело було раз уранці у славному сотенному містечкові Конотопі. Хоч до сход сонця, поки ще й місяць негаразд сховався, і піднявсь було по усім вулицям гомін, бігання, крик, галас; та й стихло, і увесь народ щез, так що ні по хатам, ні по вулицям нема нікогісінько, мов у шинку на великдень перед вутренею. Тільки й чути, що корови скільки є духу ревуть, затим, що хазяйки не йдуть їх доїти і не думають виганяти їх до череди; телята по хлівцям, чуючи, що їх матки ревуть, мекають і подають голос, ніби просячись, щоб і їх швидше випускали; овечки мекекекають; кози собі теж за ними, та тупотять, та бігають по загороді, шукають, куди б то вискочити і за собою овечат повести; коні ржуть на усе село, аж луна по зорі йде; по хлівцям гуси кгекгекають, качки кахкають, квочки кудкудакають — бо усякоє диханіє без чоловічої помощі стражда; а чуючи такий гвалт, собаки то брехали, а то вже стали вити; малі дитинята, такі, що ще не здужають ходити, лазять круг своєї запертої хати та, учепившись рученятами за приспу, силкуючись, підніметься на ноженята та знайде на приспі скіпочку, та, узявши у рот, і смокче замість кістки, та як стане у руках її поворочувати, не вдержиться та... плюсь вп'ять на долівку, та й заплаче; а тут цуценя, ходячи близько, знаєш, і собі голодне, підійде та й облизує йому слізоньки і край носа, і в роті язиком вилиже, то тут дитина, не вміючи оборонитися від цуценяти, ще й дужче заголосить, думаючи, що хто-небудь прибіжить його оборонити і обітерти... Так що ж бо! Хати по усьому містечкові позапировані; вози, плуги, борони, рала, де були звечора поналагоджувані, так собі і стоять; воли, поївши свою соломку і бачачи, що ніхто їх не напова і не запряга, позринали і пішли собі по вулицям і де не вздрять калачики або ромен і усякий бур'янець, то там і пасуться...

Біля дякової школи — хоч би тобі один школяр! І пан

Симеон, дожидаючи їх, ходить біля школи, лагодячись на похорони і споминаючи про кутію з медом, та пильненько призирається на двір старого Кирика, що вчора вже і маслосвятіє над ним правили, так чи не куриться в нього з труби, що, може, вже і обід варять, коли вже він вмер; так ба! і труба не куриться, і у дворі ніхто не шастається.

«Еххе, еххе! Негли возстанеть от одра болізні?» — дума пан Симеон і розсуждa, ходячи по надвір'ю, які то люди тепер тугі на здоров'я та довговічні стали; спом'яне про холеру, як-то їм тогді було мудро жити, та здихне важко, увійде у хату та й стане різки в'язати на школярів, щоб над ким-небудь серце своє зігнати...

По вгородам бур'янець і величенький, та ніхто ж то його і не дума полоти, хоч сапки і лежать біля нього; а промеж грядок з розсадою, та буряками, та прочою овощою добре справляються, хрюкаючи, свині з поросятами, і байдуже, щоб що-небудь хазяйкам зоставити: усе повиїдають і носом копають такі нові грядки, що лиха матері опісля них хазяйка і у два дня улад доведе; а тепер нікому їх і вигнати, бо нема нікого... Та й що то: і у самих шинках пустісінько; шинкар дріма собі на лаві, бо нікогісінько, не то щоб горілку пити, та й жінки з невістками нема, так тим-то ніхто йому не боронить і дрімати; посудина в нього, як ще звечора попереполіскував та порозставляв, так вона і стоїть, і ніхто не навернеться у шинок і ногою...

Та чого ж це так у славному сотенному містечкові, у Конотопі, чого так стало тихо і смутно, що не чути ніякого ні від кого гласу? І ні на одній вулиці не зострінеш ні одного чоловіка, неначе — нехай бог милує! — усі люди у усім містечкові повмирали або — і то не лучче смерті — кримські татари похапали? Де се вони подівались, що повідбігали і хазяйства свого, і діточок манесеньких? Та нехай би вже жінки: їм хоч цілий день, зібравшись у кучу, теревені правити, а що мужики їх та діти без обіду, так то їм і дарма; а то ж і ні одного чоловіка не зострінеш!.. Де ж то вони є? Еге! Аж ген-ген усі зібралися круг ставка та й дивляться... А на віщо дивляться, так гай, гай! Такого привиденія навряд чи є хто у нашому селі самий старий, щоб тямив, яке теперечка буде у Конотопі... Та що ж там таке?

Посеред ставу убито чотири палі товстеньких, а угорі позв'язано вірьовками, та вп'ять якось-то хитро та мудро попереплутовано; та у кожній палі угорі дірка продовбана і туди вірьовка просунута... А по ставку їздять люди у човнах, а вони не рибалки, бо в них на човнах не сіті і не в'ятері, а теж вірьовки... А що на березі, так там-то отто увесь народ із славного сотенного містечка Конотопа іще зіб-

равсь, як і сонце не сходило, і місяць негаразд зайшов... От там-то і матері, що покидали і хати, і маненьких діточок, і поросяток, і птицю, і коровок, і по печам не топили. От там-то і чоловіки, що покидали дома недужих жінок і скотину і позабували, що треба у поле їхати... Усі, усі позбиралися дивитися, яка тут буде проява...

Та чимало ж їх тут і було! І по всьому берегу, і кругом по горбикам, от як зерна у мішок набрати, так їх там тісно було. А хлопці та підпарубочі, котрим із-за людей нічого не видко, так аж на верби позлазили і вкрили їх, мов ті галки...

А крик, а гомін від того народу, батечки! Неначе вода шумить, як у повідь греблю прорве; усі, усі разом говорять, і ніхто нікого не слуха, а вже ніхто, як наші жіночки-цокотухи! От там-то і шинкарка з невістками своїми, що без них тільки шинкареві і виспатись; говорять, щебечуть, розказують: хто вчора був у них у шинку, на скільки випив за гроші, на скільки хто набор узяв, хто що заставив, хто з ким і як полаявся, кого прийшла жінка та заняла з шинку, хто жінку у потилицю погнав і очіпок з неї збив, що волосом на всю вулицю засвітила; як дівчата, обманюючи, замість буцімто батькові, для себе купують горілку, та по вгородам нищечком з парубками п'ють, та, понапивавшися, перекидалися, та боролися, та... «Годі-бо! Не усе розказуй!» — загомоніла шинкарка на невістку, так та й замовкла; а щось, мабуть, добре хотіла казати...

А там, з другого кінця, край верб, школярі, замість того щоб у школу йти та кому з часловця, кому з псалтиря стихи твердити, а кому мно-тло складати, вони, зібравшись у купку, та сконпоновали віршу на свого дяка, та нищечком на шостий глас і виспівують:

Прийдіте, усі прихожани,
Подивітесь, наші всі дяки п'яні,
А найбільше Симеон — обаче,
Од горілки нічого не баче,
Й на криласі не вміє співати,
І псалтиря забув читати,
Тільки й вміє школярам субітки давати.
Днесь дячиха раз йому голову мила.
А, ізмивши, світло погасила...

Як же вріже їх на сім слові пан Симеон різкою, що з дому приніс; та як пожене їх нею до школи, а сам, поганяючи їх, божиться, що за сію прикладку, опріч субітки, що по закону подоба, буде їх шкварити що в бога день цілий місяць...

А там, біля млинка, от там що діється! Гай, гай! Аж тридцять козаків, хто з пікою, хто з нагайкою, хто з добрим

кием, хто з вірьовкою, а хто з колякою, та усі ж то держуться міцно за вірьовки, а тими вірьовками зв'язано аж сім баб... А що то за баби, так я вам розкажу.

Перша — збудь-вік Пріська Чирячка, змолоду не раз сиділа у куні, позводила на той світ аж трьох мужиків і усю худобу попереводила на зілля, та коріщі, та на усякі ліки, та й лічить людей чи від лихоманки, чи від гризі і від заушниць, бо вона змолоду давила зінське щеня; зніма остуду, переполох вилива, злизує від уроків, соняшниці заварює... і чого то вона не знала? І до неї з усіх місць, аж верстов за двадцять, наїжджали болящі; то іншому, кому жити, то й поможе, а кому вмерти, то зараз після її води і вмре; то Пріська і каже: «Не так він недужав, щоб йому животіти!» Раз пан Пістряк та просив її, щоб дала йому любощів, щоб його усяка чи дівка, чи молодиця, на яку оком накине, щоб його полюбила; отже ж то випив тих любощів та й пішов на вечорниці, та тільки було що розходивсь... як же йому завадить, так і додому не добіг. От з того часу і став на неї гонитель!

Друга була Химка Рябокобилиха, стар чоловік, замирала на своїм віку; і вже коли в кого що пропаде, то й не думай іти до ворожки: вона самій умілій брехню задасть, а скаже на того, на кого хоче та на кого сердита. А їй як не вірити, коли вона, замиравши, бачила, яке на тім світі є мученіє і злодіякам, і табашникам, і брехунам, і мандрьохам; так, було, кого і до ратуші приведуть, піймавши на бакші з огірками або у коморі з салом, та коли Химка скаже, що не він вкрав, то, було, зараз і пустять та приньмаються за того, на кого Химка скаже, хоч його тогді і у селі не було. Оттак було сказала раз і на пана Пістряка — що то! і старшини не минула! — що буцімто він у чоловіка бджоли підрізав. Воно йому так і минулося, звісно, як писарю, тільки вже він на неї з тії пори націлив.

Третя — Явдоха Зубиха, стара-стара та престаренна! Але старі діди, що вже насилу ноги волочуть, та розказують, що ще як були вони підпарубочими, так вона вже і тогді така стара була, як і теперечки; так що, коли б не збрехати, було їй літ п'ятдесят зроду. І кажуть про неї люди, що вона як удень, то і стара, а як сонце заходить, так вона і молодіє; а у саму глупу північ стане молоденькою дівчинкою, а там і стане старіться і до сход сонця вп'ять стане така стара, як була учора. Так вона як помолодіє, то й надіне білу сорочку і коси розпустить, як дівка, та й піде доїти по селу коров, овечат, кіз, кобил, собак, кішок, а по болотам жаб, ящериць, гадюк... Уже пак така не здоїть, кого задума! Хоч і ні за що, і нічого нема, то вона таки возьме своє,

Раз пан писар Ригорович читав перед громадою якесь-то предписаніє від начальства і хоч перед тим днів з п'ять кріпко курив, а тут складав добре і вже було по верхам узявсь, як ось і йде Зубиха та й глянула на нього, і гільки і всього, що всміхнулась; так що ж? він зараз бумагу об землю, підтикався та й давай вегері скакати перед громадою. Сміху було такого, що не то що! Та з того часу і став пан Пістряк тільки хоч трошки погуля, то зараз і пожене химери. Оттака-то була ся Явдоха.

Четверта — Пазька Псючиха, не з так стара. Так та усе нишком, не хвалячись, чаклує. Тільки і бачать її, що як усі полягають спати, а вона й вийде надвір та й махне рукою. То куди махнула, туди і хмари підуть. А хто б то до неї не прийшов, щоб або поворожила, або дала яких ліків, або хоч що-небудь таке, так хоч що б їй поклону не приніс, нічого і не озьме, і каже: «Я нічого не знаю; ідіть собі геть!» Ну-ну! Така-то й не зна!

П'ята була Домаха Карлючківна. Як ще змолоду дівовала, так така була хороша, що й розказати не можна. Зростом собі невеличка: хоч у яку хату ввійде, то головою стелі достане; суха та цибата; на голові волосся, як на кужелі вовна; а коли роззявить рот, так і лопата улізе; нісочок, як у рябця; а як дивиться з Конотопа очицями, так одним у Київ, а другим у Білагород, та й ті мов сметаною залеплені; а личком біленька, як чумацька сорочка, та ще к тому мов граблями уся твар її подряпана. От з такою-то красою дівовала вона, дівовала; перш жадала поповичів, далі спустила на писарів з ратуші, забажала опісля вже і хлібороба, так ба! і личман не дивиться! Нічого робить! пов'язала сіду голову, перейшла жити у пустку, що на леваді, над болотом, та й стала чаклувати та людям капості робити! Вже і не думай її ніхто заняти! Ось тільки не поклонись їй звичайненько, або пхни не бачачи, або що-небудь, то зараз і залящить: «Будеш мені, песький сину, тямити; тривай лишень!» То так і є: або, ходячи, спіткнешся, або за обідом подавишся, або п'яний що-небудь загубиш, а вже не минеться так тобі: хоч — як там кажуть — не тепер, а в четвер, хоч через год, тільки вже не пройде тобі даром. Аж страшно більш про неї і розказовати. Цур їй! ще щоб не приснилась...

Шоста була Векла, старого Штирі невістка, а сьома Устя Жолобиха; так нехай вже хто інший розказує, а мені ніколи: чогось конотопський народ загомонів і закопошився, і комусь розступаються і дають до ставка дорогу, так вже пак не до поросят, коли свиню смалять.

V

Смутний і невеселий, надувшись, як той індик перед індичкою, хваброї Конотопської сотні пан сотник, Микита Уласович Забрьоха, іде до конотопського ставка. Хоч на ньому і черкеска синя з позакидуваними назад вильотами і татарським поясом підперезана, і ножик на ланцюжку за нього застромлений, і пика вмита, і борода виголена, і на голові шапка, та як йому були очі заспані і надуті, то й видно було, що він цілу ніч гуляв. Та й правда ж була: з журби цілісіньку ніч смоктав носатку, а Пазька, паньмичка його, знай доливала. Так після такої роботи, коли не виспишся, то й будеш довго чмелів слухати; я вже се знаю. Так куди ж йому не бути смутному і невеселому? Хоч і підійшов до людей, що перед ним усі шапки познімали і поклоняються йому, а він іде собі, надувшись, і ні на кого і не дивиться, тільки щоки роздува, щоб усі знали, що він тут-здесь є старший.

От підійшов до ставка, кинув оком сюди-туди та й крикнув грізно:

— А що?

— Совершеніє уготовася,— відізвавсь до нього Конотопської сотні писар, Прокіп Ригорович Пістряк, стоячи біля калавурних, що стерегли низку відьом, і придивляючись пильно, щоб котра з них, перекинувшись або сорокою, або свинею, та не дала б дьору; а як почув гомін свого начальника, так зараз, знявши шапочку, і підійшов до нього, і поклонився йому низенько, і каже: «Вожделінного умоізступленія, з дневним містопребиванієм, вам, пане сотнику, утресугубляємо!»

— Спасибі! — сказав голосно Уласович, не розчухавши, що йому наговорив пан Пістряк, теж не вмівший до ладу слова сказати, а так, що на ум збреде; та при тім слові тільки трохи підняв шапку з голови та мерщій її і наплюснув вп'ять на голову, та й сказав повагом, усіх озираючи і ні на кого не дивлячись: «Здорові!» А се вже звісно, і усюди так поводиться, що чим наш начальник дурніший, тим він гордіший і знай дметься, мов шкураток на вогні.

— Здоров був, батьку, вельможний пане сотнику! — заклекотіла громада, загули чоловіки, залящало жіноцтво, запищала дітвора, та й поклонились йому низесенько...

От Ригорович і шепче пану Микитові на вухо:

— Сотворяйте ж ділоначинаніє, угобзіте у нашій палестині порядок...

— Цур дурня та масла грудка! — шепнув йому на відвіт

пан Уласович. — Як мені укобзити, чи як там, коли нічого і не второпаю, що се таке і є.

— Так не творіте ж мені возклоненія ні у єдиній ділі! — сказав писар та й пішов до свого діла.

Еге! Та хоч наш пан сотник Микита Уласович і не мав дев'ятої клепки, та ще таки стільки глузду стало, щоб розібрати, що коли, каже, не піп, то й не микайся в ризи. Зовсім не тямив діла, так і не вередував вже нічого, не так, як наш генеральний суддя, нехай царствує! Той, було, і не думай його зопинити: чи до діла, чи не до діла, знай, підписує, що попада. Писар, було, зопиняє, так де! «Не хочу, — каже, — щоб діло валялося; підпишу, от йому і кінець!» То, було, писар, коли тільки побачить, що суддя у колегію йде, зараз і хова усі бумажки, а то він їх усі зараз і попідчищує. Раз — о, сміху було! (я ще служив тогді у колегії і вчився склади писати, бо був ще хлоп'я по дев'ятнадцятому году) — писарчата узяли та й списали таку бумагу, щоб суддеві у ченці постригтись, а його жінку віддати заміж за пана обозного, що з нею, було, частенько у лісок за губами ходить. Ну, та й положили той лист перед суддею; тільки таки що ввійшов, сів, побачив той лист, потяг до себе, перехрестивсь та й каже: «Щоб недовго морити! Нехай мені дякують, що швидко діло рішив; а виноватий нехай жалкує на себе». Та чирк! І підписав «рукою власною». А хлопці — ких, ких, ких, ких! Насилу писар їх у потилицю попрогонював і, розтолковавши суддеві той лист, порвав його на шматки... Та дарма; будемо своє договорювати.

От пан Уласович стоїть собі, узявшись у боки, як той хверт, що у київській граматці, аж ось і підійшов до нього Хома Калиберда, стар чоловік, та, знявши шапку, поклонившись йому разів з п'ять, а далі осмілившись і каже:

— Спасибі вам, пане Уласовичу, що кохаєтесь у старовині. Ще покійний ваш дідусь, пан Опанас, таки Забрьоха, нехай над ним земля пером! і той не давав нас зобиджати. Хоч трохи було засуха ухвате, то він зараз за поганських відьом; та як трьох-чотирьох втопить, то де той і дощ озьметься! І усе було гаразд! Що то старовина! Любезне діло!..

— Буде й новина непогана,— сказав поважом пан Забрьоха та й відступивсь від Калиберди, щоб той не дуже налазив на нього і щоб часом не позапанібратавсь з ним; та щоб швидше від нього відчепитись, гукнув на Ригоровича і каже: — А що?

А той, упоравшись зовсім, йде до нього, і кахикає, і уси закручує — се вже така звістка, що з письма стане говорити — та й каже:

— Приспі урем'я совокупленіє сотворити і погрузити нечистоту во істочники водния. Ануте, братіє, дерзайте!

Калавурне козацтво, як почули писарське повеліпіє, зараз і відчепили з відьомської пизки Векпу Штириху; ухопили її мерщій за руки і за ноги цупко, щоб не викрутилась, та, регочучи, і помчали до човнів... Вона кричить: «Пробі!» Діточки біжать за нею та голосять, неначе вже вона і нежива; старий Штиря туди ж за ними шкандиба, та плаче, та лає і козаків, і сотника, а найпуще писаря... Так ніхто їх і не вважа, а ще деякі з кучі кричать: «Держи-бо, Йосипе, дужче! бач, пручається...» А інший каже: «Попалась? А що? Се тобі не коров у північ доїти...» Та й багато дечого прикладували, аж поки її до човна донесли, утеребили у човен, і тут ще пущ держали. Як же довезли до паль, тут скрутили їй вірьовками руки і ноги гарненько; та вірьовки і попродівали у петлі, що на палях, та, підсунувши її вірьовками угору, як плюснули разом у воду... Та, як каменюка, пішла на дно, аж тільки бульбашки забулькотіли!..

— Тягніть назад, тягніть!.. Не відьма вона, не відьма! — загула громада ув один голос, а хто молодший та ближче стояв, так аж кинулись поміч дати тим, що біля вірьовок...

— Погружайте, погружайте паче і паче тресугубо окаянную дщерь хананейськую! — як віл, ревів Прокіп Ригорович і спиняв людей, щоб не витаскували назад Векли.

— Слухайте мене,— на усі заводи кричав Уласович.— Адже я сотник. Я повеліваю: тягніть назад! Адже не знирнула, так вона і не відьма.

— Не відьма, не відьма; не знирнула, не відьма; тягніть назад! — кричав увесь народ, і вже писаря ніхто не послухав, і витягли Векпу зовсім мертву, відчепили від вірьовок і, не кладовивши на землю, стали на руках відкачувати.

Пока сеє діялось, пан сотник, відпочивши опісля крику та турбації, підкликав до себе Ригоровича та й спитавсь:

— Скажи мені на милость: за що її повелів топити? Жінка ще не стара і багатого, і чесного роду; не чути було за нею ніякої примхи.

— Суджу по правоті і без усякого возклоненія дівствую,— сказав Ригорович,— она суть хоча іще і без старості жона, но імать пінязей до біса. Просих — і не дала; позичах — і не повірила; стражі предах — і не відкупалася, якоже другії прочії. Сього ради розмислих ю погрузити і не ізторгнути оттолі, дондеже не дасть мені, чого і колико прошу. Живуща, матері її дуля, тресугубо живуща. Зрю, що вже її відтрусили. Нехай благоденствуєть до якого ча-

су. А воздайте сюди Устю Вечериху! — гукнув Ригорович на калавурних.

Притаскали Устю, і те ж усе було, що й з Веклою, тільки Устя, як плюснули її у воду, так тут їй і амінь! Хоч і трусили, та і не відкачали, так і зосталась.

Питавсь пан сотник у писаря і про сю, так нищечком йому признавсь: «Що,— каже,— желах совокупитися з її дщерію Одарією, дуже ліпообразною, і вона, тресугубо нечестивая, замість желаємої дівиці, возклонила у кишеню мою тисящеклятий гарбуз і покри предняя і задняя моя срамотою, яко рубищем. Так се їй за оное діло таковая пинхва...»

Аж ось і перемішав їм Талимін Левурда, кланяючись низесенько, і просить:

— Будьте ласкаві, пане сотнику Уласовичу, може б, сполоскали і мою жінку трохи, бо трохи вона чи не відьмує...

— Давай її сюди! — неначе проспівав, так заговорив пан Забрьоха.— У нас не попадайсь, зараз провчимо, а найбільш тих, що добрих людей замість рушників та годують гарбузами.— Та здумав своє лихо, здихнув важко та голову понурив і стоїть.

А Прокіп Ригорович ще тільки почув, об чім Левурда став прохати, та так і затрусивсь, неначе циган на морозі; очі йому так і заблискали, пика почервоніла, губи задрижали, і ледве-ледве може слово промовити:

— А як ти... а за що... твою жінку потопляти?.. хіба ж вона волшебствує?

— А як же не волшебствує? — казав Талимін Левурда Уласовичу.— Ось слухайте сюди, добродію! Разів з десяток таке мені привиденіє було, що у саму глупу північ хтось і стука у вікно; стука, стука, аж поки моя Стеха, знаєте, жінка, прокинеться; прокинеться та й вийде з хати, а я й засну; та вже перед світом вернеться; то я й питаю: «Де ти, кажу, була?» Та вона й каже: «Ходила до коров, та отсе змерзла, та й ляжу». А я кажу: «Лягай»,— а вона і ляже, та, каже, змерзла, а сама, як вогонь. Так се, бачите, добродію, вона не до коров уставала, а чакловати, певне, чакловати. А то на тій неділі, так я вже іменно бачив чорта живісінького, от як вас, пане сотнику, бодай ви здорові були. Ось бачите як: поїхав я на ярмарок та мав там пробути три дні, та як мені завадило, так я у той же день і вернувсь пізно уночі. Стук-стук у хату — жінка не відчиня і з кимтось розмовля та регочеться, і світло є в них. Я як рвонув двері, так защіпка і відскочила, а я ввійшов; дивлюсь.,, аж в неї в гостях чорт, та от, як бачите, словні-

сінько як пан писар Прокіп Ригорович, нехай здоров буде; така йому і пика, і одежа, і усе таке. Я до чорта, а він від мене; я за ним, а проклятий чортяка та у сіни (а сінешні двері засунув я таки); він бачить, що непереливки, та у трубу; я як злякаюсь, як вернусь у хату, та на піл, та що то: й кожухом укрився, а сам дрижу з переляку, що бачив чорта і що моя жінка з ним дружить. От я вам і кажу: непевна моя жінка, зовсім непевна, сполощіть її хоч трохи, може, тогді дощ піде.

— А що ж? Так і сполоснути. Пане писарю! ану! — такто сказав пан сотник Ригоровичу.

Як же той крикне на нього, так що ну!

— Чи ви обуяли? — закричав на нього.— Чи ви таки попросту одуріли? Вам не довліє ніякого рішення іспускати без потребності моєї, затим, що треба усякоє діло угобзити і законноє присовокупленіє соєдинити. А ти, гаспидська Левурда! от що касательно тебе закон повеліва: оного неключимого Талимона Левурду, наважденіем своїм приведшего сожитіє своє, сиріч жінку, до дружелюбія з сатаною,— дух свят при вас, пане Уласович! — убо подобаєть забити сякому-такому сину нозі у кладу. Агов, хлопці! Пойміте його і водворіте у ратушу і присовокупіте нозі його до клади, бо сам сознаніє учинив, що видів і осязав живого чорта; убо він є колдун, чаклун; воутріє ізбию кіями сього грішника.

Поки се Пістряк розказував, а сердешного Левурду вже й помчали до ратуші, а Ригорович повів оком та з якоюсь молодицею чорнявенькою ззирнувсь, усміхнувсь, покрутив ус та й гукнув на калавурних козаків. «Ануте, водворяйте у преісподніїї води Домаху Карлючківну!» І після Карлючківни тільки забулькотіло... А громада, бачачи, що вона не вирина, загомоніла: «Ні, вона не була відьма, не була!»

І Пріську Чирячку, і Химку Рябокобилиху, і Пазьку Псючиху топили, і котру втопили, а котру відволодали, що народ аж об поли руками б'є та дивується, що, каже: «Де ж тая відьма? От усіх топили, і усяка порина, а відьма не знаходиться». Микита Уласович вже й дрімати став; по його, так вже б пора і додому: чи будуть дощі йти, чи ні, йому нужди мало; нестане свого хліба, йому принесуть; Конотоп не мале село: без сварки, і лайки, і без позивання не обійдеться. Усе знай позіха та погляда на свого Пістряка, що задумавсь та пальцем знай штрика то у лоб, то у ніс; думав-думав та й крикнув: «Давай останки во язицях. Водвори-ке сюди Явдоху Зубиху!»

Приперли й ту, відопхали човном до паль, підв'язали вірьовками, підняли догори... плюсь! Як об дошку, так

наша Явдоха об воду, і не порина, а як рибонька поверх води, так і лежить, і бовтається зв'язаними руками та ногами, вихиля черевом і попереком і приговорює: «Купочки-купусі, купочки-купоньки!»

Увесь народ так і жахнувсь! «От відьма, так, так!» — закричали усі; а Микита Уласович як позіхав, та побачив сеє диво, та так йому рот роззявлений і зоставсь; а Прокіп Ригорович так аж танцює понад берегом та знай на трудящих кричить: «Возтягніте ще! Верзіте во тьму водную!» Так що ж бо? Як не пащекує, а Явдосі нічого не зробить. Підтягнуть, гепнуть її скільки сили у воду... так не порина та й не порина, та ще й глузує над усіма, та усе знай товче: «Купочки-купоньки».

— А вознесіть сімо каменія і плинхводіланія! — здумав пан Пістряк, і так і народилася цілісінька куча цегли і каменюк усяких, що хлопці, почувши приказ, зразу мотнулись і нанесли.

— Возложіте каменія на нечестивую вию її, і на руці, і на нозі її і паки потопляйте її,— так командував Ригорович, аж підскочуючи круг ставка, та з серця аж зубами скрегоче.

Нав'язали моторніші цілісіньку низку каменюк на вірьовку і, підвізши на човнах, аж насилу три чоловіка підняли тую низку, та й накинули Явдосі Зубисі на шию і думають: от пірне! А вона, урагова баба, і не дума; плава поверх води, та що ослобонили їй руку із вірьовки, так вона нею полощеться та й жартує: «А що ж? Намистечко мені на шию почепили, а перснів і нема? Еге! Бач, які добрі! кете і перснів на руки і замість черевичків чого на ноги».

— Сокрушайте тресугубо окаянную кощунку ханаанськую, дщерь халдейськую! — кричав як опечений Прокіп Ригорович та аж запінився як скажений, бачачи, що нічого відьмі не зробить і що вона над ним кепкує.

Нав'язали їй на руки і ноги каменюччя — божився той чоловік, що мені про се розказував; а хто й казав, коли знаєте, Йохим Хвайда, що позаторік вмер,— так божився, що пудів двадцять нав'язали їй на шию, на руки і на ноги, та, відчепивши від вірьовок, так її й пустили у воду... Так що ж бо будеш з сучою-пресучою бабою робити? Так і плава поверх води, і руками і ногами бавтається та знай приговорює: «Купочки-купусі!» А далі урагова баба обізвалася і до писаря, та й почала його кликати: «А ходи, Прокіпочку, сюди! Нумо укупці купатись. Ходи-бо, не соромсь! Ось надіну на тебе намистечко і перснів тобі дам...» А Ригорович аж увесь чуб обірвав собі з серця, що й по-

ганенька б то баба, та над ним глузує; далі кинувсь до Уласовича та й каже:

— Несумнительно сія баба суть от баб єгипетських. Вона, єхидна прелюта, похитила дождевие каплі і скри у себе у чванці або у іному місцеві. Повели, пане сотнику, возмутити її розапами, да претерпить до нестерпимості і да розпустить хляби водиії, і да ороситься земля.

— Не второпаю, пане писарю, що ви говорите; а я кажу вам, робіть, що знаєте, тільки швидше, бо вже обідня пора. Я б вже давно дав дьору, так хочеться дивитись на сюю кумедію, що на бабі цілісінький віз каміння, а вона не тоне, а плава поверх води. Робіть собі, що знаєте, а я буду на готове дивитись; я на те у Конотопі сотник.

Повелів Ригорович піймати у воді відьму Явдоху, так де! Хлопці човнами її і не здоженуть, і вірьовками накидають, так усе нічого; так прудко плава, як тая щука, тільки попереду і позаду хвиля устає, бо звісно, як відьма плава: вже пак не по-нашому! Плавала-плавала, шнирялашниряла, та як бачить, що усіх потомила, так і піддалась...

Що ж то зрадувався народ, як злапали відьму Явдоху Зубиху! Усі кричать, гомонять, біжать до неї, против неї; усяк хоче тусана або запотилишника їй дати... та й є за що! Нехай не краде з неба хмар, не хова дощу у себе на миснику... Ось, як усі біжать круг неї то за нею, а її аж на руках несуть, боячись, щоб не вирвалась та не втекла; а вона й байдуже! Вона співа весільної пісеньки, як молода з дружками ходить. А наш Ригорович перед веде та аж біжить з радощів, що таки напав на відьму і що він її тепер скрутить і вимучить з неї, щоб віддала дощі назад, що покрала, та з радощів такі баляси точить, що не тільки хто, та й сам себе не розбере, що він і говорить. Далі закричав: «А дадіте сімо вербових, і удвойте лозових, і возглуміте її, єлико сили вашої буде!»

Де взялись і різки. Скрутили Зубиху Явдоху; тільки що класти її, вона як-то руку випручала та й повела нею кругом по народу; отже ж слухайте, що з того буде. От і положили її; по два парубка сіло на руки і на ноги, а два узяло здоровенні пучки різок та й почали чистити: дже-дже! дже-дже! аж засапались, б'ючи; б'ють-б'ють, і вже цурпалки летять... А що ж Явдоха? Лежачи під різками, казку каже: «Був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?»

— Та бийте окаянную ханаанку! — аж заревів Пістряк.

Хлопці деруть щомога, а Явдоха своє: «І ви кажете: та бийте окаянную ханаанку, і я кажу: та бийте окаянную

хапаашку; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?

Та деріть дужче! — крикнув що є мочі сам пан сотник конотопський, Микита Уласович Забрьоха, що вже його дуже брало за живіт і печінки під серце підступали, бо не обідав і досі.

Хлопці перемінились, узяли нові пучки і стали пороти, а Зубиха знай своє товче: «І ви кажете: та деріть дужче, і я кажу: та деріть дужче; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?»

— Соплетіте розонацію з тернія і удвойте їй поруганія на лядвії! — скомандував пан Пістряк, довго думавши, що б то їй ще придумати.

Хлопці чешуть Явдоху терновими, а Явдоха своє товче: «І ви кажете: соплетіте розонацію з тернія і удвойте поруганія на лядвії, і я кажу: соплетіте розонацію із тернія і удвойте поруганія на лядвії; був собі чоловік Сажка, на ньому сіра сірм'яжка, повстяна шапочка, на спині латочка; чи хороша моя казочка?..»

Та й до вечора не переговориш усього, що там було! Вже не тільки Ригорович Пістряк, та й сам сотник Забрьоха почав сердитись, що нема кінця ділу: б'ють-б'ють бісовську бабу, скільки хлопців перемінилося, скільки різок перебрали, і вербових, і березових, і тернових, а їй і не позначилось нічого, неначе тільки що лягла і ні трішечки і не бита; а вона собі знай товче чоловіка Сажку...

Отже ж то як сеє діється, і гаспидську, католикову Явдоху б'ють, проліз скрізь народ, що так і обступили Явдоху, та й не надивуються, Демко Швандюра, стар чоловік і непевний. Подивився-подивився, помотав головою та й каже:

— А що се вам за іграшки далися? Чи то пану сотникові знать скучно стало, так ви його забавляєте, як малу дитину, що різками порете, неначе кого путнього, вербову колоду?

— Як колоду? Що се він каже? Де там колоду б'ють? — загула громада і, дивуючись, розпитує.

— Де колода? Не бачите? Дивіться ж! — сказав Швандюра та й повів рукою по народу навпаки сонця... Так що ж? Удивленіє, та й годі! Тогді усі побачили, що лежить товста вербова колода, поперепутована вірьовками, і сидять на ній чотири хлопця здоровенних, і держуть її якомога, щоб не пручалась, а чотири б'ють тую колоду зо всієї сили добрими різками, неначе кого путнього. А біля

тієї колоди лежить сама по собі Явдоха Зубиха, і не зв'язана, і регочеться, дивлячись, як працюються люди замість її та над колодою. Так, скажете, се і не удивленіє? Се вона, як її покладали парити, так вона рукою повела та й напустила на усіх, хто тут був, мару, а Демко з свіжими очима прийшов і бачив, що твориться, і як дещо знав і вмів против чого що-небудь зробити, то він і відвів мару від людей. От тогді тільки побачили, що били не Явдоху, а вербову колоду.

— Ких, ких, ких, ких!.. — зареготався народ. Вже нащо пан писар, що сердився кріпко, а тут і сам розреготавсь, як узрів таку кумедію. І що ж будеш робити? Звісно, що против насилки нічого не зробиш, коли не вмієш, як її відвести. Ну, посміявшись, прийнялись радитись, що з Явдохою робити. Той те, другий друге каже, а Демко Швандюра, той гаразд навчив:

— Таки,— каже,— нічого не думайте, а, положивши, дайте добру хлосту, поки верне дощі та роси, що, знаю, в неї на мисниках та на полиці. Та не бійтесь нічого. При мені не здужа навести. Коли ж і наведе, то я відведу. Хоч вона і відьма, та й ми, хоч не усе, а що-небудь таки знаємо. Нехай вона і прирожденна, а я тільки вчений, та дарма! Побачимо!

— Так возклоніть же її паки! — закричав Ригорович,— і сотворіть їй школярську сікуцію, яко же і нам во оное урем'я субітки твориша...— Ще добре і не вимовив, а хлопці вже і мотнулись: розперезали, положили, січуть... і вже нашій Явдосі не до казки; вже і в неї у самої на спині... латок з сімдесят, як у чоловіка Сажки... Мовчала-мовчала, хотіла відтерпітись... так ще не родивсь той чоловік, щоб утерпів під різками! Далі як заскавучить, як заскиглить... а далі як стане кричати: «Не буду до суду, довіку!.. батечки, голубчики!.. пустіть, пустіть!.. верну й дощі, верну й роси... буду тобі, пане сотнику... і тобі, Ригоровичу... у великій пригоді... тільки пустіть...»

— Годі,— повів Микита Уласович голосом поважно.

А Пістряк знай своє:

— Усугубляйте паче і паче!

Хлопці не знають, кого й слухати: половина б'є, а друга жде.

— А бодай вас, пане сотнику! — так загарчав на нього пан Ригорович.— Іще було уп'ятерить подобало за таковоє злодіяніє... Се вона мені зробила, що я після перепою химери погнав. Оттаке злодіяніє...

— Але! злодіяніє! — казав пан Забрьоха.— Тобі б усе тільки злодіяніє і робити. Тут тільки трихи та мнихи, а вже

обідати пора. Ще чи буде після такого парла дощ, чи ні, хто його зна, а що ми голодуємо, так се певно. А що нам суча баба з серця утнеть який бешкет, так і того треба боятися? Звели лишень покинути Явдоху, нехай відпочине після такої бані. Нехай тепер ханьки мне, ми ще доберемося до неї. Ходімо, Прокопе Ригоровичу, до мене. Пазька наварила мудрого борщу. А після обід не буду ськатись та розкажу тобі, який мені бешкет зробили позавчора у Безверхім хуторі. Ти ще сього не знаєш.

Сказавши сеє, потяг пан Уласович додому.

Прокіп Ригорович наш зостався і стоїть мов обпечений. Узяли його думки та гадки, який-то там бешкет зробили пану сотнику у Безверхім хуторі. Думав-думав, а Явдоху за тим знай чешуть, аж цурпалки летять! Далі підняв палець догори і каже: «Догадавсь! е, е, е, е! Сього мені і треба було! А покиньте, хлопці, бідну бабу позанапрасно мучити. Пан сотник звелів було її парити до вечора, а я її помилую».

Підвели Явдоху і ледве-ледве живу поволокли її додому. Народ так заклекотів за нею, усе кричачи: «Відьма, відьма! Покрала з неба дощі!» А Ригорович іде собі та щось дума, далі і каже: «Такої мені і треба!.. Піддобрюсь до неї, вона поможе його втопити, а мені винирнути з писарства та на панство...» Та й потяг до пана Микити Уласовича обідати.

VI

Смутна і невесела ходила по своїй хаті, проводивши когось від себе і зачинивши двері, конотопська відьма Явдоха Зубиха після прочуханки, що їй дали край ставка при усій громаді за чаклування. Хто ж то був у неї тогді, як усяк її цурався, бачивши, що вона є прирожденна відьма, що і у воді з каменюками не тоне, і дощі з неба краде, і мару на людей насила? Але! хто? Не хто як наш Прокіп Ригорович Пістряк, конотопський пан писар. Він-то, почувши від пана сотника Уласовича, що йому було у Безверхім хуторі від панночки Олени, він зараз узяв на думку, як би то йому свого сотника зовсім з'їсти. От від обід прийшов до Явдохи, приніс їй усяких гостинців і помирився з нею, що буцім се не сам він звелів її і топити, і парити, а що се пан сотник вигадав, і що буцімто хотів він її до вечора парити, а він же взяв на свою голову; і став її пильно прохати, щоб як би того пана Микиту зовсім у дурні пошити: що він отсе увечері прийде її прохати, щоб Явдоха так зробила, щоб Йосиповна його полюбила і за нього заміж

пішла; а він як піддасться у чаклування, так тут його і начинити дурнем, щоб і сотенства відцурався; а намість його та настановити сотником його — Пістряка; і обіцявсь, що тогді Явдосі своя воля буде чакловати, як і скільки хоче.

Хитра Явдоха неначе і піддалася. Подарунки забрала і обіцяла все зробити, чого Ригорович бажав, і проводила його отсе з хати. Довго вона після нього ходила по хаті та щось думала; вже б то їй і сісти хочеться, так не зможе притулитись... так-то щиро її повчили! Вона лежала і на печі і на лаві; так не влежить довго, бо тільки і можна животом лежати, а горічерева або боком — і не думай: так її усюди списали.

Ходить по хаті, ходить та й погляда на свої глечики, горщики, кухлики, де з усякого звіра і з усякої гадини є молоко, що вона з них понадоювала, перевертаючись до кожної матки усе різно, щоб не жахались і давались доїтись. А усі тії глечики, горщики, водянчики, кухлики стояли деяке на полиці, інше на миснику, було й на припічку, було й на самій печі; яке вже поставлене на сметану, а яке ще стояло під лавкою та край помийниці. Під полом лежали усякі трави і коріння, мнята, любисток, терлич, папороть, собаче мило, дурман, усякі реп'яхи, куряча сліпота та й багато дечого. На полу на подушках лежав кіт муруговатий та усатий, і тільки йому й діла, що їв та спав, та коли що було надума, то зараз до своєї хазяйки і озветься: «Няв, няв!», а вона усміхнеться та й каже: «Так-таки, котусю, так!» А коли вона що надума, то й питається його: «Чи так, котусю?», то він до неї: «Няв, няв!» Еге! і знали один одного, що говорють. Більш у неї не було ніякого хазяйства, та й нащо їй? Чого забажала, то уночі перекинулась чи собакою, чи мишею, чи жабою, чи рибою, і чого їй треба, усього достала, і є у неї.

Так вона-то, сумуючи, ходила по своїй хаті і, поглядаючи на своє зібрання, казала собі на думці: «Є усяке; не піду до людей позичати». Далі зирнула на двері, що — я ж кажу — тільки що зачинила, проводивши когось-то з хати, і каже: «Приводь тільки швидше проклятого сотника, я йому віддячу. Я б тобі, Ригоровичу, хука усучила, та нехай лишень опісля; тепер ти мені прислуговуй, а як з'їм гаспидського Забрьоху, тоді приймусь і за тебе, сучий Пістряче! Хороше, що отсе ти мені розказав про Забрьоху та про Олену: ось я його оженю... достанеться і тобі, що мене так занапастили, що і сісти не можу, і згнущались надо мною, що при парубках порвали на мені і плахту, і сорочку, і пазуху розірвали, і очіпок збили, що я волосом освітила,

та били мене... о, та й били ж мене! ох, били ж мене; били, били, били! що ні сісти, ні лягти не можна; а усе оттої Швандюра, що зняв з них мару».

Отак вона і довго сама собі розмовляла, аж поки у хаті зовсім стало темно, що хоч око виколи... Аж ось на вулиці загавкали собаки, вона й каже: «Ану, котусю, відкрий свої очиці і посвіти, чи не вони се йдуть?» Кіт як розплющиться, як гляне своїми очима, так так як жар засяяли, а Явдоха і бачить, що йде Микита Уласович Забрьоха, конотопський пан сотник, а за ним писар його, Прокіп Ригорович пан Пістряк, і щось у руках, і під плечем щось несуть; от вона зараз шатнулась, достала каганець, піднесла до кота, тернула його проти шерсті, так іскри з нього і посипали, і вона засвітила каганець, поставила на стіл, а сама полізла під стіл чогось-то доставати.

Аж ось — рип у двері, і ввійшли пан сотник з писарем, шапки з паличками постановили біля двері, а самі і стали озиратись, і пан Забрьоха і каже: «Світло горить, а її, бачу, і дома нема».

— Де то вже нема! — обізвалася Зубиха, лізучи з-під покутя і таскаючи превеликенний горщок, ганчіркою зав'язаний.— Ось де я була; отсе доставала горщик з хмарами, що було заховала їх на тридев'ять рік, так, отже, пан конотопський сотник присилував мене повипускати хмари і дощ пустити.

— Та вже, тітусю, годі об сім,— поклонився пан Забрьоха і став гостинець доставати.— Ось тобі хусточка, що мені попівна вишивала та подарувала, так отсе покланяюсь нею вам, та от ще аж цілісінька копа грошей, тільки, будь ласкава, тітко, не сердься на мене і вибачай, що так з тобою прийшлося... Се так... тее-то... якось-то не хотячи...

— Як не хотячи? — аж запищала, крикнувши, Явдоха.— Як не хотячи? Коли б тобі хто так пику списав... то ти б не те сказав... Не хочу твоїх подарунків, цур тобі! Пек тобі! Вийся з ними! Не мішай: іду дощі випускати, а то вп'ять пеня буде, і завтра так мене знов випарють, що сьогодні не зможу сидіти, а завтра вже і не стоятиму. Пустіть мене, піду дощ випускати.

— Тіточко, матіночко! — аж в ноги упав сердешний Микита Уласович, та кістляві руки відьомські цілує, та просить. — Не буду вже тебе турбовати та й що мені за діло, що нема дощу? От так пак! Я тут є сотник, голодувати не буду: той прийде з хлібом, той з паляницею, той з буханцем, а інший і мішечок борошна привезе; аби б тільки позивались, то нам, старшині, і дощі не під час, хоч би ти їх, тітусю, і повік держала у себе під покутем. От моїй біді

поможи! Нате лишень, пожалуйте: от пляшка дулівки, от півсотні тарані, ще свіжа була по весні; осьде ж і серпаночок.. тільки зділайте милость, пособіть моїй біді, ось що я вам розкажу...

— Знаю, знаю про твою біду, якого тобі мудрого печеного гарбуза піднесла Йосиповна Олена, що з Безверхого хутора, і як ти після нього насилу на другий день очуняв! Знаю, знаю усе.

Аж і здивувавсь пан Забрьоха, що відкіля се, каже, вона усе зна, неначе тут була, та й став її пуще прохати, щоб вона вже не сердилась і заступилась за нього.

— А що я тобі робитиму? — пита Явдоха.— Не йде за тебе хорунжівна, так мені яке тут діло? Не йде, так ськай другої.

— Та де її у гаспида ськати! — здихнувши, каже Уласович.— Одно те, що не придумаю, де другу ськати, а друге те, що далебі не хочу, бо смертельно улюбив Йосиповну Олену, так хоч би мені і суддівна аби хоч і полковничівна, так я і не подивлюсь на них, бо улюбив Олену усім тілом і душею, і серцем, і усім животом, і бачу сам, що коли її не достану, то або утоплюсь, або удавлюсь, або світ за очима піду... Поможи, паньматіночко! — та беркиць їй у ноги, та аж плаче, та просить, щоб не дала йому не своєю смертю пропасти, та щоб як-небудь приворожила, щоб вона за нього захотіла йти.

— Та як за тебе і йти такій дівчині? — вп'ять каже Явдоха.— Вона дівка-козир, чи одежею, чи на виду собі, так зовсім дівка, а худоби і грошей до ката, а ти що? Куди ти годишся?

— Та дарма, тіточко, матінко, дарма! Нехай я і стидкий, і бридкий, і усякий; а ти таки так зроби, щоб вона мене полюбила та щоб за мене заміж пішла. Що копа, то копа отсе на столі лежить, а то от сорок алтин, та ще...

— Ні,— каже Явдоха, та й відсунула від себе гроші.— Мені сих креймахів не треба, нащо вони мені? У мене усе є, і чого забажаю, усього достану; а коли так пильно просиш, то нехай вже і змилосердюсь над тобою, тільки зроби мені от що...

— Що звелиш, паньматусю, усе зроблю. Чи звелиш Конотоп спалити, так разом з чотирьох кінців і запалю; чи звелиш усю конотопську дітвору — що ви, відьми, не любите,— так за один день усіх до єдиного і потрощу...

— І то гаразд, та мені тепер от що треба. Озьми ти оттого сучого та пресучого сина Швандюру, що зняв мару з людей, що я була наслала, як мені сікуцію давали, так озьми його під арешт, буцім він або прокравсь, або тебе

лаяв, або що хоч на нього набреши і зведи пеню, та оббери у нього всю худобу,— бо він собі заможненький,— та щоб на тебе родичі його не гримали, так ти віддай теє усеє пану писарю Ригоровичу...

— Благоє діло і мудроє рішеніє, пані Зубихо, ей! істинно! — так обізвавсь пан Пістряк, сидячи собі на лавці край вікна. А Явдоха й каже:

— Бо йому, сироті, нігде узяти, тільки що спадками живитись, а Швандюру озьми і вижени із села, щоб його і дух не пах. От коли се мені зробиш, то і я тобі...

— Мурлу, няв, мурлу! — обізвавсь відьомський кіт, і Зубиха схаменулась та й каже:

— Е, ні, ще, ось слухай ще. Домашина ятрівка Хвенна Зозулиха... не можна мені біля її хати йти, так і доклада мені про те полотно, що в неї з огорода пропало та якось-то опинилось у мене у скрині, так вона мене злодійкою узива і усякі докладки доклада; так чи не можна її, підрізавши, теж з села вигнати?

— Та для чого не можна? Тільки кажи, усе зроблю...— Так казав пан Уласович, повеселішавши, що вже відьма стала до нього добріша.

— Отсе усе коли зробиш, то і я...

— Мурлу, мурлу! — замурликав вп'ять кіт, і Зубиха знов стала договорюватись і каже:

— Та ще от у чім пожаліюсь. Демко Сіроштан просвітку мені не дає; позавчора хвалився, що мого кота вб'є, як його не берегтиму, а він таки вб'є. Так його-то, пане сотнику, провчи та провчи...

— Та провчу ж, провчу, тітусю, так що до нових вінників буде тямити; тільки зроби і моє діло...— пильно приставючи, прохав її пан Забрьоха, і чого б то він не обіщався їй зробити, аби б вона так починила, щоб хорунжівна за нього пішла.

— Ну, добре ж, синку, коли ж так, то й так. Буде за тобою бігати хорунжівна Олена і ночі не спати, як і ти за нею. Кицю, кицю, кицю, кицю.

— Мурлу, няв, мурлу, няв!

— Добре ж, — казала Явдоха. — А іди, пане Уласович, зо мною з хати та й уступи з порога лівою ногою на пісок, щоб твій слід обізначився на піску.

От і вивела його з хати і слід його зібрала у хусточку і зав'язала; а далі, вернувшись у хату, посадила на лаві край стола, а Ригоровичу звеліла каганцем світити, а сама, узявши пана Забрьоху за лівий ус, і стала волосся відділяти. Заколупне нігтем волос та й лічить: «Раз, два, три...,— та як відбере дев'ять волосів, та дев'ятий і рвоне

зовсім... Пан сотник кричить, пан писар регочеться. Явдоха Зубиха щось шепче та спльовує, а кіт мурличе на усю хату... От так-то у бідного Микити Уласовича відьма вириває дев'яте волосся з лівого уса і парвала їх усіх аж восьмеро, достала шматок паперу і завернула туди тее волосся, а пан Забрьоха, повитираючи сльози, що так йому і текли від скубіння, став питати відьму, що «коли, — каже, — вже зовсім поворожила, то вже я й піду?»

— Іди, синку, здоров додому, та лягай спати, та й жди від хорунжівни присилу, щоб слав за рушниками.

Пан Уласович, сеє почувши, та за шапку, та з хати, та не оглядаючись — додому, щоб відьма не здумала ще де в нього вирвати волоссів. Побіг, сердешний, не дождавшись і свого писаря, бо той зостався ще у відьми і щось довго з нею гомонів, і кіт з ними мурликав; а як виходив пан Пістряк з Явдошиної хати, так чути було, що казав:

— І се усе благонаміренно устроївши, гряду у свою палестину. Прощавайте!

— Ідіть здорові! — сказала Явдоха, зачиняючи за ним двері у хату, та й одізвалась до кота: — Кицю, кицю, кицю, кицю!..

— Мурлу, няв, мурррлу!

Тут зараз узявши, зняла з голови очіпок, сіду, як молоко, косу розпустила, узяла білу сорочку та й наділа на себе, та ні пояса, ні плахти не підв'язала, так і стала по хаті ходити та шептати усяке колдовство, та у всякім углі тричі спльовувала; далі узяла жлукто та й положила його серед хати і стала знов щось по-відьомськи бормотати; далі узяла з кухлика якоїсь води та, усе бормочучи, побризкала тою водою і себе, і жлукто усередині... А кіт що є духу нявчить, а далі аж на ноги устав та потягнувсь і засвітив очима ще дужче, чим каганець у хаті палав... Тут Явдоха мерщій у жлукто і полізла... а як вилізла, так стала дівкою! Та й дівка ж немудра? І молода, і хороша, і чорнява, і ще, мабуть, красивіша від чернігівської протопопівни!

От, як переродилась наша відьма, узяла жаб'ячої сметанки та кобилячого сиру, головок від тарані і, поскладавши на тарілочку, поставила перед свого котуся і каже: «Коли, котусю, захочеш без мене їсти, так от тобі ласощів; не скучай без мене, поки я вернусь». А сама, доставши аж п'ять дійничок, погасила каганець і пішла з хати доїти, кого їй треба було.

Тільки таки що другий півень крикнув, тут Явдоха що є духу ускочила в хату і впала мов нежива. А як віддихнула і устала... так вп'ять стала старою бабою, як і була,

Зараз кинулась до свого кота і розказує, мов чоловікові: «Котусю, киценьку! Чи не скучав же ти без мене? Я трошки забарилась: поки пообдоїла усіх коров, овечок, а се ще мені треба було щучого молока на одно діло; кинулась до ставка, та поки вражу щуку зопинила, поки її замовила, щоб далася здоїти, аж і крикнув перший півень; та хоч він нам не страшний, та усе-таки треба було поспішати, щоб не заспівав другий; тогді б так на вулиці простяглась, як тепер тутечка...»

А кіт знай хвостом помахує, та усами поморгує, та що є духу нявчить: так-то рад був своїй хазяйці, що вернулась.

От вона йому постановила ще усякого молока і сметани, і стала поратись, та дещо мішати, та варити на чаклування, аж ось і світ!.. А тут трохи погодя і прийшла до неї жінка, уся голова обв'язана, і йде і оха, і прийшла оха, і сіла і усе оха.

— А відкіля ти, молодице? — пита її Явдоха.

— Та я здалека! — каже молодиця, охаючи.— Коли знаєте хутір, що на Сухій Балці, а зоветься Безверхий... ох!

Явдоха моргнула на кота та й каже:

— Ні, не чула, і зроду не була, і не знаю, хто там і живе... Ти ж чого до мене прийшла?

— Та, не вам кажучи, прикинулась бешиха, та усю шику мені роздуло... ох!.. Так отсе мене люди нараяли, щоб до вас іти... Зділайте милость, тітусю, робіть, що знаєте, тільки поможіть, щоб я сьогодні виспіла до панянки нашої хорунжівни Йосиповни Олени,— та, сеє кажучи, і положила на стіл буханець, п'ятірко яєць і шага грошей.

Зубиха зараз і кинулась, положила долі ніж і звеліла молодиці стати на ньому босою ногою проти тієї щоки, де самий дужчий опух; а сама достала у покришку жару і положила туди кусок страшної свічки, та ладану, та клаптик тієї хустки, на чім становлять паску під свячення, а молодицю закутала-закутала, щоб увесь дим нікуди більш не йшов, тільки на неї, а сама знай шепче, та спльовує, та дме на жар, а кіт нявчить на всю хату. От курить та курить, як тут молодиця... геп! і впала на долівку мов нежива. Зубиха її відволодала, і посадила на лавку, та й каже:

— Не журися ж тепер: минеться, як на собаці присохне; се з очей; який-то чорнявий парубок та на тебе дивився та завидовав...

— Так і є! Се ж наш панич,— казала молодиця.— Таки як мене не вздрить, так у вічі і загляда; а на тій неділі узяв та рукою погладив мене по щоці та й сказав:

«Що за з чорта гарна молодичка!» Я так і згоріла, та від того часу так мене і узяло...

Тут Явдоха і стала її розпитовати... об чім їй треба було... а далі і проводила з хати та й каже: «От тепер добре! Тепер усе знаю, що менї треба...»

VII

Смутна і невесела сиділа на призьбі біля своєї хати панночка Йосиповна Олена, хорунжівна, на своєму Безверхому хуторі, що на Сухій Балці, а білими рученятами копирсала у голові братику своєму, пану хорунженку. Він, сердешний, той день з панотцем, що заїжджав до нього, поховавши когось на другім хуторі, та за обідом, поївши добре варенників та карасів, у сметані жарених, та запивши сколотинами (бо се вже діялось після Петра), витягли самотужки по носатці тернівки, а вишнівкою на дорогу запили; а підвечіркуючи, панич убрав аж п'ять мандрик та горщичок масляків, у масличку та у сметанці пряжених, що дуже їх любив, так його, хто його зна і від чого, і завадило: от він і приліг до сестриці на коліна, та як та йому ськала, а він і заснув. Тут прийшли з поля і корови, і овечата; от їх тут біля панночки і доють, і молоко у глечики зливають... а вона й байдуже! Їй неначе ні до чого і діла нема! Забула дивитись і на дійво, забула братику і у головці ськати, тільки у неї і на думці, що...

Тільки що хотів був розказати, об чім наша хорунжівна думала і чого була смутна і невесела, аж ось і прийшла до неї бабуся, така старенька, така старенька, що на превелику силу дибле; от підійшла до неї та й каже:

— Дай, боже, вам, панночко, вечір добрий! Нехай вам бог помага!

Аж здригнула Йосиповна, що й не бачила, відкіля вона і узялась, і як перед нею стала; а далі, трохи схаменувшись, і каже:

— Здорова, бабусю! А відкіля тебе бог приніс?

— Та я так собі... Я і здалеку і не здалеку, я і тутешня, я й зовсім не відсіль; я і нічого не знаю і усе знаю; і хто і по чому журиться, я і знаю і не знаю; і що подіяти, і вмію і не вмію...

— Ох, бабусю, та ти не проста? — питається Олена.

— Та простісінька, бач! Не вашого, панського, роду, а проста собі стара баба, не знаю нічиєї журби, не знаю, хто, сидячи на призьбі, журиться об Дем'янові, що пішов у поход з козаками; я таки і того не знаю, хто біля коло-

дязя усю ніченьку з ним просиділа і на прощання зняла з руки срібний перстень і віддала з хусточкою, що сама усякими шовками вишивала...

— Ох, мені лихо, бабусю! Та ти усе знаєш?.. Не гомони, будь ласкава, братик прокинеться, та почує, та мені сміятиметься... Нехай після вечері я тебе покличу, то ти в мене ночуватимеш, та й поговоримо з тобою!

— Під повн місяць тепер-то і робити що треба. Нехай братик іде до себе у хату, збуди його; а я тобі скажу, що треба робити, та ділом спішити. Я знарошне до тебе сьогодні після вечерні з Києва пішла...

— Як се можна? З самісінького Києва? Після вечерні? Та сьому не можна статись! — пита Олена, дивуючись.— Як-таки можна від Києва так скоро дійти? І близенький світ?

— Пожалуй, дійти не можна, так ми-то знаємо, як воно робиться. Збуди лишень братика швидш, нехай іде до свого діла, мені треба швидш поспішати.

— Та братику, щось завадило, трохи не з очей. І був здоровий, та як глянула на нього ота чорнява молодиця, що коло корови ходить, та глянула, та й усміхнулась, я сама бачила, та після того так його за живіт і узяло; чи соняшниці, нехай бог боронить! — чи що?

— Се все очі, усе очі наробили; та не журись, я відведу. Ось збуди братика, а я навчу молодицю, що йому треба робити. Від неї сталося, вона нехай і зніма.

Олена стала братика будити, що хріп на весь двір, а бабуся підійшла до молодиці... а та зразу і крикнула: — Ох, тітусю! І ви до нас прийшли?..

— Але! Не кричи лишень,— каже бабуся,— а от що зроби: озьми... шупу-шупу-шупу...— Нічого не можна було розслухати, що їй там бабуся шептала, тільки опісля молодиця і каже:

— Та добре, добре; забавте тільки паннночку.

— А вже,— каже бабуся,— се вже моє діло. Ходи ж сюди за мною.— Та й привела молодицю до панночки, та й каже: — Ось я навчила молодицю, як з панича соняшниці зняти; йди ж, паниченьку, швидш з нею, вона зробить тобі, що я звеліла; та швидш робіть, а то тебе так розбере, що й на стіну полізеш.

— Ох, лишечко! — казала, злякавшись, хорунжівна.— Іди ж, братику, іди швидше. Роби йому, Мотре, як бабуся казала. Та роби гаразд, не спішачи...

От пан хорунженко пішов з молодицею у хату, а бабуся — плюсь! — біля панночки сіла та й каже:

— Тужиш, моя зозуленько, за своїм сизим голубоньком, та ба! Нема його тутечка; пішов далеко-далеко, аж до Чернігова...

— Та по чому ти, бабусе, усе знаєш? Хто се тобі розказував, що я там... чи журюся, чи... що там таке... я й не знаю! — питала, соромлячись, Йосиповна.

— Вже то я не знаю! — каже бабуся.— Нащо ж нам і зорі, коли нам на них не дивитись? Гляну звечора, гляну і опівночі, подивлюсь і перед світом та й знаю, де що діється.

— Коли ж ти знаєш усюди, де що діється, то скажи мені, бабусю, що робить тепер...— сказала Олена та й почервоніла, як кармазин, і язик став мов повстяний.

А бабуся перехопила та й каже:

— Дем'ян?

— Е-ге-ге-ге!

— Судденко Халявський, Омелянович?

— Атож!

— Ось слухай, доню, що він робить: отсе був з козаками на муштрі перед паном полковником та, втомившись, прийшов додому, роздягсь, розперезавсь та й ліг, сумуючи об тобі, та й журиться, що, дума, не швидко тебе побачить.

— І кажуть-таки, що не швидко їх спустять!

— Не журись; може, ти його і сього вечора побачиш...

— Де то вже, бабусю, мені його побачити, та ще і сього вечора. Він не птиця, щоб йому до мене прилетіти!

— Хоч і не птиця, а прилетить і уродиться оттут перед тобою, як отсе я. Чи хоч, щоб прилетів?

— Де то вже, моя голубочко, не хочу! Аж жижки трусяться, щоб хоч би його побачити... Зділай милость, нехай прилетить до мене... та чи не буде йому якої від того надсади?

— Таки аж нічогісінько; він на те козак.

— Приклич же його, паньматочко, хоч на часиночку, хоч на годиночку; хоч би я на нього подивилася! Що знаєш, те й роби, а я нічого не пожалкую. Усе тут моє, дам тобі усього, чого забажаєш...

— Добре ж, доню, добре. Ходім своє робити.

От і ввійшли у велику хату, позащіпали і двері і вікна, а вже і сонечко стало заходити; панночка затопила в печі, сама сходила по воду, а йшла по воду, як бабуся її навчила: не прямо до криниці, а вулицями обходила навпаки сонця; прийшла до криниці, набрала відро води та й вилила на сход сонця; друге набрала і вилила на за-

ход сонця, а третє набравши,— що є духу, не оглядаючись, і вп'ять не прямо, а вулицею за сонцем. От як принесла та й настановила кашник з водою; а бабуся достала з-за пазухи зілля: любистку, материнки, чорнобривцю, цвіту папороті, терличу та усього по пучечці всипала в кашник, та й пристановила до вогню; а сама узяла муки пшенишної, замісила водою, та й вийняла з калитки у папірці кошачого мозку, відколупала пальцем, та й положила у те тісто; далі достала у себе з хустки, що був зав'язаний, слід пана Забрьохи та й розділила пополам і одну часточку всипала у те ж таки тісто, замісила і скачала коржик, посадила в піч пектись, і усе з приговорками та спльовуванням, а хорунжівні звеліла сидіти на полу, підібравши ноги під себе, не жахатись і, що вздрить, не боятись нічого, і усе думати про свого милодана.

От як коржик спікся, вона й дала його з'їсти Олені за три рази, запиваючи з водянчика водою, що нашептала бабуся, а затим і горщик з зіллям став закипати. Бабуся, гукнувши на Йосиповну, щоб нічого не жахалась, узяла другу частку сліду Уласовичевого та й всипала у кип'ячий горщик і стала мішати, а сама аж у піч мов улізла, та що є духу і кричить: «Терлич, терлич! десятьох приклич, а з десятьох дев'ятьох, а з дев'ятьох восьмирьох, а з восьмирьох семирьох, а з семирьох шестирьох, а з шестирьох п'ятирьох, а з п'ятирьох чотирьох, а з чотирьох трьох, а з трьох двох, а з двох одного, та доброго». Та й примовила нищечком, щоб хорунжівна не чула: «Пана сотника конотопського Забрьоху, Уласовича Микиту; а хто жде та дожида, так нехай собі дріма». Та й дмухнула на Олену, а та ні з сього ні з того і стала собі дрімати.

Вп'ять вража баба стала горщик мішати і вп'ять кричить у комин тії ж речі: «Терлич, терлич! Десятьох приклич...» — та й звела на одного, усе-таки пана Уласовича, далі й примовила нищечком: «А хто сидить та ждеть, той нехай собі заснеть». Та вп'ять дмухнула на хорунжівну, а вона, сердешна, так і заснула.

Стала бабуся утретє мішати зілля і вже що є духу у трубу кричить на терлич; і як довела до одного, так аж запищала від натуги, кричучи зо всієї сили та зовучи пана Уласовича, а на хорунжівну дмухнула і говорить: «А хто спить та сопе, так нехай і захропе». А від сього панна Йосиповна бебех у подушки та й захропла на всю хату... А тут щось із сіней у хатні двері — геп! та й стогне, і щось мурниче, і охка... Побачим опісля, що то там було...

VIII

Смутний і невеселий стояв, руки зложивши, хваброї Конотопської сотні пан сотник, Уласович Микита Забрьоха, у славному сотенному містечку Конотопі, на вулиці, біля шинку, де усегда збиралася сотня чи на муштру, чи на переліку, що чи не втік который козак часом була. Стоїть він, сердека, руки зложивши, голову понуривши, мов віл перед ярмом; а козаки начисто, уся сотня, як скло, перед ним стіною стоїть, шапки поскладавши на приспі у шинку, щоб як буде яка муштра, так щоб не поспадали з голов, а дітвора, що тут так і біга круг козацтва, щоб не підібрали та не запроторили куди геть. Так отто стоять козаки і ждуть, що з ними будуть робити і який приказ буде, та промеж себе дещо і базікають, мов вода на лотоках шумить, аж луна йде; та доставши з халяв, хто ріжок з кабакою,— та нюхають, та чхають; а хто люльку — та, тут її розпаливши, і смокче.

Пан Забрьоха сього нічого не вважа, і не бачить, і не чує, що край його діється. Йому здається, що він і досі слуха, що читав йому пан писар Конотопської сотні, Прокіп Ригорович Пістряк. А сей давно вже прочитав, що треба, та, зложивши бомагу, кладе у кишеню... Аж ось пан Уласович здихнув тяжко та важко, мов ковальський міх, та й пита писаря:

— Зділай милость, приятелю Ригоровичу! розкажи мені словами, що ти там у лепорті читав? Ти знаєш, що я нічого письменного не розжую, хоч і у школі вчився і «вірую» почав було вчити, та на «же за ним» як затявсь, та й покинув письмо. Так ти мені не читай, а розкажи, що отсе за лепорт приніс козак з Чернігова? Адже ми послали лепорт, що у поход не підемо, хоч нехай кіл на голові тешуть; нам ніколи, друге діло зайшло; так чого ще вони пащекують?

— Уся спирра черніговська безумію удадеся! — став казати, прокашлявшись, пан Пістряк.— Возписують предписаніє і лають вас, пане сотнику, і мене — гм, гм! — возсозивають — прощайте у сім слові — дурнями, занеже ми возгнущалися їх повеліванієм і не направихом стопи наша до Чернігова.

— Догадавсь, хоч через десяте-п'яте уторопав, що ти, пане писарю, говориш: так себто нам усе-таки збиратись до Чернігова?

— Не іначе, як обаче! — сказав Ригорович, моргнувши усом.

— Так трясця ж їх матері! От їм дуля під ніс! — Та, зложивши дулі, і став крутити. Крутив-крутив, та на Чернігов і посила, та усе прицмокує. А далі як крикне: — Не піду! Я їм послав через кривого лепорт, що нам ніколи.

А пан Пістряк і каже:

— Та наш кривий іще не сотворив дошкандибанія і до половини путі. Не возмущайтесь, пане сотнику; ми не ізидемо, дондеже не получимо ответствованія на наше сомнительство.

— Так-таки, Ригоровичу, не підемо. Бач, як я мудро сконпонував? Не підемо та й не підемо. Ну, хлопці! Сонечко заходить, розходьтесь вечеряти, а завтра чим світ з косами косити мені. А ходім, пане писарю, до мене вечеряти; Пазька наліпила мудрих варенників та спрягла яєшню... Ой, лишечко! Ой, рятуйте! Ой, біда!— став пан Уласович не своїм голосом пробі кричати та за боки хвататись... Пан Пістряк і козацтво кинулось до нього, що що йому там сталось? Аж він... шелесть... піднявся догори і полетів, як птиця, усе-таки кричачи, що є голосу...

Що ж то ужахнулися усі люди у славному сотенному містечку Конотопі, як побачили, що їх прехваброї сотні пан сотник, Микита Уласович Забрьоха, та піднявсь під самісінькі небеса і без крил, та летить, як тая птиця! І жінки, і мужики, і мала дітвора, та що то! І старі повиползали з хат дивитись на таку прояву, і усі ж то позадирали голови і дивляться, як пан Забрьоха, мов птах який заморський, летить попід небесами: руками бовта, мов крилами, черкеска йому роздувається, ногами дрига, шаровари напужились, сам употів, ніби у гарячій бані, і летить, і кричить, і де заздрить на землі чоловіка, то скільки є голосу пити просить. Сеє бачачи, старі люди плюють, жахаються, жінки голосять з переляку, а малим дітям не одному довелося переполох виливати. А то ж і не страшно?..

Прокіп Ригорович, бачачи такеє диво, став, задравши догори голову, рот роззявив, аж горлянку видно, очі вилупив та руками знай розмахує, щоб то піньмати та вдержати пана сотника, що полетів, як гусак. Та й козацтво усе, таки усе до одного, дивувалися на сюю кумедію... Та як і не дивуватись, бачачи, що чоловік о своїм умі ні з того ні з сього полетів, як птах. І коли б се опівночі, як усяка нечисть товчеться, а то ще й сонечко тільки-тільки що зайшло...

Стара Льозниха ледве від старості та від недуги вийшла на вдвір'я і, дивлячись на козаків, як вони збирались, як промеж себе жартовали, як лагодились муштру викидати, здихнула та й каже: «Слава тобі, господи, що я не козак! Не здужаю і через хату перейти, а то б треба бігати, та бо-

ротись, та муштруватись! Не хочу, не хочу козаком бути!»— та й задивилась на них, а далі... зирк! Летить понад нею щось таке страшне... Розглядівши, потюпала до козаків і стала їм розказовати, щоб вже не дожидали пана сотника, бо вже він у вирій полетів. «Я,— каже,— сама бачила: летить, мов ворона, тільки що не крака, а знай пити просить...»

Пан писар і козаки — нічого робить — порозіходились і порозказовали, хто не бачив, як конотопський пан сотник, Микита Уласович Забрьоха, полетів, мов ворона... І усі ж то, хто про се не почує, здвигне плечима та й дивується і каже: «Жди ж добра, коли і начальство наше «обвідьмилось!» А Прокіп Ригорович зна, де раки зимуються! Він хоч і перелякавсь, та не забув ні про вареники, ні про яєшню, ні про Пазьку; гульк до неї на вечерю... та про пана сотника вже і не згадували.

А наш пан сотник летів, сердешний, летів від самого Конотопа і не зна, де він опиниться і що з ним буде, аж гульк — хутір, і він чує, що став спускатись усе нижче, нижче... Розглядає, придивляється — аж се хутір Безверхий, що на Сухій Балці... От летить та летить понад хатами та в хорунжевий двір, де вже він раз був... От як улетів у двір, та до хорунжевниної хати, та у сіни, та прямісінько у хатні двері, що зачинені і ізсередини защепнуті були, геп! мов довбнею, та тут і простягнувсь, як колода, і не дише, і не ворушиться... Отсе-то гепнуло у хатні двері, де чаклувала над хорунжівною конотопська відьма Явдоха Зубиха.

От Явдоха зараз і обізвалась до нього:

— Не стогни дуже і не охай, щоб хто не почув, та йди швидше у хату.— Відщепнула йому двері, кличе його, кличе; аж нема гласу ні послушанія; лежить наш пан сотник, мов одубів. Нічого Явдосі робити, поволокла його самотужки у хату і як переволокла на друге місце, він і застогнав, і очима луп! і не пізнає, де він се опинивсь? Розглядаючи усюди, пізнав Зубиху, зараз, стогнучи, і почав коренити батька і матір її, що зробила над ним таку капость. А Явдоха тільки знай своє товче:— Не знаєш свого щастя! Та не кричи-бо, розбудиш усю двірню. Що ж будеш діяти: злякавсь, злякавсь, нігде дітись. Ніколи тепер тобі переполох виливати. На лишень, понюхай сього.— Та й піднесла йому під ніс тертого хріну. Він як нюхнув, та й чхнув аж тричі, а далі став просити пити. Явдоха узяла води, пошептала над нею, збризнула його тою водою, далі злизала язиком хрест-нахрест через вид, щоб з очей чого не сталось, та й дала йому тії води напитись. Він за один ковток чималий водянчик так і висушив та й каже:

— Дай, тітусю, ще.

— Алє!— каже Зубиха.— Я тебе не пити сюди приклікала. Покинь трихи та мнихи та приньмайсь за діло. Бач, яка краля лежить!

Пан Забрьоха озирнув очима, аж і вздрів, що на полу спить панна Олена... та так і задрижав мов опарений. Та й справді ж бо краля була! То хороша була, а то, як розіспалась та і розчервонілась, що твій кармазин або рожа у саду; карсет розщепнувся, сорочка розхристалась... коси тільки, як порозпускались, так ті вже прикрили пазуху, та й то не зовсім...

Уласович наш, як вздрів таку кралю, та так і заходивсь круг сонної, мов павич; тільки навспинячки танцює біля неї та розгляда, та плямка, та слинку ковта; забув і працю свою, що стільки перелетів, і забув, що й пити просив. Не йде на ум ні їда, ні вода, що перед очима біда!

Він би що-небудь і придумав... гм! так Явдоха його за полу сіп, і притягнула до печі, і каже: «Схаменись лишень, блазню! Треба діло робити, а не ханьки мняти. На лишень отсю жабу та й скрути їй головку набік, і ще живу, не здохшу, укинь мерщій у піч за жар». От пан сотник і зробив усе, як веліла йому Явдоха, і ще жаба пищала, а він її вкинув у піч, відкіля Зубиха увесь огонь вигромадила на припічок.

Як спеклась і зсушилась тая жаба, Явдоха достала її, обірвала усе мнясо, а кісточки позбирала і стала з них вибирати: от і знайшла одну, точнісінько як виделочка, і навчила Уласовича, що з нею робити.

Пан Забрьоха притулив тую виделочку до серця панни хорунжівни... вона зараз спросоння і заговорила, і каже: «І вже мені пан Халявський!.. плюю на нього... Микиточку, мій голубчику! Де ти? прибудь до мене: хоч би я на тебе подивилась...»

Уласович з радощів як зарегочеться на усю хату, і якби не спинила його Явдоха, то так би і кинувсь на хорунжівну: так та його за руку дьорг! Відвела та й навчила, що ще треба робити.

От пан сотник і стоїть біля неї та знай з одної кишені виньме каменючки, то камінці, креймашки, скляночки, жарнівки — се все надавала йому Зубиха — от виньме жменю сього добра, подержить на руці, побряжчить та й пересипле у другу кишеню, і так довго робив, а панна хорунжівна знай спросоння проговорює: «Микиточку, душко Уласовичу! Час від часу дужче тебе люблю!»

Далі Явдоха подала йому жаб'ячу кісточку, що неначе карлючка, і по її наущенію, тільки пан Забрьоха заколуп-

нув хорунжівну легесенько під серцем, так вона так і розпалалася, і стала казати: «Не хочу... за Халявського... не силуйте мене... віддайте мене за Забрьоху... коли не віддасте... утечу...»

Тут Явдоха відвела Уласовича від паннючки і каже:

— Бач, як я зробила, що вона тепер на Халявського плюватиме, а за тобою вбиватиметься. Тепер зовсім: пора додому.

— Як додому? Тільки усього і буде?— пита пан Микита.

— Буде з тебе і сього; чого тобі більш?— каже Зубиха.— Тепер не журися ні об чім і жди, як вони по тебе будуть присилати і панькатись коло тебе. Тепер поїдьмо додому.

— Як же ми, тітко, поїдемо? Коли вп'ять летіти, то цур йому; ей! Не можу!..

— І ні вже, синку, і мені тебе жаль. Тепер поїдемо, та хоч ти дорогою дрімай, хоч і спи, то не бійсь нічого. Перед світом будем дома. Я завтра вп'ять тут буду і дам панні Олені отсії жаб'ячої кісточки, щоб носила при собі; поки буде носити, поти буде тебе любити. Ходімо ж з хати та й поїдемо; а то вже скоро панночка прокинеться.

От Зубиха позбирала усе своє, поскладала, як їй треба було, узяла днище і веретено і вийшла з Уласовичем з хати. Вийшовши, каже пану Забрьосі:

— Сідай на днище по-козацьки, мов на коня; а я денебудь причеплюсь; мені не первина.

Тільки таки що Уласович заніс ногу, Явдоха як свисне, як цмокне!.. днище піднялося угору, на ньому пан сотник верхи, а ззаду підсіла Явдоха, та знай веретеном поганя, та цмока, та приговорює, мов на кобилу, і піднялися під самії небеса!..

Сидить наш конотопський сотник, Микита Уласович Забрьоха, на днищу, мов на коні; ноги йому без стремен так і теліпаються, і, щоб не впасти, руками держиться за теє днище, а воно чкурить! Воно чкурить ще прудше, чим Яцькова приблуда; а назаді Уласовича причепилася Зубиха та аж скиглить від холоду, бо вітерець продував, і їй кріпко скубенти докучали.

Не вспіли вони добре оглядітись, аж вже і Конотоп недалеко. Явдоха щось забормотала, аж ось днище усе нижче, усе нижче... та плюсь! Біля Забрьошиних воріт і впало... Пан Уласович як гепнув, та аж не стямився і не вздрів, як Явдоха з днищем щезла, і не вглядів, хто з його хвіртки шморгнув, тільки і бачить, що Пазька когось проводжала.

— Чи се ви, паниченьку?— пита вона свого Уласови-

ча.— Де се ви пропадали і досі... я отсе усе за вами журилася...

— Чого ж ти вийшла за ворота? — розпитував її пан сотник.

— Із журби!— каже Пазька.

— А кого ж ти проводжала з двора?

— Та там... чужий бичок забравсь було до вашої скотини, так я...

— Бичок! До скотини! Гм!— ворчав собі під ніс пан Микита, уходячи у хату, та й звелів засвітити світло, бо у хаті було поночі.

Унесла Пазька світло... дивиться пан Забрьоха, що на столі недоїдені вареники, і дві ложки, і дві тарілки, і носатка, вже порожня, а дулівки катма!.. Поморщився, закопилив губу, та поворчавши: «Бичок... до скотини!», та й пішов у світлицю, погасив світло, та й бебехнув на ліжко, та подумавши: «Кат їх бери! в мене є тепер хорунжівна!..», та й захріп на всю хату.

IX

Смутна й невесела, прокинувшись, сиділа на ліжку панна хорунжівна, Олена Йосиповна, у своїй хаті, у Безверхому хуторі, що на Сухій Балці. Сидить, позіха, очиці протира і сама себе не розбере, де вона, що вона, що з нею робилось, що їй таке снилось і від чого їй так тяжко та нудно.

Аж ось де не узялась конотопська відьма, Явдоха Зубиха. Увішедши у хату, й каже:

— Добридень тобі, панночка! Чого ти така смутна та невесела?

— Ох, бабусю! Тепер я усе згадала!.. Що се ти зо мною наробила?..— Так, охаючи, казала панна хорунжівна.

— Але! Мовчи та диш! — каже Явдоха.— На лишень отсей капшучок та на шнурочку почепи на шию, то усе гаразд буде.— Та сеє кажучи, і почепила їй на шию капшучок, а в тім капшучці жаб'яча задня права лапка, та з неї ж пересушене серце, та лобова кісточка, та Микитиного сліду трохи. Тільки що се їй почепила, так панна Олена і повеселішала, як з води вийшла. Очиці так і палають, щоки зачервоніли, а сама і на ліжку не всидить, кинулась до Зубихи, та аж плаче, та просить:

— Тітусю, голубочко, паньматочко! Що хоч роби, тільки віддай мене за конотопського пана сотника Забрьоху, я таки гаразд і не знаю, як його зовуть. Віддай, віддай швидше мене за нього,

— Адже він тебе сватав, та ти йому піднесла печеного гарбуза?

— Та то я була дурна та божевільна... не розгляділа його добре, не розпиталася людей, не послухала братика... Тепер мені світ не мил без нього!..

— Адже ж ти любиш панича Халявського, Омеляновича, судденка?

— Та то я була дурна та божевільна! Від учорашнього дня і цур йому, і пек йому від мене; і не споминай про нього. Одно в мене на думці, що хоч аби побачити пана Забрьоху, та надивитись на нього, та приголубити його, та щоб він мене взяв.— Та сеє кажучи, беркиць з ліжка до ніг Зубишиних та й лежить, і плаче, і просить: — Зроби, тітусю, щоб він мене узяв, я тебе три годи буду рідною матір'ю звати, буду тебе і поважати, і шановати. Коли ж він від мене відцурається, піду світ за очима, сама собі смерть заподію...

— Та годі ж, годі, угамуйся! — казала їй Явдоха і підняла її з долу та й посадила на лавці.— Ось увійде твій братик, ти йому, не соромлячись, усе розкажи; нехай іде мерщій у Конотоп до пана Забрьохи та й скаже, щоб присилав людей за рушниками. Онде ж і братик йде до тебе, а я піду в Конотоп та з Забрьохою зроблю, що треба; не журись та ділом поспішай.— Та, сеє кажучи, і пішла з хати, а панна хорунжівна їй услід кричить: — І хустку, і весільну шишку тобі дам...

Аж ось і ввійшов до неї у хату братик її, пан хорунженко, на личку вже веселенький, неначе і не був недуж, так добре помогло йому від завару соняшниць.

— Що, братику, чи ти здоров? — питала його сестриця, панна хорунжівна.

— Тільки перед світом спочив після завару соняшниць та й заснув на всі заставки. Та тепер і нічого,— так казав пан хорунженко.

— Ну, братику! Не журися: скоро вже тобі буде воля іти у ченці,— стала казати панна Олена, посупивши очиці у землю.— Я вже... вибрала... собі жениха...— сказала Олена та й засоромилась і почервоніла як рак.

— А кого?

— Пана сотника конотопського Забрьоху.

— Що печеним гарбузом попоштувала?

— Еге!

— Адже ти, бачиться, щось пильненько прилипала до пана Халявського?

— Цур йому! І не згадуй про нього. А зділай милость, поїдь до нього у Конотоп та й скажи і попроси, щоб сьо-

годні або хоч завтра нехай присила людей за рушниками, а у неділю і весілля.

— Та що се тобі так ніколи припало? — питав її пан хорунженко, а самого аж за живіт узяло, що вже і йому недовго бришкати у миру.— Ще б, може, хоч трохи огляділась, а то шити-білити, завтра великдень!

— Умру, коли через тиждень не піду за пана сотника! Я його сьогодні бачила уві сні: що за хороший! як намальований, а багатий! так і міри нема: так і пересипа з кишені у кишеню і гроші усякі, і срібні, і золоті, і жемчуг, і усяке дороге каміння... Зділай милость, братику, соколику, лебедику! Поспішай якомога. Привези і його з собою, привези і людей, щоб кому швидш рушники подавати... або людей не треба, і тут назбираємо; тільки його мерщій, його до мене вези!

Так урагова конотопська відьма наробила, що бідна дівка аж на стіну дереться та пробі бажа пана сотника Уласовича Забрьоху.

Нічого пану хорунженку робити! Звелів снідати подати, їсть і дума. Не удоволився і не надумався, забажав обідати; обіда і дума. Далі як пообідав, та й надумавсь і каже сам собі: «Пан Халявський і у рот нічого не бере, а пан Забрьоха — не узяв його чорт, не пролива; ще щоб і мене не перепив. Ну, дарма! Віддам сестру за нього та з год місця з молодими поживу». Так поравшись сам з собою, сів на візок та й чкурнув у Конотоп, прямісінько до пана сотника, Микити Уласовича Забрьохи.

Тут наша панночка і заходилася поратись і к сватанню прибиратись: хату мие, столи, лавки, мисники змива, птицю патра, локшину крише, горшки наставля, рушники налагоджує... так, що всі наньмички аж позасаповались від такого порання.

X

Смутний і невеселий сидів пан суддепко, Дем'ян Омелянович Халявський, у своїм хуторі, у пустій хаті, відкіль повиганяв усіх із серця. І знай то сердивсь, то сумовав, то лаяв усякого, хто тільки на думку йому приходив, то світом нудив і з журби аж захляв. Як же йому було і не журитись? Панна хорунжівна, що з Безверхого хутора на Сухій Балці, Олена Йосиповна, котра побожилась і заклялася, що ні за кого заміж не піде, опріч його, що не один вечір він з нею до півночі просидів під вербою біля криниці, з которою він і перстенями обмінивсь, котра йому святою п'ятінкою забожилася, що тільки він вернеться

з походу від Чернігова та пришле людей, то вона зараз і подає рушники... а він, на сеє понадіявшись, та у Чернігові аж п'ять кіп протряс, щоб його не держали та відпустили оженитись... що він, вирвавшись з Чернігова, біг як скажений до свого хутора, біг і ніч, і день, і коня занапастив, і сам, аж засапавшись, ускочив у хату та мерщій і гукнув на Хіврю, таки свою паньмичку, щоб бігла дядьків та троюродних братів до нього прикликала, щоб мерщій брали хліб святий та палички та їхали б до панни хорунжівни за рушниками... аж тут йому Хівря і піднесла пинхву. «Що,— каже,— панну хорунжівну вже просватали за пана сотника конотопського, Микиту Уласовича Забрьоху, що вже й рушники подавали і сватання запили, та що ну! Що тільки той, хто не був на сватанні, той не був п'яний, а то всі лоском лежали аж до другого півдня; що завтра буде й весілля, що вже панночка з розпущеною косою, звісно, як сирота, по вулицям у Конотопі з пісеньками ходить і дружечок збира; що його дядини понаряжовались і пішли у Безверхий хутір короваю бгати; що сам пан Забрьоха приїздив і поєднав їм сліпого скрипника на весіллі грати...» Сеє усе як повислуховував пан Халявський та як роззявив рот, слухаючи, то він так йому і зоставсь, аж патьоки потекли. А далі як затруситься, неначе у лихоманці, очі аж на лоб повилазили та мов горять, та як зложив кулаки, як хряпне себе по голові, що насилу устояв і довго чмелів слухав, далі вже як почав мов розперезаний лаяти і панну Йосиповну, і пана хорунженка, і пана Забрьоху, і дядьків, і дядин, і братів, і невісток, і дружок, і коровайниць, і сліпого скрипника, і наньмичку Хіврю... вже коренив-коренив, вичитував-вичитував, аж піна йому з рота б'є, мов у скаженого... а далі як кипеться до Хівpi... так би її і розтерзав, якби не догадалася та не втекла.

Отто він зоставсь сам собі у хаті та й сумовав, і журився, і з серця понаривав собі з голови волосся повні жмені... та як здума, що вже не можна нічим діла поправити, та так і заголосить, аж завиє, мов панотцевський хірт, та й подереться на стіну.

Вже вдесяте товкмачив себе то по голові, то по грудях кулаччям і тільки що надумав було головою об стіну товктись... аж... рип!.. і увійшла у хату бабуся, стара та престаренна, згорбилась, через силу ноги волоче і паличкою підпирається. Ввійшла, поклонилась та й каже: «Добридень тобі, паниченьку!»

А панич мовчить, витріщив очі та сопе.

— Чому-таки в тебе нема ніякого порання? — каже баба, не потураючи, що він дивиться на неї, мов скажений,—

Ні птиці не патрають, ні баранця не зарізано, і муки на локшину ніхто не крише! От так приберись! Завтра в нього весілля, а він собі і ов-ва!..

Не знаю, де б то опинилась сяя баба, і як би захрустіли її кісточки, і хто б то їх із цуциком позбирав, якби Дем'ян Омелянович не розсердивсь за сії бабусині речі так, що вже не можна більш! Піни йому повний рот, аж через край тече, і язика не поверне, тільки труситься, та кулаки стулив, та скиглить, мов кривий цуцик. Думка така, що якби ще трохи, то він би з серця лопнув. Та як таки і стерпіти? Тут чоловікові зовсім біда! Тільки було налагодився женитися і людей посилати з хлібом, а тут йому дівка і піднесла печеного гарбуза! Та ще ж яка й дівка? Та, що любилася з ним трохи чи не більш году, що не одну ніч просиділа з ним під вербою біля криниці і тут божилася і заприсяглася, що ні за кого не піде, опріч його; а тут одно те, що йде за другого; а друге те, що йде за пана конотопського сотника Забрьоху, над котрим вона і за очі, і в вічі насміхалася. Та як тут було пану судденку стерпіти, що після такої біди прийшла бабуся, та ще й така, що гидко скіпками узяти, та й та над ним кепкує. Він би, кажу, потрощив би її на шматки, як старий деркач, так йому дух заперло, і він не здужа і поворушитись, а вона тим часом і каже:

— Чого-бо ти так лютуєш? Мовчи, та диш, та слухай мене. Буду я суча донька, коли панна хорунжівна Олена, що з Безверхого хутора, не буде за тобою ще завтра чим світ.

Як сказала йому се бабуся, так він з радощів аж задрижав та щось хотів сказати, та й не зміг; а тільки вивалив очі та, силкуючись, ледве-ледве промовив:

— Йо?

— Та будь я шельмовська, анахтемська дочка! Щоб мені очі повилазили, щоб мені руки і ноги покорчило, щоб мені трясця, щоб на моїй тварі сіло сімсот пістрячок та болячок,— та і усякими відьомськими проклинаннями стала проклинатись,— коли, каже, не зроблю так, що ти з Оленою завтра у вутрені обвінчаєшся; тільки слухай мене: адже ти мене добре знаєш?

Як-таки сьому паничеві і не знати конотопської відьми Явдохи Зубихи (бо се вона була), коли вона йому раз язичок піднімала, удруге остуду знімала; так вже далася вона йому знатись. Отто як почув він се від неї, так на душі стало йому легше: зараз і орозумів, що йому треба робити, та мерщій їй беркиць в ноги та й просить:

— Тіточко, голубочко! Зробіть, як знаєте зробіть, щоб

моя була Олена; цілісінький год буду вас рідною матір'ю звати; куплю плахту, очіпок, серпанок, чого забажа душа ваша і вашого кота... Тільки дивітесь лишень: вже Олена дружечок збира, коровайниці вже досі діжу по хаті поносили, а пан сотник конотопський, Микита Уласович, найняв сліпого скрипника на весіллі грати, так де вже...

— Хіба ж я не Явдоха? Я йому зроблю весілля! Нехай лишень укоштується, нехай протрусить батькові карбованчики для тебе, а я і його оженю! Нехай і Олена збира дружечок, нехай починають приспівувати Микиті, а я знаю, що зведуть на Дем'янка. Приньмайся ж хутко; кажи, щоб у господі і пекли, і варили, і чого треба наточили, а ти бігжи збирай бояр, свашку, світилку, старостів та якого-небудь батька знайди, щоб порядок давав.

Агу! Пан судденко повеселішав; хватив пояс і став підперезуватись та за шапку братись, щоб іти за поїздом, а Явдоха, виходячи з хати, стала весільної співати, та ще й прискакує:

У Дем'янка та батьків много,
А рідного та ні одного.
Та все такі, що напитися,
А нікому й пожуритися.
Усе такі, що пити-гуляти,
А нікому та порадоньки дати.

XI

Смутна і невесела убиралася у своїй хаті панна хорунжівна, Йосиповна Олена, на своєму Безверхому хуторі, що на Сухій Балці. І вбирається, і не вбирається; треба б то поспішати, бо вже у селі передзвонили до вутрені ув один дзвін і стали уво всі дзвони дзвонити; треба їй поспішати до церкви, бо учора на домовинах так порадились, щоб їй тут у вутрені і звінчатись з конотопським сотником, паном Забрьохою, Микитою Уласовичем, а від хутора до села буде верстов з п'ять або дві: так от треба їй поспішати, щоб вспіти, так щось руки не підіймаються. Уже вона і розчесалася; вже і коси у дрібушки поплела, стала ленти покладати... зирк! Що ні найлучча скиндячка, що їй подарував пан судденко... її так і узяло із-за плечей; згадавши його, засумовала і трошки сплакнула. Зубиха ж тут так і розсипається. І сюди шатнеться, і туди мотнеться: і намисто Олені нав'язує на шию, і голову квітча; а як нарядила зовсім, то й вибігла мерщій надвір; повернулась на одній нозі проти сонця тричі, зашепотіла щось таке собі нищечком, обвела рукою туди, де село, та й сказала:

Хто має поспішати,
Нехай не вийде з хати,
І щоб до сход сонця
Не знайшов ні дверей, ні віконця.

Увішедши вп'ять у хату, стала знаряджати панночку Олену до вінця; звеліла їй тричі поклонитись у ноги батькові і матері, що для такого случаю знайшли, а далі і братикові рідному. Старшій дружці дала пару свічечок п'ятакових до вінця, хустку руки зв'язати, рушник під ноги і шага під рушник паламареві за ставник, а далі тихесенько, щоб ніхто не бачив, дала теж дружці якусь кісточку та якийсь-то реп'яшок і навчила її, що і коли з ними робити. От і пішла наша молода з старшою дружкою у село, поспішаючи до вутрені, щоб там шлюб приньмати з паном Забрьохою, конотопським сотником, Микитою Уласовичем.

Що ж робила Явдоха, зоставшись на Безверхім хуторі? Там дівовала годів сорок дівка, а звали її Солоха. Бідна та пребідна: ні одежі у неї не було і нічого. Та ще на одно око сліпа, від паршів волосся повилазило, і голова голісінька, як долоня; уся шия у чиряках та в пістряках, аж тече; на щоці огник; зубів недолік, горбатенька, курноса, тільки ямка замість носа; на одну ногу крива і правої скарлюченої руки до рота не піднесе. От таку-то кралю Зубиха, взявши, та й убрала в ленти і замість кіс порозпускала кінці, удягла у чужу свиту, випрохала намиста з хрестами і пов'язала їй на шию, та, як вже зовсім убрала, Явдоха посадила її верхи на паличку, а сама сіла на другу, цмокнула, ньокнула... палички чкурнули скільки духу, аж пил за ними хмарою. Прибігши у село до церкви, Явдоха і каже Солосі: «Стій же ти, дівко, на рундуку, біля куни, та держи в руці отсю маківку. Який козак прийде, та озьме тебе за руку, та уведе вінчатись, не дрочись, не царамонься, вінчайсь сміливо. Гляди ж, дожидай до сход сонця». Солоха стала і дожида, а Явдоха мотнулась до свого діла.

Олена ж з старшою дружкою знай ідуть та поспішають у село, щоб поспіти до вутрені. Олена, що йде, то усе вихваля пана Забрьоху, який то він гарний, чорнявий, повновидий, які то в нього уси штепні і який сам увесь лепський та моторний. Як же, ідучи, де тільки зійдуть на перехрестя, старша дружечка кісточкою, що дала Явдоха, тричі панну Олену у спину тихенько: стук, стук, стук! Та й примовить: «А геть, нелюбе!»; то Олена її і пита: «Що ти, сестричко, мене в спину товчеш?» — «Та то я, панночко, пір'ячко зняла, на кунтуші було прилипло». То Олена і стане вп'ять про пана Уласовича казати, та вже не з так його похваляє: то

в нього нема таких очиць, як у пана сулденка; на другім перехресті і уси поганіші, чим у пана Халявського; далі вже він і сякий, і такий, і стидкий, і бридкий, і поганий, і мерзенний. А як дійшли до церкви, то старша дружечка тихенько ззаду й розв'язала шнурочок, на чім повішений був капшучок, а у тім капшучці була жаб'яча задня права лапка, та з неї ж пересушене серце, та лобова кісточка, та Микитового сліду трохи. От як розв'язала, а той капшучок і спав, так що Олена і незчулася; от вона зараз і крикнула: «Цур же йому, пек йому, тому Забрьосі, не хочу та й не хочу за нього заміж! Вернімося, сестро, додому».— «Та чого ж вертаться? — каже дружечка.— Постіймо хоч трохи у церкві; коли ж пан сотник до тебе підійде, щоб шлюб приньмати, то ти тут і відкинься. Се ще йому стидніш буде, що при людях такий бешкет йому зробиш...» — «Отсе справді, що так,— каже Олена,— таки тут йому межи очі і плюну. Ходім же у церкву».

Увійшли у церкву. Панна Йосиповна зирк-зирк по церкві — нема пана Уласовича. Вже швидко і вийдуть, а його нема; от вона то почервоніє, як мак, то побіліє, як полотно; усе, сердешна, боїться, щоб він не ввійшов та щоб не потягнув її до шлюбу. Аж ось, тільки що дочиталися до «во утрие ізбивах», аж шасть у двері: свашки, світилки, бояри, дружко, піддружий, старости; та усе не прості, усе з панства, у кунтушах, у черкесках, у сукнях таких, що тільки поцмокай! Ще важніш були, чим у нашого поповича, що до хвилозохвії ходив [5], та оженившись на нашій дяківні, у нас у селі попом став. А за таким-то поїздом увійшов і молодий... Хто ж то такий? Олена так і затрусилася, як вздріла, що се не пан сотник конотопський Уласович, а суть пан сулденко Халявський Омелянович, кого вона так щиро любила. А старша дружечка мерщій тим реп'яхом, що відьма дала, та її у спину товк! та й примовила тихенько: «Причепись вп'ять». Олена після сього так і згоріла, та промеж народу пропхалася до пана Халявського, та його за руку сіп! і каже: «Бери мене! Як хоч, а бери! Коли ж в тебе є друга, то покажи, де вона, я їй, суці, тут же очі видряпаю. То я було обожеволіла, а тепер умру, коли мене покинеш...» — «Та я ж за тим, панночко, і прийшов, щоб з тобою закон прийняти»,— сказав пан сулденко та й потяг її за руку до стільця, а вже піп був поєднаний. Не забарились, проспівали «лозу плодовиту», окрутили круг стільця, звеліли молодим поціловатись, вчистили з молодого півкопи та й відпустили додому, а самі зосталися то свічки гасити тощо.

XII

Смутний і невеселий ходить по хаті пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрьоха, урядившись якможна гарніш, і виголившись чистесенько, і чуб підстригши любесенько. Ходить він по хаті, куди ще звечора приїхав з Конотопа у село, щоб у вутрені вінчатися з панною хорунжівною Йосиповною, як учора домовилися. Тільки що вдарили в дзвін до утрені, вже він і скочив, і розбудив пана писаря Пістряка, Ригоровича, що покликав його у старші бояри.

Поки дзвонили, наше козацтво голилося, обувалося, одягалося; і як вже була пора, то, одягнувши нові, кримських смушків кожухи, стали виходити.

— Та отверзайте, пане Уласович, без преткновенія. Приспі-бо час. Нуте ж, нуте! Пошто над защіпкою глумляєтесь? Сокрушайте її; отверзайте врата у сіни,— так кумандував пан Ригорович на пана сотника, що знай маца по дверям, та не відчиня.

— Але! — каже Микита Уласович.— Отверзай ти, коли знайдеш. Бач, нема дверей!..

— Чесо ради сиє бисть! — каже пан писар.— Двері суть на празі, а праг на дверях. Востягніть лишень плямку...

— Та яка тут у чорта плямка? Стіна гола, а дверей катма. От сам подивись!

Кинувсь пан Пістряк... хап, хап! мац, мац! — нема дверей, та й плямки не налапа; сама стіна стала перед ними. Шука один, шука — аж употіє, свариться другий і перемінить його, стане скрізь обмацувати,— нема та й нема!

— Що за недобра мати? Де у гаспида подівалися двері? — аж скиглить пан Забрьоха; та з серця аж зубами клаца, бо вже давно у всі дзвони передзвонили.

— Видіх двері, отверзающиїся сімо і овамо, і се не бі! — так гарчав Ригорович, аж патли на собі рвучи. Далі каже: — А що сотворімо, пане сотнику. Розверзім об'ятія і приступім на прикосновеніє, дондеже сотворимо совокупленіє.

— Та кажи мені просто, пане писарю! Тепер не до письма! — казав йому, аж плачучи, пан Уласович.— Я й так себе не тямлю, а він ще письмом очі ковиря. Кажи-бо просто.

— Прикосновеніє, осязаніє, сиріч мацаніє. Дадіте вашу десницю у мою шуйцю, та й будемо разом мацаніє воспроізводити круг усії хати, чи не сокришася де двері во онім місці або чи не який враг, ненавидяй добра, похити їх.

Насилу розчухав пан Микита, що писар хоче робити. От і прийнялися мацати по стіні. Один іде ув один бік, а

другий у другий: мац, мац! хап хап! «Чи є, Ригорович?» — «Ність! іщезоша, яко дим».— «Ходім дальш». Вп'ять пішли. «Чи обріли, пане Уласовичу?» — «Тьфу! Бодай вони зслизли! А вже й «достойно» дзвонять. Ал Морока, та й годі!..»

Облапають усю хату, зійдуться вп'ять докупи... нема дверей та й нема. Вп'ять розійдуться; той по сонцю, а другий навпаки сонця... лапають... Зійдуться... нема! Вже б раді хоч би віконце намацать, так і те кат його зна де ділося. Аж плачуть обидва. Пан Уласович Микита сів на долівці та давай уголос: «Вже досі і вутреня відійшла, а мене панна хорунжівна дожидалась-дожидалась та, може, вже і додому пішла. Ой, лелечко, лелечко!» А пан Пістряк, знать, щось своє надумав; як став серед хати, розводить пальцями і тільки що хотів щось сказати, аж ось... брязь плямка! рип двері!.. шасть у хату Явдоха Зубиха, їх приятелька, конотопська відьма, що сама таку мару на них напустила і двері від них сховала. От і загомоніла на них:

— Чи ви подуріли, чи показилися? Якого гаспида ви тут робите? Чому не йдете вінчатись? Але затого вийдуть з вутрені, і молода з дружками давно жде, а вони тут ханьки мнуть.

— Ох, тітусю! — насилу промовив пан Забрьоха.— Тут зовсім біда.

— Смущеніє веліє учинися,— казав Ригорович, спідлоб'я приглядаючись на Зубиху. — Сія двер, з ню же проізведеніє сотворяєть увесь род чоловіческий, бисть погибшая; і се паки обрітеся, но како? Не вім!

— Розкажи ти, пане Микито, мені по-людськи, а його ніхто не второпа. Що тут вам за привиденіє було? — так питала Явдоха, буцімто і не знала нічого.

— Та тут таке було,— казав пан Забрьоха,— що як його і розказати. Хтось було двері в нас вкрав! Вже ми їх лапали-лапали, обмацовали-обмацовали; прийшлось було пробі кричати, а ти тут і ввійшла.

— Те-те-те! Знаю-знаю! — каже відьма.— Бач, суча донька, що було наробила? Та я її переспорю. Вона ще й не таке хоче з тобою зробити, та ти не потурай. Іди лишень з боярином швидше до церкви та й бери свою дівку. Не розглядай, чи вона Олена, чи не Олена, а тільки бери ту, що стоїть на рундуку, біля куни, та у руках червону маківку держить. Гляди ж, не дуже вередуй і на Олену, хоч її і побачиш де, не квапся: то буде не вона, а з маківкою твоя. Бач, прибігла з Києва дядина пана судденка Халявського, ще зліша мене, та не з так зна, як я. Вона перш в тебе двері вкрала, а тепер на панночку Олену наслала мару, буцімто вона і сліпа, і крива, і чиряковата, і коростява, і бу-

цімто вона зовсім не вона. Отже, ти не царамонься, щоб псяюха не посміялася над нами. Вінчайся сміливо; а як прийдете від вінця, так я усе злеє відверну і її, стару суку, прожену. Біжіть же швидш.— Та, сеє кажучи, глянула на Ригоровича та й моргнула йому, а той кахикнув по-дяківськи та й сказав сам собі: «Догадавсь!»

От наші хлопці, подяковавши Явдосі усяк за своє, мерщій пішли собі. Поки дійшли до церкви, аж вже усі повиходили, тільки самі попи зосталися, дещо прибираючи, та з людей дехто, то свічечки міняючи тощо. А пана Халявського з молодою та з поїздом і духу не зосталося. А Солоха стоїть собі на рундуку, біля куни, маківку у руках мне і жениха жде. Пан Микита на неї зирк! Так у нього у животі і похолонуло. Хороша краля!

Дививсь, сердешний, на неї, та, здохнувши важко, і каже:

— Що то за проява стоїть?

— Мню,— каже писар,— яко сія єсть єдиная із семидесяти дщерей царя Ірода, їх же він, окаянний, породи погуби ради рода християнського. Єдина суть лихорадка, друга лихоманка, третя трясця, четверта напрасниця, п'ята поганка і прочиї, їм же ність числа. Аз же мню...

— Та не мни-бо, пане писарю, а кажи діло. Чи це перевертень, чи се вона справді така?

— Єй, господине! Єгда воззрю на неї умними очима, то зрю панну Олену, хорунжівну, Йосиповну, превелеліпную дівицю; єгда же разсмотряю її гріховними, плотськими очима, то обрітаю її їз'їдомою паршами паче усіх мерзостей усього лиця землі. Аз же мню, яко сіе єсть обаваніе Явдохи велемудрої, рекше Зубихи, еже устрої посміяння ради тресугубо-анахтемськи-проклятої відьми київської.

— Так що ж, пане писарю, брати?

— Та беріть, добродію. Аще совість не зазрить, беріть. Сотворіте совокупленіе, а по совокупленії усякоє обаваніе іщезаєть, яко дим, і расточається, яко прах перстний.

От пан Уласович підтяг живіт, та підійшов до Солохи, та й каже:

— Чи не соізволяєте, панночко, зо мною шлюб прийняти? — А Солоха і загугнявила:

— Соізволяю.

Мерщій побравшись за рученьки, як голуб з голубкою, і ввійшли у церкву та до стільця.

Не забарились і їх обкрутити. Панотець і каже: «А поцілуйтесь!» Пан Забрьоха не дуже розглядав, обтер уси та свою гарну молоду цмок! на усю церкву та з радощів і викинув попові аж п'ять алтин, та усе денежками, і пішов

з своєю молодою у Безверхий хутір. А старший боярин, пан Пістряк, кишки рве зо сміху, та біга по селу, та збира свій поїзд, щоб швидше на посаг молодих садовити.

XIII

Смутний і невеселий стояв, понуривши голову аж до грудей, пан конотопський сотник, Микита Уласович Забрьоха, у Безверхому хуторі біля панських хат, дивлячись, що панна хорунжівна, Олена Йосиповна, сидить на посаді з паном судденком, Дем'яном Омеляновичем Халявським, а біля нього стоїть... Солоха! Дівка гарна, чепурна, одягна... бо що було на ній до вінця позичено, чи плахта, чи свита, чи намисто, чи скиндячки, то усе люди своє познімали, а вона й зосталась голомоза, боса, сорочка чорна, дірява, розхристана, і тільки що шматком старої плахти зап'ялась, та й годі. От усе убрання на ній! Оттак-то йому удружила Явдоха Зубиха, конотопська відьма, за той бешкет, що він їй і на річці, і над річкою при усій громаді зробив. А й не він же то, коли по правді сказати; то порався з нею пан Пістряк; він і пана сотника на се навів; ну, та знаєте, що на світі усе так йде: що писар збездільнича, так йому і нічого; а суддя здуру, не знаючи діла, підпише, так він і у відвіті; на ньому усе лихо і складеться.

Стояв-стояв пан Уласович довгенько і розуму не приложить, що йому теперечки на світі і робити! Забіг би на край світу, та уже шлюбу не розірве: казав-бо при вінчанні, що «не покину її аж до смерті». А як тляне у вікно — його панна Олена сидить край пана Халявського; як послуха, що дружечки приспівують вже не так, як учора, замість Микитки та вже Дем'янка, а сліпий скрипник, сидячи у сінях, що є духу скрипить Дербентський марш [6], а бісова відьма, Явдоха Зубиха, замість матері сидить у червоних юхтових чоботях з підковами у п'ядь, а на голові кибалка, що усе-то зять, пан Халявський, нарадував, та ще вона визирне до нього у віконце та й глузує над ним: так аж об поли б'ється руками і зубами клаца.

Пан Ригорович мав було покинути і своє боярство і притулитися до чужого весілля, бо бачив, що тут і страва усяка мудра, і горілки багацько, і поштують наподряд усіх, не розбираючи, хто першу п'є, а хто вже і п'яту. Піткнувсь було, так йому і чарки понюхати не дали, і у хату ходу не дали: «Іди,—кажуть,— собі на своє весілля». От він подумав, що, каже, «живе покину, а мертвого піду сьКати», плюнув їм через поріг та й пішов до свого поїзду.

От їх дружко зібрав усіх і каже:

— А що ж, пане сотнику! Якого пива наварили, таке будемо й пити. Чого тутечка будемо розглядати? Треба своє діло справляти. Поїдемо лишень у Конотоп, треба як почали, так по закону і скінчати; вже й нерано.

Поїхали, приїхали, сяк-так дали порядок, достали дечого у пана Уласовича з материзни, прикрили грішне Солошине тіло, стала хоч трохи не з так бридка; посадили молодих за стіл; страви ж було усякої наварено, була ж і горілка, була й варена. Таки нічого сказати: було діло з порядком.

Чи співали дружечки, чи не співали, чи танцювали парубки з дівчатами, чи не танцювали, а мерщій поділили коровай та й положили молодих спати... Здихнув не раз тяжко та важко пан Уласович, згадуючи, на яких би то м'якесеньких подушечках спав би він з панною хорунжівною, і усе... і теє... а тут довелось лягати на своїй паничівській перині та ще з коростявою Солохою... Та ще на ту біду, збираючись на панні Йосиповні женитись, Пазьку, таки наньмичку свою, що йому усегда після обід у головці ськала, відпустив до пана писаря до того ж діла. А сидячи на посаді з своєю Солохою, як вздрів Пазьку, що прийшла на весілля дивитися, так... аж оскома його узяла...

Ну, сяк-так переночувала. Яка не була Солоха, а прийшлось тій, що замість матері, по закону хомут надівати, як водиться часом по весіллям у городі...

Ще ж дужче пана Уласовича узяв жаль, як пан Халявський з своєю молодою прибіг тарадайкою у город покриватися. Попереду везуть на превисоченному дрючці запаску шовкову та червону-червону, як є сама настояща калина... і коням чуби, і музиці і руки, і скрипку, і чуб, і уси червоними лентами поперев'язовали; і покривали молодих у церкві. А в пана Микити Уласовича Забрьохи, хоч є і стьожки, є й хустки, та ба! не вивезло. Повів Солоху покривати дружко... на сміття, по закону. Лихо нашому панові Забрьосі, та й годі!!!

Зібралися люди, лагодяться калач розділяти, змовляються, чим пана Забрьоху даровати: «Сякий-такий, а він є сотник над сотнею, старшина, жменею прядива не відбудеш; а коли не так, то він таки своє коли-небудь віддячить». От радяться промеж себе: той хоче баранця, той порося, той телушку дати, і вже пан Пістряк, звичайно, як писар, узявши вуголь у руки, хоче записовати на стіні, хто що подарує; а дружко збирається викрикати такими голосами, яку хто скотину подарує... аж ось і вбіг козак із Чернігова і зараз подав письмо до пана сотника від самісінького пана полковника черніговського.

Надувсь наш пан Забрьоха, мов індик, і став шикати, щоб усі замовчали, і каже: «Цитьте лишень, мовчіть! Пане писарю! а прочитай-ке сей лепорт. Бач, мені ніколи; я тепереченки на посаді сижу, я молодий. А читай, читай! Чи нема якої новини або якої милости? Та голосніш читай!»

Поки пан Пістряк читав по складам та зопинявся над словотитла, так ще нічого; як же став по верхам читати, так ну! — фіть! фіть!.. та й тільки. Там було таке писано, що пана Забрьоху, таки нашого Микиту Уласовича, зачим не послухав пана полковника черніговського та не прийшов з хваброю Конотопською сотнею у Чернігів, як йому було писано, а замість того зополісковав у ставку конотопських молодиць та старих баб, мов плаття, та з півдесятка їх на смерть утопив; а далі, як вишукав промеж них відьму, та їй і піддався, і чортяці душу закріпостив, та й літав у вирій, мов той птах заморський, що усі люди бачили, і дивувались, і полякались, а деяким малим дітям і переполох виливали, так-то добре кумандовав пан сотник над своєю сотнею; так за те його з сотничества і змінити...

Як се почув народ, так і вжахнулись, і стоять, роти пороззявлювавши, а наш сердешний Забрьоха сидить, мов гарячим борщем похлинувся... і казати б то, і у горлі застрягло, і поблід, і посинів, і запінився, і сльози пустив. А Ригорович йому і каже: «От так же, пане сот... чи то пак вже, пане Микито! Так тобі і треба. Ти вже було дуже розібрався, і вже й писаря не слухав, і мав умніший його бути, та, бач, у вирій літав, та сотничество і пролітав. Се ж ще на першому листку так писано, а ось перевернемо на другий, що то там прочитаємо. Може, й наш верх буде. Цитьте ж усі, слухайте; кого начитаю над вами сотником, так зараз покланяйтесь йому і на ралець з гостинцями ідіте».

Та й перевернув папір, уси розгладив, озирнув усіх, щоб дивилися на нього, і кахикнув тричі по-школярськи, і став читати... Як же начитав, що конотопським сотником настановили не його, як він бажав і щиро надіявся, і з тим і Забрьоху скрутив з сотничества, а з другої сотні узяли судденка, Дем'яна Омеляновича пана Халявського, та й письмо упустив, і голову похилив, і довго думав, думав, далі підняв голову та й каже собі: «Дарма! Підіб'юсь під нового та й буду над ним орудовати. Недовго буде пановати. Пошию і сього у дурні, його і змінять, тогді вже певно я буду. Оставайся ж, пане сот... чи то пак, пане Микито, з своєю Солохою, а я піду до нового пана сотника, Дем'яна Омеляновича, і той подарунок, що лагодив тобі на весілля, понесу йому на ралець. А хто, хлопці, за мною?»

— Я! я! я! я! — заревла громада і потягли з хати, невважаючи, що й чарки поналивані і калач дружко покраяв. І що то сказати: усі, і дружко, і піддружий, і бояри, і усі розійшлись; зостався сам Микита з Солохою; нікому було й страви їсти, що на обід понаварювали.

Оттаке-то було весілля у Микити Уласовича Забрьохи, що був колись у славному сотенному містечкові паном сотником!

XIV

Смутний і невеселий увійшов на другий день у хату до Микити Уласовича Забрьохи пан конотопський писар Прокіп Ригорович Пістряк. Та, ввішедши, так і поточився на лаву, схилився на стіл та й заголосив...

— Не задавай жалю, Ригорович! — каже йому Уласович.— Тут і так нудно на світ дивитись. Чого-бо ти виєш, неначе собака? Хіба чи не напала і на твою Пазьку короста, як на мою Солоху?

— Бодай усі на світі і Солохи, і Пазьки, і Явдохи, усі, усі покоростявіли, то мені й байдуже. Горе, Уласовичу! Горе постиже мою утробу до раздраженія!

— А мені що за нужда? — казав Микита, згадавши, як відійшов від нього Пістряк, почувши, що його змінили, і не дав йому ніякої порадоньки, та ще у вічі і насміявся.

— Не возпом'яни моїх первих беззаконій, друже! Нині і аз, грішний, у простоті содержуся.

— Як так? — спитав Уласович; а Пістряк по-своєму, по-письменницьки, і розказав, як він прийшов до нового сотника прехваброї Конотопської сотні, Дем'яна Омеляновича пана Халявського, і як той, каже, «воззрів на нього гордим оком і нечистим серцем, аки на пса смердяща», і звелів йому писати до вельможного пана полковника лепорт об такім і об такім ділі. Ригорович захотів помудровати і, щоб з першої пори запуздати пана сотника по-своєму, щоб не дуже бришкав проти писаря, написав по-своєму. Пан сотник розчухав, що не так, бо й сам був письменний, каже писареві: «Не так!» — а писар йому ув одвіт: «Так! Я вже знаю, що по-моєму лучче буде!» Пан сотник крикнув: «Пиши по-моєму!» — а писар каже: «Я на те писар, я знаю, як і що треба!» Як же пан сотник розлютується, як крикне: «Так ти вже не писар, сякий-такий сину!» і почав коренити і батька, і матір, поперед Забрьошиних, а далі й Пістрякових, і ввесь род їх, а далі самого Пістряка лаяв-лаяв на усі боки, та у потилицю і вигнав

його з хати, і змінив його з писарства, а намість його настановив підписчого, хлопця, блазня, «єго же,— так закінчив Пістряк,— не єдиножди за возлобіє чухрав і по лядвіям поруганіє чиних».

— Скажи мені на милость, Ригорович,— питав Микита Уласович,— хто се нам таку капость укрутив?

— Оле мені! — здихнувши, казав Пістряк.— Враг рода чоловіческого, Явдоха Зубиха, великоімснитая відьма преславної слободи Конотопа. Сия-то увозмездила, що й полетів єси, аки птиця пернатая; вона обуяла і панну хорунжівну, нині паню Халявську, та ще — ох! — і сотничку, воєже би іміти непреткновенное наміреніє соїтися з тобою у брак; вона і до убитку тебе препроведе; вона і глумленіє над нами вчинила, похитивши в нас двері; вона преврати гнусообразную твою паню Солоху — нехай здорова буде! — замість ліпообразної панни Олени і одружи тебе з нею; вона, вона всьому злу суть і вина, і причина, і предмет. А все сіє учини ув отмщеніє за поруганіє над лядвіями єя. Вотще ми її, друже, замість прочуханки, не сожгохом, яко язичницю хварисейку, садукейку і митарку, у пещі халдейській!

— Так подаймо на неї лепорт! — казав Забрьоха.— Нехай вона нам заплатить за безчестя, що нас позміняли та ще мене на Солосі оженили. Нехай її посадять у колоду...

— Овва! — здихнув Ригорович і каже: — Не імать нині власті над нею ніхто. Пані сотничка учинила їй парчеве возглавіє, сиріч очіпок, і нову намітку, і плахту; а пан сотник Халявський пристави к ній раба і даде коня, і местника, і ділателя, щоб і дрова рубав, і воду возив, і кота годував. І дана їй власть на усьому лиці земному і чакловати, і обаяти, і глумитися цілоє урем'я і полвремені.

— Так знаєш, що зробимо? Закличем її, мов добрі, до себе в гості. Перш почастуєм, а далі надаєм тусанів, і щоки їй попіб'єм, і зуби останні повибиваєм.

— Плюнь, друже, на сію Явдоху! А паче усього повели, господине, унести носатку чого-небудь. Ось випиймо журби ради, то лучче буде паче і обаче.

— Та й випиймо ж!

От Уласович і гукнув на Солоху, а вона їм уточила і унесла, чого треба було. Стали кружати. Повиціджувавши гарненько скільки там носаток, з журби ледве розійшлись го хатам. І після того що день, то й сходилися журитися, та знай куликали, бо нічого їм було більш робити. Минулося панство!

ЗАКІНЧЕНІЄ

А сію повість, або казку, та розказував мені покійний Панас Мєсюра — коли знаєте; і вона дуже довга. Там є таке, що й пан Халявський, Дем'ян таки Омелянович, от що настановили сотником у славному сотенному містечкові Конотопі намість Микити Уласовича пана Забрьохи, дуже швидко перед начальством щось процвиндрив, і його з сотенства змінили. А його жінка, себто Олена Йосиповна, що була панна хорунжівна і попереду жила у Безверхому хуторі, що на Сухій Балці, так щось там... якось-то... гм! пробоїла... не знаю, що і як... тільки мужик їй і очіпок збив, усі патли пообривав, і очі попідбивав, а далі підрізану водив по усьому Конотопу по вулицям, а писарю, що намість Прокопа Ригоровича Пістряка став, молодий парень, собою чорнявий та красивий, та узяв та півголови йому уподовж оббрив, та й прогнав від себе...

Усім же їм се сталося ось за що. Пану Забрьосі — щоб не здавався на писаря, а робив сам, як він є начальник, та щоб робив по правді, щоб слухав, що приказано від начальства, а то йому начальство предписує у поход іти, може, боронити народ від неприятеля, а він узявсь заполіскувати жінок, бач, топити відьом, щоб вернули дощ на землю; буцімто відьми можуть проти небесної сили яку капость на світі зробити? Усе йде по божому повелінію. Та щоб не топив народу; бо, поки до відьми добрався, скільки душ згубив позанапрасно? Щоб не удавався в чаклування, покинувши бога милосердного, бо чортяка зараз через свою наньмичку, Зубиху, попорався над ним добре, що і у вирій полетів, мов гусак, людям на сміх!

Пістряку Ригоровичу — щоб не обдурював свого начальника, не пошивав його у дурні, а щоб робив і казав перед ним усю правду. Щоб, розсердившись на людей, не робив їм біди, як тут з жінками: на кого сердився, а скільки душ занапастив, у воді потопив, і сиріт зоставив? А що найпуще, щоб не пив так цупко горілки.

І пану Халявському з його жінкою не минулося; не пожили у ладу. Зачим зараз кинулися до відьми? Зачим через чаклування та ворожіння, покинувши закон святий, собі побралися? Еге! Хоч і прийняли шлюб, та як не через божу волю, а через Явдоху, та через її реп'яхи, та кісточки сушеної жаби, так воно усе і пало прахом.

А що Зубисі досталося, так нехай бог боронить! Поки пан Халявський був конотопським сотником, так пожила у розкоші. Був їй і батрак, була й наньмичка, від сотника панщиною приставлена, і на ралець ходили до неї люди

зараз після сотнички, і ніхто не смів її не тільки відьмою або чим взивати, та ще й величали її по менню: Семеновна або пані Зубиха. От до чого було прийшло! Як же пана Халявського змінили, так і на неї увесь мир плюнув. Та вона таки швидко зачахла, зачавліла і скоро дуба дала. Та ще не зараз і вмерла. Що вже страждала! Умира і не вмира; і руками, і ногами не двига; а стогне на всю хату, так що і на вулицю чути було. А тут ще кіт її розходився та нявчить за нею скільки є духу... От там-то не страшно було!.. Далі зірвали стелю... тут де взявся ворон, та чорний-чорний; улетячи у хату, надлетів над неї, крилами махнув... тут їй і амінь... тільки зуби вискалила!.. а кіт так і лопнув, як пузир; а ворон, хто його зна, де і дівсь!.. Нікуди її по-людськи ховати; виволокли за село, зарили ниць у яму, прибили осиковим кілком та зверху і заплішили, щоб ще не скочила. Собаці собача смерть!

От вам і конотопська відьма!

ОТ ТОБІ Й СКАРБ

Посвящается любезному внуку Андрею Александровичу Щербине

Чому се по нашому селу, Джигунівці, але не видно, щоб хто по вулиці шлявся? Таки і малої дитини не побачиш. Уранці схопилося сонечко таке веселеньке і зараз обогріло усюди. Де була яка калюжка після учорашнього дощику, не забарилася висохнути, а де ще дуже у холодку зоставався сніжочок, так і той усе потроху пропадав, бо весінне сонечко де його тільки забачувало, так його і злизовало. На небі хоч би тобі хмариночка: пташечки співають веселенько; травонька по вгородам зеленіє, як те сукно; дерево, а вже не яке, як та верба, розпукується... Отто десята була масна [1], і Юрія припадало [2] на великодніх святах, так і весна прийшла упору, і до великодня зійшла повідь, і у полі усе якраз іде добре, і от об Юрії ворона у житі сховається, і тим-то на сей день так надворі тепленько і усюди, мов рай, так весело!

Чому ж се, коли на вулиці так гарно і весело, чому нікого не побачиш, щоб хто вийшов на вдвір'я, або овгород копав, або за яким ділом куди йшов? Еге! Бо то великодня була п'ятниця, так усім таке ніколи припало, що й сказати не можна! У кожнім дворі хазяйство робить своє діло; старий, обпатравши кабана, розділя його на

шматки і розсипа меншими хлопцями, що у хату до жінки, на ковбаси та на капусту на празник; а що треба на дальш, на святки, так посила до молодої невістки у комору; щоб ховала, поки ще до чого дійдеться. А цю невістку узяли тільки що на пущальній, так ще не дуже що тямила по господарству, та ще собі з бідності узята, так і не знала, що і як, за віщо узятися, так тим її і послали у комору, щоб усе поприбирала: яке нужніш, так щоб клала ближче де, наверсі, а чого празниками не потребується, так щоб дальше застановила.

Так у неї-бо діло зовсім не поспіша... Чи пересуне що, чи переложить, а сама зирк з комори на дривітню, бо там її Василь на всі празники нарублює дрівець. Визирне вона з комори та й пита мужика... а об чім? Підіте ж? Так, аби б що-небудь з ним поговорити або хоч подивитись на нього, бо, бачите, не можна ні їй, ні йому діла покинути та й зійтись, щоб поговорити. Коли ж ні об чім мужика спитати, так хоч глянути на нього, бо, бачите, давно бачились!.. О, щоб вас з молодожонами! Як я і себе згадаю, так... ну! усього бувало; і празників не тямив... не тепер споминки! Ех, усе-то минулося!

І Василь же нехитрий! коле колоду та чи вдарив обухом раз або два... та й зирк на коморячі двері... так якраз і є: там Хвенна визирнула... Дивляться один на одного, як тії ясочки... вона пита об відрі, а він їй про мотовило... що-то, якби спустити їх докупи? Так-бо старий, упоравши кабана, приньмається різати баранця, так знай покрикує на Василя, щоб мерщій рубав дрова, бо наньмичка вийшла з хати за дровами та й стоїть порожняком, бо нічого узяти, не нарубав Василь; вже вона йому і каже, вже вона і говорить, та знай просить... так ніколи-бо йому: дивиться на свою Хвенну-голубку і, слухаючи, що вона йому ще скаже, нічого не чує, хоч йому що над ухом говорить... А що в нього на думці, так нічого й розказовати, бо і самі здорові догадаєтесь!

А у хаті тієї наньмички крішко бажають, і ось нехай лишень вийде, то зараз на неї і напустяться: чому забарилась, зачим трохи дров унесла; бо тільки що вчинили тісто на паску, так піч треба дуже натоплювати, щоб у хаті було дуже тепло та душно, а то тісто перекисне і паска не вдасться. Тогді лихо старшій невістці, що хоч і третій год, як узята, та ще уперше сама пече паску, бо стара мати, будучи її свекруха, вже стала собі немошненька і сей год не приньмається ні за віщо, а тільки, сидячи на полу, порядок дає та знай гримає, звісно — на невістку: того переложила, того мало положила, то се не туди, то

те не так, звичайно як свекруха, що вже знайде, за що моркву скромадити. А у бідної невістки і руки, і ноги труситься... Оборони боже, як паска не вдасться! Тогді їй просвітку не буде: свекруха сваритиметься та попрікатиме, що за три годи нічого не навчилась і що, хоч і сама йшла з багатої сім'ї, та, мабуть, дома байдики била, а господарства не вчилася... так сі їй попрьоки пуще найусього! Се ж свекруха; а то і свекор; він хоч і не лаятиме, та мовчачи сердитиметься, що паска невдаха і що йому стидно її нести меж люди до церкви на посвященіє... А ятрівка, що така собі шутлива, та жартовлива, та на прикладки бойка; так та такого поприклада, таку квітку пришпилить, що і через тиждень сорому не збудеш. А що найпуще, так от тії зовиці! Ті вже по усім-усюдам підуть славити, що невістка не зуміла хороше паски вчинити і не пригляділа, як вона пеклась, та і друге прочеє на неї почнуть вигадувати; а через них і печи раки!

А не хитрі ж і вони! Покинули саму невістку з наньмичкою поратись: вона й муки насіяла, вона й калган, вона і бібки, вона і перець, й сіль, вона усе перетовкла, вона й опару постановила, вона й процідила, вона і діжу з тістом на піч поставила, вона і яєць набила, теперечки збирається тісто місити і паску ліпити, та поки ще до чого, а вона вже так втомилася, що і рук, і ніг не чує; а тут свекруха знай моркву скромадить; треба ж і до малої дитини кинутись, підложити суху пелюшку, хоч трохи погодувати, бо бідне вже давно просить та кричить не своїм голосом. А старший хлопчик лазить по хаті та, не тямлячи, який сьогодні день, що нікому не можна у рот і ріски узяти, знай голосить та докуча матері, просячи папи. А тій бідній матері така халепа прийшла, що не зна, куди і метнутись. Та ще на біду і мужика її нема дома; з її діверями, стало бить з своїми братами, вже підпарубочими, та погнали у слободу на красний торг яку залишню скотинку продать та купити, бач, треба до п'ятої пари борозенного та дійну корову з телям, бо дітвори прибуває: у старшої невістки двоє діточок та і менша вже від середохрестя почулася...

Де ж наші зовиці? Еге! Як мати усе їх ніжить, так вони й байдуже! Покинули невістку, а самі і за холодну воду не приньмуться. Забралися собі у противну хату та писанки оправляють, що цілий піст писали. Та й мудрі ж і писанки! Зелені гвоздички з блакитним листям; а кохвейна рожа на усе яйце і не уписалася, так вже і листячко дрібнесеньке вже на самому кінці ледве притулили; були з жовтими хвіалками, були і безконечні. А що найкраща бу-

ла, так там вже старша, Оришка, що умудрилася, так-так! Тільки поцмокаєш дивлячись! Написала вишневих пташечок, що цілуються, а кругом усього яйця та й підписала слова, таки настоящі слова, що пан Симейон, дяк таки, їх скомпоновав і списав на бумажці:

«Христос воскресе вельце!
Поцілуймося, мое серце»,—

так Оришка з тії бумажки сама списовала, та тільки, не вміючи письма, на лихо собі почала не з тієї руки, як треба, так хто письменний, той нічого не розбере і не скаже, що воно й є, чи то слова, чи то що надряпано; а як хто неписьменний, то скажи йому, що то слова, то він і знатиме, що то слова написані, і буде дивуватись, що дівка, та ще й неписьменна, зуміла слова списати.

Кому ж се вона таку писанку хорошу та гарну придбала? Еге! Вже пак не кому, як Тимосі, писаревому сину, що отсе після провід подає за нього рушники, а після ушестя, на клечальній, і весілля буде. Так отсе-то вона і збирається на празник після обід вийти до колисок і там з Тимохою гарненько похристосуватися і дати йому тую писанку. Нехай чита, коли зуміє; а вже вона недурно аж чотири шаги заплатила пану Симейону за тую рихтму, як він її взива!

Сяя ж писанка Тимосі, а усі прочі понесе вона з сестрами завтра, у великодню суботу, на місто, у город, та, попродавши, накуплять скиндячок, стрічок, шпалерів на голуби, шумихи і усього, чого їм треба; а чого не попродають, так празниками, під колисками, наміняють на горіхи, на мочені кислички, на горохвяники і на усякі ласощі.

От так-то скрізь по усім хатам тогді було, так ніколи вже було нікому і носа на вулицю виткнути, і хоч усе село обійди, так не зострінеш нікого... Аж онде, онде тільки хтось снує уподовж вулиці! То затюпа, то вп'ять зашкандиба, то прислухається, то озирається, то піде, то стане, то назад вернеться... Хто ж то такий? Може, захожий відкіля, що не второпа, куди йому повернути? Або, може то... та нічого тут довго розпитовати, і нігде правди діти; то-таки без сорому казка,— то Хома Масляк ходить собі по селу та когось вижида.

Що ж то за чоловік, той Хома Масляк? Еге! Ось бачите: батько його був кріпко заможненький і усе чумакував; ходив сам по дорогам і сього хлоп'я, Хому, привчав. То от як де стануть зорювати або попасовати, то поки каша укипить, от чумацтво і розказує усяк, де хто ходив,

що чував і що видав; а Хома тут і слуха, і найбільш усього, як стануть про скарби розказовати: як один чоловік з дідусем горбатеньким та на одну ногу кривим і на одно око сліпим та слинявим зустрівсь меж горбами; та, злякавшись, той чоловік як учисте того дідуся по уху, так він так і розпався на срібні гроші, аж тільки забрязкотіли; і той чоловік так розбагатів, що не можна й подумати, та вискочив у пани і усе на подушках лежав. Другий розказував: як п'яниця пізно увечері йшов з шинку, а тут йому з березника назустріч шкандиба рижа кобила, коростява та сапата; нечувственний п'яниця піткнувсь на неї та й попхнув; а вона так і розсипалась у золоті копієчки, що цілісінький тиждень переносив у заполі; перестав пити, купив левадку, постановив вітряк і довіку їв хліб.

Так оттакого наш Масляченко як наслухався, так йому вже і не хотілося трудову копійку заробляти, а усе думав: «От як знайду скарб один і другий, тогді вже разом розбагатію і накуплю усього, чого треба».

Як же поховав батька, так тогді зовсім покинув господарство: усе знай водиться то з донцями, то з старими запорожцями, що як прочули про такого, так до нього як плав пливуть. Один розказує, що ген там, у Маяцькій Засіці, які-то печери довгі та глибокі, позавалювані бочками з грошами золотими, діжки з срібними рублями, казани з мідними п'ятаками, і що він против того скарбу знає замову і зараз усе може узяти, тільки нема чим довезти того добра. От Хома і дає пару-другу волів, і посила, і жде: ось-ось хура з усякими грішми прийде, ось прийде; не треба буде тогді робити, тогді усього понакупає і розбагатіє... Фіть-фіть! Нема хури, не вернулися воли, і запорожця, хто зна, де його скати, та й як його звати не зна, бо Хома, було, ніколи не розпитує, що за чоловік і відкіля? а так, без усього усе йому віддасть та і дожида. І вже, було, ніколи не скаже, що його обмануто, а тільки каже: «Чоловічок добрий був; мабуть, йому яка причина сталася».

Оттакі-то добрі чоловічки, як разів десять понавідовалися до нашого Масляка, так і зостався він, сердека, пішний! Жінка, було, гризе йому голову і уранці, і увечері, так нічого; він усе своє: усе з добрими чоловічками водиться! Сі ж як побачили, що вже нічим йому за тими бочками посилати, так стали йому казати, що у такім і такім місці є скарб-жінка, і не дуже глибокий, тільки на викуп требує намиста, очіпків, серпанків, плахот і усього жіночого; тільки се положи, то він так зараз і дасться; а добра-добра озьмеш, так видимо-невидимо!

Сеє слухаючи, наш Масляк аж танцює! Повіднімав у жінки усю її худобу, віддав доброму чоловікові і сподівається: ось-ось прийде, ось-ось привезе. Пішов і сей добрий чоловічок за тими, котрих тільки і бачили! Дальш так роблячи, звівсь наш Масляк нінавіщо і жінку мов у старці пустив. Нема ні на ньому, ні на жінці, ні на діточках і одежі доброї; а їсти, коли жінка не заробить, так і ложки гуляють.

То просячи, то плачучи, протурила його жінка об середохресті на заробітки, чи не добув би чого ік святу, щоб було чим розговітись. Потяг Хома до слободи верстов за сім і йде і усе своє дума, як би то на скарб наскочити, забрати його та тогді б і гадки не мати. Аж ось... дивиться... назустріч йде дідусь старенький, маленький, горбатенький, та ще зігнувсь від старості, так мов при самій землі. Пика йому невмита, волосся розкудовчене, ніс невтертий, слина з рота так і б'є, аж запінився по усій бороді.

Хома з радощів сам себе не тямить! Чув, що і як треба у такім ділі робити, зараз підбіг до дідуся, втер йому ніс, обітер йому рот... нічого! Дідусь не розсипавсь, а тільки... мугиче щось таке, та, веселенько усміхаючись, знай йому низесенько кланяється.

Хома дума собі: «Чому сей скарб та не розсипається? Еге, знаю!» Та з сим словом хряп дідуся по щоці... а той бебех об землю... Еге! Та й лежить цілісінький, і скиглить, і плаче, і стогне, і нічого не говорить. Хома подумав, що ще трохи його товкмачив, прийнявсь лежачого шкварити... дідусь не розсипається, а Хома знай його бебехами годує...

— А що-то ти, чоловіче, робиш? За що ти нашого німого старця б'еш? — обізвавсь до нього чоловік із надулісся та й гукнув на товариство; а ті так і вискочили з лісу, оборонили старця, а Хому, що хоч було і кинувся навтікача, одначе ж піймали, руки йому скрутили і відпровадили до волості. А той дідусь та був собі зовсім каліка, та ще й німий, і йшов по селам прохати милостини; оттут-то його наш Масляк злапав і почав товкмачити, думаючи, що він є скарб, «так нехай, каже, розсиплеться». О, щоб тебе! І сміх і лихо з ним!

Як же потягли і нашого Хому, так буде знати! Перш приперли до волості; обіськали, розпитали,— нема і дома нічого, і у кишені гуде; ну, так його у холодну, а самі прийнялися допроси та лепорти писати, та було і забули; а далі схаменулися та й відпровадили у суд. А там звісно, якби Хома мав що, так один перед одним дещо б надряпали та й відпустили б його любенько, а то як прочитали

допроси та подивилися на карлючки, що писар, підписуючи, униз позагинав, що, стало бить, хоч наплюй на нього, а узяти нічого, так його і ув острог, а тут і почали писати — не против ночі розказуючи — справки, та очні ставки, та свидітельські показанія відбирати, та... куди! усього і не згадаю, і не вимовлю, як там у суді зовється; а тільки звелося на те, що таки Хомі дали добру прочуханку та ще узяли і підписку, «що, каже, доволен і жаловатися нігде не буду», та на самий чистий четвер і відпустили.

Отсе ж вже надвечір, як православні люди збиралися на страсті з свічечками йти та усю ніч молитися богу, а наш Хома Масляк після парлації чемчикує додому, аж зирк — циганка сидить на степку. Ще не провчений, Хома, щоб-то швидше добрести додому та провідати жінку та діточок,— ні; він ще до тієї циганки. «Поворожи,— каже,— мені, чи швидко я розбагатію?» А та йому і почала: «І щасливий, і таланливий, і у щасті, у багатстві поживеш; а коли збрешу, то щоб на мені сорочка пополотніла, щоб я мертвої зозулі не побачила, щоб я на своїх похоронах поросятиною подавилась! От що! А ти, дядьку, дожидай; завтра до вас у село приїде наш старший, так ти його не прогуляй і усе дожидай; він селом у вас їхатиме та і навчить тебе, де твій талан і де твоє щастя. Тепер іди здоров». От Хома і потяг додому. Прийшов, аж хата пустісінька, і духу нікого нема, і кілочком заткнута; бо його жінка, чувши, що з мужиком сталася біда, а тут ік празнику нігде було нічого узяти, забравши діточок, пішла на усі празники до своєї братової.

Постукавши скрізь і побачивши, що притьмом нема нікого у хаті, Хома постояв, посумовав, далі і приліг на приспі та тут і заночував, дожидаючи, хто-то завтра прийде і який йому товк дасть, що як би то той скарб знайти.

Оттож то наш Хома Масляк у великодню п'ятницю ходить по Джигунівці та розгляда, чи не їде якийсь-то старший, що про нього циганка казала. Ходить собі уподовж вулиці, та знов вертається, та вигляда, а до жінки і до діток йому і діла нема! Йому байдуже, що вони у чужій сім'ї празник приньматимуть і чужою паскою розговлятимуться... аж зирк! Щось з'їжджа на міст... Хома так і кинувся назустріч...

Їде то жидівська бричка, пара коней у шлейках, пожидівськи у дишел запряжені; погонич сидить у суконних штанях і у юпці, скрізь повимережувана і з китицями, мов у венгерця, що з ліками ходить, а на голові превисочена шапка з углами на усі боки. Машталір той знай своїх патик поганя, та не батіжком, а на кнутовищі у ньо-

го удка з здоровенним крюком; і він знай цмока, та тою удкою усюди помахує, та ньока, та приговорює химерно, не так, як усі люди коней поганяють, що — «ньо, паді, шевелись» — абощо, а він все мов приспівує: «передні з нами, задні за нами; а усіх просим вас: ідіте до нас, до нас; усіх приньмаємо, усіх скликаємо».

Роззявивши рот, стоїть Масляк і слухаючи дивується, що се таке є? Аж ось під'їхала бричка, і з неї виліз, та так проворно, вже стар чоловік, чи купець-москаль, чи жид-шинкар, не вгадаєш. Борода б то йому і є, так цапина та ще й рижа, очі сірі, та так і бігають, брови, густі, та довгі, та широкі, так і напружились, як щетина. Ніс довгий та карлючковатий і на кінці загострений, ніби шпилька. Губи тоненькі, а рот... так від уха та до вуха, а як заговорить та роззявить його, так здоровенна голова з шапкою зовсім улізе; а у роті зуби притьмом свинячі. Каптан на ньому китаєвий, широкий та довгий, а пуще полотнище ззаду: так і волочиться, мов у тієї жінки нашого повіреного, що як була міщанкою, так ходила у спідницях, а як мужик її шморгнув у дворяни, так почепила таке плаття, як на справжніх панях, що хвіст так і волочиться. Закавраші у каптана теж довгі, що усі пальці закривали; коса з мишачий хвостик теліпалась з-під високої дуже шапки з вуглами та з китицями. Ноги у жовтих чоботях з пальцями, мов рукавиці, а на п'яті теж був палець, як у собаки; а скрізь тії пальці пролазили когті, мов у кота заморського.

Оттакий-то козак як скочив з брички, так би усяк злякався, а Хомі і нужди мало: так пильненько та веселенько на нього дивиться і зараз полюбив його, мов дядька рідного, та зняв шапочку і уклонивсь йому. А той... ось слухайте, люди добрі, що тут буде! Замість того, щоб і самому зняти шапку і сказати або добридень, або помагайбі тобі,— ну-ну! Він і шапки не зніма, і не поклоняється йому, а сказав: «Наш еси, приятелю!» — та й узяв за руку Хому і пішов з ним дорогою і розговорює; а машталір ззаду коней поганя, та свистить, та знай своє приговорює: «Попавсь, попавсь; наш буде, нас не збуде...» — а Масляк і байдуже, у яку кунпанію ускочив.

От як ідуть, той, що з Хомою, і каже: «Ти мене, чоловіче, не знаєш?»

— Ні, дядюшка,— каже Хома.

— Будеш опісля знати і дяковати; а тепер не зови мене дядюшкою, бо я швидко тобі стану за рідного батька; а зови мене пан Юдун.

— Добре, пане Юдуне! — сказав Хома; а далі йшли, йшли, от Хома і питається:

— Чи ви, бува, не з жидів, пане Юдупе?

— А по чім ти відгадуєш?

— Та так щось, що ви на речах збиваєтесь на жидівство. (Бо й правда, що сей Юдун дзидзикав, мов справжній жид.)

— Ні, каже, я не жид, а тільки щирий їм приятель. Чи не знаєш, чоловіче, де тут постоялний? Треба коней погодувати і за діло приньматись.

От Хома і привів їх до постоялного.

Ось тут-то що було, послухайте!

Ввійшли у велику хату, Юдун не перехрестивсь і шапки не зняв, так і сів; а на нього глядючи, і Хома не хрестивсь, а тільки, шапку знявши, сів біля нього. Шинкар не виходить, а Юдуну і нужди нема; зараз ляп себе по кишені, щось і забрязкотіло, він і вийняв з кишені повну пляшку з сивухою і чарку, налив її повнісіньку та разом і ковтнув не хрестячись, і «будьте здорові» не сказав. Далі налив ще та й каже Хомі: «Пий, чоловіче, коли хочеш з нами у товаристві бути; не дуже на те дивись, що розказують; як їх слухати, так і скарбу не ськати. Пий, кажу тобі, у мою голову». Хома вже давно позабував, який тогді день був і який гріх пити, найбільш тогді, горілку; аж стрепенувся, як побачив чарку, і аж обидві руки протяг до неї; а Юдун йому подає та й каже: «Пий же, синку, мовчачи, та не мотай рукою» (себто не хрестись. Бач!). У Хоми аж жижки трусяться,— куди вже тут хреститись! Мерщій за чарку, та, не обмокуючи губ, так і влив прокляту чортової роботи сивуху прямо у пельку... Як проковтнув... і став не свій!.. І дивиться, і нічого не бачить; повитріщав баньки і не тямить нічого. А Юдун ляп себе по другій кишені та й вийняв ковбасу, та тільки не наську, а німецьку, от що і свининою, і кошатиною, і конятиною начинена, от — коли знаєте — що пани, цураючись нашої, у німців купують та усмак їдять. Відрізав гарненько скибочку собі і Маслякові... А він, тютю дурний! глита, мов попів мурло!

Закусивши любенько, от Юдун підніс уп'ять по чарці та й ляснув себе по щоці... аж так і вродилась пряжена яєшня... От Юдун з Хомою і прийнялись її уписовати. Трощить її Масляк на усі заставки, аж за вухами лящить. От до нього можна примінити: «чи зна пес п'ятницю?» Хоч же він і доглядівся, що у Юдуна пальці довгі, чорні, мохнаті, та криві, та з предовженними закарлюченими когтями, та йому і байдуже; він після горілки та після

ковбаси ще дужче полюбив Юдуна, і йому нужди мало, хоч би він був з п'ятьма руками.

Бесєдуючи, випили і по третій. Юдун покрутив свої пальці, аж так і вмилося на столі печене порося, та аж шкварчить, таке гаряче. Сокрушили й те; Хома аж кісточки пересмоктав. А як поїли усе, от Юдун устав і каже Хомі:

— Давно вже я на тебе націлив, приятелю, за те, що ти не робиш так, як у вас дурні роблять. Не дуже хапаєшся того хліба робити, не дуже об господарстві убиваєшся, а усе водишся з люб'язними мені людьми. Не дуже дбаєш тую худобу, а розсилаєш її по скарбам; горілочку вживаєш, з людьми заїдаєшся, жінку товчеш, а за усе сеє ти миліш мені і брата рідного. От я тебе і знайшов і тепер ще дужче полюбив тебе і за твоє послухнянство, що ти не дуже дечого споминав, а потрапезував зо мною, так за те я тобі стану у великій пригоді. Я усе знаю; знаю, що ти хочеш знайти скарб...

— Хочу, таточку, батечку! — перехопив Масляк, та аж до ніг припав, та просить, щоб навчив, де його знайти і як узяти.

— Але, синку! — каже Юдун.— Без мене ніхто не знайде, і коли хто не мій, то й не озьме. Завтра звечора у вас заходить празник (та сеє кажучи, так скривився, що ще гидший став); так ти не ходи з людьми... куди там вони йтимуть... (бачите, йому тяжко було сказати, що йтимуть до церкви), а надвечір прийди на узлісся та й дожидай, а як побачиш, що неначе свічечка пала, так ти і піди за нею, куди вона тебе заведе. А там — вже моє діло; будеш дяковати. Прощай, мій милий синку.

Дивиться Хома, що Юдун пішов, та не відчиняючи дверей, вже його і нема... щез! Хома подивився у вікно, нема манталіра з бричкою, і коней чортма, і ворота зачинені і засувом засунуті. От і дума: «Що се таке?» Аж ось шинкар вийшов з кімнати і каже: «Чого ти, Хомо, прийшов і чого у хаті сам собі гомонів? Іди додому; тепер не такі дні; я й проїжджих не приньмаю, хіба доброго чоловіка проти ночі; та й продажі на горілку тепер нема; ми, благодарю бога, не жиди, знаємо християнство». Почухався Хома, став озиратись, дивиться — на столі поросячих кісток нема, а у роті чує смак від яєшні і меж зубами зав'язла поросятина. Дій його честі!.. Сюди-туди переминається... далі шморг з хати мовчки!..

Чудний мені наш Хома Масляк! Як таки він нічого не второпав? Коли б сказати п'яний був, а то ж, визволившись з-під калавуру, ні ївши, ні пивши, поспішав до-

дому, не вечерявши, та натощака ж і по селу блукав, поки з Юдуном пострічався. Так як він не розглядів і не розчумав нічого? А тут усе видно, як скло! Чому у Юдунового каптана заднє полотнище таке довге, неначе у панеї? Еге! хвіст закривало. Чому на ньому така висока шапка та ще з вуглами? На роги-бо надіта. Чи чоловіча ж на ньому твар? І у річах він дзидзикав, мов жид. Аж ось і стало, що то був чорт, справжній, настоящий чорт! Адже усяк, хто бачив чорта, усяк розказує, та й патрет його бачимо, що він з хвостом, з рогами, з цапиною бородою, з карлючкуватим носом, з предовженними пальцями та з карлючковатими когтями; а тут так усе і було. Та й у речах пізнати можна було: адже чорти ні по-якому більш не говорять, як по-жидівськи. Еге! от що! А як сказав, що зовуть його Юдуном, так тут вже хіба дурень не догадався б. Адже звісно, хто Юда; а то ще старше його, Юдун. Се так примером будучи сказать: кого величають «ваше благородіє», а того вже «ваше високоблагородіє»; то Юда, а то Юдун. Справка чистая! Ну ще ж: увійшли у хату, Юдун не хрестився; се ще дарма, бо є й пани, як жиди, що не хрестяться, увішедши куди у хату; так їв же ковбасу! Еге! Отут-то і причина! Що було Маслякові не догадатись, що який се жид, що їсть ковбасу і порося-тину? Коли ж сеє усе їсть, так він вже не жид, а певно чорт; та чорт і через роги, і через хвіст, і через руки, і через ноги, і через імення, і через ковбасу, і через порося, і через усе, через усе, чорт та й чорт. Хоч до ста баб не ходи, а видно було, що то справжній чорт. А Масляк не пізнав. А якби було пізнав, то, певно, від нього, а, може б, і від скарбу, відцурався. Тут же, як увесь глузд загубив і прийняв чортяку за доброго чоловіка та ще й батьком його назвав і аж до ніг його припадав, так тут вже не жди доброго! Ще б і тепер можна б діло поправити, так йому усе байдуже, і він вернувсь у село, і, йдучи, більш ні об чім не дума, «коли б то швидше до завтрього, щоб піти на узлісся та побачити, як свічечка палатиме...». Та з сею думкою прийшов до свісті і, не заходячи у хату, нужди мало ні про жінку, ні про діточок, і чим вони розговіються (гаразд, що сам розговівсь у великодню п'ятницю ковбасою та яєшнею. О, бодай тебе!), пішов на тік, заліз у солому, тепленько, любенько, там і захріп після чортячого бенкету.

От же і великодня субота. От і сонечко заходить. Смерка. Ударили у великий дзвін до церков на одіяніе... Хазяйки мотнулися лагодити усе на завтра; горшки поставили по печам: ув однім борщ з яловичиною, у другім

капуста з свининою, іще юшка з локшиною та з молодою бараниною, печений гусак годований з підлевою та на закуску молошна каша. От постановивши по печам, затушковали, нехай стоїть, щоб завтра вже, ради празника, не поратись коло нього. Далі стара звеліла невісткам послати на стіл скатерть та й становити усе, що треба завтра на посвяченіє. Постановили зараз паску... Та й мудра ж придалась!.. височенька, легесенька, чепурна, не репнула; а як її помазали зверху шапраном, так аж полискується, жовта та прежовта! Хоч би і у якого пана така була!.. Затим-то старша невістка, уносячи її у хату, йде і землі від радощів під собою не чує, бо бачить, що як уздріла її свекруха, так і видно, що радесенька, і не грима на неї, і хоче б то всміхнутись, та здержується, щоб невістка не закопилила губи, що вже вона все зна. От свекруха, оглядівши усю кругом, бачить, що нічого притьмом сказати, та усе-таки, звісно як свекруха, зирнула на старого, що лежав на полу, спочивав після трудів, та й каже: «Як я ще була дівкою та жила у дядини, то, було, як спеку паску, так отака!» Та й приміря рукою у аршин заввишки.

Отже ж невістка таки сього їй не спустила та зараз і відрізала: «Адже ж ви, мамо, і тутечка усе порядковали: і чого скільки положити, і як запарювати, і місити...» Нічого свекрусі робити, перехопила зараз і каже: «А баранець де?»

От постановили невістки і баранця, і порося, і крашанки, і сало, і солі грудку, і хріну корінець, і усе, та й покрили хустками, у чому завтра нести усе на посвяченіє.

Се ж пораються невістки, а дочки, дівки де? Еге! Звісно, що мати їми не так орудує, як невістками. На невістку скаже: «А внеси, доню, дрівець; а затопи, доню, піч; а перестав сюди, доню, жлукто...», та усе доню, та усе з ласкою. А на дочку так усе гримаючи: «Чи довго тобі казати, щоб ти достала оттам борщ та пополудновала; чи ти, дурна, знаєш, що як ти обідала, та й досі нічого не їла?» Або: «Чи договорюсь я тобі, щоб ти покинула прясти та ляговилась швидше спати? Бач, яка неслухняна! Лихо з нею». Оттак-то усі матері нападають на дочок. Так і тут: мати застановила дівчат-дочок свічечку засвітити та перед образами приліпити; голуби, що наробили за піст з шпалерів, попричіпляти до стелі... Далі й гримнула на них: «Та доки вам там возитись? Ідіте швидше та вбирайтесь гарненько! Хіба не чуєте, що до церкви

дзвонять? Але усе кричи та ворчи на них!» А далі каже невісткам: «А ви, мої невісточки-голубочки, змийте з мисника, попереполощіте мисочки, талірочки, ложечки попереминайте, батьків ніж вигостріть печене краяти, лавочки позмивайте, хату виметіть та вже хоч не дуже прибирайтесь, а поспішайте до церкви».

Далі озирнулась до старого, аж у нього слізоньки на очицях. «Чого-бо ти, Уласе, мов журишся? От празник заходить, хвали бога та повеселішай. Уставай же, уставай та йди на одіяніє. От бач, яка паска у нас хороша придалась? От і печений баранчик, і поросятко дуже мудро спечене... Та таки і усього удоволь, як і у людей; нічого гнівити бога милосердного!..»

— Та я ж отсе, Домахо, лежу, дивлюсь, що тут напорано, та й згадав, як ми з тобою побралися: не було в нас ні кола ні двора, як там кажуть: без чарки горілки і без жодної хусточки відбули весілля своє; не було в нас ні батьків, ні людей, ні музики, нікому і ні під що було танцювати; звісно, хто до сиріт та ще й до бідних піде? Не вспіли одружитися, ти по наньмам, а я в батраки... усього випили!.. Тепер же гляди, Домасю! є й хата, є й господарство, діточками бог благословив і усім нас наградив, що й самі довольні, і є бідному за Христа ради подати. Спасибі тобі...» Та як скочить з полу, як пригорне до серця свою стару, як заплаче гірко, і каже: «Спасибі тобі, моя старенька! Через тебе, через твою добрість, через твої труди нас бог благословив усім, усім. Ходімо ж до церкви, подякуймо за його милості! Я усе одіяніє простою у церкві: чи дасть бог діждати на той год! Та й ви, молоді, не барітесь, ідіте швидше до церкви та не сидіте на цвинтарі: там тільки пустота та гріховодство. Стійте у церкві та слухайте, ніч не довга, не забаряться Христа дочитатись, виспитесь опісля». Сказав та й пішов тихою ступою, підпираючись паличкою.

Стара стала богу молитися, поки молоді поубираються, а ті собі і мотнулись: от дівчата кинулися у противну хату; а там на стіні край віконця дзеркало в них було, так шматочок, як з п'ятак; де-то чи купили, чи випрохали у панському дворі та й приліпили тістом до стіни. От і кинулися до того дзеркала скнідячки на голову собі покладати, коси квітчати, намисто на шию чіпляти; плахти, запаски, червоні баєві юпки, суконні панчішки, червоні черевички... повдягали нові білі свитки, шитими рушничками підперезались і пішли собі мовчки, як тії павочки...

Поки ж вони одягалися, невістки знай у противну хату рип та рип! То буцімто вогню достати, то чаплію узяти...

а тут аби б уздріти, як вийдуть відтіля дівчата, бо й їм, молодицям, треба було кинутись до дзеркала, так при дівчатах-бо не можна: зараз сміятимуться, що й замужні, а чепуряться; хіба без дзеркала вже і не вберуться? Як же вийшли дівчата, то й кинулись молодиці до того дзеркала: бачите, у старшої невістки два очіпка, один блакитний, другий вишневий, та третій кораблик; так вона хотіла приміряти, що їй буде краще до лиця, чи який очіпок, чи кораблик? Так як ти його без дзеркала вгадаєш? А молодша невістка дурна ще, недавно пішла заміж, не зна, що до чого: хотіла пак голову пов'язати платком, так старша не звеліла, бо для такого празника звичайніш узяти на голову очіпок. От як вирядились, пішли і сі.

А там і парубоцтво з старшими, жонатими братами, попідголювавши чуби, повдягавши нові свити з уразівського сукна, підперезавшись штепненько, повбували нові шкапові чоботи з підковами, що ще з п'ятниці мокли у дьогті... звісно, діти заможного батька, так їм-то у розкоші і жити! Побравши нові шапки козацькі, повалили лавою до церкви; та не до церкви; вже щоб парубок та так прямо і дійшов? Е, ні! Ще їм треба побіля цвинтаря засідати, та як йтиме купка дівчат, так треба кинутись на них, розпудити їх, ту вщипнути, ту помняти, тій тусана дати... А там ще й на цвинтарі, і там не без іграшок: де побачать, що на рундуках полягали дівчата, так їх і поперекидають; або де купка сидить, то підкрадуться та по-ведмежому і ревнуть... а ті схоплюються, біжать, регочуться, лають... Що-то молодії літа! Було се колись і за нами! Ех! Та минулося! Що вже і споминати!..

А батьки, і матері, і усяк старий народ, усі у церкві; повнісінька набралась. Стоять з позасвічуваними свічками, хто слуха, а хто і окунів ловить, слухаючи, як славно чита одіяніє попович-хвильозоп, що відпросився з бурси на празники до нас у село. Та що за голос! Чита, а сам, як кармазин, червоний від натуги, піт з нього так і котиться, а він викрикує та голос виводить не на точках, а де строфа кінчається; хоч на половині слова, то так і викрикне, аж луна по лісу піде у одчинені двері. Так гарно, так гарно, що усе б його і слухав. Ну, та й звісно — пак: вже він недаром в бурсі вчиться: він на те хвильозоп!

Де ж наш Масляк? Може, він біля поповича стоїть та прислухається, як той гарно чита? Або, може, притулившись до стіни промеж старих людей, та туди ж з ними дріма? Або чи не у тій купці, що ген у куточку зібралися круг пана Симейона, нашого таки дяка, та слухають, як

він там шепчучи розказує, яке то лихо людям буде, як народиться анцихрист та буде православних людей мучити, а за жидів заступатись і їх жаловати; як набіжать гоги та магоги [3], мов кримська татарва, та у тих людей, що не шанували духовного чину та не становили часто обідів, та будуть усю худобу одбирати та нею жидів та циганів наділяти; так, кажу, чи не промеж тими слухателями і наш Хома? Не знаю! Якби пак там був, то, може, сплакнув, слухаючи пана дяка, як і старий Кирик, що слухав-слухав, плакав-плакав та, дивлячись на дяка, що той аж употів розказуючи, вийняв з кишені гаманець, розв'язав та й дав цілісінького п'ятиалтинного на молитви дяку; от таке б добре діло і Масляк зробив би, якби там був; так не було ж то його там... так і по усій церкві його не видно... Та де ж він?

Але!.. Де! Він того не забув, що приятель його Юдун та наказував йому добре, щоб звечора, як люди зберуться у церкву, так щоб він вийшов на взлісся; отже-то він туди і потяг, ще тільки сонечко стало спускатись на захід. Ліг, сердешний, край взлісся і дожидається від свого приятеля Юдуна звістки...

Аж ось... ще не гаразд і смеркло, а вже дальш у лісі запалала мов свічечка, та не так горючи, як таки свічка, щоб огонь був або червоний, або жовтий, а чортячим огнем, як горілка горить, синім огнем. От наш Масляк так і здригнув, та не з переляку (бо вже побратавшись з старшим чортом, він вже маненьких зовсім не боявся), а з радощів, що от Юдун не збрехав і що от-от дасть йому скарби; побачивши тую свічечку, мерщій до неї, а вона від нього дальш у ліс; він за нею, а вона від нього, та усе дальш, усе дальш у ліс... Аж засапавсь наш Хома, біжучи до неї, так не дожене. Вже вона його і далеченько завела, вже Хома, чіпляючись за голяки, то за пеньки, порвав і матню у штанів, і рукава у свити, бо так навпростець і чеше: по колоддям спотикається і вже не десять разів лобом ціловався з хамлом, що попід ногами йому плуталося, і вже й шапки катма, та йому і байдуже: хоч усього рішитися, бо от вже швидко добіжить до свічечки, от-от схопить скарб... Тривай лишень, Хомо, Миколу звалиш, як там кажуть. Біжить-біжить, аж ось йому назустріч двоє маненьких чортяточок: хоч на них було і платтячко дівоче, та тільки наскрізь і світиться: і руки голі, і шиї голі, точнісінько, як на панях, що у городі берлинами роз'їжджають: а самі ті чортенята чорні, мов циганчата. От зараз і кинулись до Масляка та й загиргогали не по-нашому, а по-панськи, як той хранцуз вчить

паненят, що таки у нашому селі. Масляк вилупив на них очі, дивиться і нічого не второпа, що вони йому і говорять. От чортенята зареготались, та і каже одна одній: «Ми думали, що він пан який та й заговорили до нього по-нашому, по-хранцузьки; аж він, бачу, сього не втне». Та й стали кивати на нього та й кажуть по-своєму: «Ало, мусье, ало; вене ісі [4]».— «От коли по-собачому,— каже Хома,— то і я розберу, бо чував, як панський Іванька розговорює з кгарсоном». Та і пішов за ними. Недалеко відійшов, аж ось тут Юдун і є, стоїть і дожида його. Жупан на ньому добрий, рукава з вильотами, і вже хоч із-під жупана і висить предовженний хвіст, та Юдун його не хова, а Хома його вже не боїться. Протяг йому мохнату руку з карлючкуватими пальцями, узяв Хому за руку і повів за собою до шатрів та й каже: «Добре ти зробив, що прийшов; будеш мене довіку згадувати. Ануте!» Як се тільки гукнув, так поли у шатра і впали, а під шатром, чого то там не було? За довгими столами, скатертями понакриваними, сидять чорти з чортихами, попарувавшись. Та що ж то за порозряджувані! У яких то каптанах! У яких ребронтах! Тільки вже ні під квітками, ні під пір'ями, і ні під яким брилем, і ні під якими кучерями не можна було поховати рогів: так і стирчать. Таки усі були, як настояще городське панство.

А на столах страви-страви, так батечку мій! Там і усякого мняса і печеного, і вареного, і в юшках із підлевою, там і яєшні, і тертий хрін з сметаною до поросятини, і холодцю з раками і з просоленою осятринкою; було там і сахарне морожене, що москаль у городі продає, і хвиги, і родзинки, і чорнослив, і горіхи самі мишаловки, і павидла усякі... Та чого там і не було! Миски, і тарілки, і ножики з виделками, і ложки, усе ж то срібряні; чарочки усякої міри і стакани — усе хрустальне, так і сяє, мов у тій лавці, що об ярманці у городі ташується. А пляшок же то пляшок з напитками? Було і ренське, було і донське, що по четвертаку бутилка; були усякії вина, і червоне, і жовте; були пляшки і засмолювані, і дротом позаплітувані; була і вишнівка, і тернівка, і дулівка; було і пиво кабацьке, так, дешевеньке, для усякого розходу, та був і грушевий квас, вже спитий. А усякі горілки окроме стояли; та й до біса ж їх там було! Була і пінна, і полугарна, і запіканка, і полинькова, і корінькова, і на калган, і на соснові шишки гната... усяка, усяка була, якої який чорт забажа, так усяка йому й є. Придбали добре; мабуть, не боялись ні об'їздчиків, ні вийомки. Пожалуй, так далеко у ліс забравшись, так можна не боятись і са-

мого главного повіреного з корчемним засідателем. Нехай би де у дистанції так розташовались, дали б їм зараз перцю, хоч би і перечорт був: зараз би потаскали у поліцію, та затасовали б у яму, та к допросу... пляшки б і усяка посудина порозпропадала б і вже й не шукай, а сам, хоч би самий старшенний чорт, сидів би поти у ямі, аж поки не зніс би грошей за усяку пляшку, як і за відро. Вони і чорту не подивляться у зуби, знаємо їх!

От як отсе усе Хома Масляк розглядав, зараз Юдун йому і каже: «Моєї дев'ятої жінки пасербиця та усьоме йде заміж ще за парубка, так я отсе справляю весілля. Сідай, Хомо, з нами, повечеряй, а діло наше буде опісля». Та й посадив його біля чортихи, що сама собі без пари сумовала. Сів наш Масляк і розперезався, щоб-то добре і наїстись, і напитись на чортячім весіллі. Піднесли йому горілки, і випив таки повну та не віддихаючи зараз і по другій; от і поставили йому на талірочці капусти з яловичиною; він і прийнявсь за неї... Як хлисне, як опечеться!.. Аж сльози йому покотилися, трохи не крикнув. Зроду пак не їв срібною ложкою і не знав, що треба студити. От чортиха і стала його вчити, як тою ложкою треба їсти і як мнясо краяти. Тільки ж він з сею чортихою заговорився, зирк! Вже талірки й нема, вже її і зчистив чортьонок у куртці, що талірки переміня. З голоду, мабуть; може, три дні не їв, так став гостей обдурювати: який задивиться, так він зараз талірку і хвата, хоч би зовсім і не почата. Десь бачив, як у великих панів хлопці роблять. Так Хома пустився на хитрощі: як йому подадуть яку страву, то він одною рукою придержує талірку, а другою мота; як вичистить зовсім, тогді і ткне її у зуби хлопцеві. А напитки, тільки якого наллють, так мерщій у пельку. Не дуже і до чортихи озивався, що усе його заньмала, і дещо вигадувала, і лискотала його потроху.

Еге! Та хоч наш Масляк пив усякії напитки, як сам опісля розказував, що, каже, «пив мадеру, шатай-моргай, шатай-на-хвіст, реєвеє, барбоське, шальпанську і порченє пиво» [5], і чого то він там не пив, та зовсім же то не п'яний устав із-за обід. Бо тільки що поустували, зараз Юдун і гукнув: «Музика, грай!» Де у чорта вона і узялась! Аж шестеро жидків, хто на скрипку, хто на баса, хто на дудку, на цимбали, на бубен, так і вчистили метелиці. Як же піднялось усе чортятство... батечки! І сам старий Юдун туди ж за молодими, аж засапався. А Масляк же то наш, так той-то щоб удружити свому названому батькові, так той-то носиться, от вже носиться! Трьох чортих перетанцював, усі чоботи свої пробив, вибиваючи

гоцака, і ще ж було ухопив двох свіжих чортих, що повиряджувалися дівками і коси на голові поклали, і скиндячки положили, і плахти почіпляли, от ухопив їх та й гукнув на музику: «Грай дудочки!» Так Юдун прийшов до нього, узяв за руку та й каже: «Годі ж, годі, угамуйся. Вже, бач, розсвіло, се вже наша ніч починається; треба молодих спати класти. Коли схочеш, побудеш з нами до вечора; то підуть приданки з перезвою гукати, коли-то ще до того дійдеться, то й ти з ними погуляєш, а поки я об твоїм ділі поговорю».

— Батечку, голубчику! Що хоч роби зо мною, тільки дай мені знайти скарб, хоч з півсотні діжок з золотими...— так казав Масляк, усе низенько кланяючись Юдуну.

— Що вже півсотні їх і прохати! — каже Юдун.— Се і мені стидно так трохи тобі дати. Я сам знаю, скільки і чого тобі дам. Буде на увесь твій вік; живи, пий, гуляй, на що хоч трать, усе в тебе будуть гроші безпереводно. Тільки чим ти мені віддячиш?

— Та що потребуєте,— аж крикнув Хома, думаючи, що от-от на нього гроші так і посиплються,— що потребуєте, усе перед вами; хочете душу узяти, зараз вам її і заручу, тільки дайте довше погуляти.

— А на чорта мені таке сміття? — сказав Юдун.— Душу! Та вона вже давнісінько моя. Та й прислужився добром! Знай, друже, такої мізерної душі, як твоя, в мене і послідній хлопець за нюх кабаки не озьме. Ми і з кращими вже не знаємо, куди дітись. Було колись, так давно, що і за такою паршивою душею, як твоя, так усі табуром ходим, щоб її заполонити, бо дуже в нас, у пеклі, було просторно і ніким було орудовати. Самі чорти усю панщину відбували. А тепер вже не так; не таке вже, спасибі людям, і пекло стало, як — коли чував — пан Котляревський списав. Перш було, як який грішний попаде сюди, так і то навдивовижу; та й то бували все то душогубці, то зміинники, то харцизяки; а як колись раз привели одного скоромника, що в середу їв, мов той цуцик, скоромне; а жінку, що від живого мужика та... прала другому сорочечку і усе прочее... так таке наведеніе було, що ну! Усі чорти покидали роботу та, хто на колодки, а хто на плоти, на хати, скрізь товпляться, що як би то подивитись на таких грішників, що ще зроду їх і не бачили! Таки точнісінько як на ведмедів збіглися дивитися, так і на них. А далі, далі, спасибі людям, як розвередовались, та розібрались добре, та пустили на всі заставки, так і дотовпу нема у пеклі! Та й чортам полегшало: перш, було, чорти і на дривітні колоддя колють,

чорти і пічкурами, чорти і за смолою, і за вугіллям; куди не задумай, усе вони, усе вони, сердешні, відбували, щоб тільки тих грішників по казанам уконтентовати; а віддихнути, а пожартовати меж собою — бо і меж ними є і молоді, і усякої натури — хоч поборотись, або у скраклі, та й до самого женихання ніколи було. І ніч і день, і ніч і день на панщині. Чорт їх зна, як вони не виздихали від такої надсади. Я й старшина над ними, та й мені лихо було: нікого, було, і у двір узяти від панщини; не було в мене ні кухаря, ні хлопця, ні машталіра; сам собі, було, і обідати варю, і коня наповаю, і чоботи латаю, і ще скрізь оббігаю та назирну, де і як хлопці мої справляються. Тільки така і була, що платтячко моє перемивала та коли, було, головку змиє, а після обід поскає; вже без сього мені не можна, бо я трошки собі панської натури. Як же наддали від вас, не знаю після чого і від чого, тільки дехто розказує, що як люди умніші стали, та як посипали до нас, так батечки! Я не знав, де їх у сина і дівати. Таки так і сиплють, так і сиплють!

От і вскочили якось-то жид і хранцуз. Жид зараз порядивсь парові печі строїти, щоб менш кошту тратити, а грішників дужче пришкварювати; та й перебрав же, вражий син, до гаспида грошей, і пообманював таки пекельного, і клюшника, і токового, і деяких прочих приказних, та таки зробив паровики славні, що навряд і у водолазьких винокурів [6] так добре, як у нас у пеклі. Тільки ж що? Узяв та й вивів трубницю у ту землю, де хранцуз живе; та як пустили паровики на роботу, душники повідкривали, то дим з наших паровиків і повалить до хранцуза. Ті зараз показяться, збісяться... давай різатись! Їм же там і нужди мало, а мені тогді найгірше лихо. Як о поводі вода, так душі посиплються після того сюди, що ніяким побитом і не справишся. Той прибіг — пачепорт показує; той пита, куди, у яку кучу, до якого діла йти; той свою біду розказує, що він на тім світі покинув, хто він там був, що робив; а вже письменні! так ті мені найгірш усіх! Як стануть мені віршами читати, а другі мене зопиняти, що я не проти граматики яке слово сказав, то я плюну їм межи очі та й утікаю додому. Оттака-то мені халепа була! Та спасибі, хранцуз, той, що з жидом до мене ускочив, той прийнявсь порядковать; зараз каже: «Нада-треба вам, мусьє, по-панськи жити, а то грішники вас замучать».

— Що ж з того, що буду по-панськи жити? Усе ж таки треба коло них поратись; а коло мене і нікому панькатись.

— Озьмім, каже, усіх чортів у прислугу.

— А на панщині хто зостанеться? І пічки погаснуть, казани і сковороди попростивають.

— Но, но, мусьє,— каже він,— усе буде фор-б'є[7]. Поки будеш просто жити, уся робота на тобі лежатиметь, а як станеш жити по-панськи, то і діла тобі ніякого не буде, будеш на подушках довго спати, і пити, і гуляти, а слава буде йти, що усе ти сам трудишся. Лягай лишень, мусьє, спати; завтра устанеш, подивишся і сам скажеш: «фор-б'є!»

— От я послухав його і дав йому волю робити, що він хоче. Прокинувсь, ще стало на світ заньматись, а хранцуз і тут: «Но, но, мусьє, куш[8],— каже,— спи. Коли пан, так і роби по-панськи: пани не устають досвіта; я тобі скажу, коли пора буде уставати». От я і захріп вп'ять. Та вже середу дня увійшов він до мене та й каже: «От тепер пора, уставай, мусьє!» Зараз і подав мені і чаю, і кохве гарячого та гарячого; нічого робити: хоч погане, а п'ю, бо пани п'ють і хранцуз велить. Далі ввійшов я у свою світлицю, аж побіля дверей стоять усе чорти у каптанах, позументами пообшиваних; стоять, і не поворушаться, і пильненько мені в вічі дивляться. Я їх нічого не питаю, вони мені нічого не кажуть. Тільки що хотів я у кімнату піти, зараз аж троє кинулись їх мені двері відчиняти. «Еге! — думаю собі.— Се вже я паном став, не треба трудитися самому і дверей відчиняти». Я зазирнув у прихожу, аж там грішників найшло нових до пропасті! А один чорт, у каптані у хорошому, круг їх ходить та їм розказує: «Нашому пану ніколи; такого діла прийшло, що не то що; приходьте завтра; а кому пильна нужда, подавайте бумаги». Повіялись мої грішники вон з хати, а я з хранцузом «ких, ких, ких, ких!» — аж лягаємо та сміємося, що пообдурювали народ: вони думають, що мені діла багацько, що ніколи і носа втерти, а ми тут з хранцузом випили на калган гнатої та сокрушили печене порося та пряжену яєшню. І хто б то не приходив опісля, через увесь день, зараз мої лакеї і кажуть: «Пану ніколи, діла багацько!» А я увесьденички то на подушках валявся, то сидячи дрімав, то з хранцузом у дурня та в дамки грали. А обідати подали вже нам на заход сонця. Та що ж то за обід мудрий був! Чого-то там не було? Аж пальці пообсмоктував. Адже ти, Хомо, обідав в мене, то й знаєш.

— Обідав,— каже Хома,— спасибі тобі, і вмру не забуду, яке-то усе смашне було і які напиточки були мудрі!

— Еге, за сеє всеє дякую своєму хранцузу,— казав Юдун,— він із чортів набрав і кухарів, і клюшників, ла-

кеїв, і хлопців; до моїх жінок, що їх є в мене аж тридев'ять, попристáвляв і дівок, і прачок, і кухарок; та й дочок моїх, що ще які є маненькі, так і мамок, і няньок, і усього, чого де треба, усякого народу є, як і у великого пана. І те ж таки як і у панському дворі: вони байдаки б'ють, у карти грають, горілку добре п'ють, по вечорницям шляються, дівчат обдурюють; які дам гроші на закупку, чого часом бува треба, то вони половину їх украдуть, проп'ють, а щот подадуть на всі, чисто пішли у розход.

Бачачи, що усюди ж то у прислузі чорти, усюди чорти, подумав собі: який же гаспид коло казанів на заводі? І думав, що усі печі, мабуть, погасли, а грішники досі поснули ради скуки. От хранцуз, оповістивши наперед, що пан піде завод обглядати, щоб усяк був при своїому місці, і щоб робили пильно, і щоб до пана ніхто не підходив ні з чим, от тогді і повів мене обглядати. Так батечку мій! Як то було усе хороше! Робота таки йде, як і йшла. Тільки замість того, щоб чорти були на панщині, так усе грішники, так, які з них поганенькі. Ті таки, що заробили, так ті по казанам та на сковородах лежать, на крюччях висять і де кому як треба; і їм добре було, що простор, не тісно; а завалящі грішники, так ті усі у роботі: живжики, що дівчат і чужих жінок обдурювали та перед ними, буцімто справді їх любили, що усе охали, щоб; бач, котора б то пожаліла його та і кинулась би йому на шию, так такі сиділи край устя у печей та усе знай охали, як і в вас, а через теє їх охання вогонь роздували по печам, і він усе більш палав. У казанах кип'ячу смолу ополониками мішали, і котрий грішник винирне, то він його гарячою смолою і обілле, не хто як ті, що по судам більш нічого не робили, тільки справки вигадували та їх писали і тими справками мішали усе діло, як у казані смолу, і допекали тепер грішникам кип'ячою смолою, як живим людям справками.

Сеє слухаючи, наш Масляк подумав собі: «Їх би годилося і у самий казанок утопити. Знаю я їх». Се то він згадав, як попавсь, було, у їх руки, як побив німого старця. А Юдун усе розказує:

— На дривітні колоддя кололи, у дрова рубали і на липину трощили ті синки, що худобу, яку батьки позбирали, так вони з великої попереводили не знать на віщо, п'ючи і гуляючи і з недобрими проживаючи. Смолу гнали з письменних: що не зна у письмі ніякого товку, попаде книжку б то і добреньку, так як вона не по-вашому писана, так він її і перепише по-вашому; а не вміючи не тіль-

ки чужого язику, та гаразд і свого, та так наварнякa, що з доброї книжки зробить, хоч її покинь овсі. Так таких-то сюди до нас коріння переводити та з них гнати смолу на лихо людям. Побіля душників у печах, щоб дим та пар лишній випускати, приставлені ті, що були судящими та діла не робили, тільки що підписовали, що писар скаже і що положить перед ним; хоч догори ногами положи, то він і підпише. То як йому там писар кумандував: «підписуй!» — то й тут нема йому другої роботи, як слухати, як закричать: «Відверни!»,— то він і відверне; не трудне діло; по його розуму і робота, а мені усе легше, що вже чорта лишнього не приставляй до такого ледачого діла. Клюшниками пекельними настановили одкупщиків, та не з тих самих великих, що сам одкуп содержить, і не главних повірених; тим не можна ніякого діла уручити, ті — у самім гарячішім казані на самім споді і не виринають ніколи наверх, а тільки бульбахи пускають; а настановлені до роздачі з підвалів смоли такі, що були підвальні, шинкарі, підтовкачки і усяка така дрянь. Їм се діло, розливати та розміряти, знакоме; тільки вже йому тяжко та важко, що не може нікого обміряти ні підтовкнути; бо що останеться за роздачею від кухви, так розтоплють та кип'яток і виллють на нього. Так то-то вже йому, сердешному, мученіє, як розлива! Обмірив би, підтовкнув би, як робив з горілкою, так біда буде; та вже, проти своєї натури, налива якраз повну міру і тяжко-тяжко здиха. Та опріч роботи на заводі, є поганеньким грішникам і в мене у дворі робота. Я вже, знаєш, як вже єсть пан, так повечеряю на усі заставки та й не можу швидко заснути, так мені казки кажуть ті, що понаписовали путечествія, що у яких землях вони були і які дива видали, та не справді що їздили, а так понаписовали брехеньок, що буцім були у такій землі, де люди догори ногами ходять, і усеє такеє, що книжка б то товста, та немає в ній ні ладу ні переладу; так я його за те — казки розказовать: нехай бреше, що хоче, а я буду під неї спати, не слухаючи його теревенів. І як я вже пан, то вже в мене і грошей, і усякої худоби багацько, так вже страшно стало і злодіїв, от і треба собак: де ж їх узяти? Отже, я і вигадав: дуже-дуже багато швандяє сюди гольтіпак, що, нічого не вміючи і нічого не знаючи, туди хочуть за добрими людьми. Бач, писали люди вірші, та так розумно написали, що усяк їх напам'ять повиучував і їх імення усяк зна; так ке стану і я вірші писати; та як завіршує... так батечку мій!.. і скиглить, і хрюка, і пищить, і скавучить, і усе б то, по його думці, так жалібно та жалібно!.. Куди мені

з ними діватися? Думав, думав, далі, гайда надвір, брешіть уночі, замість шавок. Що ж? От послухати! Той дума, що вже він меделян, та й силкується гавкати і щоб то і товсто, і страшно, так тільки сміху собі наробить. Інший заведе-заведе, так що ну; та не зведе кінців, та тільки вже мовчки гарчить на других. Та так усі дуріють, дуріють, а я, знаєш, по-панськи, не сплю та слухаю їх, та кишки зо сміху порву, а вони — на усі заводи. Еге! Та тут добро роблять: скавучать та гарчать, а народ і боїться до них і приступити, от мені і не страшно. А ще з них такі є, що до них ні приступу! Усе гарчить, то і завиє, та усе б то, по його думці, на віршах, а воно і чорт його не розбере, що воно таке; та кидається, та мотається; так я вже нічого, їх на цеп; бо на надвірних віршаників часом находить, так ті ще нічого, нехай уночі брешуть, що мало хто і чує, а сії вже — і уніч і удень, тільки народ знущають та кидаються усюди; так нехай же посидять на цепку та віршами гергочуть, то інший побоїться і близько до мого двора підійти. А мені і на руку ковінька!

Є в мене робота і молодицям, і дівчатам, і старим бабам з вашого роду. Оттих кивух, моргух, що маючи своїх мужиків, та на чужих або на парубків кивали та моргали, та сюди та туди заводили, так ту, до мене яка появиться, так так зараз, зачепивши за плахту або за спідницю, та на височенний дрючок і піднімемо, нехай згори розгляда та розслуха, відкіль вітер повіва, та так і морга, і кива, згадуючи своє кивання на людей; от у усьому пеклі і є звістка, відкіля вітер віє. Цокотухи та ляскухи, що, покинувши і мужиків, і господарство, і діточок, зійдуться докупи, та усіх осуждають, та підбріхують других, та сварки та смутки заводять, так я тих — у мої сади до ягід, щоб замість трещоток терчали та горобців відганяли. А ще бувають і такі, що бідний мужик де хоч озьми, хоч душу продай, у дітей останнє забери, та купуй їй то плахти, то очіпки, то стьожки, сьогодні одне, завтра друге і усеє таке, та як убереться, так що і усеї худоби на год не стане, що люди сміються та аж жахаються від неї, а вона дума собі: яка я собі хороша. Оттака як попадеться до мене, що, знаєш, справжнього пекла не заслужила, а так попала сюди тільки на панщину, так я таких — на мої огороди до струків, замість опудала; нехай їх ляка, як лякала людей. Та і усяким є у мене усяке добро!

Достається і писачкам. Наплодилося до ката у вас таких, що пишуть повісті та романці і усякі теревені [1],

[1] Добралися і до нас. От хіба лихо буде!

так я їх — бач, охочі трудитися — у мої сади, то на кошошенний двір, то у вівчарню, щоб скрізь гнійок до купок змітали та гори насипали; бач, як бува по панським садам. Та як їх робота і тут така, як і на вашому світові, що з ледащого ледащим ледащо зліплене, то воно, як і у вас нікуди не годилося, так і тут від вітру розсипається, а їм знову треба ліпити; та і ліплять же хлопці гарно! Точнісінько, як колись і книжки зліплювали! А ті, що дума, як би людей обібрати та і обдурити... от і вигада: «Я, каже, напишу вам півтора десятка книжок; дайте-ке грошики сюди, а книжки опісля пришлю». Гроші скинулися, дали, а книжки де? Овва! В нього не тільки нема понаписованих книжок, та у голові і глузду нема на півкнижки, щоб йому об тім і написати, за що узявся; а йому і байдуже! Він одурив мир, та цілковими у кишені побрязкує, та горілочку похлистує, а макухою з рогозом заїдає; звісно, з розкоші. Так ті в мене приставлені малих дітей тішити: то догори ногами ходять, то стовбула перекидаються, то бульбахи дмуть, то у виворочених кожухах рачки лазять; аби б діти сміялися, як на вашім світі люди з них сміялися. А ті, що самі ніколи нічого путнього не написали, а тільки вздрить яку книжку, так її і закепкує: і не туди писано, і не так розказано, і те не так, і се не сяк, та часом такого прибреше, що чого і у книжці того нема і чоловік зроду не писав, а він каже, що там сеє і онеє є попписано, та каже: «Я порядився вам виказовати, де що не так по книжкам є, бо я усе знаю, і я вже так напишу, що ніхто проти мене не вдере»; як же вчистить, так хоч утікай! і прочитаючи його роботи книжку, зараз у хаті кури, а то завадить. Про других же, так на всі заставки лає і кепкує. Так я його і тут до такого ж діла: охочий був доглядатись, де не до шмиги, де не чисто, не гладко; так чисть, голубчику, пекельні і пригребиці та попід тинами, попід плотами, усюди по кутках, попід приспами, і де помиї виливають, і по трубах сажу вичищай, коли такий охочий вичищати; та ще ні віника, ні лопати не даю: які руки на світі книжки вичищали, тими руками і тут вичищай, підбирай, винось, викидай...

— Та ну їх ізо всім! Усіх поганеньких грішників, таких, що не дуже пекельну муку заробили, таких і не перелічиш; та стільки набирається їх, що я вже швидко не придумаю, яку і кару їм накладати. Бач, люди стали хитріш чорта: таке зло сконпонує, що не знаєш, чим його і карати. Так оттим-то я вже на ваші ледащі душі і не кваплюсь; а з твоєю, заплісняві лою, що мені робити? Куди

і на що вона мені пригодна? Орудуй нею до якого часу. А коли хочеш мені віддяковати за те, що я тебе навчу, що усякий скарб, який тільки де є, усякий, коли схочеш, так і забереш; так от чим мені віддружи... та гляди, не полінуйся і не збреши...

— Батечку ріднесенький, таточку, голубчику! — аж заскавучав наш Масляк, почувши від Юдуна про таке добро; і підплигує, і присіда, і за руки його хвата, і усе обіцяється: «Не збрешу; от тобі хрест...» — та й перехрестився... Шарах!.. аж тільки загуло, і мов собака заскиглила, утікаючи в ліс... Озирнувся наш Масляк... нема ні Юдуна, ні шатрів, ні чортів, ні чортих, і музики катма! Стоїть він, сердека, на узліссі, у тернових кущах! Приглядівся, аж над самісінькою кручею прекрутенною стоїть, а унизу річка шумить та гуде, звісно, як після поводі, на великодніх святах; тільки б ще на ступінь ступив, тут би і чорту баран, попався б Юдуну у лапи. Побачивши такую біду, так сердешний Хома зжахнувся, що й сам себе не стямив! Ухопився, хоч і руки у кров сколов, за тернові кущі і став пробі кричати!.. Кричить і розглядає, де він і у якім єсть іменно місці, аж ось і розглядів, що за річкою — його село Джигунівка, і якраз на тім боці, на піщаному березі, празникові колиски постановлені, і парубки з дівчатами качаються, деякі так ходять та христосуються, жартують меж собою, хлопці навбитки б'ються червоними яйцями, дітвора тож біга промеж жінками, що винесли на продаж і крашанки, і горіхи, і мочені кислички, і усякі празникові ласощі.

Пізнав Хома своїх людей, став ще дужче гукати і на усі заводи кричати... аж ось парубоцтво почуло, що чоловік кричить, та не знають хто; та вже ж хто не є, а треба рятувати. От моторніші кинулись до греблі, відчепили мірошників човен, налагодили його, справили усе та й поїхали визволяти, хто там кричить. Повилазивши з човна, поки-то ще на ту кручу зідралися, а Хома усе пробі реве. Як вже підійшли до нього, тогді тільки пізнали, що то є Масляк; а відкіля він узявся, так усі дивувалися, бо чули, що він сидить ув острозі, та не знали певно, чи за корчемство, чи за яку другу біду; і коли він відтіля вислобонився, нічого не чули. Стали його розпитовати, чого він сюди зайшов, чого кричить, чого аж прикипів до кущів? Так він вже нічого і не тямить, тільки знай кричить: «Юдуне, Юдуне! батечку рідненький, давай гроші, озьми з мене душу!..» — і усе такеє... Возилися з ним хлопці, возилися... морока, та й годі!.. Далі нічого робити, зв'язали любенько йому руки, щоб не пручався, та й уте-

ребили у човен і приїхали на той бік. Тут усі позбігалися дивитися, кого хлопці привезли? Зараз усі і пізнали, що то єсть іменно Хома Масляк. До нього з розпитками, так він знай своє співа усе: «Юдун та Юдун, дай, таточку, грошей». А що воно є і до чого се він каже, ніхто його і у товк не озьме!

Аж ось прибігла і жінка його: стала розпитовати, і просить, і лаєть, вже і голосить над ним, а він усе своє товче... Відвели його додому, положили, зараз послали за знахурками; вже вони його і злизовали, і соняшниці заварювали, і як то вже не шептали і по зорям, і середу дня, і у саму глуху ніч, так нічого і не зробили. Та три тижня недужав; та що-то, як його узяли з кущів, так і рісочки у рот не брав: так-то налопався чортячої страви! От, як недужав та недужав, і усе йому що дальш, усе було труднііш, думала жінка та таки і знахурки, що от-от-от помре, і уночі вже і свічку над ним світили, і сиділи над ним, і дожидали... а він разом: луп! та й заговорив: «А пошліть мені старого дядька Кирика Жабокрюку, та брата у третіх Пилипа Шикалку, та Талемона Нечосу; я щось їм скажу». Жінка зрадовалася, що от, мабуть, одужа, пильно послала по тих людей, а сама — до нього, та аж припада, та пита, чи не хоче чого з'їсти: «Може, буханця, або печеного яєчка, або мочених кисличок?..» — «Ні,— каже,— нічого не хочу; я вже добре наївся, буде з мене... нехаї швидше люди прийдуть».

Як же позіходилися люди, та прийшли деякі і лишні, прийшов і пан Симейон, дяк таки з того села, так от їм сердешний Масляк і став розказовати про своє привидеиіє, що в нього було з проклятим Юдуном, і як він у нього обідав, яку страву їв, які напиточки пив, як танцював і як Юдун йому розказовав, що які порядки є у пеклі... та як розказав усе, протягсь, хропнув тричі та тут при людях і вмер...

Кирик Жабокрюка, стар чоловік, довго стояв над ним, поки його вбирали, думав-думав щось довго, далі здихнув та й сказав: «А що, Хомо! От тобі і скарб!»

Оттак-то сюю повість розказовав мені пан Симейон, джигунівський дяк. Вже не знаю, чи правда сьому була, чи півправди; чи так-то Юдун про пекло розказовав Маслякові, чи, може, дечого пан дяк і поприбріховав, я не знаю; а тільки нігде правди діти, як почув, яка є панщина у пеклі на тих, хто то повісті, то усякі ледащі книж-

ки пише, так мене аж циганський піт пройняв. Та вже ж, що бабі, то і громаді. Коли товариство перестане писати, не буду і я; а то, далебі, що не втерплю.

КОЗИР-ДІВКА

Посвящается
Ольге Яковлевне Кашинцовой[1]

Нічим ми так не согрішаєм на світі, як язиком, осуждаючи один одного. Йде чоловік вулицею, вже ми і знаємо, куди він іде і зачим; задумався чоловік, вже ми й знаємо, що в нього є на думці. От зараз і судимо: «Як-таки за таким і таким ділом ходити, як-таки так і так думати! Чи се ж гоже? Як-таки такому чоловікові се і те збиратися робити?» Та так осудимо, так перекоренимо його, що йому і на думку не спадало таке робити, а ми увовсім його обвинуватимо.

Чи се ж наше діло? Чи нам велено над другими доглядати? Гай, гай! Знаймо самі себе, а про другого, хоч певно знатимемо чи бачитимемо, нам нужди мало; бо була й так, що нам здасться і усі говорять, що такий-то чоловік от те і те зробив, от той чув від такого, а такий-то й сам бачив... еге! а як дійдеться до діла, так се він робив не на зло кому, а усім на добре, або коли і шкоду кому зробив, то зовсім не той, на кого казали, а такий виноват, на кого і не думали, і не гадали.

Оттак було прийшлось одному чоловікові за другого зовсім пропасти, і якби не дівка його вирятовала, то досі б і кісточок його не було. Та й дівка ж козир була! Батько її, Трохим Макуха, дуже її поважав, і що, було, Івга (так її звали) скаже, то вже й до десяти баб не ходи, а так буде, як Івга сказала.

Добре було старому Макусі, що увірився дочці, та ще й розумній, так тим і не взяв його син; бо там така була розумна, бойка, моторна: ще ти їй тільки стань надогад закидати, а вона вже і розкомпоновала, що куди йде, що за чим слідує і для чого; а вже що вигадати і як яке діло до кінця звести, то, Макухо, спитай Івги: вона тебе на розум наведе і совіт добрий дасть. Тим-то й господарство його йшло лучче, чим у кого іншого. Він, ще оженившися, послухав жінки, від мужицтва відстав, а збивався трошки на купецький лад: торгує було, знаєте, дьогтем, сіллю, часом хлібом і усячиною, чим задума. Не цурався і шинкарства,

та не для всякого, а тільки для приїжджающих, бо держав постоялний двір, так тут вже, звісно, усячину треба держати, бо звозчики та хурщики требують усього, і вже тільки вмій розпорядковати, то буде копійчина перепадати.

Якби сам Трохим Макуха увесь порядок у своїм господарстві давав, то швидко б у нього і у великій хаті, і у кімнаті, що для проїжджающих облагодив, горобці б цвірінькали, а в коморах, що посеред двора стояли насипані повні вівсом і усяким борошном, так би паутинням заснувалось; я ж кажу, усе б у нього попереводилось і не зібрав би нічого, якби орудовав сам, бо був собі... так... бог з ним! не дуже вмів, як, що і коли придбати; як там кажуть: коли з топленої хати йде, то вже і дверей не зачиняє, бо, бач, тепло, а того не розсудить, що вистудити хату недовго і в ній холодно буде. Коли стоїть ув огороді стіжок сінця, а у коморі є вівсеця четвертей з десять, то вже він і дума, що і через десять год його не випродасть, та й сяде собі, ручки поскладавши; так тут Івга і мотнеться: і сюди пошле, і туди сама збіга, там купила, тут найняла, тут підрядила — і усе у неї справно, і усе у неї є. Добре, кажу, Макусі жити за такою дочкою!

Не знаю, чи звів би кінці, якби господарював укупі з сином своїм Тимохою. От парень був так так! За його порядками, трохи чи не процвиндрили б швидко і усії худоби. Тимоха козак штепний був: високо підголював чуб, уси закручував, не знав, що то є на світі свита, а усе жупан, то сукняний, то китаєвий; пояси один від другого краще; шапка одна буденна, друга празникова, одна від другої вище; чоботи — одні на ногах, а другі — вже в дьогтю так і мокнуть, щоб тільки задумав, надів і щеголяй; одні з підковами добрими, а другі на гвіздочках. Хто, йдучи по вулиці, пісень виспівує? Хто у шинку верховодить? Хто шинкареві посуду порозбивав? Хто за десятьох вип'є і не п'яний? Ніхто, як Тимоха Макущенко. Від кого дівчата розбігаються, від кого шинкар ховається? Ні від кого більш, як від Тимохи Макущенка. О, та й парень був на усе зле! П'є на усі заставки, б'ється з ким попавши, дівчат піддурює, у три листа як сяде, то у усіх грошики зчистить та усе по шинкам та по вечорницям таска. Ще і злодіяка був добрий. Івга його, було, стережеться, як того татарина: що не вздрів у неї, то усе утягне; а в батька що тільки захоче, усе випросить, бо батько його дуже любив, і ніжив, і поважав, чого захоче, думаючи, що він є йому один син. «Так нехай,— дума,— дитина нагуляється, поки молода, та згадує, як добре було за батька жити». Івга, було, часом, і поспорить, і не дасть, і на батька стане гримати: зачим таку волю йо-

му дає,— що той буцімто і роздума дати, а опісля нищечком і дасть йому грошей, скільки хлопець бажа.

Добре було Тимосі за таким батьком і гуляти, і верховодити, і хоч усяк бачив, що Тимоха велике ледащо, і усяк знав, що від нього у селі усе лихо устає, та, ге! ніхто йому ні півслова, ніхто не зопинив його, ніхто не жалівся на нього і не позивав його ніхто, бо багатого батька син був. Бо й по селам така правда, як є по городам та меж панами: коли хто багатий, то хоч що хоч роби, хоч догори ногами середу дня по вулиці піди,— ніхто його не посміє зопинити, та ще, глядячи на нього, і собі робитимуть; хоч з бідного багатий останню сорочку зніме, ніхто не посміє заступитися, а ще знайдуться, що й помагатимуть.

Хоч і був на Тимоху гонитель, що знав про усі його бездільничества, та що ж бо? Не було йому волі. Се то був Левко, приймит старого Макухи. Ще покійна жінка його, Горпина, прочувши, що від батька, від матері, що повмирали, зосталося сім сиріточок малюсіньких, і як їх стали люди розбирати, та й вона хлопчика-годовика, сього Левка, узяла у приньми.

Та хоч і сирота, а Левкові добре було: був і обмитий, і обпатраний, щонеділі була і сорочечка біленька, і буханець м'якенький, на зиму були і чобітки і, хоч старенький, та був кожушок. Бо Горпина дуже добра жінка була, душа богобоязлива і не жаловала на бідність подати; було, старці, не то що з свого села, та і з чужих, і з усюди, йдуть до неї, як до матері: кому шажок подасть, кому паляницю, кому хусточку, і вже нікого так не відпустить. А сього сироту, Левка, узявши на свої руки, кріпко жаловала; а ще пуще тим, що Тимоха його не любив і як був старший від Левка годів два, та й подужував його і товкмачив його частісінько. Хлоп'я прибіжить, пожаліється не кому, як Горпині, а та попоб'є Тимоху; Тимоха нажаліється батькові, а старий попоб'є вп'ять-таки Левка; за Левка заступиться стара та гримає на мужика, а як мужик був собі плохенький і несміливий против жінки слова сказати, так він хоч і змовчував, а таки, де попаде Левка, чи є за що, чи ні за що, а таки зараз і дасть йому щипки, а іногді таки і різочкою добре повчить, та й закаже, щоб не жалівся Горпині, та такого бідному хлоп'яті холоду нагнав, що тільки ще Трохим погляне на нього грізно, так він вже і труситься, як від лихоманки. Та не тільки боявся старого, боявся не менш і його хлопця, Тимохи, щоб або сам не побив, або не підбрехав батькові. Бачачи ж, що старі сваряться промеж себе за нього частісінько, так як став підростати, так уже не дуже і докучав жаліннням Горпині, а тільки, було, усе ївзі роз-

казує, що він стражда. А Івга від нього на годів п'ять була молодша, так і та йому ніякої поради не зуміла давати, а тільки, було, укупі з ним поплаче.

Горпина була у всім дому хазяйка і усьому господарству голова. На мужика не дуже здавалась, бо знала його плоху натуру. Поки здужала, то привчила добре Левка, а далі, як і Івга підросла, та побачила, що з неї великий і добрий путь буде, то і її стала порядку вчити по своєму промислу, щоб усе знала, де, що і відкіля узяти і в яку пору що придбати, як з заїжджими людьми обіходитися і як їм усе продавати, щоб і удруге їх не цуралися і до них заїжджали. У них у двох, у Івги і в Левка, і ключі від комори, у них і хліб, і сіно, і усякий товар, у них і гроші, і увесь рощот, а вона, було, тільки порядкує. Хотіла, було, і сина привчити, та як побачила, що він, бога не боячися, проїжджих обміряє, і обважує, і обличує, а далі нап'ється та заведеться з ними лаятися, а часом і обікраде, та таку, було, славу навів на свій постоялний, що стали, було, люди і цуратись, і покинули б їх, було, і зовсім, так Горпина схаменулася, перестала йому волю давати, а вмираючи, усе господарство приказала дочці і усе їй добре розказала і наказувала їм усім, щоб Левка держали і не зобиджали його. «А коли,— каже,— захоче стати хазяїном сам, то і відпустіть його, а ти, доню, наділи його усім на нове господарство; ти знаєш, у якій він пригоді нам був і скільки через нього ми заробляли, так його і награди. А коли, — ще таки казала, — роздумаєте та не розійдетеся, а поберетеся собі, то ще лучче зробите. Будете обоє господарювати добре і не дасте пропасти батькові, а Тимосі не давайте волі: той переведе худобу, як озьме волю, і тебе продасть, і батька проп'є».

По смерті її Івга взяла усе господарство у свої руки і не давала братові орудувати, а тільки які лучаться гроші, то усе батькові дає, і як знала його натуру, що з ним не можна ласкою нічого зробити, от то вона, було, і гримне на нього, а він, як привик поусякчас слухати жінки, так тепер став слухати і дочки, а більш тим, що бачив, що вона все до пуття веде. Тимоха дуже, було, часто гроші береть з батька, а той, не вміючи відговоритися і пестуючи дурня, дає йому, скільки він забажа. Івга, бачачи сеє, не звеліла батькові більш Тимосі давати, як почому там у місяць, а більш того нізащо не давати. Батько так і робив. Надовго ж Тимосі було тих грошей? Зараз їх у горілці і проковтне або як-небудь прогуля, а там і бідкається, поки до нового місяця. А на Левка гаспидом дише, думаючи, що се все через нього, і бачачи, що він, дарма що приньмит, та ма у

всім волю, а він, хоч і син, так не може нічого узяти. От і став ще пуще батькові на нього набріховати, а той ще пуще почав поусякчас на нього нападатися і лаяти, як тільки побачить його; так що бідному парубку і просвітку не було. Вже він би й відійшов від них, так полюбилися собі з Івгою, так що не можна! І Івга йому заприсяглася, що «тільки, — каже, — брата оженимо, та відділю його і батька йому зоставлю, тогді собі поберемося і будемо збиватись на своє господарство».

Тільки для сього Левко терпів усю напасть, і хоч як, було, старий Макуха його лає і коренить, то він усе мовчить та знай таки робить своє діло і старається якомога об господарстві. Як же дійшлося до того, що Івга обіцала за нього йти, то вже став і на свою копійчину збиватися. Позиче у людей скільки там грошей та й положить у товар і зароїть, а там вп'ять, а там вп'ять; та вже і у нього було собственних рублів з п'ятдесят.

Так він-то був гонитель на Тимоху Макуценка, і, чуючи про усе, як той п'є, гуляє, гроші процвиндрює, б'ється, позивається і щось велику капость зробив, то Левко узявши та старому Макусі і розказав. Так що ж бо! той не повірив і каже, що буцімто Левко із ненависті бреше на сина. Левко привів людей, що кого той обікрав або ізобидив, то старий усе-таки не повірив і каже, що се він навчив і напрохав людей, і сказав, щоб він не смів на Тимоху говорити, бо він йому ні в чім не повірить і баки йому заб'є. Нічого Левкові робити, мовчав, хоч часом і дуже погане діло знав за Тимохою. «Що, — думає собі, — я тим поможу? Дядько Трохим не вірить, а я тільки більш його серджу проти себе. Мовчатиму!»

Тільки, було, йому трішки на душі полегшає, як своє лихо розкаже Івзі; а дальш-дальш, як вже невмоготу йому стало нападки терпіти від старого Макухи, вони й порадились, щоб вже одружитися й відійти від батька на своє господарство. От Івга і каже: «Вже я й сама, Левку, бачу, що тобі не можна з батьком жити, а усе через брата. Добре, скажу йому, щоб віддавав мене за тебе, як і мати приказувала. Пожалуй, він ще й рад буде, щоб збути нас і щоб тут йому своя воля була з Тимохою поратися. Він і весілля відбуде, і скриню мою віддасть, і материні подушки; та грошей не дасть нам на розживу ні копійки, дарма що то усе ми йому поназбирали. Там такий скупий, що крий боже! Адже у світлицю, де сам живе, нікого не пустить і ключа нікому не дасть, хіба вже дуже-дуже дасть мені; а від скрині своєї, де в нього гроші лежать, нікому-нікому не дасть. Як віддаю йому гроші, так назирцем бачу, що чима-

ла-таки купка є; так з тих не дасть нам, кажу, нітрохи. А без грошей, що ми будемо робити? З чим озьмемося, чим піднімемося? Воно звісно, що ми б зараз справилися. Нас люди більш знають, чим його, і усі б до нас повернули, так ні за що зачепитися. У тебе, кажеш, є свої гроші; де вони в тебе?

— Що мої гроші! — казав Левко, а в самого так у душі й тьохнуло, бо він як дав по частці, щоб вівса, чи дьогтю, чи ще дечого покупити, та як дав недоброму чоловікові, так тільки він і бачив і гроші, і чоловіка. Так тим-то й засумував, як Івга про них нагадала, і каже: — Що мої гроші! Чи багацько ж їх? Рублів там з п'ятдесят з ростом. Чи можна ж на них піднятися?

— Та на перший час буде і сих. Що ж робити, коли нема більш? Роздобудемо товару, часточку на гроші купимо, а то наборг наберемо, та і почнемо держати свій постоялний. Помаленьку, бог поможе, розживатимемося. Ось піди лишень до людей, та озьми гроші, та і будемо прийматься за діло.

Не раз та й не два так посилала його Івга до людей за грошима, а він тільки і зна, що відбріхується: то казали через тиждень, там через другий... Що ж йому більш було робити, як не брехати? Бо дуже певно знав, що якби Івга знала, як він їх поспускав, то лаяла б його кріпко, а він думав, що тут перед нею відбрешеться, а там, може, трапиться такий добрий чоловік, що і повірить йому таку суму.

Далі раз удень Івга йому і каже:

— Батька нема дома; пішов аж до вечора. Мені пильно з тобою треба поговорити об нашому ділі. На тобі ключ від батькової світлиці, піди та і жди мене там. Я на часинку збігаю до сусіди і зараз вернуся, а ти сиди там і дожидай мене. Порадимося, як лучче, щоб післязавтрого і звінчатися. Бач, проїжджающих багато і в хаті, і в кімнаті, нігде з тобою й поговорити. Сиди ж там, та, будь ласкав, до батькової скрині і не підходь: там такий, що усе приміча, де що положить; усе боїться, щоб хто без нього не прийшов та не обікрав його.

Левко так і зробив. Упоравшись із своїм ділом, і пішов у світличку.

Івго, Івго! чого-бо ти так довго засиділася у сусіди? Що тобі там так ніколи припало? Поки ти там базікала, а дома що робиться? Ось прийди та подивися!

Старий Макуха та вернувсь від людей швидше, чим його ждали, та ще трошки було і у головці. Тимоха, як уздрів такого батька, і знаючи, що він тут до нього добріший, ви-

йшов назустріч до нього і став дуже пильно прохати грошей; запросив було п'ять цілкових, — батько його відопхнув; став просити трьох, —батько його вилаяв; просить одного, — батько ворчить, та не хоче дати і полтиника. Тимоха все просить та аж до ніг припада. Батько змилосердився, намірився йому дать четвертака. От пішли до світлиці. Світлиця відомкнута. Батько й каже:

— Бач, Івга там. Нехай же вийде, то без неї дам; а то буде гримати і не звелить тобі нічого дати.

— Та дарма, тату, — каже парубок, — коли буде ворчати, то я і в неї попрошу. Ходім.

От і відчинили двері, ввійшли... Господи милостивий! Що се таке?

Скриня Макушина одчинена, розбитий замок лежить біля неї на долівці, а над скринею стоїть... Левко! Та й не можна сказати, чи то він, чи то смерть його. Блідий-блідий; очі йому аж під лоб закотилися; у руці держить капшук з грішми, а у другій повнісінька жменя усе цілкових. Та, мабуть, вже не першу жменю потягнув з капшука, бо кругом його долі усе цілкові лежать: мабуть, порозсипав, таскаючи з капшука.

Як побачив Макуха таку біду, як вдарить об поли руками, як крикне:

— А що се ти, сякий-такий сину, робиш?

А Левко ж то труситься, як у лихорадці, та ледве промовив:

— Се, дядюшка, не я...

— Не ти, розбойнику, а тільки катюжії руки твої! Беріть його! Хлопці, сюди!

Тут вже Тимоха і наскочив з людьми, що покликав з великої хати.

— Беріть його! В'яжіть харцизяку! — кричать усі ув один голос. Схопили сердешного Левка. Зараз рабу божому руки поясами зв'язали і ноги спутали, щоб не побіг та не втік. Далі і повели до волосного правленія. Шість чоловік держать його міцно, щоб не викрутився, а чоловіків з десяток або трохи чи й не більш, хто з києм, хто з колякою, хто з рогачем обступили його і препроводжають, мов рештанта.

Що ж бідний Левко? Звісно, що вже йому робити? Ні пари з уст, не пручається, а йде тихою ступою, з зв'язаними ногами, куди його провадять. На шиї розбитий замок на вірьовочці повішений, а на предовгому дрючку, мов запаска у перезві, причеплений капшук, з котрого він гроші крав, щоб усі бачили і дивились, що се злодія ведуть.

Ще не вийшли гаразд і за ворота, як збіглося народу видимо-невидимо! А жіночкам тут якраз і припало діло. Вже одна одній розказує, як Левко, Макушин годованець, та прийшов до старого, та до сонного, та мав його зарізати, аж тут де узявся Тимоха Макущенко, оборонив батька і, хоч Левко і його аж двічі шпирнув ножем у груди, а утреть по горлу різонув, одначе-таки Макущенко його поборов, і руки скрутив, і гукнув на людей, а тут набігли та його і схопили.

Оттак собі плетуть і йдуть за громадою, а людей усе більш підбавляється, так що вже і просунутися трудно. А дітвора ж то, дітвора, так ті — без сорому казка — ті, біжачи край його, аж у вічі йому зазирають та знай кричать. «Злодіяка! Харцизяка! Дай цілкового!.. Покрав, покрав у батька гроші!» — і усе прочеє варнякають: звісно, діти.

Що ж Левко? Йде і на світ божий не сміє дивитися! Усе зле, що об нім розказують, чує; чує, як сміються з нього; чує, як докладають йому; йде, йде, та згляне до неба, та, здихнувши тихенько, й скаже: «Господи милостивий! Чи се я?.. Що отсе зо мною сталося?» Часом і озирається меж народом, чи не побачить, кого йому треба.

На той гвалт вибігла Івга від сусіди і, не знаючи своєї біди, питається декого, що то за прояву ведуть? Як же розказали їй жіночки по-своєму, так вона так і нестямилась! Поблідла, затрусилася, зовсім було впала, так кума її піддержала і хотіла швидше вести до якоїсь баби, щоб злизала, думаючи, що се їй з очей сталося. Які вже тут очі, коли її парубок, на кого б вона овсі і не думала, та наробив такого лиха. «Ні,— каже,— кумочко, голубочко, ні, моя рідна тітусю! Вже мені не до знахурки! Ходім до волості, послухаємо, що він се наробив, та коли сьому правда, так я тут перед ним ляжу та й вмру».

От прийшли до волості, і вже начальники позбігалися, як тії мухи до меду, бо вже звісно, що кому припаде біда, кому лучиться лихо, а судящим то відсіля, то відтіля перепадуть хаптурки, попаде дещо і у кишеню: вони на те судящі... Отже голова й сів на покуть, як старшина; побіля його старики, а в кінці стола писар з каламарем і папером, та знай кахика, виводячи чорнилом: «спробовати пера». Писне, та й озира людей; коли хто у простенькій одежі, то він на тих і не дивиться, а усе погляда, як кіт на сало, тільки на жупанних.

От голова і звелів подавати злодіяку, звелів підійти старому Макусі і почав розпитовати, як було діло. Макуха усе й розказав: як увійшов у світлицю і як знайшов Левка над скринею з грішми.

— А чи є свидітелі? — гукнув голова, поглядаючи на громаду.

Двадцятеро обізвалося, що бачили усе тее і як з грішми злапали Левка.

— Ну, і кінець ділу,— сказав голова, устаючи з-за стола.— Писарю, перепиши,— каже,— свидітелів, та повідбирай в них руки, та й пиши мерщій лепорт до суда; а ми ходім до Макухи свидітельствовати.

От і пішов, а за ним і судящі; а десяцьким став приказовати:

— Глядіть же мені, збирайте зараз по селу курей та яєць: бачите, суд наїде сюди на слідствіе, так, може, днів зо два житимуть, щоб усего було удоволь; та щоб і риба була: бач, середа зайде, а справник мняса не їсть: він в нас богобоязливий. Ходім. Веди до себе, Хведоровичу Трохиме!

Тут і перечепив його писар і каже:

— А що ж, пане голова, з учинившого проїзшествіе треба-нада зняти доношеніе, чи... тее-то... допрос.

— А на якого сина ще й допрос? Хіба не бачив на шиї розбитий замок і капшук?

— Та воно так,— сказав писар, почухавшися,— справка чистая, та ще полишне не приобщено к ділу! А ви знаєте, його благородіе зараз соізволить востребовать...

— Я то про те знаю. Ти мене, голубчику, не вчи: я тобі не Явдоким, що змінили. Полишне в мене, рештанта у холодну. А ти посилай мерщій лепорт.

— А на скільки, пане голова, потяг Левко? Ви і не спиталися.

— Пиши більш. Напиши... на двісті рублів... по курсу. Чого нам жаловати Левка? Та хоч би і Макуху; що нам до нього? Не наше пропало. Ходімо ж, панове судящі. Я з Макухою усе на місці преступленія розпоряджу: на скільки, і коли, і як.

Надувшися голова і паличкою підпираючись, повів перед; а судящі, що сидячи за столом, що голова з писарем скаже, то вони знай піддакують, пішли за головою; а за ними Макуха з сином і свидітелями. А громада, тільки довели Левка до правління, рушила на ведмедів дивитись, що цигани навели у село.

Зоставсь писар у правленії сам і зараз підняв голову догори і став командувати: «Агов, десятські! набийте на орештанта заліза та посадіте у холодну, та щоб калавурні були. Сьогодні вже лепорта не одправимо, затим що голова на слідствії і вечерятиме, а йому треба-нада попереду

прочитати, та тогді одсилати. Не як було при старому голові,— щоб вас з новими порядками!» — сказав, почухавши чуб, і сів, щоб писати, що там йому треба.

Аж тут Івга — беркиць йому в ноги і стала прохати: «Братіку Кіндратовичу, соколику, що хоч озьми... от намисто... от і дукати... І ще тобі дякуватиму... позволь мені з Левком на самоті переговорити... розпитати його! Се не він зробив, се щось не так... тільки його розпитаю».

Кахикав писар, кахикав, покручував уси, покручував, далі устав, походив по хаті, узявся у боки і каже: «Євгеніє Трохимовно! Чи ти, серце моє, одуріла, чи обожеволіла? І дівоцтво своє, і худобу хочеш занапастити з таким пробишакою! Він вже рішився: вічная каторга йому предпишеться. Не вбивайся, не траться, не давай мені намиста і дукатів; оддай мені себе усю із худобою. Я чоловік з дарованієм; посредством твоєї худоби і моєї способності вискочу в засідателі; ти господарюватимеш, а я на слідствіях приобрітатиму, так що собі придбаємо! Га? Буде і нам, буде і діточкам! Покинь сього харцизяку; я його запакую у Сибір, а самі зостанемося у спокойствії і удовольствії всяком. На всю ніч протурю його до города, а завтра пришлю людей, і поберемо знаки...»

— Щоб ти не дождав із твоїм родом поганим писарським! — так гукнула на нього Івга.— Чи можна, щоб я проміняла мого Левка, кого мені мати покійна веліла шановати, та на тебе, мерзенного, п'явку людську! Зошлете його у Сибір, піду і я за ним. Та не у вас і правда: я дійду і у город, і до судящих; усім розкажу, що Левко не таківський; се, може, на нього так наслано. А ти собі у головах не покладай: поточаться з хати і старости твої...

— Та запроторю ж його у Сибір,— сказав писар, чмихаючи та випхнувши трохи аж не в потилицю Івгу з правленія, а сам мерщій сів писати, аж зубами скрегоче та пише, та знай пісочком присипає, та хоч у нього чуб і добре спотів, а таки і сконпонував, що як Левка злапали над Макушиною скринею з грішми, «коїх по обиску у кишенях і за пазухою оказалось болїє двухсот рублів по курсу, о похищеній коїх і намірені похитить еще і болїє, оний Левко учинив сознаніє при таких і таких свидітелях», та й понисав таких, яких тогді і в правленії не було, та, глядіте лишень, чи були і у селі; от і руки за них попідписував та мерщій до Макухи, де голова слідствіє проізводить.

Як же там голова з понятими слідствіє проізводять? Звісно, як і у земських бачили. Зараз посідали за стіл, а Макуха знай представля доказательства: то полинькової, то перчикової; а то вже старий Макуха добрався і до на-

стоянованої на калган, що Івга було придбала для проїжджающих полупанків (настоящі усе п'ють солодку і возять з собою, а шинкарської не вживають); вищідили і ту потроху, беседуючи то об жнивах, то об косовиці, а об ділі ще ніхто і нічичирк. А Макушині наньмички аж засіпалися пораючися: та локшину крише, та вареники ліпить, та курку патра; витягли з сажка гусаків з пару, що Івга було закинула; прийшло і їм лихо! Такий бенкет справляють, що ну! А самої господарки, Івги, ніхто ні в чім і не пита; вона-бо забралася у нову комору, та не то що плаче, а голосить об своїй лихій годині, що се Левко так наробив,— тільки світ їй зав'язав! А Тимосі тут на руку ковінька! Поштує усіх, а себе поперед усіх, не пронесе нікого і себе не забува, та знай Левка костить, та прикладки йому приклада, і чого за ним і зроду не бувало, те йому так і пришпилює, мов шпилькою.

Ще не поїли гаразд і страви і тільки що почали шпичками штрикати вареники, та обмочуючи у розтоплене маслечко і сметанку, та глитати мерщій, щоб приньматися за тернівку, що повен штоф її уніс старий Макуха, аж уже писар біжить, аж засіпався.

— Чи тутечка-здесечка голова з понятими? Чи вже совершили слідствіе? — питав їх.

А голова у одвіт йому грізно:

— І совершили, і сокрушили. Тебе б то, паскудного писаря, і дожидати? Я тобі скільки разів казав і приказовав, що я вам не Явдоким, прежній голова: в мене — щоб діло кипіло і щоб по усій правді зроблено було! Писав-писав до півночі, а що там приніс? Ще, може, тільки начерно? Та я ось, повечерявши, роздивлюсь і за раз тебе піньмаю в несправності. Сідай вже вечеряй, не мішай добрим людям.

Се ще пан голова тільки казав, а пан писар уже давно випив і простої, випив і калганової, не забув смоктонути і перчикової, попав півкурятини, так її і рішив, а гусакову кобилку з ногою мерщій у кишеню, бо в школі вчився, так не кидавсь дяківської натури, і вже мерщій за вареники; от і догнав і їжею, і напитками тих, що поперед його, мабуть, за час почали, та промеж таким скорохвацьким ділом ще вспів і тричі кахикнути, як писареві звичайно. А про те, що голова на нього гримав, він не дуже і прислухався, бо знав те, що «не бійся тієї собаки, що гавка», та примінився і до голів: який більш хваста, та величається, та порядки задає, той і не тямить нічого і зробить не спорячи по-твоєму. От і тут так було.

Поїли, попили, повечеряли на усі заставки. Пан голова

ледве язик вороча, а прочії судящі та понятиї схопили мерщій налички та і хитаються над ними. Пан голова ще зміг-таки подяковати Макусі, викоренити Левка і обіцятися, що пошле лепорт об усім ділі завтра до суду. А пан писар, кахикаючи над останньою молошною кашею, що доїдав, та поглядаючи на кухлик тернівки, знай усами підморгує, думаючи: «Не так воно буде, як ви кажете».

Як же рішив усе і на потуху останню випив, та зараз до голови:

— Куди ж втікаєте? Підпишіте лепорт. Проїзшествіе важное, треба на усю ніч послати...

— У суд! — казав голова.

— Але, у суд,— казав писар,— а те й забули єсте, що пан справник повелівав, щоб обо всякім важнім ділі, де є полишне, прямо до нього представляти?

Підсунув лепорт до пана голови, дістав з кишені каламар, і тикнув йому у руку перо, і каже:

— Підписуйте ж мерщій... Та де ж ви пишете? Се ви сторчака підписуєте!

Голова схаменувся, випрямив бумагу і став складати, та по слову підписувати своє іменя, усе-таки ворчачи на писаря:

— Я не люблю непорядків... я вам не Явдоким... в мене неправдою не озьмете...

Писар підписаний лепорт схопив та мерщій з хати... Пан голова ще таки добрів до своєї хати, бо дуже близенько була; а опрочі судящі зайшли не знать куди, так що ранком насилу їх позбирали. Учинили слідствіє добре!

Нудиться наш Левко у залізах, сидячи у холодній і день, і другий, вже й третій. Калавурні не підпускають Івги і близько, що йому-то їсточки приносить, і більш усього, щоб його випитати, нащо він ті проклятенні гроші крав, і як би то покрити сеє діло, що чи не можна, як часом бува, викрутитися від такої біди. Так-бо калавурні так і женуть її від холодної. Піде, сердешна, додому, за слізоньками і світу не бачить.

А Тимоха ж то аж танцює, що звів Левка, і вже господарює усім, мов Івзі вже й діла нема. А з писарем так і водиться. І — от штука хіба! — не Тимоха йому могоричі ставить, а писар йому, та усе йому обіща, що піде Левко у Сибір, покуштовавши плітей: «Бо вже,— каже,— я так ділом заправив: пописав, як Левка над скринею застали, як повній кишені познаходили у нього крадених грошей, як він при таких і при таких обивателях у допросі признався, що поперед того не раз до скрині навідовався і тяг відтіля гро-

ші; усе добре зробив; збавлю,— каже,— тебе од урага і супостата, а сестру вже за мене, хоч присилуй, а віддай; мені не треба ні худоби і нічого, тільки її одну; усе тобі зоставлю».

Се ж він казав та й брехав, щоб йому нічого не треба було: йому нужди не було до Івги, аби б худобу згарбати; а як її було до гаспида, так він збирався Тимоху за качества віддати у солдати, а самому усім орудовати; а з старим Трохимом Макухою теж лагодився упоратися: «Підведу штуку, щоб його, як багатшого на усе село, зробили зборщиком і подушних, і общественних, та у щотах його і заплутаю; от тут і поодбираю в нього усе, налякавши, що на поселеніе піде. Як піддасться, то і оправлю його; коли ж заспорить, то не викрутиться. Туди йому і дорога. Івгу повчу разів зо два, очіпок з неї зіб'ю, патли їй обірву, то і дасть мені волю. Тогді я з худобою, при моїм дарованії, певно буду засідателем... Хем-хем!»

І ще деньків з чотири нічого не чути було... Аж ось прибіг передовий козак, що біжить за ним пан справник. Почали курей по хатам віднімати, яйця відбирати; відомкнули казенний ящик, потягнули чимало, турнули у город і за ренським, і за хранцюзькою водкою; а як завтра припадала п'ятниця, а пан справник був собі богомільний та богобоязний і вже нізащо душі не сквернитиме скоромним, так приказано купити і кав'яру, і кримського оселедцю, і свіжопросольної осятринки, і свіженької рибки хорошої, і раків, і паляниць.

Аж ось прибіг і пан справник з двома дзвониками і з письмоводителем. «А де квартира?» Повели до Макухи і попереду всіх людей повигонювали, щоб ні духу проїжджающих не було на постоялнім; а вже й так, без Івги та без Левка, стали люди жахатися того двора і вже овсі не становилися.

Увійшов справник у хату, помолився богу, зараз і гукнув: «А єсть што абєдать?»

— Є, ваше благор... ваше високоблагородіє,— одвіт дав писар, згадавши, що се вже не прежній, капитан, а вже пан майор.— Чи не соізволите попереду слідствіє...

— Пішол вон, дурак! — гримнув на нього його високоблагородіє і соізволив слідствіє, що писар йому підносив, у ніс йому штрикнути.— Што ти меня мариш дєлом? Я і так утамился. Снійми з вора дапрос і пакажи мінє, а мне абєдать давай.

Потюпав наш пан писар, ходячи перед справником навспинячки, то у сіни, то за хату, і став допрос писати, мов

розпитуючи Левка, а він його і у вічі не бачив більш тижня. А пан справник затим обіда цупко.

Тільки таки що пообідав, уже писар навспинячки і підбіг: «Чи не соізволите допрос підписать, ваше високоблагородіє?»

А його високоблагородіє соізволив аж ногою тупнути та вилаяв таки вп'ять його, що йому міша ляговитися спать після обіду, та й прогнав його, звелівши обиск повальний об рештанті вчинить.

Пан справник, після доброго мирського обіду, ліг спочивати, бо дуже утомився, трощивши курятину та яєшню; а письмоводителя Тимоха Макущенко повів купатися, а там за річкою ув озерах дівчата коноплі мочили та мняли, так, молодецьке діло, треба було їм і туди пробігатися. А тим часом пан писар збив людей чимало, поприводив їх до присяги, і зібрав до волості, і став питати:

— А що, люди добрі, хто знає, за Левком, Макущиним приньмитом, чи є качества? — Та і замовк, тільки поводить пером по паперу.

Старики здвигнули плечима, хто кахика, хто паличкою копирса, а всі мовчать. От один з них вийшов і каже:

— Себто про Левка? Про Макущиного приньмита? чи є в нього качества? Нехай бог боронить! Нема за ним нічого. Я присягу давав, я довжон по правді сказати, що він дитина добра, хлоп'я смирне, роботяще, і якби не він у Макухи господарював з Івгою, то досі б нічого і не зосталось би!..

— Чи так усі кажете? — питав писар, а самого його аж за живіт узяло, як стали похваляти Левка, та ба! нічого робити!

— Усі, усі, ув одно слово кажемо, як присягали!— загула громада.

— Добре ж, добре! Давайте руки та йдіте додому.

От поодбирав від них руки, порозпускав людей і став писати, що «сії люди з-під присяги показовали, що Левко і злодіяка, і воряжка, що бродяжнича по селам, к домостроїтельству не способен, в воровстві, п'янстві, драках і прочих качествах упражняється частовременно і що їм довольно звісно, що хотів обікрасти хазяїна свого, і затим вони не желають прийняти його на жительство, а просять або у салдати віддати, або у Сибір на поселеніє послати». Не побоявся гріха пан писар такого обиску за усю громаду підписати, що руки йому давали на добре і що за Левком не знали ніякого качества, а він, бачите, куди нагнув! О, писарська душа!

Та таки ж пописав і свидітельські показанія: хто виньмав у Левка з кишені гроші, хто їх перелічовав, як Левко їх віднімав, як признававсь, і усе, усе списав, і руки за тих людей попідписував,— а вони сном і духом того не знають; і став тупати коло справникової кватири.

А той, виспавшись любенько, випозіхавшись, потягнувшись разів десяток, устав та і велів себе чаєм поштувати. Чай п'є, підливаючи хранцюзьку, а сам люльку смокче.

Аж ось після сьомої чашки і гукнув: «Писар! пайди сюда!»

От і ввійшов наш писар, тихесенько ступаючи, що і не чути його, і став біля дверей, пильно дивлячися у вічі пану справнику, а думка так і бігає і сюди і туди, що об чім би то його пан справник не спита, щоб йому тут якраз одвіт і дати: чи об недоїмці, чи об дорогах, чи об проходящій команді, чи об наділенії обивателей полем,— в нього все вже підобрано, на все брехня готова, і хоч ти як хоч його розпитуй, а він відбрешеться, і не просунеш пальця між його речі.

— А що слідствіе? — питав пан справник.

— Окончено, ваше благор... чи то пак, ваше високоблагородіе! І допрос, і свидітельські показанія, і метрика, і обиск...

— Покажи. Ето письмоводитель писав?

— Ніту, ваше високоблагородіе! Їх благородіе отлучались ради тілесної чистоти у оное місто, сиріч у річку, ізмити плоть свою, а я даби неудержанно...

Пан справник переворочував, переворочував листи і каже: «Справно... Харашо! Так і наш засідатель, Марко Побийпіч, не виведе кінців... Харашо! Я дома попідписую. Вели лошадей запрягать... Хто там хниче на крильці?»

А то наша бідна Ївга, що ждала справника, як янгола божого, думаючи, що він-то защитить її Левка, і як він приїхав, так вона все пильновала край холодної, що як поведуть її Левка до справника, так і вона за ним піде і буде слухати, що там він на допросі казатиме: який його нечистий навчив відбивати батькову скриню і гроші брати?

Оттут наш пан писар проковтнув душу і зібрався брехати. Пригладив чуб, кахикнув, пояс підтягує, а очі у землю устромив, щоб, бачите, не видно було, що ув очах його чоловічки верх ногами стали, як у всякого, хто почне брехати, та й каже:

— То, ваше благоро... чи то пак, ваше викособлагородіе, хазяйська дочер. Єсть прослишений рекрутський набор, так ужасається, щоб єдиноутробного у неї брата не возиміли...

— Хіба-разві буваєть поведенія не з так?..

— Ніту, ваше високоблагородіє, за ним качеств ніяких не іміється і суть двудушная сказка, но женькеє діло, глупость...

— Скажи їй, щоб нічого не боялася. Вели лошадей подавати. А арештанта одправляй у город сейчас. Покуда я приїду, штоб там був. Я його тотчас рішу. Пастроже за ним сматреть, штоб з дароги не вшол.

— Подозвольте, ваше високоблагородіє, мені самому його препроводити і квитанцію получить. Ще ж і діло іміється у суді...

— Харашо, веди сам. Пашол! Пашли мне голову.

Пан писар повернувся на одній нозі, мов та дзига, тільки патли його мотнулися і щез.

Зараз за ним увійшов до справника голова, і двері собі зачинили. Щось довгенько розговорювали собі, і чути було, щось бряжчало: хто каже — поличне, з яким Левка схопили, перелічовали, а хто каже, що то чашки бряжчали, а може, і те, і друге; ми там не були, так і не знаємо; та і не наше діло: ми розказуємо про Левка та про Івгу, а меж них не мішаємося, щоб часом чого через верх не перебрехати або і не добрехати. Покиньмо їх та ходім поки за писарем; будем дивитись, що той мудрує.

От, вихопившись від справника і йдучи побіля Івги, що стоїть на містку та гірко рида, от він їй і каже:

— Не плач, голубко; проси пильніш їх високоблагородіє, пана справника; він помилує; може, зоставить Левка дома; аби у салдати не узяв. Проси якомога! — та й побіг до свого діла. Вже в нього і калавурні, і провожаті, так і вмилося: не дали Левкові і здихнути, ухопили, руки зв'язали і повели до города; а пан писар ззаду іде і наглядає, щоб справно було.

Їх високоблагородіє, пан справник, покінчивши своє діло з головою, вийшов сідати на повозку, аж тут на містку йому Івга беркиць у ноги: «Батечку, голубчику! Не віддавайте мого Левка...» — та і заголосила.

А справникові і байдуже, хто Левко, а хто Марко, і думаючи, що вона об своєму братові просить, щоб не віддавали у салдати, пхнув її ногою та і гримнув на неї: «Чаво ти, дура, боїшся? Не озьмуть, не озьмуть».

— Звеліть же його відпустити, ваше осіятельство! — голосила Івга, біжачи за ним до повозки, та аж за поли його хвата. А він, смокчучи люльку, ускочив у повозку і каже їй: «Велю, велю. Його і не озьмуть. Пашол ад неї скорейча!»

Коні помчали, дзвоники задзвеніли, два козаки попереду, а третій збоку, рушили, з їх високоблагородіє, пан

справник, протягся у повозці та і став своє думати; а письмоводитель, викупавшися гарненько і побігавши за річкою з дівчатами, теж став своє думати, і покрились швидко.

Чого не докушало їх високоблагородіє, знесеного з миру на четвер, і що куповане на п'ятницю, усе зосталося голові. Куди ж пак його діти?

А Ївга ж то, почувши таку милость від пана справника, з радощів сама себе не тямлючи, мерщій до холодної... «Аж уже, бачу (так собі дума), його відпустили?» Двері відчинені, сторожів нема... Вона у правленіє... який там нечистий буде, коли вже випроводили пана справника? Тепер їх у три дні не збереш! Хіба вп'ять яка проява явиться, що дожидатимуть знов чи пана справника, чи якого засідателя...

От нашій Ївзі на душі так повеселішало, що вона вже і нужди мало. Дума собі, що Левка, по приказу справничому, як випустили, то, може, побіг до річки викупатися, а там, може, до своєї дядини побіжить головоньку змити та білу сорочечку узяти, бо у великій нужді стільки день сидів у холодній... От у такій думці пішла мерщій додому і, дожидаючи Левка, давай прийматись знов за господарство. Те поїли, те попили, то розібрали, того не догляділи... розор та й годі! Сплакнула трішки, нічого робити, прийнялась: прибира, збира, хова, порається і знай Левка дожида... «Може, зоставсь у дядини пополудновати? Та і добре: що б я йому тут знайшла? Неначе після татарви, нічого і не знайдеш».

От і вечір. «Може, він там і заночує, щоб спочити добре, а завтра прийде та й прийметься за діло».

От і ранок. Не йде Левко. «Еге,— думає Ївга,— знаю, знаю! Отсе ж він пішов до людей збирати гроші, що пороздавав; мабуть, хоче, щоб після такої праці швидше наше діло скінчати, щоб вийти від батька на наше вже господарство. Коли б же швидше збирав та приходив! панотець обіщався зараз нас обвінчати і небагато, по нашій бідності, узяти».

І обід, і полудень минувся, а Левка нема. Увечері вже Ївга стала тужити. Одно те, що батько щось дуже сердитий; ходив до голови, лаявся з ним за якіїсь-то гроші, що не вертають йому; а голова каже, що то поличне. «Не моя,— каже,— воля». А там Тимоха... хто його зна, де вже він і гроші бере: усе ж з людьми, усе з людьми наводиться до себе; та коли б же люди путні, а то пробишаки, як і сам. Наведе їх повну хату; хоч і завернеться який проїжджающий, він усіх повигонить, п'є, гуляє, музика та співи; пляшки, вікна б'є; на сестру, мов на наньмичку, кричить і не

дає їй, сердешній, добре ні за віщо узятись. Верховодить та товчеться, мов Марко по пеклу. Нема їй ні в чім і волі! А тут ще і Левко не йде; ні з ким їй і поради узяти!

Так вона дожидала його день і другий. Нема, не йде, не вертається Левко! Може, від сорому, що усі ж то його тепер злодіякою зватимуть, боїться очей показати? Пішла б вона до людей, що йому винні, та і розпитала б їх, чи не був він у них, так не знає-бо, хто йому іменно є винний. От уже на третій день здумала піти до його дядини: та вже певно зна, де він повсдиться і що думає на світі з собою робити. От і пішла.

Як же і вздріла її Горпина, дядина Левкова, так і загерготіла на неї:

— З'їли, з'їли мого Левка! Де ви його заподіли? Хіба затим узяли бідного сироту, щоб овсі занапастити його? Чи взяв там скільки грошей, чи ще тільки намірився, а тут вже швидше його і згубити? Та хоч би там що і узяв, так хіба він вам не заробив того? Приньмит живе, як син у батька, а він був у вас як крепак, і ніч і день усе робив, доглядав, убивався, мов за своїм добром. Добре ж ви йому, мабуть, дяковали, що чоловік у нужді знав, що ніхто йому нічого не дасть, він тихенько і узяв... Ну й дарма! Піньмали на злодійстві, так було дома і дати прочуханку; як схотіли, так би і навчили, а то заперли у холодну на цілий тиждень...

— Та вже його, тіточко, відтіля випустили; сам справник приїжджав та й випустив!

— А щоб випускала лихая година та нещаслива і вашого справника, і старого лисого Макуху зо всім вашим поганим родом і приплодом!— так залящала Горпина.— Випустили! От так ти випускай! Руки йому скручені, сторожів та калавурних з прездоровенними киями, неначе за яким душогубцем, настоящим харцизякою... Пруть сердешного, може, до городу, ні разу йому і спочити не дадуть...

— З якими киями?.. до якого го... горо... да? — ледве промовила Івга, а у самої руки і ноги затрусилися, і сама так і пополотніла.

— З якими киями! — стала її кривити Горпина.— Ти, голубочко, нічого і не знаєш? З такими киями, що якби таким хоч одним раз ушкварити твого дурного батька, так він би і з місця не піднявся; а то бідне хлоп'я аж за десятком таких повели...

— Та куди-бо повели? Кажіть швидше, тітусю!..

— Куди? Туди, де козам роги правлять, куди б запроторити і твого батька, і твого братика Тимоху-пробишаку, і тебе, добру панночку, що тільки уміла хлопця обдурювати

ти, що буцімто підеш за нього, щоб аби робив на вас; як же побачили, що вже і без нього справитесь, так тогді і треба їсти чоловіка. Йди ж тепер та других обдурюй!— Та й стала Горпина плакати за своїм племінником.

На неї дивлячись, стала і Івга гірко плакати та припадати до Горпини, щоб хоч на неї не сердилась, і розказала усе, як у неї було з справником і як він обіцявся випустити.

Оттут уже Горпина відсердилась трошки і стала їй розказовати, як повели Левка в город, за яким калавуром і за якою сторожею, і що, каже, повели прямісінько ув острог.

Батечки мої! Як то кріпко засумовала Івга! Нічого Горпині не кажучи, пішла від неї додому. Плакала-плакала, далі що надумала? Стала збиратися, нав'язала у торбу чого їй треба було... Ще ж то грошей треба; своїх нема: що зароблялося на господарстві, віддавала батькові, а в його просити не хотіла, щоб не став випитовати, нащо їй гроші. Пішла до сусід, позастановила і намисто, і дукати, і хрести, і материні плахти, добулася грошей, поув'язовала усе, як треба, торбу на себе почепила, свиту підперезала, узяла паличку у руки, помолилась до церкви богу, гірко сплакнула та й пішла.

Ідеть, ідеть дорогою, вже й далеченько відійшла від свого села, а не пила ж то, не їла з самого ранку нічогісінько. Де вже їй і їсти! Нічого і на думку не йде! Йшла, йшла, аж ось бачить — і пізнала: писареві коні, що частісінько на них по селу біга, назустріч ідуть. Вона й догадалася, що і він тут є; мерщій у бур'яни, та й прилягла; а він і пробіг мимо, не бачачи її і у увесь голос співаючи псалму: «Склонітеся, віки, со чоловіки!»

Вже як зовсім стало писаря не видно, вона стала уставати... так що ж? зовсім нездужа! У горлі пересохло! Не ївши, отощала, ноги потомилися, а лихо і біда на думці усе як тут. Піднялась, посилкувалась, ледве, ледве повзе, та ще, на лихо, нікого нема їй назустріч, щоб хто підвіз. Вже смеркаючи, через превелику силу, мов рачки, доповзла до города; а у городі була у неї приятелька, удова. Вона до неї. Там її і прийняли, і нагодували, і дали спочити.

Уранці, як вона вже розказала, за яким ділом іменно вона прийшла, порадилися з приятелькою і пішли укупі до острога. За шаг пішов салдат докладати, що такому і такому рештанту прийшли подати сорочечку та паляничку. Як же подозволили, так ще гривню дали, поки їх упустили ув острог. Тут до них і вийшов Левко... Мати божа! чи се ж він? Сорочка на ньому чорна та пречорна, та уся вже в

дірках, босий, бородою заріс, півголови уподовж виголено, зовсім як на каторгу йти. Івга його і не пізнала б, якби він не обізвався:

— Івго, ще ти мене не забула?.. і тут знайшла?

Івга стоїть як дерев'яна, труситься, та ув очах жовтіє. Ледве промовила:

— Що се ти наробив?

— Знаю, що я наробив... Не боюсь бога милосердного, не боюсь і суда. Чому з мене допросу не знімають? Якби мене у суді спитали, тогді б я усе сказав.

— Розкажи мені... нехай я буду знати... зачим се ти так зробив?

— Тобі усю правду розкажу, та треба ж і допрос з мене зняти. Ось слухай та і судящим так скажи. Як я зостався у світлиці...

— А чаво рештант з бабами розговорюет? — закричав, побачивши, сержант чи якийся-то командер.— Вон їх женіте. Подали милостиню, ну і вон!

Зараз Левка стали заганяти; насилу вспіла йому Івга подати сорочечку, убрання, хлібець і паляницю. Салдат їх зараз за плече та і вивів з острога.

Що тепер на світі Івзі робити? Левка у суді ще не допрошують. Він щось має розказати та і не боїться нічого. «Вже ж що буде, то буде; піду у самісінький суд, попрошу, нехай швидше його допрошують, та і пускають, коли він не з так винний».

Не знаю, як би яка друга на її місці, чи вона б осмілилася іти аж у самий суд? Та як би друга і допиталася до нього, а їй і нужди мало. Вже б то вона не допиталася, вона б зрябіла, щоб не тільки у суд прийти, та і допитатися чого їй треба,— ну-ну! Проворна, моторна, смілива, на річах бойка, без пащекування, а так, тихесенько, звичайненько; та вже її ніхто не обдурить, ні заляка, ні зопинить, ні з думки не зіб'є: коли що надумала, так вона вже не подасться, доведе до кінця; та і розумненька собі була: від матері набралася. Так така не дійде, куди їй треба і куди надумала? Зараз озирнулася сюди-туди, перехрестилася, пішла.

У п'ятого, у десятого насилу допиталася, де той суд, що справник розсуждає. Ввійшла. Писарів чимало; а народу ж то, народу,— так і не пролізеш. Тут і рештантів привели, тут салдати об кватирах, тут і чоловік об гречці, що чужа скотина побила, тут стара мати, що діти не хочуть годувати, тут об злодіях, тут о пожежі, тут о постижно вмершому, та і обо усякій, обо усякій нужді клопочуться; а судящі усім тільки порядок дають.

Огляділася трошки наша Ївга, прислухалася, роздивилась і стала меж народом пропихатися. От і долізла до якогось писарчука у тяжиновому халатику, поклонилася і питається:

— Коли б ви, паниченьку, зділали милость та швидше допросили мого Левка!

— Якого там Левка? Піди собі к нечистій матері з ним!.. Тут ніколи, а вона носиться з своїм сяким та таким Левком!

Ївга не зрябіла і зараз на хитрощі. «Се,— дума собі,— невелика птиця, що у халатику. Заведуся з ним, то старший і підбіжить». От вона на нього:

— Чого ж ви зараз лаєтесь? Я ще тільки вас просю, а ви, не знавши чоловіка, зараз і посилаєте його сюди та туди! Самі б пішли...

— Що? Ти ще смієш на мене кричати? Сторож! Випхай її!

— І ні, не випихайте! — ще голосніш стала казати Ївга.— Я за ділом прийшла: так ви, коли письменні, так ви мене розпитайте, а не виганяйте...

— Та що ти тут пащекуєш? — вже і він крикнув на Ївгу.— Я тебе тут за патли...— та і прикусив язик, бо ввійшов так трошки б то і на пана похожий. Пика йому червона, бородою заріс, лисий, у окулярах, у каптані з гудзиками, у руках держить бамагу, а перо за ухом, і дуже видно було, що кріпко кабаку вживав. Як увійшов і став питати:

— Хто сміє тут так кричати?

Писарчук зараз би то з доносом, що от так і так, дівка якась-то стала тут заводитися. А Ївга бачить, що добилася до свого, викликала старшого, осмілилася і каже:

— І ні, паниченьку, не брешіте! — І розказала, як було діло, як вона стала про Левка питати і як вони завелися.

От секретар (а се він то і був) покинув їх розбирати, та мерщій ухопивсь і каже:

— По якого се Левка? Се чень про того, що двісті рублів украв у хазяїна?

— І ні, сударю, ще його допросіте. Він у допросі усе вам розкаже, що і зачим він так робив. Ось пошліте за ним та при мені допросіте, то ще, може, він не зовсім і винний.

— Оттак пак,— сказав секретар,— по десять разів будемо через тебе водитися та допрошувати. Адже він повинився? Тепер він не у нашому вже суді.

— А де ж він, добродієчку? — та сеє кажучи, у неї у животі так і похолонуло, що вже буцім Левко признався; і коли б то йому було і признаватися?

— Там, де треба. Вже ми діло об нім відіслали дальш,— сказав секретар, і відвернувся від неї, і сам пішов дальш.

Що тут Івзі робити? Зовсім біда! Левко каже, що його не допрошували, а у суді сказали, що він у усім повинився, і вже він не у сім суді. У якім же?

Пішла Івга з суда, нудячи світом. «Піду,— думає собі,— до Левка, там з ним посумуємо і порадимося, що мені тепер робити?»

За обідом у приятельки, чи поїла чого, чи ні, мерщій наложила усього, понесла до Левка ув острог.

— Не ходи,— обізвався до неї салдат з оружжом, ходячи круг острога.

— Та я, господа служба, до Левка прийшла. Мене і уранці пускали.

— Уранці пускали, а тепер не велено.

— Та хто ж не велів?

— З суда принесена записка, щоб нікого до нього не пускать.

— Скажіте, будьте ласкаві, господа служба, чи водили Левка сьогодні у допрос?

— Ні. Сказано, що він такого наробив, що йому і без допросу біда. Як привели його сюди, так і запаковали.

— О, господи милостивий! — заплакавши, сказала Івга.— Що він там таке наробив? Зовсім намірилися з'їсти чоловіка!.. Та вже ж!..— За слізоньками не бачила, куди і йти.

Хоч і дуже Івга сумовала, хоч і кріпко журилася, а таки допиталася, у якім суді судиться Левко, і хто там судящі, і де вони живуть. Один чоловічок нараяв їй іти до кожного додому. «Та там,— каже,— і проси жодного; а то як підеш у суд, то або тебе не допустять, або не вислухають гаразд, бо не одно твоє діло».

Пішла наша Івга ранком до одного.

Горниці хороші. Увійшла,— сидять паничі молоденькі круг стола, люльки смокчуть і у карти грають, по-панськи, бач. Хто дурень, той грошики і платить.

Івга, нічого не знаючи, поклонилась усім і стала їх жалібно прохати: «Пани мої милі, пани мої любезні! Кого мені з вас прохати об моєму Левкові?»

Як же зирнули на неї ті паничі, як зарегочуться, як стали її на сміх піднімати та усякії прикладки прикладати, так бідна Івга не знала, куди їй і дивитися. Далі таки справилася трохи та і каже: «І не гріх же вам, панове, знущатися з бідної дівки, що вже, видно, пильно їй припало, що сама пішла до вас прохати об своєму ділі,

а ви з неї смієтесь! Нехай же вам сей та той! Коли у вас уся сила, то дарма; не по-вашому буде, я дійду усюди. А тільки вам скажу, що вам стид і сором: ви пани, ви письменні, ви читаєте у книжках, як бідному треба помагати, а ви, замість того, не розпитавши, чого я і зачим, та стали з мене сміятися! Хіба ж на те бог вас привів судити таких же людей, як і самі ви, і товариство вас настановило, мов добрих, а ви, усе теє позабувавши, граєте в дурні, а що бідний пропада, так вам те і дарма? Грайте ж собі, грайте! Нехай бідні по строгам страждуть, вам ніколи...»

Та таки і багато дечого відрізала їм Івга, відходячи, нехай здорові слухають. А то ж бо і неправда, скажете? Коли ти суддя, так покинь і карти, і жарти, і усякії скоки. Дав бог день,— йди до свого діла та і розглядай пильно, щоб усе по правді зробити; а опісля вже і гуляй! Адже салдат усе покине та йде на муштру, і поти його не пустять, поки не докінча усеї муштри; так і тут... Ну, та не наше діло панів вчити: зачепи їх тільки, то і сам не рад будеш.

Будемо про Івгу розказувати.

От на другий день пішла вона до другого судящого. Бачить — панок плохенький, невеличкий, сухенький, сіденький, ходить собі по горниці та щось дума. Івга, бачачи, що він дивиться, як і добрий, поклонилася йому низенько і каже:

— Дозвольте, добродієчку, попрохати вас об своїй нужді!

— А об якій нужді? — спитався пан та і став її слухати, понуривши голову.

От Івга і каже:

— У мого батька та був приньмит Левко. Його батько і брат таки мій тяжко не любили і підвели його, що він, на лихо собі, потяг з батькової скрині грошей; так його узяли сюди, держать у острозі, а допросу не знімають. Так, будьте ласкаві, звеліть з нього зняти допрос, та тогді і робіть, що знаєте.

— А батько ж твій де? — спитав поважно пан.

— Та батько дома, у селі.

— Як же ми з його допрос знімемо, коли він дома?

— Та ні! Не з батька, а з Левка.

— Адже Левко батько твій?

— Та ні, Левко приньмит, а батько — таки батько.

— Адже Левкові гроші вкрадено; так зачим з його допрос знімати?

— Та ні! Левко батькові гроші чи вкрав, чи що, так

сидить у острозі; я його бачила, і він мені казав, що його не допрошували.

— Ну, а тепер вже випустили тебе з острога, чи як?

— Та ні! Не я сиділа ув острозі, а Левко сидить; так допросіте його, нащо він батькові гроші брав.

— Як же се? батька обікрав та батько і ув острозі?

— Та ні, батько не ув острозі, а Левко там.

— Та то-то ж, то-то ж, я знаю. Син замість батька пішов ув острог, по своїй охоті, чи що?

— Та ні! Отсе не розберете! Не син, а приньмит.

— Та що ж ти мені десять разів розказуєш і усе не так. Батько з приньмитом тебе обікрав, чи що?

— Та ні! Ось подозвольте, я усе вам спершу розкажу.

І почала вп'ять з кінця, і усе йому так гладко розказала, як на листу списала.

А пан судящий тільки усе головою киває та приговорює: «Так, та знаю, знаю». Далі і вдрав, спитавши:

— Ну, тепер так, тепер, як розказала, так я і знаю. Так, бач, чого ти просиш: щоб твого брата випустили, а на місце його Левка посадити. Так сього, голубочко, не можна. Хто заробив, той нехай і відвічає; я на неправду не піду.

— Та ні! — аж прикрикнула сердешна Івга, употівши товкуючи.— Левка допросіте! Адже Левко винний.

— Вп'ять кажеш — Левко винний. Та тебе з десятьма головами не розбереш. Іди собі додому: оттаку мені голову натуркала! Розказує і усе не так. Йди, йди собі; ми і самі розберемо, що треба робити.

— От хіба лиха година з такими судящими! — скрізь сліз говорила Івга, вертаючись до приятельки.— Але ніяк не розбере, що йому товкуєш. Лихо, та й годі!

— Піди ще до самого судді,— казала приятелька Івзі,— у ньому, кажуть, уся сила; він щонайстарший над усіма. Та знаєш що, Івго? Понеси йому що-небудь. Усе-таки звичайніше.

— Та чого ж я йому понесу, коли в мене нічого нема!

— Бубличків парочку в'язочок. Він в нас не спесивий: я колись п'ять пасом валу віднесла,— він, спасибі йому, не поцарамонився, узяв і діло зробив.

Треба Івзі купити дві в'язки бубликів і піти з ними до судді. Увійшла, а він — високий та товстий, трошки пикатенький, ніс догори задрався, а очі, мов баньки, так і повитріщалися,— і вже зібрався зовсім у суд іти.

От Івга помолилась богу, поклонилась суддеві і положила бублички на стіл, а сама стала об своїм ділі розказовати та прохати. А суддя як уздрів бублики, так мерщій

за них та й став у пельку пхати. Рот великий, щоки товсті, так так бублик і втире у рот; не дуже і жує, так цілком і ковта, аж давиться, аж сльози йому течуть: бачите, поспіша у суд до діла.

Як же Івга розказала йому усе, а він затим поглитав усі бублики, от Івга його й пита:

— Що ж ви мені, ваше благородіє, скажете?

— А ось що я тобі скажу,— казав, плямкаючи суддя,— а ось що ти мені скажи... де се ти таких мудрих бубличків купила?

— Та кушайте на здоров'я, ваше благородіє! Де купила? Звісно, на місті. Що ж ви скажете об моєму ділі?

— От бублики, так так! — облизуючись та обсмоктуючись, казав суддя.— Об твоєму ділі?.. та що я люблю, що маку багато... об ділі? та й олійки багатенько... смачні, смачні... об твоєму ділі?.. та піджарювані... Приходь завтра, я там усе зроблю, та завтра тобі і скажу.

Та з сим словом, потрощивши бублики, потяг з хати, усе прихваляючи: «От бублики! будь я бестія, коли такі і дома їв!»

Агу, нашій Івзі полегшало на душі, що суддя уподобав її бублики і сьогодні усе діло зробить, а завтра і випустить Левка. Та хоч би і попарили, аби б тут, щоб тільки у село не водили, щоб стида меж своїми не було; а тут його ніхто не зна, то і дарма.

Веселенько пообідала, дякуючи приятельку; пошила їй дещо, напряла трохи і побігла до острогу. Так що ж бо! «Не велено пускать!» — закричав салдат, і як розпиталася Івга, так його не водили-таки у допрос.

От лихо, та й годі! Б'ється сердешна, як щука об лід, і нічого не зробить! Пішла уранці до судді — кажуть, поїхав на свій хутір, празники підійшли, суда не буде.

І сумуючи, і плачучи, діждала Івга і буднів. Приїхав і суддя з хутора; пішла до нього Івга і понесла вже чотири в'язки бубликів, на самій олії печених і густо маком обсипаних.

Суддя тільки вздрів її, зараз за бублики, давай трощити, а їй каже: «Виноват, зовсім забув про твоє діло! Та вже ж потерп, рішимо».

— Не забудьте ж, ваше благородіє, хоч сьогодні!

— Забуду, їй-богу, забуду! У мене такого діла, такого діла, що ніколи висякатися. Отсе мерщій поспішаю у суд.— І став збиратись, а яких бубликів не поглитав, таки став у кишеню ховати.

От Івга, бачачи, і каже:

— Отже, берете у суд бублички, то як станете її куша-

ти, то і згадаєте, хто їх приніс, та і про мене згадаєте.

— Пожалуй! — каже суддя.— Кушати гуляючи буду, та згадати не згадаю. Бо мені, бач, діла багато: усе треба підписовати; так я вже ні об чім і не тямлю, тільки усе підписую. А лучче усього от що: йди, душко, і ти до суду та там дожидай і маяч, а я побачу тебе та й згадаю.— Сее кажучи, і пішов.

Пішла за ним Івга, нічого робити! Ходить, ходить коло суда, у сінці ввійде, не видко її судді, не згадує він про неї, не посилають за Левком. «Вже досі пан суддя усі бублики покушав, то як не згадав мене, то тепер і овсі забуде». Так думала Івга, сидячи на рундуку.

Аж ось рушили судящі з судів. Попереду іде суддя; уздрів Івгу, зараз і згадав.

— І ні,— каже,— братця, потривайте, потривайте. Є пильне діло. Дівчино, а підійди сюди та розкажи, яке твоє діло.

От Івга і стала з самого першу усе розказовати, а тут секретар, зовсім п'яна пика, підскочив та, нюхаючи кабаку, й сказав:

— Та оноє діло ми вже рішили.

— Коли? — спитав суддя.

— Та єще у мимошедший п'яток, і ви соїзволили підписати оного вора, мошенника, плітьми та на поселеніе.

— Бач? — сказав суддя Івзі.— Я вже підписав, так вже не можна. Коли б сьогодні, а то ще у п'ятницю; скоро тиждень...

— Се то, паночку, у той день, як я вам смачних бубликів принесла! — сказала Івга, попрікаючи, а у самої слізоньки кап, кап, кап!.. Сердешна! що пак вона почула!

А суддя і нічогісінько, іще підтакує:

— Так, так, душко, так: у самий той день, у п'ятницю.

— Добре зробили! бог вам віддасть! Чому ж ви його не допрошували?

— А що, секретарю, зачим ми його не допрошували?— питавсь суддя.

— Оттак пак! Не допрошували! Адже ви на допросі підписалися!

— Та я то підписати підписав, та не тямлю, щоб його допрошували. І не тямлю, чи я і бачив його?

— Та ви і ніколи нічого не тямите! — оттак відрізав секретар суддеві та насунув шапку і пішов поперед судді. А суддя тож потяг додому, не дивлячися на Івгу.

— Що ж мені на світі тепер робити! — заголосила Івга.— Так отсе його випарють та і пошлють?

— Та ще не тужи,— сказав один панич, виходячи з суда.— Ще діло пішло у губернію, там буде з руський місяць, та пришлють сюди, та тогді вже пошлють...— і пішов собі.

Через превелику силу добрела Івга до приятельки. Плакала, плакала, цілісінький день не пила, не їла, та і добре вичитовала судящим. Та що ж? станеться ж їм те? Таки нічогісінько!.. Так, *тут*. А нехай лишень ніс поткнуть *оттуди!* Згадаються їм і бублички, і сахарець, і родзиночки, і усе, усе. Не минеться і те, що, не знаючи діла, тільки підписовали за секретарем; ніщо не минеться!

Уранці Івга розсудила, що журбою нічого не зробиш, треба що-небудь робити. «Діло послали у губернію, піду і я до губернії. А вже ж, що бог дасть!»

Недовго їй збиратися: поскладала у торбинку, що було, почепила на спину, паличку у руки, пішла. Де дуже втомиться, під'їде, коли лучиться добрий чоловік, що підвезе; а де вже овсім підіб'ється, то і пересидить день. Та сяк та так добралась-таки паша Івга і до губернії.

— Що се таке?.. крий матір божа! — аж скрикнула Івга, згори побачивши вже не свій, а губернський город; сплеснула руками і не зна, куди і розглядати... Так дух і заньмається, і в животі похолонуло.— Дивлюсь,— каже собі,— дивлюсь і кінця не видно! А церков же то, церков!.. А хором же то, хоромі!.. Ну, тут коли не пропаду, то добра буду... Та вже ж...— Та і задумалась собі, сидячи на возі, що чоловік її підвозив, бо зовсім, підходячи до города, підбилась. Коли ж задумалась, то і не страшно за неї, як вона сама собі, одним одна душею, буде повертаться у такому великому городі і меж панами. Бо у городі не як у селі, що тільки і є мужики; ні, там усе пан паголо. Не бійтеся, вона придума, як і до них доступити і об своєму Левкові старатись.

На своє щастя, попала куди і пристати. Жінка, одна собі з дівчам, прийняла її за поміч у роботі і за маленьку плату, поки їй тут треба жити. То віддихаючи, то полудnуючи, вона розказала хазяйці, відкіля вона і об якій нужді прийшла у сей город.

Хазяйка підперлась рукою і дуже покрутила головою. «Не знаю,— каже,— як ти тут вивернешся!» І почала Івзі розказовати, як у судящих панів поводиться; бо вона змаленьку по господам служила, та, як добула дівчинку, так була мамкою у секретаря, так вже добре знала, як і з чим до них приходять і у які двері виходять.

— Ти,— казала їй,— пуще усього не бійся панів великих. Чим більший пан, тим він буде простіший і ласкаві-

ший. Не так, як у мужиків: коли став отаманом, так він вже на тебе і не дивиться; а головою,— так батечки! і не смій до нього і близько підступити. А пани не так; говори йому усе сміливо, не боячись, та говори правду, вже не збреши нічого: зараз підстереже і проженеть.

— Що ж, тьотушка, як великому панові доведеться, що йому на поклон понести?

— Борони боже!.. Є, правда, старосвітські пани, що булочку, аби невеличку, приньме, хліб святий поцілує, а тебе звелить попоштувати і діло вислуха. Та вже ся старовина виводиться. Інший такий є, що тільки побачить, що у платку несеш чи бублички, чи яблучка, то і діла не стане слухати і зараз звелить прогнати. От вже менші панки та полупанки, так там уже тільки держися! І даєш, і не надаси; сторжишся, віддаси,— ще мало, ще витяга. Нехай тебе бог боронить від них! Пролізай до старших!

Оттак увесь вечір хазяйка усе розказовала, як поводиться у панів, а Івга усе, як там кажуть, на ус мотала, думаючи, як їй узятися за діло.

Се ж було у суботоньку ввечері, а у неділеньку святу Івга, уставши, убралася гарненько, пішла города розглядати. Розказовала опісля, що, каже: «Як у лісі ходжу; аж сумно було! Народу на базарі — не протовпишся, а нема ж тобі нікогісінько знакомого! Ніхто тобі не кланяється, ніхто ні об чім не пита. Сльози мене,— каже,— проняли! Блукаю, як та сирота! Задзвонили до церков — та і дзвони ж! Аж і досі у вухах гуде! — я й пішла до самої великої та до хорошої церкви. Що ж? Мене салдати і не пустили. Уже я і гривню давала,— не пустили та і не пустили. Я таки не пішла від церкви, усе дожидалася, щоб ближче на великих панів подивитись, бо, на біду собі, не бачила зроду нікого старшого, як пана справника, чи двічі, чи тричі на своєму віку; а у своєму городі хоч і бачила судящих, так після того, що вони зробили зо мною, я й не знаю, чи й пани вони?.. Аж ось у обідню пору рушили з церкви. Батечки! що народу, а що й панів! А тут один йде, так і поперед його, і округ його, і за ним усе пани, усе пани! А сам же то: комір увесь, і на рукавах, і на спині вишито, а на шиї хрестів, хрестів! На грудях звізда, через плече лента широка та червона, на плечах золоті китиці як жар горять, а від самого так і сяє, просто і не дивися! Перед ним пани біжать та народ розпихують і позаду усіх товкають, так що і пилині не дадуть на ньому сісти. Як сів у свою коляску, так і коні аж підплигують, та приськають, та летять, як муха... а він тільки знай головою мота, щоб усім би то поклонитись. Сподобилась і я

йому поклонитись, та далеченько стояла, так збоку, може, він мене і не бачив. Спитала край себе молодиці: хто се пан такий? Так сказала: сам губернатор. Десь і нема, думаю, щасливішого над губернатора! Хороші пани і позаду його йшли, та усе не так. Були і старенькі, і молоді, і з кавалеріями... Вже надивилася!»

— Що то,— казала опісля хазяйці,— як мені доведеться губернатора об чім прохати, то я не знатиму, як перед ним і стояти. Впаду та не смітиму і устати!

— Потурай,— казала хазяйка.— То він перед народом такий, щоб його шановали та почитовали, а прийди до нього, так простішого його і нема. Десять разів розпитає, та усе з ласкою та привітливо, і коли можна що зробити, зараз сам кидається усюди, щоб швидше кінчали діло; коли ж не можна, то разкаже товком, зачим і чому не можна; розговорить, щоб не журився; совіт дасть, що робити; а коли хто бідний, то і подасть на бідність його. Ти його не бійся, він як отець! Не даром сказано: губернатор — усім защита, усі за нього бога молять.

Поки ще до вечора, Івга походила по городу, випитала у доброго чоловічка, у яких хоромах суди, почула від нього, що їй треба скати того суда, що зоветься «угомонна палата»; обходила круг тих хором; де бачила, що йдуть або їдуть пани, усе на них приглядувалася, щоб не боятися з ними говорити. У кріпких думах лягла звечора спати... та не дуже ж то і заснула від думок та гадок, що з нею завтра буде!

От прийшло і завтра. Уставши раненько, помолилась богу від самого щирого серця, аж сплакнула, та й пішла. Хороми зараз знайшла, увійшла у них. Господи! що тут робити! Усе двері, усе двері, усе двері! Туди поверни — там двері, східці та вп'ять двері; сюди піди — східці та двері, східці та двері; більш нічого і нема! А народ і сюди і туди усе швендя, паничі перебігають, пани під'їжджають та йдуть, здоровкаються, де промеж собою розговорюють. А наша сердешна Івга стоїть, як у лісі, не зна, куди їй іти, і як палату взивати, забула. Хоч кого і спитається: «Де палата?» — «Яка?» — питають її, а вона і не зна. Далі через силу згадала, що зоветься «угомонна», пішла, куди її направили; разів з п'ять помилялась; далі увійшла, аж салдат сидить.

— Ково табє надобно? — спитав її.

— Чи се, дядюшка, палата угомонна?

— Єта.

От вона і увійшла у горницю, а горниця довга, та усе

столи, усе столи, а за столами паничі сидять та все пишуть.

От Івга, увішедши, помолилась, паничам низенько поклонилась і сказала:

— Боже вам помагай! з понеділком будьте здорові!

Паничі ззирнулись, всміхнулись і мовчать. Аж ось один трошки згодом устав, підійшов до неї і спитав, так тихенько та люб'язно:

— Чаво табє, дєвушка, тут треба-нада?

— Чи в вас, ваше благородіє, діло об Левкові?

— Об какому Левкові?

— Та об нашому, батьковому приньмиту.

— Та ти минє скажи, з какого уїзда?

— Та хто його зна! я вам не скажу сього.

— Што он здєлал такоє?

— Бачите, кажуть, що він у мого батька гроші вкрав.

От той пан і став читати по бумазі і зараз його і начитав; розпитує Івгу,— так і є, він, він!

— Так што ж табє надобно?

— А от що, бат... ваше благородіє: що його наші судящі судили та допросу не знімали. Кого б тут прохати, щоб з його допрос зняли? Він щось хоче розказати...

— Еге, дєвушка, опізнилась! Діло об нім рішили, і вже воно не тут, вже в губернатора...

— Ох, моя годинонька бідна! Так отсе його пошлють у Сибір?

Панич тільки здвигнув плечима.

— Зділайте милость, ваше благородіє, навчіте мене, бідну, що мені на світі робити? Я вам дуже, дуже буду дякувати!.. Його у допрос не приводили!

— Нічого не можу здєлать, і вже йому ніхто не поможе. Как заробив, так і відвічатиметь. А ти йди собі, відкіль прийшла; тут тобі не можна бути.— Сказав та й пішов до свого діла і, бачачи, що Івга вже аж голосити стала, махнув рукою салдату, а салдат її за плече та й вивів легенько аж у сіни.

Тепер нашій Івзі прийшло хоч скрізь землю йти!

За гіркими слізьми світу не вздріла, не бачила, куди їй і вийти! Хто повстрічається, дивиться пильно на неї, а ніхто ж то і порадоньки їй не дасть! То спотикаючись з журби, то помиляючись, сяк-так вийшла на рундук та тут і впала.

«Що я тепер, бідна, робитиму? — думає Івга, лежачи, а сама слізьми аж підплила.— Тепер його діло зовсім докінчали... Пропав сердешний Левко!.. Послали до губернатора, а той досі послав, щоб його виправили... ох, лишечко! так ще й плітьми!.. та ще і пошлють у Сибір!.. І зо мною не попро-

щається!.. Коли б хоч ми повінчалися, то і я за ним пішла б; а то тепер осталася, як билина! Через Тимоху і батько мене гонитиметь... з'їдять зовсім! Пропаде і він без мене... не дійде! Я знаю, як він мене любив... запудиться!.. коли б хоч підождали, поки я прийду!.. Ох, лишечко! коли ж я туди настигну?.. не застану вже його! І світ мені не милий!.. Приходиться самій на себе руки підняти!..»

— Што ти тут, дєвушка, лежиш? чого ти плачеш? — чує вона, що хтось пита її. Підняла голову, зирнула,— се пан перед нею стоїть, і на виду видно, що добра душа.

— Плачу я, батечку, об своїй нужді. Лихо моє тяжке!..

От він і прийнявся її розважати та розговорювати; а вона, то плачучи, то віддихаючи, і розказала про свою біду. Довго він її пильно слухав, і як усе поняв, то і сказав:

— Жалко мине тебе, дєвушка; та іще можно що-небудь поправить. Стань здесечка; от губернатор буде сюди йти, ти його останови і розкажи усьо діло. Может, он за тебя заступиться.

— Батечку, ваше благородіє!.. Не знаю, як вас і величати! Чи достойна ж я перед таким лицем стати і чи осмілюся йому яке слово сказати? Я і дивитись на нього не смію.

— Не бойся нічаво. Он з виду грозний, а когда кого бачить у нужді, так сам розпросить або всім і поможеть у чім можна; только не зрябій.

Так і довго її навчав, щоб осмілилася стати перед губернатором і пожалітися об своїй нужді, і так її розговорив та розважив, що вона піднялася на ноги, пішла за ним і стала у тім кутку, де він їй показав, що вже певно мимо того місця піде губернатор.

Аж ось незабаром стукотня, біготня... йде губернатор, губернатор! Ївга паша і не стямилася! що і придумала було говорити, так усе і позабувала, тільки ще вздріла його, і труситься, і боїться, і скрізь землю провалилась би!

Тільки таки що став доходити губернатор, вона так і гепнула йому у ноги, та як заголосить і слова не вимове, тільки усе хлипа у ввесь голос.

Що ж? Губернатор сам своїми руками підняв її та з ласкою, та пестуючи став її випитовати, об якій нужді вона його просить.

А вона йому і не вимовить нічого, тільки знай усе просить:

«Помилуйте, помилуйте!»

Довго він її слухав і усе уговорював, щоб вона розказала своє діло, і як бачить, що вона і себе не тямить, узяв її за руку і сказав: «Послушай же, любезная; ти тепер іспу-

жалася і не можеш говорить, а мині некогда, у меня не одно дєло. Йди ка мнє у дом,там отдохни, покуда я приєду, і розкажеш усьо. Не бойся, не бойся меня; я тебє усьо добро сдєлаю. Жандар, проведи єйо тихонько до меня та не обідь єйо дорогою і вели єйо пакармить: может, она кушать хочет». От отець і начальник!

Івзі неначе світ піднявся! Віддихнувши трошки після сліз, пішла за жандармом до губернаторського дому; там він посадив її у горниці, щоб дожидала самого. Принесли їй і хліба, і паляниці, і якої-то страви не понаносили! Так нічого їй і у рот не йде! Чи піде ж пак їжа на думку при такій біді, як у Івги, і чого їй ще ждати?

Геть-геть, часів через скільки, прибіг і губернатор; і тільки що ускочив у двері, зараз і крикнув: «А де дєвушка?» Побачивши Івгу, увів її у горницю. А у горниці тій хороше та прехороше, гарно та прегарно! Ось як Івга розказовала: «Горниці,— каже,— превисоченні, вікна великі, мов двері; а двері, як ворота: сміливо возом, наклавши десять копиць сіна, уїжджай — не зачепишся. А стіни ж то усі, і стеля, і поміст, усе розмальовано усякими цвітами, аж душа радується! А дзеркала! усюди дзеркала, так і сяє, як море! Туди глянеш,— там тебе видно, сюди подивишся,— і там ти; куди-таки оком не кинеш, усюди тебе видко, усюди мов жива; аж сумно, зроду вперше таке бачачи».

Губернатор, побачивши, що вона сторопіла, сказав їй: «Отдохни здєсь, я зараз вийду»,— і пішов у другу горницю.

Огляділась Івга, і вже їй не так моторошно стало, аж тут і губернатор увійшов із ласкою та люб'язно сказав: «Ну, дєвушка, тепер розказуй мені усе, усе: откуда ти, єсть лі отець і мать, і за каким ти ділом прийшла сюда?»

Оттут вже Івга і почала: і все, що з нею і з Левком було, спершу аж до сього дня, усе чисто розказала.

Губернатор вислухав усе і говорить:

— Нєт, дєвушка, твой Левко плут: з нєво у двох судах допрос знімали, і он руку давав. Вот у меня єтоє дєло.— Зараз пішов і виніс бумаги, перегортав, перегортав і показав: — Вот он признався, што і не раз крал дєньги у твого отца. Вот за нєво подписано, і судді слушали, при них он признавався.

— Батечку, ваше благор... не знаю, як вас величати? паночку, губернаторчику, голубчику, сьому неправда: його не допрошували; я заприсягну у тім. Вже б мені Левко сказав, а то аж просить, щоб його у допрос узяли, і він має щось розказати дуже пильне: так я йому вже лучче повірю, чим вашому судді; хоч він і підписав, що Левка

допрошував, так він бреше — він тільки вміє бублики їсти, що приносють до нього.

Губернатор аж засміявся, як згадав про бублики, а далі і каже:

— Смотри, дєвушка, єто ти не бездєлицю розказуєш; єто ти на суддей доказуєш, што они допросу не знімали.

— Не знімали, не знімали, ваше губернаторство! — аж скрикнула Івга.— Дайте мені їх сюди, я їм у вічі те ж скажу. Вже недаром Левко каже...

— Вот же і люди з-под присяги показали, што твой Левко воряжка і недоброго поведенія,— казав губернатор, перебираючи та перечитуючи усе бумаги.

— Брехня сьому, їй же богу, брехня,— так розпадалась Івга, вже осмілившись зовсім.— Нема за ним ніякого качества: я його більш усіх знаю. Він зроду ні пилинки не вкрав і на волосинку не збрехав. Та і люди — гляньте лишень — може, показали так, як і Левко допрос підписав.

— Харашо,— сказав губернатор,— я єтоє дєло розберу. Прийди ти завтра у палату і гдє єтоє дєло, я велю тебя туда довести.

— Знаю я, добродієчку, на лихо собі, і сама угомонну палату і, добре, прийду завтра раненько. Глядіте ж, не забудьте і ви, прийдіте; там укупі розберемо діло і побачимо, хто з нас бреше, чи я, чи ваші судді.

От губернатор, сміючись, і відпустив її. Пішла Івга і вже дуже веселенька, аж землі під собою не чує; а постріча старця або сліпця, то й подасть милостину; і вже цілий вечір була веселенька.

Уранці, чим світок, скочила, чи помогла в чім хазяйці, чи ні, зібралася, пішла до палати; а йдучи біля церкви, подала батюшці на часточку, як і учора. «Пом'яніть,— каже,— об Левковому ділі!»

Сьогодні ранш, чим учора, зібралися судящі до угомонної палати; не забарився прибігти і сам губернатор і, побачивши Івгу, зараз повів її за собою у ту палату і звелів їй себе дожидати, а сам пішов до судящих, і за ним якийсь-то пан поніс бамаги,— мабуть, Левкове діло.

Погомонівши там з судящими довгенько, вийшов до Івги губернатор з судящими; от він їм і каже:

— Вот дєвка увіряєт, што орештанту допросу не було. Говори при усєх.

— Не було, панове судящі,— сміливо казала Івга.— Хоч що мені хочете робіте, а не було йому допросу. Левко передо мною зроду не брехав: коли, було, скаже, на скільки за день уторговав, то так і є; у яку пору скаже вийде на

вулицю, то якраз і вийде, і вже раніш і не виходить. Вже в брехні ні в чім не примітний; так я йому вірю, що його у допрос не приводили, і я готова за нього заприсягти, цілісіньку жменю землі з'їм, що його правда, а не тих суддів, що брешучи попідписовали. І той-таки брехав, що за людей пописав, що буцімто за Левком є качества! Люди сього не казали і не скажуть. Тут і спереду брехня, і ззаду брехня, та ще брехня брехнею і покрита. Ось що! не во гнів сеє слово вам, панове судящі!

— Ну, што теперь будете дєлать? — питав губернатор судящих. А ті ззирнулися, здвигнули плечима і кажуть:

— Як ви знаєте, а ми вже рішили.

— Що ж, що ви рішили? Глядіте лишень, щоб не согрішили! — сказав їм губернатор.— Ви сєво не знали, што дєвка об'являєт; ви смотріли на бамаги, а в бамагах усьо гладко. А она там була і усьо знаєт і заприсягається, што єво не допрошували. Озьміте діло і перемініт тут нєшто: потребуйте єво сюда, допросіт: по какой нужді он крал...

— Та я наперед знаю,— казала Івга,— що він на те брав, щоб було нам на що одружитися. Так тут нема ніякої вини: я батькова, він батьків і гроші батькові. Тут просто можна розсудити, що він не виноват, ні за що його в Сибір зсилати. Призовіть його, допросіть, і він вам скаже, що на те брав; от ви його і відпустіть.

Бодай тебе, Івго, з твоєю правдою! Наробила була сим словом такого, що троха вся твоя праця не пропала, бо один з судящих сказав, а за ним і усі пристали, каже:

— На що б то не брав, та вже все брав; і хочь би у рідного батька брав, та без спроса, та відбивши сундук, так усе вор.

Губернатор подумав трохи, зім'яв собі чуб, здихнув і каже:

— Так, ваша правда. Одначе пошліть за ним, щоб його привели, та і допросіть. Может, за одно слово можна будет учепиться, та його хоч від Сибірі ослобонити. Напишіть же, штоб скареїча його сюда присилали. А ти, дєвушка, ступай домой і навєдуйся сюда через недєлю, чи не приведут твого жениха.— Та й приказав тут одному панку: — Напишіть (кудитось, вже Івга не второпала), штоб єйо не трогал і не обиджал ніхто. Я один єйо знаю. А ти, дєвка, когда тобі лучиться нужда іли абєда от каво, смєливо пріходи до меня і проси, чєво тєбє нада.— І пішов по своєму ділу.

От вже не зрадовалася Івга! І плаче, і регочеться, і кидаться губернаторові у ноги, і руки ловить цілювати йому і усім судящим. Не дійшла, а долетіла до хазяйки і ту

виціловала, хвалячися, що її Левка приведуть сюди і допросять і що, може, не пошлють у Сибір.

Цілий день з радощів себе не тямила.

На другий день, вже нічого — спасибі богу — по городу сновати, прийнялася за діло: так так у неї діло і горить! Пісні... не втиха, у вигадках та прикладках не зопиниться, так що хазяйка кишки порве зо сміху від її балянтрасів; а робота за роботою так і настига: не вспіли одного пошити, вже і нова робота настигла. А гроші відусюди так і сиплються. А щотижня збіга-таки Івга і в угомонну палату об Левкові справитися, так усе нема і нема. Не близенький же і світ півтораста верстов пішки його довести!

Раз якось понесла Івга віддавати роботу і, йдучи вулицею, бачить — якась-то проява. Багацько народу зібралося, біржаники стоять, і музика гра, так що ну! Вона думала, що весілля, та й підійшла, щоб і самій подивитися, як то у городі справляють весілля. Бачить — се не весілля: на передній збіржі троїста музика, та ще і з бубнами; на другій сидять двоє хороших людей і держать пляшки; а на третій збіржі сидить чоловік у хорошому жупані, і шапка на ньому козацька, гарна, шалевим червоним платком підперезаний, другий на шиї намотаний, а третій у руках, і усе їм утирається, і пресмертельно п'яний, і командує, щоб ті, що на середній збіржі, та поштували горілкою і старого, і малого, і хто тут стоїть, і хто назустріч іде, і таки усякого, усякого; а хто не хоче пити, того лає на усю вулицю і на музику знай покрикує, щоб дужче грала; а дітей, що за ним так, як сарана, біжать, заставля танцьовати, а їм за те жменями медяничні і усякі горішки сиплеть, що у шовковому платку, повнісінький, на красній ленті на шиї почеплений.

От Івга дивиться на таку кумедію і усе ближче просувається, щоб лучче надивитися, бо у селі такої мудрації не побачиш: на те і город, щоб дурням де було вередовати. От той чоловік, потішивши дітей, скомандував: «Марш, музика, дальш!» Музика рушила, а народ і Івга за ними. Ідуть побіля хорошої хати,— вікно таке гарне, веселеньке; зараз той п'яний чоловік і кричить:

— Стой! Хазяїн сього вікна, що озьмеш, як я тобі його розіб'ю?

— Та я і цілкового не хочу; цур тобі, паняй дальш! — сказав хазяїн.

— Брешеш, сякий-такий сину! — та хряп по вікну, а воно брязь! і до одної шибки так і розлетілось. Хазяїн у крик, а чоловік вийняв красну бамажку, тикнув йому у руку і каже: — Знай, сякий-такий сину, що вольний чоловік гуля,

І що він там робив, так і здумати того не можна! Їде збитенщик; він устав, та до нього, та за баклагу; а збитенщик і дає, бо вже зна, що буде. Отже він узяв, збитень вилив, музиці звелів грати, а сам пішов по тому збитневі гоцака вибивати. Порозхлюповав, позабризковав усіх, дав збитенщикові п'ять цілкових, поїхав дальш кумедії строїти.

Івга, йдучи промеж народом, стала у людей розпитовати: що се таке воно є?

— Та се наймощик,— їй сказали,— найнявсь у некрути, так сьогодні гуляє, і що задумав, усе робить і за усе платить, бо взяв грошей багацько; завтра ж йому лоб забрють, так поспіша сьогодні нагулятись, щоб було чим волю спом'янути.

От наймощик став і звелів своєму сватові поїти дітей горілкою. Малі діти п'ють,— їм і пожалуй! Далі звів їх накулачки, а сам їх прицьковує. От Івга усе до нього ближче, усе ближче, усе приглядається, усе придивляється, далі як крикне:

— Тимохо!.. се мій брат!.. що се ти робиш?

— Га?.. хто... там... такий?.. Та се Івга, сестра моя. Де ти у гаспида узялася?.. Якого чорта тут робиш?

— Ти що се з собою робиш? чи ти тямиш?

— Сьогодні тільки і тямлю, сьогодні мені воля на усе, а завтра,— «лєвой, правой, лєвой, правой!» — і став по вулиці маршировати, а сам хитається.

— Чи правда ж, Тимохо, що ти найнявся у некрути? — питала його Івга, усе пристаючи і не відходячи від нього.

— Правда! Іду служить богу і государю у православне воїнство... вислужуся ахвицером... і прийду до вас...

— На кого ж ти батька покинув? Чи у своєму ти умі?

— Батька?.. тепер можна покинути: гроші... його — поминай як звали: пішли по шиночкам та по молодичкам. З'їв Левка... своя воля! Вичистив батькову скриню, фіть-фіть! аж гуде! тепер у салдати. З'їв би і тебе... Ось вийди лучче за нашого писаря...

— Як то ти з'їв Левка? Що се ти кажеш?

— Розказати? не можна-бо. Підцюкнув... підвів. Сполать, Макущенко! Бравий козак Тимоха!

— Як же ти його підвів? Розкажи мені.— Сердешна думала у п'яного випитати, що і як там він підвів Левка, так-бо сват його, боячися, щоб сестра не відмовила його від наймства і щоб гроші його не пропали, скочив, повів його до дрожок, сіли і закричали: «Ступай на вольну!» От музика заграла Дербентського маршу, вдарили в бубни, поїхали, тільки пил їх покрив.

Народ посунувся у друге місце, а Івга зосталася як опечена. Тяжко їй та важко стало, що одним один і який би то не був, та усе брат, покинув старого батька і йде у салдати! «Щось-то казав, що і батькову скриню вичистив... мабуть, зовсім обікрав та і втік від нього? Та що се він каже, що підвів Левка і що з'їв його? Тут би треба його випитати, так люди не дали з ним і слова сказати! Як би його зопинити та до батька відіслати? Так що ж бо? як і батька обібрав (а без мене йому своя воля) і у хазяїна багато грошей за найом забрав, бо бач, як гуляє? то чим ми будемо віддавати? Що на світі робити, не знаю! А що? піду до губернатора: він мені пораду дасть; він же подозволив, яка буде їй нужда, прямо прийти і йому сказати».

Шатнулася, мотнулася, справила своє діло і пішла до губернатора і, вже не боячись нічого, сміливо усе розказала, як бачила Тимоху і що він їй казав.

Зараз губернатор послав жандармів скати Тимоху, а Івзі звелів тутечка дожидати.

Часів черезо два везуть раба божого нарізаного так, що ледве тямить себе. Губернатор постановив Івгу за полотняну стіну і каже їй: «Слушай, што він будет говорить»; а його звелів увести до себе.

Тимоха як не п'яний був, а розчухав, що він перед великим лицем, став бодритися, випрямлятися, мов і справжній салдат, та як витягнеться, голову захилить, вона йому закрутиться, то він так і точиться.

Губернатор грізно на нього закричав:

— Зачим ти такой п'яний?

— З волею прощався, ваше прево... сходительство! Завтра вже не можна буде — завтра скажуть: «Лоб!»[2] — сміливо такий одвіт дав Макущенко.

— За сколько ти найнялся?

Тимоха думав-думав, хитався-хитався, засопів, далі каже:

— За триста п'ятдесят рублів.

— А сколькі пропил?

— Ще тільки півтораста, ваше... ваше...

— Усє пропил? Али осталось?

— Усі рішил дочиста, справний козак, ваше проісходительство. Хазяїн більш не дає, каже-говорить: «Нехай на дорогу». Прикажіть, батюшка, віддать усі; я завтра рішу і сі двісті рублів. У службі мені не нужні: буде і жалування, буде і провйонт.

— Зачим ти от отца ушол?

— Я не ушол, а так пашол. Грошей, батюшка, не стало, усі вичистив.

— Хто, ти ілі Левко?

— Ні, ні... ні... Левко — душа свята! Я, батюшка, ваше... ваше... ну, нужди нема! я витяг у батька усе.

— А Левко крал когда?

— Ні... ні... ніколи, ніколи...

— Как же єво застали над одбитим сундуком?

— Ні... ні... Я увійшов, світлиця була одімкнута, сундук... а там у сундуку... у, грошей багато... Я... нікого не було... я і відбив і... набрав багато-багато! Да як набрав та пішов... і став батька наводити на скриню, що будто не я одбив... хотів на Левка звести... і привів батька, аж Левко вже бере і собі гроші... То воно б і нічого: в нас грошей багато, я б мовчав, так писар наш каже: «З'їмо Левка, а Івга за мене...» От вже Левка швидко і у Сибір.

Губернатор звелів тут усе списати, що Тимоха п'яний розказовав, його під калавур віддати, поки Левка приведуть, з хазяїна зискати останні гроші, двісті рублів, що винен Тимосі, а Івгу відпустив, сказавши: «Ну, когда єто усьо так і на ділі буде так, то молися богу, не тужи: может, твой Левко і не з так виноват».

Дякуючи його дуже-дуже, пішла Івга до хазяйки.

Після цього незабаром, ще Івга тільки раз і була в угомонній палаті на провідках, чи не привели Левка, а про брата ще й не допиталася, де він і содержиться, якраз прибіг до неї верхи жандар і звелів як можна швидше йти до губернатора.

Тьохнуло у Івги в животі... зібралася, пішла.

Губернатор тільки вздрів її і каже: «Ну, привели ж твово Левка; я єво буду допрошувать, а ти стань тут (і вп'ять-таки постановив її за полотняну стіну) і слушай, што он будет розказовать, как то виплутається».

Івга заступила за тую стіну і виглядає в дірочку, як вестимуть Левка... Крий матір божа!.. Трохи не крикнула вона, як побачила його! Чи він, чи не він, не можна і пізнати! Сухий, блідий, бородою заріс, голова уподовж половина виголена, вже не можна того і назвати сорочкою, що на нім було, та ще і руки у залізах. Плаче, сердешна, тихенько; тяжко їй на такого дивитися! Якби їй воля, кинулась би вона до його, поперед усього вициловала б його усюди, дарма, що він увесь у пилу і, може, більш місяця як умивався; руки б йому перецілювала, а більш, де пошморгані залізом. Так от-бо губернатор став його допрошувати і повелівав усю правду, як перед богом, казати. «Коли,— каже,— мені

усю правду скажеш, то хоч і вина твоя яка буде, то я за правду збавлю тобі пені».

От Левко перехрестився і став признаватися, а Івга ж то так і не дихне, щоб їй якого слова не втеряти.

От Левко і розказав, як вони любилися з Івгою, який у неї батько недобрий був до нього, а Тимоха як гуляв собі, який злодіяка був, як гонив його і як через нього старий ще й більш сердився на Левка; далі і каже: «Як же нам стало невмоготу терпіти від їх нападків, ми з Івгою хотіли порадитися, як би нам уже швидше звінчатися. А в мене, які були гроші, рублів там з п'ятдесят, та й ті попропадали на людях; от я і журився, і не признавався Івзі; та як вона стала приставати, щоб швидше звінчатися, і змовилися зійтися у батькову світлицю поговорити, і ключ від неї мені дала, а сама кудися пішла. Я увійшов у світлицю і сидю собі та думаю... аж ось чую, що Тимоха гомонить у сінях і йде до світлиці... Що мені тут робити? Застане мене одного — причепиться, прив'яжеться, щоб не завівся битись. Втекти вже нікуди: той вже в сінях; побачить, як виходитиму, теж прив'яжеться, зачим я тут був, де ключ узяв? Нічого мені робити, я й підліз під стіл... дивлюсь з-під стола, увійшов Тимоха, озирнувся, що нема нікого, у вікно заглянув — нема нікого... зараз, узявши у вуглі сокиру, хряп по замкові!.. замок розсипався. Відчинив скриню, недовго шарив, тягне мішок з грішми! Хотів увесь понести, роздумався, мерщій розв'язав... і став жменями тягти гроші та у кишеню, та як то поспішав, та й порозсипав їх чи трохи. Тут загомонів старий Макуха та щось і близенько: Тимоха, мабуть, злякався, шасть мерщій з хати, а мішок розв'язаний, гроші розсипані і скриню відчинену так і покинув. Тільки він утік, я як опечений вискочив з-під стола... лихорадка так мене і б'є!.. Господи милостивий!.. Що тут мені на світі робити? Сам себе не тямлю! Вийти так, усе покинувши,— хто побачить, скажуть на мене, і Івга подума, бо мені вона ключ віддала... Подумав собі, піти зараз старому сказати і привести сюди,— Тимоха відбрешеться, старий мені не повірить, і на мене паде велика пеня. Зовсім буду злодій. Лучче поприбираю, поскладаю усе, світлицю замкну, Івзі скажу, і порадимося, як нам батькові сказати. От так подумавши, тільки-таки що підійшов, боячися бог зна як, та розсипані по скрині цілкові позбирав у жменю і хотів у мішок зсипати і опісля з долівки зібрати, як тут і набігли!.. і кричать, і гвалтують: «Злодій Левко, злодій!» Я так і змертвів! І що вже дальш зо мною було, що вони робили зо мною, я нічогісінько не знаю і не тямлю».

— Чи не боїшся ж ти, Левко, бога? — аж крикнула Ївга, вибігши з свого кутка.— Чом ти тогді ще сього мені не сказав? Я б не страждала так, думаючи, що ти справді злодій!— а з сим словом прямо йому на шию так і повисла! І плаче, і виціловує його, і регочеться... мов не у своєму умі.

— Де се ти взялася... моя кришечко?.. Моя рибочко!— нестямившись і забувши, де він і перед ким він, та тільки і зна, що приголублює свою Ївгу, радесенький, що узрів її там і тогді, як ні думав, ні гадав.

Губернатор — спасибі йому — нічого ж то і не розсердився, а дивлячися на них, що як голуби голубляться, аж сплакнув та відвернувся від них, став платочком сльози втирати.

Перша схаменулася Ївга — та до губернатора:

— І не положіть,— каже,— ваше превосходительство (бо вже розпитала, живучи у городі, як його величати), не положіть гніву, що ми при вашому лиці так осмілилися... Єй же то богу! Я така рада, така рада!— одно те, що побачила його, а друге, що він зовсім не злодій!— що забула і вас, і себе не почувствовала.

— Нічево, нічево, галубушка! — казав губернатор втираючися.— Я й сам рад, што он не винават... Толькі правду лі ти гавориш?

— Єй-богу, правда, єй-богу, правда!..— перебила його Ївга, уступаючися за Левка.— Се таки так усе й було! Вже Левко не буде брехати...

— Правда, сударю, добродію! — сказав Левко, низенько поклонившися.— Чи можна, щоб я перед вашим лицем, що ви є у нас від самого царя постановлені, щоб нас ув абеду нікому не давати, та щоб я осмілився і подумати яку брехню або неправду сказати! Правда, іменно правда!

— Харашо,— сказав губернатор.— Зачим же ти перед справником признався, што ти крал деньги, і перед судом так сказал?

— Набрехано, ваше високо... губернаторство, усе набрехано! Я ні справника і нікого з судящих, що то є, і у вічі не бачив, і які вони є на твар, і не знаю, овсі не знаю. І у суді нога моя не була. Я ж кажу: не тямлю собі і не знаю, як я опинився у холодній, у нашій-таки волості, і там троха не пропав, не ївши, не пивши. Мене ніхто не питав, і я нікого не бачив; так мене схватили і зв'язаного повели у город та прямісінько ув острог. Там я безвиходно й сидів, і в суді ні разу не був. Адже писар мене і препровождав до города; він усе знає; нехай і він скажеть...

— Ну, вже той скажеть!— перехопила Ївга.— Він наго-

ворить на вербі груші! Та він, ваше превосходительство, рад Левка живого з'їсти, бо хоче, щоб я замість Левка та пішла за нього! Нехай собі і в голові сього не поклада! Дуля йому під ніс, от що!

— Харашо, мужичок! — сказав губернатор.— Скажеш ти так і у суді, і у глаза справнику і суддям, што они тебя не допрошували і што ти їх не видал?

— Скажу, у вічі скажу, ваше... як бо ти, Івго, величаєш?

— Та превосходительство, кажи!

— Так-так, ваше... от як Івга каже; скажу і не боюся нічого, бо іменно правда моя!

— Ну,— сказав опісля губернатор,— ступайте ж. Ти, дєвушка, домой, а єво розкуйте і одведіте покуда до завтрього у поліцію. Завтра з тебе у палаті допрос знімуть, і, когда ти правду гавориш, так ти, дєвушка, там сваво жениха получиш на свої руки.

Так і бризнулася вона губернаторові до ніг, а за нею і Левко. Хоч той їх і піднімав, хоч і грізно приказував устати, так таки ні: лежать, та ноги цілують, та слізьми обливають, та вже дякують, дякують, та бога молять, що неначе їх на світ знов породив.

Вже Івга не дала нікому розковувати Левка, сама зняла залізо і одпровадила Левка і до поліції, та таки і напросилася і сама тут сидіти з Левком. І вже не кажи, щоб вони спали: усе один одному розказовали, як страждали — Левко без людей, а Івга від людей; він, що нікому було за нього заступитися і пораду дати, а вона, що як на неї нападали, і про усяку свою біду розказала.

Уранці привели Левка у палату; прийшла і Івга за ним, аж там уже і Тимоха, та вже під калавуром, і за ним салдати з оружжами. Левко на допросі усе, як учора говорив (бо так воно і було), так і тут сказав; а Тимоха вже протверезився, хотів був повернути у брехунівку, так увізвали Івгу, так та йому зараз баки і забила і змішала його, що повинився у усім, як губернаторові казав. От його почали ще пуще випитовати, так він їм усе і розказав: що він кріпко подружив з їх-таки писарем, що той хоче узяти за себе Івгу, так тим і топив усюди Левка: підвів справника, щоб не допрошував Левка; чи звеліли ще, чи ні, а писар і відпровадив Левка ув острог; а у судах підсипав добре, щоб пописали такі допроси, які писареві хотілося, і хоч судящі його у вічі не бачили, а попідписовали, що їм підложили; бо вони на те судящі, щоб підписовати, а на те секретарі, щоб писати, як їм хочеться. От так-то Тимоха і позабризковав усіх, хто що робив, хто й не робив чого!

Посписовали ж усе тутечка, що тільки Тимоха казав, і відослали його ув острог, а Левка відпустили, щоб куди хотів іпов собі.

Тільки що Ївга з Левком радились, як би то їм додому дійти і як піднятися на нове господарство, аж і прибіг жандар і покликав їх до губернатора. Пішли вони, нічого не боячись, і увійшли прямісінько до його. От губернатор і каже Ївзі:

— Ну, ти настояща козир-дівка; вихлопотала таки свого жениха, ослобонила єго з Сибірі! Вот тобі двєсті рублей. Єто от таво хазяїна, што нанял твово брата у рекрути. Он тепер буде салдат, єму деньги не нужни: а как он обокрал тваво отца, так ти їх озьми на твою свадьбу.

— Ні, ваше превосходительство, не так. Як таки мені братову кров пити? Він продав свою волю, а я щоб на ті гроші справляла весілля? Не можна сього. Нехай сі гроші братові, йому у них нужда буде.— Так сказала Ївга, кланяючись та просячи губернатора.

— Чим же ти одбудеш свадьбу і чим житимеш? — питався губернатор.

— Весілля в нас буде сирітське: без подарків і чарки горілки, а замість короваю хліб святий розділимо. А жити як? Трошки потерпимо нужду та будемо робити, старатись та господарьовати, то бог нам і пошлеть, ваше превосходительство.

Так казала Ївга, а Левко за нею, поклоняючись, казав: «Будемо робити, то й заробимо, ваше... от як Ївга вас велича».

— Когда ж так, так вот как! — сказав губернатор і пішов до своїх гостей, що їх там, у других горницях, силасилою була, і незабаром вернувся і зараз до Ївги і каже:

— Вот тєбє триста і двадцять рублей, господа надавали; озьми собі на свадьбу.

— Ні, вже сього не буде, ваше превосходительство, не хочу і не озьму,— казала Ївга, уклоняючись.

— Зачим не озьмеш? — питав губернатор.

— Затим, що не озьму,— казала Ївга.— Як се таки можна? У нашому селі усі знають, що я жила у губернії і вернулась з такими грішми, що чоловік і у год їх не заробить, а я собі дівка де їх узяла? Та така слава піде про мене, що і не відхрестишся і не відбожишся! Такого навигадують, чого зроду і на думці не було, і не буде, і рід їх не діжде!

— Возьми, дура,— ще таки казав губернатор.— Ти замуж ідеш; што за нужда, што про тебя будуть говорить?

— Та вже як хочете,— казала Ївга,— хоч я, по-вашо-

му, і дура, хоч яке хочете ще імення прикладайте, я не озьму, їй же богу, не озьму, хоч мені міх грошей давайте, бо мені добра слава миліш усього. Що заміж іду, так уже б то мені і не треба доброї слави? Не знаю! і малі діти киркатимуть на мене, почувши, що хоч недовго жила у городі, та таку велику суму принесла! Її заробити просто не можна, а ніхто не повірить, щоб пани без усього надавали. Сором буде і на людей дивитися!

— Ай, козир-дівка! — аж скрикнув губернатор.— Правда, правда твоя, ти умно розсудила: люди везде одинакові, і по городам, і по селам, і меж вами, і меж нами. Ну, а жениху твоєму можна оддать деньги?

— Як ви знаєте і як він зна,— сказала Ївга,— ще я йому не жона, не можу над ним командувати.

— Ну, так я йому їх і оддам,— сказав губернатор.— Он озьмет за то, што потерпел, сидючи у острозі. Тепер ти поєдь себе домой, а он тутечки зостанеться та поєдет з чиновником доказувать у глаза тим суддям, што єво у острозі держали, а с нево допросу не знімали. Прощай, козирдівка!

— Прощайте, ваше превосходительство! — сказала Ївга.— Благословіть же мене, у шлюб уступаючи: ви мені і батько, і отець, і благодітель! Без вашої милості пропав би Левко зовсім, а без нього пропала б і я.— Та, сеє кажучи, поклонилась губернаторові тричі у ноги, як закон велить перед весіллям, і поціловала його руку, і відходячи сказала:— Зоставайтесь же здоровенькі! нехай вам бог віддасть за усе те добре, що ви нам зробили! Дай боже, щоб ні вам, ні діточкам вашим не лучилося такої напасті терпіти і щоб зроду не знали судящих! — Так, усе молячи бога, і пішла з Левком.

Порадившися обо всім з Левком, що тепер треба робити, узяла в нього часточку грошей, заплатила хазяйці, хоч та і овсі не хотіла нічого брати, найняла собі підводу і поїхала додому.

Застала батька зовсім немощного: з журби трохи не пропав, що й дочка його покинула, і син обікрав і втік, і не чути його овсі. Вона розказала, де була, як поворочувалась, як братик хороший хотів з'їсти Левка, і як вона там бідкалась та старалась, і як ослобонила Левка, а що Тимоха вже зовсім пропав, і як найнявся...

— Дурневі туди й дорога! — сказав батько.— Я й сам думав, де обзоветься, щоб його таки віддати у салдати. Нехай йому бог помага!

Ївга розказала, зачим ще Левко не приїхав і як вона з ним обо всім порадилась.

— А ви,— каже,— тату, не говоріть про Левка нікому нічого, бунім і чутки про нього нема.

— Добре, діти! — сказав батько.— Робіть що знаєте, аби б біля мене були, щоб було кому мене при смерті доглядіти.

Аж ось увечері лізе пан писар з старостами до старого Макухи, себто за Івгу рушники брати. Писар поперед усіх і каже, що вже Левко зовсім пропав. Злапали його і помчали швидш у губернію, та там катюга його кнутом бив, а далі і на каторгу послали, і вже об сім і бамага прийшла; та розвернув якусь бамагу і чита замість лепорта. А далі і став казати, що вже Івзі без Левка ні за кого більш йти, тільки за нього, так отсе він прийшов за рушниками, а щоб у неділю і весілля.

— А дзуськи, поганий! — обізвалась Івга з кімнати, та аж вискочила у велику хату, та до писаря:— Вон, бездільнику, з нашої хати! Я такому ледащу не тільки доброго слова, і гарбуза не дам! Поживеш і сам, напившись людської крові, що нассав з людей, п'явка проклята! А вам, люди добрі, хоч би ви старости, хоч би ви і хто, одно слово кажу: і не говоріть законних речей, йдіть честю з нашої хати; а ось як зараз не підете, погашу світло, вилазьте тогді помацки з хати, мов злодії, і безчестя вам не заплачу, і всюди розказуватиму.

Нічого старостам робити, мерщій за шапки та за палички, та мерщій з паном писарем з хати! Закивали п'ятами, скільки видно!

Уранці писар до голови і підліз з хитрощами, не розказуючи нічого, який йому бешкет Макухівна Івга зробила, та й каже:

— Пане голова! Трохим Макуха стар чоловік, приньмит пішов на каторгу, син у бігах; йому б дати льготу: почали люди зносити общественне, а його б, по старості літ і по одиночеству, помилувати на сей год, чи не споможеться на той?

— Що се ти мене підводиш? — гримнув на нього голова.— Чи ти знаєш, що я не люблю неправди? Я вам не Явдоким, прежній голова, що ви з-за нього, що хотіли, тут і робили по волості! Я хочу сам усім командувати, а не через вас, писарів. Зараз озьми людей і нападі мокрим рядном на старого Макуху, щоб усю недоїмку зараз зніс. Нема, скаже, грошей,— бери усю худобу, граб, розоряй, продавай, самого тащи у холодну, облий водою, нехай мокне...

— А дочку на господарстві оставити? — питався писар хитро, знавши натуру свого голови.

— Ось я тобі дам зоставити! Я вам не Явдоким, щоб

ви по-своєму робили. Роби по-моєму: озьми тащи і її; плахти, намиста продай; не стане — коси обріж та продай. Я їй дам, щоб не запобігала перш до писарів. Нехай зна, що я голова!

Писареві того і треба було; нахватав понятих, ціновщиків, сторожів! Набігли хмарою до Макухи: зараз би то і скрині розбивати, і худобу продавати... Так-бо Івга зараз і відсипала гроші, скільки казав писар; і на що вже він там не требував? і на дороги, і на мости, і на калавурних, і на світло у холодну,— усе-усе Івга поплатила, так що писареві нічого було робити, тільки, почухавши потилицю, йти додому з своїм причетом.

Упоравшись із писарем і знаючи, що вже нічого боятись, Івга, бачачи, що вже неділенька близько, давай поратись: хати помазала, столи, лавки позмивала; птицю купує, бо своєї вже дасть бог: Тимоха нагосподарював! ріже, патрає, локшину кришить, паляниці вчиня. Горить діло! У п'ятницю убралась, пішла людей прохати: того дружком, того піддружим, тих у старости, тих у бояри; напросила свашок, світилок, батьків, порядчиків і усякого народу, якого треба на весілля, і у почот, і до порядку. Хто не спитає, за кого вона йде, «за Левка» — один одвіт.

— Та де ж його узяти? Його вже повели на каторгу?

— Та вже ж що буде, то й буде; а вже ви, дядьку або тітко, не відказуйтесь, услужіте сироті.

Здвигнуть плечима, а собі сміються та думають: «Чи не одуріла наша Івга з великого розуму? Збирається на весілля, а жених там, де козам роги правлять! Побачимо, який з цього пива мед буде».

У суботу зібрала Івга коровайниць; бгають коровай, пісень співають, шишки ліплять, а тісто по пазухам крадуть; скрипники грають, дружко поштує, старий Макуха порядок дає, а сам, хоч хто його і пита, нічичирк, мовчить. От як усе готово, жінки поблагословилися і стали коровай ліпити: у подошву положили вівса та гривню грошей, а зверху і почали накладати шишки, а там через увесь положили великий хрест, а поверх усього усе уточки, уточки, з тіста мудро наліплені. Як піч вже поспіла, от коровай посадили на лопату, дружко і почав:

— Господи Ісусе Христе, сине божий, помилуй нас!

— Амінь тому слову! — крикнули старости.

— Спасибі за амінь.

— Старости, пани підстарости!

— А ми раді слухати.

— Благословіть сей чесний і важний хліб у піч посадити!

— Боже благослови!
— У другий раз.
— Боже благослови!
— У третій раз.
— Тричі разом, боже благослови!

Зараз дружко і шурхнув його у піч, і затулили; дві молодиці, такі, що вже знали і слово, і що як у якому разі треба, сіли біля печі і пильновали, щоб ніхто і не підходив, і не дивився на піч, а коли що, так зараз і відговорювали собі нищечком, і спльовували через плече.

А дружко, узявши тую діжу, що вчиняли коровай, та й приліпив усередині чотири свічечки воскових, і позасвічовав їх, і накрив діжу кришкою; та узявши з піддружим ті дві молодиці, які знали що до чого, хрест-нахрест діжу, та й стали серед хати, під сволоком, і стали діжу носити, співаючи:

— Ой, піч ходить на ногах,
Діжу носять на руках.
Пече ж, наша пече,
Спечи нам коровай гаряче!

— та й б'ють діжу тричі об сволок; та й поцілуються промеж собою, пара з парою; та тричі так робили, а далі і стали поштуватись; а музика знай гра. А народу ж то, народу! повен двір і у вікна так і лізуть. Еге, та хоч і порядкують, хоч і горілочки не цураються, що скрізь усім підносять та частують, а все-таки над Івгою сміються, що за кого вона йде? Чого вона так мордується з сим весіллям, коли молодого нема, та де йому і бути, коли вже він досі у самій Сибірі! Та й самі дружечки, що бігають за Івгою по вулиці та співають весільних пісеньок, так тут приспівують до Левка, а промеж себе тихенько сміються. Інший зострічається, пита з хвоста: «Хіба ж молодий приїхав?» — «Та ні! Се так щось буде»,— зарегочуться та й підбігають за дружками.

Вздрів же і пан писар Івгу, що як краля йде поперед дружечок з розпущеною косою, бо сирота без матері, заквітчана та убрана, так що ну! Вздрів — і його так і узяло за печінки! Зараз і надумав, який би то бешкет Івзі зробити, що таки чи не піде вона за нього? Підвернувся до пана голови,— знав, з якого кінця зайти,— а той зараз і крикнув: «Не заступайся за Макуху! Я знаю, що Левко утік, а вони його ховають. Йди, перетруси все, коли ж нема, бери і старого, і дочку, при їх у холодну. Я вам не Явдоким, я люблю, щоб по-моєму робилося, а не по-вашому!»

Вернулася Ївга з дружечками; от би вже лагодитись і на посад сідати, бо зовсім вже впорались, так-бо молодого нема! Усі люди ззираються, сміються нишком, що з того буде, а Ївзі і нужди мало: проворненька, вселенька, скрізь мотається, сюди зазирне, туди загляне і збирається дружечок усаджовати. Аж шусть! пан писар з командою:

— Де ваш Левко мандрований?

Ївга веселенька, підбігла до нього бистренько і каже:

— Не турбуйтесь, пане писарю, він зараз буде. Просимо на хліб, на сіль і на весілля!

— Ви передержанці — заревів писар.— Ви передержуете біглих! Десяцькі! шукайте скрізь, викидайте усе на вулицю, бийте, ламайте, шарте всюди, поки знайдете злодіяку! А затим беріть старого, тащіть його до правленія з дівкою, обірвіть з неї і квітки, і ленти; вона рештантка, поки знайдеться Левко.

— Та ось де я і знайшовся, не шукайте! — обізвавсь хтось за писарем. Зирк! аж то Левко!.. Левко, таки сам, гарний та бравий: у міщанській свиті, поясом каламайковим підперезаний, шапка висока з червоним верхом і з сірою околицею і за поясом вже й хустка червона та красна шовкова, з великими квітками; такої по селам не видно. Став перед писарем, узявшися у боки, і каже:

— А нащо я вам, пане писарю? Ось-ось де я!

— Бер... бер... бер... рріть його! — ледве промовив слово писар, зжахнувшись, що той Левко, про кого він думав, що вже давно у Сибірі, а він тутечки і є перед ним.— Беріть,— каже,— його та в колоду! Він воряга, злодіяка, шибеник, утік із Сибірі!

— Врьош, бездельник! — закричав за ним... хто ж то? пан, від самого губернатора...— Озьміть його под калавур!

— Потаскали раба божого самого у ту яму, що копав для другого! Се ж усегда так бува.

Зараз пан став розпрошувать про Левка. Усі ж то ув один голос сказали, що нема за ним ні одного качества, і що вони і тогді писарю так говорили, а що він писав, вони не знають. Та що тут довго розказувати? Вивів у сім ділі усі кінці, як писар плутовав і тут, і по судам з секретарями. Дійшло і до того, як і волость обдирав з-за голови; не минулося і голові, що нічого не знав, а писар їм орудовав, а він усе тільки кричав: «Я вам не Явдоким, прежній голова!»,— а таки був занузданий писарем добре.

Швиденько пан упоравсь і, попрощавшись, казав Левкові і Ївзі: «Начинайте теперь свою свадьбу, а я поїду у город, приймусь за судящих»,— і поїхав.

Зараз уродилось і весілля: дружечки заспівали, скрипки заграли, пішли чарки по добрим людям, п'ють по повній, тільки знай чарки на лоб перекидають та знай дивуються, як Ївга у губернії меж панами та перед самісіньким губернатором проворочувалась та старалась об Левкові і як-таки викрутила його з біди. Старий Макуха, сидячи на полу, знай людям усе розказовав, а ті тільки цмокають, та усі ж то ув один голос приговорюють: «От козир-дівка, так так!»

А завтра ж то увесь почот у прехороших подарках, звінчали наших молодих, та як учистили весілля, так ну! Три дні так добре пили, що ніхто так і не затямить; і паряджалися, хто журавлем, хто ведмедем, хто жидівкою, були і циганки, і турки, і усяким народом переряджувалися, усе з радощів, що козир-дівка узяла своє. Пішла від усіх «козир-дівка». А що вже обдаровали молодих, так гай, гай! Дружко аж охрип, мекекаючи, та хрюкаючи, та ревучи всякою скотиною, що молодим даровали.

Не минулося ж і секретарям, що брали з писаря гроші та Левкове діло вертіли, як хотіли. Досталося од губернатора і справнику і усім судящим, що усе здавались на секретарів, діла не хотіли знати, а підписували те, що їм подавали. Відригнулись і самому судді бублички, що тільки їх пхав у пельку, а хто страждав, так він того і знати не хотів. Писар перш слухав з холодної, як добрі люди гуляли на весіллі, та аж патли собі рвав, що не йому досталася козир-дівка, а далі пішов у ту дорогу, куди мав запровадити Левка, таки прямісінько у Сибір. Голову змінили, щоб не бришкав, що «ось ми то! Я вам не Явдоким!», а сам нічогісінько до ладу не вмів розпорядковати.

А наші молоді пішли жити, вибрикуючи. Ївга і тут мудро зробила: що пани у городі грошей їм надавали, вона на весілля не дала усіх прогуляти, а як відпили весілля, вона і прийнялась знов з Левком за господарство: стали вп'ять до них люди заїжджати, завелася усячина, і пішло у них дуже гаразд. І старому Макусі дуже добре було: його і почитовали, і шановали по-старосвітськи, і усього, чого забажа, усе йому і є. А Ївга, вже вона і замужем, вже вона і молодиця, вже і діточок наводила, а у людей усе вона козир-дівка!

СЕРДЕШНА ОКСАНА

Любій моїй жінці,
Анні Григорівні Квітка

Нема на світі нічого луччого і богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї не було, чи десятком бог благословив, чи тільки одним одно — для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за всяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже; вже вона за ним вбивається, тужить, вже і боїться, щоб ще дужче не занедужало або щоб,— нехай бог боронить,— щоб ще і не вмерло. Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга і ніколи ж то не втомиться, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй не важка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько — як батько — гримне на такого, скубне, щипки дасть, попіб'є; а мати — як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: «Не роби так, синочку, не ходи туди, голубчику! Так негаразд. Ти мені досаджаєш. Я, глядячи на тебе, частісінько плачу та думаю: коли б то він схаменувся, та покинув таке робити, та слухав би батькового вчення, та пожалковав би моїх слізочок, то ще з нього був би чоловік, ще б я діждала на старості радуватися, глядячи на нього».

Нехай же тепер усяк про себе згада,— бо хто не був змолоду шаловливий? — від чого більш жаль візьме? Чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від материного голублення? А ще як яка часом заплаче? — так господи милостивий! Усі пакості покинеш, і на вечорниці з місяць не навідаєшся, і зробиш за трьох. Що то мати! Святе діло! Господь милосердний, як є він на небесах, так замість себе дав нам на землі родителів: батько — щоб навчав та до розуму доводив; а щоб чоловік молодий здуру не затужив та не збився з пантелику, так тут мати з такою любов'ю, як є господь милосердний до нас, грішних.

Ось против чого я трошки закинув про материнське серце і душу.

Була удова, Векла Ведмедиха, і що то жінка: на усе село! Розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Було, і сам голова частісінько до неї за порадою, і вона такий совіт добрий дасть, що не тільки голова, та і усі старики так не придумають, як вона скаже, і усе гаразд буде по її. Сама ж, було, не ходить до волості і ніколи не розпитує, чого і зачим зібралася громада. Їй і нужди ма-

ло ні до чого. Прийди ж до неї за порадою об якім хочеш ділі — так так! Вже добре навчить. Тяжко розумна була!

Була собі і заможненька. Була в неї земелька, скотинка, був і вітрячок, та як зосталася удовою, та і породавала усе: землю — на скіпщину, вітряк — з мірки, та усе чесним, богобоязним людям, щоб не зобиджали її і щоб у срок зносили, що треба. Скотину попродала і стала собі з копійки жити.

Вже її Охрім вмер, а тут стала ревізія. От після Семена пішла вона до волості, почувши, що громада зібралася. От, увішедши, вона помолилась богу, поклонилась голові і усім, як довг велить, і стала казати: «А що, пане голово, і ви, панове громадо, от вже і Семена прийшло, покрови святої швидко діждемося, а десятник до мене ні разу не заходив і не згадував об подушнім».

— Та'дже твій Охрім вже вмер,— казав голова.

— І состоїть исключенним із ревізьких казок і з общественних відомостей,— підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.

— Та знаю, що вмер,— казала Векла,— і стоїть заключенним у відомості, як пан писар по-письменному каже. Та я таки усе хочу за мого Охріма платити, аж поки жива буду. Спасибі богу, мені є з чого зносити, і буде веселіш, що я за душу Охріма, нехай царствує, буду платити, та й сама буду бодритися, що і я мов чоловік на світі, туди ж, за добрими людьми, зношу цареві і свою копійчину на військо, що нас оберіга. Та й з общественного не виписуйте, нехай і я буду зносити — почому там з душі.

— Та як можна,— казав голова,— щоб женська душа та платила податі?

— Казусное діло! — обізвавсь-таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб.— Не іміється приміру. Треба-надобно спросити у господина исправника розрішенія.

— Та нічогісінько сього не треба,— сказала удова.— Ти таки, пане писарю, і не розрішайся, і не казися, а ось що, панове громадо, зробіть: випишіть лишень якого каліку, або бідного сироту, а з мене справляйте. Нехай-таки я недаром житиму на світі!

— Хіба так, хіба так! — загула громада, і зробили по-Веклиному, і пішла по селу слава, що Векла стоїть у ревізії і подушне платить. «Так і треба,— Векла, було, ув одвіт каже,— лучче ж мені від достатку платити, чим з сироти та з бідності требувати. Адже ж і я у царя нашого чоловік; зможу за людьми зносити! Дочку віддам, приньмит буде, за двох буду платити».

Вже туж-туж Векла дожидала зятя. От-от після зача-

тія, у пилипівку, почнуть старости швандяти до неї, бо вже її дочка Оксана, як діждемо різдвяних м'ясниць, то буде їй шістнадцятий год. А що то за дівка була! Білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, проти усякого звичайненька. Де вона, там з неї і регіт, і сміх, і іграшки, і вигадки. Як то в матері не було ніякого хазяйства, а усе жили з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця, чи спекла — мерщій до подруг: там її ждуть-дожидають, як об весні ластівки, бо як защебече, як забалянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її, а вже розсмішити — так подавай! Коли б мертвий чув, як вона баляси точить, то і той би розреготався, не то вже живий, що так і лягають від сміху, де вона у бесіді. На вулиці, на вечорницях, у колядці наша Оксана перед веде; без неї не знали б, що і робити.

Мати, було, почне її зопиняти: «Сиди, доню, дома; чого-таки бігаєш? Чом не робиш? Озьми лишень або пряди, або ший: нічого не вмієш».

Кинеться, було, до матері на шию, обніма її, цілує, примовляти стане: «Матусенько, ріднесенька, рибочко, голубочко, перепілочко! Не зопиняй же мене. Я ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як та птичка на волі під небесами літає. Буду згадувати своє дівування, що я в тебе, як рибонька у річечці, гуляла, куди хотіла, туди плавала, та тебе дяковала, що ти в мене матусенька жалісліва, добра, пестувала мене. От вже як піду заміж, надіну очіпок, тогді вже нікуди гуляти, тогді вже зопинюся, тогді вже приньмусь робити; рук не покладатиму: і мужика, і діточок буду обшивати, і тебе, мамочко, що ти в мене була така добра, жаловала мене, пускала усюди гуляти».

— Коли то ще буде! — стане стара казати.—Звикла бігати та гуляти, так хто тебе присадить за роботу? Та чи вмієш що робити? Нитки не виведеш...

— І вже сього, мамо, не кажи. Я, дивлячися, як ти робиш, усього навчилася. Ке лишень гребінь сюди,— зараз вихопила у матері гребінь і почала прясти — аж хурчить веретено, а вона нитку виводить, тонку та довгу, а тут пісеньки-весняночки співа. Стара дивиться та дивується.

— А що, мамо, не вмію, скажеш, прясти? — та покине гребінь, та за рушник, що мати вишива їй же на придане, і почне такі ж квітки ставити, як і мати, і заведе весільних пісеньок. То мати аж сплесне руками, і рада б то, що таке добро росте, і весело б то їй з нею, і жалкує її зоставити біля себе, щоб не сумувала, і боїться її пускати, щоб часом... дівча молоде, щоб не загубила слави... Далі, скрізь зуби, ще тільки наміриться казати: «Та йди ж,

йди...» — вже та й схопилась, вже і на шиї у матері, вже і вицілувала, вже і побігла... і дверей не зачинила... вже тільки чути — по вулиці йде і виспівує...

Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться, що або недужа чим, або що таке, вже Оксани з хати і не виженеш, вже усе забула, і вже хоч у дружки сама перша приятелька кликатиме — не піде нізащо. Вже від матері ні на п'ядь; усе їй у вічі дивитиметься, усе питатиме: «Що в вас, мамо, болить? Чого ви бажаєте? Чи не покликати знахурки? Чи не розсердила я вас чим, та се ви не кажете, та стогнете, та жалкуєте на мене». Там уже як пристане, та й відведе від матері усяку журбу, усяку тугу, та хоч би й справді недужа була, то Оксана її розважить, розговорить, і лихо забуде.

А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку чи погорілого, вже вона усе покине — зараз до нього, розпитує, розпрошує, озьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить чим бог послав, на дорогу дасть і випроводить за село; тільки і видко її, як вона коло бідності в'ється та знай слізоньки утира. Обділила, випроводила, слізоньки втерла, біжить... вже вп'ять у бесіді, вже і верховодить вп'ять, як була.

Отсе ж тільки що весна настає і сонечко позлизує сніг де з яких горбиків на піску, вже Оксана і зібрала свою команду: шатнулась-мотнулась з кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: «Та чого ви будете сидіти по хатам? Бог дає весну, сонечко пригріва, вітерець тепленький, годі вам по запічкам тулитися. Не обридла вам зима? Не докучило киснути у хаті? Будете старі, тогді ще належитеся по печам, нагримаєтесь з мужиками, налаєтесь з дітворою. А чим будете згадувать свої молодії літа? А бодай вам весело було! (Се вже в неї усім і завсегда така лайка була). Ануте лишень, побіжімо!.. а берітеся у хрещика, у ворона, поведем кривого танця, хоровода, кострубонька, у жони». Зараз і попаровала усіх. Вже усі дівчата гарні, усі прибрані, усі повиряджувані... та ба! її знати від усіх. Така баєва юпка з рукавами, така і плахотка, і запасочка, і коси так убрані, і, бачиться, й рушником так же підперезана, і усе, усе так і в неї, як на усіх дівчатах... еге! та щось усе не так. Усе на ній так штепненько, чепурненько, общипано, так усім дівкам краса, тільки б на неї одну і дивився.

Тільки почують дівчачий гомін на вулиці, то й повзуть з хат і діди, і баби, і жінки, і молодиці повибігають, та що то — і дітвора уся висипле з хат, і усі кажуть: «А ходім лишень на вдвір'я, вже Оксана розгулялася». І посі-

дають уздовж по вулиці на завалинах, на колодках і, де можна, попід тинами. А парубоцтво ж, вирядившися посвойому, шапки набакир, люльки позатягують, та купами ходять кругом дівчат, та аж облизуються, дивлячись на Оксану. І вони, і увесь народ, що по вулиці дивиться, одну її бачать, на одну дивляться, про одну Оксану говорять...

От і попарувались дівчата у хрещика; от і гроби стали... та й чкурнули... фіть-фіть! Не родився той чоловік, хто б Оксану піймав! Хто б гробами не став, хоч би з парубків, хто прудко біга,— і не кажи, щоб її уловити! Хто її зна! Усі бігають — то під ними аж земля стугонить, засапаються, задихаються, спотикаються, інша сторчака дасть такого, що... тільки друга біжить швидче закривати її... Побіжить же Оксана, так надивовижу! Біжить, неначе муха летить, до землі не доторкається, тільки знай ніжками дрібненько перебира, а рученьками не мота, а тільки буцім і протягне, щоб то піддатися, та тільки що підпустить до себе близенько... дриб-дриб-дриб... вже тільки й бачив. Сама ж то не зігнеться, не згорбиться — як струночка!

Набігалась у хрещика, виморила усіх, давай хороводи водити! Повела кривого танця, так що другі дівчата! їх і не видно за нею. Як зірочка вечірня меж усіма зірками; як утінка по воді пливе, та вихиляється, та головкою поводить, та веселенько на усіх погляда... а як зведе пісеньок, знаєте, що при хороводах треба співати, так як та сопілочка або тихесенький дзвоник... Усі прочі співають на увесь рот, а вона і губоньок не роззіва, та її голосочок чуть від усіх, що так за серце і бере... усе б її й слухав...

Яково ж то було Веклі, матері її, дивитися на свою доненьку, що хоч вона була і її дитя, і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана—краса усьому селу, і що усі люди зібрались затим, щоб подивитись на Оксану, і що усі, ув один голос, не перестаючи, похваляють її милу Оксану. Як прийде вже додому зовсім увечері, тут вже мати цілує-цілує свою доню, вицілує її усю, приговорюючи: «Ти — моя донечко... ти — моя ластівочко... ти — моя краса, ти — моя слава... через тебе я й весела і здорова, і від людей у почоті!.. Ти мою старість веселиш, ти мене на світі держиш!..» — і усякими такими приговорками довго-довго пестує свою дитину.

А Оксана ж то й мовчить? Ну-ну! Та собі цілує матері і руки, і щоки, і голову, і собі ув одвіт: «Мамочко, голубочко, моя рідніснька! Та я ж вся у тебе... у мене твоя натура... Аби б ти була здорова, весела та не переставала любити мене, так я землі під собою не чую, мені так лег-

ко, полетіла б, мов тая птичка. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька і ні об чім не думаю, тільки б тобі вгодити, розвеселити тебе. Ти ж в мене сама, матусенька! Нема в мене ні батенька, ні братика, ні сестриці; ти мені і сонечко, і місяць, і здоров'ячко, і щастячко... Я ж знаю, що і я в тебе одна, як та порошинка ув оці; то я себе так і держу, щоб ти веселилася через мене до кінця віку свого, щоб радовалася, глядячи на мене і чуючи добру об мені славу. Матіночко, ріднесенька! Не віддавай мене заміж. Мужика треба любити, а я не хочу нікого любити, тільки тебе, матусеньку мою, зірочку мою!..»

Векла і слуха її, і не наслухається. Дивиться їй у тії оченьки, що, як небо синє, блистять, дивиться, любується, поцілує їх, перехрестить дитя своє, здихне, підведе свої очі до бога милосердного, подума: «Кому таке добро дістанеться?» — сплакне та й стане богу молитись.

Така дівка, як наша Оксана, невже ж то не вподобалась парубкам? Не знаю! Чи був же то хоч один з них, щоб не гострив зубів на неї? Жоден би заслав людей до неї поперед усіх; так боялись-бо гарбузів. Не один запитувався заньмати її, так, знаєте, на женихівське діло... так куди ж, ні приступу! У беседі зо всіма і говорить, і регочеться, і підсміює, і що хоч кажи — буде слухати. Запитайся ж зайняти її, або пхнути, або ногу підставити, щоб спіткнулась, як водиться у парубків, що залицяються до дівки... не знаю! Вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знатиме, на яку ступити!

Деякі сміліші, так ті так, навпростець, стануть казати: «Оксано! Я тебе полюбив, щиро, кріпко полюбив! Отака і така у мене худоба, отто і то є. Підеш за мене? Присилати людей?» Вона зараз ув одвіт: «Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти мене полюбив. Мені весело, як мене люблять. А людей не турбуй. Не те що за тебе іменно не хочу: я й ні за кого не хочу».

Так, було, і матері скаже, що не хоче заміж, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки або матері, щоб сватати Оксану за сина. Стара Векла, було, людей розвадить, почастує, та з тим і відпустить, а сама приньметься за дівку:

— Скажи ти мені, зділай милость, Оксано, де твій розум, де голова? Чому-таки ти не підеш ось за сього? Так відрізала й тому, і тому (тут усіх згада, що сватали її), от і тут те ж. Коли б, сказати, люди які-небудь, а то ж люди на усе село. Що ти з собою думаєш, моя дитино?

— А те я з собою думаю, мамочко, що не хочу заміж за мужика.

— Що се ти здумала, доню? — аж скрикнула Векла,

сплеснувши руками.— Чи не здуріла ти? За кого ж ти думаєш піти?

— Ох, мамочко рідніснька! Я й сама часто про себе думаю, що троха чи не обожеволіла я! А вже що хоч, лай мене, хоч бий, а як здумаю йти за мужика, так мені і світ немилий! Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачуватися, і росла, і виросла, то усе і від тебе, і від людей чую, і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема. Та як ще й натура придалась у мене така весела, що мене усі люблять, так у мене і зароїлось у голові: не хочу за мужика та й не хочу. Пішовши за мужика, треба покинути об собі думати, що як би нарядитись, як би убратися, а піти лишень на вгород, у поле, і дома возись із дітворою, товчись і тільки і знай, що дома порайся, мужикові годи, і слухай його, і поважай, а коли ще і попіб'є, так ти і терпи. Не хочу за мужика.

— Кого ж тобі треба? За кого ти думаєш піти?

— А ось, мамо, що. Коли б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, у селі, то я б пішла за купця або за поповича. Ох, матусенько моя! — та, сеє кажучи, і кинулась до матері на шию. — Якби мені таке щастя! Що то люблю, щоб у розкоші жити. Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити, й їсти, і хороше ходити було що. Та як згадаю, що як я тебе тогді шануватиму на старості, так і себе не тямлю від радості! Буду тобі годити, буду тебе ніжити, чого забажаєш, усе поставлятиму. Сама не з'їм, не зіп'ю, а усе об тобі убиватимуся...

Довго і пильно на неї дивилась стара Векла, далі як заплаче. «Господи милостивий! — каже.— Та справді, Оксано, чи об своєму ти умі? Відкіля такі думки тобі прийшли?.. Се я винна, що патолкувала тобі об твоїй красі; матері усяка дитина хороша здається. Та хоч би й так; хіба ж усі хороші йдуть за паничів або за купців? Потурай, буде хороша, як тая квітка, а таки йде за хлібороба; і у полі з ним робить, і дома порається, і краса її не пропала: вона породила діточок і дякує богу, а дівчата її теж красиві, як і вона була. Та от і я: і я була на усе село дівка. Не то що по селу славилася, та й приїжджающі пани, як уздрять мене, так аж з коляси от поти вилізе, та дивиться, та хвалить, а інший аж шапку зніме та скаже: «Здрастуй, красавиця!» Та я ж не дуже що подумала і не загордилась, а таки, як лучився чоловік з наших, пішла за твого батька, за Охріма, хоч і удовець був, та чесна душа була; і жила за ним, дякуючи бога милосердного. Ей, доню, кинь такі горді думки! Се собі смущеніє від не-

чистого, господи нас борони від цього! Гляди тільки, щоб тебе сі думки не завели в погибель — нехай тебе сохранить мати божа!» Та й обняла дочку, стала її цілувати і хрестити.

Оксана й каже: «Як хоч, мамо, а поки така думка є в мене. Буду слухати, що мені казатимеш, буду й сама розбирати».

Оттак часто вони собі міркували; і стара, то просячи, то плачучи, довела дочку до того, що сказала: «Що ж, мамо, піду і за мужика, аби б чесний та добрий був против тебе...»

Аж ось і лучився швидко парень важний. Один собі, ні батька ні матері, нікому буде орудувати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало; парень молодий, друзяка, роботящий, смирний, неп'ющий, і вже ні з ким ні залається, ні заведеться, та чорнявий, та красивий. Стара Векла обома руками ухопилась за сього (Петром його звали), і сама Оксана і сюди, й туди і, вже не дрочачись, сказала:

«Піду, тільки нехай об осени».— «Дарма, й підождемо»,— сказала Векла, зрадовавшися.

Як тут... і розказувати не хочеться... Отто у ту слободу, де жила Векла з Оксаною, та прийшли салдати на постой. Що ж тогді сталося з дівчатами!.. Самі себе не тямлять з радощів!.. Ой, згадаймо лишень, братця, свої молоді літа, як ще ми парубковали; чи втямки вам, як, було, прийдемо на чужі вечорниці, то дівчата, як ясочки, коло нас, і вже на своїх не хочуть і дивитись. Звісно, їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону скиндячку, завтра — зелену, а червону під ногами топче — і байдуже. Сьогодні бажа молошної каші, а завтра вже і не треба,— давай їй коржа з салом. Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихається; коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові й цур, і пек, і не заньмай її, і не руш її, вона тебе й знать не зна, і відати не віда; їй тільки і миліший усіх Хведько... та й то на сьогодні тільки, а завтра знов кого уподоба. А вже найпаче — як вздрять служивих!.. У! До сього торгу вони пішки. Як їм мундер, а ще пуще уси, і тільки побачить доведеться, то вже усе забула, і нічого не чує, і нікого не бачить, опріч усів... Оттака натура усіх дівчат. Усі вони одним миром мазані...

Так було і теперечки. На тутешніх парубків ніхто з дівчат і не дивиться: усе б їм салдати та салдати; подавай їх і на вулицю, і на вечорниці, і усюди. Так-бо царські служиві не те думають: йому треба муницію справити, муй-

дєр налагодити, спочити; ніколи їм за дівчатами. Чимало вони світу пройшли — і усюди ж то дівчата їм на шию вішались, і вже стали ніпочому... Дівчата, бачачи, що їх постояльці не заньмають, прийнялись за свої хитрощі: порозряджуються, повбираються, так що ну! І саме у таку пору, як салдати на муштру збираються, от Мелашка ухопить відра і йде по воду якраз проти салдатів. Зострілась з Наталкою, що йде за чимсь до дядька. От як зострілися, та й давай базікати, то об скиндячках, то об черевиках, то не знать об чім; як тут гульк! Відтіля Домаха, відсіля Івга, а там Хвеська та Педора, та ся, та та, та й назбирається їх до сина. Балакають, балакають промеж собою, та й посідають на колодах, усе балакаючи, а на салдатів буцімто і не дивляться; а в самих аж жижки труситься, думаючи: «Коли б оттой високий та чорнявий зайняв мене!» Та так усяка сидить і дожида аж пізнього вечора. А матері самі: ждуть дочок — нема; нічого робити: сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить; нехай, каже, дівка погуля.

— Де-то ти, доню, так довго була? Але вже й нерано. Де то так запізнилась? — питала мати нашу Оксану, що прийшла додому притьмом увечері.

— Де була? — одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юпку, а з голови — ленти та скиндячки і покладаючи усе гарненько що на піл, під голови собі, а ленти — заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами і намистом у свою скриню.— Де була? Дивилась з дівчатами на москалів. Що то як гарно муштру викидають — як один. То все їх вчить їх старший. Кажуть, нема і у всім селі старше від нього. Та який же то, мамо, розумний! Та як його усі слухають! Що скаже, так усі мерщій і роблять. Коли крикне на них, щоб підняли рушниці, так якраз і піднімуть, аж забрязкотить усюди... Так весело, що не можна! І куди їм скаже йти, чи направо, чи наліво, тільки крикне, так ніхто й не спорить — усі стіною так і йдуть. Що то десь розумний! А що вже красивий, так і міри!.. Чи ти, мамо, солила дрова?

— Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою! — крикнула Векла на дочку, що вхопила пшона у жменю та й почала по припічку посипати, мов солять страву.— Чи ти одуріла, чи обожеволіла? Що се ти робиш?

— Бач!.. Тьфу! — схаменулась Оксана і покинула пшоно, та ухопила віник, та давай хату мести... Тут вп'ять мати гукнула на неї, попрікаючи, що не знать що робить. «Чи о своїому ти умі? Чи то вже надивилась на салдатів, так вони у тебе у голові?»

— Та ні, мамо, цур їм! Будто усе на них і дивитись, як їх той старший вчить... А як дуже кричить! Його далеко чуть; вже так, що голос! Як стане перед ними, то як орел. Височенький та пряменький, як стрілочка, і уси є невеличкі, чорнявий собі на виду...

— Хто там такий чорнявий? — питала мати, засмажуючи борщ, у Оксани, що, поскладовавши ручки, сидить на полу та усе своє дума і про те тільки й розказує.

— Та то я, мамо, так собі; то я про старшого...— та й задумається... а далі вп'ять приньметься розказувати: почне про Явдоху, а зведе на старшого... розказує про Хіврю, а зведе на старшого... А мати, знавши про свою білоручку, що вже не приньметься ні за віщо, і байдуже: усе сама порається і не прислухається, що там дочка розказує.

І за вечерею Оксана закидала про старшого, а мати й не слуха... та десь і усю ніч нашій Оксані снились салдати, а не так салдати, як їх старший...

Уранці, чи зробила що, чи ні, по своїй натурі побігла до подруг, щоб вп'ять зібратись їм дивитись на муштру. Підмовила — і веселенька. Негаразд з матір'ю пообідала — вже й чкурнула, вже й на колодках, вже й дивиться...

Аж вбігла смерком наша Оксана у хату до матері!.. Раденька, веселенька, сміється, щебече, бігає, сяде, вп'ять скочить, кидається матері на шию, розказує, і де була, і що бачила, і з якою дівкою говорила, і як салдати муштрувались, а про старшого —нічичирк. Кругом коло нього що було, усе розказує, і тільки б про нього що сказати, то й замовчить, задумається, і так якраз як полом'я спихне, зачервоніється, засоромиться, рученьками закриється, перемовчить, та вп'ять за своє: поратись кинеться — то й гляди, те розілле, те переверне, те розіб'є. Мати стане на неї гримати, а вона жартує, регочеться... та й розвадить матір.

Се ж така була сьогодні. Завтра ж то як увійшла у хату, так неначе і не вона. Смутна, невесела, очі понурить, сидить — ні з місця, і мовчить, як стіна. Чого мати не спита — «Не знаю. Не бачила. Не чула. Не доглядалась». От і уся розмова. Мати коло неї убивається: «Може, хочеш сього, того?» — розважа усім, а Оксана й не слуха її. Вечеряти не схотіла і, лежачи, усе тяжко здихала.

Що ж се сталося з нашою Оксаною? Мабуть, що недаром? Еге! Так-таки й є недаром. От бачите: прийшли у ту слободу, де вона жила, салдати на постій; а над ними був копитан і збирав їх на муштру надвечір, а дівчата сходилися дивитися на салдатів та розглядати б то, з якими би то опісля пожартувати. От меж ними і наша Оксана. Вона

на салдатів не дуже й доглядалася, а усе дивилася на копитана: який то він бравий, який молодий, який красивий, який проворний, і усе його розглядувала, так що опріч його нікого й нічого не бачила. Отто у перший вечір так і хочеться, так і кортить її, усе про нього матері й щебетала.

На другий день вийшла зарані, а тут і охвицери вийшли, і копитан з ними, та як ще не усі салдати позбирались, так охвицери і давай з дівчатами розговорювати, та сміятися, та дещо вигадувати. А копитан накинув оком Оксану та й почав її хвалити: «Яка то вона, каже, красавиця! Скільки, каже, не походив по світу, скільки чого не видав, та не видав такої красавиці і меж панянками. Се, каже, чудо!» Се все Оксана чула і як на вогні горіла. Далі як підійшов до самої її, так вона б скрізь землю провалилась, щезла б, забігла на край світу. Він почав її розпитовати... так що ж бо. Пита: «Де ти живеш?» А вона каже: «Окса-на».— «Є в тебе мати?» А вона каже: «Позавчора». І сама не тямить, що каже. Далі погладив її по щоці, та й каже: «Не стидись, душенька! Ми познакомимось з тобою». Тут вона трохи-трохи не сказала: «Та я вже й так вас люблю». Так-бо язик в неї не повернувся, засоромилась і світу не побачила. А дівчата ж то, подруги її, аж регочуться з своїми охвицерами, не так, як Оксана, що й слова не підбере, що йому й сказати. Поки салдати муштрувались, то копитан частісінько поглядав на Оксану, а та з нього очей не зводила — так і пильновала на нього, і вже в неї серденько так і б'ється, як та рибонька на удочці; а на душі ж то так весело-превесело, що й розказати не можна! Опісля усіх дівчат пішла додому Оксана, як розійшлись салдати і як копитан, йдучи біля неї, зняв шапочку та сказав: «Прощай, красавиця!», так вона й нестямилась і отто така весела прибігла до матері.

На другий день побігла Оксана попереду усіх на муштру дивитись. Що ж?.. дивиться: аж її копитан вже з другою дівчиною стоїть, жартує, заньма її... а вона ж то і при людях, і посеред вулиці, і ще куди — ще до вечора, а вона сміється та регочеться, що вже радісінька, що її копитан зайняв. Так-то думала Оксана, дивлячись на се, та їй чи досадно стало на копитана, що він, де вздрів дівку, та й почав її заньмати — і стида йому нема, чи стидно за дівку, що не втіка від нього, та й сама стоїть з ним і розговорює, та від сього аж поблідла, затрусилась та мерщій і вернулась додому... А коли правду сказати, Оксана й сама себе не тямила: вона думала так, а се їй було досадно, що копитан зайняв другу, а не її. Знаєте, серденько в неї молоденьке, саме себе не розбере; полюбила копитана, защемі-

ло серденько, та як зроду вперше, так вона й сама не зна, що з нею є...

От у такім горі вернулася додому, ледве-ледве дійшла... і усе у її на думці отта дівка, що не постидилася з копитаном розговорювати, та й той копитан... бач який! нехай би возився з своїми салдатами; яке йому діло до дівчат? Хіба ми йому рівня? Жартуй собі з панянками!.. Такбо нічого б і не було, якби вона втекла, а то й стоїть, і регочеться... у! безстидниця! Побачила б її мати, що б тогді їй було!.. Оттак-то усе сердилась і на неї, і на копитана увесь вечір, і як спати лягла, то усе у неї одні такі думки та гадки... аж сплакне сердешна, як їй допече до серця, що дівка себе не поберегла і що копитан опісля посміється з неї...

Чи спала, чи не спала, а вранці ухопила відра і пішла по воду — і троха чи не перше зроду! Бо й правда: де криниця, а вона потягнула аж геть вулицею до базару... думаючи, там близько кватера копитанова, то, мабуть, вже учорашня дівка снує коло неї, щоб тільки з ним побачитись... «Та вже не я буду,— аж крикнула Оксана,— коли тільки вздрю її з ним, то далебі, що матері її скажу: нехай зопинить її, нехай вона не робить слави на нас усіх!»

Аж гульк!.. копитан з-за хати... і пізнав Оксану, та до неї: «Здрастуй, Оксано!»

А у Оксани і руки, і ноги затрусились, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...

Копитан і став до неї казати по-нашому, бо хоч і з москалів був, та, мабуть, розумний був, що й по-нашому вмів: «Што ти не виходила учора на салдацьке учення смотріть, га?»

Оксана мовчить.

— Мені без тебе скушно було.

Оксана тут би йому й сказала, що йому і без неї було весело з другою дівкою, так позабувала ж усе те, що думала звечора і уночі. А як позабувала, так і мовчить, оченьки понурила у землю, неначе лічить стеблинки, що під ногами.

— Скушно було без тебе. Я кращої дівки і не видав нігде... і полюбив тебе... кріпко полюбив...— Та узяв її за руку і каже тихенько:— Тільки полюби мене, я тебе щасливою зділаю.

Оксана — як у раю! Вона, що не хотіла ні за якого мужика йти та усе думала об панстві, об розкоші, чує тепер, що її любить пан, молодий, хороший, багатий — бо по мундеру усе у нього золото; і, мабуть, справжній пан, що усі ж то салдати його слухають і бояться, і такий пан каже,

що її любить і щасливою зробить; вірно, він дума її узяти за себе; от-от вона панею стане... Що ж їй тут казати? Вона від щирого серця і каже: «Як же вас ще полюбити?»

— Полюби од щирого серця... об мені думай... виходь до мене... полюби, як я тебе люблю.

— Та я ж так і... люблю... та ще й дужче!..

Оксано, Оксано! Якби ти більше панів знала, ти б сього ніколи не сказала; ти б з першого слова відбігла б від нього, як від лихої години. Ти не знала панів, чи, ще лучче — паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила, не чула, як вони брешуть, як заприсягаються, як опісля гублять тих, що їм піддасться. Паничі звиклися на тих бідних, що озьмуть від батька, від матері у двір за панночками ходити, зараз обстрижуть їм коси і піднімуть на гребішок, що так і тирчить на голові, мов на півневі; з православної плахти та нарядять її у той проклятий компот; з Явдохи перевернуть на Дуняшку, із Івги — на Євгенію, з Пріськи — на Афроську... От вона й подума, що й вона стала панночкою, і чіпляється до паничів; і як тільки побачить цілкового, то й біжить, і вішається їм на шию... Так на таких паничі, звикши, кидаються і по селянкам і обдурюють їх дуже, а опісля — хоч плач, хоч пропадай,— він і байдуже, сміється та другу підмовля...

Не знала сього наша Оксана! Вона-бо змалу начулася, що вона красива — міри нема. Вона усе бажала вийти за пана, а тепер пан її полюбив... Вона і в головах не покладала, щоб пан мусив збрехати... от і призналася копитанові, що любить його... Тільки се вимовила, на лихо собі, тут вже копитан, сам не свій, кинувся до неї, обняв, поцілував... йому ж невдивовижу дівчат цілувати, мов горіхи лускати; яково ж то було нашій бідній Оксані?.. Земля під нею запалала, небо над нею загорілося; сонечко, як мак, почервоніло; вона, мов птиченька, піднялася від землі, щоб полетіти... швиденько вхопилася за свого копитана, обвилася коло нього рученьками, щоб не розлучитися з ним, щоб він не зостався сам без неї... обняла його, і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поціловала... та тут і зомліла, і не відірветься від нього...

Згадайте лишень, братця, як вам тогді було, як ви зроду вперше поціловали ту дівчину, котру ви щиро любили? Чи можна ж то розказати або списати, яково вам тогді було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хіба б жаром на полом'ї писати та іскрами засипати, так тогді б потрапив, як списати... А копитанові що? Нічогісінько. Згадаймо ж таки вп'ять, як ми, хоч і вперше, цілювали ту дівчину, котру, не люблячи, тільки піддурюва-

ли. Тільки що смачно, мов після трьох день без люльки роменського тютюну смоктнеш.

І того так не буду розказовати, що вони опісля промеж собою розговорювали (бо се вам і самим втямки); як вона, обнімаючи його, пестувала: і «копитанику мій», і «соколику», і «голубчику», і «лебедику», і усякими словами приговорювала йому; і як він,— по-нашому, як колись бувало,— казав, що він має їй дечого багацько розказати, так тепер ніколи, а просив її якмога, що «коли, каже, вірно любить, так щоб вийшла вечерком до верби, що проти їх двора». Там-то він вже усе добре мав їй розказати. Звісно, що Оксана обіцялась вийти, бо ще не наговорилася з своїм милим.

Націловавшись, наговорившись, побоживши ще, що будуть щиро любитися до самої смерті, пішли по своїм місцям: копитан — до салдатів, а Оксана — по воду... йде — й землі під собою не чує... згадує усяке слово, яке-то їй копитан казав, як її любить, як цілував, як пригортав до себе... та у сих думках зайшла аж геть-геть, зовсім на край села... «Ох, мені лихо! — аж крикнула Оксана, оглядівшись.— Куди ж я отсе йду? Та, бачиться, я ж по воду пішла... де ж мої відра? Що се зо мною сталося? Де криниця, а де я зопинилася? Чи я з ума зійшла, чи що?.. Ох, моя годинонька!..» Аж закрилася ручеиьками, як згадала, що вона середу дня з копитаном стояла, і розговорювала, і обнімалася, та й стояла як укопана. «Що то добре,— дума собі,— що не серед вулиці, а у куточку, під тином, на вуглі, що ніхто там не побачить... там же я й відра покидала... буде мені, як хто знайде! Бач, корила Катрю, що учора з копитаном гралася, а тепер сама чого наробила? От так пак! Так він-бо розказовав, що він Катрі овсі не любить, що він її зайняв так, шутки ради, і що вже більш не буде її заньмати, бо любить мене одну... та як же кріпко любить! Як то божився, що, каже, усю ніч не спить, усе про мене дума... Що ж то увечері скаже? Може, домовиться, коли за рушниками присилати. Пожалуй, хоч сьогодні... То-то, як стану панею!.. аж дух захвачує від радості!.. І матір одягну, як паню, і буду її ніжити й пестувати... покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідниці, плахот вже не носитиму; сорочки будуть усе з іванівського полотна, скрізь повимережувані шовками...»

— Чи се не твої відра, Оксано? Я аж ген там знайшов; лежали порожні, і коромисло край них,— се обізвався до неї парубок Петро, йдучи зустріч їй.

Стоїть Оксана проти нього як дерев'яна і не второпа,

що він їй каже. Та й як же уторопати? Вона тільки що була у своїх панських будинках, відчиняла свої скрині, показувала подругам своє добро, приміряла іванівські сорочечки, шовками повимережувані... а тут де узявсь Петро, де узялись відра, що треба, покинувши панство, та йти по воду!

Стоїть, мовчить... а далі схаменулася та таки й відбрехалася, кажучи: «Ось, бач, де вони! Спасибі тобі, що знайшов. Я се пішла по воду, так як напали ж на мене Трохимові собаки, так я як побігла від них, та й сама не тямила з ляку, куди забігла. А далі вже й собак нема, я схаменулася, та й шукаю відерець. Аж ось вони де!»

— Проводжу ж я тебе, Оксано! Однаково ж мені побіля криниці йти.

— Проведіть, спасибі вам.— От і пішли.

— А що, Оксано! — став казати Петро, поспішаючи за нею, що мов ластівка летить і до землі від радощів не доторкається.— Чи вже ти хоч надумалася? Казала, що підеш за мене, то не мори мене; нехай я пришлю людей, поберімося вже собі.

Яково ж то було Оксані се вп'ять слухати? Вона тільки що слухала копитана, як він божився, заприсягався, що дуже-дуже любить і без неї вмре, так вже певно озьме її за себе; от як не видно — людей від себе пришле; а тут Петро з своїми старостами. Чи можна ж сьому статися? Ще вона не одуріла! Вона б усе розказала Петрові, щоб вже покинув об ній думати, що вона вже піде за копитана; усе б йому розказала, так-бо копитан не велів і самій матері ні слова казати. «Я,— каже,— сам опісля усе розкажу». От Оксана мовчала, мовчала, далі й каже: «Ви б вже покинули об сьому й думати».

— Ні, Оксано, не так я тебе полюбив, щоб викинув сюю думку. Подумай ще, Оксано,— сказав се Петро та й пішов своєю дорогою.

Тільки що Оксана з водою у двері — мати на неї і напалася: і де вона була, і чого так довго ходила, що вже удруге у піч дровець накладала, а її нема, що вже й діжа зійшла, і усе, усе їй вичитовала. Так не на таківську-бо напала! Попереду поставила потихеньку відра з водою, далі як кинеться до матері, як стане її приголублювати, приговорювати: «Не сердься ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! Прости ж мене! Як пішла по воду, а там подруженьки зострілися, та й почали мені сміятися, що я й білоручка, як ви мене, мамо, зовете, та й я пішла по воду, та не вмію відер нести, коромисло не так держу; зовсім обсміяли; а тут Трохимові собаки як нападуть на

мене, а я як побіжу, як злякаюсь! Та вже, спасибі, Петро оборонив і відра позбирав, що я з ляку покидала, та проводив мене знов до криниці...»

Мати вже й забула, що й сердилась на неї. Вже й сама злякалася, почувши про собак, і стала кругом оглядати, чи не покусали де, чи не порвали де... «Випий,— каже, -доню, води трошки... або ляж на печі... або чи не хоч, онде молошна каша, учорашня, з'їж трошки, то й минеться... або піду я до Куцайки, нехай прийде та тобі переполох вилле... Та як же і тебе саму покинути?..» Бігає, мотається стара Векла по хаті і не зна, за що ухопитись; труситься, боїться, думаючи, от щоб дитина до вечора не вмерла від переляку... А дитина — як та ясочка: «Та ні, мамочко, ні, рідніснька! Мені й нічого. Я й не перелякалась; мені ніколи так весело на душі не було, як теперечки. Я в тебе, мамо, щаслива дочка, що ти мене так жалуєш і ніжила мене змалу. Благослови мене, щоб я була щаслива, щоб... усе те збулося, чого ти мені хочеш; то я тебе не покину довіку, буду тебе покоїти, ніжити, чого душа забажа, усе тобі поставлятиму...» Та так, одна другу пестуючи, одна об другій жалкуючи, забули було й об обідові. І піч погасла, і діжа перейшла... Насилу опісля сяк-так справилися.

Не біжить наша Оксана нікуди з дому. Не милі їй і подруги, і пісеньки на ум не йдуть, і щебетати перестала. Ухопила рукав від сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика зав'язати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить... і спіху нема; не схватиться, моя голубочка, що узлика нема, та й не догадається, стібаючи, бо знай у віконце погляда, чи високо сонечко? «Чого воно так тихенько котиться? — дума собі.— Коли б я здужала, я б його швидче приволокла аж геть туди до ліска. Що сьогодні такий довгий день?.. І кінця йому не видно... Вербочко густенька! розпусти своє листячко ще густіш, покрий нас, як з милим зійдемося під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто. Вже я увечері спитаюсь, як мій миленький копитанчик дума, коли має по мене старостів присилати?..» Та й почала думати, як вона вийде за нього, як стане панею, як у добрі та у розкоші житиме... та се то те, та се то те... От діждала і вечора... «Не жди мене, мамо! Я піду до Домахи та й посиджу там довгенько...» Та з сим словом — шасть із хати... двічі-тричі стрибнула... вже й під вербою!..

Копитана не було. Вона розгляділа усюди... нема нікого, ніч темна, ніхто не побачить... Незабаром біжить і копитан. «Чи ти тут, Оксано?»

— Тут, край твого серденька,— і припала до нього...

зібрались, щоб поговорити, та нічого і не кажуть, знай цілуються... Далі вже й не іграшки... Оксана аж злякалася... Нічого їй робити, треба вириватися та випручуватись... Не бере ні цілкових, ні бумажок; плачучи, каже: «Заріж мене попереду та й роби зі мною що хоч».

Не випросилась, а випручалась наша Оксана, і, як муха, від нього полетіла і ускочила у хату... Господи! Блідна, труситься, мов лихоманка її б'є... «Чого ти, чого ти?» — Векла питається, а Оксана і слова не промовить... Далі вже як-то зібралася з силою та й давай матері брехати, буцімто Домахи не застала та, йдучи назад, побачила відьму, що клубом котилася, «так я,— каже,— так злякалася, що не можна!» Мати й повірила. А чи довго матір, та ще й добру, довести до того, що повірить усьому, що їй стань розказувати?.. Стара вже ні об чім і не дума, а боїться, щоб дитина з переляку не занедужала, і стала її на піч покладати, і кожухом укривати, і водою напувати... Оксані й добре, що її на печі мати положила, щоб не дивитися їй у вічі, бо сором, бо стид, що тихенько від матері почала з копитаном любитися і з ним тихенько зіходитись... Якби мати тогді до неї пристала, вона б усю правду, від щирого серця, усе б їй розказала.

Сумуючи, чи вечеряла, чи не вечеряла, троха чи й брала ложку у руки, звалилася на подушки, та й стала тихенько плакати... та й дума собі: «Так так-то він мене любить?.. Так-то він об мені жалкує, що хотів посміятись надо мною?.. Хіба ж я тобі не казала, що я тебе дуже-дуже люблю? Не треба мені ні панства, ні багатства; будь хоч простий мужик-личман, я тебе усе рівно любитиму!.. Не треба мені ні золота, ні перстенів, ні намиста; нехай сонечко на мене не світить, нехай місяць для мене потускне, нехай зірочки від мене поховаються, квіточки передо мною зав'януть, пташечки не щебечуть, річечка висохне, світ зміниться... мені до сього усього нужди мало, аби б я бачила тебе поусякчас, дивилася у твої карі очиці, слухала, як ти мене зовеш душкою Оксаною, як ти розказуєш, що як мене любиш... от моє й щастя, моє панство, моє царство у тім ув однім! Я ж думала, що й ти так любиш свою Оксану! Аж, бачу, ти раднісінький згубити її, світ зав'язати... Бог вже з тобою. Сказала б я, що після сього не буду я тебе любити: ні, щиро, вірно тебе любитиму до смерті моєї; бо раз чоловік родиться й душу приньме, так раз і любить. Казала б я, що не хочу тебе любити: ні, чи скаже чоловік, що не хоче на світі жити, не хоче собі здоров'я, щастя? Так і я: ти — моя радість, втіха, щастя, увесь світ... як же мені тебе перестати любити? А що правда, що не хочу до

тебе виходити, не хочу говорити з тобою... і таки не піду, не піду й не піду; і не вийду до тебе, хоч ти мені бог зна що роби, давай; слова тобі не скажу, поки не побереш за мене рушників по закону...» Та з сим словом устала, вдарила три поклони та вп'ять і лягла, вже з думкою спокійнішою.

Уранці порається з матір'ю, аж ось із волості десятник — рип у хату. Помолившись богу, сказавши: «Дай боже вам день добрий! Нехай вам бог помага!»,— далі й каже: — «Звілтеся, тьотушка, до себе постій прийняти».

— Який там постій? — аж скрикнула Векла.— Через віщо се? Сказала громада, як я просила, щоб у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? Я ж ще плачу постоялне у поміч бідним. Хто ж се з вас видумав? Який там постій?

— Я, Уласівно, не знаю, тільки послав голова, нехай, каже, приньмає до себе копитана. Бач, твоя хата, каже, краща, чим де він стоїть.

Подумала Векла, подумала й каже:

— Що ж мені з тобою говорити? Ти посланий. Я сама піду до голови і розкажу усе.

— Добре, тьотушка, ходіть; голова у волості.

Швиденько зібралася Векла, узяла паляничку, звичайно, як перед голову йти, і каже Оксані: «Сиди ж, дочко, не ходи з хати та запри сіни, поки я прийду. Я зараз вернуся». І пішла з десятником.

Оксана покачала-покачала головою, здихнула, утерла слізку... позасовувала усюди двері.

Векла, пришедши до голови, поклонилася і стала розпитувати, з чого се узялося, що до неї постій становлять, та ще й копитана?

— Еге! — казав голова повагом.— Ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли, так-бо сьогодні приходив сам копитан і требував, щоб йому дали кватирю в тебе. Ми-таки, правда, і казали йому, що не можна по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами — «Давай,— кричить не своїм голосом,— давай мені сейчас! Справник вас усіх мені у команду віддав. Той час пошли очищать кватирю. Я зараз сам туди переберусь». Ми, Уласівно, так з писарем перелякались, що не знали, на яку і ступити, та отто і послали до тебе.

— Гай-гай! — стала казати Векла.— Ви ж в нас голова, ви ж нам, безпомощним, защита! Як же се можна? В мене одним одна дочка, як та порошина ув оці! У неї одним одна честь — наше багатство, наше здоров'я, наше усе! Погубимо його, куди ми на світі годитимемося? Чи можна сі-

но з огнем докупи складати? Хоч я дуже добре свою дочку знаю і не сподіваюсь від неї нічого недоброго, так люди ж! так язики ж! Такого набрешуть, такого наплетуть, що хоч з світу втікай! Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішитися, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство! Брехатимуть люди, звісно, брехатимуть, бо не буде там правди нічогісінько; та усе ж не добре і від одної слави. Не давай, пане голова, нас у абеду...

— Потурай, Уласівно, ми отсе усе казали йому, так нічого й не слуха.

— Добре ж,— подумавши, сказала Векла,— підіте же до нього і скажіть йому, нехай трошки згодить, поки я з дочкою виберемося до сусід.

— Оттак би й давно,— сказав голова, йдучи з хати.— Вже звісно, що проти копитана не можна спорить.

От вернувсь голова і каже, що аж засумував копитан, як почув, що ти, Уласівно, хочеш вибиратись у сусіди, і каже: «Чи не можна її як-небудь зопинить?» А я кажу: «Ні жодною мірою не можна; баба дуже завзята».— «Так чорт з нею!» Не прогнівайтесь, Уласівно, що він так сказав: «Не надать і її, і хватирі її». Так я узяв та й пішов.

Всміхнулася Векла і пішла радісінька додому, що відвоювалась від копитана, а далі йдучи й засумувала, що чи не підбирається копитан до її дочки? І стала примічати.

Що ж вона примітить? За копитаном би й так,— звісно, молодецьке діло. «Так-бо моя Оксана, — так дума собі,— дарма що й шутлива, і жартлива, та вона не загубить себе: вона зна, що є гріх і погибель; вона не напустить на себе слави».

Та й правда ж бо. Перестала Оксана жартувати і до подруг бігати: усе сидить дома, то шиє, то пряде. Попереду сиділа з роботою під віконцем, та як забачила, що копитан почав що у бога день мимо вікна ходити та, шапочку знявши, поклонятися, коли вона гляне на нього, вона се, бачачи не раз і не два, стала казати матері: «Сидіть, мамо, ви біля вікна. Ви старенькі, не дуже бачите, а мені усюди видко».

— От так пак! — каже мати.— Чи годиться ж мені на старості сидіти у вікна та усім показувати свою старість? Ти молод чоловік, ти дівка; тобі подоба у віконця сидіти; йтиме добрий чоловік, побачить, полюбить, буде залицятись за тебе.

— І вже, мамо, сього не кажіть! — казала Оксана та й пересіла до полу. Мати втішається, що дочка не піддається ні на яке дурачество, і знай копирса, сліпуючи, то очіпки, то рушники на придане дочці, а того й не бачить, як та,

роблячи, знай, слізоньками вмивається... Вона добре розібрала, з якою думкою копитан збирався до них на квартиру... «Се ж він мене любить?..» — приговорювала собі, лежачи на подушці, що хоч викрути від слізочок її...

Не поживився наш копитан квартирою. Незабаром — рип у хату до Векли старости; один таки сусід її, а другий — підтакачка, салдат. Почали говорити законні речі. Векла слуха, а Оксана з кімнати і не показується, прислухається, що з того буде. Як договорили до кінця, так за кого ж се вони прийшли сватати? Еге!.. За копитанового денщика... «Віддай,— кажуть старости,— паніматко! Дочці твоїй добре буде: і у хороші походить, і у добрі поживеть»— і се і те їй приставляли... Сердешна Оксана так вдарилась у груди та впала в подушки, щоб мати не почула її голосіння, що так і рида! А стара Векла, вислухавши їх, та ще під веселий час, не стала їм виговорювати, бо дуже добре розібрала, до чого воно є, та дивиться на них веселенько і каже: «А що? Чи не з Брехунівки ви, люди добрі?»

— Щоб то як? — спитався перший староста.

— Та так,— каже мати.— Я бачу, що воно є. Нема у вашому ділі ні словечка правди. Бачу, для чого воно робиться. Так слухайте, люди добрі! Є на небі бог милосердний! Він не повеліва гнушатися над сирітством! Тяжкий гріх зобиджати і усякого чоловіка, не то що сироту! Як сонце на небі, так у усякого чоловіка слава. Лихо тому, хто загубить її; лучче тогді на світі не жити. Що ж за чоловік, що підкопується під чужу славу, та ще під дівочу, під сирітську? Не хочу я ні золота, ні срібла, коли за нього погубити славу своєї донечки, моєї утроби, мойого народження!.. Лучче я маю своїми руками нав'язати їй камінь на шию та утопити у річці, чим віддати на согрішеніє, на поругательство!.. Господи милостивий! Чим я тебе прогнівила, що чую таке мені посміяніє? — Тут аж сплакнула; далі й каже: «Йдіть, люди добрі, туди, відкіля прийшли, і до того, від кого прислані. Гріх, стид, сором тому копитанові! Він благородний, він письменний, він зна, за що гріх і чого не можна робити... других би навчав, а не так робити...»

От у такі сливки ускочили наші старости! Піймали облизня — не знаю! Поточилися з хати, не озираючись. Кажуть, як розказали копитанові, що їм було у Векли, так, кажуть, аж зубами заскреготав.

Оксано, Оксано! Де твої шутки та жарти? Де твої танці та скоки? Де твої ігри та щебетання?.. Усе минулося!.. Гай-гай! Та ж дівка, та вже не та! Нігде її у беседі не видко, у розговорах не чути. Сидить усе дома та дома, ні сло-

вечка не промовить, ні пари з уст не пустить. Держить у руках або рукав від сорочки, а голочка застромлена спочива... або хоч за гребнем, то веретено долі лежить і мичка на гребні цілісінька. Руки спустить, голову похилить, дивиться — і нічого не бачить; а часом слізочки тільки капкап! Була червона, як мак, тепер щодень усе блідніша, усе блідніша. Щоки були повненькі, теперечки позападали. Очиці, що грали як зірочки, тепер притухли, і мов чим заволочені, що мов і не бачать нічого. Хоч цілий день з матір'ю сидітиме, то коли та до дочки не заговорить, то не почуєш від неї ні півсловечка. Коли що мати і спитає — «не знаю, мамо» — один у неї одвіт. А часом і так буває, що мати питає про ложки, а вона їй каже про теля...

— Що з тобою, моя доненько, сталося? Чи в тебе що болить? — питає мати.

— Не знаю, мамо! Бачиться, нічого.

— Чи журишся об чім!

— Ні, мамо!

— Так-бо я знаю, що ти журишся, і знаю об чім. Ти об тім сокрушаєшся, що копитан думав про нас, що ми пустимося на гріх і що я продам твою славу, а через неї і мою душу? Бодай він сього не діждав! І бодай йому так тяжко і важко було, як мойому серцю, бачачи, що моє миле дитя, моя порошина ув оці, мій квіточок зав'ядає, сохне, як билиночка...— та й пригорне її до серця... і плачуть укупі.

Після такого пестування та бачачи материні сльози, туж-туж Оксана не признається, що се вона плаче, сумує і вбивається об тім, що, любивши дуже кріпко копитана, чула від нього і він їй заприсягався, що любить і її від щирого серця і що не покине її довіку, і що вона йому і краще, і миліше усіх... та й чимало чого він їй не наговорив... Та після сього що задумав? Як вона від нього під вербою насилу вирвалась; як він хотів у них на кватирі стати, щоб швидше згубити її славу; як хотів узяти за свого денщика, щоб після орудовати нею як би захотів... та, збираючись об сім пожалітись, стида ради не зможе вимовити ні словечка, та тільки що сплакне, та вп'ять за свою думку, що як то копитан звів її.

Як невидко було на вулиці і нігде Оксани, то подруги її часом, було, приходять до неї або шити, або прясти, щоб розважити її то пісеньками, то усякими розказами; так усе нічого! І дивиться, і слуха, та й не всміхнеться, як тії регочуться. Бідна Векла, глядячи на неї, журиться; накупить їй і горішків, і медяничків, і тарані, і гороху їй спряже... покуштує, бачить, що другі дівчата їдять, а вона й байдуже! «Не хочу, мамо; у душу мені ніщо не йде»...—

та худа собі на лихо, що зовсім тільки що не звалиться. Без знахурок та без ворожок не обійшлось: виливали переполох, вмивали від уроків, шептали від очей і що не робили — усе нічого та й нічого...

Опріч дівчат, приходили провідувати Оксану і жінки, і молодиці, бо Оксану усі селом любили. Промеж ними була Мелашка, молодиця проворна; не було того весілля, де б вона не була свашкою; на масниці волочити колодку — вона перша приводниця; відколядують дівчата — вона зібрала свій ватажок молодиць, пішла поперед усіх; спарувати парубка з дівчиною — їй подавай — вона зведе. От як стала вона ходити до Оксани, як стала з нею шушушу, аж гульк! — наша Оксана стала потрошку віддихати. Вже й борщику поїсть, капустки з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться як чому. Далі та далі, вже й каже: «Піду я, мамо, проходжуся; або на вдвір'ї посиджу, або до Мелашки сходжу».

Мати радісінька, ще й сама її випроводжа. І що піде Оксана до Мелашки, то вернеться усе веселенька, усе ніби здоровіша; далі минулося усе лихо: стала наша Оксана і здорова, і повновида, і рум'яна, як була; і наряджається, і чепуриться щодня, і вп'ять узяла свою натуру: і щебече, і сміється, і вигадує, і регочеться, і до матері ласиться; ще троха не веселіш стала, чим попереду була.

Що ж то їй так Мелашка починила? Мабуть, ворожила над нею або що-небудь таке зробила, що як з води витягла нашу Оксану?.. Еге! Вона добре поворожила; вона підлізла до Оксани та й стала їй розказувати, як то копитан її любить, як вбивається за нею, чуючи, що вона недужа, і що й сам — хоч вмирати, що не бачить її.

— Так же то й люблять, як він,— стала скрізь сльози казати Оксана, а самій аж повеселішало трохи, що є кому своє горе розказати і про копитана поговорити.— Якби любив справді, так він би не хотів мене погубити, він би не топив моєї слави!..— Тут і розказала усе, до чого копитан мав її підвести; а сама так і заливається слізьми.

Мелашка тут і пустилась з своїми лясами. Гільки їй того й треба було, щоб Оксана стала жаліться на копитана... тут вже вона і почала, і почала... вже така щебетуха не вибреше, як кого захоче!.. І почала, шепчучи, казати, як і сам копитан тепер жалкує, що так робив; що вже тепер не буде і що вже в нього вже й думки такої нема; що коли б тільки йому побачитись з Оксаною, то він їй розкаже, що дума робити...

— Що йому зо мною робити? — сказала Оксана.— Покинути мене, бідну; нехай пропадаю!., Не слухати було

його попереду, не признаватись, що і я полюбила його... А тепер що? Він мене не озьме, а на безчестя я не піду, хоч нехай мене й пече, й ріже.

— Та тільки послухай його, що він скаже,— усе своє товкла Мелашка і щодень усе об сім толковала.

Перш Оксана і руками й ногами: «Не хочу й не хочу. Я бачу, що я швидко вмру; задля чого ж він мені? Нехай здоров живе та других піддурює». Далі, слухаючи Мелашки, стала вже казати: «Не хочу його бачити, бо й мені жалко». Далі каже: «Я б і пішла, а як же він вп'ять прийметься за своє?» Тут же, як забожилася і заприсяглася Мелашка, що він і не дума нічим досаждати, а тільки хоч би побачитись, хоч на часинку, то Оксана й сказала: «Піду, коли мати пустить».

От і пішла.

Не з біса ж лукавий і копитан! Аж заплакав, як вздрів Оксану, і тільки що голубив її та кріпко пильно просив, щоб вона ні об чім не журилася, одужувала б швидше, і що він має таке гарне щось сказати, що їх щастя усіх буде.

Оксана, як дуже кріпко любила копитана, то й повірила йому, і, бачачись з ним частісінько, не думала про нього, щоб він ішов на погибель її. Знай приходить до Мелашки, що в бога день, бачиться з копитаном; а далі він її довів до того, що чим до Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати.

Мабуть, що підглядів Петро про сі їх сходьбища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою, як вони зіходились. Хіба, може, тільки Петро як-небудь підуздрів їх, бо пильно слідив за Оксаною і коли й бачив, то вже нікому ні словечка не сказав, бо був парень чесний, душу добру мав і берігся, щоб кого зайняти або словом осудити. Як то там було, ми не знаємо, а тільки раз надвечір прийшов він до Векли вп'ять за тим же словом.

— Як дочка хоче,— відвіт дала Векла,— так нехай і буде. Якби по мені, так я б її сьогодні віддала. Та я не така мати, силувати не буду. Кажи, доню, як знаєш.

Думала Оксана, думала; щипала той рукав у сорочки довгенько, аж нитки повидьоргувала, і через силу наміралась сказати: «Семеновичу! бачу я, що ви мене дуже любите... дякую вам за те, що ви маєте мене щасливою зробити... ні з ким не буде мені такого щастя, як з вами... та підождіть ще...» Далі зглянула на бога, перехрестилась і каже: «От вам хрест святий! Коли до покрови... не вмру або що-небудь... тогді, мамо, як знаєте, так і робіть».

Здвигнув Петро плечима, покивав головою, та сказавши: «Глядіть, щоб тогді вже не пізно було»,— махнув рукою та й пішов з хати.

— Що се за річ така? — думавши довго Векла і дивлячись на дочку, спитала її.

— А хто його зна, мамо, що се він сказав. Може, що-небудь до себе: або у дорогу піде, або другу дівку знайде, так ми щоб не жалковали...

— Оксано, Оксано, гляди!..

Вже Оксана і на шиї у матері, вже й обняла, і вициловує її. «Чи можна, щоб твоя Оксана та довела тебе хоч сльозинку об своїй долі спустити? Я тебе радуватиму, я щастя і тобі принесу. Ніколи не заплачеш через мене, не здихнеш об мені... бо й мені лучче оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе, та не тільки погубити — і славу пустити на себе». Та се сказавши, стриб-стриб з хати до копитана, що вже дожидав її під вербою.

— Що ж, мій орлику, що з сього нашого женихання буде? До мене Петро пристає; мати швидко присилує, а дівчата чули від салдатів, що ви швидко підете від нас у поход...— Так казала Оксана, сидячи у копитана на колінках, обнявши його одною рукою, а другу він держав.— Коли ти підеш, а мене тут покинеш... почуєш... про мене...

— А от що буде,— сказав копитан,— ми збираємося у поход, я з тобою звінчаюсь і тебе озьму з собою.

І стали вони любитись, і скільки раз не зіходились, уперше ще копитан сказав, що озьме її за себе.

Що ж Оксана? Руками сплеснула, затрусилася уся... і ледве промовила: «І сьому ж правда?.. Скажи ж мені, як перед богом!»

— Як перед богом, кажу тобі, моя Оксаночко, що так воно є. Я давно узяв би тебе, та бумага на наше вінчання не прийшла ще з полку. Я думав, як вона прийде, не кажучи нічого, узяти тебе за руку та й повести до церкви...

— Так я ж матері об сім скажу...

— Ні, моя Оксаночко, ще не час їй об сім казати. Я думаю ось як: ні словечка їй не кажучи, ми звінчаємося, і прийдемо до матері, і принесемо їй і шовкових платьів, і платків, і хусток, і золотих очіпків, і усього, що звичайно для панеї, бо й вона стане панею, як буде копитанська теща. А що тебе вже виряджу, так...

— Мені нічого не треба,— кинувшись йому на шию, стала його вициловувати та приговорювати,— тільки б мені у сії чорнії оченьки дивитися та їх цілювати, і сі щочечки, і сі губочки.

Так довго женихавшись і порадившись зовсім, щоб у неділю їм вінчатись і тогді вже матері об'явити, розійшлись собі. Оксана біжить додому і землі під собою не чує... Копитан, котрого вона так любить, озьме її, вона буде панею, мати буде у розкоші, у багатстві жити... «Чи є така щаслива, як я?» — думає Оксана, убігши у хату... і досадно їй, що мати вже лягла спати, як се й частенько бувало, що не діждеться дочки, та й ляже; а тепер Оксані досадно, що нікого їй пестовати та ніжити, бо сама не тямить з радості.

Неділенька недалеко — треба б Оксані збиратись заміж; та чого їй збиратися? Хоч одежа, хоч сорочки, вже їй сього не треба, вже в неї усе панське буде... і рушники ж, і подарки, в них усе не по-нашому... так дума наша сердешна Оксана і ні об чім не дума, коли б тільки швидше неділенька прийшла.

У суботоньку увечері, тільки зійшлись під вербою, копитан і каже Оксані:

— Знаєш що, душко? Завтра уранці ми йдемо у похід...

— А як же се? — аж скрикнула Оксана, злякавшись.

— Але! Не бійся нічого. Моя бумага у полковника. Я завтра відведу салдатів до нього, озьму бумагу та й явлюсь тут ік вечеру. Гляди, дожидай мене, не заходи де далеко. І матері ні півсловечка не кажи... Що за гарну спідницю я їй справив! люстринову, і юпку парчеву... Що вже на усю губу пані буде...

Вже коли Оксана чула, що матері її буде гаразд, тут вже вона ні об чім більш не думала, і хоч що їй скажи, усе зробить і у всім послуха. Тут стала споминати, як мати здивується, як зрадується... «Коли б у нашій церкві вінчатись, щоб і дівчата подивились, як я панею наряджуся!..»

Чого то вже тут копитан не брехав? Чого не вигадував, щоб тільки одурити нашу Оксану! А вона, сердешна, як рибонька на удочку, так сама й кидається, і чіпляється.

Хоч тільки і до завтрього розходились вони, та Оксані щось дуже на серці жалко було... Усе б вона плакала і сама не зна чого... «Та се, мабуть, від того, що я заміж йду, що маю покинути і своє село, і свою хату, і скриню?.. Нехай хто хоче забира; я вже панею буду, піду у похід... Яково то ще мені на панстві буде?» Та й сплакнула.

Ранком у неділю проводили салдатів з села, як довг велить. Копитан верхи, кланявся і прощався з стариками, і туди поклонився, де жінки і дівчата стояли і Оксана з ними; поклонився та й покрився концем, аж скільки видно!

Тут чогось підійшов Петро до тії куни, де Оксана стояла та, розговорюючи з подругами, реготалась... Петро подивився на неї, здвигнув плечима та й пішов собі.

— От так ти, мамо, зроби, як наша Явдоха Горшковозівна! — сказала веселенько Оксана, вернувшись до матері.

— А що там таке вона зробила? — питала мати, кришачи локшину.

— Помандрувала за салдатами.

— Йо?

— Далебі! Та ще середу дня. Усі бачили, а вона ув обозі ховається. Демко її сміявся, так ще й язик йому висолопила.

— Що ж мати?

— Голосить, не що.

— І не вмерла від туги та від сорому людського?

— Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зосталася на старості як перст! У! Якби я піймала отту бузувірку, я б їй голову відтяла, щоб не кидала матері та не робила стида на усе село.

Так їм сеє чудно було, що увесьденички усе говорили об Явдосі і об її бідній матері. Оксана нікуди з хати не виходить, хоч мати і посила її до подруг. «Не хочу, мамо. Мені і з тобою весело». Тільки сонечко повернуло, вже вона й вигляда копитана, а його нема. Вже й надвечір — нема. Сонечко зайшло — копитана нема. Оксана у сльози... «Що ж? — каже.— Хоч і обманув, та не посміявся:.. Коли не вмру з журби, то зможу забути його. На собі усе лихо перетерплю, а вже нікому не скажу».

Так сидить на завалині і світом нудить, а вже й смеркло. Як ось копитан хап її за руку... «Пойдьом, Оксано, вінчатись». У Оксани так серце й захолонуло... «Піду ж я до матері!» — каже.

— Не можна, Оксано. Опісля прийдемо.

— А благословитись?

— Вона після нас поблагословить. Ходім, душко, швидше, піп дожида.

Не пішла Оксана, а він її повів...

— Куди ж ви йдете? Адже онде церква, а се вже з села...

— Не можна, душко; я полковий, так треба, щоб нас вінчав полковий піп...

— Так де се?..

— Ген у тім селі, де полк ночує, п'ятнадцять верстов відсіля.

— Так що ж отсе? — вже не йде, а копитан тащить її; і в неї руки й ноги одубіли.

— Отто, що треба швидше поспішати. І піп дожида, і гості на весілля зібралися... Скоріш йди, осьде й бричка моя. Поїдемо.

— А мати?.. Ох, вернуся я та скажу...

— Та куди ти будеш вертатись? Вона вже далеко, а осьде й бричка. Швиденько сідай, ми зараз до неї вернемося...

— А не обманюєш ти мене?

Тут копитан і почав божитися й заприсягатися, що усьому правда і що тільки полковий піп їх звінча, так і вернуться до матері і озьмуть її з собою... Та се кажучи, зовсім нечувственну Оксану упхнув у бричку, сів сам, крикнув: «Пашол!», і помчались коні як стріла!..

Оксана навзрид плаче, а копитан її уговоряє і усе їй приставля, як от-от приїдуть, звінчаються і вернуться до матері...

Незабаром і добігли. Копитан увів Оксану в свою кватирю ні живу ні мертву... так і впала на постіль та слізьми обливається!..

Копитан зараз і крикнув: «Горбунов! Біжи скажи батюшці, щоб ішов вінчать скоріше!»

— Слушаю, ваше благородіе! — крикнув салдат і побіг.

— Дайте нам чаю! — гукнув копитан.— Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеш під вінцем.

— Я його зроду не пила і не хочу! Відвезіть мене до матері.

— Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити. На хоч ложечку, коли любиш мене.

Нічого Оксані робить, узяла ложечку,— солодке, горло промочила, що дуже запеклось у неї... «На ще ложечку!» — ще ложечку прийняла. «Хлисни з чашки, хоч трошки»,— хлиснула і удруге, і утретє, і уп'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька; не відмагається від другої... очиці посоловіли... защебетала наша Оксана! Знай розказує, як вона нарядиться під вінець, як прийде до матері, як та здивується, зрадується... а тут сама третю чашку, сама узяла і, випивши, вже сидить у копитана на колінах і сама собі весільних пісеньок приспівує... далі щось забормотала і голову похилила.

Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити — і повік оскоми не збудеш!..

. . . . . .

. . . . . .

. . . . . .

— Пропала я тепер на світі!..— крикнула сердешна Оксана, як прокинулась уранці, дивлячись, де вона і що з нею сталося... Господи милостивий!.. стоїть і на місці не устоїть, блідна як смерть, труситься усім тілом, як зчепила руки, так вони в неї і закостеніли; розплетені коси повисли по плечам, очі й дивляться, та не бачать, що тут лежить капитан, погубитель її, і спить, не чуствує, що він наробив!..

Прокинувся він скоро і, бачачи таку Оксану, що зовсім як смерть, кинувся до неї, щоб уговорювати її, схопив її за руки — рук не розведе; посадив її на постіль — вона й сіла... хилиться, хилиться... і впала з постелі додолу... і нежива зовсім.

То водою відлили, то нагирали їй виски, то уксусу давали нюхати,— сяк-так зівнула сердешна... звела очиці до бога... і ледве-ледве промовила: «Заріжте... мене... зовсім...» Тут капитан кинувся до неї, став її розважати, став прохати, став умоляти, щоб не вбивалася так, щоб не журилася, що се нічого, що от же приньмуть закон, звінчаються — і усе він покрие, як довг велить...

Оксана хоч і дише, сидячи на ліжу, куди посадили її, і не бачить, як він коло неї вбивається і що він їй говорить; зирнула очицями... «Мамочко!.. Де ти?..» — промовила... та як зарида...

Горбунов, денщик, і той став плакати, дивлячись на неї.

А капитан усе в'ється коло неї та просить, щоб не журилася, що се нічого, та щоб убиралась швидше, що вже пора їхати...

Не слухаючи його нічого, так, сердешна, і повалилась йому у ноги. Охватила їх руками, цілує, облива слізьми гіркими, не з очей вже, а від самого серця, і стала його молити:

— Капитанчику мій! ваше благородіе! Не знаю, як вас ще вище возвеличати? Будьте мені братиком, ще пуще — батеньком рідним!.. Послухайте мене, бідную, погибшую зовсім... озьміть ніж, виріжте моею рукою серце моє, ріжте мою душу, заколіть мене! Я не достойна жити на світі божому; мені не можна бути з людьми!.. Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?.. Вона не переживе такого сорому!.. Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою! Ріжте, коліть мене, не боячись гріха!.. Я й сей гріх озьму на свою душу. Нащо мені жити без слави, з безчестям?.. Коли ж, мій капитанику, прямо у серце! Не бійтесь гріха... ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вічні; ви, шутячи, сміючись, відняли в мене, що було у мене дорогшого, святішого... доріжте мене; се вже вам буде замість іграшки... Я погибшая на сім світі... Як згадаю про

матіночку мою, жива б у землю пішла... Матінко моя, рідненькая!.. Що я тобі наробила!.. Чи се ж твоя Оксана?.. Чи се ж радість твоя?..

Тяжко, жалібно приговорювала Оксана, а сама перш плакала-плакала, аж слізьми підплила... волосся на собі рве, у груди б'ється, а далі вп'ять зомліла й покотилась...

Салдат убіг до копитана і крикнув: «Пожалуйте, ваше благородіе; усе готово, вас ждуть».

Копитан, обтерши сльози, бо й сам, хоч і запекла душа, а сплакнув-таки, ухватив безчувственну Оксану, завернув у салдацьку шинелю і виніс її на руках, і уложив у бричку... Поїхали дальш!

Ні жива ні мертва лежить наша Оксана у бричці; очувствується трохи, бачить — везуть її, денщик біля неї. Зглянe на бога... «Господи милосердний!.. Чи се я! І отсе зі мною зробилося? Матіночко моя! Не проклинай же тієї, що була твоєю доненькою...»

Стали на кватирю на другу ніч. Оксана злягла зовсім. Ні їсти, ні пити, нічого не хоче, і не згадуй їй.

— Чи не хоч, душко, чаю? — спитав копитан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене,— аж крикнула, затрусившись Оксана,— то не напиток, то пекельний вогонь...— і як замовкла, замовкла, і вже що копитан не говорив до неї, як то вже не розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехреститься... Мабуть, що-небудь замишляла.

Як ось уночі прочувається Оксана, усі добре сплять... вона тихесенько устала, чи обулася, чи ні, чи вдягла що, чи не вдягла, та тихою ступою йде... йде, аж дух притаїла... йде... та до дверей... рип і вийшла. Тут їй вже легше стало дихати, і вже сміліш пішла до дверей надвірних... Налапала поночі засув і що то вже довго його двигала, потихесеньку та помалесеньку, щоб не стукнути та не розбудити денщиків, що у хаті сплять. І двига засув, і боїться, і уся труситься, і дума собі, як-то як вискочить надвір, як побіжить, куди очі, сховається де-небудь, поки світ стане, а там піде прямісінько до матері... Відсунула... і двері тихенько відчиняються, спасибі, й не риплять... от і зовсім відчинила... «Хто йде?» — крикнув часовий, що тут біля двері стояв... Оксана так і змертвіла! Престрашенний салдат, з предовгим оружжом, як схопить Оксану за руку, як потаска її у хату, та, відчинивши двері, так і впхнув її, крикнувши: «Ви спите, а дєвка ваша ушла було...» Тут денщики прокинулись, підняли Оксану, що впала було, як її салдат пхнув. А тут і копитан

прокинувся і став виговорювати Оксані, зачим вона дума втікати? Сього вже не можна й подумати.

Уранці не поїхали нікуди: треба було салдатам перестояти. От і прийшов охвицер до копитана; розглядав Оксану і став йому завидувати, що таку красиву дівку добув собі. Далі, буцімто й добрий, і каже, що ходив, каже, він до попа, щоб Оксану з копитаном вінчать, так зовсім би діло, зараз би повінчали, так нема від її матері бумаги, а без того не можна вінчати. Послали, каже, якомога швидше, щоб поспіла бумага, коли не сьогодні, так завтра чуть світ.

Оксана сидить, похиливши голову, і нічого їм не каже.

Далі той охвицер і став казати, що копитанові не можна у поході дівки з собою возити, так треба її нарядити, мов денщик. Треба, каже, їй сії коси відрізати і голову обстригти.

Копитан гукнув на денщика, щоб обстриг Оксану. Тільки що той приступив та намірився, вона як вихопить ножиці, як скочила і каже: «Не дам нікому орудувати над моєю косою! Не вміла я зберегти своєї слави, не достойна носити і дівочої краси!» Та з сим словом — чирк! Як не було славної, русої, довгої, густої та пишної коси! Оксана схопила її у руку, пригорнула до серця, поціловала... та гірко-гірко заплакала, далі і по голові себе ножицями — чирк, чирк... і постригла місцями усю голову... зібрала волосся, і теж оплакала і каже: «Так тобі, Оксано, й треба. Згубила свою славу, ходи ж обстрижена!.. Я й забула, що мене треба було ще вчора обстригти! Чесна дівка красується косою, а така, як я, завсегда обстрижена бува...» Забрала свою косу і волоссячко усе, завернула у хусточку і пригорнула до серця.

Охвицери думали, що їм велика морока буде, одягаючи її по-хлоп'ячій, і стали заговорювати... вона їм і каже: «Робіть що хочете з стриженою Оксаною... вона усе погубила: і славу свою, і косу, і розум; їй вже не можна нічого дівочого носити!..»

Як її одягали, як постригали по-хлоп'ячій, вона не пручалася, нічого не казала, тільки що плакала...

Серце болить, розказуючи, як то страждала наша сердешна Оксана і що терпіла від копитана, злого чоловіка!.. Усього й пересказати не можна. Як він її по походам возив з собою, як її стерегли і ніч, і день, щоб не втекла. А зберуться до нього охвицери, то вона щоб стояла перед ними, люльки їм подавала, і хоч усі знали, що вона дівка, та переряджена по-хлоп'ячи, та взивали її Іванькою, і жартовали з нею, і вигадовали дещо. Вона ж, як стіна, мовчить перед

ними і ні пари з уст не пустить, тільки здихне і подума: «Слухай, Оксано, як заробила!»

Ще таки безсовісний копитан не переставав її обдурювати. Ще таки, як часом Оксана дуже розплачеться, та стане його попрікати, та стане йому приставляти, який то він гріх над нею зробив, то буцімто й жалкує, і почне вп'ять божитись і клястись, що він з нею звінчається, тільки от не прийшла бумага від матері; і почне їй усякі теревені правити, розважаючи її; то, сердешна, хоч і не зовсім, а часом, було, трошки стане вірити: «Може,— думала собі,— і справді коли-небудь він схаменеться і покриє свій гріх? Підожду до слушного часу!»

Вже й хлопчик в неї явився... Тут-то копитан при тій жінці, куди ще заздалегідь завіз її для такого случаю, тутто вже божився, і образ з стіни знімав, і заприсягнув, що тільки Оксана не зробить над собою нічого і благополучно рішиться, так зараз і звінчається з нею, щоб і гріх покрити, і рабйонка у закон увести. Ще не дуже після родин виходилась, а він вже і привіз її вп'ять до себе, боячись, щоб вона не втекла, бо усе у неї на думці се було, і часом, як допече її журба, то вона й проговориться.

Після родин не вінчається копитан. Стане Оксана плакати, стане копитана випитувати, що він дума з нею,— супостат засміється, та й тільки. Треба Оксані на хитрощі піднімати ся.

Стала веселенька, перестала тужить, стала говорлива, хоч з копитаном, хоч з охвицерами, як зійдуться. Про матір не згадує і про вінчання не спомина... Агу! й стало більш волі. Стала примічати, вже за нею не так доглядають, а далі вже й не каравулять. Далі-далі, вже їй можна, попереду з салдатом, а далі й самій, свою дитину, свого Митрика, одвідати, що годувавсь у другім селі, недалечко. Вже їй можна, коли захотіла, і по базару самій походити, хоч до півдня. Ходить вона по базару, і коли лучаться які люди, що знають, от вона і розпитує, на які і на які міста дорога у такій губернії до такого села? Хто зна, то й розказують їй. Вже вона сама не раз чула, як зійдуться охвицери до копитана та стануть той проклятенний чай пить з якоюсь підливкою, від чого і вона навік пропала, і копитан їм розказує, що він і не думав ніколи вінчатися з нею, а тільки обдурював. «А тепер, щоб усе покрити, думаю,— каже,— звінчати її з своїм денщиком або вам кому, панове, програти у карти, бо вже вона мені надокуча».

Чула се Оксана і не один раз, і свою думку усе гадала. Раз увечері зійшлися охвицери, і багатенько їх, до копи-

тана. У карти грають, люльки смокчуть, пуни п'ють і по чарці не забувають; гомонять собі, один одного не слухаючи; а денщики, один кушання готовить, а другий побіг у трахтир за напитками. Оксана, знаючи, що за нею не буде ніякого діла і що вона, було, собі при такім бенкеті, що до світу будуть гуляти, завсегда ляговилася спати; вона, узявши шинелю свою, звернула і положила на свою постіль, мов чоловік лежить, і як уложила, та з хати, та з двора, і вулицями усе бігла, аж поки вибігла з того города, та у село, де годувався її Митрик.

Убігши у хату, так і бризнулась жінці у ноги, що доглядала її Митрика, і розказала, що вона задумала. Ся молодиця знала усе, що з Оксаною поводилось, і не раз вона плакала з нею об такій її годині, подумала: «Що вже,— дума собі,— мені заплачено уперед гаразд, а як Оксана зробить так, як дума, так на мене й пені не буде». Узявши, нарядила Оксану у своє жіноче і голову її покрила; дала їй і кожушок старенький, дитини ради, закутала Митрика, що вже трохи не году був, і положила їй на руки. А там, зібравши усю хлоп'ячу одежу, що Оксана скинула, та стареньких пелюшок дітських, і пішла з нею... та до ставка... Ніч; ніхто їх не бачив; положили на березі усю ту хлоп'ячу одежу, дітські пелюшки, буцімто Оксана з дитиною втопилась, дала Оксані гривню на дорогу і випроводила її аж геть по вулиці.

Зосталася Оксана сама собі, у саму темну глупу ніч, як палець. І йти б і боїться; і куди йти — і не зна добре; зна тільки города розпитувати, на які їй йти. Подумала-подумала собі Оксана, далі й каже: «Уміла ти, Оксано, матір покинути, умій же й знайти її! Не боялась мандрувати, не бійсь же і вертатись! Мала у розкоші життя, терпи ж тепер і голод, і усяку біду... Що ж робити? Що ступлю, то дальше від гріха, а ближче до матері... Господи, благослови». Перехрестилась і пішла.

Хоч і темна ніч, а, приглядаючись, дорогу видко. І від страху, щоб її там не зопинив хто, і від радощів, що вирвалася з пекла, Оксана, як з холоду, так дрижала, а тут і пустилась йти швидше, щоб зігрітись. Чи відійшла скільки, чи ще й не дуже, а вже й зогрілась. А тут ще й кожушок, і в узлі пелюшки для дитини, і паляниця, і півхліба дала хазяйка, спасибі їй, так вже Оксана так зогрілась, що не можна. Вже йде-йде, та й спочине, і дума собі: «Отсе іду я до матіночки моєї рідненької! Чи жива то вона ще? Може, з журби та з туги і померла, щоб не бачити сорому, який я нанесла на її стареньку голову? Коли не застану її живої,

то вже звісно, що вона і вмираючи прокляла!.. У! страшно! Я проклята від матері!.. Не устану з її гроба, там лежатиму не ївши, не пивши, поки сама не вмру!.. Проклятій від матері не треба жити меж людьми... земля не здержить... Коли ж ще живенька?.. О господи! Як я явлюсь до неї?.. Се та Оксана, що була їй радість і втіха і що ею мати потішалась і величалась!.. Се Оксана, що сміялася з Горшковозівни, що помандрувала з салдатами; чула, як мати дивувалася, що Явдошина мати не вмерла від туги, що дочка її покинула, а сама через годину туди ж помандрувала!.. Явдоха ж, може, увечері і вернулася, а Оксана, гордая та пишная, що і за мужика не думала йти і що величалася над усіма, сяя повісилась на шию копитанові, захотіла разом панею бути; таскалась з ним по усьому світу і дитину добула!.. От тобі, мамо, Митрик! Няньчись з ним, тіш його, се твоєї Оксани заробіток, що за охвицерами бігала. Придбала тобі і честі, і радості, і поважання. Бери його, мамо, на руки, виходь на вулицю, похваляйся добрим людям: от моя Оксана як наробила! Ні, сама послідня дівка у нашому селі так би не зробила, як моя дочка, що поважалася за саму першу!.. Розступися, сира земля, прийми мене, щоб я не бачила материних слізочок, тяжкого стида її, що я їй наробила!»

Так приговорювала і, дуже гірко плачучи, лежала на землі Оксана край свого Митрика, що спав закутаний у пелюшки та у кожух. Плакала-плакала, дивлячись на сина, і каже собі: «Нащо він родився на світ? На стид, на лихо, на горе. Просвітку йому не буде від посмішища; з байстрюка не виходитиме. Моя мати його бачити не захоче, проклене укупі зо мною; я буду ховаться з ним від людей!.. Прибери його, господи, поки ще я не дійшла до матері! Коли б звір, абощо... А я що? Хіба я чоловік?» — аж закричала Оксана, скочивши з землі, і стала, випрямившись і озираючись бистро по усьому полю. Ув очах у неї іскри заграли, волосся дибом стало, руки як протягла, та й не зведе їх. «Я лютіша усякого звіра!.. Я вбила свою матір рідну... Я випила кров її по капельці!.. Так пожалкую свого дитяти? Воно не дитя мені, воно враг мій... Як я з ним покажуся до матері, у своє село? Воно мені стид, страм, посмішище... Не треба його... Пропадай воно, нечестивого роду, урага мого, губителя мого!.. О-о-о! Якби мені попалась каменюка! Тут би йому і амінь! По головці гарненько б... і не писнуло б! Ні, не так. Оттут у канаві викопаю йому гарненьку ямку, положу його любенько... та разом землею і засиплю, і гробик виведу; воно і не зчується, мов засне... Нехай копитан скакає свого сина!..» Та, сеє кажучи, і прийнялась обома руками у ка-

наві, на рушеній землі, копати ямку, а сама аж регочеться, що як то гарно видумала: і прийде у село, і безчестя не принесе з собою, і ніхто об її стиді і не знатиме. Звісно, що тоді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була.

От викопала ямку і, як вже добре розсвіло, вичепурила її гарненько — зовсім готово. Уставши на ноги, гляпула на ямку, здригнула кріпко усім тілом... далі скрепилася на серці... і хутко пішла за дитиною, приговорюючи: «Ступай, Митрику, годі тобі спати на голій землі, копитанський сину! От тобі вічна кватера готова!..» Підбігцем підійшла до дитини, протягнула руки, щоб узяти його.. а воно, сердешненьке, виспавшись, прокинулось і собі протягнуло рученяточки, та сміється так веселенько, звісно — як годовичок, та й крикнуло: «Мамо!.. Мамо!..» Та так жалібно, словнісінько, неначе проситься, щоб мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинеться, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її, і цілує, і белькоче: «Мамо!.. бозя!..» Оксана так і зомліла, і незчулася, як і впала на землю...

Утреня роса та вітерець дмухнув на неї — от вона отямилася... дивиться — і не зна, де вона. А дитинятко лазить по ній та усе, що вміє, те й белькоче: «Мамо!.. Бозя!..» Тут Оксана згадала, що вона мала зробити. Згадала — і мороз по ній так і пройшов... уздріла ямку, що було для своєї дитини викопала, разом скочила, ухопила дитину на руки і як стріла побігла від того місця і, відбігши, кинулась навколішки, положила дитину і стала богу молитись щиро, і поклони бити, і обіщуватись, що нізащо вже не зробить ніякого худа дитині, донесе його додому і, коли мати його не благословить і відкине від себе, і хоч усе село гнушатиметься його і байстрюком дражнитимуть, хоч що б то не було їй за дитину, вона його не покине, вигодує його і до розуму доведеть. А далі й каже: «Коли я не вміла бути дочкою, так буду матір'ю!» — і стала вп'ять молитися і бога прохати, щоб простив їй сей тяжкий, смертельний гріх, що вона хотіла зробити над дитиною. Тільки що, помолячись, стала уставати, тут якраз сонечко зійшло, та так ясно і так пречисто... Оксані стало на душі трошки веселіше, утерла сльози, поснідала трошки, дала й дитині папки, завернула його, пригорнула його до серця, де в неї лежала у платочку дівоча її коса, і пішла з своєю думкою, часто здихаючи, і усе з дитиною розмовляла: «Бозя! Мамо!» А Митрик щебетав за нею, сміявсь, ловлячи її сльози, що так на нього капали, та й заснув собі.

Довго того розказувати, як наша сердешна Оксана з сво-

їм Митриком пробиралась через усі міста до свого села. Часом добрий чоловік лучався і підвозив її, а більш того, що йшла. Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби; де випросить чого з'їсти, а де й нічого не дадуть, то й голодувала часто, зоставляючи дитині і послідню крихту. От вже доходить, вже усе ближче, усе ближче до свого села... а серце тільки тьох-тьох! а на серці, так бог зна які думки! Як вона явиться матері?.. Що мати скаже їй? Ще то чи жива мати?.. Горечко їй тяжке!

Скільки вона там ішла, і як вже йшла, а таки дійшла. Ось верстов з десяток зосталося до свого села. Дума собі: «Хоч і нерано вже, а як поспішу востаннє, то хоч смерком, а таки добреду додому...» Як же в неї одна думка, що як то вона побачиться з матір'ю... або знайде вже її на кладбищі; так йде, і ноги не йдуть, і спотикається, і становиться, вп'ять піде, дрижить усім тілом, у горлі засиха, де найде водицю, промочить смажні уста, вп'ять піде... дух їй захвачує, нездужа, сяде, чи віддохне хоч трохи, чи ні, вп'ять скочить, вп'ять піде і вп'ять непадовго... та так і опізнилась. Полуношна зірка зійшла, а вона ще далеко від села. Дибала-дибала, знеможлась зовсім; стало сіріти, забачила, що маячить їх церква, вона так і впала навколішки... «Церква свята! Я увіходила у неї чиста і непорочна. Чи достойна ж буду стати у ній з своїми гріхами!» І що-то вже плакала, стоячи там та молячись... Глянула, що землю змочила слізьми, от і каже: «От який ралець принесла я на родиму землю... Недовго буду я тебе сквернити, ступаючи по тобі!.. Не зступляйся передо мною! Прийми грішне тіло в себе по смерті, хоч за те, що буду тебе рано й вечір слізьми поливати!..»

Посилкувалась, щоб устати, не змогла, тут на дорозі і припала, стогнучи й плачучи.

Обвидніло. Йде чоловік дорогою у село. Бачить, щось лежить на дорозі... підійшов ближче — жінка з дитиною, мабуть, недужа; лежить, плаче, стогне і руки лама. «Чого ти тут, молодице, на шляху лягла?» — питається чоловік.

Зирнула Оксана на голос, придивилась пильно... «Ох, господи!» — крикнула, обернулась ік землі, заплакала навзрид і каже: «Покрий мене, сира земля, нехай я не бачу!..»

— Та що ти таке? Чи недужа, чи що?

Оксана не каже нічого, тільки гірко плаче.

— Та ну-бо, коли недужа, то я тебе підвезу,— сказав чоловік і став її поворочувати, щоб знати, що се таке є.

— Убий мене, Петре! —крикнула Оксана.— Убий на сім місці: я за тебе буду бога молити.

— Та хто се такий? Щось я тебе не пізнаю,

— Убий Оксану! Роздави її п'ятою...

— Оксано, се ти? — крикнув Петро і відступився від неї, зчепив руки і, дивуючись, дивиться на неї...

І як йому було пізнати Оксану? Він знав її дівкою здоровою, повновидою, рум'яною, веселою, жартовливою; сьогодні розрядиться, а завтра ще лучче. А тепер, бачить, лежить перед ним щось худе та прехуде, сухе, бліде, замліле, аж почорніла на виду! Не одежа на ній, а старцеве лохмоття на ній, і голова покрита чорним-пречорним дірявим очіпком; лежить, не здужає устати і гірко плаче.

Добра Петрова душа! Кинувся до неї, підняв її, посадив і сам сів біля неї, розважав її, сам поплакав з нею, і як вона дуже випитувала про матір, чи жива вона і як живе, то він і розказав:

— Мати твоя, Оксано, жива, то що з того? Лучше б їй бог смерть послав! Ось що я тобі розкажу.

У той вечір, як ти... теє... то, як вже тебе не було, вона і не хопилася, лягла спати, думаючи, що ти нерано прийдеш. Як же вздріла уранці, що тебе нема і що ти не ночувала дома, оттут вона вже не знала, що й робити! Побігла до сусіди на пораду, на провідки... через годину усе село загуло, що Оксани нема. Бідна твоя мати, і сказати не можна, як журилася, та усе ніхто не догадується, де ти дівалася. Ніхто не знав, щоб ти з ким із служавих любилася, а об копитанові й байдуже — ніхто й не думав. «Коли ж вона не за москалями побігла,— казали люди,— так або втопилася, абощо». Шукали і у ставку. Аж ось і вернувсь наш Кіндрат-таки; його підводу брали під салдатів, а він ночував у тім дворі у дядька, де й копитан на кватері стояв. Чує Кіндрат, що люди розказують, що копитан привіз з нашого села якусь дівку. Він, щоб подивитись, хто там така, чи не з дочок його хто, зирк у вікно... аж Оксана сидить у копитана на колінках і обніма його, й цілує, і веселенька, і весільні пісеньки собі ж приспівує... Правда ж сьому, Оксано? Було се?

Оксана похилила голову і втерла слізочки... Петро їй каже:

— Ну, дарма, се він так розказував. Він здивовався, та як не його діло, то й відійшов. На другий, каже, день копитан поставив водки щось багато і для своїх людей, і хазяїнам. І Кіндрат, каже, пив... Не плач, Оксано, і не соромся; я розказую, як він казав. Отто Кіндрат, вернувшись до Векли, та прямо їй і каже: «Не шукайте Оксани своєї: вона оттак і так, там і там...» Тут вже не знали, що з твоєю матір'ю і робити. Вона не заплакала, а тільки уся по-

дерев'яніла... Стали її розважати, вона мовчить та все у куток пильно дивиться. Я там був і не відходив від неї.

Оксана хотіла щось сказати, дякуючи йому, та за слізьми не змогла.

— От мовчала-мовчала і усе дивиться так страшно на усіх, далі і заговорила таке, що й сказати не можна. То кричала, щоб ловили салдатів, що вкрали в неї душу, що вже в неї нема душі, що вже вона не чоловік, що вона колода, ні на що не потрібна. То помовчить, та й стане людей прохати до себе на весілля, що вона йде за копитана, і почне пов'язувати собі на голову що-небудь замість скиндячок, та й зведе весільних пісеньок... «А як,— каже,— приведу собі доцю Оксаночку, гарну та прегарну...» Та разом з серцем і крикне: «То я її за піжки та об лавку. Уб'ю, гадюку, уб'ю, змію!.. Вона з мене кров виссала, вона...» — та тут вже таке понесе, що не хочу тобі й розказувати, бо й так дуже плачеш...

— Годі ж, годі! Перестань! — казав Петро.— Слухай, що далі тобі буду розказувати. Страждала твоя мати так довго. Ми думали, що вона тронулась з ума; одначе сяктак то молодиці, то знахурі відволодали її, прийшла вона до пам'яті... так що ж? Тут-то яке її лихо постигло! Тут і напали на неї наші п'явки! Зараз начальство з громадою присудили, як Векла є бездушная, і сина і приньмита нема й не буде, то землю її узяли у общественну і поділили начальники меж собою. Тут писар по книгам знайшов, що б то твій дідусь та його дідові та винен був п'ятдесят рублів, і об тім і бумагу читав перед громадою... а що громада зна? От і присудили ваш двір віддати писареві... от твоя мати і пішла у сусіди...

— Моя мати у сусідах? — крикнула Оксана, руки ламаючи.— Се я їй так наробила! — Та аж припала до землі, плачучи...

—Та як вийшла? Обібрана зовсім. То на ліки пішло, то брали добрі люди за якусь колись-то позичку, а то й підкрадали, так що Векла, з багатої на усе село, у чім стояла, у тім і перейшла до Миколи Штирі. Я ходив у дорогу, се без мене вони так упоралися. Вернувсь, дивлюсь, зовсім занапастили і звели її нінащо!.. Хотів уступитись за неї... «Не руш,— сказала мені Векла,— бог з ними! Се мені нічогісінько! Коли Оксана так зробила, а вже люди... І нащо воно мені без неї? Помру і без худоби. Вона поїздить з копитаном, заробить багато грошей, у розкоші поживе, а я на смітті помру!..»

Що вже плакала та билась сердешна Оксана, так і міри нема! Якби що, сама б на себе руки підняла, слухаючи,

до якої біди довела вона матір. Петро сяк-так розважав її і став совітоватись, як їй до матері явитись; Оксана нічого того не слухала. «Піду,— каже,— просто до неї, як і помандрувала просто. Умру біля ніг її! Нехай що хоче, те й робить зо мною».

Петро довго сидів та усе думав, далі й каже: «Як тобі, Оксано, і у наше село явитись? Тебе засміють, закиркають, просвітку тобі не буде. Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе провезу до мого двора так, що ніхто й не побачить. Там знайду материну плахту, і свитину, і очіпок, та й прийдемо поза вулицями до панотця, нехай нас звінча, та тогді вже явимось і до матері. Вона, побачивши, що ти вже у закон уведена, не так буде на тебе жалковати; а і у селі ніхто не посміє з тебе сміятись, бо ти вже будеш мужняя жона...»

Ще Петро гаразд і не договорив, а вже Оксана і біля ніг його. Хвата їх, цілує, слізьми обмива, аж задихається, і не зможе слова сказати: «Петре!.. Петре!.. Ти не чоловік, ти янгол божий!.. Братик рідний сього б не придумав, щоб так мене утішити!.. Що се ти здумав?.. Чи достойна ж я того, щоб ти й думав так? Як у твій чесний дом, що була богобоязлива сім'я з батька, з діда, та увести мене, потаскуху, що сором на неї дивитись, що земля не держить?..»

— Ти знаєш, Оксано, що я тебе любив щиро і тепер ще тебе люблю. Я знаю твою душу. Ти спіткнулась трішки. Хоч що хоч про копитана розказуй, а й ти винна... ну, та дарма, усе забуваю і ні об чім згадувати не буду, мов дівкою тебе беру...

— Ні, Семеновичу, не остиджу ніколи твоєї слави, не запакощу твоєї сім'ї й роду!.. Я пропаща навіки! Хіба не бачиш онде й заробіток мій...

— Він буде моїм сином рідним. Через тебе я і його любитиму. Послухай мене: покрий свою славу, дай йому батька, а матері сина!..

— Ось де моя слава,— сказала Оксана, і вийняла платочок з своєю косою, і показала Петрові.— Ось де вона! Ніхто не може її приставити до мене! Ніхто її не узяв у мене, я сама, своїми руками відрізала, як сама себе і погубила. Приставити її і вернути мою славу ніяк вже не можна. Хлопця вигодую, як здужаю; матері, коли ще допустить до себе, буду їй і сином, і дочкою, і робітницею, і крепачкою. Буду ніч і день робити, щоб її пропитувати за те добро, що через мене рішилась вона. А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене...

Що то вже довго уговорював її Петро, так вона нізащо не захотіла зробити по його думці, хоч зовсім бачила, що він дуже велике добро для неї і для матері робив. Не захотіла, щоб він її проводив через село і від сміху оборонив, нізащо не захотіла. «Як заробила, так буду й чути. Я ще й не сього достойна!»

Пожалковавши, поїхав Петро своєю дорогою, а Оксана, подумавши-погадавши, узяла сина, перехрестилась, пішла селом...

Перш усього зострілась з Оксаною молодиця, прежня її подруга. Придивилась і крикнула: «Так і є! Се Оксана. Мотре, дивись — Оксана йде!» Мотря собі: «Та Оксана ж, і з заробітком!» Одна по одній — і пішли по усьому селу... тільки доходить сердешна Оксана до якого двора, дивиться — вже усі з хати вийшли, і дивуються на неї, і сміються з неї, і кричать: «А що? Погуляла за салдатами? Добула слави? Неси салдатченка матері на втіху. Чи байстрюком матері хвалиться йдеш? Не дивись на мене, паплюго!» Оттака їй честь була зо всіх дворів. А коли дівчата вийдуть дивитись на неї, то матері заганяють і лають, щоб і не дивилися на неї. «Вона,— кажуть,— не достойна того за своє мандрування за салдатами. Остидила усе село!» А ще пуще дітвора! Так ті, чувши усе від старших, так аж на вулицю вибігли, і за поли її сіпають, і кричать, і вже й приложили: «Салдатка йде, байстря несе... кир-кир-кир-кир!»

Оксано, Оксано! Чи ти се усе чуєш у тім же селі, де колись тільки вийдеш на вулицю, то усі вибігають против тебе, щоб хоть подивитись на тебе та позавидувати на твою красу; а коли, було, заговориш з ким, так і той радісінький, і усі збираються круг тебе, щоб послухати твоїх речей, шуток та вигадок. І що то: і самий престаренний дід і немощний, що, вивели його на вдвір'я та посадили на завалині, і той, як, було, проходиш мимо нього, то так пильно дивиться на тебе, так аж не втерпить і скаже: «От дівка — так так!» А тепер яка тобі честь!.. Що то ще буде від матері?..

Серед такого величання йде сердешна Оксана, і куди йде, не зна, бо од стида і світу не бачить. Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось, що й сльозинки очі не пустять...

Сяк-так добрела через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе. Скріпила серце, відчинила сіни, посадила хлопця долі, подумала, перехрестилась, відчинила хату, глядь — господи! Хто то лежить?.. На полу, на рядні лежить старенька, худа-худа, як шкелет, жовта, бліда, очі запали, з-під старенького очіпка світить біле, сіде волосся;

вкрита стареньким кожушком і виставила руку, а рука суха-пресуха, як скіпка, і хоч спить, а стогне... «Хто се? - дума Оксана.— Чи не мати? — Так я ж не таку покинула її. Хоч вже й старенька була, та була повновида і ще не сіда... Та хто се?..» Стоїть як укопана... труситься... зовсім зомліти... Тут сльози аж до серця підступили... як побіжать річкою з очей... не здержалася, проговорила, хлипаючи: «Матіночко! Рід-нень-ка... Чи се ж ти?..» Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану, а та аж за піл ухватилась — не встоїть на ногах... Стара заплющилась, вп'ять підняла очі і дуже пильно приглядалася; далі струснулась, стало їй дьоргати по лицю, глянула до бога, підняла руки... і тільки крикнула — ох!.. Вже Оксана кинулася до ніг, достає їх, хвата, щоб поцілувати, а сама так і заливається слізьми... Векла (се вона й була) випручала ноги, піднялась і сіла на полу; труситься, до бога руки підводить, силкується щось сказати — і не промовить... Оксана лежить долі, аж підплива слізьми, потім стала навколішки, піймала руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить та виціловує її... і собі не зможе слова промовити!

Довго сього було; стара через силу і сказала:

— Що се ти наробила з собою? — та сказала так тихенько та люб'язно; звісно, як мати.

Хлипа Оксана, стоячи навколішках, і слова не скаже. Дух її захвачує.

— Ти, бачу, й сама знаєш, як себе звела! — стала казати Векла і слов не збере. Далі, силкуючись, промовила: — Йди собі туди, куди від мене пішла. Нащо я тобі!

— Ох, мамочко!..— тільки й чуть від Оксани.

— Мені без тебе легше було... Я не можу на тебе дивитись... йди собі... коли здужаю... кликну тебе...

Оксана не встає...

— Мамо!.. Бозя!..— Се Митрик, що покинула його мати у сінях, бачачи, що двері у хату відчинені, поліз-поліз, переліз через поріг, доліз до серед хати, сів, розглядав, глянув на образи та показує ручкою і белькоче: «Мамо!.. Бозя!..»

Векла глянула на нього пильно, здригнула і питає дочки:

— Се воно?

— Воно, мамочко!

— Подай мені його.

Оксана, сама себе не тямлячи, ухопила дитину, положила на руки матері і припала до ніг материних.

Векла, узявши дитину, дивилась на неї довго, перехрестила його: «Во ім'я отця, і сина, і святого духа. Слава то-

бі, господи, що ти не звела його, не взяла нового гріха на душу».

Митрик, сидячи на руках у Векли, байдуже, що тут робиться, усе ручкою показує на образи та усе, знай: «Мамо!.. Бозя!.. Бач...»

— Так, мій янголе божий! — сказала Векла, пригорнувши дитину до себе.— Так, бозя! Бог і сам проща грішників, і нам, грішним, велить прощать ворогам нашим... Устань, Оксано, йди до серця материного, будь моєю дитиною вп'ять.

Господи! і сказати не можна, що тут вже було меж ними, скільки вони плакали, обнімались... Оксана усе випитує матір, чи від щирого серця вона її прощає, бо сама собі не вірить від радості...

І увесь день на тім пройшов, що усе вони пестувалися... Стара Векла аж неначе здоровіша стала, і усе до бога, усе до бога, щоб і він так простив, як вона простила дочку свою.

Надвечір бачила Оксана, що Петро приходив до хазяїна і розпитував, що тут у них було, а до Векли й не заходив.

Увечері Оксана розказала матері усе: як спізналася з копитаном і як усе було, аж до посліднього часу. Векла усе пильно слухала, не раз сплакнула, слухаючи страждання Оксанино, а далі сказала: «Не було б сього нічого, якби ти мені попереду сказала, що полюбила копитана і з якою думкою. Я б тебе відвела від нього. Де таки сьому статись, щоб пан та узяв мужичку? Коли і явиться такий супостат і стане таке казати, то се на сміх, на погибель. А якби ти не гордилася та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у великій пригоді став без тебе, то було б усе не те... Ох, моя годинонька лихая!.. Ну, та вже сказано, бог простить!.. Будемо жити, неначе нічого і не було; і не спом'янемо нічим. А за копитана... нехай я буду молитись! Спасибі господу милосердному, що тобі на розум послав уклонитися од зла, що покинула єси свого урага, не подумала за ним таскатись, кинула усеє зло, прийшла до мене і дитину сохранила. Через се ти знайшла вп'ять моє серце. Годі ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбования. Завтра приньмемось за діло, як і попереду бувало».

От і справді, почали жити собі любенько. Векла чула, як селом осміяли її Оксану; чула і від Миколи, хазяїна, де жила, що не буде держати «мандрьохи», як усі узивали Оксану; так от вона і призвала і своїх хазяїнів, і ще декого з розумніших людей та й розказала їм про Оксанине

страждання. От усі тут і розсудили, що се більш насильство було, чим своя охота.

Далі та далі, хоч де й побачать люди Оксану, то усе менш, усе менш сміються Оксані і усе менш прикладають прикладок. Бо насміялись, так вже й годі. Так Оксана-бо своє знала. Нікуди від матері ні на п'ядь і ні з ким вже нігде не водилась і не зналась. Одна собі у хаті сидить та робить; і матір зодяга і пропитує її, ніч і день рук не поклада. Тільки їй і проходки, що до церкви божої, та по воду, та куди роботу віднести.

Як обжилися трошки, тогді став Петро ходити до них; помагав їм де у чім і знай все своє товкував, щоб Оксана пішла за нього. Раз слухавши його довго, що він їй об сім казав, вона просила його, щоб ішов з нею. От і пішли, і прийшли на кладбище. От Оксана й каже:

— Петре, я завсегда знала твою добру душу; знала, що ти чесний і розумний чоловік. Мені тебе жалко було, що ти за мною убиваєшся, і я скоріш усіх пішла б за тебе, якби не явився... він, погубщик мій. Після сього, що я з собою зробила, я не достойна не тільки тебе, та й посліднього личмана. Тут, на батьковому гробові, де й сама колись лежатиму, закопала я свою славу, що показувала тобі, як ще йшла у село, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку. Закопавши, поклялася: як не можна приставити знову моєї коси, так не можна мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не зав'яжу чужого віку, не остиджу ніякої сім'ї, не піду ні за кого. Петре, ти вбивавсь за мою матінку; як я згубила було її, ти не покинув її. Ти мене, як я у самій великій біді була, скрізь землю пішла б, ти не покинув мене на шляху, розважав мене, і як усі на мене напали, сміялись з мене, попрікали мені, плювали на мене й цурались мене, ти саме тоді хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей... Хто ж так зробив би, як не син моєї матері, брат мій рідний? Петре, будь мені братиком рідненьким! Не покинь мене, коли мене усі люди покинули! Прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить, де й я колись лежатиму, прийми мою присягу, що не піду ні за тебе і ні за кого! Буду матері дочкою, якою колись була; буду сину матір'ю, поки... поки його батько... коли то ще не відцурається...

— Оксано! Жалко мені тебе рішатись, бо, бачить бог, і тепер тебе так люблю, як спершу полюбив. Хотів покрити твою славу, хотів показати людям, що вони неправедно осуждають; хотів бути батьком твойому сироті, бо на... нього нічого сподіватись. Коли, кажеш, хочеш бути дочкою,

якою й була, так у сім ділі послухаймо матері: як вона скаже, так нехай і буде.

Подумавши, Оксана сказала: «Нехай буде, як мати скаже». От і пішли додому.

Мати вислухала Петра, потім вислухала і Оксану і сказала: «Петре, велика твоя душа! Бог тобі нехай відплатить за усе, що робив для нас і що тепер хочеш робити. Дяки нашої тобі мало! Дуже б я сього хотіла, щоб ще на свойому віку побачити моєї Оксаночки славу покритою; та що ж робити? Оксана правду каже. Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людські речі... Хоч по капельці дощик крапа на камінь, а таки проїсть його; так і тут. Стануть говорити, товкувати, судити; ти се усе чуєш; попереду тобі нічого; а далі станеш прислухатись, думати, передумувати; далі й повіриш і станеш жалкувати, що узяв таку... зненавидиш її... А яка її доля тогді вже буде? Тепер яка єсть вона, одним одна душею, усе перестражда, усе перетерпить. Так, Петре! Правда, бачу, Оксанина. Будь же братиком, не покинь її з сиріткою, як я вмру, а мені будь таким, як я і до сього часу тебе бачу і благословляю тебе за се».

— Матінко рідная! — поклонившись аж у ноги Петро і каже: — Прийми ж мене, сироту, у свою сім'ю. Благослови мене, як сина! Не цурайтеся мене і не бороніть мені содержати вас. Сестро Оксано! Уручи ж мені твого хлопця. Я приньмаю його замість сина. Як ти присягалася своєю славою, так і я от перед матір'ю заприсягаюсь, що не оженюсь ніколи. Після мене він наслідує і мою худобу. Благослови, мамо!

Векла поблагословила їх усіх і віддала Митрика Петрові руками і сказала: «Нехай же він буде Митро Зав'яжи-світ, бо він нам усім зав'язав світ».

Так і почали хлопця звати і у сільські списки так його записали. Векла з дочкою не мали ні у чім нужди: Петро їм помагав і усім поділявся. Сяк-так зібралися, купили двір і жили собі, хвалячи бога милосердного.

Раз, так вже годів через п'ять після того, як се діялось, убіг у хату Митрик і кричить до Оксани: «Мамо, мамо, а в мене є біленький шажок! Ось бач!» І показує гривеник.

— А хто се тобі, сину, дав? — пита Оксана.

— Пан дав,— каже.

— Який же там пан?

— А ось який,— каже вже Петро, що увійшов за ним у хату.— Копитан.

Оксана так і поблідла, і затрусилась.

— Та не лякайтесь, а слухайте, що було,— казав Петро.— Дивлюсь, на станціоннім дворі, що біля мене, стоїть бричка і ходить по двору таке, мов наш капітан. Я підійшов ближче... дивлюсь... він і є. Я подумав, що з нього буде? Покликав Митрика та і йду у хату, буцім до смотрителя, а він мене і зопинив:

— Се твой мальчик? — каже.

— Нєту, ваше благородіє,— кажу я,— се копитанський.— Так прямо і відрізав.

— Как копитанський? — аж скрикнув і підійшов до хлопця.

— Так, ваше благородіє,— кажу,— команда стояла тут, так копитан зманув у нас дівку, Оксану. Так вона утекла від нього і принесла сього хлопчика.

— Так ето єйо син? Да, мошенник, какой бойкий,— та узяв його за чубчик і поскуб легенько, та й каже: — Так она-таки дійшла назад? А мені сказали, што она із сином утопилась.

— Ні, ваше благородіє,— сказав я,— прийшла сюди і живеть тут у великій бідності...

— Виш, как мене обманули,— каже.— О, да плут будеть мальчик. Увесь у меня.

Тут ще подьоргав його то за ухо, то за чубчик, а далі вийняв гривеник, та й дав хлопцеві, і каже: «На, отдай матері, штоб тобі орішков купила». А сам сів у бричку і поїхав.

Так розказував Петро.

Оксана узяла гривеник, звела очі до бога і кинула той гривеник у вікно, аж геть на вулицю, де діти грались; обняла Митрика і гірко-гірко заплакала...

ЩИРА ЛЮБОВ

Елисавете Николаєвне Смирнитской[1]
от щирой любови
посвящает Основьяненко

Що то є любов? Багато про неї і пишуть у книжках, і розказують, та бачиться мені, що усе щось не так. Потурати хлопцям, молодим парубкам, що вони розказують і про яку вони любов кажуть! Оттак, аби б тільки. Поговорив з дівчиною — вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа. А того не зна, що без сього не можна нікого любити. Коли б же то поговорив, так би ще туди-сюди; а то тільки зобачив,

що на ній скиндячки красивенькі, запасочка шовкова і сама уся чепурненька, що приглядіялася із усіх: от вже, каже, і полюбив, і вбивається за нею... А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотири, так тут вже зовсім вмира... На другий день побачив не то красивішу, а тільки іншу, вже вп'ять сю любить, а про учорашню і не згадує! Чи се ж любов?

Інший, та нігде правди діти, таки прямо скажу, і інша, слухаючи, що у вічі його або її похваляють: «Яка гарна дівчина, яка моторна, чепурна!» або: «Який красивий парень, який штепний, бойкий!» — от серденько заграло, і здається вже, що кріпко полюбила того, що хвалить. А се він або вона не кого любить, як себе, і дума, що отсе правду так у вічі і кажуть. Так се вже не любов, а дяка, що мене похваляють, та що весело мені про те слухати. Отже, далебі, що се не любов, а так — іграшка, вітер! Вітром навіяло, вітром і вижене.

Та чи мало в людей через що зоветься «любов»? В них любов і через карії очі, через довгу косу, через рум'яні щоки, через гарну плахту, через вишивані рукава, через танці, через проворство... та я ж кажу, що і через намисто, і через усяку худобу, усе в них «любов»! І там, кажуть, любов, де її і ні капелинки нема.

Послухайте мене; я таки пожив на світі, бачив дечого чимало на своєму віку, а що й чував від стариків; бачив і добро, і худо, розберу потроху, де чорне, де біле; бачив я, живучи стільки на світі, усякі любові і який з них товк бува; так от що то є «щира любов».

Щира любов не приглядається, чи карі, чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього овсі нужди мало. Часто бува, що один одного не дуже і розгляділи, не мовили промеж собою ні словечка, не знають, хто є і відкіля; а вже один одного зна, один одного хоч де, то пізна, один на одного дивиться, один без одного скуча, і, якби могли обоє, кинулися б один до одного, зчепилися рученятами та й не розлучалися б повік.

От як так одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем здружилось, то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зійтися, треба їм одно одному втіхою і порадою бути. Такі не довго будуть дожидати: скоро зійдуться, мов давнішні приятелі, буцімто були колись укупі, розрізнились, а тепер знов зійшлись. Стануть промеж себе розговорювати: думка в них одна, речі знакомі, обоє однаковісінько об усім розмишляють, обоє об усім однаково знають, одного хотять, одне люблять, одного не хочуть, одного цураються.

Так бува меж людьми, усе нарівно, чи вони чоловіки, чи чоловік з дівкою, чи жінки промеж себе. Тут тільки душі себе знають, а до прочого діла нема. Аби б тільки вони вдвох, то їм ні до чого діла нема: їм і скрізь хмари сонце сяє, їм і під дощем сухо, на морозі тепло, у пустині весело. Мовчать, а один одного думку зна; одному горе — другий точнісінько так же стражда; одному весело — другий усе своє лихо забув. Одному треба ниточку, він рад усю худобу віддати; один захоче що достати, другий турбується, нічого не жаліє, усе кида, аби б його удоволити. Одному приходиться слізку пустити, другий усю кров свою рад віддати, щоб оборонити його од того; одного притісняють, зобиджають, другий за нього хоч на муку, хоч на смерть готов. Коли одному з них приходиться постраждати, довіку у біді жити, другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре. «Постраждаю, каже, і не витерплю: вмру? Дарма, кого люблю, защищу від біди, збавлю від горя».

От сама щира любов, хоч меж нами, чоловіками, хоч меж жіночим родом. Нема мого нічого — усе приятелеве. Не для себе живу — для приятеля, як і він для мене.

А як така любов та народиться меж парубком і дівкою і возьмуться вони меж собою, так от благодать господня! Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна; одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити.

Коли ж, полюбившись меж собою, парень з дівкою та бачать, що їм зовсім не можна побратись, а хоч побе-руться, так друге через нього буде страждати, біду терпіти, так він лучче на усяке горе сам піде, сам повік щастя не знатиме, зайде далеко від другого, щоб про нього й не чути було, аби б його другові не було лиха, аби б від нього відвернути біду...

Ви вже, знаю, скажете: «Так, Грицьку, се меж чоловіками так так, а меж парнем і дівкою зовсім не так. Їм аби б тільки укупі жити, то вони не думають ні об якій біді. На усе підуть, аби б їм не розлучатись; хоч повік горе терпіти, аби б укупі».

Так, та не так зна самая щира любов. У неї нема своєї волі, свого хотіння, свого щастя. Вона живеть для другого...

Та от усього лучче я вам розкажу саму істинну правду, що не далеко було, а у нашому Харкові. Правда, не теперечки; не знаю, чи водиться де тепер щира любов, а в

старовину се діялось, та певно діялось; є ще, мабуть, старі люди, що не дадуть мені збрехати.

Хороший город Харков, великий, веселий; що церков божих, що панських хоромів, що казенних домів, як є палати, школи усякі — і для паничів, і для ради панночок, святого владики хороми, пошта, потюремний замок,— батечки, яких то домів у ньому нема! Хороші та великі, та усе муровані, та верхи зеленою краскою розмальовані... Або дзвіниця серед города що каже. Коли хочеш верх її побачити, то перш насунь кріпше шапку, та тогді і задирай вже голову, шукай, не вздриш верх з святим хрестом; та й то гляди, що хоч шапка і не злетить, так сам поточишся через спину: така-то висока дзвіниця наша. А скільки ж у Харкові вулиць, так батечку мій! Довгі та прямі, та є і мощені: хоч у саму у велику грязь нестрашно — не зав'язнеш, хоч які поганенькі волики будуть. Так оттакий-то наш город. Я ж кажу, що якби устав хто-небудь з дідів наших, що годів сімдесят як упокоївся, то і не пізнав би, що воно є таке, не розібрав би, де город самий, а де слободи, що геть за городом були, як ось Митрівка, Гончарівка, Пасасівка і усякі прочі. Він би здивувався, якби побачив, що тії слободи стали у самім городі. При ньому отто тільки і города було, де собор, а проти собору жив пан полковник, де тепер суди та палати. Лавок чи було з десяток дерев'яних, так і добре, а щонайлуччий купець був Моренко. І чого то у лавці у нього не було! Був товар усякий купецький, що і для панів, і їх жінок, було дечого і для простого народу. На усю губу був купець. За лавками зараз башта Деркачівська; а де тепер сапожний ряд, була башта Протопопська; а третя башта там була, де спускаємося тепер, їдучи до Нетечі. От і увесь город, а скрізь — де хуторець, дворів скільки і церква, от як на Подолі, за Харковом, за Лопанню. Там, за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі хороми, там були озера, очеретом поросли, а геть дальш стояли тогді панські будинки, великі та хороші, на красу тогді усім були. То були будинки пана Дуніна... Гай-гай! Що у тім домі жила за праведная душа, пані Дунінова! Старосвітська пані. Як їй не дав бог діточок, так вона кохалася у чужих: та у яких! Самих бідніших сиріточок набере, де прочує, та як мати рідна за ними вбивається. Догляда їх, пестує, коха, до розуму доводе; хлопчиків, повиростають, у службу віддасть — гляди, щеголя охвицером; дівчаток заміж повіддає, та усе за хороших людей. А як вмерла, так їм і вотчини свої поодавала. Оттака була вона, нехай царствує! От її-то хо-

роми красою були на усю Залопань і на увесь город. Недавно ще їх розламали. Там теперечки новий базар.

А геть туди дальше пішли слободи — Панасівка, Гончарівка, а далі, як вистроїли кладбищенську церкву Митрия, так і на кладбищах стали люди селитись, от і Митрівка стала.

— На Гончарівці перший сів,— розказовала мені стара дуже бабуся, я, було, до неї заходжу розпитовати про старовину,— так казала, що перший сів якийсь-то Кузьма Гончар: от від нього, синку,— так мені бабуся розказовала,— і стала Гончарівка. А у нього було три сини жонатих і три невістки, та аж чотири дочки. Та що ж то за дівчата красиві були, так і сказати не можна було! Таки точнісінько як намальовані. А невістки-молодиці, де то вже він їх підібрав! Таки як одна: чорняві, повновиді, як квіточки, рум'яні. Від них-то, синку, і пішла Гончарівка, і дівчата на славу красиві. Не було ні у самому городі, ні по селам нігде, ні меж панами, ні меж попівнами таких хороших та красивих дівчат, як у нас на Гончарівці. Адже ж коли яку дівку захочуть похвалити, то і кажуть: «Яка гарна дівка, неначе з Гончарівки».

— Отже і я, синку, і сама з Гончарівки,— каже, було, бабуся та й стане виправлятись і облизуватись, а вже було їй так, мабуть, годів дев'яносто — і я була колись дівка не послідня і по Гончарівці. Тепер тільки так щось, чи після лихоманки, чи що, а то і за мною бігали охвицери, як ще тут стояв граф Панін з військом, як Бендер від турка добували [2].

Отже ж то у ту пору, як Панін стояв у Харкові, а військо скрізь по селам, то і у самому городі, як нігде не було салдатам стояти, так усе стояли по кватирям охвицери та начальники, і великі, і маленькі, а салдати приходять, було, тільки на муштру.

Прийшла весна. Об Євдокії [3] сопечко злизало сніг по горбикам, стало тепленько, увесь народ з города по празникам руша на Гончарівку. І що то: сидільці позаимають лавки, писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики, свитники, студенти з бурси з своїми спекторами, а часом і учителі, і охвицери, і панки, і настоящі пани, і молоді, і вже підтоптані, усі ж то лавою йдуть... Куди ж то? На Гончарівку.

А чого? Дивитися, як дівчата там у хрещика грають, кривого танця водять. Може б, де ближче подивилися. Адже усюди дівчата грають, усюди весна! Так ні, на Гончарівку, притьмом на Гончарівку. Нігде нема таких дівчат красивих, моторних, жартовливих, непишних, як на Гон-

чарівці. На других не хотять і дивитись, не хотять других і заньмати.

Отже, і город став розселюватися, і якого у ньому народу не завелося, а усе гончарівські дівчата не виходять з слави: та нігде правди діти, і теперечки Гончарівка через своїх дівчат у великій моді.

А скільки там діялось усякої усячини! Не один парнюга з ума сходив від чорних брів якої-небудь Наталки! Не один живчик скручувався від поводу очей Мелашки! Не один батьків син і худобу б свою усю віддав, і у батраки пішов би, аби б його полюбила Тетяна! Так-бо ні, не на таківських напали. Пожалуй, вони усі були веселенькі, жартовливі, приятельні; а тільки що не так думаєш з нею обіходиться, зараз відвернулась, не дивиться, не заньмай її, вона тебе не зна. «Через віпець,— каже,— я твоя, а коли не так, то цур тобі!»

Я зріс у Харкові, був молод, так як мені не знати Гончарівки!

Нуте, будемо своє розказовати.

Хороші зірочки на небі; та вечірня зірочка красивіша над усім. Поки вона сяє, на неї на одну тільки дивишся, а до других діла нема. Хороші квіточки по садкам: не наглядишся, не нарадуєшся, дивлячись на них: а як зацвіте пишна рожа, так усіх позабуваєш, усі проминеш, а тільки на неї і дивився б усе і її одну бажаєш. Так у ті пори було на Гончарівці. Хороші, красиві, моторненькі дівчата у хрещика грають, хороводи водять, та одна меж ними, як червона рожа меж маківками, як вечірня зірочка меж усіма зірками. Чия ж то така?

Жив на Гончарівці хазяїн заможний. Було і товару скільки там штук, було й поле, був і ліс. Чоловік той сам усім орудовав, держав батраків, і як до усього сам доглядався і порядки давав, так тільки і знав, що год з году усе багатів. Хати були з двома верхами: усередині хата з кімнатою, через сіни противна хата. А на дворі у нього чого то там не було? І загороди для скотини, і хліви, і інбарі, і комори, і виходи... а що у них було? Не збрехавши, можна сказати, що у іншого пана і у половину не було стільки добра, скільки було у сього чоловіка. Ввійдіте ж у його хату, так там-то хороше та прехороше було! На покуті по усім стінам усе святії образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців, великі і средственні. Усі образи позаквітчовані були усякими квітками: коли улітечку, то справжніми, а на зиму, то робленими з шпалерів; а перед образами висіли на шовковин-

ках голуби, зроблені теж з шпалерів, та що то за прескусно були зроблені! Таки настояще, як живі. Хто ж то їх зробив? Вже ж пак не хто як Галочка, дочка хазяйська. Що то за дівка була! Чого то вона не вміла: чи шити усяке діло, чи що вишивати, чи яке-небудь діло зробити, усе знала, усе знала, і вже як що зробить, так неначе золотими руками воно зроблено.

Олексій Таранець, на лихо собі, поховав свою жінку ще змолоду, і як в нього зосталася одним одна дочечка-сиріточка, Галочка, так він, жалкуючи свого дитяти, нізащо не схотів узяти другу жінку: бо яка б вона добра не була, а усе буде не рідна мати, а мачуха, не буде від неї сироті добра, та ще із-за своїх дітей, хоч як хоч, а сироту не хотячи зобидить. Як же Галочка була тогді по дев'ятому годочку і видно вже було, що дитина буде добрая, то він і придумав її віддати у наученіє до черниць, у Хорошевський монастир. Там-то вона і була до взросту, і навчилась там усьому доброму. То таки, що знала усе робити по дівоцтву, та вивчилася хороше богу молитись, з страхом у церкві стояти, подавати на бідність, батька шановати, стариків почитовати, і зо усяким звичайною бути, і кому який одвіт дати. Якби її воля, привчилася б і письма: так тогді-бо незвичайно було, щоб дівка та вміла читати, тогді і сама найлучча і багатіша панночка не вчилась і не вміла читати, бо їм сього не треба було. То і Олексій, віддавши Галочку до черниць, просив їх, щоб письма не показовали, а замість того щоб навчили, що треба дівці знати. Каже, було: «Не дівоче діло грамоту знати. Є їм друга робота. Аби богобоязлива була, а то і я їй прочитаю з писанія». Бо Олексій знав письма.

Так тільки через те Галочка і не вчилася читати. Одначе-таки, хоч крадькома, то у молодих послушниць питавшись, то сама прислухаючись, перейняла дещо і зуміла деяке слово легенько по складам зложити і по верхам скаже. Кріпко розумна була: що не вздрить, усе переньме і кожного, хто у неї спитається, навчить і розкаже. На річах була собі смирненька, не дуже, було, вихопиться з словом; коли ж що скаже, то усе до діла, усе розумно та з порядком.

Олексій, батько її, так той кріпко письменний був: за дяка, хоч де, так справиться. Четь мінею [4] мав свою і усе, було, чита її та й любив, закликавши дяка, говорити з ним з писанія; та як більш читав, ніж пан дяк, то й більше знав, чим він. Через се часто як зійдуться та, говоривши багато, частісінько і заспорять, і довго собі спорять: той туди гне, а сей сюди. Отже, Галочка, було, прислухаю-

чись, до чого діло йде, і розводить їх, і скаже так по самій правді, не тягнувши руки за батьком. Хоч той, було, часто і розсердиться, що не по його дочка говорить, а після роздума та й скаже: «Правда твоя, Галочко. Що-то, якби хлопцем була, я б тебе дяком настановив».

— Не мудрость требується у дяківстві,— каже, було, кахикаючи, пан дяк,— но паче потребна сладкогласная гортань і кріпкоє знаніє устава.

— Та вже б справились за вас,— каже, було, Олексій та й попотчує дяка, то той і присмирніша.

Не нарадується, було, дух у Олексія, як узяв свою Галочку з монастиря, дивлячись на її розум, що усякому ділу навчилась і добре господарьовала у пього у дому. Частісінько дяковав собі, що не оженився удруге: «Не було б такого порядку у господарстві, а може б, мачуха яка б ще придалась, загризла б бідну Галочку, мою Галочку, втіху мою, радість мою і щастя».

Душі не чув Олексій, так любив свою донечку, і об усім для неї вбивався. Хоч вона нічого і не бажала для себе, так батько усе їй поставляв. Кожнісінький раз, що продасть хуру, що уторгує чим, зараз їй і накупить гостинців, чого тільки здумати можна, що тільки є на світі луччого. Що то були у неї за плахти, запаски і усяка одежа! Багато було такого, що з самого Шльонська [5] привезено. Намиста з червонцями, хрестів усяких, дукатів, єднусів золотих, бурштинів разками... та чого у неї не було! Сорочечки, хоч і сама тонесенько пряла, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна; а на голові, замість стрічок або лент, що у бога день золота сітка пов'язана. Так їй батько приказовав, щоб щодня вбиралася.

— Я для тебе,— каже,— нічого не жалую, не жалуй же і ти нічого. Спасибі богу, що придбали, не переносиш того за свій вік. Одно зносиш — десять поставлю. Нехай моя дитина перед усіма видна буде.

Чи три, чи чотири скрині превеличенних, усе на колесах, повнісінькі були усякого добра, опріч подушок та постелі, що лежало у коморі, дожидаючи свого часу. А час усе не приходив.

Що то перебувало і старостів по закону, і так людей з річами, щоб-то висватати Галочку. Щодня, було, плавом пливуть. Гончарівські парубки, бачачи раз і десять разів, що не тее, перестали і думати об Галочці. Та пробували городянєькі, і хуторянські, і з яких-то сіл не було. З усіх місць, та аж із Водолаги, аж туди чутка про Галочку прийшла, відусіль засилали старостів. А які люди були

хороші! Вже не будемо казати про свитників, ні про шевців, тим, було, Галочка тільки всміхнеться та губонькою підморгне, то тільки почухають у потилиці та й підуть не оглядаючись. Така честь була і хліборобам, хоч би і один син у батька був, не дуже вона на се дивилася. Сікалися і міщани, і купці; залицялися і поповичі, так і попадею не хотіла бути. Та що то, наїжджали і такі, що, опріч усього і усякого добра, мали свої виннички і горілку добре збували; так і тим Галочка, було, подякує за їх працю та й скаже любезненько: «Що ж мені, люди чесні, робити, коли ваші женихи мені не по натурі».

Батько тільки, було, і зна, що зостріча та проводжа людей, і від нього був усім один одвіт: «Як дочка захоче. Я не приневолюю її ні за кого, положився на неї». Бо і справді так було: він їй сказав ще попереду: «За кого, доню, пожалаєш, той мій зять буде, хоч за самого бідніщого, аби тобі люб'язний. Хвалити бога, худоби і усякого добра буде у тебе стільки, що і на десять віків буде, аби жилось. Вибирай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сторону віддати, чи у приймі кого узяти,— мені усе однаковісінько, я усюди за тобою піду».

Оттим-то Галочка і не йшла ні за кого, що ще не трапився їй ніхто з парубків, щоб по серцю був, дожидала свого. А дожидаючи, не дуже журилася, бо знала, що сяк-так, а буде такий, що вона його пособере. А тим часом гуляла з подружками, як птичка у аері: була веселенька, як день у маї місяці, жартовлива, як вітерець у садку меж квіточками, приязнива до усякого, як красна весна, звичайна против усякого, як панянка, а роботяща, як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра. Через увесь тиждень, по будням, ніхто її не побачить нігде і ні з ким, хоч з дівчатами чи з молодицями: усе за роботою та по господарству, цілий день рук не поклада. Не видно було її ні на вулиці, як звичайно дівчатам збиратися та пісеньок співати, і на вечорниці ніколи не ходила; а от вже на ігрищах, на Купала, весною у хороводі, у ворона, у хрещика,— тут вона рада була грати з подругами. «Бо,— каже,— се удень і при усіх людях. Усі бачать, що я роблю, як граю, і ніхто на мене нічого не вигадає».

От затим же то і сходився увесь харківський мир з півдня на Гончарівку, бо тут вже, певно, усяк надіявся її побачити; опріч же того, нігде було її уздріти. І що то збереться народу на Гончарівській вулиці! Молоді паничі окроме собі кучею так і ходять, усе щоб так стати, що як

буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла мимо їх: хоч би їм подивитися на Галочку— і то з них! Купці позабували свої лавки і замість того, щоб розщитовати, які, на чім і скільки баришів узяти, знай дивляться на Галочку і розщитують, як би так, щоб і вона любенько та веселенько глянула. А там приказні, що охочі самі грошики лупити, а тутечки вони б що-небудь дали, що хоч би постояти біля Галочки. А вже про шевчиків, про кравчиків і про усяке парубоцтво вже і казати нічого: стоять поодаль та тільки облизуються. Та не то що: і ритористи, і хвильозохви[6] гурбою пришвандяють з своїми спекторами, що ходять вже у довгополих халатах і вже з заплетеною косою, що стоїть та тільки плямка, поглядаючи на таку дівку, як є Галочка... О, що б то робив! І хочеться-то йому і зачепити її, та й не сміє і соромитися, та й навчить другого край себе і скаже: «Доміне Кутієвський! Як буде Галочка бігти мимо мене, то ви пхніть мене на неї, буцім я нехотя її заняв». Так що ж бо: доміне Кутієвський пхне, доміне Пузановський поточиться, зачепить Галочку, а та швиденько одскочить, як муха відлетить, то доміне — плюхентус у грязентус і закаля свою пикентус (себто по-латинському, як вони, морочачи людей, говорять). Не поженихався нітрохи, а сміху з себе наробив. А щоб вас з школярами! Вони нічого до пуття не доведуть.

Та коли правду сказати, так скільки там не було усякого народу, так ніхто ж не поживився нічим від Галочки: хоч би хто з купців, з міщан, з усяких паничів та хоч би і з самих охвицерів, що й самі по собі бойкі: ти йому слово, а він тобі десять відріже. Ще тільки що вийде Галочка з свого двора, озирнула очицями усіх, що зібралися тут, вже вона й зна, як мимо їх пробігти, щоб і подивитися на неї кому не досталося. Тільки добіга до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніш усіх дивляться, тут вона очиці опустить у землю. А що за оченята були, як є самий спілий терен-ягодка, та так скрізь і бігають, аж сяють; і не пив би, і не їв би нічого — усе б у них дивився, бо, дивлячись у них, так гарно, так весело, що не тільки розказати не можна, та і не тямиш сам себе з якої-то радості. Так вона-бо зараз і напустить свої чорнії довгії вії, і скрізь них очиці, мов зірочки скрізь серпанок, так і блистять. І то рум'яна, а то ще почервоніє, як звичайно чесній дівчині, шануючи того, перед ким стоїть або з ким говорить: так така гарна, така красива, що й розказати не можна. Коли бачив хто, як часом бува зимою зоря погорить та червоніє, що аж на снігу віддає, оттака

стане і Галочка; і тільки добіга до такого, що вже зна, що хоч словом її зачепить, якраз тут і відвернулася, чого-небудь подругу спитати буцімто. А тут теж біда. Хоч не побачиш її красивенького лиця, так побачиш білесеньку шию, що від бархаток, що єднуси почеплені, іще красивіше віддає: так би і кинувся цілувати таку чепурну шийку!

Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок — вже й догадалася, з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть. Коли чесний, поважний чоловік її пита об ділі, вона зараз уклониться і скаже, що треба, та тихенько, та приятненько, мов чижичок проспіва, та звичайненько, та так розумно, що інший і письменний так не скомпонує. Нехай же з дурною думкою хто її спита хоч об чім-небудь, так тут вона гляне на нього, мов та королівна, та, не кажучи нічого, тільки губоньку піднявши, ніби усміхнеться; то той, що питав, і остався як опечений, почервоніє, стида ради як рак і, позичаючи у Сірка очей, стане ховатися за людей, щоб вже його і не бачили.

Така-то була Галочка Таранцівна, на славу не тільки Гончарівці, та й усьому Харкову краса. Чутка об ній далеко йшла; а що пісень на неї поскладали, так усюди вони пройшли: усе то про Галочку Таранцівну, яка то вона хороша, яка розумна і звичайна. Спитайте на Гончарівці, там ще тямлять, як розказували про неї діди і батьки наші і яка їй випала планета.

І вже їй було так що годів з двадцять та, може, з сотню пораздавала гарбузів женихам, що з усіх місць до неї з'їжджалися, а і досі не вибрала собі ні одного парня. Та прийшов же і її час...

Галоччин батько, Олексій, як дівчата і його дочка грають на вулиці і уся Гончарівка збереться дивитися на них і на тих, що аж з города поприходили дивитись, то і він, було, вийде, сяде на колоді з ким з приятелів та й розговорюють, об чім там прийдеться.

Раз сидів він собі там на колоді і де об чім задумався, аж зирк: охвицер іде та прямо до нього, повернувся та й сів рядом з Олексієм, близенько від нього. Олексій, як треба, зараз скочив, поклонився охвицеру звичайно та й хотів дальше відійти, бо не приходилося мужикові рівнятися з його благородієм.

А охвицер його за руку сіп та й каже просто, по-нашому: «Куди ти, чоловіче добрий, устаєш? Сиди!»

— Та ні,— поклонившися вп'ять, сказав Олексій.— Вже нам не подоба проти вас рівнятися, ми й постоїмо.

— Оттак же! Так се я тебе зогнав? Не хочу сього, не хочу. Сідай же, зділай милость, а то я устану і піду собі. Чого тут царамонитись? Хіба не усе равно? І ти чоловік, і я чоловік. Усе ми боже созданіє.

— Як се можна? Ви таки — ваше благородіє, а я...

— Усе однаковісінько. Я охвицер перед солдатами та на муштрі, а ти мені рівний і стар против мене. Сідай же, сідай.— Та сеє кажучи і усе притягаючи Олексія до себе, силкуючися, таки посадив його при всіх на тій же колоді, і вже близенько край себе, і почав з Олексієм люб'язно розговорювати.

Спершу Олексій зопинався, несмілко було йому з таким лицем просто розговорювати, а далі —далі, бачачи, що охвицер душа препроста, і хоч молод чоловік, та розумні слова говорить, осмілився і став, мов з своїм, рівним, про усе говорити. Охвицер його розпитує, а Олексій розказує: де живеть, чим промишляє, і про усячину там говорили аж геть-геть.

Олексій так уподобав охвицера, так уподобав, що тільки б і слухав його розумнії речі; а як охвицер устав, щоб іти додому, бо народ почав розходитись, то Олексій аж не стерпів та сказав: «Будьте ласкаві, ваше благородіє, приходьте сюди і у ту неділю. Я щось вас дуже полюбив і усе б вас слухав. Пожалуйте, приходьте...»

— Прийду, добрий чоловіче, непремінно прийду. Бач, увесь город сходиться дивитися на вашу Галочку; так і я туди ж йду, хоч ще і не розглядів вашої Галочки як треба.

Олексій усміхнувся і не каже, що то є Галочка. А охвицер, одходячи, ще сказав: «Будь же, чоловіче, на сім же місці і на сій колоді сиди, щоб я тебе зараз знайшов. Мені з тобою весело було. Прощай же!»

— Ідіть здорові, ваше благородіє,— поклонившися, Олексій сказав і, довго ще дивлячись за охвицером, усе думав: «Що то за розумна дитина! Молод чоловік, та який приятний! Я б з ним повік жив». І з тим пішов додому.

Незабаром прийшла і Галочка, та чи роздяглася, чи ні, чи поприбирала своє усе, чи ні, а вже і питається:

— Що то за пан з вами, панотче, сидів?

— То такий пан, доню, що благодать господня! Я і не бачив нікого простішого, як він. Не гордий, таки сам своїми руками узяв та й посадив мене край себе. Та що за преумнії розговори говорив. Повік того не забуду. Обіцявся і у ту неділю вийти до мене: каже, що йому зо мною буцімто весело було.

Здається так, що Галочка, почувши, що сей охвицер у

ту неділю вийде, неначе трошечки почервоніла, так — на одну годиночку, а далі і каже:

— Мабуть, що десь що розумне говорив, бо на нас і не дивився, і хоч я двічі проводила дівчат у кривого танця край самих вас, та він і не зирнув ні разу.

— Йому не до вас було: він мені у ту пору розказував, що, каже, не сонечко ходить, а земля кругом його обіходить.

— Бач що! — сказала Галочка, дивуючись.

— Е, чи тільки він премудрості і розказував? Коли б ти послухала його!

Галочка — хто її зна, чи вона утомилася, граючи з дівчатами, чи що, а щось не така веселенька була увесь вечір, як завсегда. Усе більш мовчала. А як лягла собі спати, то здихнула і подумала собі: «Чому се пани красивіші від простого народу?..»

Як се було коло теплого Олексія [7], так уранці дуже гарно надворі було: сонечко сяло, зогрівало увесь мир, берези починали розпукуватися, травонька зеленіла, і вже і проліски у садку Олексієвому процвітали, так було хороше, та хороше, що аж дух радовався. Галочка устала веселенька, рум'яная, красивіша і вона здавалася; упоравши, що треба було, сідаючи за роботу, перелічила, скільки день зосталося до тії неділі... Мабуть, затим, чи вспіє докончити свою роботу... Одначе, лічивши, як сказала: «суботонька, а там і неді...», та вп'ять щось-то зарум'янилась трошки та ніби усміхнулася, махнула ручечкою і сіла швидше за роботу.

— Таточку-голубчику,— сказала Галочка, як увійшов батько, управивши батраків,— се мені навдивовижу! Як таки можна, щоб сонечко стояло, а щоб земля ходила? Се, мабуть, панські вигадки!

— Ні, доню, зовсім не вигадки, воно так і є. От як мені учора охвицер розказував...

Тут Галочці щось веселенько стало на серденьку... Мабуть, вона зрадовалася, що почує, що і як у божому світі робиться. Може...

Батько їй багато розказував, що чув від охвицера, і закінчив, що розумнішого чоловіка ще і не бачив. А Галочка йому у відвіт тільки і промовила: «Еге!» — а то усе слухала пильно, і усяке слово запримітила, і жалковала, що нікому їй розказати того усього, що охвицер казав батькові.

У середу Галочка здихнула та й подумала: «Як то ся неділя довго йде! Скільки вже днів, а ще й досі середа! До неділі ще...»

І вп'ять вона закраснілася...

У суботу увійшов Олексій у хату швиденько та й каже: «Знаєш, Галю, що я надумав? Охвицер зовсім не пишний і овсі не гордий. Закличу його до нас полудновати завтра». Галочка так і сторопіла. Дума і не зна, що сказати.

Батько вп'ять її спитав: «Чи добре так, чи як думаєш?»

— Та воно б то, пожалуй, добре,— ледве промовила Галочка,— так глядіть тільки те, чи піде ж він до нас, до простих мужиків?

— О, я знаю, що піде,— сказав Олексій.— Коли посадив мене край себе і казав, що ми перед богом усі рівні, так такий вже не одцурається від хліба-солі. Та і що ж? Зберімося, налагодьмося, а не прийде — як хоче.

— А що ж ми йому налагодимо? У нас панського нічого нема, та й не знаємо, що для панів треба.

— Дурна ти, душко! Не усе однакому хліб-сіль бог дав, що пану, що усякому чоловікові? Чого тут? Що є, то й подамо. Ми не пани, і він зна, що в нас панського нічого нема. Та й об тім не турбуйся. Я постачу усе. Ти йди собі на вулицю грати, а я покличу Домаху: та була у пана наньмичкою, та зна, де, що, як зварити. А ти не турбуйся ні об чім.

Як же таки Галочці, будучи хазяйці, та не турбуватись! Роботу свою заховала, кажучи: «Вже тепер ні к чому починати квітки вишивати, вже суботонька. Я лучче нароблю квітків з шпалер та заквітчаю святії образи; он і голуби вже старенькі, треба новеньких зробити, та і піч, бач, як поколупалась!»

От і покликала зараз наньмичку і звеліла усю ту глину на печі, що поколупалася, стерти та новою позамазувати скрізь. Бо піч була з зелених водолазьких кахлів та на спаях червоною глиною позамазовано, так так хороше було, що не то що!..

Наньмичка піч пора, батрак долівку землею рівня, де повибивалося, а Галочка в'яже квіточки, та які вміла, які знала, самих гарних наробила і голубів новеньких попривішовала. А сама усе турбується думкою: «Коли б же гарної рибки придбали! Хто то в них буде куповати! Що то якби мені воля: я сама пішла б на місто та й купила б якої сама знала, щоб не стидно було».

От у неділю чи пообідала мерщій, чи ні, зараз Галочка підмела велику хату, повісила на кілочок чистий рушник, довгий та предовгий та мудро усякими квітами вишитий, накурила ладаном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося, поки... У кімнаті стала вбиратися. І що то вирядилася — хороше та прехороше! Доброго нічого не брала, так

лучче від простенького; та як же то на ній усе чепурненько, любенько, штепненько — як на картинці. Чи пора, чи не пора збиратись, вже вона і вибігла... Біжить вулицею і землі не доторкається, а на душі так їй чогось-то весело, так весело... Добігла — і дівчат нема нікогісінько... Зирк — і на колоді не сидить... батько ще не вийшов. А вже з десяток халавурів вже і швандяють по вулиці — дожидають збору дівчат.

Що тут Галочці робити? Де їй дітися? «А що за преліниві дівчата,— дума собі, надувши губенята з серця та мотаючи рушником, що узяла підперезатись.— Чи вони сплять, чи що? Але і досі не виходять, а там, гляди, і вечір, а там і піст скінчається. Коли ж ми пограємось? Побіжу їх збирати мерщій».

Кинулась у першу хату: там ще обідають. Сердиться наша Галочка, виговорює, поспіша викликати подруг, бо вже, каже, нерано, вже над заходи сонечко, скоро вечір. Кидається по хатам по другим: там ще і не думали збиратися — тільки вбираються. Отаманує наша Галочка над дівчатами, виганяє на панщину, а дівчата регочуться: «Що се,— кажуть,— сталося з Галочкою? То ми, було, зберемося усі та дожидаємо-дожидаємо, поки-то вона вийде, а тепер поперед усіх поспіша. Ще тільки півдня, а вона вже каже: вечір хутко. О, бодай тебе!»

Сяк-так стягнулися. Попереду, було, усе починають вороном, а тогді вже з піснями підуть; так тепер Галочка каже: «Ні, давайте у кострубонька». Ми розберемо її думку: у кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати, а далі, як вмре кострубонько, так треба у долошки плескати. От луна від пісень та від лясків піде, от швидше і вийде... батенько: «Мені до других діла нема»,— так думала Галочка.

От і почали у кострубонька. Пішла луна скрізь. Посипавсь народ з усіх місць. Бачить Галочка, граючи у жони, що вже і батько її вийшов і сів на колоді, як зирк!.. аж розсердилася: «Чого той Тиміш та сів біля мого панотця? Чи він же вміє з ним говорити?» Аж ось... Галочка понурила очиці у землю та вийшла з кругу, щоб, знаєте, підтягнути рушничок — чи ослаб, чи що; а сама збоку усе дивиться, куди охвицер іде... а він усе йде, та до колоди... от і Олексій, і Тиміш устали, кланяються... Отже, Тиміш і відійшов, спасибі йому!

Отже, і посідали охвицер з Олексієм; от Галочці і веселіш стало, що батькові не буде смутно, є з ким розмовляти, є від кого розумних речей послухати. От як повеселішала, зараз і закомандовала: «Ануте у хрещика!»

— Та тривай-бо, Галочко,— закричали їй дівчата,— ще у жони не зограли, а вона вже у хрещика.

Отаман Галочка не слуха їх: розірвала круг, попарувала усіх, настановила гробів, полетіли дівчата, мов пташечки... Еге! То Галочку і тут знати: не біжить, а, мов рибонька, прудко пливе і рученятами не мота, а тільки вихиляється, мов той молоденький ясенок, що легенький вітерець колише його. Піймай же її! Куди! Хіба муха тільки за нею злетить! «Та куди ти, Галочко, усе біжиш? — кричали на неї і ті дівчата, що гробами були.— Усе до колоди біжить, хіба не бачиш, яка там калюжа! Добре тобі, що ти така легенька, що і перестрибнеш через калюжу, а ми не вдержимося, так так у неї і шубовтнемося. Бач як позабрьохувались!»

— Та то я, дівчата, затим туди біжу, бо тут з гори, так легше...

Так відбріхувалася хитра Галочка, бо овсі туди не з гори було, а трошки горбовато, і попереду калюжа. Та їй нужди мало: вона через ту калюжу, як думка, так і перелетить; а їй аби ближче підбігти до колоди; на колоді сидить... батенько її... а з батеньком... охвицер... та що за хороший! Молоденький, чорнявенький, очиці, як жар, на виду рум'яненький та білий: вже видно, що панського роду... Та як чепурно прибрався!.. І як приятельно з моїм панотцем розговорює!.. От вже хороший та красивий! Тепер я його лучче розгляділа. Так думала Галочка, добігаючи усяк раз до колоди, і що не робила, як не виспівовала, не зирнув охвицер ні разу ні на неї, ні на дівчат.

Не до пісень-бо і не до ігрищів йому було. Він на сю пустоту не дуже заглядався. Йому і дівчата байдуже. Він собі був такий чоловік, що коли узявся за яке діло, так вже не доїсть, не доп'є і ні об чому не дума більш, поки не скінча свого діла. Тепер він, побачившися з своїм приятелем, з Олексієм, став йому розказовати про усе, що діялося у нашому царстві: як татари, було, заполонили усіх нас, як командовали над нашими старшими і як здирали з народу останнє, хто що мав; як наші відбилися від татарви, і далі — який цар після якого воцарявся і як цар Петр по усім усюдам дав порядки; усе, усе розказовав з великою охотою і не дивлячись ні на що, що край його діється; бо бачив, що його слуха чоловік розумний, усе поніма і хоче ще більш слухати, щоб усе знати. Олексій так би і не одійшов від нього і, бачачи, що вже не з так рано, став пильно прохати охвицера, щоб пожаловав до нього хліб-солі одкушати.

— Піду, мій любезний,— сказав охвицер, устаючи,— з

великою радістю піду, бо бачу, що й ти мене полюбив, як і я тебе. Тільки з уговором піду: щоб ні ти, ні жінка твоя, ні сім'я твоя, щоб не величали мене благородієм та щоб не втрачувались для мене нічим. Що ви кушаєте, те і я буду. Усе божий дар.

— Та чим багаті, тим і раді вас, такого доброго і милого пана, угостити. Не положіть тільки гніву за нашу простоту. А як же нам і величати вас, коли ви є ваше благородіе?

— Нащо се благородіе? Кажу тобі — не треба... Ти не салдат, і я не на муштрі; зовіть мене просто: Семен Іванович.— Так розговорюючи, і дійшли до двора, і Олексій увів свого гостя у велику хату. А Галочка бігала-бігала у хрещика, зирк до колоди — нема панотця, нема і охвицера! «Мабуть, вже пішли до нас»,— подумала собі та й притихла, і ноги в неї болять, вже і утомилася, вже і нездужає.— Піду,— каже,— додому».

— Куди ти підеш? — гукнули на неї дівчата.— Ще тільки розіграліся, а ти вже і втікати. Даваймо у кривого танця! Веди, Галю! Без тебе ніхто не виведе.

— Як собі хочете, дівчаточка-голубчики, а справді кажу, що треба додому. Так мені щось... чи з очей, чи що...— і пішла Галочка додому, та перше тихою ступою, а як відійшла дальш від дівчат, так як стріла, і не забарилася добігти.

Увішедши у противну хату, мала причепуритися після бігання, так-бо і руки, і ноги трясуться, і не зна, за що і узятись... Сяк-так, нічого робити, хочеться прийти у кімнату та послухати, як охвицер буде з батьком розговорювати і що розказоватиме, а тут щось соромиться, і не сміє, і боїться; та схопивши що попало, буцім треба сховати, та й понесла...

Увішедши у велику хату, низенько, звичайненько поклонилась гостеві і тільки що хотіла пройти у кімнату, а батько її і зопинив, питаючи: «Чи вже ти, Галочко, і вернулася? А чому се так рано?»

Галочка, ще кланяючись, накинула очком, що охвицер щось розказував, а як вона ввійшла, так він, уздрівши її, так і замовк, і рука, догори піднятая, так йому і зосталася, а сам так же пильно дивиться на неї, що неначе з'їсти її хоче. Галочка, звичайно, як дівка, се усе підгляділа та ще й пуще засоромилася... Перебігла б мерщій у кімнату і заховалась би, так панотець пита її об чімсь, а об чім — вона і не розслухала. Та вже він удруге спитав, а вона, стоячи перед ним, переминається та червоніє, як є калина, а далі вже намірилася та й сказала:

— Та не знаю... дощ розігнав... там дівчата... тее-то... поїхали...

— Добре, коли при такому сонечку та вас дощ розігнав. Їдь же і ти, куди хоч,— так сказав Олексій, усміхаючись, бачачи, що Галочка і речі не знайде, що сказати. Не вспів батько сього сказати, а Галочка вже, як тая муха, улетіла у кімнату.

— Се моя дочка, Семене Івановичу,— став казати Олексій.— Не положіть на неї гніву, що вона так обрябіла при вас і не зуміла одвіту дати.— Галочка притулила своє ушко та й не дише, щоб дослухаться, що охвицер про неї скаже.

А Семен Іванович, дивуючись, і питається:

— Так Галочка твоя дочка?

— Моя, Семене Івановичу.

— Ну, тепер бачу, що тебе господь благословив дитятею. Я чув про неї багато чого хорошого, її кріпко усюди похваляють. Бачив разів зо два на ігрищах, красива показалася мені, а тепер, як побачив ближче, так вона — міри нема, яка красива. А що найбільш у неї — очі. По очам, Олексію, можна знати, яка у чоловіка душа. Істинно, ти щасливий батько, маючи таку дочку добру, розумну та ще і красиву. Я зроду не бачив такої красивої.

Яково-то було Галочці, сеє усе слухаючи?

— Се, Семене Івановичу, що ви мене, по ласці своїй, полюбили,— сказав Олексій,— так вже і дочку вихваляєте.

— Ні, Олексію, істинно так. І вп'ять-таки скажу, що ти щасливий батько.— Тут Олексій став кликати дочку... так куди ж! як їй було вийти? Не сто раз вона чула, як їй і у вічі казали, що вона дуже красива, так то їй і дарма було. А тепер де б вона ділася, чуючи, що охвицер її похваля; а тут батько кличе: треба його послухати, вийти; а як вийти, як глянути на охвицера, коли він по очам усю душу зна?.. Скрізь землю пішла б!

Як не виходить Галочка, а Олексій не любив, що його не слухали, пішов сам за нею і став її уговорювати, щоб не соромилась та вийшла, бо треба полудновати лагодити.

— Добре ж, таточку, вийду, вийду. Тільки нехай охвицер нічого мене не пита, поки я не роздивлюся.

Олексій увійшов до охвицера, моргнув йому, усміхнулися обидва і стали своє розговорювати. Збиралася-збиралася Галочка і, як увійшла, забувшись, вп'ять поклонилась, і Семен Іванович вже і не заньмав її, а тільки як куди йде через хату або прибира що, то очей з неї не спустить, і що розказовав Олексієві, забуде, замовчить, а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого.

Агу, огляділась трошки і Галочка, мотаючись тут перед ними; їй вже не так млосно. Прибира-прибира та, прислухаючись до охвицерових річей, і стане, і дослуха усе. Вже і так, як він не бачить її, вона розгляда його; як же на ту пору гляне він на неї, так де б вона ділася... Се й не раз так лучалося, а усе їй на нього хочеться дивитись, а йому на неї. Серце серцю стало вже вість подавати.

Подали страву, стали вже полудновати. Галочка порається, і присяде, і слуха, що вони з писанія розговорюють. Якось-то Семен Іванович осмілився та об чім-то і спитав Галочку...

Господи, трохи ложки не впустила! І не стямилася, де вона сидить; а далі, нічого робити, одвіт дала. Так удруге, утретє... вже Галочка огляділася, вже сміливо говорить і, бачачи, що охвицер чесна і добра душа і що у нього на думці нічого нема поганого, стала смілива: після полудня, упоравшись зо всім, сіла біля свого панотця і стала слухати, об чім охвицер розказує. А він про усе розказує, чого Олексій і не знав: як у світі поводиться, де які землі є і що для чого на світі є, об усім говорив і усе знав, бо кріпко розумний був. Олексій знай його розпитує то про се, то про те. Вже і Галочка осмілилась, і сама де об чім розпитує, і вже перестала його величати «ваше благородіє», а вже зоветь, як він звелів: Семен Іванович.

Оттак розговорюючи, просиділи і довгенько. Ще б не пустили свого Семена Івановича, так одне те, що нерано, а друге, що дуже далеко йому йти — аж у город: через садки, степком і через гребельки. Тогді так було: де город, а де Гончарівка — кріпко далеко. Олексій, попрощавшись з Семеном Івановичем, проводив його аж геть; а Галочка як сіла кінці стола, як підперла свою головку білою ручечкою, як задумалася...

— Чи чуєш, Галочко? — крикнув панотець.

— Ох! — та скочила з лавки, та й не зна, що й казати.

— Що се з тобою сталося, доню? Увійшов я у хату — не чуєш, тричі кликнув — насилу розчумалася. Чи задрімала, чи що?

— Так-таки... що... трошки...

— Утомилась, сердешна! Одно те, що набігалася, а тут поралася. Іди ж лягай спати. Бог з тобою! — перехрестив її і пішов.

Сиділа ж наша Галочка, сиділа, думала ж вона та думала. А що думала — хто її зна. Тільки і промовила: «А що ж з сього буде?», та й сплакнула, перехрестилася і лягла вже, так до півночі доходило.

Смутна сіла за роботу наша Галочка, смутна і обідала, чи то пак не обідала, а тільки за столом так. Олексій дивувався і питав її, чом вона нічого не їсть і чому така смутна?

— Так, таточку, щось чи голова...— ні, мені усе нудно та тошно,— сказала Галочка та й здихнула важко.

— Чи не набігала ти, нехай бог милує, лихоманки?

«Набігала лихоманку, що і повік не забуду»,— подумала Галочка, а Олексій, помовчавши, і сказав:

— Обіцяйся у неділеньку у Куряж[8] сходити.

— Атож, таточку; коли б швидше неділенька прийшла.

От того-то наша Галочка така й смутна була, що неділенька далеко: аж через шість день. У неділеньку охвицер обіцявся прийти до них... Коли ж то се буде?.. Коли дождешся тієї неділеньки, а тут так, що через силу ходжу... Так собі думала Галочка, перемиваючи ложки після обід, як ось — рип у двері, і хто ж то? Семен Іванович!.. Галочка усе з рук так і повпускала...

— Сердься не сердься на мене, Олексію Петровичу,— сказав Семен Іванович, увішедши у хату і поклонившися попереду старому, а там і Галочці,— а я до тебе прийшов і сьогодні. Як хоч: мені без тебе скушно. Я люблю з тобою беседовати. Як упорався з службою своєю, зараз і потяг до тебе. Скажи мені по істинній правді: чи не мішаю тобі у чім. Може, ти своє робив? Я у друге урем'я прийду.

— Та що се ви говорите, Семене Івановичу,—сказав Олексій.— Я б вам не то що, я б усе перед вашим здоров'ям так би і стояв і усе б слухав, що ви нам доброго розказуєте. Знаєте що: коли так, як вам є урем'я, то коли тільки захочете, так прямо і йдіть до нас. І двері, і душа моя для вас відчинені поусякчас. Ви мені ні у чім не помішаєте. Я зранку порядок дам батракам, та і пан на увесь день. І вже мені худоба того не дасть, що ви мені розкажете або, прочитавши, розтолкуєте по ласці вашій. Приходьте ж хоч поусякдень. Чи так, Галю?

— Єй же, так,— сказала Галочка, слухаючи такі батькові речі, що їй здавались так, неначе хто на гуслі їй грає.

— Так, паночтеньку! І мені веселіш буде на душі, коли вам весело буде з Семеном Івановичем.

— Так, може, тобі, Галочко, скушно буде, що ти сама собі сидітимеш? — спитав Семен Іванович, пильно приглядаючись їй у оченята.

— І то вже,— сказала Галочка, опускаючи очі-зірки свої у землю.— Буцім я сама собі сидітиму. Адже батенько мене не віджене, коли і я тут буду з своїм ділом. Тут-таки робитиму своє, а тут слухатиму, об чому будете розгово-

рювати або що читатимете. Я хоч і читають, а дещо второпаю.

Так і положилися, щоб Семен Іванович, коли тільки захоче, щоб і приходив.

Та й зачастив же! Що в бога день, покінча своє діло, справить що треба та, не оглядаючись,— на Гончарівку, бачите, до Олексія... більш нічого, йому буцімто тільки його і треба. Тут вони сидять, розговорюють, читають. Олексій розпитує, як що трудне та непонятне для нього у четьї мінеї; Семен Іванович товкує, та так чисто, що неначе в рот кладе; а Галочка так і слуха: забуде і роботу, устромить голку у полотно та й не виводить її, ручку опустила, головку підняла, а очиці — як ясочки, так і не сходять з Семена Івановича... так-то щиро слуха.

Слуха!.. Коли б же хто та опісля почав би її розпитовати, що таке розказував Семен Іванович, то коли б тільки по правді, вона б і сказала, що хоч і прислухалася до усякого слова, та не второпала нічого, бо усе приглядалася, як він гарно говорить та губоньками, що червоні, як та калина, поворочує, і з-за них та зубоньки мелькають, білесенькі та рівнесенькі, як є один; які то рум'яні щоки, які узенькі чорні його брови,— як на шнурочку, а очиці які ж то! Він казав, що через очі можна бачити душу у чоловіка. Так і є, що правда. Як зирне на мене, то я і бачу, яка в нього душа добра, який він жалосливий до усіх; та так мені його жалко стане... та через те нічого і не розслухала, об чім він розказував.

Сього Галочка нікому не говорила, а тільки думала собі, як, було, проводить Семена Івановича об пізньому вечорі та ляже на своєму ліжку, щоб-то спати, так їй і не спиться: усе-то силкується згадати, що читав або розказував Семен Іванович, так-бо не згада нічого... «Нехай же завтра не буду на нього дуже пильно приглядатися, а усе буду слухати,— так скаже, було, Галочка звечора, а удень прийшов Семен Іванович, почав говорити... забула наша Галочка слухати — знай, розгляда його і доглядається, чого учора не добачила, що «он ямочки на щоках його, що так би і дивилася на них; он рученята невеличкі та біленькі, мов у панночки, та як заговориться, як обіпреться рукою об голову та пальцями перебира своє волосся, чорне, як смоль, та м'якеньке, як шовк...»

Оттак і поусякдень Галочка що-небудь знайде у Семена Івановича, чого перш не розгляділа: то голос приятний, то як задумається чого,— а вже щось частенько став задумуватися,— так його жалко: усе б на нього і дивився. А як піде по хаті, так що то за стройний у стану,

що двома п'ядьми можна його обняти, мов переломлений, так і вихиляється.

Семен Іванович приносив і свої книжки, та що то за прерозумні! Про усе, про усе там писано було. Олексій, бо він один їх і слухав, не нарадується, було. І розказував багато дечого розумного. І про себе розказував, що він є поміщик, що у нього вотчина аж біля Прилуків, укупі з братом, більш чим сто душ; батька і матері нема — померли, брат господарює, а він служить у війську. З братом живуть, як закон велить, люб'язно і согласно; брат йому усе вистача, чого тільки треба, і що він сам собі вольний козак. «Що,— каже,— хочу, те роблю, ніхто мене ні у чім не силує і не поборонить ні у чім, бо я собі сам пан над собою. Служу у війську, поки треба. Коли стане замиреніє, піду ув одставку та й оже...» Тут щось і замовк та скочив з лавки, ходив-ходив по хаті: усе думав щось собі довгенько... далі схопив шапку і став збиратись додому, а ще то і не пора була: він, було, завсегда просиджує до пізнього вечора, а тут ще тільки сонечко геть-геть спустилося.

Олексій кинувсь, щоб його прохати, щоб ще посидів, бо ще рано, так ні: притьмом ніколи, діло є, треба сьогодні зробити то се, то те... і не впросили його, щоб ще посидів; пішов собі тихою ступою, похиливши голову...

Олексій став жалковати, думаючи, чи не розсердив його чим, так-бо ні: так приятельно розговорювали. «Хіба чи не ти, Галочко, чим його розсердила?»

— Щоб то я, паночку,— ледве промовила сердешна Галочка, бо сльози так налягли їй на душу, що й дихати важко було.

— Так бо ні! — вп'ять став розмишляти Олексій.— Ти йому сьогодні і слова не сказала. Не знаю, що се таке є; нехай чи не прийде завтра, розпитаю.— І пішов з хати.

А Галочка як подумала: «А як не прийде...» — та з сим словом як заплаче! Батечки! як то гірко плакала, до самого вечора! А чого — і сама не зна. Такі думки постигли її, що і не придума, що їй і робити: то, дума, може, він занедужав, нікому його доглянути, тяжко йому, може, ще до світу і вмре... Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізоньками обливаючись... «Коли б можна, побігла б, мушкою полетіла б до нього, тільки б глянула на нього, що з ним робиться... коли нічого, то і мені б полегшало... Коли завтра не побачу його, то, певно, до вечора вмру... Так мені тяжко!..»

Не вмреш, Галочко!.. Бо ще дуже зарані, як ще і не приходив ніколи так рано, Семен Іванович вже і йде. Га-

лочка, ще тільки устала, та усе пильно на город дивилася... і трошки згодом вздріла його, та аж за ворота вибігла і, як птичка веселенька, підплигує, щебече до нього ще здалеку: «Чи ви не вмерли, Семене Івановичу? А були ж недужі? Чи чого розсердилися на нас? Що ми вам заподіяли, що ви нас учора так хутко покинули?»

— Нічого, Галочко, нічого. Діло було, більш нічого,— казав Семен Іванович, веселенький вже, і люб'язно усе говорить і не хмуриться. Увішедши з Галочкою у хату, зараз і пита: «Де ж Олексій? Я вже увесь день у вас посиджу».

А вже Галочка і облітує по усьому двору, гукаючи:

— Тату, таточку!.. Та йдіть же швидше! Вже прийшов... прийшов, єй же то богу, прийшов!..

— Хто там прийшов? — обізвавсь Олексій від хліва, що заплітав з батраками.

— Та він же, панотченьку, він! Він і не вмирав, він і недуж не був, йому діло було. Сьогодні увесьденички буде в нас,— казала Галочка, розмотуючи руками, а сама чи договорила, чи ні, та вже і біжить мерщій у хату.

— Та хто? — ще таки гукнув на неї батько.

— Та Семен Іва...— більш і не чути було, що Галочка сказала, бо вже вбігла в хату; вже й там кидається, порається, прибирає, і сама не зна, що воно таке... Небо над нею піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяяло; куди не гляне, усе їй весело, усюди гарно, так гарно, що аж сльози її пройняли... Побігла у кімнату, сплакнула трошки з радощів, вмилася, утерлася, прибралася і вибігла до гостя, веселенька, як пташечка.

Вп'ять пішло діло, як і спершу. Еге! Та щось не так вже. Пожалуй, прийде Семен Іванович і веселенький, і розговорливий, і дещо жартовливе скаже і Галочці; та далі чи розказує, чи стане читати, та почне часто поглядати на Галочку, та й змішається зовсім. Як установить на неї свої карії очі, дивиться, забуде, що й говорив, або і читати перестане, і буде на неї довго дивитися... і чого то в очах у нього не побачив би! Там була уся його думка; усе, що було у нього на душі, усе можна було бачити... Що таке — ми будемо знати опісля, а Олексій не дуже в його очі заглядав, він би і не розібрав нічого, хоч би і подивився в них; він, було, тільки дивується, чого Семен Іванович так задумався, та і собі замовчить, щоб не мішати йому об чім там думати.

Одна Галочка трохи чи не знала, що на думці у Семена Івановича: бо як тільки побачить, що він почав на неї дивитися пильно, не так як завсегда дивиться, вона вже не зирне зараз на нього, а похилить голову та голкою шиє, а

тільки по роботі копирса, а що дума собі, так хоч побожуся вам, що однаковісінька у неї думка була, що у Семена Івановича... Та як пуститься вона у тую думку, як дасть їй волю, так їй хороше, так весело, що вона і не тямить себе, чи вона на землі, чи у раю... Їй здається, що вона, мов пташечка божа, літа попід небесами і щасливіша від усіх людей: та тут і гляне,— на кого ж їй більш і гляпути,— гляне на Семена Івановича... та якими очицями гляне... що Семен Іванович вдарить себе рукою, затулить очі, припаде на стіл, довго так полежить, піднявся... видно було, що сльозинка-друга в очах його блищить... Обітерся, устав, походить по хаті і вп'ять сяде...

А Галочки вже давно тут нема: вже давно у кімнаті... тяжко їй стане, дух захватує, сплакне і поки-то, поки справиться з думками, що увійде до них.

А Олексій, той на усе дививсь по-своєму. Бачачи, було, що Семен Іванович так страждав, приньметься його розпрошувати: «Чого ви так собі, Семене Івановичу?»

— Так щось, нездорово,— скаже, було, він так, аби б що-небудь сказати.

— Чи не викушали б, може, полинькової! Вона кріпко полезна вещ від усього.

О, щоб тебе, пане Олексію, з твоєю полиньковою! Ну, так що прислужився! Від усього, каже, полезна. Ти вже до старості доходиш, так позабував єси, що то є молод чоловік. Не тільки твоя полинькова, та і ніщо у світі не відведе туги від серця, хіба...— Ох! тут і своя молодість згадується!.. Якого то дива не робили зо мною і карії очі, і румянії щоки, і біленькі рученята! Годі!.. Не хочу згадовать, тільки жаль бере!.. Будемо своє розказовати.

Так усе частіш, усе частіш діялось меж Галочкою і Семеном Івановичем. Вже й так траплялося, що хоч він і прийде, то такий же то смутний, такий невеселий, що й слова від нього не почуєш. Сидить, мовчить, часом здихне, а на Галочку, не зводячи очей, дивиться... і з тим і піде.

— Чи не сердиться на нас чого Семен Іванович? Чого він такий чудний став з нами? Як ти думаєш, Галочко? — пита, було, часом Олексій дочки.

— Може,—одвіт повагом дасть дочка, аби б то що-небудь сказати, а сама дуже добре знала, від чого він такий. Та так знала, що відгадувала сама собі, який він прийде: чи веселенький, чи ще більш смутненький. По своїй душі відгадовала і об ньому.

Щодень, щодень Семен Іванович був усе смутніший, як ось і овсі не прийшов... Галочка просумовала, і на другий

день не дожидала його: нема, нема і на третій і на п'ятий нема... Галочка сумує, Галочка плаче... то роздума і скаже: «Добре він робить, що покинув до нас ходити... Що з того?.. Нехай! Він привикне без нас, забуде... усе йому равно; однаково ж я швидко вмру... не можу його забути!.. Хоч сяк, хоч так!.. Мені треба вмирати; нехай він живе, нехай любується у білім світі! Нехай і їм світ красується, як найлуччою своєю квіточкою!.. Коли б тільки провідав, де я лежатиму, та щоб хоч разочок навідався б до мого гробу!.. Земля б стала мені пером, тісна домовина стала б мені за веселую світлицю; запекшіїся уста мої усміхнулися б до нього, замершії оченьки мої глянули б і скрізь насипану землю вздріли б його, сухая рука моя іще б простяглася до нього!.. Лучче смерть мені прийняти, лучче моє дівованнячко, і мою молодість, і мою дівочу красу заховати так, як вона є, чим ждати, поки я зсохну, зчахну, що він і не пожалкує!.. Смерте, смерте! де ти? Пожалкуй батька від діточок, жінку від мужа, не бери їх: їм хороше на світі жити, не бери їх; озьми мене, нещасну сироту! Мій батько ще не стар, ожениться, дітей бог дасть, мене забуде, без мене привикне, не буде журитись; а мені зачим жити на сьому світі?.. Коли він справді мене любить, як я його, так ще лучче тут мені вмерти, бо що з нашої любові має бути? Смерте, смерте, озьми мене! не жалкуй ні моєї краси, ні дівованнячка... Мати сира земле! прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ, де нема ні щастячка, ні одрадоньки і ніякої втіхи!..»

Так, було, Галочка поусякдень тужить, і що б робила з нудьги? А Олексій, так той притьмом зажурився! Ні з'їсть нічого до порядку, ні роботою не втішається. У хаті скуча, вийде до робітників: усе, здається йому, усе не так роблять. Сердиться, грима, часом налаєть кого дурнісінько, покине усе, побрів у хату; у хаті сумує, розгорне книгу — і нічого не прочита.

Так сумовавши, у неділю гукнув на Галочку: «Давай, дочко, швидше обідати. Мені діло є у городі». Нсгаразд пообідав, подякував богу — зараз за шапку і, ворчачи сам собі: «Я не стерплю так довго... пропаду від нудьги»,— пішов з хати аж у самий город.

Як осталася Галочка сама, чи поприбирала дещо, чи ні — журба її узяла... Сіла кінці стола, схилила свою головоньку і рукою підперла та і задумалась... Об чім же вона там не думала?.. об чім не розмишляла?.. чого то не розгадовала?.. Тільки що сльозоньки з чорних очей капали на її шовкову запаску...

Не чула, і серце їй звістки не подало, що Семен Івано-

вич увійшов у хату, стоїть перед нею, дивиться... вона плаче! Він не стерпів, ухопив її за руку та аж крикнув:

— Галочко, чого се ти плачеш?

Господи! Що сталося з Галочкою! Сама себе не тямить. Скочила, дивиться, чи се він, чи ні? І раденька б то, і сміється, а слізоньки, мов той дощик, що скрізь сонця йде, так і капотять. Насилу схаменулася, насилу у чувство прийшла та розгляділа, хто се є против неї і що схопив її руку і пригорнув її до свого серця, що так і чути, як воно кріпко колотиться...

— Се ви, Семене Івановичу,— насилу промовила словце і стала визволяти тихенько свою руку, буцімто щоб хусточкою зітерти лавку. Зітерла та і стала його прохати: — Будьте ласкаві, сідайте, поки панотець вернеться з города. Вони пішли до чоловіка за ділом.

— Жалко, що нема,— сказав Семен Іванович.— Я й до нього, я й до тебе прийшов... Галю, зірочко моя!.. Не можна мені без тебе пробути... Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе. Побачивши тебе уперше, мені здалося, що я знайшов якесь собі щастя. Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене взивала по менню, бо ніхто мене так приятно не зове, як ти. Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється, і мені стане так весело, так весело. Згляну у твої оченята, що отсе напрасно ти рукою закрила... закрий їх, та тільки слухай. Без тебе я не жив, а маявся: чи справлю хоч трохи своє діло — біжу до тебе. Біля тебе — моя радість, моє щастя, моя втіха! Без тебе мені увесь світ немилий. Не вмію розказати, як весело мені біля тебе... Далі думка така стала приходити: «Галочка тебе не полюбить...» Слухай-бо, не закривайся і другою ручечкою. Я тобі як розкажу усе, тогді роби зо мною що хочеш. Від такої думки я став відвикати від тебе, затим не буду їй докучати, не буду ще більш до неї привикати; перестану овсі ходити, не буду її бачити, швидше вмру: бо, не бачивши тебе і не слухаючи твого голосочка, знаю, що довго не проживу. От я перестав до тебе ходити, усе звав смерть до себе...

— Та і я ж її... викликала,— через велику силу, хлипаючи, промовила Галочка...

— Як се можна? Тобі треба жити! — аж скрикнув Семен Іванович і, ухопивши її руку, став оп'ять казати: — Ти—втіха твоєму панотцеві, ти — краса усьому миру! Тобі треба жити. Нехай я один постраждаю! Як можна мені жити без тебе? Нащо мені і світ, коли мене не любиш!..

— Хто ж се вам сказав, що я вас...— сказала сміливо Галочка, та вже ледве-ледве договорила, та тихесенько, як

кропив'яночка закінча свою пісеньку, так вона закінчила,— що я вас не люблю?

- Так ти, мене, Галочко, любиш? — крикнув Семен Іванович, не тямлячи сам себе з радості. І, хопивши її другу руку, став пильно приглядатись їй у оченьки, усе допитуючись: – Скажи, так ти мене любиш?

Де б ділася Галочка! Утекти — не можна: він за руки кріпко держить, а тут ще у вічі загляда і пізна усе, пізна, що у неї є на душі. Що їй робити? Куди очиці заховати? Більш нікуди — припала йому на плече, і не видно йому її...

А він усе просить, та руки цілує, та молить, щоб сказала, чи любить його хоч трішечки...

Жалко їй стало його; а на серці їй весело, так сльози ж так і ллються, і сама не зна чого; за хлипанням ледве промовила: «Я не знаю, як люблять... а тільки усе те, що ви розказовали... то так і мені було без вас... і я не хотіла без вас жити... хотіла вме...»

Вже останнього Галочка і не договорила. Вже Семен Іванович, не тямлячи і сам себе з радості, обняв її, пригорнув до серця і поціловав...

— Що зо мною діється? — сказала тихесенько Галочка, лежачи на руках Семена Івановича, що держить її, цілує. цілує її зовсім нечувственну і стане дивитися їй в очиці та вп'ять цілує.— Що зо мною діється? Мені так хороше, що я не зумію і розказати. Ще як стала знати вас, то, було, як задумаюсь, задумаюсь, то мені тогді було так хороше... Та ні, тепер лучче. Тепер я не знаю, хто я, де я і що я? Я, мов птичка, вибилась з хмарочок густесеньких та темних, біля ясного сонечка літаю. Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька, усякое лихо: мені усе байдуже. Я мала тепер таку годиноньку з вами, що і повік не забуду сієї радості... Ви мене любите... ви мене цілуєте, ви мене не покинете ніколи?..— Та з сим словом обняла його ручечками і пригорнула до себе кріпко і, гірко заплакавши, жалібно стала прохати його: «Не покиньте, не забудьте мене. Ви — моя і душа, і серце, і втіха, і радість. Не вмію, як більше сказати...»

Багато б вона дечого сказала ще, так-бо Семен Іванович не дасть їй слова промовити: цілує її у вічі, руки їй виціловує і усе дякує, що і вона його так любить, як він її. «Тепер,— каже,— я не сирота. І для мене сонце світить. У радості віку доживу... От ідеть панотець, скажу йому, буду прохати...»

— Підождіть, Семене Івановичу,— сказала Галочка,— ще не пора панотцеві нічого говорити. Ще ми не порадились ні об чім... Я ще і тепер ума не зберу усе те розказа-

ти, що в мене на думці. Нехай ще опісля, я ще не привикла до свого щастя...

— Як знаєш, так і роби! — сказав Семен Іванович.— Як скажеш, так і я робитиму, бо нічого не знаю і не хочу нічого знати, опріч того, що ти мене любиш... що ти моя... повік моя!..

— Повік твоя,— сказала Галочка і сама від усього серця поціловала його... а далі і розійшлись, бо вже Олексій доходив до воріт.

— Де се ви були, мій милий паночку? — скрикнув з радощів Олексій, увішедши у хату і побачивши Семена Івановича; та аж побіг до нього, кинувся було йому руки цілювати, так той не дав, та обняв і поцілував його.— Я по вас,— каже Олексій,— кріпко скучав та, не стерпівши, ходив аж до вас. Так мені денщик ваш сказав, що ви пішли на Гончарівку; так я,— дай боже ноги! — мерщій сюди. Так і є, що ви в нас. Де се ви були?

— Усякі діла лучилися,— сказав Семен Іванович,— так ніколи було у вас бути, та і сам було так зажурився, що притьмом прийшлося вмирати.— Та, сеє кажучи, глядь на Галочку... А та вже зразу догадалася, до чого він каже, та мерщій і перехопила:

— Ануте, вже не споминайте про смерть. На сім світі так весело, гарно. А там що ще буде — не знаємо. Будемо тут жити у щасті, у любові, аж поки зовсім зостаріємося.

— Так, Галочко, так,— сказав Семен Іванович, не чуючи себе з радості.— Не відганяйте від себе... будемо жити у любові...

Галочка зараз догадалася, куди він гне, та і перехопила його речі, та зараз кинулася поштувати його то сим, то тим: і обідати йому лагодиться подати, і усаджує його... Так що ж бо, Семен Іванович як узнав добро, узнав, що то є щастя від вірної любові, так він нічого і не хоче, і ні об чому і не дума: веселий такий, як ще його ніколи і не бачили, говорливий за усіх... Галочка теж землі під собою не чує, бігає, мотається, у очі йому приглядається, до батенька кидається, веселенька, жартовлива...

І Олексій аж радується, бачачи, що вона така весела; як спитався Семена Івановича, чи буде ж вп'ять часто приходити, так той і загнув, усе наводячи на своє:

— Я,— каже,— не тільки часто буду до вас ходити, та думаю з вами і повік жити, коли тільки приймете.

Олексій глянув на нього... і тільки що мав спитати, до чого він се говорить, так Галочка вп'ять-таки перебила і не дала, не дала увесьденички Семенові Івановичу яке слово об своїй думці сказати.

Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок, і незчулися, як вечір настиг — треба розіходитись.

Прощаючись, Семен Іванович сказав: «Коли б швидше моє щастя прийшло, щоб я і повік з вами був...»

— Що се він, доню, сказав? — питав Олексій Галочку, проводивши з хати Семена Івановича.— Що се він усе закида, що якби йому повік з нами жити, га?

— Не знаю, таточку,— сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то тарілки.— Чи не против того хіба, що казав... чи кватері їм будуть на Гончарівці... чи що: не знаю-таки.

— Не знаю і я,— сказав Олексій та, дивившись довго на Галочку, як вона вбирала усе, буцім і не вона, далі перехрестив її, здихнув і, сказавши: «Ти моя дитина», пішов у світлицю спати.

Не спати лягла на своєму ліжку наша Галочка! Ні, сон далеко від неї! Узяли її думки та гадки... Тільки і чути її, як важко здихне... сплакне... проговорить: «Що ж з сього буде?..», та вп'ять за думки. Далі аж голосно сказала: «Чого ж я журюся? Вже, вірно, і він так дума. Так і зробимо, так і житимемо... Що то за гарно буде! Що то я щаслива буду! Аж дух в мене радується! Він мене любитиме, аж поки я вмру; а я вже буду довго-довго жити, бо у щасті... та у вірній... любо...ві...» — та незчулася, як і заснула, думаючи про своє щастя...

Треба ж було так статися, що вранці прийшов до Олексія чоловік, з котрим вони укупі купили лісок, так треба було їм там порядок дати: яке на сажні у продажу, а яке почистити. А як Олексій у сьому велику силу знав, так без нього і не можна було. Сяк-так подумавши, Олексій і поїхав, перехрестивши свою Галочку, і, нічого їй не сказавши, тільки пильно їй у вічі подивився. Так не на таківську-бо напав! Та знала його думку та сама собі опісля і сказала: «Ні, таточку! Ти ж й сам учора сказав, що я твоя дитина...»

Незабаром вже Семен Іванович і тут. Як зійшлися, так буцімто цілий год не бачились. Намилувавшись собі, як є меж молодими парубком і дівкою, що хотять собі побратися, Семен Іванович посадив Галочку біля себе і став казати:

— Не буду тобі, Галю моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала, полюбивши і мене, як я тебе люблю. Коли мене щиро любиш, так душа твоя знає теж щастя.

— Знає, мій соколику! Та нема таких річей, щоб його розказать,— так сказала Галочка, приголублюючись до нього.

— Так, моя зірочко! Так і я не вмію усього розказати. І як я знаю своє серце, то знаю і твоє, що як я маю тебе любити по увесь мій вік, то і ти не покинеш мене і не забудеш мене ніколи...

— Хіба ж я захочу своєї смерті? Бо знаю, що якби я не що друге, а тільки б подумала тебе менш любити, то тут би з нудьги й пропала! Через те і живу на світі, що люблю тебе... Жити і тебе любити — се мені однаковісінько. Чи проживе рибонька без водиці, чи розцвіте який квіточок без рісоньки небесної? Так і я не проживу без твоєї любові. Перестанеш мене любити, то я тут зараз і вмру, а усе-таки і вмираючи так же буду любити, як і у сей час...

— Коли мене так любиш, то, Галю, зробиш усе для мого щастя!..

— Що хоч звели, на край світу пошли... та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любові до тебе; а затим нема того і на світі, чого б я не зробила для тебе від щирої моєї любові...

— Галю! — сказав Семен Іванович, кріпко її поціловавши.— Поберемося собі!.. Я не можу без тебе жити... Куди ж ти устаєш?..

Галочка, почувши се від нього, підняла свою головоньку з його плечей, де, припавши, усе лежала, і, випручавши тихенько від нього свою руку, устала і стала поодаль від нього... Господи! бліда як стіна, рученята зложила на грудях, тяжко дише і не зможе слова промовити.

Семен Іванович, здивовавшись кріпко, пита її: «Галочко, чого се ти!.. Скажи мені, чи надіятись мені на таке щастя?.. Скажи!» — і хотів було узяти її за руку... так вона відступилась ще від нього і, силкуючись, через велику силу промовила:

— Що се... ви... ваше... благородіє,— та з сим словом мерщій ухопилась за стіл, щоб удержатись, а то зовсім би впала; тяжко-бо їй було відрікатись від свого щастя...

— Галочко! — аж крикнув Семен Іванович, сам себе не тямлячи.— Чи се мені так почулось?.. З ким ти говориш, кого так величаєш?

— Вас!

— Чи так же тобі зо мною треба говорити?

— Так. Коли ви самі забули, що ви є благородні, так проста дівка, мужичка нагадує вам, що ви таке є,— сказала Галочка вже сміліше і ніби суровенько.

— З чого се ти так почала?

— Вам не подоба того і думати, що ви отсе мені сказали.

— Та що з тобою сталось? Чи се ти, Галочко, так говориш?

— Я, Галочка, дочка обивателя Олексія Таранця, нагадую Семенові Івановичу, що він є благородний, пан, поручик... Йому не можна сього і думати...

— Так же ти мене любиш! Так же ти ось тепер завіряла!

— І вмираючи буду те ж казати. Ох, бачить бог, як я кріпко вас люблю і любитиму повік!

— Коли ж так любиш, чому ж не хочеш іти за мене?

— Затим, що люблю вас кріпко, міри нема, як люблю, щиро люблю.

— Коли ж любиш, чом не хочеш мого і свого щастя?

— Моє щастя у моєму серденьку, а пильно хочу, щоб ви щасливі були, і тим не хочу слухати ваших річей...

— Коли ж хочеш мого щастя, чом не хочеш іти за мене?

— Щоб не згубити вас навік, не зав'язати вам світу... Семене Івановичу, я вам не рівня!

— Не говори ти мені сього. Любов усіх рівня.

— Може, і так, поки ми житимемо один для одного, так не можна-бо сього зробити... Об моїй долі, об моїм щасті ви не споминайте, я їх поховала, а будемо говорити про вас. Я не знаю, як у світі, меж панами, усе прочеє водиться, а знаю, що усюди будуть питатись про вашу жінку: відкіля вона, і хто така є? Нехай ви, люблячи мене, і не засоромитесь сказати прямо: «Вона мужичка», та яково вам буде тоді? Усі будуть з вас сміятись, усі осуждати, усі цуратимуться вас, що у вас через жінку уся рідня мужики...

— Яке мені до них діло? Я не подивлюсь ні на кого...

— Так вони подивляться на вас. Попрьокам та сміху з вас кінця не буде. Не стерпите — схаменетесь... і раді б вернуться, та вже не можна. От і возненавидите мене...

— Галю, сього повік ніколи не буде! Нехай мене засміють, розіпнуть, розтерзають — я ніколи не перестану тебе любити.

— Так я ж не кам'яна! Хіба мені легко буде дивитись, що ви через мене і за мене страждатимете, і я, усе теє бачивши, зможу жити? Однаковісінько вмру, як і тогді, як ви перестанете мене любити. Та я об сім і не вбиваюсь. Хоч як хочете мене переряжуйте, научіть усьому, як треба бути панею, та вже внутрі не переробите: усе видно буде, що я коренна мужичка. Куди ви зо мною явитесь — усюди мене засміють...

— Я усіх покину, відстану від людей, тільки ти мені...

— Не так-бо, Семене Івановичу! Ви розумніші мене у

сто раз — і ви знаєте, що сього не можна і не треба робити. Ви собі богобоязливі, ви знаєте, що гріх на світі дурно жити. Усяк, хто може, служить у війську, хто — у суді, хто — крамарює, хто — хліб робить, а усяк довжон жити для усіх, а не маятись без діла. Вам і скучно буде без діла, і ви, побачивши, що гріх так жити, явились би меж людей: так бо я вам камінь на шиї...

— Так так то ти, Галочко, мене любиш?..

— Боже праведний! Чим мені вас ще більш завірити, як я вас люблю? Чи і се вам нічого, що я для вашого щастя на видиму смерть йду? Бо з вами розлучитися — се смерть мені!

— Так не розлучаймося, будемо жити укупі...

— Якби я вас, Семене Івановичу, любила так, легенько, а себе б любила ще більш, чим вас, так чого ж би мені і хотіти? Я собі з мужички стала б панею, муж в мене молодий, хороший як намальований, хоч на місяць, а пановала б; а опісля, хоч би що з ним не зробилося, хоч би він і постраждав що через мене, хоч би і покинув мене, а я собі і байдуже! Він від мене, а я від нього: добра свого і в мене багацько; не кажи мені ніхто нічого: я благородна. Так я-бо вас не так люблю! Волосинка з вас спаде, а в мене серця шматок відірветься: вам тільки біда находить, а я вже страждаю. І тим-то лучче хочу цілий вік мучитись, горе терпіти, усякі муки сама прийняти, аби б від вас маленьку бідоньку відвести...

— Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене, ти ніж мені у серце встромляєш!..

— А мені легше? Нещасна моя доленька, що я родилася у мужицтві! Пожалуй, якби я була панянка, я б і тогді вас так же б кріпко любила...

— Усе равно! Я тобі кажу, що усе равно, усі ми боже созданіе!

— Так, боже созданіе, та щось мені здається, що не так ви кажете, як воно є. Не однакові зірочки на небесах, не однакова і деревня по садкам. Не буде вишенька цвісти яблуновим цвітом, їй є свій цвіт. Не приньме березонька липового листячка. Не позбере соловейко другої самочки, як з свого роду. Усьому свій закон, а чоловікові — ще й найбільш того.

— Як же ти попереду об сьому не подумала? Зачим же мене полюбила?

— І не жалкую, що полюбила вас, такого красивого, розумного і з доброю душею чоловіка. Щастячко моє, що я вас стала знати, а не кого другого... та ні, я б другого і зроду не полюбила б. Велике і моє щастя, що ви мене по-

любили. Ви мене знову неначе на світ породили. Без вашої любові я пропала б. Хіба ж нам не можна так щиро любитися і не вводити один одного у біду? Будемо собі любитися, як брат із сестрою, коли вже нам побратися не можна через саме те, що я вам казала. Коли будемо укупі — щастя наше; треба вам буде куди відлучатися, я знатиму, що й за морем ви за мною скучатимете, як я тут за вами. Звернетесь... як ми тогді зрадуємось! О Семене Івановичу! Що то за жисть наша буде! Бідності не знатимемо, панотця мого шановатимемо, вас люди будуть почитати, як і тепер, ніхто вас ні в чім не осудить, нічим не укорить; я, глядячи на ваше щастя, душі у собі не чутиму з радості, що такий чоловік любить так кріпко мене, дівку просту, нерозумну, тільки тим і достойну трохи, що любить його — міри нема! Семене Івановичу, нашому щастю люди позавидують, янголи божії порадуються, бо наша любов буде свята, чиста, без усякої дурної думки. Любіть мене так, то я і ви будемо повік щасливі...— Та з сим словом і кинулася до нього, і обняла його кріпко, обливаючи слізоньками.

— Не можна, Галочко, не можна, моя рибочко, зірочко моя! Не зумію тобі усього розказати, що у мене на думці... Та, отже, добре, і панотець приїхав. Буду його просити. Він мене послуха. Тогді що, Галю?

— Тогді і я своє скажу йому. Нехай розсудить...

І розійшлися собі, втираючи сльози, бо обоє наплакалися-таки добре...

Старий увійшов у хату, помолився, озирнув їх і бачить, що вже тут щось є. Роздягся, сів і не требує нічого, щоб там чи обідати, чи що. Галочка стоїть біля печі і ні з місця. Понурила головоньку і дивиться на свої сап'янові червоні черевички... І не йде, щоб там батькові чого пообідати подати. Боїться з хати вийти, щоб без неї Семен Іванович не розказав панотцеві, а панотець щоб зараз і не вдарив по рукам об її долі...

Поглядав Олексій і довгенько; усе мовчачи: далі, треба ж що-небудь казати, от і каже:

— Що ви собі такі чудні обоє? Неначе чого плакали. Один перелічує шибки у вікні, а друга лічить піщинки на долівці. Га? А я, як батько, щоб вам у чім не помішав, так мені не треба нічого і казати? Га? Може, і так, так глядіть, щоб опісля на себе не жалковали.

Таке вислухавши, Семен Іванович не стерпів, кинувся до Олексія, обняв його і став розказовати, як побачив Галочку уперше і запримітив її, як дальше, дальше полюбив і як тепер любить її... і що то гарно розказовав?

Таки усю свою душу, своє серце, свої думки, усе розказав дочиста, як і Галочці так не зміг розказати. Галочка, сеє усе слухаючи, плакала гірко.

Далі Семен Іванович і сказав: «Оттак її люблю, так її любитиму повік. Не можу без неї жити! Олексію Петровичу! Оддай мені її на мою радість, на втіху, на щастя моє вічне! Хочеш — я вийду у одставку, у тебе житиму: хочеш — до мене перейдемо, будемо усі укупі жити, будемо тебе шановати...»— і багато такого говорив і, плачучи усе, просив.

Олексій усе слухав мовчки і не подивився ні разу на Галочку. А та, сердешна, бліда-бліда, як глина, руки зчепила, серце так і колотиться, душа боїться, і усім тілом трепещеть, думаючи: «Що, як панотець звелить іти — пропала я тогді!..»

Помовчавши, Олексій так сказав:

— Знаю, що ви є чесна душа, і що не розказуєте, усьому воно правда. Ви не такий, щоб позгнущатись над дівкою, а ще більш — щоб погубити її. Вірю, що ви так полюбили мою дочку. Вірю як отець, що йому і нема і на світі нікого красивішого, як його дочка. Якби я був другий батько, то б, може, зрадовався, що моя дитина, моє рожденіє, буде благородна і рід мій буде пановати. Я ж положився так: кого Галочка сама позбере, за кого похоче, то і мій зять. І тепер я проти її волі не піду. Далебі, Семене Івановичу, що вона мені про вас ще нічого і не говорила. Я сам тільки зо вчорашнього дня запримітив за вами обома щось, та й її не питав і від неї не чув. А бачу, що вже ви собі поговолили об усім. Так нехай же,— сказав Олексій,— так буде, як Галочка сказала.

— Біда моя, панотче, коли ти здаєшся на Галочку! — сказав Семен Іванович, вдаривши себе рукою по голові.

— А що хіба, по-своєму розсудила?

— Вона мені багато наговорила, та усе не до діла. Як чого чоловік не хоче, так вже знайде, що сказати.

— Е, ні-бо, Семене Івановичу, не гнівіть бога!— обізвалася Галочка, хлипаючи біля печі.— Оттут серед нас бог милосердний, тут мій таточко ріднесенький, кого я після бога першого кохаю, так тут я скажу, і у такий час збрехати не можу: нехай чує мій панотець, і чує від мене вперше зроду, що я нікого не любила; вас, Семене Івановичу, полюбила і люблю точнісінько так, як і ви розказуєте, що мене любите. Однаковісінька в нас душа один до одного. І коли б я вам була рівня, я б зразу, не думавши, кинулась би до свого щастя, а то...

— А що ж то?— спитав Олексій.— Кажи, доню, усе,

що знаєш; я послухаю і розсуджу меж вами, чи до діла твої речі.

Тут вже Галочка прийнялася говорити, а Семен Іванович став поодаль і знай сльози втира.

Галочка розказала усе те, що і Семену Івановичу говорила: зачим і через віщо не можна їй іти за нього і що, коли її так любить, так і сам не схоче, щоб вона через нього страждала. Аж поціловав її в голову Олексій, вислухавши усе, далі і сказав: «Доню, мила моя дитино! Я тебе знав і не боявся нічого. Тепер піди собі у світлицю: мені треба з Семеном Івановичем переговорити посвоєму, як есть я отець своєму дитяткові. Ти знаєш менє, Галю, то і не журися ні об чім».

Галя вийшла з хати, певно надіючись на батька.

— Семене Івановичу!— сказав старий.— Як Галочка душі у вас не чує, люблячи вас, так вона тільки об вас і вбивається, а об собі і не дума. Так я, будучи їй отцем, довжон об ній і об собі подумати. Вийде вона за вас, а місяць-другий не пройде, як ми її побачимо на столі...

— Від чого б се так?— спитав Семен Іванович.— Я її буду зберігати, пилині не дам пасти на неї, від усього защищу її...

— Ви! Так. Ви будете її і любити і шановати. Так люди з'їдять її своїми язиками. Вона в них з мужичок не вийде. І сяка, і така, і через се, і через те він її узяв: нав'язалася на нього, треба було покрити гріх... А ви, Семене Івановичу, грамотні, знаєте, усе знаєте, як важко чоловікові терпіти і переносити худу славу безпричинно. Знаєте і те, що коли про чоловіка пройде дурної слави хоч капелька, то вже і через цілий вік її не збудеш. А у женському полу ще й гірш! Яково ж буде їй, моєму дитяткові, що чиста і непорочна у сім ділі, як голубиця, а сьогодні — ножем у серце, завтра — у ту ж язву... надовго її стане?..— І сплакнув сердешний Олексій.

— Ми самі відцураємося від людей. Будем жити один для одного, не знатимемо нікого. Така жисть самая благочестивая, святая, щасливая...

— Правда ваша. Житимете у любові, у своєму щасті. Бог благословить вас діточками, такими, як і мене наградив дочечкою, на нову вам радість і на втіщеніє... Еге! Тут замість того, щоб матері,— я нічого не кажу про вас, я тільки про моє рожденіє,— матері веселитися і втішатися діточками, їм нігде від людських язиків просвітку не буде. Усі на них пальцями штрикатимуть, усі зашиплять: «Мати їх з мужичого роду, нищі, сякі-такі, уся рідня, і діти її такі будуть». Усі будуть їх жахатися, цуратися,

попрікати тим, у чім вони і невиновні. А яково се матері? Через них, через дітську славу вона держиться на світі; щоб їм добро було, вона готова на усяку муку, усе перетерпить, душу свою віддасть... О Семене Івановичу! Ви не знаєте, що то є діти для родителів! А тут і у господарстві вашому: ваші-таки поддані, замість того, щоб її поважати, служити, вони будуть попрікати, що й вона така мужичка, як і вони...

— О ні! Я сього не стерплю! Я строго прикажу, щоб...

— І вже по приказу! Коли чоловік сам по собі не знайде поваженія до себе, то хоч не приказуй! У вічі будуть шановати, а за очі проклинати. Достанеться і мені на старості. Усім я буду як більмо ув оці. Хоч як хочете, а й ви під час засоромитесь при людях мені честь віддати, як треба вашому тестеві. Галочка се бачитиметь і наглядатиме пуще, чим я. Вона — моя кров. Через моє страждання, через людські попрьоки, через непорядки у господарстві, через дітський сором за неї і не оглянемося, як ляже вона, моя глубочка, у сиру землю! Не знатиме, сердешна, щастя і покою у замужестві, не буде іміти радості у діточках; у горі, у сльозах, у журбі погасне, як свічечка!.. Хороше ж коли ще нічого, а як же у такому ділі, яково є братися по нерівні, цуратися свого роду, та є, може, гріх.

— Ех, Олексію Петровичу! Се ми, люди, вигадали, що то пани, а то простий народ. У бога усі рівні.

— Так, рівні по ділам своїм, як явимося туди. Тут же нам треба знати, що то є начальство. Яково було б без нього?

— Без начальства ж і не можна, і благо нам за ним. А що люди, то усе равно.

— Ох, що се ви говорите! Я просто читати вмію, а таки начитую і розумію, що ще споконвіку, від самого Адама, вже були і благородні, і прості...

— Де се ти, Петровичу, начитав?— аж усміхнувся Семен Іванович, питаючи.

— Нігде ж, як у святій біблії. Адже пам'ятуєте, що Сифа, Адамового сина, рід та звали синами божими, а Каїнів рід — синами чоловіческими. Хоч воно і не те, що благородні і прості, як ми тепер зовемо, а усе одні луччі, а другі нижче. З того-то віку так і пішло. І як стали мішатися сини з роду Сифового з родом Каїновим, от і умножилися гріхи на землі до ність кінця, і так що бог істребив їх водою. Та й дальш читаємо, що святим мужам повелівалося брати жон усе з свого роду, а не з чужого якого-небудь. І у іудеїв-то було одно коліно лучче

перед прочими, і часто поминається у біблії: «людиє і народ». Так от, бачите, є розличиє. І якби се не було од бога, для порядку на світі, давно б воно перевелось: давно б бог, гордим противний, давно б стребив і скоренив панство, якби воно було не від нього, а від гордості чоловічеської. Сеє усе бачачи, як мені піти против закону і порядку, від бога даного, і у ваш рід благородний віддати свою дитину, рожденную од простоти і мужичества? Не буде благословенія божого! А я сього не хочу ні Галочці, ні усьому роду моєму, коли сам бог благословить.

Довго такого багато говорили і спорили меж собою і із писанія, і так, своїми словами, а таки Семен Іванович не переміг Олексія ніяк, на тім у той день і зосталося. Усі були укупі, розговорювали люб'язно, і коли Олексій виходив куди до робітників, то Семен Іванович з Галочкою і голубилися, і милувалися меж собою; той усе просив, щоб роздумала та вийшла б за нього, а вона усе свого держалась і, плачучи, просила не згадовати вже більш про се.

— Добре!— сказав Семен Іванович вже перед світом, проходивши усю ніченьку по своїй кватирі і усе думаючи та придумуючи, як би по-своєму зробити.— Добре,— каже,— так зроблю. Навряд чи будуть тогді відговорюватись.

І чи спав, чи не спав тії ночі, а ранком вже і у Галочки.

Голублячи її, сказав, що, спросившись у начальства, їде завтра у свою сторону, аж до Прилуків.

— Надовго ж?— аж злякавщись, спитала Галочка.

— Так що, може, неділі дві або три проїжджу: не близька сторона.

— Зачим же ви поїдете?

— Діло єсть.

— Яке там діло припало?

— Галочко,— сказав Семен Іванович, поціловавши її кріпко.— Невже ж ти думаєш, що я тільки так просто поговорив з тобою і з панотцем об моєму щасті і, вислухавши, що ви мені говорили, так вам і піддамся? Се вже лучче мені живому у яму лягти! Ні, я сього так не оставлю. Поїду додому, озьму від брата, від усіх родичів таке письмо, що вони не тільки позволяють, та ще і просять, щоб я оженився на обивателевій дочці.

— Кажіть-бо, Семене Івановичу, просто — на мужичці... Еге, бачите, вже ви зарані соромитесь сказати, що оженитесь на мужичці,

— Ні, душко, се не об тім... От, узявши такі бамаги, озьму і від архієрея лист, що нема гріха женитися на нерівні, як твій панотець каже. Та тогді, вернувшись, проситиму своїх начальників, та щоб приїхали, та розговорили вас з панотцем, та і отця протопопа попрошу, щоб з писанія поговорив.

Галочка як вислухала се, аж помертвіла. Звела очиці до бога, а у очицях блиснула сльозинка, здихнула тяжко, а далі і промовила:

— Ви таки усе своє?

— І вмру з тим і доведу до свого кінця,— сказав Семен Іванович.

— Не знаю,— сумуючи та тихенько промовила Галочка... І увесь той день кріпко чогось-то журилася і не боронила Семенові Івановичу розказовати Олексію, зачим він їде у свою сторону.

Олексій, вислухавши про усе, казав: «Побачу, що ваш брат і що родичі скажуть. Та послухаю, що говоритиметь і духовний чин. Тогді скажу своє послідне слово — та й робіть, як знаєте».

Галочка, почувши се, пішла у кімнату, руки ламаючи. І через увесь той день Галочка кріпко смутна була; сидить усе против Семена Івановича, дивиться на нього як ясочка, а того, об чім говорять, того і не слуха. Дивившись, дивившись, вже, видно, як стане їй на серці важко, то вихопиться у кімнату — і що то, господи, плаче!..

Прийшлось прощатись. Галочка вже й міри нема, як плакала! Цілювала його, пригортала до себе, хоче щось сказати, та за сльозами слова не промовить...

Олексій зложив руки, дивиться на се, а сльози і в нього так і капотять.

Семен Іванович, хоч і того сльози пройняли, та усе-таки не такий смутний був. Цілує її і усе просить, щоб не журилася, що він скоро звернеться і щастя своє привезе.

Вже й розпрощались зовсім, вже Семен Іванович вийшов з хати, і Олексій пішов проводжати його... як ось Галочка крикнула: «Семен Іванович, іще вернітесь!»

Живо убіг Семен Іванович і кинувся до Галочки, а вона кинулася йому на шию, обняла його, цілує і силкується промовити: «Уостаннє... Уостаннє...» — так-бо сльози і річ заливають! «Уостаннє цілую вас,— через силу говорила Галочка,— уостаннє прощаюсь з своїм щастям. Не можна мені буде вам такого слова сказати... Не забувайте мене! Не забувайте, як вас я щиро любила і що для вашого щастя зробила!.. Прощайте!.. Спасибі вам,

що ви мене любили!.. що ви мені дали знати щастя на сім світі... Прощайте навік!..»

Випустила його з рук, ледве дійшла до кімнати та і впала перед образом. Як же почула, що вже уостанне за ним зачинилися двері, уостаннє загомонів його голос, вона й заридала. Душу свою готова була виплакати!..

— Устань, донечко, устань, не плач, не журися, не вбивайся так! Коли справді, що так його кріпко любиш, то що ж, іди вже за нього... Я хоч і проти ночі, сам піду і приведу його. Не розривайте своїх серденьок! Може, знайдете своє щастя!

— Нехай, таточку, завтра об усім з вами поговорю.

На завтра увійшла наша Галочка до свого панотця... Господи!.. бліда та й бліда. Кровинки нема у тих щоках, що до сії пори, як мак, цвіли; очиці її почервоніли і позапухали (видно було, усю ніч плакала), а сама так від вітру і валиться.

Олексій аж злякався, побачивши її таку: «Доню моя мила,— став казати до неї, виціловуючи її,— втіхо моя, Галочко сердешна! Ти ж моє серце розриваєш, страждучи так! Яково мені дивитися, що ти сама себе живу у домовину кладеш!.. І я не сплю усю ніч, і я плакав об тобі і об нашому Семені Івановичу. Жалко мені і його. Роздумавши усе, далі помолившись богу, порішився: що буде, то буде, не буду вас розлучати. Усякий гріх озьму на душу свою... Сам постражду, а не відніму вашого щастя». Та з сею думкою і послав батрака до нього, щоб мерщій їхав сюди.

Галочка так і стрепенулася, і спитала бистро: «Що ж?..»

— Лиха година! Батрак вже його не застав. «Чуть світ він вже і поїхав»,— сказав денщик.

— Аж мені легше стало! — сказала Галочка, оддихнувши.— Ні, таточку, голубчику! Не робіть сього, не губіть мене овсі і не беріть на свою душу гріха. Не вбивайтесь за мною, се мені важко тільки отсю годину, а то і нічого. Тепер, паночеиьку, пустіть мене у Хорошів [9]: я там проживу до неділеньки, та тогді вже проситиму зробити послідню мою воленьку.

— Що хоч, доню, роби; куди хоч їдь: ні у чому тобі запрету нема, аби б ти перестала вбиватися так.

— Перестану, таточку, і не буду, коли стане сили сполнити мою думку, коли завладаю з моїм серденьком.

Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир. Вона там усе молилася, одговілася, порадилася з черницями, котрі знали її і вміли совіт подати до діла.

Зараз з неділі, у понеділок, і вернулася. Бачить Олексій, що ніби вона стала кріпченька... Смутна, кріпко смут-

на! Часом так як задумається, так буцім і не зна нічого: сидить собі, мовчить і все руки ломить, та з виду видно було, що вона щось надумала, та боїться панотцеві сказати... А як не те, так і проворненько ходить, і навідується по господарству, і дещо упорає.

У вівторок ранком увійшов Олексій у велику хату і сів житія читати. Галочка, у кімнаті помолившися щиро богу, увійшла до батька, насилу ногами переступа, і зараз пала до ніг отцевських.

— Порятуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, заливаючися сльозами.— Не дай мені зовсім пропасти!

— Що таке, що, моя доненько? — кинувся її піднімати Олексій, дивуючись, що се з нею таке.— Устань, моя кришечко, моя лебедочко!

— Не встану, панотченьку, поки мене не звеселиш, поки не втішиш, кажучи, що зробиш, об чім я уостанне тебе попрошу!

— Усе, усе зроблю, моя зірочко! Хіба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити?

— Спасибі тобі, мій таточку ріднесенький! Не відкажи і теперечки,— та і устала навколішки, і цілує його руки.— Панотченьку, голубчику! Віддай мене заміж!

— Добре ж, моя доненько! Насилу ж то ти надумалася! Я і сам хотів тебе об тім прохати. Отсе ж він незабаром і буде. Або наймім кого та і пошлім до нього, щоб швидше їхав.

— Ні, панотченьку! Сховай мене від сії біди! Віддай мене, тільки не за нього!..

— За кого ж, доню, тебе віддати?

— За кого хочеш, за кого здумаєш, таточку! аби не за нього. Поспішай, панотченьку, поки він не приїде.

— Що се ти, Галочко, надумала? Устань-бо та сядь біля мене, пригорнися до мого серденька і розкрий мені свою душу, що се за думка така?

— А от, таточку, яку думку мені не хто, як бог послав. Туж-туж він вернеться, пристане не до мене, а до вас; приведе людей, начальників своїх; а ті — що їм за діло до нашого щастя? — аби б йому услужити — стануть вас уговарювати, прохати, зоб'ють вас з думки об моїм щасті; ви звелите мені йти, а тут ще і моє серденько змовиться з вами... Я піду, усе равно що й на видиму смерть... Скільки я не роздумовала, як то не розбирала, не приходить мені бути панею. Я пропаща усе равно, хоч так, хоч сяк; тільки те, що, пішедши за нього, погублю і його навік! От що мене вбива! Так щоб положити один конець, від-

дайте мене, батеньку, заміж! Тогді він, побачивши, що нічого робити, сам покине такі думки і... знайде своє щастя...

Чи будеш же ти щаслива, доню моя, з ким другим? Чи не погубиш же ти себе, віддавши себе нелюбу, та ще і цілий вік з ним жити?

— І вже моє щастя. Однаковісінько мені страждати приходиться! Хто б не узяв мене, то, коли не він, усяк мені нелюб! Нехай він розв'яжеться зо мною, він розумний, опісля дяковатиме мені.

— Ти ж збавиш собі віку! Ти зажуришся!

— Отсе мені тільки кріпко тяжке урем'я, поки усе сполниться, а там... Таточку! я говіла, я молилася; здається мені, що я добре роблю. Мене бог не оставить, я ще втішу тебе при твоїй старості!

Довго вони собі так розговорювали... І що то як люди з розумом! Порадилися, потолковалися, обсудили діло кругом — так і є: приходиться Галочці, щоб не заїсти чужого віку, йти за свого брата, за рівню. «А то справді,— сказав Олексій,— не стерплю, переміню свою думку, приставатиму до тебе... бо кріпко хороший чоловік... О, що жалко мені його...»

— Тим-то й треба поспішати, кінчати наше діло, а то, як разом набіжить, тогді пропала я!..

— За кого ж тебе, душко, віддати? Вибирай сама; ти знаєш усіх женихів, що ще і недавно засилали людей, скажи — зараз пошлю, і таке весілля справлю, що ну! щоб туга не відзивалася ні в мене, ні в тебе.

— Не хочу я, панотченьку, ні за кого з тих женихів. Вони пишні, багаті, будуть вередувати. Тяжко моєму серцю буде у перші годи, а вони не дадуть мені воленьки і гаразд поплакати об моїй долі. Чи не знаєш, таточку, якого сироти у бідності? Озьми його у прийми, віддай йому й худобу нашу, і мене, нещасну. Він буде за добро, що йому зробимо, нас поважати і мною таки не так буде орудовати. Знайди такого, приведи і скажи мені: се твій мужик; я у ноги поклонюся.

Довго думав Олексій, де і кого узяти, далі і каже:

— Доню, Галочко! Коли так, іди за Миколу!

— Добре, панотченьку,— разом сказала Галочка, а на серце, мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ.— А хто ж то такий Микола?— далі спитала.

— Микола — круглий сирота, чесного, хорошого роду, тільки бідність така, що й не було, і нема нічого. Я, бачивши, що він є парень розумненький, роботящий, роз-

щот усьому зна, перемовив його від купців, ще йому п'ятнадцятий годок був, і обіцав наградити його. І що то придався парень! За усіх усе зробить, ніколи не заліниться, хазяйського добра, як ока, береже і, спасибі йому, багато зберіг і доглядів мого. Я його куди треба посилаю з хурою: усе зробить як лучче і розщот у всім привезе. Він, як є меж купцями прикажчик, так він в мене права рука моя. І товариство поважа його: знаєш, часом, бува, зайде спор, лайка; він їх усіх розсудить і по усій справедливості розбере. Та він же собі і чепурний, і моторний, і красивенький...

— І вже, таточку, мені сього хоч і не кажи!

— Так коли так, доню, так так. Коли вже певно намірилася йти за кого-небудь, так іди за Миколу.

— Піду, таточку, з великою радістю. Зділай же милость, панотченьку, поспішай швидше. Коли ж можна, щоб сьогодні нас і звінчали!

— Як се можна? Коли б хоч у сю неділю...

— Приїде, таточку, приїде! І усе наше пропало тогді!

— Вже ж що робить? — треба прибиратися...

— Яке тут прибирання? Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити. Моє сирітське діло. А то щоб часом за приборами ви мені не наробили гіршого лиха!

Радилися, радилися, а далі дочка таки виплакала у батька, щоб завтра вінчатися і щоб не було ніяких порядків, що треба по закону. Каже Галочка: «Він сирота, і я сирота. Чого тут? Покликати самих старших родичів, поблагословитись, звінчайте нас; що бог дасть, пообідаєте, чим здумаєте, попоштуєте гостей, та й розпустити їх. Я не піду ні дружечок збирати і не хочу ніяких пісеньок. Се весілля — теж похорони».

Як сказала, напрохала панотця, той так і положився.

— Треба ж,— сказав Олексій,— покликати жениха.

— Покличте, таточку,— сказала Галочка.— Коли почали, будемо і кінчати.

Старий сам пішов за Миколою, і йдучи і каже: «Чи ждав же він собі такого щастя? Та і я чи ждав же такої долі своєму дитяті?..»

Зоставшися Галочка сама собі у хаті, стрепенулася і сказала: «Тепер, Семене Івановичу, прощай на вічні віки!.. Мабуть, що я тебе щиро любила, коли відреклась від тебе, топлю свої молоді літа, дівованнячко; іду на вічнії сльози, на тугу, на усяке мученіє душі, аби б од тебе відвести усякоє лихо... Не кажу тобі, люби мене! — не можна, се проти закону, а згадуй мене у сім ділі, що я для тебе зробила... і як знаєш, так дякуй! Прощай! Настає година,

що і подумати про тебе гріх буде. Прощай, мій миленький!..»

Хусточку усю, що держала у руках, усю змочила своїми гіркими, кривавими слізьми, хоч вижми!

Тепер,—сказала,— усе покончила. Закрився для мене білий світ,— і стала богу молитися і поклони бити, щоб бог дав їй силу перетерпіти сю годину, перемогти своє серденько у закон уступити... а там — як божа воля!

То плакавши, то поклони бивши, розкраснілася Галочка. І що то за хороша була! От як бува рум'яна зоря догоряє, а тут чорнії хмари її застилають, і вона ніби спішить красоватись і веселити мир божий, що так би усе і дивився на ту зорю, і хмари поодпиховав би геть, коли б можна було: така і Галочка була тогді. І чого б не зробив, чого б не віддав, щоб вона була щаслива!

Увійшов Олексій з Миколою. Галочка стоїть кінці стола і не глянула на свого судженого. Вона з батраків батькових не дуже кого і знала. І чого було вже дивитись і розглядати, який собі той, з ким тяжкая доля привела жити!

Сівши Олексій на лавці, подумав, здихнув і каже:

— Молодим дуже приговорив я тебе служити в мене і обіщався, коли будеш мені вірно і чесно служити, не зоставити тебе і наградити. Ти служив мені так, що дай боже, щоб і товариш так приглядав добра, як ти вбивався за хазяйським. Спасибі тобі!

Микола низенько поклонився.

— Прийшла моя черга,— казав Олексій,— слово здержати і тебе наградити, Миколо! От тобі одна моя радість на світі, втіха моя, щастя, моя Галочка, одним одна дитина... Озьми її; худоба, усе твоє; озьми і мене в приньми. Не покинь...— та за слізьми не зміг дальш і говорити.

— Тобто як, дядюшко? — пита Микола, поблід, труситься і боїться, думаючи, чи так він чує.

— Так, Миколо, будь мені зятем, кохай, шануй мою Галочку, що бог тобі дає у жону. Зроби її щасливою, і тебе бог не оставить...

— Чи не сміетесь ви надо мною? — ледве проговорив Микола.

— Не який се сміх і не жартування, се важкий, святий час. Я, отець, маючи одним одно на світі дитятко, уручаю тобі його, надіючися, що ти, а не хто другий зробить її щасливою.

Микола так і кинувся Олексієві у ноги і став казати:

— Чи я ж достоїн такої честі? Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели. Я вас знав, почитав, як отця рідного, за вашу

ласку, за ваше научение... Об Олексіївні, ось об Галочці, і думати не смів. Хто вона, хто я, мізерний? Чи я ж смію!..

— Коли я тобі її уручаю,— сказав Олексій, піднявши його від ніг своїх,— коли я прошу тебе: будь моїм сином, збережи мою Галочку.

Тут Галочка підійшла і, як ніхто й не ждав, припала до ніг Миколиних. Той силкується її підняти, а вона не дається і просить його: «Ні об чім тебе не прошу, тільки будь до мене добрий, не потурай, коли часом буду смутна, се минеться. Я буду тобі покірна, поважатиму тебе; доведу до того, що ти, бачачи мою добрість, полюбиш мене. Не попрікай мені, коли часом... я й сама не знаю, яка я буду. Не вважай тим, а доведи мене до того, щоб я тебе... через тебе мала хоч маленьку втіху, не терпіла б ніякого горя. Поклонімось же наперед богу святому, щоб поміж нам жити, як я кажу: а далі нашому панотцеві, нехай благословить і молиться за нас, за своїх дітей».

Олексій зняв образ святий, молоді стали молитися; от Микола припав перед образом навколішки і каже:

— Петровичу, чи, як ви мені повеліваєте, панотченьку, і ти, Олексіївно! От вам бог милосердний, і перед його образом заприсягаюсь, і перед вами: любити вас, Олексіївно, шановати, почитовати вас, не як є ви моя жінка, а як проти мене господиня... Ніколи і нізащо не почуєте від мене і жодного грубого слова. Буду для вас такий же робітник, як і до сього часу був. Ви над собою волю маєте; ви розумніші мене, ви і мене навчайте. Петровичу! я батька і матері не зазнаю. Ви мені отець і благодітель! Будьте мені, як і були, хазяїном і повелівайте надо мною. Однаковісінько, як і до сього часу, буду за вашим добром вбиватися і так об ньому радіти, як і тепер. Воно, як було усе ваше, так і буде вашим, і я й сам повік ваш. Тепер на таку волю благословіте нас, паночте!

Тут з ним припала до ніг отцевських і Галочка, і що то плакала!

Олексій їх поблагословив і дуже гарно усе приговорював і просив бога, що їм послати на милость свою.

Далі посадив їх укупі, розказовав, як їм жити, як шанувати, поважати один одного, таки довгенько їм усе говорив.

От посидівши, сказав, що треба прибиратись, бо завтра і весілля.

Микола помагав вже своєму тестеві, у чім там треба було. Припросили то дядин, то сусід поратись. Галочка, у чім душа, туди ж з ними порається і усе поспіша, і усіх

пригнання, щоб швидше усе справляли, неначе боялася, щоб хто не помішав.

У багатого і є з чого і є кому усе злагодити; так і не дивно, що до завтрього усе поспіло.

З'їхалася сама ближня рідня. Подивувалися, потовкували, що як-то Олексій, такий багатий, одним одну дочку та віддає за свого за батрака, та ще і за бідного! Лучче б віддав, хто скаже, за купця, хто за поповича; а хто каже: та, може б, який і пан не погордився б узяти таку кралю, та з такою худобою. І багато такого казали; як же їх обдарили подарками, усе хустками хорошими, і вишиваннями, і платками шовковими, так вони і замовкли, і затихли, надіючись і погуляти опісля по закону.

Вбралася ж і Галочка до вінця, а вбралася ж просто, не узяла з дорогого ні плахти, ні намиста, а так, як звичайно сироті; та що то за гарна була!

От вже справді, як на картині намальована, красива та красива!.. Тільки чудно було на неї дивитись у тім, що якось-то була вона і ніби не вона! Очиці бистрі, аж горять, на виду краска у щочечках так і переливається; то часом стане бліда-бліда, то вп'ять рум'янець у неї, як жар, спихне. Піде проворно, порядкує, усіх поспіша... то вп'ять руки опустить, головоньку похилить. І де стоїть, не зна, й що робила, і куди йшла — усе забуде... Говориш до неї — вона не на те одвіт дасть, та стане бистро-бистро глядіти і неначе дивується, чого се люди посходилися і поперев'язовані ходять. Озирається-озирається, гляне на себе і помертвіє... Оттака усе була!

Увійшов і Микола вже благословитись, і що ж — не надів ні тії свити, ні того жупана, що йому Олексій учора під вінець подаровав, а одяг хоч і добру, а просту свиту сірого сукна, і усе на ньому було просто.

— Чом ти, Миколо, не урядився у ту свиту, що тобі тесть подаровав? І жупан було одягти,— так питались його жіночки.

— Не йде діло,— сказав Микола.— Мене панотець бере з наньмитів, і я так батраком довжон явитися перед господа бога, і від нього прийнявши Галочку з своїм щастям, тогді вже стати чим-небудь луччим, а тепер я сам ще по собі нічого.

І поблагословив же Олекій Галочку до вінця, і випроводив її таки точнісінько, як на кладбище. А що вже плакав, плакав — як мала дитина! Тяжко-бо йому було, важко на душі, хоч і сполняючи доччину волю, та яка се воля була!.. Се усе равно, якби вона вибрала ніж і просила б, щоб її отсим ножем зарізали!

Йшла бідна Галочка до церкви швидко, бистро і усе поспішаючи: ні на кого не дивилася, нікуди не озирнулася. Під вінець сама підійшла, та як стала на рушнику, кинула очицями на вінці, стрепенулась, як рибочка, підняла очиці угору... так слізочки ув оченятах засяли!...

Одвіт попові, що по своїй охоті йде і що нікому не обіщалася, сказала голосно, на усю церкву. Правду можна було сказати, що усе, що вона не робила, збираючись заміж іти і під вінець підходити, то усе робила мов не о своєму умі, а ніби якась сила вела її до сього против її волі. Душа і розум повелівали їй хоч погибнути, а не довести милого чоловіка до нещасної жизні, з нерівнею побравшися; так серденько-бо не того бажало! Воно кріпко у ній бушовало і хотіло по-своєму зробити: хоч на годочок, хоч на місяць, хоч на деньочок знати щастя, пожити з миленьким, що й він же того кріпко бажа, і, хтозна, може, й не буде нічого такого, чого душа боїться... Так проти таких-то думок Галочка усе боролась, що туж-туж не подоліють її!.. І таки посилили б, якби не така у неї душа була, що не піддавалася вередованню серденька, хоч таки і дуже воно жалібно прохало зробити по його. А від сього Галочка, як свічечка, пала, поки стає воску, а як віск догоря, так і свічка гасне усе тихше, усе тихше; так і вона кріпилася, щоб стало сили, поки скінча своє діло, а тут за усяким словом, як одчитували молитви, то і вона мов гасла, так що як прийшлося обводити круг стільця, так вона вже і не змогла сама по собі йти, а шепнула старшій дружечці: «Веди мене... бо впаду...» І справді, якби не дружечка, та ще один з дядьків повели її, то тут і впала!

Як зовсім повінчали і стали поклони бити, вона, вдаривши, і не піднялася сама. Кинулись до неї, бризнули водою і сяк-так відволодали її. Не здужала вже сама йти додому, Микола з боярином через силу довели її.

Яке ж і гуляння на такім весіллі? Чи почастували, чи попотчували чим родичів, то так усі і розійшлися.

І що то: хоч як Галочка не чудно виходила заміж за свого батрака, маючи женихів щонайлуччих і багатих, і що так хутко, без зборів, без приборів, без усякого весілля... та й те знали усі, що ще від самого посту учащав до них якийсь-то охвицер, що увесьденички просиджував у них і часто дуже смерком вертався від них, усе сеє знали; так, отже, ніяка недобра слава не проходила про неї, бо одно те, що добре знали Галочку, що не піде ні на яке худо ні за усі золотії гори, а друге те, що тогді не було моди пащековати про людей і шпигати їх язиками. А най-

пуще на дівочу славу ніхто не смів ні півсловечка нічого сказати. Попробував би що брехнути; так так баки і заб'ють, і вже з брехунів повік не вийдеш. Та й старі приказують, було, молодим: знаєш, не знаєш — мовчи; а коли певно знаєш, що сам що-небудь іменно таке бачив, то й тогді не смій розказувати, а потихеньку скажи старшому, коли що пильно треба, а ні — так і мовчи собі, бо дівчача слава — як біле полотно: пилинка впаде, то й видно. А через такий порядок і дівки, було, бережуться, крий господи як! Сміливо можна сказати: не то що у сотні, у тисячі дівок не було ні одної, як тепер десятками лічи, вулицею проходивши. Святеє діло старовина! Мабуть, не вернеться вона ніколи!..

Вже так що і два тижні, а трохи чи і не більш минулося після того, як Галочка вийшла за Миколу: як ось раз удень старий Олексій сидить у хаті і чита житія. Миколи не було дома — пішов до чоловіка за ділом. Галочка сидить край віконця, зібралася мужикові сорочку шити та покраяла, а тепер і не розбере, що і до чого слідує, та, мабуть, від того і задумалася: ручки поскладала на роботі, головоньку схилила і дума... Та що то за гарна з неї молодичка! Вже іменно не можна було сказати, чи гарніша була дівкою у косах та у скиндячках, чи як тепер — у парчовому очіпку, що їй кріпко пристало, що усе б на неї і дивився. Личечком собі хоч і кріпко похудла, і рум'янцю на щочечках не стало, та се здавалося, що так їй гарніше було.

Як там сидять собі, аж ось дзвоник... дзвоник... і усе ближче... і якраз біля їх хати і став.

Галочка зирк у віконце... «Ох!» — тільки і скрикнула, руки і ноги затрусилися — ледве устала... і у кімнату б то поспішати, і з місця не ступить.

— Що там таке? — спитав Олексій, не дуже чувши, що щось прибігло.

— Він, таточку, він! — аж задихаючись, крикнула Галочка і кинулася у кімнату.

А тут якраз у двері... і хто ж то? Семен Іванович.

— Здравствуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу! — крикнув Семен Іванович, убігши у хату, і кинувся його обнімати.— Як,— каже,— собі поживаєш?

— Спасибі богу,— сказав напроти і Олексій, що і зрадувався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: «Буде ж тут усього доброго!»

— Де наша Галочка? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона моя! Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від бра-

та, і від дядюшки мого, старшого брата отцевського. Тут тобі усе добре пишуть,— так казав Семен Іванович, сердешний веселенький, говорливий, і, не дожидаючи над собою біди, сів на лавку, і став доставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семене Івановичу! — сказав старий.— Письма опісля прочитаємо... А може, ви хочете побачити Галочку?

— На, панотче, читай отсії письма, а я побіжу знайду Галочку, що і не зна, що я приїхав, а то б вибігла. Знайду і приведу до тебе, а ти нас поблагослови, як дітей своїх. Тепер ні в чім не буде замішки.— І хотів було бігти за Галочкою, та Олексій і спинив його кажучи:

— Ви вже її не знайдете, вона сама до вас вийде. Та й кликнув: «Галочко, а вийди сюди, душко, на часинку!»

Трошки згодом Галочка і увійшла... Семен Іванович кинувся було як стріла до неї, як — зирк!..— вона ув очіпку... вже молодицею! Він так і обмер, поблід, як стіна, впав на стіл. Далі скочив — і до неї:

— Галочко, що се ти наробила?..

— Семене Івановичу,— стала казати вона йому, ковтаючи сльози, що від самого серця ідуть і душать її.— Панотець мене благословив, і я по самій чистій своїй волі вийшла за чоловіка чесного, доброго... Не приходиться нам нічого споминати. Ще раз довелось мені сказати вам: «Прощайте навіки». Забудьте усе і не споминайте про мене... Я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щастя... а я...

Сльози так і залили її речі... Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась, і чути було, як защепнулась...

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав, ридаючи гірко... Далі схопивсь, обняв Олексія, поціловав його, кажучи:

— Прощай, Олексію Петровичу, на вішнії віки! — вдарив себе рукою по голові і вибіг з хати.

Тільки вони його і бачили, і нічого не чули про нього ніколи...

Олексій, зоставшись один у хаті, довго не тямив себе, так йому важко було дивитись, як вони меж собою побачились і як розірвались на вішнії віки! Прочунявши трохи, зараз став молитись богу, що чи не согрішив він тим, що розлучив таку їх любов? «Щоб побратися їм — ніяк того не можна було: і, щоб закінчати усе, треба їй було вийти за другого. Сього і сама Галочка хотіла: я їй вибрав чоловіка доброї душі, чесного, він Галочку не те що любитиме, він буде її шановати, зберігатиме її. Галочка по своїй охоті йшла за нього, вона не цурається його, бачить, як

він вбивається об ній, вона і дякує йому... А далі, як Семена Івановича тут не буде, то вона його потрошку і забуде, а він, спасибі йому, і він побережеть її, він не буде показуватися до неї і сам, щоб не розважати нудьги її. Саме важке, уостанне попрощатися, минулося вже. Тепер молитися богу і від його милості ждати, щоб ми усі затихли собі і стали жити без горя».

— Галочко! Вийди, душко, до мене; вже я сам.— Так казав Олексій, стукаючи тихенько до неї у двері. Галочка, а ще лучче сказати, сама тінь її — так-то вона змінилася ув один час! — вийшла, ледве ступаючи, кинулась батенькові на шию, гірко плакала укупі з ним і, не здужаючи стояти, присіла на лавці.

— Се вже уостанне,— ледве промовила вона.— Боже, прости мене за сю годину! Може, я спіткнулася?.. Я чоловік!.. Таточку! А ви і Микола не побачите більш моїх слізочок, а далі, далі не замітите ніякої журби за мною!

Олексій, бачачи, що вона кріпко змінилася після того, як побачилася з Семеном Івановичем, приголубив її, просив, молив, щоб вона виплакала своє горе, що після того їй легше буде, щоб не душила своєї журби, а потроху зовладівала б її.

Галочка вже мовчала, не плакала і — так би то бачиться — слухала його, та нічого не чула, що він їй казав.

Вернувся Микола. Аж вжахнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткий час!

Олексій хотів було казати, так Галочка зопинила його і швиденько каже: «Миколо! Отсе був тут Семен Іванович... Ти знаєш усе... він не знав, що вже я за тобою... Добрий! він поплакав трохи... і я не стерпіла! Прости мене, се святі сльози... я вже ніколи не побачу його...»

— Чи же ти винна, що кажеш, щоб я простив тебе,— сказав їй Микола, пригорнувши її до свого серця.— Чи є хто чистіший тебе?

— Годі ж, годі,— сказала вона, силкуючись всміхнутись.— Се хмарка набігла було і вже... ніколи не вернеться. Побачиш, що я любитиму тебе... Поможи мені лагодити обід, панотець наш хоче обідати.

Усе пішло на порядках, як і було сперва; тільки Галочка щодень змінялася. Дуже видко було, що вона силувала себе, щоб і по господарству старатись, або робити що, або розговоритись з ким, зазивала до себе подруг, іногді сама ходила до них, та се усе робила, дуже себе силкуючи: і за роботою, і з подругами бачиться і слуха, що вони розказують, вона усе була у думках; а сльози,

так і видно було, що от хлинуть з очей... вона їх здержує, перемага нудьгу свою... І таке їй мученіє з собою ніколи було не минеться їй: не тільки що кожний день, вона кожний час подавалася усе більш, усе більш, і кожний вечір вона вже була не така, як була ранком. Микола не покидав її, розважав її, у вічі дивився, чого б вона забажала, усе хотілось йому, щоб вона повеселішала, щоб забула журбу свою. Панотець теж розговорював її, щоб вона об чім-небудь другім думала; усе понапрасно! От і слуха Миколу... далі стане дивитись на нього, розглядаючи, мов уперше бачить чоловіка; пізнає його, згадує, хто се такий?.. і тут.. здихне тяжко та тяжко, від серця здихне, згадавши усе... кинеться до нього і жалібненько, та не плачучи — бо як сказала, так і не плакала ніколи: вже і слізочок не було, усі канули на серце — казала йому: «Бачу усе, знаю, що ти для мене робиш, дякую тобі за твою кріпко добрую душу... та що ж мені робити? Не можу зовладити з собою...»

І не посилила-таки горя свого! Скоро так знеможлася, що не здужала і з постелі устати...

— Миколо, сину мій!.. Бачиться... вона нас покине?..— гірко плачучи та вбиваючись, казав Олексій.

— Хіба ж ми достойні, щоб ангел небесний жив з нами? — сказав Микола і швидше до болящої.

Вона не боліла, вона не страждала, а час від часу догоряла, мов свічечка, засихала, мов билиночка. Тілом хоч зовсім опустилася, так духом була бодра і не боячись дожидала, що їй находить...

— Тепер я помирилась з богом милосердним! — так казала вона, сполнивши усе по закону святому.— Я готова... іду перед суддю праведного і милосердного отця... Він мене не отженеть від себе. Я сполнила самий святіший закон його: душу свою положила за мого друга... щоб відвернути від нього горе!.. Себе не змогла, не здужала зберегти... Я старалась... не змогла... я чоловік! Отець мій буде розбирати моє хотіння... він не зоставить покірної дочки...

Так розговорювала вона, сидячи на постелі своїй, держачи Миколу за руку і припавши головою до батенька... як ось... бачить, коло неї великий світ... чує, кличуть її як-то дуже приятно... вона мов іде угору... зирнула униз... аж батенько її і мужик — над її тілом...

ПЕРЕКОТИПОЛЕ

Посвящается
Евгению Павловичу Гребенке

Чи знаєте ви, люди добрі, що то є суд божий? Чоловік з злості зробить яке лихо другому, вкраде що, приб'ють, зовсім вб'ють, та як ніхто не бачить того, що він зробив, ніхто не виявить на нього, свідителі не докажуть, так він собі і байдуже, і не боїться нічого, і дума, що йому се так і минеться. Хоч його і під суд віддадуть, та як докажчиків, свидітелів нема, так він і надіється, що йому усе так і минеться, і він буде прав, неначе нічого і не зробив, ніякого худа... Ох, ні! Не так воно є. Єсть над нами создатель наш. Він, будучи пресвятіший, саме істинне добро, самая чистая правда. Він не потерпить, щоб яке злеє діло так і минулося. Хоч чоловік, зробивши худо, і захова кінці так, що ні жоден чоловік не дошукається до правди, так він, премудрость вишняя, він, знающий наші діла, бачащий самії думки наші, він не потерпить ніякої неправди. Він об'явить твоє діло через те, на що ти і не думаєш, і неначе рукою вкажеть: отсе той, що зобидив брата і відвів від себе пеню, що хоч на кого іншого подумають, а тільки б не на нього, щоб самому перед людьми бути чистому і правому; а як трошки забудуть про сеє діло, так ще гірше зробить. Такого всенепремінно і так об'явить, і при такому случаю, що ти і не сподіваєшся, і через таку безділицю, що ти овсі і не надієшся. Та об'явивши се, тут відкриються і усі злії діла, об яких вже люди забули і розискувати, бо кінці добре були заховані. Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка. Бо спершу бог, як отець над дітьми, усе ждав, усе довго терпів — може, схаменеться, може, покине худо робить, відмолить свої гріхи, то й прощеніє получить: коли ж ні, що не тільки не перестає зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та що далі, усе і йде на гіршеє, від худого і йде на худше, тогді годі — повелить... і комашка стане свидітелем, і ниточка заговорить, і через неї відкриються великі та мерзькі діла.

У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й більш. Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може, і так де забігла, може, й задавило що. Далі та далі почали усе більш, усе більш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство, пішли до волості.

— На кого маєте пеню, скажіть: я брата рідного не пожалію, аби б по правді доказ був,— так сказав голова.

Почали люди примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Що ж? Курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного; там-бо то два хлопці і шалістливі, так більш неділі, як нема їх дома — з батьком пішли з хурою.

— Пеня! — сказав голова.— Один краде, на другого біду зворочує.

Там геть-геть упав слід до Кахибіди. Що ж? Там і хлопців нема, одним один дідусь, старий та немошний, йому вже приходиться не до курей; а у сім'ї самі молодиці та дівчата, нащо їм і кури? — своїх є, батечку мій! Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться?

Далі вже, годів через два, вже не тільки кури, вже стали пропадати і поросята, а там — підсвинки; а згодом, згодом то тільки і чути: там шкапу у хазяїна зведено, а де і волика, а коли що трохи, під який час, то й пари волів добрих нема. І що то? — тільки що з двора поведено, то як у воду! Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство не їздить, де не розпитує — нема та й нема, як у воду кане. Сумує народ і не надивується. «Що за недобра мати? — так промеж себе совітуються.— Коли б, сказати, в нас постой, то так би і буть: від москаля не вбережешся; а то ж не чути і за п'ятдесят верстов ні одного москалика, і не наїжджа ж то ніхто до нас у село; усе свої люди, а є меж нами злодій! Дій його честі, на кого б то подумати? Усе парубоцтво — як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смирні, не гуля з них ні один, а усяк з них жалкує, що нам така є абєда, і усяк з них похваляється, що тільки б піймавсь хто, так вже не помилувати такого й такого сина! Бачиться ж, і засідають на ніч, так ніколи ж нічого і ніякої примети ні на кого. Вже ж ми і ворожок питали, так кажуть, наїздом бува: рижий, кажуть, москаль; попереду, кажуть, нашле сон кріпкий на усе село та й порається, як у себе у хаті. Так що ти против лихого слова зробиш? Тільки жалкуй від такої біди та й мовчи».

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішів, послідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапи, у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узято. Кругом біда, відусіль пропажа!

Як ось вже почули, що у Дем'яна Рідкоплюя усю комору забрато. Підкопався, вражий син! Та що то? усе, усе позабирав: і жіноче, і дівоче, і що було пригосподарьоване, усе забрато, і сліду нема, неначе щезло.

Дивуються люди та, ходячи коло волості, б'ються об поли руками, і усяк на сю ніч жде й собі такої напасті. Вже

й голова прийшов і сказав, що він притьмом не зна, що робити!

Піймайте,— каже,— мені злодія, хто се у нас краде! Я його... я йому!.. Він в мене зогниє у холодній!

Пожалуй би піймали, якби знали, хто він є,— казала громада сумуючи.

Аж ось і обізвався один парубок, Денис Лискотун, і каже:

— Коли б подозволили по дворам обиськати! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не наїжджа, се, певно, свої.

— А що? він правду каже,— розсудили старики.— Звеліте, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатам скрізь обиськають.

— Нікого ж і послати,— сказав голова,— нехай йде Денис, забравши хлопців.

— Та, може, мені не повірите — спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

— Як-то тобі не повірити, кому ж і повірити? — обізвались старики.

І як-таки Денисові не повірити? Що то за парень бравий був, даром, що сирота без батька! Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до мужицької роботи, як усі прочі. Як піде,піде по селам — хто його зна, де-то вже він ходить, на заробітки, та так щиро заробля, що незабаром вернеться, і чого-то він не принесе! Сам одягний, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому хороша, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок, і у усім її поважав. Та був собою красивий, моторний, против усякого звичайний, на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявсь нікого і нічого: у саму глуху північ скажи йому піти на кладбище — піде і усе справить, мов середу дня. Тільки й боявся собак, і що то не любив їх! Було, яку зна злішу собаку, то що не дасть, а дасть, то й купить її, та на гілляку і повісить, і отруює, було, їх. «Що ж,— каже,— не люблю та й не люблю собак. Мені гидко на неї дивиться. Аж дрижу, щоб яку собаку вбити! Така вже моя натура!» А що розумне було, так не узяв його кат. Хоч і не дуже пильно приставав до громади і не часто, було, і виходить до волості, та вже ж коли вийде, послуха, об чім рада, вже й викине слово, та таке, що й десять стариків, сідих, як лунь, і у три годи так не видумають. Усі-таки, усі селом, ув один голос, було, кажуть: «Отто наш голова росте!»

Так такому б то не повірити оглядіть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських вещей? Куди! Тут ще стали його прохати, щоб зділав милость, забравши яких парубків сам зна, пішов би і оглядів усіх, не минуючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити — вибрав парубків, сам і пішов з ними.

— Починайте з мого двора,— звелів Денис.

— Та як се можна, щоб на тебе хто подумав? — казали парубки.— Се вже не знать що, коли на тебе таку пеню складати!

— А що ж, братця, нічого робить! Коли нам велено усіх обискувати, так що я за цяця, щоб мене не заньмати! Шукайте, шукайте! Може, що і знайдете,— казав Денис, усміхаючись, та, узявшись у боки, надіне тую козацькую шапку набакир та й плюне через губу по-московськи.

— Ну так, що знайдемо! — скажуть парубки і йдуть за Денисом. Той їх у хату уведе, і у комору, і на горище, і де є який закапелок — усюди, усім, усе покажеть і скрині повідчиня, і у них усе перериє.— Глядіть,— каже,— глядіть добре!

Що ж? Перериють, переберуть усе, а як нічого нема, так і нема. З тим і підуть у другий двір.

Тут вже не так, тут вже сміливіше усі обискують і по хаті, і по двору. А Денис сам, не беручи з собою нікого, полізе на горище, і що то? Усе там перериє, що не знайде, чи льон, чи прядиво, чи коріння яке, усе переберe і по стріхам загляда, так хоч би нитку з покраденого знайшов.

Еге, та не усюди ж і так! У однім дворі, на горищі, на хаті, Денис знайшов пояс хороший, каламайковий і показав його хазяїну, що тут з ним ходив. «Так і є, козаче, се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синові носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрато; шукайте, зділайте милость, чи не знайдете ще чого!»

Тут вже Денис пошле парубків на хату ськати, а сам забира хазяйство, руки їм зв'язує, і старого, і малого — усіх шле до волості. Не знайшовши тут більш нічого, йдуть у другий двір. Там вп'ять через скільки дворів, вп'ять знайдуть де хустку, де очіпок або що таке; і усе знаходить Денис по горищам. Мабуть, пильніш усіх ськає, що ніхто, опріч його, не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяйство до жодного забирають і пруть до волості, і вже повну холодну натирили і людей, і жінок, і дівчат, і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати з жодного допрос писати. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: «Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде,

щоб я коли на таке скверне діло пішов!» Так усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказовати. «Що з того, що знайшли на горищі пояс чий або де плахту? Може, який бездільник поравсь, комору викрав та порозкидав вещі по другим дворам, щоб на нього пеші хто не звів!» Так сказав Денис Лискотун, винімаючи з-за халяви люльку... та що за чудесна була! коріпькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком. «Глядіть, щоб кого напрасно не обвиноватили».

— Правда його, правда,— сказав голова, що, зібравши у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки та придумував, що тут йому на світі робити.— Правда,— каже,— випустіть людей з холодної, вони невинуваті; може, і справді, що їм підкинуто. Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумався, і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже справді що голова росте, нехай собі здоров буде!

Погуляв деньків зо два по селу Денис, поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасуна дав з любощів, не одній рукав порвав, держачи, щоб не втікала від нього; не одноденять навчив парубків пісень співати московських, що сам поперенімав, ходячи по усіх усюдах; не одну пару розвів, що вже було зовсім хватилися битися; не один совіт дав голові, що робити з неплатящими общественного, або отаманові, загадуючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціпом збити: на усі руки був наш Денис. Поробивши і погулявши так, вп'ять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І що то жалковали за ним і хазяїни, і усі, а що вже дівчата — так міри нема!

— Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна! — так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там проробив, та тільки що там прохарчився, а додому нічого і не приніс; так отсе-то мати, журячись, так йому казала: «Усі, усі так заробляють і усе дбають на господарство та знай багатіють, а ти ось ніяк не роздобудешся ні на що, щоб почати господарювати, як і люди. Що було дечого небагато після батька, те потратила, женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка поможе. Невістка ж ніч і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам, замість помочі від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти; хлопчикові вже шостий годок, попав у ревізію, треба за нього зносити; дівчаток двоє, робити ще не їм, а їсти просять, треба годувати. Та усе ж то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні

руки — не надаси. Та я ж кажу, мабуть, і талану нема. Люди ходять на заробітки або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш що, хоч де і проходиш, а усе тільки на прокормленіє наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи. Коли б спромігся хоч якунебудь патику добув би, то усе б лучче було, пішла б друга робота, другий і заробіток був би.

— Що ж, мамо, робити? — каже Трохим.— Я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже снаги не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі такий млілий та сухий, не дуже у роботу приньмають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? Та й дають меншу ціну против других. Робиш щиро, не лінуєшся, і таки, нічого таїти, часом зробиш і більш, і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковісінька честь: не здужаєш, каже, робити. А як плата невелика, так і не стає ні на віщо, тільки пропитуємося, а додому і не кажи, щоб що принести. Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі, і голі, і зимою б померзли.

— Треба ж, синку, що-небудь гадати,— казала мати.— Подивись на людей та порадься з ними, куди б то піти тобі, де б то лучче заробляти. Попитався б ти у Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світу таки набачився. А заробля ж то по скільки! Вже нащо його мати: бідніша мене була, тепер же піди з нею, одягна як міщанка. Або і він: як вирядиться у празник та вийде на вулицю, так куди і писар наш! А грошей і усякого добра мало він приносить? Спитайся, синку, його: нехай би нараяв, куди б тобі піти; або б укупі з ним пішов!

— Питався його, мамо, просив, щоб узяв мене з собою: будемо, кажу, укупі робити; як ти, так і я, не відстану від тебе.

— Що ж він тобі?

— Але! Як се почув, як витріщився на мене, а очі так і засяли, а сам став, як кармазин. Дивився, дивився довго на мене, а далі насилу спромігся сказати: «Як заробляти? Роби,— каже,— як і я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай іншого». І пішов швидко від мене. Та після сього тільки що хочу його об чім зачепити, то він так і відходить від мене. А коли ж укупі де будемо, то він мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; я щоб до нього, то він зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий против мене, бідного. Не хочу його чіпляти, буду сам по собі. А що, мамо, думаю, ще іти у губернію, чи не буде там щастя?

— Ох, синочку ж, мій голубчику, чи близенький же

світ? Аж півтораста верстов. На кого ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль пійдеш? Се мов на кінці світу!

Вже ж, мамо, що робити? Уостанне піду: не буде там щастя, не піду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.

Журилася мати, плакала кріпко жінка, а нічого робити — проводила свого Трохима аж у губернію. Чути було, що там збирається ярмарок о пречистій, і була превеличенний, і усякого купця із усяких місць наїжджає, і усякого товару навозять, і чути, що є людям заробіток чималий, як кому щастя випаде.

Дійшов наш Трохим і до губернії. Допитався, де становиться ярмарок. Народу, народу! І протовпиться не можна! Пробирається і він меж людьми, і сам не зна, куди і для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи; аж ось хтось його сіп за руку і каже:

— Земляк! што, работи іскаеш, што лі?

Трохим зирнув, аж то купець, та такий вже купець, що й бороду голить, і по-панському ходить. Він йому швидше шапку зняв, поклонився і каже:

— Ськаємо, господа купець, чи не пошле бог доброго хазяїна.

— Чесний лі ти чалавєк, не бездєльник? Не лінивий?

— Зроду не зробив ніякого худа, в мене і думки такої нема. А робити будемо, як самі побачите.

— Ступай же за мною.

От і привів його до своєї кватері; а там усе повозки стоять, понакладовані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе позапаковувані. Хазяїн і приказує: «Смотри ж, как прийдуть звожчики з лошадями, так пускай запрягають і везуть до моєй лавки. Вони вже знають, де вона. Ти будь при них і з ними перестановите усє ящики у лавку, і не атхадіть від товару. Вота і товариш твій».

Гляне Трохим на товариша, аж то Денис Лискотун, тільки вже не такий бравий, як у своєму селі був; одежа на ньому старенька, і не знати чим підперезаний, і шапка заваляща.

— Здоров, брате Денисе, був! — зараз одізвався до нього Трохим.— Відкіля се ти тут узявся?

— Але, відкіля! Адже ти, ізроду тут не бувши, та прийшов, а я і часто тут буваю.

Тут скинулись по слову: Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у день і як що поводиться, а Денис мов і говорити з ним не хоче, скаже слово, мов не ївши, та й відвертається від нього.

«Як я бачу його,— дума собі Трохим,— так він тутечки ще й гордіший, чим у нас у селі: та, бач, прикидається, мов бідний, щоб більшу ціну узяти. Не з чорта ж хитрий!»

Хазяїн зрадовався, що обидва робітники його та з одного села і приятелі промеж собою, поприказував їм усе діло і пішов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимові, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і пита Дениса, що робити?

— А ураг його матер бери! Коли не по-нашому заплатить, то ми й самі себе наградимо. Держись тільки мене та слухай, то будем повік хліб їсти.

Трохим здивувався трошки, таке чуючи від Дениса, а опісля і дарма. І подумав собі: «Що се він каже? Хто його зна!» — і став обходити обоз.

Аж ось прийшли звожчики з кіньми, позапрягались і поперевозили товар до лавки, позносили, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розщитався з звозчиками, відпустив їх, зачинили лавку і стали відбивати ящики і виньмати товар... Господи милостивий! усе ж то срібло та золото! Нема нічогісінько, щоб дерев'яне або костяне; усе срібне-золоте, усе срібне-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і виделки; є й чашки усякі, по-панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усе ж то срібне та золоте. А що кабатирок, а що серіг, а що перстенів, так мішки понакладати можна!

Робітники виньмають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставля... Трохим боїться і дивитися на товар, бачачи, яке воно є усе дороге; а Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує на руці, мов силу в ньому зна.

Хазяїн усе найбільш Денисові приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина, і він бував коло такого діла; а Трохим що — він зроду уперше і у губернії, і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і торопіє, і не зна, як за що узятись, так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замикати лавку німецькими замками. Там такі прехимерні! і назад відмикається, і натрое розпадається, і хто його зна, як воно там зроблено! Як не вміючи, то й не відімкнеш, і не замкнеш. Позамикав хазяїн замки, дав їм кожному по полтинику і сказав, щоб ішли собі гуляти, куди хто хоче, а надвечір щоб приходили на кватирю вечеряти.

Пішли наші земляки скрізь по ярмарці. Так що ж? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з москалів, мабуть, приятелі його ще прежні: і здоровкаються з ним, і

розпитуються, де був, і далі стали шептати, та на Трохима поглядати, та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Пішов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на квартиру, пополудинував добре та й приліг, дожидаючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денис, і видно було, що було трошки у головці у нього, та мерщій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимові чарку водки і вечеряти. І що то за добра страва була! Борщ з яловичиною, каша з салом, ще й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому і каже:

— Оттака тобі плата і харч буде по усякий день через ярмарок, тільки служи чесно. Завтра чуть світ їди до лавки; вийдуть мої прикажчики, що заставляють, слухай, як мене; доглядай, сидячи біля лавки, щоб хто чого не потяг; а уночі будете почережно з Денисом укупі з сторожами коло лавки ходити, один до півночі, а другий до світу. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч опівночі розбуди. Опріч поденної ціни, я тебе й награжу за твою правду і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолився богу і подяковав за його милосердіє, що таку йому роботу послав. Харчитись не треба, харч добра, якої дома і на великдень не бува, і ще полтиник поусякдень! Десять день ярмарку — десять полтиників, аж от п'ять карбованців принесу додому. Слава тобі, господи! І тут же обіцявся служити щиро і за хазяйським добром вбиватись більш, чим за своїм.

Почався ярмарок. Купці, порозкладавши свій товар, повідчиняли лавки; пішли пани снувати. Ходять, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлячися на них, Трохим пильно доглядався і на проходячих, щоб йшов своєю дорогою, а щоб не дуже у лавку на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоловіка. Коли ж, було, хто стане біля лавки та сюди-туди розгляда, то Трохим — без сорому казка — такого, було, і прожене, бо такий стоїть і буцімто і нічого; як же побачив, що сторожа куди задивились, то тут він потяг, що ближче, а сам шмигнув дальше. За таким Трохим більш усього пильнував; а Денис — нітрохи, бо йому ніколи було. Частісінько, як тільки що до лавки пани поназбираються, то тут де і возьмуться і москалі, і цигани,

і жиди, та усе до Дениса, і відведуть його геть, і усе з ним шепотять і довгенько базікають.

Трохим, було, і спита його, що то за люди і чого вони до нього ходять. То аж посупиться Денис, та аж з серцем скаже: «Чого ти за другим приглядаєшся? Знай себе. Я за тобою не примічаю, не дивись і ти за мною. То мої стародавні знакомі, я з ними служив по городам».

А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та препаршива собі на лихо, мов старець. Йдучи побіля лавки і моргнула на Дениса; той з нею та у куток, і давай собі щось шептати. Трохим наглядав їх довго, і щось у нього у животі тьокнуло, чуючи щось недобре. Поговоривши собі, циганка й пішла. Денис окроме собі сидів, сидів, та й прийшов до Трохима, та, подивившись на нього довгенько, і каже:

— Бідність твоя велика, та не вмієш, як з нею справитись. Щиро служиш собі на лихо. А навряд те хазяїн дасть, що ти б заробив.

— Як ти його заробиш більш? — сказав Трохим.— Адже і тут плата добра, і робота неважка, а усе більш не можна заробити.

— Можна.

— А як, скажи?

— Потурай тобі! А скажи мені, Трохиме, так, по правді, чи пильно служиш хазяїну?

— А як же і служити, як не зо усею щирістю? Сказано: нанявся — продався. Я хазяйської пилини не хочу, і коли бачив би, що й рідний брат мій не думає об хазяйському добрі і занапаща його, то я б і на брата виявив.

— Сполать тобі, Трохиме! — сказав йому Денис та й вдарив його злегенька по плечу.— Так і повік служи — розбагатієш! — І відвернувсь від нього, а Трохим і замітив, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

«Що отсе сталося з нашим Денисом? — дума собі Трохим.— Але він тут собі другий, чим у нашому селі».

Так собі сидить, думаючи про се, аж ось вп'ять та ж таки циганка йде мимо лавки, а Денис підійшов до неї і каже: «Дурний! йому і не говори. Ми і самі зробимо».

А Трохим се й чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Прикажчики почали розіходиться: хто у тіатру, хто у баню, хто... а кат їх зна, куди інший пішов! Останній поприбирав, вийшов і каже Денисові, як і поусяквечір бувало: «Замкни лавку і подай сюди ключі». Денис зачиня, приклада замки, закручує; інший тугий, так аж крекче, притягаючи та крутячи. Зовсім оддав

ключі, прикажчик пішов. Денис щось відверпувся, а Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... «Що за недобра мати! — хоч би тобі один замкнутий! Усі три висять; а Денис же довго силкувався, замикаючи їх. Так такий-то Денис!»

Тільки що так собі Трохим дума, аж ось Денис і каже:

— Іди ж, товаришу, на кватирю, та винось швидше вечеряти, та лягай спати. Або знаєш що? там душно, я пробуду усю ніч на калавурі; не приходь з півночі, спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч.

«Ось що воно означа! Тривай же!» — подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу, як же зайшов, що вже Денис його не бачить, так тут вже нічого робити — став підбігцем поспішати та мерщій до хазяїна. Як на те, хазяїн дома і, накликавши гостей, пошту є їх часом. Тут Трохим, увішедши, прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримітив, як що робилось і як він буцімто лавку замкнув, а його відтіль відпроторив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так, що аж поблід; далі став дяковати Трохимові, що він такий вірний, і підніс йому аж дві чашки чаю, солодкого та пресолодкого, усе-таки дякуючи за його правду і чесную душу. А тут же мерщій послав знайти прикажчика з ключами. Насилу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив ліхтар та, сівши на дрожки, мерщій до лавки.

Підбіг, оглядів, аж так і є — ні один замок не замкнутий. Почав кликати Дениса, а Дениса і духу нема.

Мабуть, що він і сидів усе біля лавки, та як побачив хазяїна з ліхтарем, догадався, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озивався, дожидаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у лавку... слава тобі, господи! усе ціле, усе благополучно! Злодій ще не починав поратися. Мабуть, дожидав глухої півночі. Позамикавши уже сам усі замки як слідувало, тут же із сторожів найняв двох, щоб від його лавки не відходили через усю ніч, вернувся на кватирю.

І що то вже дякував Трохимові! Аж поцілував його, що відвів від нього таку біду і заздалегідь сказав про таку напасть. Далі вийняв цілкового, і дав йому, і каже:

— Не по полтинику на день буду тобі давати, а відсьогодні по цілковому. Одпускатиму, награжу, как сам знаю, за то, що ти єсть чесний чоловік. Старайся і уперед; що замітиш, що почуєш, зараз мені сказуй! Тепер не ходи до лавки, щоб той бездільник не зробив тобі якого худа. Там є калавурні.

Як же почули уранці, що аж три лавки обікрадено, так тогді хазяїн ще більш дяковав Трохимові, що остеріг його. «Було б,— каже,— се і мені. Там же, хоч і багато узято, та не на велику суму; а у мене хоч би і небагато чого потягнув, так усе б тисячів на які десятки».

Трохим так-таки і думав, що з злодіями, певно, був Денис. «Господи милостивий,— дума собі,— як то швидко чоловік розледащів! Який був бравий парснь, так що луччого його і не треба, а тепер зовсім збездільничався!» І після тієї ночі він його і не побачив вже.

Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться: ведуть рештантів, і попереду, і позаду їх салдати з оружжями. Приглядається Трохим,— аж меж ними йде і Денис. «Доживсь честі!» — подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключеніе. Що ж Денис? Глянув бистро, бачить, що се Трохим, як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кине ту милостиню геть і сказав: «Щоб було ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!» — і пішов собі не оглядаючись.

Розказав се Трохим хазяїнові, а він і каже: «Переловили тих усіх, що лавки обокрали, узяли і нашого Дениса. На нього доказують, што он с ними заодно і хотєл навести на мою лавку, так он ні у чом не признається».

Покінчили ярмарок. Розщиталися усі; хазяїн розщитав і Трохима і, на усякий день даючи йому по цілковому, при прощанні дав йому аж сто рублів і каже: «Озьми, Трохимушка! Ти мнє на десятки тисячей спас; благодарствую тєбє».

От уже Трохим зрадувався! Та і як же пак? Скільки він грошей принесе додому! Зроду не заробляв по стільки! Спасибі, що хазяїн дав золотими, так їх можна так заховати, що не загублю і ніхто не примітить, що в мене вони є, а цілкові окроме положу. От, узявши золоті, позашивав у онучу, а срібні які були, цілкові і полтиники, і мілоч усяку та позашивав у полу свити, так що і пізнати не можна було, що є при ньому гроші.

Зібравшись так і пішов з губернії, і не куди ж, як прямо додому. «Чого вже по другим місцям ходити? — дума собі, дорогою ідучи.— Спасибі богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шкапу, справлю віз — і пішов луччий заробіток, чим від пішого. Жінці накуплю льону, нехай пряде: нехай наньмичку наньме, удвох більш нароблять. Матері буду усього постачати, чого забажа. Нехай, коли досі бідкалась, нехай на старості у розкоші по-

живе. Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи».

Сердешний!

Ідеть він так собі, йдеть, поспішаючи додому, щоб радість їм принести, що бог щастя дав, і вже верстов з п'ятдесят зосталося йти до села свого... як зирк: доганя його... хто ж? Денис! Як уздрів його Трохим, так і руки, і ноги опустилися, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почула. Не зійтись з ним не можна: по одній дорозі йдуть. Піти швидше, щоб не нагнав, поки до села, а у селі можна пересидіть день, поки він далеко зайде; так Трохим-бо, стільки пройшовши, вже притомився і як би не поспішав, Денис його нажене, бо він здоровіший і привичний більш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: «Що ж? Божа воля! не буду з ним іти, буду собі окроме держатись; буду приставати, не поспішаючи з ним, то він і від'яжеться від мене».

Йде, йде, як ось Денис і наздогнав його; вдарив по плечам і каже:

— Здоров, товаришу! Не втік від мене?

— Здоров, Денисе! де се ти взявся?

— А ти думав, що Денис вже став бездільником, піде на каторгу, так отсе швидше біжиш додому розказати про мене, що я попався?

— Господь з тобою! Яка мені нужда до тебе? Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.

— Жалковав, ти?

— Далебі, що жалковав. Ні ти мені нічого, ні я тобі ніколи: так чого ж нам? Скажи мені на милость, як ти викрутився?

Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задрижали і у душі похолонуло. Далі і каже:

— Викрутивсь! Коли ж на мене напрасно сказали. Хіба не була на чоловіка наговорів?

— Як то без того? Ти ж мене повсселив, що ти не був з ними.

— Хіба ж я злодіяка який, га? — грізно крикнув на нього Денис.

— Та хто про тебе таке дума? Згляньсся на бога!

І замовкли обидва, і мовчать, і йдуть укупі.

Геть-геть Денис вп'ять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, неначе зовсім не він:

— Ти думаєш, що я через твої замки пропав?

— Через які замки?

— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?

— Бог з тобою! Я тільки чув про сі замки та й забув зараз.

— Забув! Забудеш і справді.— І вп'ять замовкли.

Ідучи так довгенько, переходили через невелике село. Трохим тут мав знакомого і хотів було зайти відпочити. «Не треба сього!» — вже крикнув на нього Денис, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був против нього утроє здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: «Не буду його сердити; буду піддаваться, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього».

Перешедши те село, Денис завернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— Оттут відпочинемо! — сказав сідаючи Денис під грушу.— Давай, чи є що в тебе, так пообідаємо або пополуднуємо.

— А що в мене є? — сказав Трохим і достав з торбинки хліба, тарані скільки та огірочків.

Денис достав із-за халяви ніж престрашенний. Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а дещо і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить та дума: «Донеси мене тільки, господи, додому. Цур тобі і зо всім! знати тебе не хочу».

— Знаєш що, пане брате? — наївшись, став казати Денис.— Цур йому удень йти! Будемо удень віддихати: бач, як душно! Ніччю більш пройдемо і дальше станемо. Як отсе відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччю мотнемось, так ми післязавтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечора.

Лягли хлопці. Заснули добре. Над захід сонце; прокинулись, пополудновали — і усе-таки Трохимові харчі — і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги? — спитав Трохим.

— А де я у чорта що озьму! Коли що й заробив було чого трохи, так істряс, у тім анахтемськім острозі сидівши; а заробити більш ти не дав. А було б і на твою долю; гадки б не мав!

— Ти мені, Денисе, навдивовижу. Чи такий же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усюдам, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твоє діло!

І замовкли, і йдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис ви'ять і обізвався:

— А що, товаришу! поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови підеш і по усьому селу будеш проповідовати, як Денис Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Дениса з острога під калавуром водили к допросу?

— Ні, Денисе! Не знаєш ти мене. Се страшне діло, щоб про кого таке розказовати. Нехай тебе бог у сім делі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що ж, спіткнувся та й схаменувся. А розказовати не моє діло. Не тільки жінці, я й сам молю бога, щоб я забув про се, бо, кажу, ти покаєшся.

— Аякже? Вістиме діло, що покаюсь. Так і почну молебні наньмати. Так грошей-бо нема — не добувся; хіба ти мені даси. А що, Трохиме, скажи по правді, багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому об'явив?

— Та не я ж то об'являв, він сам дознався.

— Та як собі там знаєш, а вже, вірно, дав таки щонебудь.

— Дав награжденія, відпускаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так скільки несеш додому?

— Хто його зна! — казав Трохим, а сам так і труситься, боїться, бо ніч, їх двоє, і Денис здоровіщий його. Я таки гаразд і не лічив, зложив та й пішов.

— Мабуть, багато, що ніколи було й перелічити. Чи поділишся ж зо мною?

— Щоб то як?

— Так, як діляться, пополам. Чи, може, усі віддаси? От сполать би парень був, якби усі віддав!

— Що се ти, Денисе, говориш? — ледве вже промовив Трохим, бачачи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі із твоїми грішми, що, мабуть, у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Та зділай милость, не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім, і заприсягну.

— Ану побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни! — каже Денис і подав йому жменю землі.— З'їж отсю усю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого і думаючи-таки, щоб нікому ні слова не розказати, з'їв жменю землі, усе потроху ковтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Оттак-то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого-небудь то й прив'яжеться. Трохим же як був собі плохіший, то й усе подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому худого.

Так ішли ніч, ранком скільки пройшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне, і ніщо не колишеться, так так, що ледве дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати. Як припече сонце, так місця не знайдуть. На взліссі сонце є, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш: нівідкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить, і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відіп'ються; тяжко вже їм і дихати. Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому і легше, можна холодом трошки дихнути. Зогріються і тут, переходять на друге місце, та так виморились, так знемоглись, що не здужають і поворохнутися. Цілісінький день ні хмариночки ж то!

Аж ось уже к вечеру жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули слободніш, поїли було і пішли.

— Як не полінуємося,— каже Трохим,— то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо,— сказав Денис,— тільки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай!

От як ідуть і верстов сім учистили з полудня — стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятись, мов клубки, густії хмари з золотими від сонця кругами. Клуби в'ються, докупи збираються, і стіна усе вищенько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зарані, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики ззивають самочок і як можна спішать, у кого є діточки, так до них; а котрі собі гулящі, так полетіли ховатись. Дедалі, дедалі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного. Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клекоче море, або гуде великий вітер здалеку, або сила велика людей наїжджа, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тільки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будемо робити,— став казати Денис,— як ми підемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок,— сказав Трохим,— поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його і нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.— Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогісінько і не бачать перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула і простяглася від сходу до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов де по горам громадне каміння качають,— і інше мов упаде, стукне та й замовкне... а тут луна і загрохотить по усьому небу, по усім куткам сієї великої хмари. Замовкнеть же грім, так чути, щось гуде, клекоче, бурлить, страшніше самого грому... А блискавка безперестанно! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме? — казав дрижачи Денис.— Озьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підволочу.

— Держись за мене,— каже Трохим.— Тут вже недалечко. Он від блискавки видно.

— Та я бо сієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!.. Бач, яка страсть ідеть! Ось і дощик... Ой, швидче, швидче поспішай!

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу дотащив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і уся туча надвинула якраз над той ліс і усюди небо покрила, як саме чорне сукно; хоч скільки хоч дивися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашенна буря, шумить під небесами, носиться по полю, упирається у ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомняти овсі; гілляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж свистить на увесь ліс, грім покрило... і разом геп!.. Впало, аж земля здрогнула! А тут грім як загримотить, і вп'ять земля задрижала... А тут вп'ять такий же свист і шум, і вп'ять щось-то впало, затріщало!.. То буря порається, вікові дуби валя, мов пруття! Як же хлине дощ, і вже не йде, а лле; по лісу шумить, з гори біжить річками, клекоче... і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що страшно і згадати!.. А тут блискавка червоним огнем очі засліпля... Именно преставленіе світу!

Денис ні улежить, ні усидить і не постоїть на одному місці. Ходить, перебіга з-під одного дерева під друге, ру-

ки ломить, сам себе не тямить. «Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого?» — так голосно зо страху сказав він.

— Ні, я не сплю та й не боюсь нічого.

— Грім уб'ється!

— Воля божа! Я се знаю, та хоч і лежу, та молюсь богу.

— Хіба ж він і помилує, як йому молитися? Ух! як затріщало у лісі вп'ять!

— Помилує, тільки покайся...

— Як покаятись такому грішнику? Як мене бог може простити?

— А що ж! Кайся від щирого серця, твої гріхи не які великі, ти так грішен, як і усяк чоло... Господи! що се?

Тут вони впали обидва навколішки...

Огненна стріла прорізала усе небо і, як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попереду стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усі гілля стерло і зм'яло, так що і сліду їх не зосталось.

Насилу піднявся Денис; а се від них, де вони стояли, теж під деревом, було не більш як саженів з десяток.

Очунявши трохи, ухопив Трохима за руки і став прохати: «Ходім, ходім відсіля! тут нас бог поб'є».

— Куди ж ми заховаємось? — каже йому Трохим.— Бач, яке лихо по усьому лісу? Отто грім запалив дерево; бач, горить. Адже і далеко від нас, та й по усьому лісу така халепа.

— Ой, страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! Нема нікого. Молись лучче богу!

— Мене і бог не помилує. Ти думаєш, я такий... Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся.

— Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се моє діло. Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроші та багатів... лавки обікрав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться грізно на мене...— Так казав, не тямлячи нічого, Денис, і б'ючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало!.. Обидва впали нечувственно. Трохим, підпливши водою від дощу, трошки очуствовався, бачить: Денис біга коло нього, руки лама, блідний як смерть і, не

тямлячи себе, кричить: «Я не тільки злодій, я й душогубець, зарізав нищого... мав грошей у нього знайти... Одежу свою закровавив, а він онде свариться... Господи! і ти мене не помилуєш?»

І став бігати як не о своєму умі. Спромігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

— Ні,— кричить Денис,— мені бог смерть дасть... мене грім уб'є... Я злодій!.. Я прикидався добрим, на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку у селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене бог вб'є; розкажи усім, який я.

— Та бог з тобою, Денисе! що се ти думаєш? повір не мені — богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги і тебе не попрекну ні у чім.

Тут же Трохим його розважує, а тут грім так і рокотить, а блискавка аж очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запала де верх деревини якої, як шарахнуть гілля,— тут Денис і стане вні ума і вп'ять своє розказує, що він душогубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові: «Усім, усім се розкажи, нехай бережуться мене».

Гримів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, усе тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж вже стало на світ заньматись. «Ходім,— каже,— Денисе! вже ми недалечко від свого села. Ходім швидше».

— Братику Трохиме! — каже Денис, не сходячи з місця.— Боюсь ворухнутись, усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець! Трохимчику, голубчику! не розказуй нікому нічого.

Вп'ять Трохимові треба божиться: сяк-так розговорив його, пішли.

Що досвітком, що вже й сонечко зійшло, йдуть і усе поспішають. Денис через усю дорогу хоч би пару з уст пустив, усе задумавшись іде; далі як крикне:

— А лучче б мене грім убив!

— Бог зна, що ти споминаєш,— сказав Трохим і глянув на Дениса та аж злякався: очі, як жар, горять і сам розлютований, мов звір який! А усе розговорює його:

— Будь веселенький,— каже,— вже тільки п'ять верстов зосталося, се вже наше поле.

— Тільки п'ять верстов! Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємось і мене віддаси! Пропадай же ти один!— Та з сим словом так і повалив Трохима і насів його.

— Бог зна... що ти... Денисе, робиш! — сказав, стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись: «Пусти мене, братику, голубчику, соколику! Єй, велике слово, нікому нічого не скажу! Возьми собі усі мої гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі своєї і моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зостанеться? Братиком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без покаянія вмерти! Дай же мені хоть часиночку богу помолитись!..»

— Помолишся і на тім світі! — лютуючи, як звір, казав Денис, одною рукою держачи руки Трохимові і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи із-за халяви ніж свій: так як не поспіша, не справиться однією рукою. А Трохим знай проситься; здихнув і каже: «Господи милостивий!.. Не несе бог нікого, щоб хто свидітелем був моєї безвинної смерті!»

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно та й каже: «Нехай се перекотиполе буде свидітелем, що ти мене безвинно погубляєш!»

— Нехай свидітельствує, скільки хоче! Знав же, на кого і послатись,— казав, регочучись Денис, і рознімаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і пропитувався.

— Господи милостивий! прийми мою душу!.. Жіночко... діточки... тату...

Денис замахнув рукою... хотів щось, регочучись, сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час насміятись, хлинув йому у рот братовою кровію і, прийнявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса...

. . . . . .

Прибігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у такім і такім місці лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людей послав, щоб біля того зарізаного калавурили і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто нав'язуватись, або що такеє робити, або казати, то його як подозрительного узять і до волості привести. Тут же написали лепорт до земського суду об такім случаї, що «скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по імені і прозванію неізвестний, лежить благополучно на тім самім місці, де його смерть постигла».

Деякі з хазяйства пішли з села на заробітки і іще не

повертались додому, та жінки їх і нічого, і нужди нема... Трохимова ж жінка і мати... що то, почувши об сім, ув один голос крикнули: «Ох, лишечко! се ж Трохим, певно, Трохим!» — і заздалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб подозволив піти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна і додому привезти — звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова — і не дай боже нікому і підступати, кріпко-накріпко запретив, поки суд не виїде і не розв'яже йому рук.

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волості, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питається:

— Що ж його жінка та мати кажуть?

— Чиї? — дивуючись, пита його голова.

— Адже ви... чи хто пак казав!.. що, кажуть, то Трохим!

— Ще не звісно, і ніхто з нас об тім і не думав, не те що казати. Чимало їх повиходило з села на заробітки. Може, ще і не наш.

— Хто не єсть, нехай собі лежить, поки зведемо,— сказав сміючись Денис.— А хто зарізав, свидітелі скажуть.

Деякі молодці тут були, так аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку і приставить. Де ж таки у чистому полі свидітелі? Вже коли порався, так сам на сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг і зараз крикнув:

— Где мертвоє тєло?

— На місці, ваше благородіє! — одвіт дав голова.

— Писар, одбери понятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тела; я сейчас буду! Голова, йди за мной!

Увівши голову у хату, защепнувся і став його розпитувати, чи нема на кого якого сомнінія, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і зосталося.

Під'їхав і лікар; заприсягли і поняті. Справник побачив меж ними Дениса і каже:

— Зачим же в понятиї та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовісних стариков.

— Се, ваше благородіе,— казав голова,— хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Се ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і бачить. Як же справник, почувши се від голови, сказав голосно, і собі дивлячись на Дениса: «Хорошо, подавай його сюди!» — то, сеє почувши, Денис кріпко поблід, а справник і запримітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свидітельствувати, чи нема боєвих знаків?..

— Та нема! — гукнув Денис, здалеку стоячи.— Де вони будуть? Тут разом різонуто ножем — та й амінь.

Справник замітив і се і мовчить!

Оглядаючи, знайшли, що поли у свиті на кінцях повирізовані, і як біля того знайшли гривеничок, так і догадались, що у свиті були гроші, та вийнято. Як же роззули чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денис овсі забувся та аж скрикнув: «Бач, і не признався!» Та, сказавши се, схаменувся, зиркнув, аж справник на нього пильно дивиться — так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід та швидше меж народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: «Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!» — і припала до нього з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче, та кругом його облазить, та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: «Пускай они його оплачуть. Кров— не вода. Ми своє дєло успіємо справити». І став біля них з лікарем, а Денис, як то привик хвастати, що усе поперед усіх і усе б то до панів рівнятись, так і тепер став побіля справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: «На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немощну, догляне? Лучче б мені смерть заподіяно» — і усе таке. А жінка приговорювала: «Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе з дітьми бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свидітеля, як тебе замучували, як ти душу господу віддав?»

— А се, мамо, що? — крикнуло хлоп'я, граючись з чимто, що вийняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись та набакир шапку маючи, стояв: «Посмотри, што там такое, і покажи сюда».

Денис пішов, вийняв, подивився, здригнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід-поблід як стіна.

— Зачим ти бросив? — крикнув на нього справник.— Што там такое? Покажи сюда!

— Та се нічого, ваше благородіе, се так... бур'ян,— каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бур'ян? Покажи сюда!

— Бур'ян, так, трава. Мабуть, як покійник вмирав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася.

— Та какая ж то трава? Покажи сюда! — так допитувався справник, бачачи, що Денис ні з-за того ні з-за сього усе більш, усе більш мішається.

— Та так, пе... пере... коти... поле,— ледве промовив Денис.

Тут хлоп'я ухопило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже здуру: «Ось, дядьку, ще таке! Їх багато коло тата. Вони, мабуть, бачили усе...»

— Брешеш! — крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе і вже не тямлячи, що й казати. Так-то вже у нього бог і розум відняв, і язик попутав...

— Полно! — крикнув справник.— Говори тепер усю правду. Ти знав, що на мертвому побоїв нема; ти жалкував, що він не признався об золотих, тепер боїшся перекотиполя. Говори, чого ти боїшся його? Розказуй, как дело було?

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і піпьма, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і затруситься, і помертвіє. А далі,— нігде дітись,— уво всім повинився: за віщо і через віщо, як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І якби не воно тепер та не хлоп'я з ним у вічі прилізло, то, може б, ще і одбрехався.

— Так вот какой он бездільник,— сказав справник, а далі напав на голову і каже: — Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?

— Що ж, ваше благородіе! — приступив голова, а за ним і усі поняті, усе старики, сіді та чесні.— Він у нас чесна душа, нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!

— Не було ж у вас у селі якої шкоди і на кого ви думаєте? — спитався справник.

— Що ж? — сказали люди.— Хоч часом і була шкода, так се не він. Як обіськовали, так він, було, де сам ворівські вещи знаходив.

— Говори, признавайся, ето твоє дєло? — крикнув справник на Дениса.

Той як затрусився і повинився уво всім, що як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і дальш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по усім усюдам крали, та з циганами, прирожденними злодіями; як і де з ними і кого обікрав,— усе розказав; далі — як і старця немощного зарізав, надіючись у нього грішми поживиться; усе дочиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: «Хто ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий перший злодій, мошенник і душогубець!»

— Хоч люди не знаючи і думають про кого, що він є добрий, а коли бездільнича і кінці хова, то бог його, хоч не скоро, а завсегда виявить,— сказав справник і велів Дениса препроводить у город.

Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! Катюзі по заслузі. Полискотав його катюга добре, і спроваджено до кумпанії, до товариства, туди, де козам роги правлять.

Так-то суд божий не потерпів неправди, і хоч як кінці були заховані, так бог об'явив; і через яку безділицю? Через бур'ян, через перекотиполе.

Харьков

ПАРХІМОВЕ СНІДАННЯ

Не було і на усій слободі дурнішого, як Пархім Шеревертень. А й слобода не мала була! Опріч що по неділям зіходилися баби з слободи та з ближчих хуторів і приносили на продаж і масличко, і сметанку, і яєчок, і буханців, і солі товченої, і усякого такого товару; а то ще двічі на год були і ярмарки у тій слободі: одна об теплому Олексію, а друга об перших Парасках[1]. І чого-то на тих ярмарках не було? Аж з самого города приїжджав кра-

мар з залізними гвіздочками: кому, знаєте, треба чоботи підбити. Та бував і купець з хорошим товаром; з хвигами, та родзинками, і з синім камінцем. А вже циганів, отих коноводів, мошенників, що обдурюють народ, так і не розминеться! Обманув, украв, обміняв личко на ремінець та й дальш...

Так через такі ярмарки се вже не слобода звалася, а містечко. І скільки там не було народу, що там жили і на ярмарки наїжджали, не було дурнішого, як я кажу, Пархіма Шеревертня.

Еге! Дурний собі, та таки оженився, знайшов собі жінку. Пожалуй, багатенький-то був, а через таку благодать дівчата не дуже дивляться, чи хороший, чи поганий, чи розумний, чи придуркуватий: аби в кишені повно було. Ось і тут такечки. Тільки задумав женитися наш Пархім, якраз і вискочила за нього дівка бойка; сама й посватала себе за нього, сама і весіллям орудувала, і як хотіла, так і вправилась.

Вона була попереду наньмичкою у городі, по купцям, так знала усякі порядки і світу повидала. А якось-то навернулася у свою слободу, бачить, що Пархім, зоставшись після батька сам собі господар, не зна нічого і не вміє кінців ні у чому звести, а худобини до гаспида! Вона і підлізла до нього з своїми теревенями... а завтра вже і рушники подавала, а у неділеньку і весілля відбули!

Люди дивувалися: «Чи не навіжена сяя Настуся (так її звали), що йде притьмом за дурня, за Пархіма Шеревертня?» А вона собі й байдуже. «Нехай,— каже,— що хочуть, говорять, а я своє робитиму!»

Та й прийнялася ж добре! Усе поприбирала до своїх рук. Мужикові коли дасть коли добре пообідати, то то йому і празник, а не те, так частісінько, окроме сухого хліба, через цілісінький день нічого не побачить. Одежа на ньому абияка, сорочка розхристана, чоботи порвані, а частіш і зовсім босий, пика невмита, борода неголена... і таки зразу можна було бачити, що він є.

Сама ж — так ну! Виряджена, неначе міщанка. Свекрушині і плахти, і очіпки, і намиста одвічають поусякдень! Ласо їсть, на м'якому спить, і така виходилася, що молодиця хоч куди! А зубата була! Вже не заїдайся з нею ніхто!

Тільки зачепи її, так разом як залящить, затріщить, загомонить, перекоренить і батька, і матір, і увесь рід, і таких прикладок поприклада, що й не додумаєшся, відкіля вона усього набралася? І вже її нізащо не переговориш. Як вода, бува, греблю прорвавши, і біжить, і шумить,

і реве, і клекоче, так і Настуся, як з ким зчепиться. Вже пак не дурно стільки прожила у городі!

Швидко стали знати її і проїжджающі. І купець, і панич, і крамар, і ремесний, і школяр, як тільки їдуть через слободу, то вже неодмінно і заїдуть до Настусі. І хоч би як ще зарані було, що можна було б верстов з десяток уїхати — ні, і не кажи: зостануться ночувати, хоч як. Та уміла ж усіх привабити до себе! Купцеві зараз чайничок настановить, а усе мала у себе; простому народу доброго борщу з салом постановить; паничеві молошної каші подасть. Старенькі пани не заїжджали до неї, зараз скаже: «Не приньмаю нікого». Та так участує усіх, що довго згадують Настусю.

А мужикові її, Пархіму, то не було добра, а як заїдуть постояльці, так йому зовсім халепа! Знай жінка посила його по усій слободі: біжи туди, достань того, принеси те. Набігається, лебедаха, утомиться, засапається, дума ніччю відпочити. Так куди ж! Жінка протурить його до постояльцевих коней: «І сіна підкладай, і дивись, щоб безпрестанно їли, і щоб хто коней не вкрав, калавур і не виходь від них; а у хату і не думай забиратись, не смій і носа показати». То Пархім, було, і слуха жінки: ходить коло постояльцевих коней і тільки чує, як у хаті чарки бряжчать, миски цокотять і хазяйка з постояльцями щебече, та не у лайку і не у спор; в них усе йде до ладу. А Пархім ходить та голодний дрижаки їсть по холодній зорі, не маючи у віщо і одягтись... Терпів-таки багато, сердега, від такої жінки. Як діла нема дома, піде, було, блукати по селу. Вже й знали усі, що він терпить дома від жінки. Хто, було, закличе, нагодує його, хто й додому паляничку або грудку каші дасть... І Пархім, де, було, вздрить, що люди чого-небудь зійшлися, то і він тутечка. Слуха собі готового, а вже свого не питай. Наслухався, скільки йому треба, і пішов. І то з нього.

Сидячи раз з людьми біля волосного правленія, слухав дечого багато, і про те далі стали розказувати, як жінки своїх мужиків обдурюють. А що найпуще, як почне жінка вередувати, забажаючи або нового очіпка, або яловичини чи усякої ласощі, або часом грошей забажа. І стогне вона, і недужа, і не знать що говорить, і буцім що їй преставляється, і мужика гонить з очей, і лає його на усі заставки. І таку волю через вередованння озьме, що бідному мужикові і підступити до неї не можна. Ходить сердешний по сіням, руки ломить та вбивається за бідною жінкою! Тут вже й знахурка поспіла. І що то, чого не робить, чого не

діє: і підкурює, і шепче, і вмива, і злизує — нічого не легша! Мужик аж до ніг до знахурки припада та просить:

— Тітусю, ослобони жінку від біди! Цілий год матір'ю звatиму; що хоч заплачу, тільки порятуй її!

— Але! Вже б я не рада їй помогти! — каже знахурка.—Так що ж, коли дано, та ще й умію чи. Се, чоловіче, дала твоїй жінці удова, що, може, і ти її знаєш...

— Та як же? Знаю, знаю. Ще вона і дівкою була, так, було...

— Та так же, так. Се вона хоче звести твою жінку, щоб опісля самій за тебе вийти.

— А щоб вона не діждала! Я вже лучче озьму Хвеїну, ось що за Терешком Бульбахом, коли овдовіє, а її не хочу.

— Та, бач, не знаю, чим і ослобонити твою жінку!

— Та вже чим хоч, а тільки зведи її: я кошту не пожалію; бо як вмре, так самий похорон більш буде коштувати, чим лік.

— Так хіба ось що зробимо: купи лишень їй кав'яру солоного та булочку, нехай вона поїсть. А як після сього захочеться їй пити, так ти їй купи осьмуху пива; нехай п'є, скільки хоче. А далі вже, щоб не гірко було після пива, так купи їй медяничків, родзинків, чорносливу. Нехай наїдається добре, поки аж спотіє. Та тогді вже будемо прислухатися, чого вона з немощі забажа, та швидше їй і купиш, щоб лихо прогнати. Сердега-мужик усього того накупить; наїсться жінка, нап'ється та й почне кричати:

— Ой, пробі! Очіпка хочу! Очіпка по вишневій землі з зеленими розводами!.. Пробі! такого хочу, як і на дячисі!..

— Та купуй, Охріме, купуй мерщій! Бач, чого лихоманка забажала? Поставляй їй усе, а то щоб до вечора не вмерла.

Побіг Охрім, купив, подає жінці... Тут лихоманка, як побачить очіпок, та так стрясне болящу, що насилу улежить: а далі й почне стогнати та охати і ледве каже:

— Коли б ще мені... тепер... та п'ять кіп.... то я б і устала!..

Тут жінка стогне та бажа, а тут знахурка нападається, щоб давав мерщій, щоб лихоманка, гроші побачивши, зовсім відійшла від неї. Нічого Охрімові робити! Виньма з кишені гроші, лічить п'ять кіп, та усе ж то новими п'ятаками, кладе біля жінки... Жінка, стогнучи, бере без ліку. Загарбала усі, і вже і устала, і пішла поратись, і сюди і туди... і ще до вечора разів тричі з мужиком полаялась.

Оттакі-то вередливі жінки у бідних, сердешних, простих людей! Добре панам жити, що в них жінки і не сміють,

і не зуміють так вередувати. У них жінки перед мужиками як по струночці ходять і против мужикової волі ні у чім нічичирк!

Про таке жіноче вередування слухав наш Пархім та й узяв собі на розум, та, йдучи додому, і каже сам собі: «Не я ж буду, щоб я не зробив по-своєму! Вистачай, жінко, кат бив би твою матір! вистачай усе!..»

Як прийшов додому, зараз і почав стогнати на усю хату і пробирається, щоб то злізти на піч.

— А якого гаспида ти там стогнеш? — пита його Настуся, дивуючись, що її дурень та осміляється без спросу лізти на піч.

— Але! Гаспида!.. Коли ж я недуж!.. І у груди коле, і в бік штрика, і у спину шпига, і на поперек не піднімуся...

— Та що се тобі сталося?

— Але, що!.. Не знаєш?.. Вередую.

— Що?.. Що таке?..

— Вередую, кажу тобі. Хіба не знаєш вередування? Се ваша жіноча натура на мене напала.

— Ось я тобі дам! Ще й віп вередувати! Устань, кажу тобі! Коли тебе напала жіноча натура, то я озьму мужичу натуру та тут тебе так відвередую, що ти й гадки не матимеш!

— Я таки й то гадки не маю, та лежу собі, та усе вередую собі.

— От щоб тебе з твоїми вигадками! І сміх і лихо з дурнем! Скажи ж мені на милость, чого-таки ти вередуєш?

— Так. Вередую та й вередую. Ласощів хочу! Ой, хочу ласощів!.. І поти усе вередуватиму, аж поки купиш ласощів.

— А рожна не хоч? А трясці та болячки?

— Не хочу сього нічого. Мені дай ласощів, то я й перестану вередувати. А не даси, то я і вмру, справді вмру.

— Та пропадай, вража личино! Коли б вже й давно щез!

— Так не пропаду-бо, поки не довередуюсь до свого! Ой, вередую! Ой лишечко, ласощів хочу!..

— Та яких тобі ласощів? Зділай милость, не кричи: сусіди почують, ще більш сміятимуться, скажуть, що ти зовсім здурів.

— Та й кричатиму, і одурію, і вмру тобі, поки ласощів не купиш.

— Та яких же? Кажи мерщій! Запхну тобі пельку, щоб не кричав.

— І родзинків купи, і рогозу купи, і горохвяничків... і кав'яру... і пасльону... і усього ласого...

— Бач, чого навередував! Себто я покинула усе та пішла по ярмарку усього йому куповати! А дзуськи не хочеш?

— Я і дзуськи, і трясці твоєї не хочу; мені купи тих ласощів, що я, вередуючи, хочу.

— Захотілося гирі проти ночі кісничка. Отсе так і побіжу, як ген купці з'їжджають на двір. Геть, кажу тобі, з печі! Вбирайся з хати. Не знаєш, що при чужих людях тобі не можна тут бути!

— Знаю я, голубочко, усе! Ти думаєш, я нічого не знаю? Ні, я усе знаю. Тим-то і почав вередувати, що я дещо знаю. От бач, і не устану, і не піду з хати, хоч тут що приїжджі робитимуть. Не устану та й не устану. Бач, вередую, поки даси ласощів. А там ще й грошей забажаю.

— Та на вже, цур тобі, й грошей, тільки втікай швидше з хати.— І дала йому три шаги, знаючи, що він лікіп не зна.

— Мені треба сім кіп...— Одначе узяв гроші, перекидував їх у руці, перекидував, далі устає і каже: «Ну, так і є! — Ухопив мерщій шапку та навтікача з хати; і пішов, сміючись та думаючи собі: «Оттак ти жінку провчи! Тямитиметь мене довго!»

Пішов же наш Пархім по ярмарку і не журиться ні об чім. Гроші є, тепер дума, чого б тільки накупити. От і дума: «Свити в мене катма! Не знаю, чи синього сукна узяти, чи хоч і сірого, та тільки доброго, мильного? та вибиратиму довженну та широку... Або ось і чоботи в мене роти пороззявляли, їсти просять: так, може, чоботи лучче? І правда, шкапові куплю, з довгими халявами, з підковами, а дьоготь так щоб і тік!.. Цур дурня тобі, пане Пархіме (се уже сам собі каже), та масла грудка на прикуску. Чи не дурний же ти справді? На якого гаспида ти будеш тратитись? Одежу і чоботи нехай тобі жінка постачить, а ти сі гроші, що вивередував еси, проласуй на чім хочеш, чого душа забажа! Отся річ до діла. Так і зроблю. Накуплю усього, що побачу, та й наїмся, щоб аж з душі перло!.. Чого б же то накупити?.. Е, ген сластьони: подавай їх сюди!..» От і підійшов до сластьонниці... Що за гарно дивляться на голодного Пархіма!.. І так і шкварчать у олійці...

— Подавай сластьона! — гукнув Пархім на жінку, що їх тут прягла.

— А на скільки тобі треба? — питається вона.

— Подавай усі,— аж кричить вже Пархім, узявшись у боки.

— Та тут, дядюшка, як увесь товар озьмеш, так його буде на шість золотих.

— Увесь, увесь беру, на́ гроші,— та й тиче їй один шаг.

— Та що се ти мені даєш? Се на сміх, чи що? Ти давай більш, давай усі, сорок алтин.

— Як же я дам усі? Отсе я наїмся, так і пити захочеться. Так отсе другий на збитень, а се ще піду до москаля та родзинків накуплю...

— Так ти, бачу, такий? Геть же від лавки, не мішай людям в мене товар розбирати. Сих грошей трохи: або давай усі, або геть собі!..

Пішов, сердега, дальш, чуприну чухаючи, і каже собі: «Урагова баба скупа! Та дарма! Я й стовпців наїмся».

Підійшов до москаля з стовпцями. Так що ж бо? Дає москаль за його гроші тільки три стовпця...

— Цур і йому! Який дорогий! Не вмру без них, знайду ще чого смачнішого...

І пішов по базару витришків їсти. І що то: що вздрить, те й купив би. Та не дума одно-двоє купити, ні, давай усе! А грошей катма! Тільки три шаги і є!

Ходив наш Пархім, ходив по базару, вибирав, приціпявся: усе дорого, не по його грошах... Вже він і гречаники, і горохвяники, і млинці, і буханці, і пиріжки торгував, кидався і на мочені кислиці, і на калені горіхи, і на медяники... Так урагові люди потрошку дають за його гроші. Що йому з одного або з трьох: йому давай усе, багато накладай йому, так-так! Ходив він, ходив, аж остило. Бачить, жінка продає якісь корінці, і усяк, хто йде, то й купує тих корінців, і вже кучка невелика зостається.

— Отже, щоб не впустити товару! — сказав Пархім, і підбіг до жінки, і пита: «А скільки тобі, молодице, за твій товар?»

— А покажи лишень, скільки в тебе грошей? — спиталася молодиця.

Пархім вийняв свою суму на долоню і брязка перед молодицею.

— Добре, дядюшка, беріть увесь товар. Кете гроші сюди.

— Увесь? — пита Пархім і сам собі не вірить.

— Та увесь, увесь. Треба було вам денежку здачі дати, та пороздавала. Нехай за вас подам на бідність.

Зібралась молодиця і покрилась дальше, щоб купець не роздумав та не прикинув би їй товару.

А Пархім так зрадів, що нічого не бачить і не чує. Видимо-невидимо накупив ласощів... Забира у полу — не влізе, позапихував за пазуху і вже останні насилу зібгав та у жмені забрав, а сам усе приговорює «Не кидай, Пархіме, нічого; не зоставляй, забирай усе: ти за сі ласощі гроші

платив. А ти, бісова жінко, не діждеш, щоб я тобі і лизнути дав! Ні, сам поїм усе». От і вибрав собі місце на горбику. Зняв свиту, розіслав, поскладував свій товар, позасукував рукава і сідаючи каже:

— Ось тепер, Пархіме Уласовичу, поснідаєш собі добре! Їж уволю, ніхто тобі не поміша... Усе до останнього поїм, та так обрепаюсь, що, може, через силу і додому дійду...

Та з сим словом схопив корінець, та — кусь!.. Жує, сердега!.. Тут жує, а тут у ніс так і шпига, і сльози з очей так і біжать... Жує, жує — і не проковтне. Далі утер сльози, став віддихати, бо дух йому захвачує, і каже:

— Бач, як за пресучою жінкою давно вже не ласував, так ось ласощі і у горло не йдуть.

Та вп'ять стане їсти, то по три, то по чотири корінця вже пхає в рот, так що ж бо? Ні жувати, ні ковтати не можна, не йде у горло. Се бо був хрін! Де ж його можна їсти? Лихо нашому Пархімові! Вже скільки він не потрощив коріниів, а кучка ні трошки не позначилась. Вже аж не зміг сидіти, приліг і за живіт береться... Відпочине-відпочине та вп'ять за хрін, і чуб йому мокрий, і пику аж роздуло, губи порепались, а він силкується їсти...

— Та й до біса ж я накупив сих ласощів,— казав, стогнучи та сльози втираючи, Пархім.— Але їм, їм — і кінця не видно. А сльози так і заливають!.. Аж очі рогом лізуть!.. Ох, лишечко!.. *Бачили чортові очі, що купували, їжте ж!..*

От з такого-то Пархімового снідання пішла меж людей і приговорка.

МАЛОРОСІЙСЬКА БИЛЬ

Недалечко від якогось-то города, чималенького, що в нім було аж три церкви, одна кам'яна, а дві дерев'яних, було село, а у тім селі жив собі чоловік Демко. Він би то і розумний, як і усяк чоловік, так, потрошку: знав і своє діло коло хліба, вмів свитку залатати, кожушок вихутровати, усе знав, що доводилося, тільки, на лихо собі, хотів кріпко величатися, щоб усяк його почитував, усяк завидовав. Пуще гіркої редьки досадно йому було, як де у кунпанії, де зберуться люди, а як було біля города, то і хороші люди зіходились поговорити де о чім, а не так поговорити, як послухати дяків, що як зійдуться та стануть таке розказовати, що нам і уві сні не приспиться побачити. Як же у городі було аж три прихода, а у кожному по два дяка та сьомий сільський, так де зійдуться, так так! є чого

послухати, як стануть розказовати. Один почне з євреїв, другий перехопе та приньметься за гога й магога, інший товкує про «обаче», то, я ж кажу, нашого братчика, неписьменного, слухаючи, аж сльоза пройме!.. недаром сказано, письменний!.. А у такій кунпанії кого посадити на покуті? Дяка. Кому перша чарка? Дякові. Перед ким, хоч ти і старий, помовч? Перед дяком. А усіх прочих других хоч би і не було.

Через теє Демкові кріпко досадно було. Хоч частісінько підголював чуб і бороду, вздягав і синій жупан і не пропускав, де збиралися почотні люди, то поки дяків нема, то і йому добре: обсядуть його старики, слухають, що він розказує про саранчу, як колись налітала у старовину, а він се чув ще від батька; а як почне розказовати, як вже він і сам бачив, як шествовав сам губернатор через їх город, так, батечку! було чого послухати! Божився, що і перед ним, і за ним усе пани біжали тройками, то у бричках, то у кибитках, а інші і на простих повозках. А сам, каже, губернатор їде у колясці, що скрізь у вікнах, мов хата яка! а дзвоників-дзвоників! І у передніх дзвоники, і у задніх дзвоники, і у самого на колясці дзвоники... та усі разом як зателенькають, так аж у вухах лящить!..

Оттаке усе як розказує, що і у самого аж дух радується, і знай уси розгладжує та ще й придумує, щоб то розказати, а тут дяк — рип у хату! Зараз хазяїн до Демка: «А устань,— каже,— Демку, пусти пана дяка, нехай нам дещо з премудрості розкаже». От тобі Демкові і честь!.. Встане мов обпльований, на людей не гляне, зараз за шапку — і хоч і не проси, щоб зостався, хоч чого хоч піднось йому, не хоче і не хоче, мерщій з хати; тільки його і бачили! А то ж і не досадно, скажете, як чоловікові дуже хочеться повеличатись і щоб його шановали, а тут ніхто і не дивиться на нього та при ньому величають других.

«Тривайте ж,— так собі подумав раз уночі, як не спав з нудьги,— я вас усіх провчу. Будете тямити Демка. Будете топтатися не тільки у хаті, та й коло хати, аби б як протовпитись та послухати дечого. Нехай тогді дяки сховаються з своїми премудростями. Заткнемо їх за пояс. Замовкнуть против нас».

Так подумавши та надумавши, що робити, узяв уранці і відвів хлопця, свого-таки сина, у науку, попереду до піддячого. Як же хлопча узялось за письмо і стало не спотикаючись читати аж по верхам, батько, нігде дітися, хоч з нуждою пополам, хоч у позичку ускочив, а віддав хлопця у науку до дяка, та аж до соборного, щоб навчив, чого сам зна. І щось недешево і поєднав.

І не узяв чорт Харка, Демкового сина. Незабаром, годів через сім, поняв добре і читати, і писати; єрмолой увесь проспіва, стихири усякі, який би то дяк відкіля б то не явився, що хоч починай, а Харко вже й тут: попереду окселентує, а там і пішов сам горою; і переводи виводить і на таке зведе, що хоч би тобі тут п'ять дяків співало, то він усіх зіб'є, замовкнуть, зостанеться один та й докінча, як сам зна.

Така-то розумна дитина була. Демко не нарадується. Еге! Так що ж бо: з книжки що хочеш він тобі прочита, а свого розумного слова не скаже, не видумає нічого.

Як прийшло хлопча з науки, а вже так було йому годів вісімнадцять, батько й каже йому: «А що, каже, Харку, чи не зумів би ти якого розумного слова сказати нашим дякам, щоб не знали як і розжувати його; знаєш, носа їм утерти, щоб не дуже брови піднімали? Видумай-таки що-небудь; а я закличу їх і других яких людей, що тільки їх і слухають, і поважають; а ми їм при них і відріжемо, і пристидимо».

— Так що ж, тату,— каже хлопець.— Після чого я розумне слово скажу? Адже я тільки вчився у школі. Через науку не станеш розумним. Хоч усі книжки вивчи напам'ять, а розуму не наберешся. Треба світу повидати, з людьми поводитись, тогді до розуму дійдеш. Давай, тату, кошту; піду по другим городам, запримічатиму, де як поводиться, а звернувшись, таке їм скажу, що усі дяки і старики наші тільки плямкатимуть, а не второпають нічого.

Нічого Демкові робити. Хоч і дуже потратився на Харкове письмо, а треба ж його і до розуму довести. Нехай світу побачить, роздивиться, як де у людей поводиться, вернеться додому та й загне дякам карлючку, щоб не дуже пащекували. Здихнув важко Демко, достав позичкою ще скільки там десятків карбованців, віддав Харку та й випроводив його. Два года на третьому приїхав Харко до батька, найняв чоловіка з дальньої сторони, щоб віз його додому, а як грошики процвиндрив, так поєднав так, що, каже, батько заплатить.

Чухався Демко довго, нічого робити, заплатив. А сина попереду, як увійшов, та й не впізав. Острижений, підперезаний не по-нашому, а чортзна по якому. Розказує, руками бовта, слова варнякає не наші, а на московські закида, та тільки не до ладу. Батька не взива, як закон велить, «батько» або «тату», а усе «старик», та усе придирається: «У вас,— каже,— не так усе, як у людей. Стидно тобі, старик, що і досі не вмієш жити по-людськи».

— Та то дарма,— каже Демко,— навчимось опісля. Ти

тільки скажи мені, чи набрався ти, по чужим сторонам ходячи, розуму, якого тут нема?

— Що се ти, старик, розказуєш! Старий, та не вмієш розсудити. (Трохи-трохи не сказав батькові у вічі, що дурний єси). Я тільки ув одну сторону ходив, так і розум бачив з одного боку. Постачай грошей ще, піду у другу сторону, так ще розумнішим вернуся.

«Може, хлопча і правду каже»,— подумав Демко. Сяк-так, то просячи, то молячи, роздобувсь на гроші, віддав синові і проводив його у другу сторону меж чужі люди.

Ледве-ледве на п'ятий год вернувся наш Харко, і вернувся ще чудніший. Не второпає, що батько каже, батько стоїть, а він перед ним сидить і руки йому не цілує ніколи. Батько дечого йому багато каже, а він відвернеться та й скаже: «Мужик!» Оттаким розумним вернувсь наш Харко з чужих людей!

— А що, сину,— каже батько,— чи набрався дуже великого розуму? Чи задаси пинхви нашим дякам? Так коли теє, так я зібрав би їх, попоштував чим ще є, та і пристидили б їх.

— Ти-то думаєш так і задати їм пинхви? Бач, який швидкий! — Се-то син на батька так каже. Знаєте, вже він побував по чужим сторонам, так йому стидно против батька бути звичайним. О, бодай вас, з вашою наукою! — Треба попереду довго думати, поки що вигадаєш до пуття сказати. Учені люди завсегда так роблять. Купи лишень мені, старик, на гривню свічок, так я ніч посиджу та й видумаю щось розумне.

Купив Демко за ту гривню свічок, а Харко, повечерявши добре, як звичайно вчений, сів думати та видумувати розумне слово. Свічки позасвічував, сів за стіл, голову підняв, у стелю дивиться, вивалivши очі, руками розводить, то палець у лоб ткне, то на ніс положить, то у рот всуне та сопе, аж свистить, мов на сопілку гра... та разом скочить з лавки, стане ходити по хаті, руками б'ється об поли, здихне... та вп'ять сяде за стіл. Та таку кумедію строїв через усю ніч; свічки догоріли, став світ. Харко знемігся, звалився на лаву і захріп.

— А що, милий сину! що розумне видумав? чи ззивати на завтра дяків, щоб твого розуму дознали? — питав батько уранці.

— Потривай! Спішачи, Миколу звалиш! — каже Харко.— Як кажуть мужики, такі розумні, як і ти. Так-то ув одну ніч і видумаєш. Купуй ще на гривню свічок, коли хочеш до мого розуму добратися.

Купив батько свічок; попалив їх син, як і у першу ніч,

а усе-таки не придумав нічого, бо кріпко розуму набрався по чужим сторонам.

Пропала батькова ще одна гривня на свічки, попалив і їх Харко... Еге! — та трохи лишень чогось-то не видумав, бо ліг спати веселенький і рано скочив.

— А що, синашу? — питається батько.— Чи закликати дяків?

— Клич, старик, хоч усе село,— каже Харко,— я їм такого усучу, таке скажу, що і через десять год не розжують усі дяки, скільки їх є.

— Отсе добре, сину,— каже батько,— так на завтра і покличемо.

Почали муку сіяти, птицю різати, горілки добувати... звісне діло, письменні люди будуть обідати, не мало їм треба придбати.

Батько землі під собою не чує! Збігав у город по дяках, по піддячим, кого знав, і у себе по селу, усіх просить побувати до нього, хліба-солі покушати, сина, що звернувся з чужої сторони, послухати його розуму. Усяк, погладжуючи себе по череву, усяк обіщався,— та таки і зійшлось чималенько.

Посідали за стіл. Звісне діло, дяки на покуть, а опрочі усяк по почоту. Демко знай частує гостей; а дяки, штрикаючи себе то в лоб, то по носу, то стукаючи кулаками по столу, товкують промеж себе, що то означа «виспрь» — чи воно птиця, чи звіряка, чи чоловік, чи... місто святе про нас? — та спорять, та кричать на усю хату. А опрочі, неучені, сидять та слухають, рот пороззявлювавши... звісно, що наш братчик скаже проти такої премудрості? Тут же дяки спорять, а свого-таки не забувають: те й діло, що нанькмички Демкові миски з стравою подають та знов доливають і печеного підкладають. А Демко знай з чарками обходить усіх, веселенький, усміхається та дума собі: «Мурдуйтесь, мурдуйтесь! Сьогодні ваше пущання; забудете бришкати. Замовчите, як де у беседі явиться мій Харко. Він вам заб'є баки своїми словами, що набрався у розумних людей».

А Харко позакладав руки у китаєві штани, ходить собі по хаті, дметься, як той індик, не дивиться ні на кого, не помога батькові, щоб кого почастовать або чим кого припоштовать, не чує, що коло нього говорять, і дума: «Тут усе не так, як бачив я по чужих сторонах. Нехай лишень послухають і мого, що їм скажу. Помнуть свої чуби, як нам'яв і я свій добре, поки видумав».

Дяки і гості пообідали... чи то пак, вичистили хазяйську посуду добре, дотла, аж вискромадили; кісточки пересмок-

тали; а що напитків, так і крапелини не зоставили — таки-так упоралися, як звичайно вчені люди, що аж спотикаються, уставши із-за столу. Зараз би то за шапки та за палички, а зачим прошені, того і позабували; так Демко і зопинив, і попросив посідати вп'ять та послухати, що скаже син його, що навидався світу і від людей наслухався усього розумного. Посідали знов дяки і опрочі гості, голови понурили, паличками попідпирались і налагодились слухать.

— А скажи нам, сину, чи не знаєш чого розумного? — почав Демко, і сам узявшись у боки від хвастощів перед дяками, що от-от посміється над ними.

А Харко і гукнув: «Оттак пак! отсе я ходячи вам буду казати? ні — нехай виясниться. У тих сторонах, де я бував, так там, хто хоче розумне сказати, так його саджають на покуті. Пустіть і мене на покуть, а то не скажу нічого».

Породвигалися дяки, пустили Харка на покуть, і мовчать, і налагодилися слухати.

Сидить Харко на покуті, викашлявся, уса розгладив, окинув оком усіх та й каже:

— А що, панове дяки, і ви, старі люди! вам і не приснитьсяся там бути, де я побував; ніколи і на думку вам не спаде, що я видав. Набрався-таки розуму; буде з мене. Що і скажу вам, так ви не второпаєте. Одначе спитаю у вас чогось, а ви, коли достане у вас розуму, скажіть, що і як бути. Та навряд скажете: ви дальше світу не бачили, як у своєму селі, не так, як я. А скажіть мені: як згорить батькова хата, де будуть тогді горобці водитися? Га? а скажіть, хто зна?

Дяки і усі люди, що слухали, аж почервоніли від сорому за таку нісенітницю і ще нижче голови понурили; а старий Демко як сплесне руками, як схватить себе за волосся, як крикне:

— Пропали свічки!.. пропали й гроші за свічки!.. пропали гроші за науку!.. лучче б ти, сякий-такий сину, дурнем ріс би дома, ніхто б і не знав, що ти єси дурень; а тепер усяк бачить, що ти вернувся більшим дурнем, чим був...

Гм! Надогад. Себто проти... та ви і самі, здорові були, знаєте. Ось і наш Харко їздив далеко ума-розуму куповать.

ПІДБРЕХАЧ

Дуже недобре діло брехати! «Брехнею,— кажуть люди,— світ пройдеш, та назад не вернешся». Брехун собі ворог і людям зло робить. Усякий зна сю правду, одначе

усяк бреше. Не парівно: один бреше на усі заставки, інший бреше потрішку, оглядаючися; а усе недобре діло брехати. Хоч ти на півпальця збрешеш, а лиха наробиш на ввесь вік. Оглядітеся лишень круг нас, на кого карлючка закарлючиться? Оттой як сватався, так казав, що в нього дві слободи і грошей повні комори: одурив дівчину, пішла за нього та й плачеться по увесь вік, бо не тільки нічим содержуватися з діточками, та, глядіть лишень, чи є що кусати! Другий позича гроші, божиться: «Через год,— каже,— віддам», а год минув — не тільки рост, та й істе пропало![1] Інший каже: «Давайте попереду грошики, я вам мудрих книжок понаписую». Грошики зчистив, а за книжками хоч і не приходьте. «Цур дурнів,— каже,— одурив вас, буде з мене, слухайте ось вам кумедії...» Та як усе розказувати, як, хто і коли збрехав, так і до світу не перекажеш їх. Ми тільки подумаймо об тім, що недобре діло брехати; недобре для себе, а другому такого наробиш, що й не відчитаєш нічим! Ось слухайте.

Просив Пархім Остапа, щоб пішов за нього старостою до Хіврі. Хівря була дівка годяща, була хазяйка, роботяща, мала й худобинку; а Пархім теж парубок голіщий — хоч куди. Остап, нічого робити, каже:

— Добре, піду, аби б товариша зискати.

Зострівся з Самійлом.

— Зділай милость, Петровичу Самійло,— каже Остап,— іди зо мною підбрехачем за Пархома до Хіврі.

— Та чи зумію лишень,— каже Самійло,— зроду не був у сім ділі.

— Та воно не трудно,— каже Остап,— я буду починати брехати, а ти підбріхуй; звісно, як старости брешуть про парубка, за кого сватають, а без брехні вже не можна! Я збрешу на палець, а ти підбріхуй на цілий локоть, то й закінчаєм діло, зап'ємо могоричі, а молоді опісля нехай живуть, як знають!

— Добре, Остапе, зумію, піду добуду паличку і зайду за тобою,— сказав Самійло і потяг додому.

Зібралися старости, як довг велить, узяли хліб святий під плече, палички у руки, пішли до Хіврі.

Увішедши у хату, помолилися, хазяїну поклонилися і почали казати законнії речі про порошу, про князя, про куницю і звели на красну дівицю.

Добре усе. Старі Хіврині усе слухають, далі почали розпитувати, що є у молодого.

— Та у нього чимало є чого,— каже перший староста.

— Де-то чимало?— каже підбрехач.— У нього усього є багацько.

— Є й волики.

— Та які волики? Таки настоящі воли.

— Є й овечата,— почина перший староста.

— Та які овечата? Таки настоящі вівці,— підбрехує Самійло.

— Є й хатина.

— Та яка хатина? Настояща хата, новісінька, просторна.

— І у господарстві не дуже кому дає волі.

— Та таки і ніякому. Сам усім орудує і що хочеть, те й робить.

Хіврині старі аж плямкають, що таке добро достанеться їх дочці, та й почали питати, хто іменно парубок.

— От, коли знаєте, Пархім,— сказав Остап.

— Терешкович, Понура,— договорив Самійло.

— Е! Себто той кривий на ногу? — спитала мати Хіврина.

— Та він так, трошки, храма на одну ногу,— сказав перший староста.

— Де-то храма? І не на одну, а він і обома не здужа ходити,— підправив підбрехач.

— Та трохи чи не косий? — пита батько Хіврин.

— Та так, косенький, на одно око,— каже староста.

— Де-то вже на одно? І не косенький овсі, він і обома нічого не бачить,— доповнив підбрехач.

— Та він щось горілку часто вжива? — питається батько.

— Так, вип'є потрошку, коли та коли,— каже Остап.

— Де-то вже коли та коли? Таки повсякдень, і таки не потрошку, а п'є, поки звалиться.

— Та, кажуть, щось там нашкодив, так чи не буде йому біди? — допитується батько.

— Яка там біда? Може, провчать трошки,— сказав староста.

— Як то можна трошки? Його так гарно кат кнутом попоб'є та й на Сибір зошлють,— закінчив підбрехач...

Після такої розмови що батькові та матері Хівриним робити? Випровадили нечестю старостів і трохи чи й не позивали ще за бешкет, що за такого жениха приходили сватати їх дочку. А на парня пустили славу, що й повік не збув!

Дуже недобре діло брехати!

Харьков, 1842,
февраль, 18.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ

Малороссийская опера в трех действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Прокип Шкурат — обыватель из-за Лопани.
Одарка — жена его.
Уляна — дочь их.
Алексий — помещичий крестьянин.
Павло Кандзюба — обыватель из-за Харькова.
Стецько — сын его.
Осип Скорик — отставной солдат.
Тымиш — обыватель из Заиковки.
Девки, подруги Ульянины.

Действие в г[ороде] Харькове, на Гончаровке.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Улица на Гончаровке. Вдали видна Холодная гора.

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Прокип *(врасхмель, выходит из своего двора без пояса и шапки, свиту несет на плече и поет):*

Спить жінка, не чує,
Що мужик її мандрує.
Спи, жінко, спи!
Я тим часом одягнуся
Та на вольну заберуся,
А ти, жінко, спи!
Хоч немає ні алтина,
Відвічатиме свитина,
А ти, жінко, спи!
Як заставлю я свитину,
То і вип'ю четвертину,
А ти, жінко, спи!
О, та мудра ж і сивуха!
А ти, жінко, псяюха,
Спи кріпко, спи!

Як уволю я нап'юся,
Чорта й жінки не боюся,—
Нехай вона спить!
(Крадется чрез театр.)

Одарка *(выходит из избы, не выходя со двора)*. А куди-то вже потяг, йолопе? Чи то вп'ять на вольну? Вернися лишень сюди!

Прокип *(с неудовольствием, в сторону)*. От чортова доглядачка! Таки і вздріла! *(Кричит ей с досадою.)* Чого там вертатися? Ніколи!

Одарка. Яке там ніколи припало? Вернися, бузовіру!

Он ее не слушает, она ему грозит кулаками.

Вернись, кажу тобі, вернись! Чи хоч, щоб за патли вп'ять притягла?

Он хочет идти; она, разозлясь, выбегает из-за ворот и кричит.

Вернись, вернись, вернись!

Прокип *(с досадою возвращается)*. Тадже і вернувсь! Ну, чого там так пильно припало?

Одарка. А кажи, куди було помандровав?

Прокип *(все с сердцем)*. Та де тобі помандровав? Тільки хотів було йти до шевця, щоб чобіт залатав.

Одарка. Яке тепер латання? Неділенька свята; забув єси, католиче? Чи з глузду спився? Ще добрі люди і з церков не повиходили, а ти вже і на вольну швандяв? Знаю я тебе! оце було б так, як позавчора: п'ятінка свята, люди ні рісочки у рот не беруть, а він на вольній, та так впився, що не зміг і додому дійти. Ввалився у провалля оттам, на Холодній горі, та й спав цілу ніч. Ще то навдивовижу, як тебе москалі не обідрали? Чи то ж не стид та й не сором? Гай-гай! Побила мене лиха година та нещаслива! Занапастила я свою головоньку з таким п'яницею! Тільки б йому по вольним і шлятись!..

Прокип. Оттак пак! А чому вольну зробили далеко? Постановили б її ось тут, на нашій вулиці, так би я випив та й додому потрапив би, а то біда! Ідеш, ідеш, поки до тієї вольної дійдеш!

Одарка. А, дурний та божевільний! А про те не кажеть, що нащо б то пити? Ось коли б кабатчики та відмежували б геть по Залютин, то-то б я спасибі сказала!

Прокип. Холодком і туди недалеко. Аби б туди дійти, а то й байдуже!

Одарка. Бач, п'яниці море по коліно! Він знай своє товче! Я тобі кажу, нащо ти п'єш? Чи мало ти худоби пропив? Був хазяїн як хазяїн; були волики, була й коровка.

Була й одежа, неначе у якого міщанина; усе позбував, усе попропивав, звівся нінащо. Одним одна свитина, а пояса і шапки катма!

Прокип. Брешеш-бо, не усе попропивав: шапка і тепер цілісінька у тебе у скрині, а пояс застановив.

Одарка. А бодай тебе заставляла трясця та болячка! Нащо ти заставляв?

Прокип. Оттак пак! Чи я ж винен, коли шинкар набор не дає?

Одарка. Та нащо ти п'єш?

Прокип. Але, нащо! Шинкар дуже до мене добрий, хоч опівночі прийду, то й відчиня; та таки і горілка не розведена. Вже пак до кабатчиків не піду. Та нащо і горілку вигадали, коли її не пити? Якби її не було на світі, то я б і не пив. Тогді б послухав тебе.

Одарка. Ох, моя головонько бідна! Що мені з п'яницею робити? Усе одно товче: усе пить та пить. А за що вже і пити? Коли б не своїми бубликами торговала, то досі усі б з голоду попухли! Який мене гаспид поніс за сього п'яницю? Була козир-дівка: чи на вулиці, чи у танцях, чи в дружках, чи у колядці,— усім була голова; на жарти, на скоки,— усім була приводниця! А й казала покійній матері: «Не віддавай мене, мамо, за мужика, за хлібороба; я собі дівка не проста: мій дідусь та був на Іванівці попом; та його мати — що вона против мене? Вона сластьоним торговала, а я собі бублейниця, та ще й перва по базарю. Старша сестра за школяром, може, й за мене лучиться панич з правленія». Так-таки іди та іди! От же і пішла; от і живу! Люди у щасті та у багатстві і не чують, як живуть; а я занапастила себе. Де мої молодії літа? Де моя дівичая краса? Усе заїв оцей п'яниця, шибеник, харцизяка, воло... *(Увидев, что Прокип между тем все тихо пробирался и чуть было не ушел, бежит за ним.)* А куди-то, куди? Тривай лишень! *(Тащит его из-за кулис за чуб.)* Ось так же, коли честю не слухав.

ДУЭТ

Одарка. Чи я ж тобі не говорила?
Чи я ж тобі та не веліла?
Щоб ти дома сидів
І на вольну не ходив?

Прокип *(кланяясь)*.
Ой ти, жінко моя!
Ти, голубко моя!

Пусти ж мене прогулятись,
Коли ласка твоя!

Одарка *(толкая его во двор и затворяя ворота).*
Ой, тут гуляй, мій миленький!
Мов той цуцик кривенький,
Сиди там, пропадай
І нікуди не втікай!

Прокип *(из-за ворот).*
Та тут же я скучатиму,
Усім, усім казатиму:
Била жінка мужика,
Била, била і товкла!
Не брешу я, не брешу:
Била жінка і товкла.
Брешеш, брешеш, песька
допько,
Била мене і товкла. *(Вместе.)*

Одарка. Брешеш, брешеш, вражий сину!
Я не била, не товкла.
Потягла я за чуприну,
Тільки страху задала.

Одарка. Сиди, сиди собі там, мандрований цуцику! Та й гляди: ось тільки хоч ногою вийдеш, то не побоюся гріха, битиму, кажу тобі, що битиму. Коли б мені знати, як то у панів буває? Адже розказовала клюшниця оттого пана, що у великих хоромах з зеленим верхом живе, так, каже, пані так над паном вередує, що і крий боже! І чого б то не забажала — чи мочених кисличок, чи німецьких медяничків, чи якої хустки або одежі, то усе і є; хоч опівночі забажа чого, то усе їй і поставля, і без її волі з хати не іде. Через що-небудь же вона так їм овладала? Вже ж не приходиться жінці мужика бити; хіба у панів така мода? А дуже б добре було, якби ми по-паньски вередували над мужиками!

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Те же и Кандзюба.

Кандзюба. Дай боже день добрий! З неділею будьте здорові.

Одарка. Спасибі, будьте і ви здорові. Як ся маєте?

Кандзюба. Та до якого часу ще б то і не теє.

Одарка. А ваші за-харківці, чи усі живі?

Кандзюба. Та вже нашим за-харківцям така прийшла біда, що й сказати не можна.

О д а р к а. А що там за біда?

К а н д з ю б а. Там таких салдатів найшло, що й сказати не можна! Таки що вулиця, то й салдат на кватері. Видимо-невидимо! Аж тридцятеро їх, кажуть, прийшло. Така біда! А старий ваш дома?

О д а р к а. Та через силу дома. Оце тільки спинила мандровати.

К а н д з ю б а. А куди ж то?

О д а р к а. Та ви знаєте його натуру? Йому ні празника, ні неділеньки; усе б йому швандять по шинкам.

К а н д з ю б а. Ось, знаєте, що я вам посовітую: така була в мене перша жінка, п'яниця непросипенна. От же я її і повіз до знахура; він і дав їй якоїсь води та й побожився, що вже, каже, не буде більше пити. Що ж? мабуть би, і перестала, та не до горілки їй було; пробі кричала, що у животі пече, та до вечора і вмерла. Ось повезіте лишень і ви по знахурам, то й вам таке щастя буде.

О д а р к а. Та я ж возила і де то вже не була! Була і у Тишках, була і у Деркачах, об правій середі аж у Водолагу їздила; так що ж? Усі ув один голос кажуть: «Починено та й починено». Та, спасибі, вже ув Островерхівці ворожка, так та заочі відгадала; каже, що любощів давано, та, не вміючи, переборщили. А хто ж то й дав, так навдивовижу! Каже, дала йому чорнява молодиця, а в неї хата з немазаним верхом. От як у воко уліпила! Чи знаєте Грициху, старого Пискавки невістку? Вона, вона йому починила! Адже ж сама чорнява, та й верх на хаті немазаний. Я ще її, падлюку, буду позивати, щоб не відбивала мужика. Ну, одже ж то ворожка і дала мені зілля та й каже: «Звари та й дай йому якраз на молодику, у глуху північ, як перші півні заспівають», а я, собі на лихо, чи проспала, чи так на мене наслано, що первих півнів не почула та дала, як другі заспівали. Що ж: як випив, як зскоче, як дерне з хати, та на вулицю; а там як чкурне, так аж ляпотить, та й поченчиковав аж на Косолапівку. Пив, пив, три дня там пив, усе з себе попропивав. Вже сама знайшла та насилу додому доволокла. Та від того часу ще гірш п'є. Та вже хіба крадькома вирветься, а то, як того цуцика, на верьовці держу.

К а н д з ю б а. Де ж він тепер?

О д а р к а. Оттам заперла, нехай висидиться.

П р о к и п *(за воротами поет)*. Била жінка мужика, за чуприну взявши...

К а н д з ю б а. Бач, де обізвався! Здоров, приятелю; а ходи-ке сюди!

Прокип. Рада б душа в рай, так гріхи не пускають... Як жінка скаже.

Кандзюба *(Одарке)*. Випустіть-бо його, будьте ласкаві. Маю до вас діло.

Одарка. Ану вже іди сюди, іди!

Прокип выходит.

ТЕРЦЕТ

Кандзюба. Послухайте мене,
Ось будьмо ми сватами.
Одарка. Кажіть, кажіть, у чім?
Сьому ми раді самі.
Прокип. На вольну щоб сходить?
Горілки принести?
Одарка. Та годі тобі, дурню,
Не знать про що товкти!
Він знай своє. *(Кандзюбе.)*

Кажіть, а що таке?

Кандзюба. А що? Дочка в вас є?

Прокип и Одарка. Є, є!

Кандзюба. Така, що треба годувати?

Одарка. Хоч сьогодня віддавати.

Кандзюба. Сина маю.

Прокип и Одарка. Знаю.

Кандзюба. Так віддайте!

Одарка. Потурайте! Чи він нам рівня?

Прокип. От і треба добувати. Та на вольну швидш чухрати. А де твоя гривня?

Одарка *(мужу)*. Відв'яжися, врагова дитина! *(Кандзюбе.)*

Усяк зна,
Що в вашого сина
Та клепки нема!

Кандзюба. Що б то як?

Одарка. Та так:
Прибитий на цвіту.

Кандзюба. Тю-тю!
Та ще фіть-фіть!
Ви діло тут кажіть:
Чи віддасте? *(С насмешкою.)*
Чи нехай ще підросте?
Мене ви не держіть.

Кандзюба. А чому ж і не віддати?
В нього всього є. } *(Вместе.)*

Прокип. Як же можна і віддати,
Коли горілки він не п'е?
Одарка. Як же можна і віддати?
Дурний! Його всяк б'є. } *(Вместе.)*

Кандзюба. Гай-гай! Товкуєте не знать об чім! Горшка окропу не стоїть. Та хоч би і зовсім дурний був, так не узяв його кат, буде багатий після моєї смерті; аж розумній жінці за ним і добре буде. Слава тобі господи! Є великів пар, може, двадцятеро; ходимо у Крим за сіллю і за рибою на Дін і усякую хуру беремо, чи у Кирсон, чи у Водесу. Є й коров'ят з п'ятнадцятеро та овечат там чи дві сотні, чи й більш; батраків дома з десяток та при скотині на бразі скільки є. Буде чим орудовати; перепадатиме копійка. А мій же Стецько та не зовсім і дурний: він, собі на лихо, трошки непам'ятливий та нерозсудливий, та до сьома не налічить, та не зна, що руб, а що гривня; а то зовсім парень-друзяка. Та й яка нужда, що нічого не зна: жінка навчить і усьому товк дасть, та й буде панею жити. Коли схоче яке ремество держати, чи коцарювати, чи по-вашому бублейничати...

Прокип. Або й шинкарювати; і то діло дуже добре!

Кандзюба. Та що захоче, то вже не піде до людей позичати. Нуте, чого тут думати? Так чи не так, так я піду до других; бачите, вже нерано.

Одарка *(с явным удовольствием слушала его)*. А що, Прокопе, як думаєш?

Прокип. Ти думай, а я вже за тобою.

Поют:

Кандзюба. Так будьмо ж ми сватами!
Одарка. Сьому ми раді сами.
Кандзюба. Пришлю, пришлю людей,
Свати мої любезні!
Стецька свого пришлю.
Прокип. Пришліть, пришліть людей,
Ой сватушка любезний!
Горілки накуплю.
Одарка. Пришліть, пришліть людей,
Ой сватушка любезний!
Я хустку почеплю. } *(Вместе.)*

Обнявшись приплясывают.

Одарка. Е! тривайте лишень: ще треба дівки спитати, як-то вона ще скаже?

Кандзюба. Хіба вона часом і не туди?

Одарка. Та таки трошки вередливенька. То скаже: не варіте з салом, а з яловичиною; то м'яса не схоче, а сала забажа; то тараня солона, та що-небудь і вигадує; така вже собі ніжна! То щоб і з женихами не стала вередувати.

Кандзюба. Та вона ж не панянка! Нехай вже ті вередують, поки довередуються до свого. Та нічого гріха таїти, тепер і усюди така мода: наші мужички — так усе б то за міщан; а міщанка вже і об купцеві не дуже дума, а щоб вискочити за палатського або за скубента; то і гляди: дівують, сердешні, до того, що можна буде їми на Донці греблю загатити. А з своєю як хочете, а я людей пришлю. Не наробіть тільки бешкету.

Одарка. Та не бійтесь, не бійтесь, присилайте-таки старостів; вже ж вона не без розуму, вміє розсудити.

Кандзюба. Спасибі ж за ласку. Ждіть від нас людей по закону, увечері; а я Стецька пришлю, нехай з дівкою... Я щось її не знаю; а як її зовуть?

Одарка. Та Уляна ж і досі.

Прокип. Та ще й Прокопівна.

Кандзюба. Так нехай мій Стецько з Уляною, як там треба, поговорють; а ви її навчіть, щоб часом не бриkалась. Прощайте до якого часу.

Повторяют последний куплет.

Кандзюба. Пришлю, пришлю людей,
Свати мої любезні!
Стецька свого пришлю.
Прокип. Пришліть, пришліть людей,
Мій сватушка любезний!
Горілки накуплю. *(Вместе.)*
Одарка. Пришліть, пришліть людей,
Мій сватушка любезний!
Я хустку почеплю.

Обнявшись приплясывают, потом Кандзюба уходит.

Прокип. От же скверно, що свата без чарки горілки відпустили! Чому б то дома про нужду не держати? Тепер треба збігати на вольну та на сватання придбати.

Одарка. А вже ти мені з тою вольною остив та опоганів. І як би то ти проніс від об'їждчиків?

Прокип. Але! будто і первина? Через лісок, та через ярок, та вскочив у садок, та й дома, от їм і дуля під ніс! Так посилай же.

Одарка. Нехай лишень виясниться, бач, нахмарило!

Іди лишень додому, я підожду Уляни, та й прийду, і сядемо обідати.

Прокип *(неохотно)*. Та вже і піду. Таки-то і урвався на вольну! *(Уходит.)*

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Одарка и Уляна.

Уляна. Здорові, мамо, були! З неділенькою будьте здорові.

Одарка. Спасибі, будь і ти здорова! Де-то ти так рано ходила? Поки я упоралась, дивлюсь, вже тебе і нема.

Уляна. Ходила, мамо, на базар, поки до ранньої, та купила дещо. Ось скиндячки у коси, а оце шпалерів купила на голуби та на квітки. А оце, бач, так обіцялась: на ті гроші, що по п'ятінкам заробляла, так відкладала та, зібравши, от і купила платок. Бач, який? *(Разворачивает платок.)* І не гарний, скажеш? Великий та модний, з квітками; тепер усюди такі на міщанках.

Одарка *(рассматривает платок)*. Нащо було тратитись? Мабуть, і дорогий?

Уляна. Дала я за нього сім кіп та золотого з п'ятаком; та вже торговалась, торговалась! Морока, та й годі! Біля круглого трахтиря чугуївська перекупка; так аж забожилась, що не можна дешевше. Та ще там сміх: вона узяла та на мою голову приміряє і каже: виш, як тобі к лицю! А тут де узявсь пан, та таки справжній пан; тут хрест *(указывая на грудь)*, а тут кавалерія *(указывая на шею)*, та й каже: «От славная девушка! Пристало, пристало. Вот красавица!» А я як засоромилась! Ув очах почервоніло, та не знаю, куди й дивитись; а він усе хвалить та сміється.

Одарка. Потурай панам, чого вони не набрешуть! То він над тобою глузував.

Уляна. Будто б то пани і брешуть? Вони сього не вміють і над дівкою не будуть гнушатись. Вони письменні.

Одарка. Та знаю я і письменних. Є, душко, з них усякові. Чи мало тут, на Гончарівці, дівчат з ума позводили і письменні, і купці, і усякі? Хто молодого чоловіка зупинить!

Уляна. Та сей, мамо, вже підтоптаний.

Одарка. Потурай, потурай! Такий ще більш лиха наробить, чим молодий. Ох, знаю я таківських! Та скажи ж ти мені, нащо тобі сей платок?

Уляна. Оттак, нащо? Лучиться чоловік, от у мене і хустка. Рушники є, хустки не було, тепер піде йому на

хустку, а як вийду заміж, так буду сама пов'язуватись. Тепер вже така мода, що очіпків не носять, і на попадях не побачиш; не так, як ви усе у очіпці, по-старосвітськи.

О д а р к а. Тим-то й горе, що новина старовину проганить. Потурай людям! Покинули свій закон, та усе б то по-панськи, то й наші будуть, як панні, з мужиками жити. А се добре зробила, що купила хустку. Увечері жди старостів, казали прийдуть.

У л я н а *(жеманно)*. Які там старости? Від кого б то?

О д а р к а. Чи знаєш із-за Харкова Павла Кандзюбу, що чумакує? Він колись до нас заходив з монастиря на спаса.

У л я н а. От за того старого? Лисого?

О д а р к а. Тю-тю, дурна! За Стецька, його сина, коли знаєш.

У л я н а. За того божевільного? Се ще краще! Та він, мамо, зовсім дурний!

О д а р к а. Дурний! Так багатий.

У л я н а. Цур йому з його багатством, коли в нього глузду нема.

О д а р к а. Глузду нема, так багатий.

У л я н а. Як і по нашій вулиці йде, то малі діти з нього сміються.

О д а р к а. Нехай сміються, а він собі багатий.

У л я н а. А як прийшов раз до нас на оспів'яньску мойку, так там такий з нього регіт був, що вже хазяїн насилу прогнав, щоб ми через нього не гуляли. Се вже побила лиха година та нещаслива, коли за такого іти; неначе усі люди повимирали.

О д а р к а. Так кажу тобі, що багатий! Скільки пар волів чи усякої худоби! У нього будеш у золоті ходити; а помре старий, так усьому добру будеш господиня. Нема на світі луччого щастя, як з дурнем жити! Він тебе не б'є, не вередує; а коли там здуру хоч і налає, так тільки крикни на нього, то він і замовче. Куди схочеш, підеш; як задумаєш, так і худобою орудуєш. Та що то й казати! Усе не те, що з розумним; нема тобі воленьки, ні погуляти, ні в хороші походити. А сварка, а лайка, а бійка!.. Ось і мій п'яниця: що з нього, що він не дурний? Коли б пак одурів, то я б зрадувалась.

У л я н а. Та вже, мамо, що хочете кажіте, а я за того дурня, за того бецмана не піду та й не піду.

О д а р к а. Нічого вередувати. За такого багатого не підеш, так кого ще тобі треба? Чи якого повитчика будеш ждати? Та доки нам тебе і содержати? Бач, батько п'яниця непросипенний; я своїми бубликами тільки вас і со-

держу, та вже і в мене сила не та; звалюсь, хто вас буде годувати?

У л я н а. Чим я тобі, мамо, у тягість? Літом на мойці — слава тобі господи! — скільки заробляю? А зимою пряду; та й зібрала чимало: повнісінька скриня на колесах. Коли ж я стільки у дівоцтві зібрала, то можу себе і содержувати, і зодягати і без мужика-дурня.

О д а р к а. Те-таки, що зібрала, то гаразд, а що за багатим мужиком більш збереш, так то ще лучче. Послухай мене, Улясю! Послухай мене, доню! Не дрочись! Іди за Стецька, даром що дурний. Бач, ніхто не трапляється. За кого ж тебе і віддати? Де ті люди?

У л я н а *(застенчиво)*. Мамо!.. Я б вам... щось сказала...

О д а р к а. Ану, кажи.

У л я н а. Адже ви знаєте Олексія?

О д а р к а. Якого се?

У л я н а *(смелее)*. Коваля. Ось чи впам'ятку вам, що доварив вам кочергу, а оце недавно чаплію зробив?

О д а р к а *(вспоминая)*. Еге-ге-ге! Коваль! Знаю. А що? Чи не дума він?

У л я н а *(стыдливо)*. Атож!

О д а р к а. Нехай собі і у голові не поклада. Чи можна, щоб я за нього віддала? Хіба він тобі казав?

У л я н а. Еге!

О д а р к а. А ти що? А ти йому і не плюнула межи очі?

У л я н а. От так пак! А за що?

О д а р к а. Щоб не сікався за нерівню. Чи не думаєш ти за нього?

У л я н а. Атож!

О д а р к а. Та що се ти узяла у голову? Чи він же тобі рівня? Правда, він парень добрий, коваль мудрий, усячину зробить, не п'є, з бурлаками не гуля, против мене звичайний; усе правда. Так що ж? Крепак!

У л я н а. Що нужди, мамо, що крепак. Пани у нього добрі, про них усюди така чутка іде.

О д а р к а. Та хоч вони і добрі, та пани! Як-таки се можна, щоб тобі з волі та у неволю; була казенна [1], та підеш у підданство; була городянка, та станеш селянкою!

У л я н а. Де б я ні була, чим би я ні стала, то мені і байдуже. Мені за ним буде усюди добре, бо я люблю його!

О д а р к а. А того і не подумаєш, як тебе поженуть на панщину?.. Ох, мені лихо! Мою Улясю та на панщину!

У л я н а. А чим панщина страшна? Так зате не знатимемо ні подушних, ні десятських, ні хвонарних; усе то пани за своїх людей платють. Та і на мойці — чи мало там

панських? Так усі-то, крий боже, як то хвалються, що як добре за панами жити!

Одарка. Та все ж, Улясю, як собі хоч, а я тобі мати, так я тобі скажу: скоріш в мене на долоні волосся виросте, чим я віддам тебе за Олексія. Та вже тут нічого патякати: я вже старому Кандзюбі сказала, щоб сьогодня і старостів присилали.

Уляна. Ох, мені лихо! сьогодня...

Одарка. Сьогодня, сьогодня. Чого тут відкладати? Постій же, доню, тут; Стецько прийде, та й поговорите собі любенько; а ти не безумствуй, будь до нього приязна...

Уляна. Об чім з таким дурнем і говорити? Я не вмію...

Одарка. Потурай! Дівка з парубком аби б зійшлись, а то найдуть, об чім говорити, а часом і мовчки ще й лучче подружать; я се добре знаю. Посидь же за воротами, а я піду лагодити обідати. *(Уходит.)*

Уляна *(одна)*. Так такая-то моя доленька нещасливая? Так такому-то дурневі достанеться орудовати надо мною? Так такий-то йолоп наругається над моєю русою косою? Що мені у його багатстві? Казала ж наша паламарка: через золото, каже, сльози ллються. Наварю і борщу, і усякої страви, та як воно буде розведено моїми слізоньками, чи піде ж у душу? Буде і одежа хороша, і постіль біла, та коли стіна піма, з ким буду розмовляти, у кого порадоньку узяти? З Олексієм пішла б на край світу, старцьовому сухареві буду рада, з калюжі водиці нап'юся, аби б він, мій милий, мій голубонько сизий, мій Олексієчко, мені подав! Коли ж горе і біда постигне, то аби б він був біля мого серденька, він не дасть мені сплакнути; а як приголубить мене, то і усю бідоньку забуду. *(Развертывает купленный платок и, рассматривая его, поет.)*

Хусточко ж моя шовковая!
Чи на те ж я заробляла,
Щоб нелюбу, та й немилому,
Та її я почіпляла?

Хусточко моя шовковая!
Обітри мої слізоньки!
Нехай же, нехай же від них
Полиняють квітоньки!

Хусточко моя шовковая!
Прийшлось тебе заховати.
З пліточкою та і дротяною
Тепер треба привикати!

Хусточко моя шовковая!
Не доставайся ворогу.
Покрий мої ясні очі,
Як я ляжу у гробу!

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Уляна и Стецько выходит скоро; разинув рот и размахивая руками, идет и, увидев Уляну, останавливается, сам с собою смеется, охорашивается; подходит и боится; осматривает Уляну сзади и с восторгом говорит.

Стецько. Та й патлата! *(Смеется громко и, подошед к Уляне, вдруг перестает и, долго подумав, говорит.)* А що в вас варили?

Уляна *(стоя на месте, не обращает на него внимания и печально отвечает)*. Нічого!

Стецько *(долго вспоминая)*. Ну!.. ну!.. а тепер... що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що?

Стецько. Що?

Уляна. Що? Нічого.

Стецько. Брешеш-бо, як нічого! Батько казав, розпитай її обо всім. А чорт її зна, об чім її розпитовати! Я усе позабував.

Уляна. Так піди до батька та і розпитай, коли позабував єси!

Стецько. Так він-бо добре казав, не іди, каже-говорить, від неї, поки обо всім не домовишся.

Уляна. Ні об чім нам домовлятися.

Стецько. Як ні об чім, коли вже ти за мене ідеш?

Уляна. Ні, голубчику, сього ніколи не буде.

Стецько. А чом не буде?

Уляна. Тим, що я за тебе не піду.

Стецько. А чом не підеш?

Уляна. Тим, що не хочу.

Стецько. Та чому не хочеш?

Уляна. А не хочу — тим, що не хочу.

Стецько. Ну, тепер твоя правда. А батько казав, що ти підеш.

Уляна. Не піду.

Стецько. Ну, а батько казав: не потурай їй, пожениха йся та пісеньки заспівай, то вона і піде. От я і заспіваю:

На курочці пір'ячко рябоє;
Любимося, серденько, обоє.

Диб, диб на село,
Кив, морг на нього.
Я не дівка його,
Не піду я за нього.
Ой полола дівчина пастернак,
Та сколола піженьку на будяк.
Диб, диб на село... *и проч.*
Не так болить піженька з будяка,
Ой як болить серденько від дяка.
Диб, диб... *и проч.*
Ой, чия ти, дівчино, чия ти?
Чи ти вийдеш на вулицю гулять?
Диб, диб... *и проч.*

А що? чи хороша моя пісня?

Уляна. Така точнісінько, як ти, що нічого і не второпаєш. Ось слухай, яку я тобі заспіваю. *(Поет.)*

В мене думка не така,
Щоб пішла я за Стецька.
Стецько стидкий!
Стецько бридкий!
Цур тобі, не в'яжися!
Пек тобі, відчепися!
Божевільний!
Не дурна я і не п'яна,
Щоб пішла я за Степана.
Стецько стидкий... *и проч.*
Лучче впасти мені з дубу,
Чим йти заміж за Кандзюбу.
Стецько стидкий... *и проч.*
Лучче мені з мосту в воду,
Чим достатися уроду!
Стецько стидкий... *и проч.*

А що, Стецю, чи хороша моя пісенька?

Стецько *(долго смотрит на нее молча, потом вдруг вскрикивает)*. Погана! Який тебе нечистий такої навчив? Як я її розслухав, так вона дуже погана! Зачим ти її співаєш? Га?

Уляна. Та я тобі і співаю, і кажу, що не люблю тебе і не піду за тебе.

Стецько. Так себто батько збрехав? Ну-ну! Ось тільки скажи йому, що він бреше, то так по пиці ляпанця і дасть. *(Вздохнув.)* Я вже пробував.

Уляна. Так що ж? То батько твій, а то я тобі кажу, що не хочу.

Стецько. Не треба мені твого хотіння, підеш і без нього. Батько ще казав, щоб ти не дрочилась.

Уляна. А чого мені дрочитись? Я не скотина, нехай бог милує! А щоб я пішла за тебе, то навряд. Я ж кажу, що наше сватання ще вилами писане.

Стецько. Ей!.. чи Пріську, чи Домаху, чи як тебе. Послухай та іди. Ось коли б ти вже була моя жінка та сказала б, що не хочеш за мене, так я б тобі пику побив, як мені батько часом б'є; а то ще тепер не можна. Батько казав, після весілля можна жінку бити скільки хоч, а тепер не можна. Дарма! я і підожду. А поки ще ласкою прошу: піди за мене!

Уляна *(в сторону)*. Що мені з дурнем товковати? Покинула б його, так мати лаятиме. Зостанусь та буду його піддурювати.

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Те же и Алексий, увидев их вместе, тихо подходит и подслушивает.

Стецько. Оце ж увечері і старостів пришлемо. Чи присилать?

Уляна. А як же? присилай, присилай. *(В сторону.)* Побачиш, якого облизня піньмають.

Стецько. А піч колупатимеш?

Уляна. Як-то вже не колупатиму? Оттак усю поковиряю. *(Дерет его по лицу пальцами.)*

Стецько *(оправляясь, хохочет)*. Бач, яка жартовлива! Але трохи баньок не виколупала. Зачим так робити?

Уляна. Затим, що я тебе шаную *(тихо)*, як ту собаку рудую!

Алексий *(в сторону, с огорчением)*. От тобі і правда на світі! Послухаю, що дальш буде.

Стецько. Ну! Кажи ж ти мені: як ми оженимось, то що будемо робити? Га? кажи, кажи.

Уляна. Ти знаєш, а я не знаю.

Стецько. Пожалуй, я знаю, а ти чи знаєш?

Уляна. Та не знаю. Ну тебе зовсім.

Стецько *(смеясь)*. Еге! Так я тобі усе розкажу: нігде правди діти. Мене батько навчив. Чи сказати? *(Более смеется.)* Напечемо коржів, зомнемо маку, та намішаємо з медом, та й посідаємо, та й їстимемо. І не мудро скажеш? *(Увидя у нее шелковый платок.)* А що то в тебе? Хустка? Чи не мені то?

Уляна. Кому ж, як не тобі, мій вороне чорнесенький! *(Тихо.)* Твоїй пиці вона і пристала.

Стецько. А ке сюди, я примірю.

Уляна. Та нехай же увечері, сама тобі почіплю *(тихо)*, що і у двері не потовпишся.

Стецько. Що то, мабуть, гарно з хусткою? Чи знаєш що? Я ще зроду не женився. То-то, десь, гарно жонатому; що усі ж то, усі, куди оком закинеш, усі женяться. Будеш же мені головоньку мити і голубити?

Уляна. Змию, змию *(тихо)*, що тебе і чорт не пізна. Цур вже йому! прожену його відсіля та й втечу додому. *(Ему.)* А приголублю ось так: ось ходи сюди.

Протягивает к нему руки, а он разнежась и охорашиваясь, хочет подойти к ней.

Алексий *(с сердцем становится между ними)*. Здорова, Уляно! Нехай тобі бог помага!

Уляна *(обрадовавшись, бросается к нему)*. А, мій Олексієчку! Де ти узявся? Я тебе цілий ранок бажала.

Алексий *(сердито и отворачиваясь от нее)*. Дурний, що і прийшов, не чув би об своїм нещасті.

Уляна *(испугавшись)*. Ох, мені лихо! А що там за нещастя?

Алексий. Тобі лихо? Не знаю кому! Ох-ох-ох! От правда на світі! Здоров, Степане! Поздоровляю тебе засватавшись!

Стецько *(важно)*. Спасибі.

Алексий. Так оце увечері до Уляни і за рушниками пришлеш?

Стецько. Пришлемо.

Алексий. Боже ж вам помагай! *(Медленно идет.)*

Стецько. Спасибі.

Алексий *(все уходя, горестно)*. Прощай, Уляно!

Стецько. Іди здоров!

Уляна *(в сторону)*. О батечки! що мені робити? Він нічого не зна, та й сердиться і утіка, коли мені світ немилий. Як би його зупинити? *(Громко.)* Олексію!

Алексий *(в сторону)*. Схаменулась! Нехай покортить! *(Будто не слышит и все идет.)*

Уляна. Олексію-бо!

Алексий *(останавливаясь)*. А чого там?

Уляна. Чого-бо ти сердишся?

Алексий *(возвращаясь к ней)*. Чи се ж таки правда, що ти ідеш за його?

Уляна. Так що ж, що правда?

Алексий *(поет)*.

Чи се ж тая криниченька, що голуб купався?
Чи се ж тая дівчинонька, що я женихався?

Женихався, не сміявся, хотів її взяти,
Уродила товариша нечистая мати!
Чи ждав же я бідиноньки такої на себе,
Щоб почути в дівчиноньки, що не йде за мене,
Не за мене, за другого йде моя дівчина!
Що робити? Тільки іти світ за очима!

Уляно, Уляно! як же мені не сердитись? Як мені стояти і слухати, що ти, забувши, як десять разів божилася, ген там, на Холодній горі, у ліску, як з тобою за горіхами ходили, що ні за кого не підеш, опріч мене, а тут при мені кажеш, щоб присилав за рушниками... Гріх тобі, Уляно! Занапастила ти мене! Я ж кажу: коли се правда, що ти ідеш за Стецька, що у посміх на увесь город, за навіженого, за дурня...

Стецько *(зевавший по сторонам, наконец вслушался в последние слова)*. Брешеш, брешеш, брешеш! Оце вже, голубчику, брешеш! Тривай лишень: я ще не зовсім дурний, а батько каже, коли ще й він не бреше, що в мене не усі дома. Та дарма: хоч би і дурний, так хіба не можу женитися? Тут не розуму треба; я вже знаю.

Алексий. Так що ж у тім, що оженишся, та як не вмітимеш жінку содержать? Треба її годувати. Ніякої худоби не стане, коли не будеш сам робити! А вмієш ти що робити?

Стецько. Робити, пожалуй, вмію, так талану щось нема. Раз батько таки протурив мене на тік. Дарма, я і пішов, узяв ціп і молотю з дядьком Панасом, а він ще, братику, лисіший, чим мій батько. Я чи вдарив раз по снопові, чи ні, а його як учищу замість снопа та по лисині, а він як гепне об землю, так сторчака і дав! *(Смеется.)* А я собі: ких-ких-ких! кишки порвав регочучись. Годі після того часу молотити! Батько сказав: нема талану, лучче чумакувати та у дорогу ходити.

Алексий. Ходив же ти у дорогу?

Стецько. Ходив.

Алексий. А куди?

Стецько. З хурою, до моря.

Алексий. До якого місця?

Стецько. Аж до Основи.

Алексий *(смеется)*. Крий боже, як далеко! Аж дві верстви!

Уляна. О, щоб тебе, Стецю! і мене розсмішив.

Алексий. За чим же ти ув Основу з хурою ходив? Чи не в бір по шишки?

Стецько. По шишки! Тю-тю! ще й сміється. Кажуть

тобі, пішла хура до моря, за рибою. От і мені батько дав пару волів: нехай, каже, хлоп'я привчається. От ми ідемо, ідемо, усе ідемо, усе ідемо... аж гульк! прийшли ув Основу. Там чорт надай дядьків, Дикані, коли знаєш; та й закликали мене обідати. От я й сів, та й обідаю, усе обідаю... та й забув про хуру, а вона, брат, як учистила, та аж до Пилипового села, а я усе обідаю, усе обідаю... та як пообідав, то й потяг у солому, таки до дядьків на тік, та як дав хропака, та аж геть-геть до вечора. Ну, знаєш, батько побіг провідати хури, та й нагнав, та й питається: а де Стецько? А Стецька катма! *(Смеется.)* Хропе, сердега, у соломі, мов пан на подушках. Аж гульк батько у солому, як потягне мене рубанцем! Аж я спросоння як здякаюсь, як побіжу та через вогороди! А батько як гукне: хлопці, сюди! Тут, брат, неначе з псюрні хорти до дерті, так хлопці повибігали, та мене ловити, та й піймали, узяли, мені руки скрутили, та зв'язали гарненько, та у город, та до волосного правленія, та у колоду, а уранці і у привод...

Алексий. Так тебе і у привод водили? Я сього і не чув.

Стецько. Водили, голубчику! Сказано, слухай батька та не втікай.

Алексий. Що ж тобі було у приводі?

Стецько. Потилицю виголили та й пустили. Не що!

Алексий. Через що тебе не прийняли у салдати?

Стецько. Та так, біда сталася: не зумів пальців перелічити. *(Перебирает пальцы.)* Та й до біса ж їх на руках. Станеш їх лічити, так так один одного і попережа. Ось бач! *(Перебирая пальцы, задумался.)* На якого гаспида так багацько пальців? Еге! А я знаю. Ось, бач, Уляно! Як би ти з одним пальцем та зложила собі дулю? Еге! Не можна-бо, хоч як, та не можна.

Одарка *(из-за ворот кричит)*. Уляно, Уляно! А іди обідати!

Уляна. Зараз, мамо, прийду.

Одарка. Коли Стецько тут, клич і його.

Стецько. Ось-осьдечки я. Обідати? Зараз. Що то вже я люблю обідати! Я б і вдень і вночі усе б обідав. *(Уходит во двор.)*

Алексий. Що, Уляно, чула? От за якого дурня ідеш!

Уляна. Чи я ж сама за нього іду, чи що?

Алексий. А як же? коли і за рушниками веліла присилати? Я сам чув. Прощай, Уляно! Бог з тобою! Тільки мене і бачила. Сам собі смерть заподію!

Уляна *(бросаясь к нему)*. Олексієчку, мій голубчику! І я без тебе не хочу на білім світі жити! Не вмирай без мене, озьми і мене з собою! Не покинь мене сиротинкою.

Алексий *(стоит, не обнимая ее)*. Так се правда? Де ж твоя божба, Уляно? Тяжко моєму серцю, коли вже й ти не держиш правди і міняєш того, хто тебе любив від щирого серця... дуже, дуже любив!.. і міняєш на кого? Не боїшся ж ти бога, га?

Уляна *(все обнимая его)*. Бога я боюсь, люблю тебе, мій лебедику, мій сизий голубоньку; час від часу більш люблю, чим уперш на вулиці зійшлися. Не покинула б я тебе нізащо на світі; що ж будеш робити? Не моя воленька: мати силує!

Алексий. Ти ж їй казала, що мене любиш?

Уляна. Казала усе: казала, що не хочу за Стецька, казала, що коли не за тебе, то й ні за кого не піду; так і говорити не дає. Та вже ж: на усе піду, а за Стецьком не буду. Приголуб же мене у останній разочок!

Обнимаются.

ДУЭТ

Уляна. Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!
Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене!

Алексий. Не вбивайсь, моя Уляно!
Буду вічно я любити,
Бо ніяк мені не можна
Без тебе на світі жити!

Уляна. Я боюся зоставатись;
Вже і мати скоро вийде.

Алексий. Тяжко, важко розставатись!
Що ж? Нехай же хоч і прийде.
В ноги їй оттут впаду,
Слізоньками обіллю.

Уляна. Станьмо ми її молити,
Станьмо жалібно просити:
Не розлучай нас, мамо рідна!
Ой, дай пожити ще нам, бідним!
Не пий, не пий ти нашої крові,
Не розривай між нас любові! *(Вместе.)*

Уляна. Умру без тебе, Олексію!

Алексий. Собі я смерть заподію!

Алексий. Горе, лихо і біда!
Не дають за мене!
Ой Улясю, серце моє,
Не забудь ти мене!
Уляна. Горе, лихо і біда!
Не дають за тебе!
Олексію, серце моє,
Не покинь ти мене! *(Вместе.)*

Обнимаются.

Стецько *(выходя из-за ворот)*. Чи то тебе довго ждати? Вже й борщ поїли, і яловичину покришили, а вона і не іде. *(Увидев, что любовники обнимаются.)* Бач, з ким тут вона! Мати не збрехала, казала, що вона, мабуть, з Олексієм розмовля; а вона добре розмовля, що женихається! Іди ж, іди. Казала мати, що коли, каже, честю не послуха, то жени її у потилицю!

Уляна. Та іду, зараз іду. Олексієчку! не втікай відсіля; я швидко вийду. За слізоньками і не їстиму нічого, та й поспішу до тебе. Послідня наша годинонька, тільки і наговоритися з тобою. *(Плача, уходит во двор.)*

Стецько. Вийдеш, вийдеш, коли то ще пущу. *(Подходит к Алексию.)* А ти чого тут, пробишака?

Алексий. Чого? Я до Уляни приходив.

Стецько. До Уляни? А зась не знаєш? До Уляни!

Алексий. Що? ще і сей став на мене гримати!

Стецько. А то ж і не гримати? Одарка казала: прожени його.

Алексий. Ти мене проженеш? О вражий сину! Через тебе така напасть! *(Бросается к нему.)*

Стецько, испуганный, бежит; Алексий, поймав его, схватывает за грудь и трясет.

Задушу анахтемську віру! О! якби не боявсь гріха, тут би і амінь моєму супостатові! *(Отталкивает его от себя.)* Згинь з очей, католиче!

Стецько, до чрезвычайности испуганный, не может кричать, а стоит в углу и во все время стонет и дрожит.

Алексий *(успокоившись)*. Дурний і я, що з дурнем зв'язався. Що мені робити? Де ськати помочі? Тяжко моєму серцю! Сам би на себе руки підняв! Похожу по горі, поки Уляна вийде; чи не придумаю чого? *(Уходит.)*

Стецько *(осматривается во все стороны и, не видя Алексия, бегает и кричит)*. Пробі, ратуйте! ратуйте! Хто в бога вірує, ратуйте! Ой, ратуйте!..

ЯВЛЕНИЕ ШЕСТОЕ

Стецько и Прокип с Одаркою выбегают.

Одарка *(бросаясь к Стецьку)*. Що, що тут таке? Чого ти кричиш?

Прокип. Чи не об'їждчики кого з горілкою злапали?

ТЕРЦЕТ

Стецько. Харцизяка мене бив!
А я й каші ще не їв...
Одарка. Ось внесу тобі я каші...
(Уходит.)
Стецько *(плачет)*. Ги-ги-ги-ги-ги!
Каші хочу, каші, каші!
Прокип. Ой, ходім ми за лісок,
Там новенький є шинок,
Купимо горілки глек...
Стецько. Цур тобі із нею, пек!
Каші хочу, каші, каші!
Одарка *(приносит ему большой кусок каши)*.
Отже й каші на шматок.
Їж же, сину, та не плач.
Стецько. Еге! Ось побач:
Я хоч і зовсім
Оцю грудку з'їм,
А плакати ще буду.
Ще-бо мняса я не їв:
Так сього я не забуду.
Одарка. Ходім до хати ми, ходім!
Тобі мняса я добуду.
Стецько. Та я і мнясо хоч поїм,
А плакати-таки все буду.
Прокип. От лихо, лихо і зовсім,
Нігде горілки не добуду!

Уводят Стецька с собою.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Та же улица.

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Скорик *(выходит с другой стороны дома Прокопова)*. Што за пріятной оцей Харков! Єй, істинно! і за границею таково не видал! Таки што хозяїн, то і доброй ча-

лавєк. Той тєбя просіт абєдать, другой на купанию; та всьо с потчиванньом та з ласковим словом. Вот усю Туреччину, Францію і Рассєю прахадили, а нєтутє такого приятного города! То-то Харковская Русь-матушка! Та так усі нашаво брата поважають! Ні хрестини, ні свальба у знакомих не буваїть, штоб без меня та абашлось. Правда і то, што уж ніхто так парядка не дасть, как я. *(Нюхает табак из тавлинки и вздыхает.)* Павидав-таки світу я на свайом віку! І гдє-то не пабував? Так куди мужику протів нашаво брата справиться-та, хоч у дружках, ілі у старостах, алі у кумах. Всє закони знаю, аттаво і усє ка мнє. Вот і у вечеру пайдьом старастаю дєвку сватать; так акрама таво, што от Шкуратихи рушник шумит, та і старой Кандзюба на радощах, што засватаю сина йово дурака, чимнебудь таки паступиться-та. Вот і будєт на табак. *(Смеется.)* В свєті тольки живи умеючи, а то не пропадьош з голоду. *(Поет.)*

Лиш умєй за дєло взяться,
Можно всюди пожившляться;
В полє бий, коли, руби,—
Дома дєнєжки бери.
Подпускай дєвчатам ляси,
Старим бабам балянтраси;
Сам же в оба лиш смотри,
Да з них дєнєжки бери.
В свєті много чудаков;
Ох! і не без дураков;
Только ім не говори,
Молча дєньги з них бери.
Не один на свєті я —
Лєкар, купчик і судья
Правдой в свєті не живьот
І, гдє можно, знай берьот.

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Скорик и Алексий.

Алексий *(выходит в задумчивости)*. Ходив, ходив — а все-таки не знайшов свого щастя. Був і на кладбищі, позавидовав покійникам: їм-то ні печалі, ні воздиханія, як співають дяки. Лежать собі і вже ні об чім не думають; а наш братчик терпи! Думай собі та гадай, та нічого не видумаєш. *(Поет.)*

Горе, лихо, пропадаю!
Де сховатись від біди?

Смерть найти я де, не знаю;
Від людей куди втекти?
Ой, хожу я і блукаю,
Як те сонце в крузі!
Куди їду — що шукаю?
А все серце в тузі!
Горо крута — розступися,
Лісу темний — розійдися,
Річко бистра — піднімися,
Вся звіряка — ізбіжися...
Погубіть мене мерщій.
Коли хочеш, щоб пропасти,
То живи серед людей.
Від їх бід і від напасти
Швидше вмреш, чим від звірей!

(Подходя к двору Прокипа.) Обіщала ж Уляна після обіду вийти; підожду, коли не збреше. Що ж їй скажу? Що ж я видумав? Нічого. Зійдемось, посумуємо, поплачемо... та й тільки; а увечері гаспидський Стецько буде хусткою вихвалятися!

Скорик *(все узнававший его, говорит тихо)*. Та он же, Алєксій! *(Ему.)* Паслушай, маладєц!

Алексий *(оглянувшись, к нему)*. Га? *(Кланяется небрежно.)* Здрастуйте, господа служивий! *(Без внимания оставляет его и идет к хате.)*

Скорик. Алєксій! Ти меня і не познал?

Алексий *(подходя к нему, всматривается)*. Ні, щось не пізнаю. А відкіля ви?

Скорик. Та відтіля, відкіля і ви... Та што тут, нєгде дєтись: я Осип, дядюшка твой.

Алексий *(узнав)*. А! Так і є.

Обнимаются.

Здорові ж, дядюшка, були! Давно не бачив вас, та й не пізнав. А що! годів чотири є?

Скорик. Та так-таки што єсть. Втямки тєбє, как ми з палком ішли на Туреччину через Харков і я з вашим управителем тут зайшолся; вот тут і тєбя видав.

Алексий. Та знаю ж, знаю. Тоді мене привезли віддаватись у ремество.

Скорик. Так ти усьо у городє і живьош? Што ж я з табой нігде не пастрєчался? А у каком реместві?

Алексий. Та в ковалях, і вже в роботниках, на заводі куби дєлаємо. Сто двадцать рублів беру у год.

Скорик. Честной парень, сполать! Што ж твої батюшка і мать, сестра моя, живенькі?

Алексий. Батюшка помер, а мати дуже старенька, одначе, слава богу, ще жива! Брати поженились, а меншу сестру у двір узяли за баришнею, а ті повиходили у наше ж таки село. Я там заговівши був[2]. Що ж ви до нас не навідаєтесь? Чи ви тепер у отпуску, чи як?

Скорик. Із палявих, був у нехвалитах, а далі чистую палучил. Хатєл, штоб-таки навідатись до сваїх; хоч би сестру павидать. Десять гадов, как її видав; було замиреніе, так у отпуск прихадил. Ти іщо був махенький, не помніш. Тепер хатєл, штоб не буть без служби, паїскать себе местечка, так што-то не то. Савєтовали до аткупщика на заставу, так я, брат, салдат і чесную душу імею; нам туда не рука.

Алексий. От вже, думаю, походили по світу, напидались усячини!

Скорик *(хвастливо)*. Уж я то не пахаділ? Єсть лі такая старана, где б я не пабувал? Були ми і у Франціі, усю Німецію прайшли, у Рассеї стояли, та і у Туреччину завертали-ста! Што то, батюшки, свєт великий! Как ві живьоте сдеся у глуші, так і думаєте, што только і свєта, што над вами? Нєт, брат! Пайди вот, как ми-та, так, господи, сколька гадов надобно, штоб увесь єво прайти! вот как ми ісхадили-ста.

Алексий. Набачились, мабуте, усякого дива! Що то, якби коли гуляючи послухати!

Скорик. Вот как даждьом ражественських свят, так пайду у ваше село і тєбя азьму з сабой, там уж буду разказовать. Будєт чаво паслушать пра чужиї землі. Усяк, хто ні разказує, усяк брешет, усьо не так; я до всєво приглядался. Там, брат, усьо не так, как у нас. Прийдьош у Францію, так там усьо француз нагало; а у Німеції — другой народ, нємец до єдиного, а уж нашаво і не спрашуй; у Туреччину прийди, так куда ні абернись, усьо турки, усьо турки; аж сумно! А во всякой землі гаворят не по-нашому. А как? вот видиш, я тєбє і ето разталкую. Вот у нас, примєром сказать, хлєб; вот і я, і ти, і усяк знаєт, што то хлєб, а у них так іначе завьоться. Алі вот і вода: ну, малая дитина у нас назавьот воду водою, у них — так і не вмєют так назвать. Умново в них нічаво не спрашуй, усьо па-своєму і савсєм не так, как у нас.

Алексий. Господи милостивий. Яких-то людей на світі нема! Де ви, дядюшка, на хватері? Я б до вас прийшов колись би послухати.

Скорик. Та я так — то у аднаво приятеля паживу, то у другова, та дечем и прамишляю. Спасіба харковцам, палюбили мєня! Де хрестини, де свальба, то уж без Оси-

па Скорика не абайдьоться, патаму што увесь закон знаю; какой парядок у каком случає падать, і где какоє слово приставить, і где набрехеньку випустить. Та і к тому ж, как стаяли з палком у Ягатині, так там старик хазяїн та і палюбил меня і паказал дешто; так я і знаю алі кров замовить, алі от гадюки загаваріть, скотину ісправіть, когда вєдьма, доївши, іспортить, і прочего дечаво знаю. Хадивши как я по Франції і по Туреччині, чаво-то чалавєк не навчиться? А ат таво і хлєбушка перепадаєт. Вот і сей вечер, прахал адин приятель висватать сина; та хоч он і дурачок, та я знаю, как тут павернуть. Узять грєха на душу, пабольш брехать, как абнаковенно при сватанє...

Алексий *(нетерпеливо)*. До кого ж се ви ідете старостою?

Скорик. А вот пайдьом до Прокопа Шкурата, вот он тут і живьот; а дєвка, брат, важная!

Алексий. Та що се ви зо мною робите?.. Се ви мене, дядюшка, буцім живого ріжете!.. Се ви мені смерть заподіваєте!

Скорик. Што ти гавориш? Нешта дєвка тєбє приглянулась?

Алексий. Та не то що приглянулася, а ми вже більш півгоду з нею любимося, і побожилися, і заприсягалися, щоб нам не розлучатись, а тепер, як постигла нас лихая годинонька, що її силують за Стецька Кандзюбенка, так нам і світ не змилився! Поможіть, будьте ласкові! Не ідіть сватать за Стецька, а ходім зо мною до Шкуратів та поговоріте об мені. Ви таки світу навидались; знаєте і хранцюзьке слово, і турецьке; зробіть так, щоб Уляну за мене віддали і щоб не дали мені з журби пропасти, та щоб не загубили і її! Бачите, яка ходить!

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Те же и Уляна, вышед за ворота и увидев Скорика, застыдилась и хочет воротиться.

Алексий. А іди, Улясю; а іди, галочко, сюди! Та не соромся. Се мій рідний дядюшка вернувся з походу. *(Приводит ее к Скорику.)* Ось розкажи йому, як ти мене любиш.

Уляна. Зділайте милость, уступітесь за мене, бідную, нещасную! Хотять мені світ зав'язати, хотять мене силою віддати за Стецька, за того дурного...

Скорик. Ах, ти, дєвушка, дєвушка! Повези тєбя у Францію, так би там тєбя назвали мамзель; а у Туреччи-

ні — марушка, а у Рассеї — девушка-зазнобушка! Я усе їх язики знаю. Ну, как тєбя аддать за Стецька, кагда ти любиш маво пламєнника!..

У л я н а. Ох, батечку! Як же ви оце відгадали, що я його люблю?

С к о р и к *(хвастливо)*. Ну, да так; не усьо спраста. Ходили-таки па паходам, видали свєту, та дешто і знаєм. Ну, так ти любиш єво?

У л я н а *(стыдливо)*. Мені стидно сказати! Адже ви знаєте?

С к о р и к. Ну, Алєксій тєбя любіт?

У л я н а *(скоро)*. О! про його скажу: він мене любить так, що і сказати не можна, і каже, що краще мене нема ні меж селянами, ні меж городянами. Я б і про себе сказала б вам, як я його люблю, так не годиться про се розказувати. Я тільки матері сказала, що люблю його дуже-дуже і що краще його і у всім Харкові нема. А вам сього не скажу.

С к о р и к. Што ж матушка? Каково чорта вона ретирується-та?

У л я н а. Каже, що крепак. Боїться, щоб мене у селі не обіджали.

С к о р и к. Крепак? Та што ж за біда? Ваша не хадила по свєту, так нічаво і не знает. А вот как я хадил па паходам, так видал, што і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї за памєщиками крепакам житьйо доброє. Вот і Алексієв барин доброй, честная душа! А што меня у салдати атдали, так єта по нагаворкам прикажчика. Так што ж? Паслужил богу і государю; пахадил па паходам, навидался свєту і у Франції, і у Німєчинє, і у Рассеї, і у Туреччинє; та і стал чалавєком, та і горюшки мнє мало-ста.

А л е к с и й. Постарайтеся ж і об нас, дядюшка! Киньте Кандзюбенка, ходім до Шкуратки, та поговоріть, нехай не губить нас.

У л я н а *(поет)*.

Ой дядечку,
Голубчику,
Змилуйся надо мною!
Не дай мені,
Сиротині,
У яму іти живою!
Як рибонька без водиці,
Так я, сердешна, б'юся!
За дурного за Кандзюбу
Силує матуся!

З Олексієм розлучають,
Не дают пожити,
Лучче смерть я заподію,
Коли не любити.
Ой дядечку,
Голубчику,
Не дай мені пропасти!
Прошу тебе,
Ратуй мене,
Защити від напасти!
Озьми своє ружжо страшне
Та стрельни в Уляну,
Ой, чим іти за нелюба,
Лучче лягти в яму.
Озьми свою шаблю гостру,
Зрубай мене разом!
Без милого Олексія
Вмру одним я часом.
Ой дядечку,
Голубчику,
Прошу тебе,
Ратуй мене,
Не дай мені пропасти!

Скорик. Нєт, сєво не мажу сдєлать. Я присяжной чалавєк, абєщал Павлу Кандзюбє ітить за рушниками і довжон сдержать слово. Только вот што: на сватаньї в палавіну буду брехать і разхвалювать дурного Стецька, а так, з воєннаво артикулу, закину і усьо дєло около пальця зверну; а завтра прийду та й буду атаковать стару Шкуратку; я знаю, у нєй уся сила. А когда што не то, так ми і наговорною водицею попоштуєм, татчас сдасться і думкою налєво кругом! *(Поет.)*

Уж недаром ми хадили,
Скрозь в паходах ізслєдили,
Знаю, знаю весь обряд,
Дєло всьо зведу на лад.
Був у нємцов на родинах
І у турков на хрестинах,
У французов бил дружком,
Там хадил я с рушником.
От гадюки отчитаю,
Стару дєвку прасватаю,
Лихаманку зашепчу
І злодія проучу.
Все зроблю я, што вам нужно;

Ворожить тепер досужно.
Знаю, знаю весь обряд.
Дєло всьо зведу на лад.

Алексий. І вже, до завтрього! Лучче б сьогодня. Пожалуста, дядюшка. *(Уляне.)* Аджє мати дома?

Уляна. Нема! пішла у різниці яловичини куповати; буде вечерю варити на те прокляте сватання. І я ж кажу: лучче б сьогодні, як паньматка вернеться, та й поговорили б або, може, і відшептали б її від Стецька; а то як рушники подаю, то й побоїться відкидатись, щоб не платити Кандзюбі безчестя за наругательство.

Скорик. Вота, а я ж у вас на што? Сєводні нікак не можу, дал слово, довжон сполнить, я на то присягу принімал, щоб стоять і у слові, і у дєлі, а назад не отдаваться. А завтра другоє дєло, пасмотрим і на зорі, і што кому присниться. Может-таки, Осип Скорик што-небудь да знаєт-та. Уж он лі свєта не бачил? не учить єво. Разведьот бєду і не такую. Потерпіть до завтрьово. Авось!

Уляна. До завтрього? Може, мене завтра на столі побачите!

Алексий. Як тільки здумаю, що Уляна чіпляє хустку оттому навіженому Стецькові, то мене так трясця і трусить.

Стецько за кулисами поет.

О! бач, який іде!

Скорик. Жалко мнє вас, дєтушки! А по другой команде вот што: не только свєту, што у вакнє; я й сам думал, што только єго і єсть, што у нас; а как пашол па усєм гасударствам, так, батюшки! какой свєт бальшой! Так і ви, не тужіть. Паіськай другой девки, кагда сяя не наша. Теперича пайду тавариша у старости ськать; а ти через час мєста дажидай мєня на Лопанском мосту. Я тєбє новой пароль скажу. *(Уходит.)*

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Уляна, Алексий и Стецько поет и грызет орехи.

Стецько *(поет без музыки)*.

Ішов Стецько льодом,
Свинка огородом;
Подай мені, моя мила,
Свою білу ручку!

Бач, де вона! А я собі сидів, сидів, аж спати захотілося. І що робить, не знаю: чи іти додому, чи тут старостів дожидатись? Нікого і спитатись. Мати повіялась кудись, а

старий усе кликав мене на вольну, далі і захріп; там так здорово хропе, що аж хата труситься. А я поліз на полицю, та й намацав горіхи, та й трощу їх. Анумо, Уляно, цятатись! А кажи, чи ціт, чи лишка? От у жмені держу.

Уляна. Та піди собі геть! Ціт,— тільки відчепись.

Стецько *(считает орехи)*. Так, відгадала. Оце один, два їх, п'ять, десять, три, усі!

Алексий *(ударив его по руке, выбивает орехи)*. А ти, бачу, і лічити не вмієш? Оттакий козак!

Стецько *(оглянувшись и тут только увидев его)*. А ти чого тут, пробишака? Чого ти з моєю дівчиною стоїш? Чого дивишся на неї, та ще, може, і говориш з нею? Гляди, щоб я не дав тобі щипки! Геть відсіля, кажу тобі!

Алексий подходит к нему, а он пятится от него.

Цур тобі! Не заньмай мене, я тобі кажу! А то побачиш, що я тобі зроблю.

Алексий *(все подступая к нему)*. Ану-ну! Що ти мені зробиш?

Стецько *(отступая)*. Що зроблю? Ось побач; ось тільки хоч пальцем доторкнешся до мене, то як скажений закричу пробі! Ще дужче, чим тогді.

Алексий. Цур дурня, та масла грудка! Чуеш, я тобі кажу: не в'яжись до людей, то й я тебе не заньматиму.

Стецько. А до яких же я людей в'яжусь? А кажи, кажи!

Алексий. Чого ти в'яжешся до Уляни, йолопе? Вона за тебе не хоче.

Стецько *(подобрав орехи, продолжает их грызть)*. Дарма.

Алексий. Вона каже: лучче їй з мосту та у воду.

Стецько. Дарма.

Алексий. Вона каже, що за тобою буде пропаща.

Стецько. Дарма.

Алексий. Вона каже: лучче їй світ за очима піти, чим за тебе.

Стецько. Дарма.

Алексий. Вона каже: цур тобі, пек тобі, осина тобі, дурний, божевільний, навіжений, католиче, бузовіре...

Стецько. Дарма, дарма, дарма! Хоч ти мені що хоч кажи, а я тобі усе казатиму: дарма, затим що дарма. Хоч вона і не хоче, хоч вона плакатиме і вбиватиметься, хоч здохне, то мені дарма, аби б тільки пішла за мене.

Алексий. Що ти будеш з таким дурнем робити! Він усе своє товче. Ну, ще ласкою попрошу тебе: Павлович, Степанку, голубчику! Відкинься від Уляни, не заїдай їй

віку, дай їй ще на світі пожити з ким другим, а не з тобою! Не бери її, я тобі спасибі скажу!

Стецько. Так і я ж тобі, братику, ласкою скажу, що я б тебе послухав, так що ж будеш робити з моїм батьком? Оженись, каже, дурню, таки оженись; та вже аж обрид мені з сим оженінням; так оце тільки затим я і женитися хочу.

Алексий. Та шукай собі другої дівчини; се вже не твоя і не хоче за тебе.

Стецько. Та де їх у урагової матері знайдеш? Вже я раз ходив з старостами; ходили по усьому за-Харкову і усю Заїківку, і Москалівку виходили де хоч погапенька дівка була, усюди заходили, так ні одна не іде, як затялись.

Уляна. Чом же вони за такого парубка та не ідуть?

Стецько. Без сорому казка: кажуть, що дурний. «Дурний, цур йому!» — ось як кажуть. Се вже урагова мода стала, що усе за розумних хотять. Від сього і люди на світі переведуться. За дурних не ідуть, а розумних нігде узяти, от усі люди і повиздихають, а нових людей — тпррру! — нігде буде взяти!

Уляна. Та й я ж тим за тебе не хочу, що ти дурний, і тобі у вічі кажу.

Стецько *(молча смотрел на нее быстро и долго, потом вдруг вскрикивает)*. Тю! на твою голову! Ти тільки сама кажеш; а мати каже, що я не зов'сім би то і дурний; так хто вас зна, хто з вас бреше. А там і дівка каже, батько каже, і мати каже, брати кажуть, сестри кажуть, що буцім я дурний, так вже нігде дітись!

Алексий. Оттак казали за-харківці, а як прийдеш свататись на Гончарівку, то й за-лопанці те ж скажуть.

Стецько. Матері трясця за-харківцям і за-лопанцям, коли так скажуть. А купці так не те кажуть.

Алексий. Хіба ж тебе і купці знають? Як же ти до них попав?

Стецько. Ось бач як. Послав раз батько,— та й близенький світ! — аж за Нетечу, а я й не потрапив, та й блукаю по вулицям, та розглядаю. А тут шусть на мене коні! Машталір як уріже мене у се плече кнутом, як гикне: паді! Я сюди; а мене другий по сьому плечу; я бачу, що непереливки: відсіля коні, відтіля пани, так я шморг у лавку та й дивлюсь, що там робиться. А там купці, та так обдурюють панів, що на! *(Смеется.)*

Алексий. Чим же вони обдурюють?

Стецько. Еге! ось як. Увійде пані у лавку, уся така цвяхована, як мак у полі. Бриль на ній... тільки що у во-

город горобців полохати, та шовкове рядно нап'ято, а скрізь так і світиться... *(Смеется.)* Вже я, братику, надивився!.. От купець і подасть шовкової ганчірки шматок або хусточку діряву, що мені і на онучі її не треба, та і лупить грошики, скільки видно. А вона і хвалиться, що добро купила; а я бачу, та регочусь собі, та думаю собі: купила добро, що і на підтичку не годиться. Аж ось мене купець і здрів, та і каже: чаво тебе, маладець, нада? А я кажу: я не молодець, а Стецько. Тут, знаєш, скинулись по слову та і стали приятелі. Далі зібралось їх чимало: і старі, і молоді, і лисі, і підсліпуваті, і усякої масті. Регочуться з мене, а я з них регочуся та дещо вигадую. Далі заставили танцьовати: як же я їм учистив гопака, так аж полягали регочучись. А далі і надавали: хто сукна на шапку, хто пояс, хто ренського, хто хустку, та прохали, щоб ще прийшов...

А л е к с и й. Годі ж, Стецю; тебе і до вечора не переслухаєш. Тепер кажу тобі: просив тебе ласкою; не відкидаєшся? Так слухай же: от нас двоє і Уляна третя; тільки побереш рушники та побачу тебе з хусткою, то знай, що тільки тобі і на світі жити!

С т е ц ь к о. Лиха матері! А я з хусткою та залізу аж у солому. Трясця там знайдеш!

А л е к с и й. І там знайду, та й задушу...

С т е ц ь к о. Ось тільки задуши, а я батькові скажу...

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Те же и П р о к и п без шапки, крадется через театр.

У л я н а. А куди-то, тату, мандруєте? Вернітесь лишень! *(Ведет его назад.)* Єй же то богу, не пущу!

П р о к и п. Та мені є діло до чоловіка,— що се таке?

У л я н а. Оттак, припало діло; та без шапки і ідете?

П р о к и п. Винеси ж ке шапку.

У л я н а. Не винесу, бо підете на вольну, а опісля що від матері достанеться. Хіба не знаєте?

П р о к и п. Оттак! усе на вольну.

С т е ц ь к о. Та винеси йому шапку, послухай; бач, як його кортить. Хоч би і на вольну пішов, так тобі що за діло? Не хто ж велить, батько, хоч і поганенький, мо, ликами шитий, а усе-таки батько. Не послухала б ти мого? Він би тебе скрутив, що до нових віників пам'ятовала б. Чи так і мужика не будеш слухати? Ну-ну! В мене гляди!

У л я н а. Не буду тебе слухати, бо не буду твоєю жінкою.

С т е ц ь к о. Побачу, як то не будеш! Ану, старий! як

скажеш! чи вона буде, чи не буде моєю жінкою?

Прокип. Хм!.. Я б тобі щось сказав, та тутечка не можна. Ось ходімо зо мною прогуляймося, аж геп туди, на Лису гору.

Стецько. Якого я там чорта забув? Не хочу.

Алексий *(отведя в сторону Стецька)*. А що? Чи є в тебе гроші?

Стецько. Та ось повна кишеня; батько дав на сватання.

Алексий. Пробігайся ж з ним на вольну та постав йому четвертину, то він до тебе буде добрий і дочку присилує.

ДУЭТ

Прокип. Ходім, зятю, за лісок,
Там новий стоїть шинок,
Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!

Стецько. Тю-тю, дурний, відчепися!
Пий горілку, подавися!

Прокип. Там горілка є і пиво
І шинкарка чорнобрива,
Шинкарочка почастує,
Шинкарочка поцілує.

Стецько. Кажу, сам пий, подавися.

Прокип. На шинкарку подивися;
Шинкарочка наливає,
Шинкарочка знай моргає.
Ходім, зятю, помандруєм,
Горілочки покуштуєм,
З шинкаркою пожартуєм.
(Подмигивая и приплясывая.)
Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!

Стецько *(все думавший, соглашается)*.
Шинкарочка наливає,
Шинкарочка знай моргає.

Прокип. Є горілка там і пиво
І шинкарка чорнобрива.

Стецько. Шинкарочка почастує,
Шинкарочка поцілує.
Дурням ти не потурай,
Ходім швидше, поспішай.
Ходім хутко, помандруєм,
Горілочки покуштуєм,
З шинкаркою пожартуєм,
(Вместе.)

Горілочка лепська,
Шинкарочка Хвеська!
Шинкарочка почастує,
Шинкарочка поцілує! } *(Вместе.)*

Обнявшись и приплясывая уходят.

Уляна. Буде ж мені тепер від матері, зачім батька не встерегла. Побіг би ти, Олексієчку, та вернув їх.

Алексий. Не руш його, Уляно; нехай іде, нехай Стецько заведе його на вольну та й сам зайде хоч до завтрього, так з ким старости прийдуть і як у вас без батька буде?

Уляна. Нехай як собі знають, а я не винована; я таки шапки не дала. Що, Олексієчку, ось і вечір близенько; що нам робити?

Алексий. Хто його зна, моя рибонько! Щось і дядько не туди став гнути, усе за багатим тягне. Що то якби я паном був, тоді б своя воля: украв би тебе по-панськи та й оженився б.

Уляна. А опісля і покинув би мене, як пани роблять?

Алексий. Не говори так, моя кришечко! Хоч би я над панами пан був, хоч би ахвицером був, а все б тебе так любив, як і тепер. І хоч би мені одежі на увесь год давали, або пару волів, або отаманом настановляли, то я б нічого не захотів, опріч тебе одну.

Уляна. Спасибі тобі, мій соколику, що так мене любиш, та й я ж не менш тебе. Нехай би за мене сватався не то що Стецько, та хоч би і сам хватальний, та давав би мені скільки разків намиста з дукатами, та справив би баєву юпку, та каламайкову спідницю з шовковою запаскою, то, от же то богу, плюнула б йому межи очі, а пішла б за тебе... От же й лихо! Мати іде, ще буде мене лаяти, зачім з тобою стою.

Алексий. Нехай іде; ще буду її ласкою прохати, чи не змилосердиться хоч трохи.

ЯВЛЕНИЕ ШЕСТОЕ

Те же и Одарка.

Одарка. Чи се ж тобі, дівко, звичайно середу дня з парубком на вулиці стояти? Чи се тобі хіба вечір? Не вміла б де у куточку постояти, щоб ніхто і не бачив, а то і маяче усім у вічі, як та верства! Що люди скажуть?.. Та й тобі, Олексію, чого тут ханьки м'яти? Вже вона мов про-

сватана; відрізана скибка! Шукай собі другу, а її вже не обдурюй.

Алексий. Ні, паньматко, ніколи я нікого не обдурював; не моя се натура. Її ж я полюбив, от від макотруса буде другий год; та, правду тобі скажу, так її полюбив, що коли не віддасте за мене, то не знаю, як і на світі проживу. Одаріє! Не знаю, як вас по батюшці, паньматко! Згляньтесь на бога, не занапастіть моєї душі: кажу вам, що вмру або у салдати піду, коли її рішусь. Пожалійте мене, сироти: батька у мене нема, мати при старості, одна, нікому її, бідної, буде доглянути. Я буду тут-здесь на заробітках, а Уляна і господарюватиметь, і стару матір доглядатиметь. Захочете і ви до нас перебратись? Найдемо куток, буде і хліба шматок. Буду на вас заробляти, буду вас почитати і послухати як матір рідненьку. Худого слова від мене не почуєте. Буде вам гарно в мене жити. Коли і було яке лихо, то усе позабуваєте, тільки віддайте за мене Уляну.

Одарка. Олексієчку, мій голубчику! Послухай же й мене, що й я тобі скажу. Я й сама тебе люблю, мов рідненького сина. Парень ти против мене звичайний, слухняний; що озьму у руки ту чаплію, що ти мені сковав, то зараз тебе і згадаю. Та як же за тебе віддати? Ти, собі на лихо, крепак! Та й за Кандзюбенка як не віддати? Хоч дурний — міри нема, так багатий, не узяв його чорт і з батьком. Сама собі господиня, свекрухи нема; у хороші походить і у волі поживе. Ні, Олексійку, не віддам з волі та у неволю.

Алексий. Та яка се неволя? То ви не буваєте по селам, та й не знаєте, як тепер добре за панами жити! І казенні дівчата, аж вибрикуючи, ідуть у села за панських; одна одну попереджа.

Одарка. Та воно, Олексійку, і правда твоя; чула і я дечого про се багацько: ідуть і наші городяни за селян, та ще й за панських; та мені ось що: Кандзюбина худоба — а її до біса! Жалько, як достанеться кому другому, а не моїй дитині. Нехай вже, Олексію, так буде, як воно є. Ти з Уляною розійдись та приходь на весілля, буцімто нічого і не було.

Алексий *(тяжко вздохнув)*. Ой, паньматко, паньматко! Ти мене такими речами мов гарячою шиною у серце шпигаєш! Щоб я на весілля прийшов! Не хочу, не хочу!.. Не можу із собою зовладати, бо любов, як сон: ні заїси, ні зап'єш, коли кого нападе. Коли ж нема у вас жалю, піду прямо до свого барина, упаду у ноги і просити-

му, щоб віддали у салдати, та й піду на край світу, у Туреччину, де дядько був.

Уляна *(плачет)*. Тогді, мамо, тільки ти мене і бачила!

ДУЭТ

Уляна. Матусенько ріднесенька!
Зозуленько милесенька!
О що ж оце мені ти робиш!
За що мене, нещасну, топиш?
Алексий. Не пий, не пий ти нашій крові!
Не розривай щирої любові!
Худобу всю мою озьми,
Без неї щасливі будем ми!
Нема біди,
Нема нужди,
Де щира любов.
Дасть і радость,
Дасть і щастя
Нам вірна любов! *(Вместе).*
Алексий. Чи вміє дурень же любити?
Уляна. Порадоньку він дасть яку?
Алексий. Тільки знай, що будеш сльози лити!
Уляна. Не буде щастя на моїм віку!
Алексий. Ой згляньте на мою біду!
Улясю за мене віддайте,
Коли ж не віддасте, то знайте,
Я за очима світ піду!
Уляна. Ой згляньте на мою біду!
За милого мене віддайте,
Коли ж не віддасте, то знайте,
Усюду смерть собі знайду!
Мене з тобою розлучають!
Нехай собі вони се знають: *(Вместе.)*
Уляна. Усюди смерть собі знайду!
Алексий. Я за очима світ піду!

Обнимаются. Одарка в стороне плачет.

Одарка *(подошед к Уляне, ласкает ее)*. Годі ж, Улясю, годі, моя доненько! Не розривай мого серця! Іди у хату та вбирайся; вечір близенько, скоро старости прийдуть.

Алексий. Тривай, паньматко! Поки ще Уляна не заручилась, поки ще мені не гріх назвати її своєю, нехай ми попрощаємось, як довг велить. *(Подошед к Уляне, говорит с горестью и сквозь слезы.)* Улясю! серденько, рибонько!

Бачить бог, як тяжко мені на душі!.. Не можу тобі розказати, як надривається моє серце!.. Прощай... Улясю!

Плачет, и Уляна горько рыдает.

Прощай, моя зірочко!.. Нехай... тобі бог помога!.. Казав би я тобі — не забувай мене, так закон не велить; ти довжна любить і шановать, кого тобі бог дасть. А об мені... і не спом'яни!.. Знаю, як ти мене любила, та знатиму, яково буде твоєму серцю жити з нелюбом. Не горюй, Уляно, та не вбивайся!.. Нехай я один за нас за двох буду горе пити!.. Нехай я один буду страждати!.. Коли ж почуєш, що була війна, то й знай, що мене перша куля зведе з світу... Заплач нишком, та й... як собі хочеш. *(Тихо плачет и хочет ее оставить.)*

У л я н а *(обняв, удерживает его)*. Олексієчку! мій лебедику, мій соколику! На кого ж ти мене покидаєш?.. Чи так же я тебе любила, щоб пережила розлучення з тобою?.. Ще ти не далеко зайдеш від Харкова, а мене приньме сира земля! Дойде сяя вісточка до тебе, мій Олексієчку! — не журись, поплач трошки, відпоминай ту, що тебе щиро до смерті любила, та і надійсь, що бог нас зведе на тім світі докупоньки. Прощай, Олексієчку, прощай!.. Була твоя і буду твоєю! *(Обняв его в последний раз, утирает слезы и подходит к матери, с твердостью.)* Ходім, мамо; робіть зо мною, що хочете; уже я не тутешня!.. *(Скоро уходит.)*

О д а р к а *(во все время горько плакавшая)*. Світу не бачу за горючими слізопьками!.. Я ж кажу: коли б мені не Кандзюбова худоба, то я б і не подумала за того стидкого та бридкого Стецька віддати таке золото, як моя Уляна; та ба! *(Уходит.)*

А л е к с и й *(в горести задумался)*. Усе то гроші, усе то гроші! Та ти куди не подивись, усе вони на світі орудують! З грішми, що не задумай, так усе і уродиться! З грішми, хоч лежінь, кажуть трудящий; з грішми дурня, невігласа і почитують, і шанують лучче, чим доброго, розумного і роботящого. З грішми можна і бездільничать, і других обдирать, та ще замість щоб такого у Сибір, так такому ще і кланяються. Та чого тут далеко ходити? З грішми от і Стецько шанується, мов чоловік; а він, по правді сказавши... що він? — Стецько!

ЯВЛЕНИЕ СЕДЬМОЕ

Алексий и Стецько.

С т е ц ь к о *(за кулисами еще отзывается)*. Га! Чого? Ось-осьде я! *(Выходит, едва идя от усталости, и пыхтит.)* Ге! ге!.. ге!.. Бодай тебе заво... ге! заводила лихоманка,

як він мене за... ге!.. завів! Одно те, що насилу дійшов, а тут ще і не потрапив, замість Харкова та учистив аж у Григорівку. Було б тобі сватання! З якого б чорта рушники давати, якби я не прийшов? Ще ж і додому швандяти не близько!

Алексий *(в сторону)*. І ще з сим дурнем нічого і не зробиш! Заслав було його, так-таки вернувся. *(Стецьку.)* Чого ж ти вернувся? Де ти дів свого тестя?

Стецько. А щоб він злиз! Знаєш: як пішли ми та усе ідемо, усе ідемо... а він поспіша, аж сопе, та усе поспіша; а далі став тюпати підбігцем; а там вже — даром що старий — став і підпливувати, неначе панський присяжний; а я за ним тюпаю, усе тюпаю... та не дожену. От як бачу, що не дожену, гукнув, щоб вернувсь та узяв гроші, бо за що він питиме? Кинув йому зо жменю, та як потяг назад, та й не потрапив, та аж у Григорівку просунувся, а відтіля вже сюди; та так утомивсь, що неначе у хрещика гравсь. А ти чого так посупився, мов той кіт, що мишу упустив? Але не слуха, що йому і кажеш...

Алексий *(все не слушая его)*. Піду тепер до дядька-салдата. Не хочу ніякої поради. Нехай вчить муштри; іду охотою у салдати... *(Скоро уходит.)*

Стецько *(один)*. Ану, Стецько, чи вже спочив? Ходім, голубчику, ще до батька; може, він досі сердиться, що я не йду. Прийду та обую шкапові чоботи з підковами, одягну нову свиту... та й мудра ж! Ходім!.. Та не близько ж іти! Аж ген-ген! І не видно відсіля!.. *(Поет.)*

Оцей світ,
Такий світ,
Який собі довгий!
Цілий день проходиш,
Кінця не знаходиш!
Коли б він,
Коли б він
Та був коротенький,
Щоб тут поле,
А тут ліс;
Недалеко б дідько ніс.
От тут дівка, а тут батько,
А тут їх і хати,
Щоб недовго до них швандять,
А швидш дочухрати.
А то швандяй,
Швандяй, швандяй,
Швандяй, швандяй...
(Уходя все поет.)

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

Внутренность крестьянской избы: на правой стороне длинный стол, покрытый ковром и сверху скатертью, на ней большой ржаной хлеб. По обеим сторонам стола длинные скамейки; на левой стороне сцены три маленькие скамейки. В углу, но на виду, печь.

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Прокип лежит на скамейке за столом и спит.

Одарка *(выходит и продолжает говорить за кулисы)*. Гляди ж, Улясю-душко, не барись. Пов'язавши скиндячки, пришпили квітку з правого боку, щоб знати було, що молода, та й виходь піч колупати. Вже скоро і люди прийдуть... Та що ми без батька будемо робити? Хоч поганенький, та був; а теперечки із-за свого та треба позичати. Де-то він шляється?.. О, лиха моя година! *(Поет.)*

Та лиха ж моя година!
Мене мати втопила:
За п'яницю віддала,
Щоб я, бідна, пропала!
Була собі попівна,
Меж дівками королівна;
Мудрі бублики пекла
І танок усім вела.
Тепер куди гожуся?
З п'янюгою вожуся!
Ні з ким взяти поради
І совіту подати.
Краса моя зав'яла!
Худобонька пропала!
Гай, дівочії літа!
Плачу, як та сирота!

Прокип крепко всхрапнул.

Одарка *(увидев его)*. Дивись!.. се він спить! — уставай! Скоро люди прийдуть, давай порадок. Устань-бо!

Толкает его, он привстает, зевает, потягивается и сидя дремлет.

Та прочумайся, навіжений! Та кажи лишень: де оце ти шлявся?

Прокип *(все сидя, зевает)*. Щось невтямки, де я був.

Одарка. Та вже нігде більш як на вольній.

Прокип. А побіг би я та спитав. Чи я був там?

Одарка. Та годі тобі: уставай, давай порадок; адже ти батько.

Прокип *(вставая)*. А може, і справді, що я батько?

Одарка. Ну, тепер кажи: чого ти на вольну ходив, коли я не веліла?

Прокип. Як чого? Пояса викупати. Хіба без пояса на сватанні бути?

Одарка *(скоро)*. А що ж, викупив?

Прокип *(вяло)*. Та еж!

Одарка. Де ж ти гроші узяв? Мабуть, у тебе є вони? Так ке сюди, на сватання треба.

Прокип. Де узяв? Зять дав.

Одарка. Зять? Бач, який добрий! Ще й нічого, а вже і гроші дає. Зосталося в тебе? Та ну-бо, прочуняйся швидше *(ласкаясь к нему)* та приберись любенько: умийся, щоб хміль пройшов, та підпережись гарненько. Та ке лишень гроші сюди, я сховаю, а після тобі і віддам. Або ке пояс сюди, я тебе підпережу, як змолоду підперізовала. Ти був тоді такий бравий! Чи впам'ятку тобі, як колись раз, ще ти парубком був...

Прокип *(слушая ее, разнежился)*. Ге! як на току? — знаю, знаю. Згадав! *(В большом духе.)* Що то тогді гарно було!

Іще того не забув,
Як я парубком був.
З дівчатами женихався,
По вулицям усе я шлявся.
А тепер уже не так;
Вже не той у мене смак.
Цур йому вже женихатись.
От на вольну швидш забратись.
Ой, жінки ви, цокотухи!
Не смашніш ви від сивухи!
Хоч як хочеш, так цілуй;
А смашніш як: буль, буль, буль!

Одарка. Давай же пояс сюди, мерщій...

ДУЭТ

Одарка *(ласково)*. Ке лиш пояс сюди, моє серденько!

Прокип *(нежась)*. Озьми пояс, підв'яжи, та легесенько.

Одарка *(с большою ласкою)*. Давай, давай, голубчику, давай пояс сюди.

Прокип. А що ж? скажу: голубочко! нема пояса в мене.

Одарка. Адже ти в шинок ходив викупати його?

Прокип. Коли ж грошей не було, знов заставив його.

Одарка. Бодай тебе заставляла лихая година!
Прокип. А чим би я похмелився? Тут лиха година!
Одарка *(засучивая рукава)*.

Та хоч гріх, хоч і два, поб'ю я п'яницю.
Ох, був колись чоловік, тепер спився
з кругу!

Одарка. Поб'ю тобі морду всю,
Хоч я тобі й жінка,
Бодай лучче ісказився!
Ох, бідна я жінка!
Прокип. Та чим би я похмелився,
Якби не горілка?
Та чим же я винуват,
Дорога горілка. *(Вместе.)*

Одарка *(в большом сердце)*. Так оце у тебе і грошей нема? О гаспидський чоловік! Щастя твоє, що не такий час, я б тебе так притасовала, що б тебе і чорт не пізнав! Та ще, може, не скоро старости прийдуть, а то опісля серце відійде. *(Бросаясь к нему с кулаками.)* Я тобі, стара собако!.. Я тобі сіді патли пообриваю!..

Стук в дверь.

Ох мені лихо... Сідай, сідай швидше... Цур тобі! нехай опісля... *(Садится с мужем и отдыхает.)*

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Те же и Алексий входит с покойным духом.

Одарка. Е! се Олексій.
Алексий. Дай боже вечір добрий! Помагайбі вам на усе добре!
Прокип *(очень важно)*. Спасибі.
Одарка. Просимо до господи. Сідай, Олексію, щоб, як кажуть, старости сідали. Ти таки прийшов до нас?
Алексий. Прийшов, тітко, коли не виженете. Знаєте, що я вам скажу: ходив собі по вулиці та ось що зморокував. Не віддаєте Уляни? так і бить, бог з вами! Дядько каже: не тільки світу, що у вікні, не во гнів вам сеє слово. Є дівчат по усьому світу; заплющившись, десяток нагарбаю. Невдаха женитись на Уляні — найду собі другу. А мені подозвольте подивитись, як люди сватаються; повчусь і собі.
Одарка. Добре се ти, Олексію, вигадав, що покинув за Уляною вбиватись, а теперечки і вона, побачивши твоє

роздум'я, і сама схаменеться і полюбить Стецька. Посидь же з нами; казали дівчата — прийдуть на сватання, і музику достанемо, от і ти з ними потанцюєш і Уляну розвадиш.

Алексий. А де вона? Я б з нею поговорив і навів би її на розум.

Одарка. Оттам у кімнаті убирається. Уляно! Уляно! А ходи вже сюди.

Стучат три раза крепко в дверь.

Ох, мені лихо! Оце вже старости! *(Суетится.)* Ти, Олексію, сядь тут окроме біля дверей; а ми, старий, з тобою, як голуб з голубкою. Еге! *(Садится с Прокопом на передних лавках подле стола.)* Уляно, Уляно! Іди піч колупай; старости вже прийшли.

Опять тот же стук.

Та іди-бо; що ти не йдеш? *(Бежит за нею и выводит Уляну, заливающуюся слезами, и ставит ее у печи.)* Оттуг стій, та соромся, та почервоній-бо; бач, яка блідна, та ні на кого не дивись, усе колупай.

Уляна *(с горькими слезами)*. Ох боже мій! — і Олексій тут!

Алексий *(подойдя к ней, говорит тихо)*. Мовчи та диш. Давай певно рушники, а з хусткою підожди, поки дядько-салдат навчить. *(Идет к своему месту и садится.)*

Опять так же стучат за дверью.

Одарка *(усевшись с мужем)*. Ну, тепер зовсім. Починай, старий!

Прокип *(громко и важно)*. Коли добрі люди та з добрим словом, то просимо до господи; а коли так собі, то вибачайте.

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Скорик и Тымиш входят с палками; у первого под мышкой ржаной хлеб. Стецько в новой свите и очень больших сапогах, франтит и все охорашивается, не снимая новой высокой шапки.

Скорик *(тихо Тымишу)*. Ти ж, таваришу, как у походах не бувал, свєта не видал и нєчаво не знаєш, так у речах не суйся за умілими, а ожидай команди да только подтакуй. Вот і увесь пароль. *(Стецьку тихо.)* Та сніми ж шапку, новобранец! У первой раз во фрунтє. *(Оправившись, подходят.)*

Прокип *(очень важно)*. А що ви за люди, і відкіля бог приніс?

Скорик *(так же важно)*. Прежде усєво позвольте во фрунт стать і без темпов вам честь отдать, а просто поклапитца і добрим словом прислужитца. Прежде паслушайте нас, а послє уж будет ат вас приказ. Кагда будет тее, так ми і опее; когда ж наше слово не в прийом, так ми адретируємося і проч пайдьом. А што ми не дезертьори, і не марадьори, і без худої науки, так вот вам хлєб святой у руки. *(Подает хлеб.)*. Пожалуйте.

Тымиш *(кланяясь)*. Так-таки, так.

Прокип *(приняв хлеб, целует и кладет подле своего)*. Хліб святий приньмаємо, а вас послухаємо; коли ж ваша річ не до діла, то не треба і вас, і вашого хліба. Сідайте, люди добрі; може, здалека ідете?

Старосты садятся и усаживают Стецька подле себя.

А відкіля ви, панове, з якої землі?

Скорик. Ми з землі дальної. Кали слихали, аж з Франції.

Стецько. Вже й видно москаль, зараз і збрехав. Ми притьмом з-за Харкова.

Тымиш его удерживает.

Прокип. Що ж то за земля? Чи далеко вона відсіля?

Скорик. Не близько. Іщо аж за Москвою будет верстов сто.

Тымиш. Так-таки, так.

Прокип. Крий боже, як далеко! Мабуть, на кінці світу! Туди ворон нашої кості не занесе! Хороша ж сторона?

Скорик. Старана важная! Туда і за всєво свєту господство з'єзжаєтца пажить, пагулять...

Прокип. Чи там же кабаки, чи вольна?

Скорик. Там об кабаках і не слишно; усє п'ють без заказу.

Прокип. А горілка дешева?

Скорик. Ніпочому. Там горілчані каладізя.

Прокип. От сторона, так-так! Ще лучче Косолапівки. Тим-то і господство туди унажа. Е! якби нам, жінко, туди на слободу перейти та хоч би раз у таких колодязях скупатись! Ви ж в нас постоєм, чи що?

Скорик *(говорит скоро)*. Нєт, ми прахадяща, партийонна каманда. А вот з нами какая гисторія, просимо паслухать. Раз у прошлом у годі були ми у паході, у диком народі. Семдесят городов разорили, тридцять полонили, а один траншеями осадили. А у євтом городі как раз сидєл вот євтот *(указав на Стецька)* дикой князь. Войско

єво штурмує, а он знай сабє бунтує, паднімає угору плечі і гаворит такіі речі: з городом вам атдамся за всєм, толькі патєштє меня тєм, оддайте мінє али птицю, али чорную куницю, али красную дівицу, какую у вас ізберу і до сєбя приведу. Генерал нас призвал, такиї речі і сказал: ти, Осип Скорик, па всєму свєту пабувал, усю Туреччину ізхадил і в Рассею захадил, ти з ним пайди і в Німецію зайди; іщіте таково дива, шукайте, і как найдьош, єму аддавайтє. Вот ми как пашли, тридцять гасударств прашли, а такова дива не нашли. Я, було, у ретираду астался, так наш дикой князь затялся; усьо ішли, ішли і учора у єтот город,— как завьотца, не знаєм,— пришли; тут разом пала нам пароша...

Стецько *(все слушал со вниманием)*. Бов-бов-бов! То по москалевій брехні дзвонють. Яка літом пороша?

Скорик *(к нему с большим сердцем)*. Малчи, шпийон! Не дасть закону сполнить.

Стецько *(тихо)*. Дарма, бреши, бреши; до чого-то воно дійдеться.

Скорик. Вот как пала пароша, і па пароші слєд увидали і слідіть стали. Наш дикой князь татчас па слєду взнал і как апеченой закричал: вот мая ні птиця, ні чорная куниця, а красная дівиця! Пайдьом єйо ськать і на нєйо пароль узять. Вот ми па слєду і пайшли, і да вашово дому прийшли. Тепер ми себє розсуждаєм: певно, наша ні птиця, ні куниця, а красная дівиця у вас у хаті, тут єйо і палучить желаєм. А па євтой мові будьте усє здарови. Нашому слову канець, а ви дайте дєлу вінець.

Тымиш *(все продолжает)*. Так-таки, так.

Стецько. Бач, куди карлючка закандзюбилась! Не з чорта хитрий і москаль!

Прокип *(все с важностью)*. Що се за напасть така? Відкіля се ви, панове хранцузи, таку біду на нас накликаєте? І якого нам дикого князя поставляєте? Що воно таке є, кажіть? Щоб нам нашого не втопить.

Скорик. Е! хоч наш князь і дикой, одначе он штукар великой! Как на свєт родился, то іщо з сабою не бился; кагда ж ляжет спать, так ат нево і слова не слихать; і таки з худоби кой-што маєт, і кагда абедаєт, зубов не позичаєт, а собственними своїми кусаєт; ат вади ні разу п'ян не бивал і нікагда у себя грошей не крал; у канпаніі знаєт честь, свічей і сала не єст; ум і разум за ним ведьотца, он на стєну не дерьотца. Тепер ви дєлом розмишляйте, а нам адвєт давайте.

Одарка *(Уляне, которая стоит неподвижно)*. Колупай швидше піч, колупай!

Прокип *(подумав, важно)*. Ось що ми зробимо: хліб святий приньмаємо, доброго слова не цураємось; а щоб ви нас не порочили, буцімто ми передержуємо купиці або красні дівиці, так ми вас пов'яжемо. Чи так, жінко?

Одарка *(весело и ласково)*. Роби як знаєш. Ти батько і нам усім голова; як скажеш, так і буде.

Прокип. Еге! Дочко, а годі ніч колупати, давай чим оцих хранцузів пов'язати.

Стецько *(испугавшись)*. Ану-ну; до чого дійдеться, то я і навтікача.

Одарка *(подойдя к Уляне, весело)*. Іди ж, іди. Чуєш, що батько велить? Може, нічого не придбала, та вже і соромиться. Не вміла матері слухати, не вчилася прясти, не заробила рушників, в'яжи ж хоч валом. А ке лишень, що в тебе там є? *(Тащит ее против воли.)* Та іди-бо; ще і опинається.

Скорик *(подойдя, удерживает Одарку)*. Настой! Делаїш темпи, без флігельманта. Кагда не знаєте порядку, спрашуйте бувалих. Прежде надобно сполнить закон. Ми усьо знаєм: видали, как єто делаєтца і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї. Вота што: садись, мать. А ти, девка, пакланися батюшці і матушці па-троєча, дякуй за хлеб, і соль, і за науку і праси благаславенія на добройо дєло. Вот как усюда делаєтца. *(Садится.)*

Тымиш *(все повторяет кстати и некстати)*. Так-таки, так.

Скорик *(Уляне)*. Кланяйся ж у ноги, без темпов, по слову.

Уляна, заливаясь слезами, кланяется в ноги три раза, а Скорик приговаривает.

Раз, у другой, у третьей. Полно.

Прокип *(когда она ему кланяется)*. Та буде ж, буде; та годі ж, годі. Давай швидше по чарці.

Скорик. Ну, теперь матушці: раз, у другой, у третьей. Полно.

Уляна *(поклонясь в третий раз, остается пред матерью на коленях и горько плачет, держа ее за руку)*. Ненечка моя ріднесенька! Лебідочко... перепілочко! У останній раз прошу тебе: не топи свого дитяти!.. Дай мені на світі пожити!..

Алексий стоит в стороне и, тронутый, утирает слезы.

Одарка *(сквозь слезы)*. Годі ж, Улясю, годі, доненьку! Устань же, кажу тобі. Сього вже не буде. Давай там, що є. *(Видя, что Уляна не встает, начинает сердиться.)*

Та кажу ж тобі, що давай. От тільки не винесеш, то я тебе зроду не била, а тут за патли потягну.

Тымиш. Так-таки, так.

Уляна *(в отчаянии)*. Боже мій милосердний! *(Идет и, обращаясь к Алексию.)* Тепер, Олексію, прощай на віки вічні! *(Уходит, заливаясь слезами.)*

Одарка. Дурна, дурна! Так і я не хотіла за свого Прокопа, на стіну лізла; а далі — й нічогісінько.

Стецько. Еге! Воно так: спершу не хоче, а далі і сама захоче.

Уляна выносит на деревянной тарелке два шитых рушника, крест-накрест положенные, и подносит прежде к Скорику и кланяется. Когда он возьмет, она другой подносит Тымишу и, отошед к стороне, плачет.

Скорик *(взяв рушник, встает и кланяется, держа его в руках)*. Спасіба батюшці і матушці, што свайо дитя рано будили і доброму дєлу учили. Спасіба і маладой, што рано уставала, тонко пряла і харошенькі рушнички придбала!

Тымиш. Так-таки, так.

Скорик *(Тымишу)*. Ану, таваришу, зав'яжи мнє, а я табє.

Друг другу завязывают рушники через плечо.

Вот так: штоб не зводили на людей напраслини. Уперьод наука. Завсєм — скачи, козак.

Садятся на своих местах.

А што ж? Дєлайте дєло з канцом. Ми приведьонние, ми не стак віноваті, зв'яжітє і колонновожатаво.

Стецько. А князя і забули? Хоч би тобі на сміх чимнебудь оплутали.

Одарка. Давай же, Улясю, хустку молодому.

Прокип. Ну-бо, ну-бо, мерщій; пора частовати.

Уляна *(ломая руки)*. Вже ж, матінко, що хоч роби зо мною: лай, бий, хоч до смерті вбий, а не дам нелюбу хустки!..

Одарка *(вскочив к ней)*. Та що се ти, Уляно? Чи на тебе біс напав, чи що? Кінчай діло, кажу тобі!

Уляна. З місця не піду, хоч вбий!

Стецько. Та чого ти їй у пику дивишся? За патли та в потилицю!

Тымиш. Так-таки, так.

Одарка *(рассердясь)*. Та що се ти задумала? Як се можна хустки не давати? За якого ж ти гаспида рушники подавала? Та я з тебе дух виб'ю!.. Та я не подивлюсь, що ти молода...

Скорик *(подойдя, разводит их)*. Пастой, мать, єта не

просто. *(Посмотрев Уляне в глаза.)* Наслано, я вам гаварю, што наслано; та не побаїмся насилки, умеєм і атаслать. Ми бували по свєту: бували і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї; видали види і знаєм, што к чему. У меня не долго: скажу французскойо слово, так пражешьом хоч какую насилку. Пайдьом сюда, у куток. Не смєй ніхто падхадить к нам.

Отводит Уляну в сторону и говориг с нею. Она делается веселее. Между тем...

Одарка. Наслано! Ох, мені лихо! А хто б то і наслав? Чи врагова Сосюрчиха? Так і є. Колись на базарі полаялись з нею, так і похвалилась: я тобі, каже, віддячу. А учора я і бачила, що усе округ двора сновала, чи збирала що, чи підкладала, а я й байдуже! От же таки і віддячила!

Стецько *(громко зевает и потягивается)*. Цур йому, цьому сватанню: яке довге! Коли б швидше спати!

Уляна *(выслушав все от Скорика, в большой радости убегает)*. Зараз, дядьку, зараз.

Скорик *(подходит к месту и садится)*. Как рукой знял. Вибрикуючи пабєгла і зараз усьо принесьот. Єта хто-то і наслал, та не умеючи. Уж з єтаким не справітца-та! І пагразней попадались і у Франції, і у Туреччині, і у Рассеї, і гдє ми па паходам хадили, та і тих за пояс затикали. Да нас же прихадили вчитца-та.

Одарка. А що, пане старосто, якби я вас попросила: чи не можна що подіяти мому Прокопові? П'є непросипуще! Я б вам спасибі сказала.

Скорик *(подходит и долго смотрит ему в глаза)*. Дано, зразу вижу, што дано; та єта хто-то з умом і дав. Много минє будет мароки. Вота, каби єго у службу, та до нашаво хветхвебеля, так тот би атучил. *(Хохочет.)* Тот би без нагаворов, а просто, палочками; так би і глядєть на сивуху не стал. То-то служба святая! *(Поет.)*

Ми, как в службу поступаєм,
Всю натуру оставляєм.
Бил ти п'яніца і мот,—
В службе будєш ти не тот.
Палка! дело ти святоє;
Ум і разум нам дайош.
Бросиш, брат, ти всьо пустоє,
Как к фельтфебелю попадьош!
Ах, фельтфебель, друг любезной!
Вместо крьостнаво отца.
Полтораста ти улепиш
І поправиш маладца!

Адначе не бойся, старой, не бойся; я пашутіл. *(Садится.)* Справимся і без палочок. Недаром хадили па Франції, па Туреччині, да у Рассею завертали-ста: што-небудь да знаєм. А вот што сдєлаєм: даждьом маладика, так нада-тє будєт єво, как яструба, тридевять зарей виводить та каєшто па-французски гаварить, што знаєм, а там падкурим та напоїм. *(Тымишу.)* Йок, мусье?

Тымиш. Так-таки, так.

Скорик. Ну, харашо, когда так; будеш дяковать.

Уляна, веселая, румяная, выносит приготовленное ею и покрытое сложенным шелковым платком, подносит к Стецьку и кланяется.

Стецько *(в полной радости встает, засучивает рукава и, не взяв еще, обратясь к отцу и матери, кланяется и говорит, прерывая смехом)*. Спасибі матері... що вчила батька спати... та будила... прясти...

Пока он говорил, Алексий взял из-за него подносимый платок и проворно зацепил его за пояс. А Стецько, проговорив, схватывает не смотря большую тыкву. Стоит в изумлении, разинув рот, и держит ее перед собой. Уляна бросается к спешащему к ней Алексию.

Алексий. Тепер ти моя на віки вічні!
Уляна. Не покину тебе до смерті! } *(Вместе.)*

Одарка *(не видавшая, что случилось с Стецьком, а видя обнимающихся Алексия и Уляну, вскакивает с сердцем)*. Що се, що се таке? Що се?

Стецько *(заслонив Алексия и Уляну, подносит ей близко к лицу тыкву)*. Гарбуз! Хіба повилазило? Ось бач; хоч покуштуй!

Одарка *(вне себя от удивления, стоит с поднятыми руками)*. Що се таке? Та се нас обморочено!

Алексий *(бросаясь к ней)*. Ні, матусенько, се не морока, се правда святая, хоч перехрестись. Таке моє щастя: мені досталася хустка, а урагу мому — гарбуз.

Стецько. Так поміняймось-ке.

Уляна *(также бросаясь к матери)*. Матусенько моя ріднесенька! Божая воля на те, щоб я пожила ще на світі. Благослови ж мене і мого Олексія!

Стецько. Поблагослови їх оцим гарбузом по потилиці.

Одарка *(в большом гневе)*. Щоб я вас благословила? Нехай вас сей та той благословить. Не буде сього, не буде...

Тымиш. Так-таки, так.

Прокип. Та ну-бо швидше благословляй; пора по чарці.

Одарка *(скоро и кричит)*. І ти, п'яниця, туди ж? Знай свою вольну, а у моє діло не мішайся; тебе не довго то й битиму. А вас от як благословляю: тебе, проклятий халахуре, волоцюго, поблагословлю тією чаплією, що мені на лихо сковав. Усю на тобі потрощу, та у придачу трясцями, та болячками, та стопадцять куп лихорадок. А тобі увесь гарбуз розтовчу об голову, усі патли тобі пообриваю, коси твої вирву, та таки з Стецьком і обвінчаю, обвінчаю, таки обвінчаю! А ти, пройдисвіте, вон з моєї хати! Подай лишень хустку сюди; подай, подай, подай... *(Задыхается от гнева и хочет отнять платок у Алексия.)*

Скорик. Трррр! трррр! трррр! настоящий батальной огонь. Тепер пайдьом у сикурс на штики. *(Становится между Одаркою и Алексием.)* Паслушай, паньматка, меня, бувалаво...

Одарка. Не хочу, не хочу нічого слухати...

Скорик. Та паслушай...

Одарка. Нехай віддасть хустку Кандзюбенку, а сам віється з хати і щоб мого двора не знав!

Скорик *(притопнув ногой)*. Так цить же, кажу-гаварю табє. Зараз кабилою станеш, вот только скажу французское слово.

Одарка *(испугавшись, зажимает рот)*. Ох, мені ж лихо! не буду ж, не буду!

Стецько *(в большой радости)*. Ану-ну: зроби її кобилою; я ще не бачив, як чоловік звірякою перекидається. Та коли б ще заржала; то-то б сміху було.

Скорик *(Стецьку)*. Мовчи і слушай камандних слов. Не бісись, Одарко, і поблагослови своїх дєтушок.

Одарка. Як собі хочете; біситись не буду і благословляти не хочу. Нехай віддасть хустку. Я в нього з горла видеру...

Скорик. Не шумєть! Паслушай толком. Вот сколько я земель ні прахадил, бил у Франції, у Німеції, у Рассеї і у Туреччині, та вот і до вас прийшол...

Стецько. А за Харковом що був, так і не кажеш?

Скорик *(грозит ему)*. Смирно! Ну, так во всех землях такой закон; каму дана хустка, тот і жених, каму паднесуть гарбуз, вот как би нашому Кандзюбенку, тот ступай вон. Єта ужо спаконвеку так, і закону переменіть не можно. А хто ад єтаво закону адступитца, таму грех смертельной і на скатину падьож будет.

Одарка. Та у нас ні волика, ні коровки. Усе мій старий попропивав, нічому і здихати.

Скорик. А миру хрестьянскаво не жалеєш? А што тогда скажеш, как у всьом свєті повиздихает скатина?

Так што табє тагда будєт? Зараз тєбя на абвахту та пад ваєнной суд.

Прокип. А під суд як підложуть, так там і поворушитись не можна.

Стецько. Ану-ну; до чого-то воно дійдеться?

Скорик. Єто первоє дєло. А другую речь пагаваря: зачим ти не хочеш аддать дочки за Алєксія? Парень важной, разумной, ремесной, да іщо ж і пламєнник мой.

Одарка. Так крепак...

Скорик. Ех! Што мнє з табой как з рекрутом гаварить! Ти воєннаво артикула не знаєш і усьо здор пореш. Паслушай меня, я присяжнай чалавєк: я не мажу неправди гаварить. У казьонних мужичков начальники, а у подданих памещики камандєри, а усєм галава батюшка гасударь. Ат єво миласти приказано усєм нікаво не абіждать. У Алєксєєва барина людям житьйо славнайо, і у них усєво довольно.

Прокип. А в них у селі чи кабаки, чи вольна?

Скорик. Вольная, брат, вольная. На десять верстов кругом кабацкаво духа і не слихать.

Прокип. От сторона! Так чого тут і думати? Не дрочись, Одарко!

Одарка. Але тривай лишень!.. Так бач, пане старосто, у Кандзюбенка худоба... Серце болить, як згадаю!..

Скорик. Ага! Так єта уж не просто. Харашо; ми умєєм, как і з єтім справітца-та. А поставте сюда ослончик. *(Исполняют.)* Так. Тепер азьми миску, єтима четирмя пальцами, і принеси сюда. Та сматри, іменно єтима пальцами.

Одарка. Ох, мені лихо! Чи не будете ворожити?

Скорик. Нічаво, не пугайся; єто не ворожка, а снять з тєбя нада-тє насилку. Ми недаром по усєм мєстам хадили. Зніму, штоб ти ад неї не зачахла.

Одарка *(низко кланяясь)*. Ох, батечку, голубчику! робіть швидше, що знаєте; так і чую, як мене з-за плечей бере. Так миску вам подати?

Скорик. Миску, та вот єфтими пальцами.

Она приносит, и он ставит ее на скамейку и, сняв свой рушник, отдает Тымишу.

На, таваришу; падерж пачотной знак. У єфтаком дєлі не слєдуєт прапускать нікакой еволюції. Держи ж єво, вот так, по-нашому, ваєнному: пад курок. Да зділай дружбу, не зварачивай єво, а то штоб либо меня, либо тєбя у три погибелі не звернуло. Тепер, стара, азьми водянчик з водою і держи тутеча, а я кой-шта палажу. *(Вынимает из*

кармана бумажку и достает вещи.) Вот из французскава **каравая** весільная шишка; ми єйо наложим у миску. Так. **Тепер усе** атайдіть на авангпости, у куток, і ніхто ні пари з уст. А ти з рушником стань тут. *(Ставит Тымиша подле себя.)* Тепер, Одаріе, лий у миску воду та приговорюй французское слово голосно: плюх, плюх, плюх!

Одарка сделала, приговаривая.

Тепер на з турецкой церкви свечичка; засвіти єйо і неси сюди, та не погаси, а то только тебе і на светі жить.

Засучивает рукава; Одарка, вся трепещущая, приносит зажженный восковой огарок.

Дай сюда. *(Прилепливает его к миске.)* Теперича усе зажмуртесь, і не маги ніхто шевельнуться. Ну... начинаеться нашее дело... Гу!.. а самаво так лихорадка і бйот. Єто уміючи наслано; та нічаво, не пасилуеш. Одаріе, рожденная, молитвенная, крещенная, вінчанная, покритая!.. скажи... как тебя: чи із плечей берьот али у очах рябіет?

Одарка *(дрожа)*. Та... із-за... плечей... і у очах...

Скорик. Французская, па усьому вижу, што французская насилка; у нас, у ваєнних, єто не диковина. Злая насилка! Адначе справимся-та. *(Поет.)*

Тара, бара, мара, деларжан!
Пуру, буру, туру, акерман!
Бендер, кардаш,
Дюпень, мар'яж,
Йок пшик, йок пшик.
(Топит свечку в воде.)

Банжур, мадам Одаріе, снято! Ат каво прийшло, на таво пайшло. Паздравляю, мадам Одаріе! не рябей! Вота, сматріте усе у воду смелаво: хоч би тебе адна скатинка, али каровка, али што-небудь із Кандзюбиной худоби. Нічаво нет; усьо пашло геть. Сматріт, сматріт!

Прокип *(подходит и с боязнью заглядывает в миску)*. Але і справді! Хоч би тобі воловий хвіст, нема нічого.

Стецько *(внимательно глядя в миску)*. Хоч би тобі одна скотина; тільки сама моя пика зосталася.

Тымиш *(также смотрит)*. Так-таки, так.

Одарка *(приходя в себя)*. Чому ж там і зостатися, коли я сама бачила, як усе повиплигувало геть!

Скорик. От так же, Одаріе, повиплигует і уся худоба Кандзюбина з тваей пам'яті, как ти єфтую воду вип'єш, п'ючи єйо каждоденно по напьорстку, натощака. Как воду кончиш, так і жалковать перестанеш. А наші молодиї, как будут любитца, та дружно жить, та не лінуючись работать,

так і зберут іщо паболш, чим у Стецька. Да вот і я: хадил па Туреччинє, па Франції, па Рассеї да і сабрал п'ятьдесят цєлкових: так па смерті маєй усьо запавєдаю Алєксєю; он меня і пахавает...

Стецько. Якби мені гроші віддав, я б тебе, урагового москаля, сьогодня б у домовину. Вже я бачу, до чого воно іде.

Одарка *(наконец, отдохнув)*. О, спасибі ж тобі, пане старосто! Таки як руками зняв. Тепер мені не тільки що Стецька, та і усії його худоби нічогісінько не жалко. А Олексія вже полюбила, мов ріднесенького сина. Ходіте ж, діточки, сюди. *(Обнимает Алексия и Уляну.)* Будьте ж здорові, як вода, а багаті, як земля, а красиві, як весна!

Скорик *(вскрикивает)*. Ура! наша взяла!

Стецько *(задумавшийся, испугался от его крика)*. Тю! на твою голову! Ще й весілля не було, а він вже і гука. Оттака-то московська віра!

Скорик. Тепер, таваришу, падавай знак сюда. *(Навязывает рушник.)* Спасіба ж вам, панове-сватове, за ваше паслушаніе і любов. Тепер нада-тє сполнить закон і канчать дєло. Сідайте ж ви тут. *(Усаживает стариков на их* места.) А ми, таваришу, тут. А маладиї пастойте.

Стецько *(садясь подле старост)*. А князь осьдечки сяде.

Скорик *(сводит его)*. І нєт, брат; уж не здивуй. Минулось твайо княжество! Али сядь себє, али вон пайди. Нуте ж, скажем законнойо слово: панове-сватове!

Прокип и Одарка *(вместе)*. А ми раді слухати.

Скорик. Што ви жалали, то ми здєлали. А за сії речі дайте нам горілки гречи.

Одарка. Просимо на хліб, на сіль і на сватання!

Скорик. Вот тепер нада-тє садавитца по закону. Молодиї! Просимо на посад. *(Усаживает Алексия и Уляну на большом месте; отца и мать — подле Уляны.)* Тут батюшка, а матушка здеся, штоб близько поратись. А ми, таваришу, здєсь. *(Садится с Тымишем подле Алексия.)*

Прокип. Та мерщій давайте страву; пора по чарці.

Стецько. Бач, як попаровались! Я вже бачу, до чого воно дійдеться.

Одарка. Та сідай, Стецю, з нами, та й повечеряєш. А от скоро і дружечки прийдуть, то й потанцював би з ними.

Стецько *(поет)*.

Бодай не дождали,
Щоб я з вами їв!

А ось що скажу
Оттут вам усім:
Мати, іскалися,
Батько, подавись,
Жених, провалися,
Москаль, утонись.
Тепер же ти, Уляно,
Аж ось мене послухай:
Ой, плач тепер, небого,
Потилицю чухай.
Жених твій кріпак
(Нехай йому болячка!),
Через нього і ти стала
Не хто, як кріпачка.
Кріпачка, кріпачка,
Кріпачка, кріпачка,
Кріпачка....

(Собирает шапку и тыкву, прячет ее и выходит, все продолжая петь: «Крепачка!» Затворив дверь, опять выглядывает и кричит: «Крепачка!» и опять по временам выглядывает и то же кричит.)

Между тем Одарка выносит тарелки и другие принадлежности; расставив все по порядку, подает на стол миску и проч.

Скорик *(между тем нарезал хлеба)*. Вот теперь па трудах можно і порцію подавать.

Прокип. Насилу за увесь вечір розумне слово сказали. *(Наливает водку и подносит к Скорику.)* Пожалуйте, пане старосто!

Скорик *(тихо отводит его руку)*. Пожалуйте, пане свате, ви вперьод викушайте. Может, намішали французскої бурди, што і на стену падерьомся. Да і у Туреччині завсігда приговорюють: у каво у руках, у таво і в устах.

Прокип. Будьте ж здорові! *(Выпивает поспешно.)* А!.. кабацька!.. розведена! Що б то на вольній узяти! *(Потчивает Скорика.)*

Скорик *(взяв рюмку, говорит скоро)*. Єщо п'ю за здравьє, вам скажу какоє: чарочка моя кругленька, налита з краями ровненька; тим, тим ти мнє мила, што оченно полна. Кагда втоплю в тєбє свої уста, так вам скажу: многая лєта! Не бойсь, чарка, я тєбя не струшу, лейся в горло, возвесели салдацкую душу; а штоб мнє не сухо пить, так при чаркє вот што стану гаварить: здравствуй, батька с маткой, веселітеся своєю дитяткой; радость вашу величайте і нас не забувайте. Здравствуй, князь с княгинею, з молодою господинею! Любітесь, пийте, гуляйте і

чоловечество розпложайте. А наконец, вот мой пароль: здаров'я всей канпанії часной! *(Выпивает и брыжжет вверх.)* Штоб так наші маладії вибрикивали!

Одарка. Кушайте ж страву, просимо. От же і дружечки ідуть.

Прокип потчует водкою пришедших девок; они не пьют, он все выпивает.

Хор девок *(начинает петь за кулисами)*.

Та ти, душечко, наша Улянко!
Обмітайте двори,
Обмітайте двори,
Застилайте столи,
Кладіте ложечки,
Срібні блюдечки,
Золотії мисочки,
От ідуть дружечки!

1-я девка *(кланяясь, и все за нею)*. Дай боже вечір добрий! Помагайбі вам на усе добре.

Алексий и Уляна, привстав, кланяются.

Одарка. Спасибі, дружечки! Просимо на хліб, на сіль і на сватання. Сідайте сюди, дівчата. *(Усаживает их подле Уляны.)* От же вам і ложечки; брусуйте, друженьки, брусуйте...

Скорик *(продолжает есть)*. Вот єдак і у Франції: перва пакушают страву, а там і яловичину покришуть.

2-я девка. Та нам же при людях їсти не подоба!

3-я девка. Лучче ми вам заспіваємо та ваших молодих возвеличаємо.

Скорик *(оставив есть)*. Ех, девушки! патєште нас, патєште пісеньками.

Хор девок.

Ой чому, чому
В сім новім дому
Так рано засвічено?
Улянка рано вставала,
Русу косу чесала,
Матінку питала.

Одарка *(во все время сей песни плакала)*. Ох, дружечки, сизі голубочки! Не розривайте мого серденька жалобними пісеньками. Як здумаю та згадаю, як мені без Уляни зоставатись, так за слізоньками світу не бачу! Зостануся з п'яницею, і вже добра не ждати.

Скорик. Нечего плакать; вот тут-то і пайдьот тебе дабро.

Одарка. Де вже добра ськати!
Прокип. Добра? Осьде добро.

ВОДЕВИЛЬ

Прокип. Хто добре п'є, той знай все спить;
А хто все спить, той не грішить.
Чого ж нам тут вередовати?
Приньмімось лишень куликати,
То й вродиться добро той час.
Не було сварки,
Не буде лайки,
Горілочка зупинить нас.
Як нап'ємось та й полягаєм,
Прокинувшись, давай знов пити;
Та так собі і прогуляєм.
А що, Тиміше, як?
Тымиш. Так-таки, так.
Прокип. Коли ж тут лаятись і битись?
З горілкою добре нам жити!
Коли ж тут лаятись і битись?
З горілкою добре нам жити!
Все. От тут-то лаятись і битись! *(Вместе.)*
З горілкою нам лихо жити!
Одарка. Як жінка стане мужика
Товкти і вчити, часто бити,
Тогді нам добре буде жити.
Тепер же правда в вас яка?
Куди ні повернись, старші вони.
Мужик дуріє,
На все він сміє,
Не слухає ні в чім жони.
Ось нуте лишень нам піддайтесь,
Під нашу дудку гоцака
Скачіть, мовчіть і не брикайтесь.
А що, Тиміше, як?
Тымиш. Так-таки, так.
Одарка. Нехай вчить жінка мужика!
То й правда буде не така.
Нехай вчить жінка мужика!
То й правда буде не така.
Все. Не вчити жінці мужика; *(Вместе.)*
На світі правда не така.
Алексий и Уляна.
Тогді на світі правда стане,
Тогді добро меж нас прогляне,

Як щира буде в нас любов,
Не буде лайки ні розмов.
А що, Тиміше, як?

Тымиш. Так-таки, так.

Алексий и Уляна.
Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?

Все. Як станемо усі любитись,
За що нам буде вже сваритись?

Скорик. В паходах всюди пабував,
Каких земель не павидав!
Так знаю всьо, і вот порада:
Вперьод всєво так треба-нада
Увесь народ ва фрунт паставіть,
Меня фельтфебелем наставіть.
«Муницу бережи
Аль пряжку падв'яжи».
Кагда ж суд'ям тут брать взятки?
І лєкарям народ морить?
Кагда матать нам без аглядки?
На зло не будет часу, вірно.
Чуть што не так, каманда «смірно»!
І фуктель паказал їм бравой,
І «с мєста марш всє: лєвой, правой!»
І в ногу будуть всє хадіть,
Кагда ж тут ссори завадіть?
А што, тавариш, как?

Тымиш. Так-таки, так.

Скорик. Ах, матушка, воєнна служба!
В тебє адной любов і дружба!

Все. Ах, матушка, воєнна служба!
В тебє одной любов і дружба!

Стецько *(перед тем возвратившийся)*.
Ось і я до вас вернувся,
Ось і я вже схаменувся;
І женитися не буду,
Ні довіку, ні до суду.
Своїм дітям закажу:
Не казітесь, не женітесь.
Так і батькові скажу:
А чому він оженився?
Я б без нього народився.
Всяк про щастя все питає,
А того ніхто не знає,
Що тогді б прийшло добро,

Якби не женився ніхто.
А що, Тиміше, як?

Тимиш. Так-таки, так.

Хор.

Стецько. От тогді б прийшло добро,
Якби не женився ніхто.

Все. От і згинуло б добро,
Якби не женився ніхто.

Тимиш. Гай-гай, товкуєте об чім!
Тогді добро ми будем знати,
Як що-небудь не так зовсім,—
А нам не спорить, а казати:
Та так-таки, так.
Хоч луплять волость писарі;
Жінки у гречку знай все скачуть,
В горілку воду шинкарі
Знай ллють; та що робить? всі кажуть:
Та так-таки, так.
Багатий дметься, мов шкурат,
І часом бреше, пальці знати!
Сам бачиш! — він чортяці брат,
Не треба спорить, а казати:
Та так-таки, так.

(К зрителям.)

А що, чи можна вас спитать?
Чи сватанням вам не остили?
Як нічого про те сказать;
Плесніть, панове мої милі!
Оттак, оттак!

ФИНАЛ

Все. Поки добра на світі ждати,
Так нам оттут хіба дрімати?
Ану! почнем лишень гуляти!
Горілка є, музика гра.
Дівчата! Нуте танцьовати!
Трара-рара, трара-рара.

Общие танцы.

ШЕЛЬМЕНКО-ДЕНЩИК

Комедия в пяти действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ

Кирило Петрович Шпак — помещик.
Фенна Степановна — жена его.
Присинька — дочь их
Тимофей Кондратьевич Лопуцьковский — жених ее.
Осип Прокопович Опецковский—приезжий помещик.
Аграфена Семеновна — жена его.
Эвжени — дочь их.
Иван Семенович Скворцов — капитан, квартирующий с командою в деревне Шпака.
Шельменко — денщик его.
Мотря — горничная Фенны Степановны.
Ключница, лакеи, кучера и другие слуги и служанки Шпака.
Гости, мужчины, женщины, дети с кормилицами, нянъками и т. под.

Действие в Малороссии, в деревне Шпака.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Простой, без всяких украшений сад: кое-где большие ветвистые деревья; под ними деревянные некрашеные скамейки. Из-за деревьев виден господский дом.

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Скворцов *(сидит под деревом и читает книгу, потом [говорит])*. Посланный мой нейдет... Какое нетерпение!.. *(Читает.)* Видно по всему, что доступ труден, когда уже и Шельменко не может пробраться. *(Читает и потом, бросив книгу, встает.)* Как бы огорчился дядя, если бы узнал, что генеральскому племяннику отказали... И где же? в Малороссии!.. Он верить не хочет, чтобы могли быть здесь

порядочные люди... Однако ж отказали!.. Увезти бы, и конец делу. Посердятся, да и простят, а я буду с состоянием. Приспнька, право, очень мила; имеет странности, но я, женясь, с моими кузинами ее перевоспитаю... Она добра, любит меня, капризов не имеет, и пойдет дело ладно...

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Скворцов и Шельменко.

Шельменко *(выбегает от дому, торопливо оглядываясь)*. Тю, тю на твого батька!.. *(Увидя Скворцова, становится в позитуру с неловкостью.)*

Скворцов. Что, есть ли какой успех?

Шельменко. Лепортую вашому благородію, усьо обстоїть благополучно. Будучи, нету-те нікакого успеху.

Скворцов. Как? Стало, ты не исполнил моего приказания?

Шельменко. Я усьо справил, ваше благородіє, тее-то, справно.

Скворцов. И барышню видел?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіе!

Скворцов. Стало, и письма не отдал?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіе!

Скворцов. Зачем же ты не отдал?

Шельменко. Не могу знать, ваше благородіе!

Скворцов. Как не можешь знать! Ведь же ты в доме был?

Шельменко. Нікак нет, ваше благородіе!

Скворцов. Почему же нет, когда я тебе приказал?

Шельменко. Еге!.. Пожалуй... Ваше б то благородіе і приказали, а я було, будучи, і пішов, так що ж? Собака, ваше благородіе, та так здорово за хатою загавкала, так я, тее-то, і навтікача...

Скворцов. Ах ты трус!..

Шельменко. Видюща смерть страшна, ваше благородіе!

Скворцов. Я тебя еще не так напугаю. Прикажу отпустить обещанных за неисправность тебе сто палок.

Шельменко. Ради стара... Чи то пак: без вини виноват, ваше благородіе!.. Ваше благородіе! не положіть гніву! Подозвольте мені, будучи, без артикулу, а так, словесно, побожитися перед вами, що коли, будучи, ми не відштурмуємо панночки, так щоб я перед вашим благородієм оттутечка, тее-то, прахом розпався! От що.

Скворцов. С твоей ли головой это и сделать?

Шельменко. Та вже ж!.. О-ох, ваше благородіе! не знаєте ви сієї голови! Робили ми, будучи, проізводством і не таковії діла, як, бувало, відкомандируємося на слідствіе з покойним секлетарем Грошолупом. Нехай над ним земля пером! *(Вздыхает.)*

Скворцов. Ты все хвалишься, а сам и начала не сделал.

Шельменко. Де то вже не зділав? я, ваше благородіе, без сорому казка, підмовив одну чорнобривку, щоб тее-то, знаєте, вибігла ген до тії розсоховатої яблоні; так ми там, там, тее-то, порадимося. Знаєте, ваше благородіе! як Шельменко та з хитрою дівкою, тее-то, так, будучи, і самого чорта зануздають. Ідіть же, ваше благородіе, на кватирю, тягніть люльку, а тут, будучи, усе гаразд буде.

Скворцов. Смотри, Шельменко, не проведи меня!.. Ах, какое мучение терплю!.. Бывал ли ты влюблен?

Шельменко. Що б то, будучи, як, ваше благородіе?

Скворцов. Ну, любил ли ты кого-нибудь?

Шельменко. Ох, ваше благородіе! Будучи, нігде гріха діти: любив, та ще й тепер кріпко люблю!

Скворцов. Вот это для меня новость. Кого же это?

Шельменко. Гроші, ваше благородіе! Любив, люблю і любитиму, аж поки, будучи, здохну. Що то я їх люблю!.. І батька, і матір, і жінку, і дітей, і увесь рід свій за них віддав би! Та коли по правді, будучи, сказати, так нема і у світі нічого і нікого луччого, як, будучи сказать, гроші.

Скворцов. Скот — и больше ничего.

Шельменко. Та ей, істинне слово, скот, ваше благородіе! І я те ж кажу. Ідіть же, будучи, собі відсіль; та будьте, тее-то, близенько, щоб як гукну, так щоб ви тут і вродилися. Може, й панночка, тее-то, на шпацір вийде, а ви тут, стало бить, і є.

Скворцов. Смотри, Шельменко, работай проворно; я тебя награжу; а не то — палки по обещанию. *(Уходит.)*

Шельменко *(один, в размышлении)*. Палки, палки!.. Чи думав ти, пан Шельменко, об палках, як був при волості писарем?.. Гай-гай! Не тепер споминки. Тогді не тільки уся волость трепетом мене трепетала, не тільки голова прийдіте поклонімося, та й сам засідатель не знав, на яку ступити перед Шельменком. А тепер не можна Шельменку і пари з уст пустити, та усе по артикулу: і ходи, і говори, і дивися усе по артикулу... Ой, Микито, Микито! а пуще його стара мати: заїли ви мою голову, чим би я досі, будучи, був? *(Задумывается.)*

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Шельменко и Мотря.

Мотря. Чего вы меня, господа служивый, звали?

Шельменко. Отже, спасибі вам, що ви, будучи, вийшли. Ось ходіте же сюди, під сію грушу, я вам щось таке, будучи, скажу, таке гарне.

Мотря. Говорите же скорей, мне некогда.

Шельменко. Знаєте, будучи, що? Які ви повновиді, мов місяць... та, тее-то... які чорняві... Я вас, душко, кріпко, будучи, полюбив.

Мотря. А мне какое до того дело? Вот еще!

Шельменко. Як, яке діло? Я вас так кріпко, будучи, полюбив, що удень не сплю, а уночі не їм, так, будучи, на стіну деруся та вас, тее-то, бажаю.

Мотря. Деритеся себе куда хотите, а мне нужды мало.

Шельменко. Як-то, нужди мало? Полюбіть-бо, кришечко, і ви мене.

Мотря. Пожалуй, полюбить недолго, да какой из того толк будет?

Шельменко. А такий товк, що ми собі, тее-то, поберемося.

Мотря. Чтоб я не дождала за солдата выйти!

Шельменко. Отак. Який я салдат? Був колись салдатом, як і усяк наш братчик воєнний, та знаєте, як я у службу пішов, будучи, охотою, так такий хвабрий був, що тільки де забачу турка, то так його, будучи, і ізрубаю, так за се мене і пожаловали чином, і вже я, стало бить, з простих вийшов, а став, будучи, капітанський денщик. От що!

Мотря. Так вы уже и благородные?

Шельменко. Еге!

Мотря. А не брешете ж вы? Или, может, вы такой благородный, как за денежку пистолет?

Шельменко. Стану я, будучи, у такім важнім ділі брехати.

Мотря. Отчего же, когда вы благородные, а служите капитану?

Шельменко. Се вже у нас, будучи, у воєнних така поведенція, щоб старшому прислуговувати. Артикул так велить. Ось як ще послужу та стану, будучи, генеральським денщиком, так тогді вже, тее-то, і охвицери до мене прийдіте поклонімося.

Мотря. Когда выйду за вас, то буду ли я благородная?

Шельменко. Та-таки точнісінько, як і я.

Мотря. Так присылайте же сегодня старост меня сватать; я уже вас крепко полюбила.

Шельменко. Отак би, будучи, й давно! Знаєте що? Часом пани ваші за мене вас не віддадуть, так ми ось що зробим: нехай мій, будучи, капітан та на вашій панночці, тее-то, ожениться.

Мотря. Так мои господа не отдают ее за него и уже барышне приказано, чтоб она об нем и не думала.

Шельменко. Так ми зробимо так, щоб вони побралися, хоч старі і не хочуть. Коли ж побачите, що вам непереливки, так ви з нами, тее-то, утечіть. Нате ж лишень оце, будучи, письмечко до панночки; тут усьо написано; у яку пору вам і куди вийти; тільки ви нам дайте, тее-то, звістку. Нате ж, нате, та віддайте, будучи, бережненько.

Мотря. Этого никогда не будет. Что за находка идти за вашего капитана? Кругом бедный и ничего нет. А вот к обеду будет жених, пан Лопуцьковский, так-так! Богатый и перебогатый! Человек его рассказывал, что при сватаньи всем дворовым людям будет дарить шелковые платки. Так вот что!.. А ваш капитан что? Тьфу!

Шельменко. Та нехай же капітан, будучи, і тьфу, так я цяця. Будете, будучи, благородні і чиновні по мені.

Мотря. Я лучше соглашусь выйти за богатого, чем за чиновного. Повесьте свои чины себе на шею; плевать я на вас хочу.

Шельменко. Ось послухайте, душко, що я вам, будучи, скажу...

Мотря. Чтоб вы не дождали, чтоб я барышню согласилася отдать за капитана; с тем меня и отпустите. Мне некогда: у нас такие приборы идут в доме, что не то что!..

Шельменко *(в сторону)*. Та і бриклива ж! Але не лається улад. Ну, ще попробую. *(Вслух.)* Та я вже не про панночку; як ви собі з нею, будучи, знаєте; а я вже про себе казатиму. Коли б ви знали, який я, стало бить, багатий, скільки в мене худоби... Ось послухайте... *(Говорит ей тихо, а между тем.)*

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Те же и Шпак в халате, колпаке и туфлях, неся большую кипу московских газет.

Шпак. Уж мне эти приборы. И в кабинете не дали покою. Недавно мыли полы, а тут, для приема жениха, опять поднялась возня. Выйди да выйди! Только было принялся читать славную речь, говоренную кем-то в английском парламенте насчет Ирландии, так не дали, да и не дали!

Авось-либо здесь не помешают. *(Садится на скамейке и перебирает листы.)* Где ж я остановился? Да, точно, № двенадцатый, февраля второнадесять число... что?.. так, так. Боюсь, чтобы прочитанного не начать сызнова читать, а начавши, должен буду и окончивать, так двойная бы работа была...

Мотря *(испуганная)*. Беда моя, что теперь барин подумает? Как уйти?

Шельменко. Попався, жучку, панові у ручку! От халепа буде.

Шпак. Кто это там? *(Подходит и увидев их.)* Чего вы тут забрались? Что это значит? И капитан и денщик принялись за любовные куры, а?

Шельменко. Та так-таки, так. Знаєте, паша рябенька курочка та десь, будучи, забігла, кат її матір зна! так я оце питався, чи не забігла, теє-то, до них...

Шпак. Я тебе дам курочку! Живого тебя не выпущу. Это капитанские штучки? Зачем ты, Мотря?

Шельменко. Та вона зо мною... теє-то, ваше благородіє...

Шпак. Я не тебя спрашиваю; с тобою разделаюсь после. Говори ты, Мотря! скажешь правду — половина вины прощена.

Мотря. За мною, сударь, и никакой вины нет, хоть сейчас умирать. Они вызвали меня да уговаривали, чтобы я помогала барышне выйти за капитана, и отдавали мне письмецо, чтобы я барышне...

Шпак. А, бездельник! Что теперь скажешь?

Шельменко *(в сторону)*. Не що, відбрешусь! *(Вслух, с притворною робостью.)* Хто, я, ваше благородіє?.. Та я вам, будучи, з переляку усю правду істинную розкажу.

Шпак. Не смей меня величать — ваше благородие; я не ровня твоему капитану. Хоть я и не служил нигде, так отец мой был бунчуковый товарищ, а этот чин равняется коллежскому асессору, а тот с майором. Так видишь ли, как я далек от всех благородных.

Шельменко. Я, глядячи на вас, так і думав, а тепер і зовсім, будучи, бачу — ваше високоблагородіє.

Шпак. То-то же! Сейчас открой мне всю правду: зачем ты здесь и что это за письмо?

Шельменко. Зараз, ваше благор... чи то пак: ваше високоблагородіє, усе вам дочиста розкажу. Мій капітан та задумав вашу дочку, теє-то, узяти...

Шпак. Далеко кулику до Петрова дня.

Шельменко. Так-таки, ваше високоблагородіє, я йому, будучи, отак точнісінько й казав: чи ви ж їм, кажу, рівня? То пан Шпак, на усю губу пан: а ви хто? Він бунчуковенко, а ви хто? Пан Шпак багатий, а в вас що? Мундєр та рейтузи. Так-таки затявсь та й затявсь... Отже, будучи, і поліз свататись, та, спасибі, ви йому і піднесли, будучи сказать, печеного гарбуза. Писаніє глаголеть: котузі по заслузі.

Шпак. Так и ты против своего капитана?

Шельменко *(в сторону)*. Ану, Шельменко, бреши на усі заставки! *(Вслух.)* Та й я против нього, ваше високоблагородіє, бо не люблю неправди опущ хріну, правдою живу на світі і, будучи, усім її у вічі так і сиплю, мов піском.

Шпак. Так ты, видно, человек не без рассудка?

Шельменко *(в сторону)*. Наш! *(Вслух.)* Так потроху, будучи, маємо про себе, для усякої нужди, ось як і теперечки.

Шпак. Все это хорошо, но зачем же ты здесь?

Шельменко. Ось бачите зачім: мій капітан і після гарбуза, будучи, не прочуняв. Що йому гарбуз? фіть-фіть! Якби, бува, ваше високоблагородіє, ви його, будучи, де застукали та одспівали б йому добре, щоб, стало бить, не сікався за нерівню.

Шпак. Правда твоя, я, было, так и думал, да отсоветовала жена.

Шельменко. От бачите! А він тут і розвередувався. Давай, каже, ми у пана Шпака дочку, тее-то, украдемо...

Шпак. Ах он, бездельник!

Шельменко. Та такий бездільник, ваше високоблагородіє, що, будучи, скільки я по світу не ходив, так такого не бачив.

Мотря. А вы же, служивый, нам его расхваливали и что уже лучше его и нет.

Шельменко. Потурайте, Мотросю,— не знаю, як вас по батюшці,— що ми, служиві, вам, будучи, говоримо! Тільки розпустіть уха, то забожимося, що і на вербі є груші. То я вас тільки випитовав.

Шпак. Это правда, умный человек все меры употребляет.

Шельменко. Істинне ваше слово, ваше високоблагородіє! Тим-то і я, будучи, усякії міри потребляю.

Шпак. Очень похвально; но зачем же ты сюда пришел и о чем с Мотрею говорил?

Шельменко. Та то ми, будучи, собі... зійшлися так, тее-то, знаєте, ваше високоблагородіє...

Мотря. Что вы брешете? Вы вызвали меня, уговаривали, чтоб я за вас замуж вышла, рассказывали про свое богатство и письмецо к барышне передавали...

Шельменко. Те-те-те-те. І я ж те ж кажу, і воно усе так, та тільки трішки, будучи, не так. Ох, жалко мені, що не можна усього розказувати!

Шпак. Иди, Мотря, домой и ничего не говори барыне; я скоро сам приду.

Мотря. Боюсь, чтоб он вам не наговорил чего лишнего.

Шпак. Не бойся, не бойся, не твое дело.

Мотря уходит.

Ну, теперь расскажи мне все, по самой чистой правде.

Шельменко. Моя правда, будучи, чистіше усякої правди, і як я є самий чесний чоловік. От бачите, ваше благор... чи то пак,— гм! — ваше високоблагородіє, як дав мені капітан письмечко до панночки, а тут написано, коли і як утекти, так я, будучи, аж заплакав собі нищечком,— от, єй — правда! — бодай я перед вашим здоров'ям ніколи не плакав, коли се брешу. Жалко стало, що ми, будучи, вас, над панами пана, над шпаками шпака, у вічі обдурюємо, а ви нам вірите, мов добрим.

Шпак. Благодарю тебя, мой друг, за усердие ко мне. Что же далее? Ты взял письмо?

Шельменко. Ох, узяв, щоб часом він через другого кого не передав. Узяв та, будучи сказать, та й думаю собі: як би вам переслати? Аж ось дівчина тут кислички збира: от я до неї та, знаєте, щоб вона добріша була, так я, будучи, тее-то... Звісно, молодецьке діло...

Шпак. Понимаю, понимаю. Я и сам был молод.

Шельменко. А, бачу, ви й догадалися? Ну-ну, не знаю, щоб вас обманити можна було? Що за догадливі! Ось, як я бачу, що вона до вас, тее-то, усердна, от я й кажу: віддай, душко, письмечко панночці. Бо певно знав, що вона його вам віддасть; то от я й перед капітаном не був би виноватий, і вам би, будучи, услужив. Тільки що се кажу, а тут ви і вийшли, нехай здорові будете та повік би мене слухали. *(В сторону.)* От збрехав, аж пальці знать!

Шпак. Ах, да ты мастерски схитрил. Я замечаю в тебе много ума, а честности и еще больше.

Шельменко. Не підемо куповати або позичати; буде з мене. Ще мене, будучи, як розкуштуєте, то ще і не те скажете. А щоб ви мені зовсім повірили, то нате вам, бу-

дучи, і письмечко та і прочитайте собі. Писаніє глаголетъ: письмо очі колеть.

Шпак *(прочитав письмо)*. Ах он, бездельник! ах, мошенник! Я это письмо представлю в суд и буду на нем бесчестья искать!

Шельменко. Та ні, ваше високоблагородіє, що вам безчестя? По писанію, як об стіну горохом. А підете по судам, то хіба, будучи, не знаєте, як почнуть справки та сообщенія писати, а капітан тим часом панночку, тее-то, вкраде і зробить по-своєму, тогді нічим і не залатаєте.

Шпак. Правда твоя, друг мой, правда. Что же мне делать, ума не приберу. Не придумаешь ли, как бы мне насолить капитану?

Шельменко. Де вже моїй голові за вашим розумом! Тут би от що: прочитати б оце письмечко панночці; може, вона, сердешна, будучи, нічого сього й не зна, а він до неї в'яжеться, так, по писанію: мокрим рядном нападається.

Шпак. И то может быть; твой совет хорош. При дочери прочитаю жене, что-то она скажет.

Шельменко *(в сторону)*. Коли б мене туди допустили, я б вас обох одурив і дочку б викрав. *(Вслух.)* Робіть же, ваше високоблагородіє, тутечка-здєсь як знаєте, а я піду до капітана, будучи, з лепортом.

Шпак. Ты ему скажи, что письмо отдал в руки Присиньки.

Шельменко. Нічого робить, треба так казати, хоч і неправда. А що вже я не люблю брехати, так точнісінько, як гірку редьку їсти. *(Вытянувшись.)* Прощенія просимо, ваше високоблагородіє!

Шпак. Прощай, мой любезный! Когда что новое узнаешь, приходи прямо и расскажи. Я тебе особенно благодарить буду.

Шельменко. Ради стараться, ваше високоблагородіє! *(Подойдя к Шпаку.)* А коли знаєте що? Я тут, будучи, буду сновати і у дворі і у садку, чи не запримічу чого, та хоч би й самого капітана, то й дам вам зараз звістку: кахикну ось так *(кашляет)*, то ви до мене якомога й поспішайте. Щасливо оставаться. *(Вытягивается, делает налево и марширует, все неловко.)*

Шпак *(один)*. Какое счастие, что я привлек на свою сторону этого честного малого. Теперь капитан у меня в руках! Захочу, и через Шельменка попадется в новый лабет. О, да пристыжу же его крепко! Забудет сманивать невест. Фенночка моя в хлопотах по хозяйству, а как управится, сойдемся, тогда, по совету Шельменки, прочту это

письмо дочери и по обстоятельствам начну действовать. Золотой Шельменко! Ну, что-то мои христиносы с карлистами? [1] *(Садится и читает газеты.)*

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Шпак и Фенна Степановна.

Фенна Степановна *(с пузырьком в руках)*. Вот где они забрались! Я вас, душечка, по всему дому искала.

Шпак *(приставив палец к газетам)*. Потеря карлистов... Где ж мне в доме усидеть, когда все полы моют? А что вам, маточка, надо?

Фенна Степановна. Дело есть поговорить.

Шпак *(так же, [не] оставляя читать)*. При переправе... Дайте ж мне, Фенночка, вот немного дочитать описание преинтересного сражения; я и сам имею очень нужное к вам. Так вот сражение завязалось...

Фенна Степановна. Полно уже с своими сражениями. Как примутся сражаться, так ни до чего уже и дела нет. Нуте-бо, Киричка, займитеся еще и со мною.

Шпак. Разнесся слух... Да что там такое? При побеге взято...

Фенна Степановна *(показывая пузырек)*. А вот, душечка, не хотите ли принять лекарства?

Шпак. Помилуйте меня, маточка! Я совсем здоров, и на что мне лекарство? Да и какое еще оно?

Фенна Степановна. Так что ж, что здоровы,— еще здоровее будете. Это от колики: нате выкушайте!

Шпак. Да меня нигде не колет. Помилуйте меня, Фенна Степановна, разорение с вами! Что вам это вздумалось здорового человека лечить?

Фенна Степановна. Лишнее здоровье, душечка, никогда не мешает. Вот видите: прибираясь к гостям, я перебирала у себя в шкафе,— смотрю, баночка с лекарством. Помните ли, прошлого года зимою я поела на ночь буженины с чесноком и меня схватила колика, так Иван Фомич тогда прописал мне это лекарство.

Шпак. Так то у вас колика была, а не у меня. Вы же, маточка, тогда буженины на ночь накушались, а я вчера почитай и не ужинал. Оно же прошлогоднее; никакого действия не произведет. Возьмите да вылейте его!

Фенна Степановна. Помилуйте меня, Кирила Петрович! Я вам не наудивляюсь: человек вы умный, а всегда так чудно рассуждаете: вылить! Легко сказать, вылить, когда вещь стоит рубль двадцать копеек.

Шпак. Помилуйте же и вы меня, Фенна Степановна!

Я тут и в толк ничего не возьму: у человека все благополучно и нигде не колет, так пей прошлогоднее лекарство, чтоб деньги не пропали! И с чем его принимать: с чаем или с вином?

Фенна Степановна. И сама не знаю, что-то забыла. И внутрь ли принимать или снаружи мазать — ей же то богу моему, не помню, хоть сейчас убейте меня, не помню! *(Ласкаясь к нему.)* Да нужды нет,— тут его немного, всего на один прием; и не счувствуетесь, как выкушаете. Нате-бо!

Шпак. Умилосердитесь надо мною, Фенна Степановна! Что вам за каприз пришел,— мною, как шашкою, играть? Я, кажется, вышел из тех лет, чтоб мною управляли, и люблю жить своим умом. Ну, хорошо, я его приму, а оно наружное да еще, может быть, с шпанскими мухами, так что тогда будем делать? Мне горло оборвет, и куска не проглочу. Ну, когда вам жаль денег, отдайте Мотре выпить.

Фенна Степановна. Ее ли холопскому горлу глотать по рублю двадцати копеек? Где ваш рассудок?

Шпак. Ну, так идите же себе, ради бога! Сказал, так так тому и быть. Не мешайте мне: тут продолжается важное сражение. *(Читает.)*

Фенна Степановна *(отойдя от него)*. Все с своими газетами, а нет того, чтобы и жене угодное сделать? Что за чудный нрав у них делается? Чем больше стареются, тем больше к ним ни приступу, и тотчас за все сердятся. Я думаю, что и в десяти губерниях около нет человека с таким умом, как они, а ничего умного во весь век не сделали. *(Мужу.)* Уж как по этакой сумме будем выливать, так и концов не сведем. Одни процессы с Тпрунькевичем чего стоят...

Шпак *(бросив газеты, с досадою)*. Не вспоминайте мне про этого изверга! Уж я же его доеду! Эти гуси ему так не пройдут: всего лишуся, имение потеряю, а взыщу с него за побитые гуси. Я его доеду!

Фенна Степановна. Как бы хоть теперь поменьше издержек на эти тяжбы: нам нужно Присиньку выдавать; вот жених...

Шпак. Да, да, правду сказать, надобно спешить ее выдать. Вот как кончу сражение, так я вам расскажу... *(Читает.)*

Фенна Степановна. Благодарю бога, что женихи к Присиньке показались... Я и не так богата была у батюшки, как она у нас, а за мною женихов было, что собак. А отчего? Покойный батюшка на хитрости поднялся;

закупил всех смотрителей на соседних станциях, чтобы всем проезжим рассказывали, что такая-то барышня — и богатая, и красивая, и разумная! Так верите ли,— ежедневно от женихов не было отбою.

Шпак. Однако ж, маточка, я ни от кого не слыхал об вас и не знал, есть ли вы на свете; а судьба как судьба. Мимоездом заехал да разом и влюбился в вас по уши. Смотрю: девка кровь с молоком, да подступить не смею. Для смелости натянулся с вашим батюшкою наливки; он принялся за гусли, да как дернет горлицы, я и разносился...

Фенна Степановна *(гладя его по лицу)*. Эта-то горлица меня и доехала. Вы носитесь вприсядку, а я так и таю... *(Целует его в лоб.)*

Шпак *(также целует ее)*. Да в тот же вечер и по рукам ударили.

Фенна Степановна. Хорошо бы и Присю так, чтоб не долго водить.

Шпак. И непременно так должно, а то чтоб наш постоялец не наделал штук.

Фенна Степановна. Капитан? Разве и после отказа не образумился?

Шпак. Куда!.. Сманивает ее, чтобы ушла с ним. Вот я переловил письмо. Пойдем, я при ней прочту и выспрошу у нее, в согласии ли и она с ним? Пойдем вместе. *(Идет к дому.)*

Фенна Степановна *(всплеснув руками)*. Письмо?.. Какой стыд, какой позор!.. В кого это она? Ко мне никто в свете не писал амурных писем!.. Замуж, замуж сего же дня, сейчас замуж, чтоб не любилася с капитаном.

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Шельменко *(один, выходит от дому и ищет между деревьями)*. Де ж тут у гаспида його благородіє? Нема та й нема! А кріпко пильно було його треба-нада. Як же знайдеться, так і заспішить: розказуй йому швидше, та не приговорюй, будучи. Як-таки нашому братчику без приговорок? Поки мямкаючи скажеш,— будучи, та стало бить, та тее-то, а тут і видумаєш, як би гладенько збрехати або вибрехатися. Се вже наша писарська натура. А як я подивлюся, так усюди однаковісінько — і у волості, і у суді, і у службі. Салдат або писар, та й секлетар діло зро-

бить, усе до ладу приведе, а начальник і хваста: єто ми-ста зделалі. От і тут так: я зовсім усе діло налагодив, баришню вкрадемо, його благородіє ожениться і худобу забере, а Шельменці коли скаже спасибі, то ще й гаразд; а коли тут же провинишся у чім, то зараз і палки... О, докучили мені отії палки! Коли б же я їх не накликав, що й досі не знайду капітана. Агов, ваше благородіє! Он іде; стой, Шельменко, та рівняйся! *(Вытягивается.)* О, мука, та й годі!

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Шельменко и Скворцов.

Скворцов. Что, Шельменко, есть ли что новое?

Шельменко. Усього нового багато є, ваше благородіє!

Скворцов. Говори мне скорее просто, своими словами, только оставь свое несносное «будучы».

Шельменко. Величать, ваше благородіє, коли не прикажете, то й не будемо, тільки без «будучи» не можемо *(в сторону)*, затим що без брехні не обійдеться.

Скворцов. Ну, говори скорее: видел ли ты барышню, знает ли она про письмо, согласна ли уходить?..

Шельменко. Сейчас-зараз усьо порядком розкажу. Як я пана Шпака навчив, то він, мій сердешний, точнісінько так і зробив. Письмо панночці прочитав, та й принялися удвох, будучи, з панею її лаяти. Панночка у сльози... О, та не хитра ж і вона! Плаче та вас коренить, каже: і цур, каже, йому і пек, каже, йому; себто вам, будучи, ваше благородіє, не від мене ви, теє-то, чуєте. Тут же лає, а тут письмечко — сіп та, будучи, і сховала до серця. От єй, не брешу! Хоч би мені, будучи, пропасти ось тутечка здєсь...

Скворцов. Перестань божиться, я тебе верю; оканчивай скорее.

Шельменко. От добре, що вірите, і вірте завсегда. От, будучи, панночка і відцуралася від вас, що, каже, і не хочу, і не жалаю, і на думці не покладаю, щоб, будучи, йти за нього. От старі й повірили й пішли від неї. От і зовсім.

Скворцов. Видел ли ты после барышню, і не приказала она чего мне сказать?

Шельменко. Де-то вже не бачив, істинно бачив і з нею у сінцях, на самоті, теє-то, говорив, ось як тепер, будучи, з вами, нехай здорові будете.

Скворцов. Не приказала ли чего мне сказать?

Шельменко. Де-то вже, будучи, не приказовала? Там такого наговорила, що за ніч замість казки і не переслухаєте.

Скворцов. Что же такое? Говори, не мучь меня!

Шельменко. А ось що казала: я його, каже, до смерті люблю,— себто, будучи, вас, ваше благородіє. Що, каже, хоч я й відцуралась від капітана при батюшці і при матушці, так се, каже, неправда, брехня по-нашому, а я таки його люблю, а на пана Лопуцька і дивитися не хочу.

Скворцов. Это что еще за Лопуцек?

Шельменко. Жених до панночки, кажуть, багатий та перебагатий. Оце туж-туж із старостами буде. Там їх так дожидають: усю птицю на птиниі, будучи, порізали; пан з панею, теє-то, усе сваряться: вона дівчат товче, а він хлопців усюди протурює. Увечері, кажуть, і сватання зап'ють.

Скворцов. Еще этой беды недоставало, чтобы сбоку явился жених! Ах, какое мое критическое положение!

Шельменко. Та ще положенія не було ніякого, ваше благородіє, ще тільки сватання! А ми швидше украдемо панночку, то поки тут страва поспіє, а ми собі, будучи, звінчаємося і, теє-то, вернемося...

Скворцов. Ах, если бы мне увидеться с Присинькой! Спроворь мне это как-нибудь...

Шельменко. Та я вже і спроворив. Туж-туж, казала, вибіжить.

Скворцов. Что же ты мне о самом лучшем и не скажешь?

Шельменко. Щоб не так, будучи, кортіло. Е, цур паліччя! Он вже і біжить. Поженихайтеся ж ви собі трошки, а я постою на калавурі.

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Те же и Присинька.

Скворцов *(спешит к ней навстречу)*. Ах, какое ты мне доставляешь удовольствие! *(Целует ее руку.)* Как я счастлив, что еще вижу тебя... Уверяюсь в любви твоей и, может быть, вижу тебя в последний раз...

Присинька. Совсем же не в последний раз; я как поклялася вам, что буду любить вас вечно и что ни за кого не пойду, кроме вас, то и сдержу слово.

Скворцов. А ожидаемый жених?

Присинька. Я об нем и не думаю и ни за что в свете не пойду за него. Моя машермер [2] сказала...

Скворцов. Милая Присинька! Я тебя просил не говорить по-французски.

Присинька. Не буду, право, не буду. Отчего вам не хочется, чтоб я говорила по-французски? Я очень хорошо говорю...

Скворцов. Оттого-то я и прошу, чтоб ты не говорила, потому что тебя учили не так, как должно, а оттого ты и все подруги твои не говорят, а коверкают слова так, что знающий по-французски не поймет ничего, что вы говорите. Пожалуйста же, больше не говори. Читала ли ты мое письмо?

Присинька. Оно не прямо дошло до меня: батенька его перехватил и прочитал мне с большими упреками до того, что я... Не рассердитесь... Принуждена была сказать, что я вовсе вас не люблю и отказываюсь от вас, а письмецо я таки тихонько схватила, и оно у меня здесь.

Скворцов. Стало, ты согласна на мое предложение?

Присинька *(с смущением)*. На... на какое?

Скворцов. Бежать со мною и тайно обвенчаться.

Присинька. Бежать!.. Как это слово раздирает мою душу!

Скворцов. Отчего же, моя милая Присинька! Ты вынуждена к тому крайностью. Родители твои ни за что не соглашаются выдать тебя за меня, ты любишь меня и желала бы быть моею лучше, чем выйти за предлагаемого тебе жениха. Не так ли?

Присинька. Оно так, конечно, но...

Фенна Степановна показывается за деревьями и подслушивает.

Шельменко *(подойдя к ним)*. Та зділайте милость, менше говоріть, а швидше діло кінчайте. Воно ось як: ми, будучи, поєднаємо попа, щоб вас звінчав, смерком підбіжимо до хвіртки, що ген-ген біля загороди; я, будучи, буду тутечка-здєся і подам вам звістку, а ви, панночко, і чурхніть не оглядаючися, та швидше до вінця, а там, тєє-то, вже звісно...

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Те же и Фенна Степановна.

Фенна Степановна. А что это такое?.. Чему это ты научаешь?.. Что у вас за умыслы?.. Увозить мою дочь?.. Не стыдно ли вам, Иван Семенович, за нашу хлеб-соль платить неблагодарностью?

Шельменко *(в сторону)*. От і встереглися від злої баби! треба відбріхуватись.

Скворцов. Одна сильная любовь к вашей дочери извиняет меня в таком решительном намерении.

Фенна Степановна. Сильная любовь! Поэтому, какое бы вы нам зло ни сделали, так все будете оттоваривать сильною любовью?

Шельменко. Отак пак! Писаніе глаголеть: на вовка помовка. Сами, будучи, у усім винуваті, та на любов звертають. Хіба ми не знаємо?

Фенна Степановна. А ты, плут, зачем мешаешься? Не ты ли тут давал советы, как уходить?

Шельменко *(смеется)*. Хе-хе-хе-хе! О, бодай вас! Нічого, будучи, не знають та й говорють.

Фенна Степановна. Как ничего не знаю? Не ты ли здесь стоял?

Шельменко. Стояв.

Фенна Степановна. Не ты ли говорил, как смеркнет?..

Шельменко. Казав.

Фенна Степановна. Не говорил ли ты, что коляска подъедет к калитке?

Шельменко. Говорив.

Фенна Степановна. Не говорил ли ты, что когда будет все готово, так ты дашь знать Присиньке...

Шельменко. І стояв, і казав, і говорив. Так що ж?

Фенна Степановна. Так то, что тебя прежде всех надобно проучить.

Шельменко. Еге! Воно і так, та трошки не так. Жалко мені, що, будучи, не можна усього при усіх розказати! Ось ходім, пані, удвох під он ту яблоню, так я вам, тее-то, щось розкажу.

Фенна Степановна. Еще он смеет меня дурачить и на секреты звать! Вон, подлец, из моего саду и не смей ни здесь, ни во дворе показываться! Велю дубьем прогонять! А вам, сударь, однажды навсегда сказано, что она вам не суженая. Оставьте нас в покое и ее более не смущайте: она уже почти сговорена за другого. Итак, что было между вами, должно совсем прервать.

Присинька. Маменька, я ни за кого не пойду, если не отдадите за Ивана Семеновича!

Скворцов. Я умру при глазах ваших, если отдадите Присиньку другому!

Шельменко. Коли не віддасте за нас, то і я або, будучи, втоплюся, або світ за очима піду.

Фенна Степановна. Дураку туда и дорога! А вас, сударь, еще прошу: оставьте нас скорее; муж мой, если увидит вас здесь, то, не прогневайтесь, нанесет вам боль-

ших неприятностей. Прися, иди домой! я тебя с глаз не спущу.

Скворцов. Знай, Присинька, что ежели отвергнешь мое предложение, то завтра же узнаешь о моей смерти! *(Уходит.)*

Шельменко. Я й одлепортую.

Присинька. О боже мой! Кто меня наставит в этом критическом положении! *(Плача идет к дому.)*

Шельменко *(провожая ее, тихо)*. Слухайте мене, то усе буде гаразд. *(Возвращается.)*

Фенна Степановна. Ты зачем здесь остаешься? Вон и ты!

Шельменко *(кашляет громко)*. Кахи!.. Кахи!..

Фенна Степановна. Он еще и раскашлялся! Вон, говорю я. Тебя не долго, велю и в дубье принять.

Шельменко *(подойдя к дому, все кашляет)*. Та кахи-бо... кахи... кахи... Агов!.. кахи...

Фенна Степановна. Он меня бесит своим кашлем. Убирайся вон или я позову людей.

Шельменко. Та кахи... кахи... кахи... Аж ось насилу!

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Те же и Шпак.

Шпак. Что тут? А, это ты, Шельменко? Что тебе надобно?

Фенна Степановна. Ему то надобно, что он здесь славные дела завел. Вызвав Присиньку, да и свел ее с капитаном и научил, как им уйти.

Шпак. Шельменко! Что я слышу?

Шельменко. Те чуєте, що пані вам говорить.

Шпак. Так ты уже и с капитаном заодно?

Шельменко. Та де вже вам, будучи, заодно; то так їм, тее-то, почулося.

Фенна Степановна. Какое — почулося? Я прихожу, душечка, сюда, а они все трое советуются, как им Присиньку увезти, а он тут и распатякался *(дразнит Шельменко)*: «Пидбижимо, будучы, до хвиртки, та вас, будучы, украдемо». Как я тут и отозвалася. Как же он побледнел, испугался, что его плутни открылись... А не так ли? Что же ты молчишь?

Шельменко. Мовчу *(в сторону)*, а опісля і відбрешусь.

Шпак. Что, Шельменко, не похоже ли это на мошенничество?

Шельменко *(утвердительно)*. Похоже, ваше високоблагородіє.

Шпак. Так прочь же с глаз моих, бездельник! Ты думал меня обмануть, взявши будто мою сторону против капитана, но не на того напал. Я сейчас увидел, что ты как литовский цеп — на обе стороны работаешь. Счастье твое, что все люди в доме заняты, - ты бы дешево отсюда не вышел. Вон отсюда и не смей мне на глаза показаться!

Шельменко *(печально)*. Прощайте, ваше високоблагородіє. Щасливо оставаться... *(Вдруг зарыдал притворно и будто горько плачет.)*

Шпак. Чего ты это разрюмался?

Шельменко *(все будто плача)*. Жалко... такого, будучи, отця и родителя... покидати. Я думав вам щиро служити, та...

Шпак. Да спотыкнулся, а?

Шельменко. Не спотикався, ваше благор... чи то пак: ваше високоблагородіє, а йшов, будучи, прямісінько і усе, стало бить, робив як лучче.

Фенна Степановна. Хорошо — лучше, когда было совсем увезли Присиньку, если бы не я. Скажи, не правда ли моя?

Шельменко. Та воно-то, будучи, правда, та трошки щербатенька, пані бунчученчихо!

Фенна Степановна. Как щербатенька? Смеешь так говорить? Вон отсюда!

Шпак. Постой, маточка, не горячися; прогнать всегда можно, послушаем, что он скажет в свое оправдание.

Фенна Степановна. Что его слушать? Он наврет всякого вздору, и ему не должно верить, когда я сама слышала.

Шельменко. Та, пожалуй, ви чули, що я тутечки казав, та не були, будучи, у мене у душі, не знаєте моєї думки.

Фенна Степановна. О, я знаю, что ты спишь и видишь, как бы своего капитана женить на Присиньке! Я все знаю.

Шельменко *(в сторону)*. Якраз відгадала!

Шпак. Что же было у тебя на уме? Рассказывай, да знай же, что ты меня больше не проведешь и я тебе ни на волос не поверю.

Шельменко. Чи мені ж, такому мізерному, та обманути такого пана з такою головою? Не знаю! Таківські й ви. А вже хоч вірте, хоч зовсім не вірте, а я як есть салдат, присяжний чоловік, довжон усю правду сказати. Як звеліли ваше високоблагородіє мені поглядати, чи не

вздрю, будучи, де капітана; от я і підглядаю... Зирк! а вони і збіглися, будучи, під сією яблонею, та й почали, тее-то, женихатися. Мене так жаль і узяв, що такого милого та доброго пана, будучи, бунчуковенка, що зовсім, будучи сказать, на майора здається, та хто ж обманює? Тільки що капітан? Гай-гай! Ось я і підійшов до них та давай їм, будучи, теревені правити, а сам, тее-то, усе силкуюся кахикнути, як змовлявся з вашим високоблагородієм; усе силкуюсь, усе силкуюсь, щоб кахикнути, і вже й сам не тямлю, що їм, будучи, брешу, і тільки що налагодився, щоб на увесь садок, тее-то, кахи!.. а тут паню і принесло на те. От вона, будучи, і зчепилася зо мною; поки одвіт дав та вп'ять почав кахикати, а капітан і потяг до лясу. Так от що, будучи, пані наробила, а на мене пеня упала... О, горе мені!

Шпак. Ах, маточка, что же вы это наделали? Помешали Шельменку выдать капитана руками! Всегда беретеся не за свое дело. Оставить было все молча, он бы славно все дело кончил.

Фенна Степановна. Помилуйте меня, Кирило Петрович! Неужели бы вы хотели, чтобы ваша жена такая глупая была, чтобы позволила при себе сманивать свое рождение и, слыша, как этот плут ее уговаривает, чтобы отошла молча?

Шпак. Точно было отойти молча. Вы не знаете, Фенночка, этого человека.

Фенна Степановна. Как не знать: это плут пре-естественный.

Шельменко *(в сторону)*. Як ув око уліпила. Мабуть, вона відьма!

Шпак. Что правда, то правда: плут, тонкий плут; но он взялся мне помогать и, надеюсь, капитана проучит.

Фенна Степановна. Ох, не верьте ему, душечка; он даже и вас проведет. Короче всего, прикажите его прогнать и чтобы он не смел и близко подходить к нашему двору.

Шпак. Этого, маточка, нельзя сделать; я с ним веду против капитана интригу; следовательно, Шельменко мне нужен. А вас, Фенночка, прошу, что ни будете слышать или видеть, не вмешивайтеся не в свое дело.

Фенна Степановна. Это преудивительные порядки выходят! У матери хотят похитить ее утробу, и она не должна мешать! Вы, Кирило Петрович, хотя и муж мой и в десять раз умнее меня, простой бабы, но я вам однажды навсегда скажу, что он вас обманет, как дважды два — четыре. Не с вашим умом этого не видеть.

Шпак. Не с вашим же умом, Фенна Степановна, делать мне наставления. Я все предвидел, рассчитал, устроил и никому не верю больше, как Шельменку. Идите, маточка, к своему делу и своим вмешиванием не мешайте мне...

Фенна Степановна. Прекрасно!.. Благодарю вас, Кирило Петрович! Заслужила двадцатилетнею моею с вами жизнью, угождая и покоряясь вам во всем, заслужила, что меня меняете на пришлеца, бродягу, мошенника, плута... От вашего ума нельзя было ожидать такой мне пощечины.

Шельменко *(в сторону)*. Кусь-кусь-кусь-кусь!

Шпак. Ох, Фенна Степановна, пожалуйте, не досаждайте мне своею горячностью! Дайте мне окончить, и тогда или сердитеся, сколько вашей душе угодно, или будете мне благодарить.

Фенна Степановна. Я вам уже и так благодарна, дали мне цену! Когда есть у вас какие замыслы, почему мне не скажете? Мне, другу вашему по закону и по сердцу?

Шпак. Я действую осторожно; нужно, чтобы все было втайне...

Фенна Степановна. Так! Я стала у вас и болтунья, и бессмысленная, и бестолкова... Час от часу лучше! Благодарю вас! Оставайтеся же себе с Шельменком... Заслужила честь... Благодарю вас... Премного благодарю... *(Уходит в большой досаде.)*

Шельменко. Розсердилась, бачу, пані кріпко.

Шпак. Ничего, пересердится да опять такая же будет. Мы раз десять в день ссоримся, да скоро миримся.

Шельменко. А усе через того капітана, бодай віп щез! Я, ваше високоблагородіе, будучи сказать, по простоті ось як розсуждаю: чіпляється він до вашої панянки? Згинь його голова, віддайте вже її за нього; нехай і вам не докуча і собі живе, як йому бог дасть. Озьміть його у приньми, та й мене з ним. Я б був у вас, будучи, або управляющим над вотчинами, абощо! Скажіть йому, нехай вже бере...

Шпак. Этого ты мне не говори, никогда сего не будет. Во-первых, у него, кроме эполетов, более ничего нет, а ведь мечтает как! Подлинно, на грош амуниции, а на рубль амбиции. А кто он? Скворцов. Может быть, предок его торговал скворцами. А я Шпак и от Шпака происхожу. Когда один ясновельможный гетман сидел у ляхов в темнице, то мой родоначальник, из усердия, приходил к темнице и под окошком у него пел шпаком, в чем он очень

искусен был. По освобождении своем гетман дал ему большие маетности, шляхетство и герб с изображением темничного окна и шпака с разинутым ртом, то есть поющим. Так вот откуда произошел первый Шпак, а я от него в прямой линии потомок.

Шельменко. Так куди ж нам до вас рівнятися! Як небо від землі. Як я сього, будучи, не знав, якого ви великого є роду, та так собі здуру й думаю, що ви шпак, та й годі, аж ось воно, будучи, що!

Шпак. Ты себя предлагаешь в управляющие; разве ты смыслишь что по экономии?

Шельменко. Гм! Та чи є таке на світі діло, щоб я його, будучи, не змислив! Я та був собі попереду волосним писарем.

Шпак. А! верно, напроказил, что тебя в солдаты отдали?

Шельменко. О, ні, ні, єй же то богу, ні! У мене були такії порядки, що усі, будучи, завидовали. Аж ось ішла команда; я як побачив їх муштру, та так і задрижав, будучи, у службу. Що вже мене просили усі пани та й сам губернатор: «Не ходи, Шельменко, зоставайся з нами». Так куди! Ніхто не вдержить. Знайшли лікаря, будучи, підмогоричили його; він каже: в нього, теє-то, і чахотка, і сухотка, і хальора, зовсім немощний! А я таки, будучи, усіх розіпхав і ускочив таки у службу.

Шпак. Славной малой! Похвально усердие. Но в службе, я думаю, отвык от хозяйства?

Шельменко. Та де відвик! Якби мені поручили свою отчину,— гай-гай! — чого б я, будучи, тут не зібрав! Я вже бачу, як вас прикажчики обкрадають і усе, теє-то, занапащають. А якби в мене: усе б були, будучи, гроші, зо всього брав би гроші, і там гроші, і скрізь би, будучи, були гроші. Якби пак приняли капітана у приньми, то таке б нам було добро. Так кажете ж, що, будучи, не можна?

Шпак. Нет, об этом уже и не вспоминай. А вот чем мне услужи.

Шельменко. А кажіть, кажіть. Усе для вас зроблю.

Шпак. Есть у меня сосед, пан Тпрунькевич...

Шельменко. Ось, що тутечка, недалеко живе? Знаю, знаю.

Шпак. А у него одна дочь...

Шельменко. Та й хороша ж! Неначе граблями уся твар подряпана. А сердита, так і міри нема.

Шпак. До невероятности зла; отец не знает, что с нею и делать. И поделом ему,— он мой первейший враг! Угово-

ри своего капитана, чтоб он женился на ней; расскажи, что она и богата, и добрая, и разумная. Он тебя послушает: ты ведь мастер балясы точить.

Шельменко. Поздоров боже дурнів,— у усім мені, будучи, вірють.

Шпак. Избавь же меня от капитана через эту женитьбу.

Шельменко. Себто по писанію: на тобі, небоже, що мені не гоже. *(Смеется.)*

Шпак. Вот ты умный человек, тотчас понял меня. Я с паном Тпрунькевичем более двадцати лет в ссоре и терплю от него большие разорения, так бы отомстил ему, навязав такого сахара, как твой капитан, и был бы спокоен насчет своей дочери; да и капитану удружил бы этаким уродом. По делам было бы обоим. Постарайся-ка!

Шельменко. Се так: ваша, будучи, річ до діла. Нехай не бришкає. Йо не йо! Прирівнявся до пана Шпака. Добре оце ж ви задумали; я його, будучи, зараз одружу з Тпрунькевнівною.

Шпак. Ты увидишь, как я тебя за это поблагодарю. Приди сказать об успехе. *(Уходит.)*

Шельменко *(один)*. Зроблю, зроблю. Що б то мені за неволя старатися...

ЯВЛЕНИЕ ШЕСТОЕ

Шельменко и Скворцов.

Скворцов. Ах ты, бездельник!.. Так-то ты меня выдаешь?

Шельменко. Що б то як, ваше благородіе?

Скворцов. Как же? Я здесь за деревьями все слышал, как ты меня чистил и обещал женить меня на каком-то уроде.

Шельменко. Та се, ваше благородіе, була, будучи сказать, насмішка! Я вже пану Шпаку уподобав, що ми стали з ним дуже великії приятелі. Він бреше, а я, будучи, і його перебрешу, та так і подружили. Я йому у во всім піддаюся та такечки і зануздав його. Туж-туж, будучи, віддасть за нас панночку.

Скворцов. Не очень я надеюсь на твои уверения; однако ж найди случай сказать барышне, чтобы на одну минуту пришла к пруду, я ее там буду ожидать. Смотри же, сговорь. *(Уходит.)*

Шельменко *(один)*. Кат вас зна, за ким руку тягти? Не послухати капітана — битиме, битиме по-воєнному; а помагати капітану, то мій приятель, пан Шпак, як пій-

ма, та як заїде у харківську губернію *(показывая на правую щеку)*, а відтіля та у рожественський уїзд *(показывая на левую щеку)*, та кинеться *(схватив себя за волосы)* у волосне правленіє, та *(нагнувшись к земле)* потягне у нижній земський суд, та нагодує буханцями *(показывает, как будут бить по бокам)*, а далі на закуску ще товченниками припоштує, так тогді зовсім біда бідному Шельменку! Та вже ж: не в таких бувальцях, будучи, бував, та викручувався, а тут кого треба — обдурю та, по писанію, скажу гопки, як вискочу.

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Опецковский и Шпак сидят на скамье.

Опецковский. Нет, государь мой, Кирило Петрович, нет! Вы не с той точки смотрите на европейскую политику: потому что, в рассуждении реставрации, дело карлистов есть дело самое справедливое... И я давно говорю, зачем Европа дремлет? Все должны вооружиться, все, даже турки и сам Али-паша [3], и идти против христиносов.

Шпак. Жаль, Осип Прокопович, очень жаль, даже прискорбно, что вы это предпринимаете против бедных христиносов, а их дела так хорошо идут! в номере «Московских ведомостей» [4] прошедшего года, на котором я остановился, христиносы так славно разбили карлистов! И хотя и сказано, что еще это требует подтверждения, но славное сражение выиграно.

Опецковский. Удивляюсь вам, Кирило Петрович, как можно так читать газеты? Вы их читаете по прошествии года, когда уже, в рассуждении реставрации, европейская политика далеко уйдет и настоящее сделается прошедшим.

Шпак. Читая по прошествии года все номера вместе, я имею полное наслаждение знать, чем какое обстоятельство кончится. Например: кроме военных сражений, я люблю следовать за семейными делами Европы, и вот читаю, что такой-то принц женился; и пока вы, Осип Прокопович, мучитесь десять месяцев неизвестностью, я в тот же вечер узнаю, чем его молодая супруга разрешилася и как зовут новорожденное.

Опецковский. Я следую только за политическим равновесием Европы и, сидя за моим бюро, ясно вижу,

как, в рассуждении реставрации, английские министры действуют совсем невпопад и часто против моих предположений. Но я их иногда извиняю: они народ коммерческий и смотрят на европейскую политику совсем с другой точки, нежели я. А до женитьбы принцев и рождения их детей я вовсе не касаюсь; женись они на ком хотят, у меня есть дела поважнее.

Шпак. О, нет, это приятно отгадывать! И я вам, Осип Прокопович, расскажу пресмешной анекдот: мы были задушевные приятели с Демьяном Омельяновичем Тпрунькевичем. Когда возвратились во Францию Бурбоны [5], я принялся сыскивать невесту герцогу Беррийскому [6] и, по политическим видам, предназначил ему принцессу Австрийскую, как он женись на Неаполитанской! Я, по обычаю, ожидая истечения года, газет не читаю и не знаю ничего: как Тпрунькевич приезжай ко мне и, долго подшучивая надо мною, объявил, что принц уже женился. Меня так и взорвало! Слово за слово, с Тпрунькевичем рассорился, и вот с 15-го года в непримиримой вражде. А как дело соседское, то у нас и завелись процессы. И верите, Осип Прокопович, или нет, а у меня с ним в одной гражданской палате [7] девять тяжб. Нанимаю поверенных, плачу расходы ужасные! Да вот и еще новое начинается: побил у меня тринадцать гусей, якобы они выбили у него десять десятин овса. Слыханное ли это дело! Итак я ищу на нем за самоуправство, а он отыскивает за побой овса. Завтра будет большое следствие,— чья возьмет! Но я нашел, чем дружку насолить; он у меня постраждает в семействе: скоро-скоро через дочь будет плакать.

Опецковский. Конечно, несогласие мнений, в рассуждении реставрации, дело не бездельное. Меня в подобную досаду приводят дела по европейской политике. Я, сидя за своим бюро, ясно вижу, что Европа худо разделена, и удивляюсь, что никто этого не видит. Я им открою глаза; план мой готов, но нельзя его произвесть, пока карлисты не возвратят себе Мадрита.

Шпак. Скажите лучше, Осип Прокопович, пока карлисты не отнимут христиносам принадлежащего Мадрита.

Опецковский. А почему он им принадлежит, позвольте спросить у вас, Кирило Петрович?

Шпак. Потому, Осип Прокопович, что Мадрит — столица, да еще и гишпанская, а христиносы гишпанцы.

Опецковский. Но карлисты больше гишпанцы, чем ваши христиносы.

Шпак *(вскочив, с досадою)*. Кто так думает, тот дурак.

Опецковский *(также вскочив)*. На чей вы это счет говорите, Кирило Петрович, позвольте вас спросить?

Шпак *(с большим жаром)*. На счет тех дураков, которые говорят, что карлисты более гишпанцы, нежели христиносы.

Опецковский. Я, я это говорю и говорю, что ваши христиносы глупы, как мериносы: так, по-вашему, я и дурак?

Шпак. Как вам угодно принимать, а я говорю, что те дураки, которые мыслят подобно вам.

Опецковский. Как вы можете, как смеете меня ругать в своем доме! Я ваш гость и имею право на ваше уважение.

Шпак. Так вы, приехавши в гости, не заводите беспорядков, каких я терпеть не могу! Как вы смеете поддерживать карлистов, коих я ненавижу? Вы знаете, что я люблю правду и ни для чего в свете не сделаю бесчестного дела.

Опецковский. Да разве я против правды иду? Мое мнение сильное и справедливое... хм-хм! Счастие ваше, что я не тем занят, я бы вам показал себя, пожаловавшись на вас в бесчестии; но, в рассуждении реставрации, отложим спор наш до другого времени. Теперь, Кирило Петрович, успокойтесь и опять по-приятельски поговорим о том, зачем я, не имев, по возвращении моем из Петербурга, от вас посещения, сам прежде приехал к вам и зачем просил вас выйти в сад поговорить.

Шпак. Обо всем готов и могу говорить равнодушно, но не позволю порицать христиносов.

Опецковский. Отложим наблюдение за европейскою политикою и примемся за семейные дела. Я предварял вас, что привезу родственника моего, Тимофея Кондратьевича г-на Лопуцьковского, в женихи к любезнейшей дочери вашей. Вы его видели, что же скажете?

Шпак *(все с неудовольствием)*. Разве можно по наружности судить о достоинстве? Я мало что его видел, но должен знать, кто он и что имеет?

Опецковский. Ну, полно же горячиться, слушайте меня внимательно. Он службою своею не может похвалиться чрез начальство, всегда его теснившее, но он в отставке губернский секретарь, в выборы идет [8], 575 душ в одном селе; а каков он...

Шпак. Фамилия его... Лопуцьковский... Что-то... Не из новых ли?

Опецковский. Помилуйте меня, Кирило Петрович, какой вам лучше фамилии? Нет, эта фамилия у нас из

первых: моя жена из этой фамилии. А о уме и прочих его способностях можете судить сами; вот он, как нарочно, к нам идет...

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Те же и Лопуцьковский.

Шпак. Как вам кажется наше местоположение, Тимофей Кондратьевич?

Лопуцьковский. Это прелесть! Когда я в 32-м году вояжировал из Чернигова в Воронеж, то, проезжая вашу деревню, любовался вашею природою и кое-что отметил в своем журнале.

Шпак. Вы ведете свой журнал?

Лопуцьковский. Ежедневно и со всею подробностью. Записываю, где был, что видел, слышал, с кем что говорил и даже мыслил.

Шпак. Это, должно быть, полезно?

Лопуцьковский. Прелесть, как полезно! Вообразите, что во время моего вояжа в Воронеж, на обратном пути в Чернигов, я, заглянув в мой журнал, наперед знал, где буду ночевать и что найду к ужину.

Шпак. Вы только к Воронежу изволили путешествовать?

Лопуцьковский. Нет, я прежде проехал не к Воронежу, а в самый Воронеж, на Дворянскую улицу, а потом уже выехал из Воронежа обратно в Чернигов. Туда я сделал 645 верст и в обратный путь столько же точно.

Шпак. Не по делам ли службы был ваш вояж?

Лопуцьковский. Никак нет-с, я налицо никогда не служил[9], а вояжировал я, чтобы любоваться природою... Я очень люблю природу, а особливо различную.

Шпак. В деревне занимаетесь хозяйством?

Лопуцьковский. Занимаюсь и устраиваю его по новой методе, слышанной мною от одного проезжего на пути, когда я вояжировал в Воронеж. Метода очень хороша, но я ее не понял и часто сбиваюсь.

Шпак. Как велик доход вы получаете?

Опецковский. О! Тимофей Кондратьевич имеет отлично устроенное хозяйство, так что, в рассуждении реставрации, применяя состояние нынешнее европейской политики, то я... когда-нибудь яснее вам объясню.

Лопуцьковский. Одобренный лестными отзывами почтенных соседей, я хочу упрочить свое состояние в собственный свой род и для того хочу последовать великому закону священной природы...

Шпак. Какое ж ваше намерение, если можно открыть?

Лопуцьковский. О, конечно, можно и даже должно. Намерение мое есть... то есть... последовать природе... которая сама живет...

Опецковский. Дозвольте мне войти в довольно затруднительное ваше положение и объяснить все дело. Когда в европейской политике, в рассуждении реставрации, замечена была шаткость, тогда в английском парламенте не помню какой-то лорд произнес сильную речь, в которой ясно доказывалось, что... что-то такое... не вспомню предмета речи...

Шпак. Скажите только, в каком номере эта речь напечатана и на какой странице, то я ее тотчас найду и прочту сам. Я охотнее читаю, нежели слушаю.

Лопуцьковский. Но, кажется, вы отстали от материи, к невыгоде моей.

Опецковский. Я совсем не отстал, а только сделал маленький приступ, как и должно в каждом политическом предмете, потому что, в рассуждении реставрации, не будет тогда политического равновесия.

Лопуцьковский. Я вас прошу обоих поспешить моим делом: вас пересказать, а вас выслушать и скорее согласиться на мое желание.

Опецковский. Кажется, я довольно объяснил.

Шпак. Как яснее не можно: я все понял.

Лопуцьковский. Следовательно, что же я услышу?

Шпак. С моей стороны, я не могу ничего решительного сказать. Каждый человек имеет свое правило; мое такое: все дела должно делать в последующем порядке; теперь я читаю газеты за весь прошедший год и ничем посторонним не занимаюсь; окончив их, я займусь вашим предложением.

Лопуцьковский. Мы, вояжеры, любим во всем спешить, дабы выиграть время, потому что на опыте известно,— время всего дороже, и потому я просил бы поспешить и в решении моей участи...

Шпак. Вот идет жена моя; мне нужно знать ее мнение.

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Те же, Фенна Степановна и Аграфена Семеновна.

Шпак. Время прекрасное! Вы очень хорошо вздумали, что вышли погулять в сад.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге в это время обыкновенно прогуливаются... Но это не Летний сад!.. Ах, какая разница!.. *(Отводя мужа, говорит ему тихо.)* Я замучена, мой друг! Вообрази, что хозяйка меня и теперь так же называет, как до моей поездки в Петербург: Горпинка! Ах, какая малороссиянка!

Опецковский. Но... обращаясь к европейской политике, мы находим, что англичане — впрочем, народ коммерческий — в рассуждении реставрации, весьма часто даже и королей своих зовут полуименем.

Фенна Степановна *(между тем говорившая тихо с своим мужем)*. Помилуйте меня, Кирило Петрович! Я вам не наудивляюсь! И хотя вы меня сейчас убейте, так я не возьму в толк, как можно человеку с вашим умом не обсудить, что замужеством дочери должно спешить? Разве хотите, чтобы мы век плакали? С чего вам вздумалось откладывать? Это бог знает что!

Шпак. Но я думал, что для приличия...

Фенна Степановна. Какие тут приличия, бог с вами! Одумайтесь или лучше никогда ни о чем не думайте; а то как станете обдумывать, так и испортите все дело. Это уже не впервое! Следуйте лучше своему благоразумию, да вспомните и себя: с первого вашего слова батюшка и по рукам ударил.

Шпак. Так хорошо же, я его сведу с Присипькою, пусть они объяснятся, как, помните, и мы с вами, маточка?

Фенна Степановна. Да, это недурно! Одним словом, действуйте по вашему рассудку.

Аграфена Семеновна. Кирило Петрович! у вас, кроме этого сада, нет ничего более для гулянья?

Фенна Степановна. Как нет? А помнишь, Горпинка, пасеку, где мы с тобой, еще как девками были, в бочечке качалися?

Аграфена Семеновна. Чрез столько лет, кажется, можно все забыть. У нас в Петербурге напротив: сколько мест, садов, островов, где можно прогуливаться!

Лопуцьковский. Когда я в 32-м году вояжировал из Чернигова в Воронеж, то на дороге однажды, любуясь природою, нашел одно место для гулянья восхитительное,— феникс, настоящий земной рай!

Аграфена Семеновна. Но, верно, все не то, что у нас в Петербурге Невский проспект! Ах, Невский проспект!.. Я здесь даже подобного ничего не вижу.

Опецковский. Петербург и тем хорош, что у вас вся европейская политика перед глазами. Когда, бывало,

я, сидя за своим бюро, обсужу, в рассуждении реставрации, положение Европы и потом выйду в кондитерскую, то наперед уже знаю, что написано в газетах и журналах.

Аграфена Семеновна. Апрапо[10], Фенна Степановна! Вы получаете какие журналы?

Фенна Степановна. Не знаю, душечка Горпинка. Я по экономии ничего не знаю: где мене, бабе, в это вмешиваться,— всем заведывает муж.

Шпак. Я получаю только «Московские ведомости» и читаю их по прошествии года, за один раз. Журналов же не могу читать; там вечно: продолжение впредь — и жди конца целый месяц.

Аграфена Семеновна. Ах, как можно не читать журналов! Из них бы вы узнали, что уже строжайше запрещено говорить и писать: «сей» и «оный» и что даже и друзей нельзя называть полуименем. *(Тихо мужу.)* Каково?

Опецковский. Хоть бы в английском парламенте.

Аграфена Семеновна. Как вы об этом думаете, Фенна Степановна?

Фенна Степановна. Я думаю, душечка Горпинка, что как-то умудряется свет! Все больше и больше, так что и господи!

Аграфена Семеновна *(в сторону)*. Она и в Петербурге не образовалась бы.

Лопуцьковский. Когда я вояжировал в Воронеж, то придумал, что мы напрасно зовем себя по имени и отечеству: ямщики зовут друг друга полуименем и не встречают замешательства.

Опецковский. Европа, в рассуждении реставрации, вся зовет себя только по фамилии.

Аграфена Семеновна. Но мы, мой друг, благодаря бога, живем не в Европе.

Опецковский. О, конечно! У нас вежливость совсем на другой степени. В последний раз бытности моей в Петербурге...

Шпак. Разве вы не в первый раз нынче были в Санкт-Петербурге?

Опецковский. Н-н-нет, но... когда я теперь, то есть в последний раз, был в Петербурге, то похвалюсь вам насчет вежливого со мною всех обращения. Даже при знакомстве моем с господами министрами...

Шпак. Так вы познакомились и с господами министрами? Что, каково их обращение с нами, провинциалами?

Опецковский. О, превежливое, преласковое! Бывать я у них, правда, не бывал, но, встречаясь с ними,

свидетельствовал им свое почтение уважительным, со снятием шляпы, поклоном. То, верите ли вы, Кирило Петрович, они мне всегда вежливо откланивались, даже и не зная вовсе, кто я.

Фенна Степановна *(мужу)*. Знаете, душечка, что? Чем нам тут стоять и ничем не заниматься, так не приказать ли сюда, для ради скуки, подать чего-нибудь закусить? Яишницу, творогу со сметаною, цыплят жареных, грибков на сковороде да еще чего-нибудь.

Аграфена Семеновна. Ах, моя милая Фенна Степановна! Еще часу нет, как мы отобедали. Как это можно?

Фенна Степановна. И, душечка Горпинка, что за счеты! У нас в деревне все свое, не купленное. Прикажете? тотчас изготовят; у меня кухарка проворная, и горяченькое подадут. Так, перекусить пока, до полдника.

Аграфена Семеновна. Фи, как это можно! У нас в Петербурге даже и не ужинают. Вот идут к нам девицы, компания наша умножится, да и Тимофею Кондратьевичу будет повеселее.

Лопуцьковский. Мы, вояжеры, должны привыкать к одиночеству. Во время моего вояжа в Воронеж я и один не скучал... Правда, я тогда не был влюблен. *(Вздыхает.)*

Аграфена Семеновна. А теперь?

Лопуцьковский. Ш-ш-ш-ш.

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Те же, Присинька и Эвжени.

Эвжени. Вот где наши машермеры! Мы вас, машермер, искали по всему саду.

Аграфена Семеновна. А мы сюда прямо вышли из дому.

Эвжени. Ах, машермер, сколько здесь прелестных видов! Мы с машер Присинькою нашли одно преромантическое место, тре сюперб! [11] В одном романе я читала описание точнехонько этого места.

Аграфена Семеновна. Какие здесь могут быть романтические места! Посмотрела бы ты в Петербурге: там у нас на каждой улице везде встретишь роман.

Фенна Степановна. Надо думать, что это имя модное, когда везде встречаются.

Аграфена Семеновна. Ах, нет, нет, не то... *(В сторону.)* Я с ней теряю всякое терпение!.. *(Дочери.)* У нас в Петербурге один Невский проспект стоит лучшего

романа в четырех частях. Здесь ты подобного никогда не увидишь!

Эвжени. Пуркуа [12] же вы меня не взяли с собою?

Аграфена Семеновна. Ты прошлого года была еще так мала, а туда детей не возят.

Шпак *(поговорив тихо с женою, Опецковскому)*. Я нахожу приличным оставить здесь молодых людей изъясниться между собою. Предложите вашей супруге и дочери идти гулять, а вам не угодно ли со мною посмотреть мои овчарни?

Опецковский. Потрудитесь, Фенна Степановна, похвастать моей жене вашим птичьим двором, где кормятся эти жирные гуси, которыми вы нас за обедом обкормили. А мы с Кирилом Петровичем взглянем на его гишпанских овец, и я тут же, к речи, докажу ему, что, в рассуждении реставрации, действия карлистов правильнее, чем христиносов.

Шпак. Последствия покажут, что христиносы в военных действиях искуснее карлистов.

Между тем оба уходят.

Аграфена Семеновна. А вы, молодой человек, останьтесь при девицах и оберегайте их от всех неприятностей. *(Лопуцьковскому тихо.)* Мы вас нарочно оставляем, даем вам случай объясниться. *(Дочери тихо.)* Побудь с ними немного и оставь их одних. *(Фенне Степановне.)* Ну, моя милая Фенна Степановна, ведите меня, куда вам угодно.

Фенна Степановна. Я вас сначала поведу, где у меня доят коров, а там — где запирают телят; потом осмотрим кур, гусей, уток, наседок, цыплят... *(Уходят.)*

Лопуцьковский громко вздыхает.

Эвжени. О чем вы, Тимофей Кондратьевич, вздыхаете или о ком?

Лопуцьковский. Ни о ком и ни о чем... Мне ужас как жарко!

Присинька. Так не угодно ли вам идти в комнату отдохнуть?

Эвжени. О, нет, нет, не уходите! Я знаю, ву земе дю флер [13], я сейчас нарву вам отличных. Рёсте юн пе иси [14]. *(Присиньке.)* Экспре [15].

Присинька. Пойдем, вместе нарвем.

Эвжени. Нет, машер Присинька, ты побудь с моншером кузеном, я мигом ворочусь! *(Ей, тихо.)* Моя машермер приказала мне оставить вас одних. *(Попевая, убегает.)*

Присинька *(в сторону)*. Что это такое? Не для объяснений ли меня с ним оставили?

Лопуцьковский *(в сторону)*. Итак, мне должно объясняться в любви. Попробуем! *(Кашляет.)* Позвольте вас обеспокоить вопросом: изволили вы быть в Воронеже?..

Присинька. Нет-с.

Лопуцьковський *(подходя ближе)*. А... изволили ли быть в Чернигове?

Присинька. Нет-с.

Лопуцьковский. А я и там был... *(В сторону.)* Что же мне теперь говорить? Так вы, стало, нигде не изволили быть?

Присинька. Нигде.

Лопуцьковский. Это прелесть, удивительно!.. А... не изволите ли желать проездиться... туда... или оттуда?

Присинька. Нет, не желаю...

Лопуцьковский. Так... может быть... чего другого желаете?

Присинька. Ничего не желаю.

Лопуцьковский *(в сторону)*. Отрежу прямо, да и конец. *(Ей.)* Позвольте вас спросить: не изволите ли желать выйти замуж?

Присинька. Также нет.

Лопуцьковский. А... если бы... за... за меня?

Присинька. Также нет.

Лопуцьковский. А... если бы я был в вас... влюблен?

Присинька. Все также нет.

Лопуцьковский. Как же это?.. А родители ваши сказали мне, что вы пойдете.

Присинька. Родители могут мне приказывать, но я буду плакать и молить, чтобы не губили меня и не делали несчастною.

Лопуцьковский. Да нечто я тиран или не хорош собой, что вы за мною должны быть несчастною? Это ужасно слышать!

Присинька. Не найду счастья, а этого уже много!

Лопуцьковский. А почему же не найдете? Я вам доставлю все: поедем вояжировать в Воронеж...

Присинька. Позвольте мне так же прямо отвечать, как вы меня спрашиваете: вы мне... не нравитесь.

Лопуцьковский. Это, кажется, наотрез.

Присинька. Прошу не сердиться за мою искренность.

Лопуцьковский. Как не сердиться? Надо трес-

нуть от досады! Это отказ, отказ! *(В сторону.)* И уже пятнадцатая невеста отказала. Это прелесть как досадно! Пойду думать, что мне в таком положении делать. *(Присиньке.)* Прощай, непреклонная, навеки! *(Уходит.)*

Присинька *(одна)*. Что-то мне будет теперь? Хоть что хотят, а не пойду за него и ни за кого, если не за моего милого Ваню... Ума не приложу, что мне, бедной, делать?

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Присинька и Эвжени.

Эвжени. А что, машер Присинька, где же твой жених?

Присинька. Какой жених?

Эвжени. Мой, моншер, кузен. Он, видно, без объяснения ушел, оробел?

Присинька. Нет, он все проговорил.

Эвжени. Что же ты ему отвечала?

Присинька. То, что чувствовала.

Эвжени. И, верно, отказала?

Присинька. Кажется.

Эвжени. Ах, какая же ты, машер! Пуркуа ты это сделала? Твоя машермер будет сердиться.

Присинька. Она этого ожидает. Известна причина, почему я за него не иду.

Эвжени. А, верно, ты, машер, юн пе амуре? Комса? [16] Ах, открой мне свою тайну!

Присинька. Это уже не тайна, многие знают...

Эвжени. Не заседатель ли, что к нам ездит? Так ты мне риваль! [17]

Присинька. Будь покойна! Капитан Скворцов...

Эвжени. Вот что у вас стоит? А каков он собою?

Присинька. Отличный, примерный из молодых людей! И как он любит меня, и как я...

Эвжени. Как досадно, что у нас в деревне не стоят военные! И он уже открылся тебе?

Присинька. И просил руки моей, но ему отказали.

Эвжени. Почему?

Присинька. Потому, что он беден.

Эвжени. Что же вы предпринимаете?

Присинька. Умереть, но не изменить друг другу. Конечно, он упрашивает меня бежать, но я на это никогда не решусь.

Эвжени. Ах, машер Присинька, почему же не согласиться? Ком се жоли [18]: выходишь скрытно от всех, чрез сад, луна освещает твой путь, ты дрожишь, пугаешься

всего; он выскакивает из-за дерева, ты падаешь в обморок и на его руки, он тебя, бесчувственную, несет, сажает в коляску, вы скачете, венчаетесь... Ах, как это весело! Я тебе даю мон пароль [19], что если мне кто предложит бежать — я тотчас соглашусь и уйду.

ЯВЛЕНИЕ ШЕСТОЕ

Те же и Аграфена Семеновна.

Аграфена Семеновна. Уф!.. Задыхаюсь совсем! Ну, на что это похоже, в самый жар ходить так долго! Ничего не осталось, что бы мы не пересмотрели: и кур, и наседок, и все это в ужасном одно от другого расстоянии. Нет, у нас в Петербурге этим не занимаются. Теперь пошла еще смотреть своих утят, но я уже не могла идти за нею, хотя говорит,— там большая тень и можно бы отдохнуть.

Присинька. Маменька моя большая охотница до всего этого, и у нее все в порядке.

Аграфена Семеновна. И пусть будет в порядке, но зачем же мучить других, водя так далеко и показывая всю эту гадость? Апрапо! Объяснялся ли с вами Тимофей Кондратьевич и какой ответ получил?

Эвжени. Имажине, машермер [20], что моя машер Присинька не может выйти за моего кузена; но она имеет к тому сильную причину.

Аграфена Семеновна. А, это, верно, особенная любовь? Понимаю! У нас в Петербурге каждая хорошо воспитанная девица или замужняя дама имеет особенную любовь. В обществе, к которому я в Петербурге принадлежала, это вообще принято.

Эвжени. Ах, моя милая машермер! Уговорите ее, машермер, чтобы она не разлучала двух страстно любящих сердец, и пуркуа бы их не соединить?

Аграфена Семеновна. Но кто же это такой, кого она любит? Не предосудительно ли будет? Правда, и это нынче в употреблении.

Присинька. О, нет, нет! Я никогда не забуду, чем я обязана себе и родителям.

Эвжени. Я б вам в коротких словах все рассказала, но вот идут наши моншерперы [21], а при них нельзя.

ЯВЛЕНИЕ СЕДЬМОЕ

Те же, Опецковский и Шпак.

Шпак. Воля ваша, Осип Прокопович, из чего вы это все заключаете? Министры королевы Христины все преум-

ные люди. Я из прошлогодних газет видел, что они очень наблюдают ее пользы.

Опецковский. Из прошлогодних газет! А вы того не знаете, Кирило Петрович, что все эти умные министры суть карикатуры дон... то есть... креатуры дон Карлоса, и они запутывают королеву; это я, сидя за моим бюро, ясно вижу. Я удивляюсь вам, как можно читать газеты через год; и неделю не читавши, тотчас, в рассуждении реставрации, упустишь нить европейской политики. Стало быть, вам неизвестно, что король греческий женился и на ком?

Шпак. Женился ли или нет, не знаю, но знаю наверное, на ком он женится.

Опецковский. А на ком бы, по вашему мнению?

Шпак. Скажу и не ошибусь: на дочери турецкого султана.

Опецковский. Это же отчего, Кирило Петрович?

Шпак. Он человек умный, Осип Прокопович: он разочтет, что сим способом соединит две враждующие державы: тут же христианство... И все-таки очень выгодно.

Опецковский. Как вы всегда смешно судите, Кирило Петрович!

Шпак. Пусть и смешно, Осип Прокопович, но не глупо, как...

Опецковский. Как кто, Кирило Петрович? Не как я ли?

Шпак. Сами догадались.

Опецковский. Вот вы опять на ссору. Женитьба короля греческого, в рассуждении реставрации, дело не бездельное, и об ней нельзя судить так легко, как вы судите. Позвольте мне эту часть разуметь больше, потому что я, сидя за своим бюро, ясно вижу, что торговые сношения с Европою... то есть... в рассуждении реставрации... как бы вам сказать... по равновесию Европы... нужно знать последствия переговоров...

ЯВЛЕНИЕ ВОСЬМОЕ

Те же и Лопуцьковский.

Лопуцьковский. Последствия переговоров самые неприятные.

Опецковский. Как и отчего?

Лопуцьковский. Потому что кто никуда не выезжировал, тот смотрит на нас...

ЯВЛЕНИЕ ДЕВЯТОЕ

Те же и Фенна Степановна.

Фенна Степановна (*еще за кулисами кричит*). Ой... ой... помогите!.. ратуйте!.. кто в бога верует!.. Защитите! (*Выходит на сцену бледная, испуганная.*)

Муж и дочь бросаются к ней.

Присинька. Маменька, что с вами?

Шпак. Что с вами, моя Фенночка?

Фенна Степановна. Ох!.. насилу жива!

Аграфена Семеновна. Это истерика. Скорее гофманских капель, перья... У нас в Петербурге этим помогают в истерике...

Фенна Степановна. Какая к черту истерика. Я ее от роду не знала и понятия не имею... Пришлось было в обморок падать, да не знала, как люди падают, хоть убей, не знала и не видела ни на ком обморока, так я скорее сюда побежала... Ох!

Шпак. Да отчего же вы, маточка, располагали было в обморок упасть?

Фенна Степановна. Ох, душечка Кирило Петрович! Вы непременно должны вызвать капитана на поединок....

Шпак. Я?.. Его на поединок?.. Что вам, маточка, это вздумалось посягать на жизнь мою?

Фенна Степановна. Чтоб отомстить за мою и за вашу честь... Вызовите его, душечка, непременно; а чтоб он вас не убил, так вы нарочито спрячьтесь подалее, а людей там на месте поставьте; он только что придет, а они чтоб выскочили и чтоб порядочно его приколотили.

Шпак. Да за что же?.. Я все ничего не знаю.

Фенна Степановна. Ох, какие вы, душечка, непонятные! Он обидел мою и вашу честь...

Шпак. Как это? Расскажите, когда можно.

Фенна Степановна. А вот как, просто, как обыкновенно обижают честь. Я пошла посмотреть утенков на пруде, а там такая тень от густых деревьев, что с трудом можно разглядеть... Вот я ничего не видала, хоть сейчас убейте меня, никого формально не видела, и только что переложила руку чрез плетень, чтоб оттуда отпереть калитку, как вдруг капитан...

Присинька. Ах!

Шпак. Нуте, капитан... и что он?

Фенна Степановна. Сидел за плетнем в кустах и через плетень схватил...

Ш п а к. Нуте, нуте!

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Схватил меня за руку и начал страстно целовать, потом...

Ш п а к. Потом? Нуте, маточка, уж дорезывайте!..

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Ох!.. язык не поворотится договаривать! Вообразите, душечка, из-за плетня целует мою руку и потом... тьфу!.. начал говорить мне любовные речи и так сладко улещал меня, чтобы я с ним бежала...

Ш п а к. Вы же, маточка, что на это?

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Сами можете посудить, каково мне было все это слушать. Благодаря бога, во весь мой век никто не объявлял мне любви, и в двадцать лет нашей супружеской жизни никто меня не привлекал к неверности мужу, а тут такой молокосос вздумал!

Э в ж е н и *(тихо Присиньке)*. Верно, машер, это у тебя с ним назначено было свидание?

П р и с и н ь к а. Ах, так точно! Он меня убеждал прийти к пруду, но я все не решалась.

Ш п а к. Что же вы, маточка, сделали, как выслушали его любовные речи?

Ф е н н а С т е п а н о в н а. У меня так и захватило дух...

Э ж е н и. Это обыкновенно бывает, когда слушаешь объяснение любви.

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Не могу кричать; он держит руку, не могу калитки отпереть; наконец, как-то собралась с силою, руку вырвала, калитку отперла, крикнула и бросилась к нему с кулаками. Он тут, как увидел уже меня, как закричит: ах, как я ошибся! — и бросился...

А г р а ф е н а С е м е н о в н а. Видно, знает свет. У нас в Петербурге в подобных случаях всегда так изворачиваются.

Ш п а к. На кого же он, маточка, потом бросился?

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Бросился бежать, да не попал по дорожке, а прыгнул в пруд и как раз по этое время *(указывает по грудь)*. Я так и обмерла!

Ш п а к. Отчего же вы, маточка, обмерли: от испугу или от жалости?

Ф е н н а С т е п а н о в н а. И от испугу, и от жалости-таки.

Ш п а к. И от жалости? Вот что!

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Ах, боже мой, Кирило Петрович! Не подумайте чего худого. Жалость по человечеству и ничего больше, хоть сейчас убейте, больше ничего. Я уж его и не видала, начала кричать не своим голосом и бросилась к вам.

О п е ц к о в с к и й. Сравнивая теперешнее происшествие

с ходом европейской политики, я нахожу, что подобный изворот не новый. Когда английский министр Питт[22] вздумал, в рассуждении реставрации, в... в... вот не вспомню, в котором это году... Тимофей Кондратьевич! Вы помните, в котором это году?

Лопуцьковский. Это было в 32-м году, что я вояжировал из Чернигова в Воронеж и обратно...

Шпак. Я теперь понял, как это произошло! Тут есть ошибка. Капитан, условясь в свидании и ожидая его, чуть увидел из-за плетня вашу ручку, Фенночка, то и счел ее за Присину, с которою у него, должен вам открыть, большие лады.

Аграфена Семеновна. А-а, так вот что!

Фенна Степановна. Образумьтесь, Кирило Петрович, что вы? Я не наудивляюсь, как можно с вашим умом так часто и легко ошибаться? Возможно ли, чтобы капитан не различил моей руки с Присиною? Нет, это его умысел на честь мою. Когда ему в Присе отказали, так он, видно, в меня влюбился.

Шпак. Говорите вы, маточка, что хотите, а оно точно так, как я говорю. Наконец, чтобы пресечь все это, я принял твердое намерение успокоить нас, а тебя, Присинька, проучить. Сего же дня сговариваю тебя с Тимофеем Кондратьевичем, а вас прошу вечером на сговор. Сейчас зазываю всех соседей. Конец делу, и капитан останется в дураках!

Присинька. О боже, что я слышу!

Лопуцьковский. Ах, как я счастлив буду! Тогда могу вояжировать вдвоем еще далее Воронежа.

Аграфена Семеновна. Прекрасно вздумано. Ужо ввечеру вы увидите на мне платье самой последней моды,— сущий антик!

Эвжени *(Присиньке)*. Не грусти так, моя мапер Присинька! Разве это не великое утешение, что ты будешь замужем? Я, на твоем месте, все бы пела и скакала.

Опецковский. В рассуждении реставрации, эта мера весьма близка к той, которую иногда английские министры предпринимают...

Шпак. Вы, маточка, что так задумалися? Согласны ли на мой план?

Фенна Степановна. Выдумка ваша не глупо вздумана, только жаль, что я прежде этого не знала и не распорядилась с ужином... А гостей таки много будет, надо их принять и угостить... Так я это и думаю об ужине.

Присинька. Батенька и маменька! сделайте милость, не губите меня, не выдавайте за Тимофея Кондратьевича!

Я не пойду за капитана, когда он вам не угоден, да и ни за кого. Отпустите меня в монастырь!

Лопуцьковский. Я не придумаю, отчего я вам так противен!

Фенна Степановна. С чего ты это вздумала отказываться, когда я уже все блюда к ужину придумала?

Шпак. Не бывать этому, вздор! Честь моя требует решительной меры. В самом деле, не на дуэль же мне с этим сорвиголовою выходить! Отдам тебя другому, а капитан хоть волком вой. Теперь не угодно ли в дом к чаю, а потом, когда прочие гости подъедут,— тогда и сговор, и в саду танцы и гулянье.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге все такие случаи обыкновенно происходят в саду. Пойти к туалету. *(Берет мужа и уходит.)*

Присинька. Что я должна делать, несчастная!

Эвжени. Чудно! Идет замуж и горюет!

Обе идут к дому.

Лопуцьковский. По праву жениха я должен находиться при невесте неотлучно. *(Идет за ними.)*

Шпак. Теперь пойду писать зазывные письма, пошлю за музыкантами и займусь иллюминациею в саду. *(Идет к дому.)*

Фенна Степановна. Не оставляйте же меня, душечка, одной. Того и смотри, что капитан, увидевши меня одну, выскочит из-за кустов с своею любовию. Долго ли до беды? Пропала тогда с душой и телом. *(Спешит за мужем.)*

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Скворцов и Шельменко выходят с разных сторон.

Скворцов. Где ты это пропадаешь? Я тебя жду больше часа. Успел ли что проведать?

Шельменко. Усьо узнав, ваше благородіе! Усьо благополучно и усьо гаразд.

Скворцов. Что же ты узнал?

Шельменко. Панночка плаче, мов на лотоках вода біжить.

Скворцов. Что же тут хорошего? Чего же она плачет?

Шельменко. Сьогодні увечері її просватають за того поганого панича.

Скворцов. Пропали все мои надежды!.. Но бедная Присинька плачет, видно, чувствует свое несчастье и решительно не хочет за него.

Шельменко. Аж труситься, ваше благородіе, та, будучи, рішительно жала...

Скворцов. Что слышу!.. Ожидал ли я от нее такой перемены?.. Но кто тебе сказал, что она охотно идет за другого, и отчего же она плачет?

Шельменко. Мені ніхто нічого не казав, затим що я нікого не бачив.

Скворцов. С чего же ты взял, что она охотно идет?

Шельменко. Вістимо, ваше благородіе. Яка б то дівка щоб заміж не хотіла? А коли хоче, так, стало бить, буде плакати. Нехай же не заплаче, то мати зараз їй потилицю натовче. Так от я собі, будучи, догадався: як чути, що увечері сватання, а дівка, вістимо, що хоче, так і приходиться їй плакати; так, тее-то, і відлепортував, будучи, вашому благородію!

Скворцов. Так это только твои глупые догадки; но что рассказывают люди?

Шельменко. Нічогісінько не розказують.

Скворцов. Ты, верно, не заводил с ними об этом материи?

Шельменко. Де-то вже не заводив, ваше благородіе! Казав і про матерії, і про кожухи, було там і про вівці, і про панночку, загинав і про бджоли, так ніхто нічичирк! Усі жахаються від нас.

Скворцов. Ты же имел там какую-то любезную? Она должна бы тебе все передавать.

Шельменко. А, щоб та любезна сказилась! Знаєте що, ваше благородіе? Той жених, та, будучи, собі багатий; так і хлопці його, трясця їм, мають дещо, так до моєї Мотрі та, тее-то, і підсипали то мочених кисличок, то горіхів, так вона до них і розпадається, а мені, як нічим її піддобрити, так будучи, плює. Коли б ваше благородіе, будучи, пожалували красну бамажку, абощо,— так, для усякого розходу, то, може б, вона і подобрішала.

Скворцов. Вздор, пустяки! Можно и без того обойтись.

Шельменко. Я ще, ваше благородіе, як ще, будучи *(вздыхает)*, служив у земському суді, так чував і від членів, та і від самого секлетаря, що буцімто суха ложка рот дере.

Скворцов. Перестань об этом, а придумай, что мне делать, пока есть возможность не допустить Лопуцьковского владеть моею Присею.

Шельменко *(размышляя)*. Придумати? Що б то придумати? Дій його честі!.. Е, знаєте що, ваше благородіе? Ось тут у садку, увечері, вони зап'ють сватання. Там

такий бенкет буде, що гай-гай! Птицю патрають, локшину кришуть, каганці готують, щоб по садку скрізь видко було. Так ви прикажіть Усачову, будучи, запрягти нашу бричку, та й нехай дожида біля греблі, а ми тут між кущами попрісідаємо. Як вони розгуляються, та ще, може, підуть у проходку по саду, а ми тут панночку хап, та до брички, та навтікача до шлюбу... І усе, тее-то, прочее. Нехай собі, будучи, об поли руками б'ються, а завтра, нічого робити, сами зап'ють весілля. Ось зробим лишень так, то й буде гаразд.

Скворцов. Я решусь и на эту крайность. Останься здесь,— к тебе Шпак имеет доверенность и не будет подозревать тебя. Ты же проворь как можно: предвари Присиньку, чтобы она ничего не страшилась, и, заговорив ее, доведи ее скрытно от всех до той яблони; я вас буду там ожидать. Ах, Шельменко! Если ты успеешь, то я не знаю, чем тебе благодарить. Все для тебя сделаю!

Шельменко. Мені вже, ваше благородіє, коли вже кажете, що отставки дати не можна, так держіть мене при собі. Я вже від вас нікуди не піду.

Скворцов. Ни в чем тебе не откажу, если достигну своего благополучия. Смотри же, действуй умно и осторожно! *(Уходит).*

На театре темнеет.

Шельменко *(один)*. Дівствуй!.. Провор!.. Добре вам приказовати! Коли б вас заставити дівствовати, ви б не те сказали! А тут вже, звісно, Шельменкові біда. Коли не відсіль, так відтіль... Дивись! Біжать сюди мої голубочки! Засяду та, поки капітан, послухаю, що вони пащекуватимуть. *(Прячется в кусты.)*

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Присинька, Эвжени и Шельменко, спрятавшийся.

Эвжени. Сделай милость, машер Присинька, не заходи далеко. Твоя машермер приказала тебе одеваться к сговору, а ты побежала сюда. Как она узнает, так достанется тебе.

Присинька. Дай мне в последний раз взглянуть на те места, где я с ним вместе гуляла, говорила с ним о нашей любви, слушала клятвы его... Милая Эвжени! пойдем к пруду, не дожидает ли он там меня? Я хочу с ним проститься, как долг велит, в последний раз.

Эвжени. О, к пруду уже же вуз асюр [23], что не пущу. Ву конесе [24] свою машермер: она будет крепко сердиться. Чрез несколько дней ты будешь замужем, свободна, тогда

никто тебе не запретит с ним видеться... Ах, как ты счастлива!

Присинька. Могу ли быть счастлива с тем, кого не люблю?

Эвжени. Ме кескесе[25], что не любишь? А все-таки будешь замужем. Лишь бы вырваться замуж, а любовь последнее дело; есть ли она между супругами, или нет, сет-эгаль![26] И без любви можно славно жить.

Присинька. Я никогда не забуду моего Вани!

Эвжени. Пуркуа и забывать? Вышедши замуж, пользуйся свободою, наряжайся, разъезжай, веселись; а встретилася с прежним дружком, Ванею, вспомни прежнее и полюбися с ним опять немного. Ах, как бы я умела жить!

Шельменко *(в сторону)*. От добра! Що, якби її воля?

Присинька. Как ты мне советуешь, милая Эвжени? Я хочу еще в последний раз просить батеньку и маменьку, чтобы не отдавали меня за этого несносного Лопуцьковского.

Эвжени. Пуркуа-бо он тебе не нравится?

Присинька. Скажи лучше, что в нем может нравиться? Не умеет ни ходить, ни сидеть, и как одет! Ни о чем не может говорить, как только, что он вояжировал в Воронеж. С ним стыдно будет и в люди показаться!

Эжени. А какая тебе до него нужда? Ты, выйдя замуж, будешь жить сама для себя. Ах, как я тебе завидую! Черт знает, когда я дождусь к себе жениха! Какой первый случится, за того и пойду. Же ву при[27] тебя, машер, не упрямься, выходи скорее.

Присинька. Если просьбы ничего не помогут и меня будут насильно выдавать, то я и при сговоре, и при венце буду кричать, что я не хочу за Лопуцьковского. Если не за Скворцова, то и ни за кого не хочу.

Эвжени. За него же тебя не отдают. Ну, анфень[28], уйди с ним.

Шельменко *(в сторону)*. Оце розумне слово сказала.

Присинька. Ни за что на свете не сделаю этого! Я очень много чувствую, понимаю, но не умею выразить, что нехорошо идти против воли родителей во всяком случае, а особливо в таком важном.

Эвжени. Ну, так я тебя не понимаю: уходить не хочешь и замуж идти не хочешь, потому что жаль оставить своего милого дружка. Брось его, забудь, когда уже нельзя быть за ним.

Шельменко *(в сторону)*. А щоб ти на сім слові подавилася!

Присинька. Жаль мне, что не могу высказать тебе всего, как я понимаю о всех твоих предложениях и почему они нейдут ни мне, ни всякой девице. Ты больше моего училась в пансионе и больше знаешь; но я, как не ученая, может быть, и ошибаюсь, но вижу, что ты как-то не так говоришь, как должно.

Шельменко *(в сторону, разглядывая)*. Ген-ген і капітан. Давай його сюди! *(Уходит.)*

Эвжени. Я говорю то, что слышала от других и сходно с моими чувствами, и ву вере [29], что я таки урвусь замуж, буду жить по своей воле и буду счастлива... А ты просидишь целый век в девках, разве помрут твои родители или образумишься и уйдешь с своим Ванею.

Присинька. Не накажи меня бог первым, а на последнее, против их воли, я никогда не решусь.

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Те же. Скворцов и Шельменко.

Скворцов *(бросаясь к Присиньке)*. Наконец, обожаемая Присинька, имею неизъяснимое наслаждение видеть тебя, говорить с тобою, целовать твою милую ручку!.. Но зачем ее отнимаешь? Это, верно, друг твой и ей известна взаимная наша любовь?..

Присинька. Я не могу уже быть вашею; следовательно...

Эвжени *(будто в сторону, но старается, чтобы ее слышали)*. Ил е тре боку агреабль, ил е бон! [30]

Присинька. Оставьте меня, забудьте меня, Иван Семенович... Будьте счастливы!..

Скворцов. Могу ли быть счастлив без тебя? Ты знаешь, как я люблю?

Эвжени. Мой совет: не идти ей против воли своих моншерпера и машермеры и согласиться на выбор их...

Скворцов. А мне умереть?

Эвжени. Пуркуа же умирать? Вы изберите себе подругу, которая бы вас также любила...

Шельменко *(в сторону)*. На догад буряків... Гм.

Эвжени. Имела бы достоинства...

Шельменко *(в сторону)*. Так ти-бо не така багата.

Скворцов. Может ли другая заменить ее в моем сердце?

Эвжени. Ожурдви паз анкор, и демен [31] все уладится.

Скворцов. Не могу ничего понять! Одно средство быть нам счастливыми, и я умоляю тебя согласиться на него...

Эвжени. Какое же это?

Скворцов. Ехать со мною в ближнюю деревню, где у меня все улажено, и мы чрез час возвратимся супругами!.. Умоляю тебя, друг мой, решись!..

Присинька. Ах, не напоминай мне об этом!

Эвжени. Да, и это довольно романически. Согласися, моя эмабль[32] Присинька! Это приключение наделает много шуму и на долгое время займет всех...

Присинька. И навлечет на меня проклятие родителей!

Эвжени. Поклянут, поклянут, да как нечем будет переменить, так и простят поневоле: ведь ты у них одна.

Присинька. Потому-то и должна их радовать, а не наносить им огорчений...

Скворцов. Конечно, в первом гневе они будут неумолимы; но беспрестанные искания наши, просьбы, слезы... Притом же, когда увидят, что мы, страстно любя друг друга, скорбим о их гневе, то, наверное, смягчатся и возвратят любовь свою...

Присинька. А до того что со мною будет? Я умру, видя их гнев!..

Эвжени. Боку[33] пустяков, и больше ничего, моя мабель[34] Присинька! Ты таки уйди, и ты будешь счастлива с таким жоли офисье[35]. Не смотрите на нее, мосье ле капитан! Когда у вас все готово, ведите ее к коляске; я ее провожу...

Скворцов. В горестном моем положении я должен решиться на эту крайность. Пойдем, обожаемая Присинька!

Присинька. Нет... нет... ни за что!

Скворцов. Чрез несколько минут мы будем навек разлучены. Ты будешь невестою другого и услышишь о смерти моей!

Присинька. Боже, что мне делать в такой крайности! Я умру, если навлеку гнев родителей... Умру, если лишуся тебя... Ах, на что мне решиться? Нас остановят... Меня возьмут... и... я погибла!

Эвжени. Ничего, машер, не бойся! Никто не увидит и не узнает; я запрусь в твоей комнате и же дире[36], что тебя убираю к сговору... Идите же скорее, чтобы вам не помешали... Ах, как это интересно, что я участвовала в этой интриге! Вся слава отнесется ко мне!

Она старается вести Присиньку, которая, ломая руки, плачет, противится ей и Скворцову, также ведущему ее. Шельменко суетится около них и, разглядывая везде, знаками убеждает, чтобы спешили. На сцене довольно темно.

Скворцов. Я обязан буду вечною вам благодарностью за участие ваше. Если откроется надобность служить вам при вашем замужестве...

Эвжени. Ах, когда уже это случится! Ведите же ее, мосье офисье, с вашим слугою, а я побегу домой, чтобы не заметили нашего отсутствия. Прощай, машер Присинька! Желаю тебе теперь успеха, а потом благополучия *(целует ее)*. Ах, она без чувств! Моншер офисье, закутайте ее во что-нибудь и ведите хотя против воли.

Скворцов. Шельменко, подай сюда, что там есть.

Шельменко. Та що ж тут є: тільки шинеля та фуражка...

Скворцов. Подай, подай скорее! *(Окутывает шинелью бесчувственную Присиньку и надевает на нее фуражку.)*

Эвжени. Ах, как она интересна в этом костюме! Точно будто молодой юнкер. Ах, как интересно уходить! Отправляйтесь же, оканчивайте все и спешите обратно. Более двух часов мне нельзя скрываться. О ревоар! [37] *(Убегает к дому)*.

Скворцов *(Присиньке, лежащей у него на руках без чувств)*. Друг мой!.. Умоляю тебя, приди в себя... Поспешим, время дорого!

Шельменко *(с другой стороны также поддерживает ее)*. Нуте-бо, панночко, прочуняйте швидше та навтікача!

Присинька. Ни за что на свете!.. Пустите меня...

Скворцов. Уже не можно оставить, дело начато...

Шельменко. Мертвого з гробу не ворочають. Почали, так, будучи, треба діло кінчати. Як закінчаємо, тее-то, зовсім, тогді і пустимо. Нуте ж, ходіть.

Хотят вести ее против воли, вдруг Шельменко в испуге оставляет ее.

От і устереглись!.. От тепер біда! *(Мечется во все стороны.)*

На сцене совершенно темно.

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Скворцов, в большом замешательстве, поддерживает слабую Присиньку. Шельменко, в испуге, бросается во все стороны. Шпак выходит в задумчивости.

Шпак. Терпения не достает, слыша беспрестанные одобрения проклятым карлистам... Что ему сделали христиносы?.. Если бы не сговор дочери, я бы ему напрямки отпел и разорвал бы знакомство. Чтобы избавиться от

неприятных его толков, вышел в сад распорядить иллюминацию. Да вот, кажется, и рабочие здесь... *(Присматриваясь.)* Кто здесь? Потап, это ты?.. Что не отвечаешь?.. Кто здесь? *(Идет и, наткнувшись на Шельменко.)* Отвечай мне, кто ты? *(Держит его.)*.

Шельменко *(крепко испугавшись)*. Та се... се не я.

Шпак. Да кто ты такой? говори.

Шельменко. Се, мабуть... собака... абощо.

Шпак. А, это Шельменко!.. По твоей шутке узнал тебя.

Шельменко *(в сторону)*. Хороші шутки, що й сам себе не тямлю та дрижаки їм. *(Скворцову, тихо.)* Не пускайте її; я відбрешусь.

Шпак. С кем это ты здесь?

Шельменко. Та то так; то, будучи, ніхто.

Шпак. Как, никто?.. Вижу, что это человек. Не Мотря ли, а?

Шельменко. Та так... знаєте, тут ми собі... тее-то... собі...

Шпак. Ох, нет, это не Мотря, тут двое... кажется, мужчины... Ах, не капитан ли здесь?.. Ты что-то смешан... Так точно, что-то военное.

Шельменко *(все отводя его подалее)*. Знаєте, ваше благор... чи то пак: ваше високоблагородіє! То прийшли до мене, знаєте, підмовляють мене, будучи, на вечерниці.

Шпак. Что же они за люди?

Шельменко. Та наші-таки, салдати. Ото вищий, будучи, Іван Бойчак, а то другий, тее-то, другий? то Хома Плаксун. Знаєте що, ваше високоблагородіє, ось гримніть на них, щоб вийшли з вашого садка; чого вони тут шляються? йо не йо.

Шпак. И они, а больше ты мне подозрителен с твоим замешательством. Я все думаю, что это капитан.

Шельменко. Та де вам капітан! Він дома і досі хропе на усі заставки.

Шпак. А вот я уверюся. *(Подходит к Скворцову.)*

Скворцов, видя приближающегося Шпака, заслоняет дрожащую Присиньку, не выпуская ее из рук.

Шельменко *(заметив это, бросается между ними и, говоря, удаляет опять Шпака)*. Та не руште, не руште. Ось ідіть сюди, я вам щось скажу.

Присинька *(тихо Скворцову)*. Теперь я должна открыться. Батенька подозревает...

Скворцов. Друг мой!.. Еще немного терпения. Он скоро уйдет.

Шельменко *(оставив говорить с Шпаком, бросается к ним)*. Та будьте ласкові, нічичирк! *(Сам с собою.)* Але не видумаю, як і відбрехатися.

Шпак *(схватив его, трясет)*. Да что ты все юлишь и сюда и туда. Говори мне сейчас: капитан ли это или кто? Говори, или удушу тебя, бездельник!

Шельменко *(дрожа)*. Так, так... бездільник... будучи, то капітан, тільки пустіть...

Скворцов *(тихо)*. Ах, предатель!

Шпак *(продолжая его трясти)*. С кем он это? Говори.

Шельменко *(стараясь, однако ж, не кричать)*. Ой... ой... ой, лишенько!.. До суду, довіку не буду... Ратуйте, хто в бога вірує... Ой... усю ж правду скажу: то він.. він з панянкою...

Скворцов *(тихо)*. Все кончилось... о злодей! *(Решается подойти к Шпаку.)*

Шпак. Так этакие дела за вами? А? Вот поймай мне капитана, а то кликну людей.

Шельменко *(все машет Скворцову, чтобы был покоен)*. Та не гомоніть-бо, а ось послухайте мене лишень...

Шпак. Тогда выслушаю, когда схватишь капитана. Лови его! *(В сторону.)* Я и сам бы бросился, но, верно, он при шпаге; боюсь.

Шельменко. Чи знаєте ж ви, з якою він панночкою?

Шпак. Как не знать? С моею дочерью.

Шельменко. Еге! так, та, будучи, трошки не так. Адже ви казали, щоб його, теє-то, оженити на дочці вашого сусіди, будучи, пана Тпрунькевича.

Шпак. Ну, так что?

Шельменко. Ну, от я, будучи, і навів діло на лад та й пішов старостою, так де! ні приступу! Так ми що робити: повернувшись, ми оце, будучи, узяли та й вкрали дівку...

Шпак. Неужели? Ай да молодцы! сполать! Так это она с капитаном?

Шельменко. Вона, ваше високоблагородіе! Оце б то, будучи, їхати та вінець приняти...

Шпак. Так за чем же дело стало?

Шельменко. Будучи, пручається, ваше високоблагородіе. Звісно, первина, далі не те буде.

Шпак. Отчего же она не решается?

Шельменко. Бачите, що, каже, без благословенія як я, каже, у вінець уступлю? Ваше високоблагородіе. Осмілюсь просить: будучи, будьте їй як отець і родитель! Благословіть її на вінець з капітаном.

Шпак. С большим удовольствием! *(В сторону.)* Какой прекрасный случай отомстить моему врагу! *(Присиньке.)* Послушай меня, сударыня.

Шельменко все между ними и старается, чтобы Шпак не подходил близко к дочери.

Не бойтеся меня! Я знаю о вашем намерении, одобряю его и требую, чтобы вы немедленно ехали с капитаном и скорее бы обвенчалися.

Шельменко. Що то за добродітельний чоловік його високоблагородіе, пан Шпак бунчуковенко.

Скворцов *(тихо Присиньке)*. Неужели ты еще будешь сомневаться? Пойдем скорее, ты получила родительское благословение.

Присинька. Но это все обманом...

Шельменко. Та яким обманом; се справжня правда.

Присинька. Испросите же мне поцеловать руку его!

Шельменко *(Шпаку)*. Бачите, як вона вас шанує. Дайте, каже, ручку свою поціловати. Нуте ж, давайте швиденько. Та здалеку, здалеку; будучи, не злякайте її. А протягніть, кете, до нас вашу милую ручку. *(Берет руку Шпака и протягивает ее к Присиньке, которую подводит Скворцов.)* Підійдіть, панночко, до пана Шпака та й поцілуйте його у руку, на благословеніе. Що за предобрая душа! Таки настоящий батько і отець рідний.

Присинька, бросаясь на колени, с жаром целует руку отца.

Шпак. Именем отца твоего благословляю тебя, любезное дитя! Соединись с ним скорее и будь счастлива.

Присинька встает.

Шельменко. Що за премудрії словеса говорить пан Шпак!.. і під різками так не плакав, як мене оце сльози проняли. *(В сторону.)* От хіба у дурні пошили!

Шпак *(все присматриваясь)*. Ба, да вы ее по-военному приодели? Славно, славно! Никто и не узнает.

Шельменко. Та хоч батько рідний побачить, так не пізна її.

Шпак. Чтобы еще более уверить вас в удовольствии от вашей женитьбы, так вот что: от венца прямо ко мне, сюда же в сад, и мы тут отпразднуем свадьбу. Смотрите же, сюда ко мне. Встречу вас с распростертыми объятиями и обниму как сына...

Скворцов *(в восторге, обняв его)*. Любите меня как сына! Спешу к моему счастию... *(Уводит Присиньку.)*

Шельменко провожает их.

Шпак *(один)*. Вот славная штука! Как мне удалось отомстить моим злодеям! Вот это тебе, г-н Тпрунькевич, те гуси, что ты у меня побил. Вот это тебе, г-н капитан, твои куры с моею дочерью! Поздравляю невесту с женихом-сорванцом, а жениха с невестою-фуриею. Тешься ими, Тпрунькевич!

ЯВЛЕНИЕ ПЯТОЕ

Шпак и Шельменко.

Шельменко *(вытянувшись)*. Лепортую вашому високоблагородію, у батька дочку вкрали справно. *(Смеется.)*

Шпак. То уж лихо смастерили; молодцы! А многотаки и я вам помог.

Шельменко. Аякже? Без вас би, будучи, и ладу б не було.

Шпак. Что ж отец? Скоро ли хватился дочери?

Шельменко. Та де вам схватився! Дочку вже, тее-то, і помчали, а батько розпустив уха та й слуха мої теревені, що я йому, будучи, розказую, от як і перед вашим здоров'ям.

Шпак. Экий фофан, не догадывается! *(Смеется.)*

Шельменко. Там такий хвохван, ваше високоблагородіє, що нічого і не заміча та туди ж сміється. *(Смеется.)* Аж мене сльози узяли від сміху!

Шпак. Ох вы, военные! Лихой народ! Признайся: не впервое тебе так проказить?

Шельменко. Та як упервое!.. Раз украли дівку та і не знаємо, що з нею, стало бить, робити: а батько її пир нам у вічі і не пізнав дочки. Ми, будучи, і заходилися коло нього та так його одурили, що, сердешний, і поблагословив дочку, тее-то, утікати і сам випроводжав. *(Хохочет.)*

Шпак *(также хохочет)*. Ох, полно, полно!.. Бока болят от смеху. Экий дуралей!

Шельменко *(продолжая смеяться)*. Та такий, ваше високоблагородіє, дуралей... що я такого, будучи, зроду уперше бачу! *(Смеется.)* О, бодай вас!

Шпак. Пойдем же готовить, как встречать молодых; а потому сделаю сговор своей дочери. *(Пошел было и воротился хохоча.)* Не могу вспомнить про твои рассказы, так... и... и... хохочу. *(Уходит.)*

Шельменко. От хіба Шпак, так Шпак! Чи бачив хто такого дурня? *(Смеется.)*

ДЕЙСТВИЕ ПЯТОЕ

Все тот же сад; под деревьями, в разных местах, поставлены треугольники, установленные плошками, а некоторые деревья увешаны цветными фонарями. Все без порядка и вкуса.

ЯВЛЕНИЕ ПЕРВОЕ

Мужчины и женщины дворни Шпаковой, в разных одеяниях, расставляют и зажигают плошки и фонари. После приходит ключница.

Лакей. Нуте-бо, братцы, проворнее. Нам еще и в горницах много дела: стол готовить.

Кучер. Да и задает же наш пан пир, на весь мир! Рад, что дочку просватал.

Женщина. Сегодня паны гуляют, а завтра нам дадут погулять, чтоб знали сватанье паночки.

Кучер. О! да и напьюся же завтра здорово!

Ключница *(пришла)*. Нуте ж, нуте, проворнее! Вот не видно, как паны придут.

Кучер. Уж и так довольно поработали. А что, тетушка Потаповна, как бы, бывает, на радости вынесла бы нам по чарке?

Ключница. Не здывуй: и без тебя расход не маленький. Господи! что понаезжало гостей-гостей, так хмара хмарою! Да когда б уже такие господа, чтоб гулять на сватанье, а то понавозили самых капелюшечных детей, что и толку не знают; а за ними мамок, нянек — видимо-невидимо!

Лакей. Это ж у господ всегда так ведется.

Ключница. А расходу-то, расходу! У нас бы и за месяц того бы не сошло. Уж достанется после от панеи: куда столько девалося? А теперь сама велит, чтоб ни в чем не было недостачи.

ЯВЛЕНИЕ ВТОРОЕ

Те же и Мотря.

Мотря. Тетушка Потаповна, не видали вы моей барышни?

Ключница. А разве где она?

Мотря. Говорят, перед вечером пошла в сад, да и нет ее. Мне сказали, что она в горнице убирается, я хотела туда идти, заперто; стучала, никто не откликается; я заглянула в щелочку, только одна чужая барышня сидит да книжку читает, а нашей нет; так я и пришла сюда искать.

Ключница. Тут ее нигде нет; и как осветили весь

сад, так и булавку можно бы увидеть, не только человека. Вот же хорошо, что управились, паны идут. Идите же все отсюда.

ЯВЛЕНИЕ ТРЕТЬЕ

Шпак с женою, Опецковский с женою, Лопуцьковский, все гости с детьми, за ними няньки, грудные дети на руках кормилиц. Вся дворня один за другим уходит, после всех ключница.

Шпак. Милости просим, гости любезные, пожаловать сюда! Покорно прошу располагаться, где кому угодно: сад у нас велик, может и еще столько гостей поместить. Затем приедут наши молодые, а потом и сговор дочери.

Фенна Степановна. Помилуйте вы меня, Кирило Петрович! Я вам не наудивляюсь: как вы, человек с таким умом, а вечно делаете ни то ни се. *(Удерживая за руку ключницу.)* Иди же скорее в дом да потуши все свечи, чтобы напрасно не горели. *(Продолжает мужу.)* С чего вы это взяли, чтобы чужую радость предпочитать своей? Какая нам нужда до капитана? Хотя бы он на Стехе, моей булочнице, женился, то для меня нужды мало.

Шпак. О, для меня в этой свадьбе многое заключается! Капитан нанес нам тьму смертельных обид; надобно было ему отомстить; вот я и навязал ему жену, злейшую во всем мире, а чрез это он, к нашему спокойствию, оставит Присю. Пан Тпрунькевич не только поругал мою честь, но и разоряет меня своими процессами. Так вот ему зять, от которого хоть на виселицу. Он молодых не пустит во весь век к себе и на полдвора. Я их встречу будто с радостью, потом осмею и выгоню с бесчестьем. Пусть несут мое мщение в потомстве до третьего рода. Мне тут много помог Шельменко.

Шельменко *(на дереве, выглядывая)*. Агов! Я осьдечки. А чого там?

Шпак. Вон он где. Чего ты туда забрался?

Шельменко. Виглядаю молодих.

Шпак. Умно выдумал. Смотри же, чуть завидишь, так и кричи.

Аграфена Семеновна. Как иллюминация бедна в сравнении с теми, какие бывают у нас в Петергофе. Никакого сравнения нет!

Опецковский *(выходя из задумчивости)*. Обращаясь к прерванной нами материи, я нахожу, что в рассуждении реставрации, дон Карлос сделал большую ошибку в прошлом месяце оттого...

Шпак. Сделайте милость, Осип Прокопович, не забе-

гайте вперед! Я вам сказывал, что еще прошлогодних газет не читал, следовательно, не знаю, что в Европе делается. Дайте мне окончить семейные дела, и я займусь политикою и никак не допущу, чтоб христиносы потерпели; а против глупого закона о наследстве в Гишпании буду спорить до краю.

Фенна Степановна. Скажите мне на милость: что это Присинька не выходит? Целую дюжину платьев можно бы уже надеть, а она и с одним не управится. Это странно!

Аграфена Семеновна. Моя Эвжени ее убирает. Я дала совет, как у нас в Петербурге в подобном случае девица должна быть убрана. А вы, господин жених, наведывались ли, скоро ли придет нареченная невеста ваша?

Лопуцьковский. Я проходил мимо окон, подслушивал у дверей и засматривал в щелочку. Пелагея Осиповна изволят прелесть как играть и удивительно припевают: «Взвейся, выше понесися...»,— а предмета моих желаний не видел и не слышал. Это пречудесно! Не понимаю, ей-богу, не понимаю, хотя сейчас убейте меня, не понимаю, зачем они к нам не выходят.

Шельменко *(на дереве, кричит)*. Їдуть, молоді їдуть. Вже з гори з'їжджають.

Шпак *(суетясь)*. Ну, извольте стать в сторону, а мы с тобою, маточка, встретим их сначала, а потом и захохочем, в чем *(к гостям)* и вас прошу нам подражать. Вот тебе, пан Тпрунькевич, и гуси! Ну, что, Шельменко?

Шельменко. Ось вже близько. Музика, грай!

Музыка играет марш. Шельменко слазит с дерева.

Тепер достануться мені весільні подарунки!

ЯВЛЕНИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Те же, Скворцов и Присинька в военной шинели, войдя, бросаются к ногам отца и матери, стоящих отдельно от всех впереди.

Скворцов и Присинька. Батюшка! матушка! простите нас, благословите нас!..

С Присиньки спадает шинель и фуражка.

Шпак *(приготовившийся принять их в свои объятия, остолбенел с распростертыми руками. Едва может говорить)* Чт... чт... что... это такое?

Шельменко. Се ж наша молода. Хіба і тепер не пізнали?

Фенна Степановна. Ах, мати божия! Это ж моя Присинька! *(Оцепенела с поднятыми руками.)*

Лопуцьковский нюхал табак и, держа в руке открытую табакерку, так остается надолго.

Шельменко. Та вона ж, вона. От тільки від шлюбу.

Фенна Степановна *(всплеснув руками)*. Что мне на свете делать?

Шельменко. Звісно, що роблять на весіллі.

Аграфена Семеновна. У нас в Петербурге в таком случае падают в обморок. Упадите скорее, это будет интересно.

Фенна Степановна. Да нуте к черту с вашими обмороками! Я совсем одурела, голова кружится, себя не помню, а они мне еще обмороки представляют.

Шпак *(едва может говорить от досады)*. Как это сделалось? Г-н капитан, где вы взяли мою дочь?

Скворцов. От вас принял ее, вы нас благословили и не только позволили, но и приказали скорее обвенчаться и приехать сюда.

Фенна Степановна *(мужу.)* А что это, душечка?

Шпак. А что, маточка?

Фенна Степановна. Что вы это сделали с нашею общею дочерью?

Шельменко. Не що, як з дівки молодицю.

Шпак *(все еще не может прийти в себя)*. Пом... помилуйте меня!.. Я, маточка, благословлял его на женитьбу с дочерью пана Тпрунькевича.

Скворцов. Если бы я решался жениться на ней, я бы не просил вашего благословения! Но вы точно нас благословили, назвали меня сыном, обещали любить меня... *(Бросаясь на колени.)* Умоляю вас, простите нас и не лишите меня вашей любви!

Присинька *(все на коленях)*. Батенька!.. Я виновата... но я видела согласие ваше и потому только решилась... Маменька, не гневайтесь на меня, благословите нас!

Фенна Степановна *(мужу)*. А что, душечка! Я вам не наудивляюсь, как вы, с вашим умом, а сделали такую глупость; я не сделала бы такого дурачества.

Шпак. Чего, маточка, это все подвел меня этот плут, мошенник, разбойник Шельменко.

Шельменко. Писаніе глаголеть: моя хата скраю, я нічого не знаю.

Шпак. Что же нам делать теперь?

Фенна Степановна. Сами вы, душечка, наварили пива, сами и хлебайте. Только вы с вашим умом можете придумать, что нам делать теперь.

Присинька. Простите, благословите нас!

Скворцов. Вспомните ваше обещание: что бы ни

произошло, не гневаться на меня и не удалять от любви вашей.

Фенна Степановна. Так вы, душечка, им и это обещали? Прекрасно!

ЯВЛЕНИЕ ПОСЛЕДНЕЕ

Те же и Эвжени.

Эвжени. Я услышала музыку и же девине[38], что вы исполнили свое желание и возвратились с успехом. Поздравляю тебя, машер Приспнька! Ты наконец замужем. *(Обнимает ее.)* И вас, мосье ле капитан, я вас же ву фелисит[39].

Шпак. Разве вы знали о их намерении, что ли?

Эвжени. Знала, знала и им содействовала.

Фенна Степановна. Прекрасно ж вы поступали, будучи сами незамужняя девица.

Аграфена Семеновна. А как же б иначе? У нас в Петербурге в таком случае без посредника никогда не обходится.

Эвжени. Простите же вашу ма филь, же ву при[40]. Она в другой раз этого не сделает. Не будьте неумолимы.

Некоторые из гостей подходят к Шпаку и просят его.

Опецковский. Впрочем, Кирило Петрович, обращая взор на ход европейской политики, я нахожу, что в рассуждении реставрации право моего любезнейшего племянника на вашу любезнейшую дочь есть равносильное с правом дон Карлоса на трон гиш...

Шпак *(рассердясь)*. Так не бывать же ни дон Карлосу, ни вашему племяннику моим зятем!.. Уф!.. Ей-богу, вы меня так рассердили, что я чуть не простил капитана, и довели бы до того, что я, будучи Шпак, от деда и отца Шпак, а должен бы равнодушно смотреть, что моя дочь вышла за какого-нибудь Скворцова.

Шельменко. Осміліваємося, ваше високоблагородіє, нижайше доложить, що у того Шпака, що співав під вікнами у темниці гетьмана, та було два сини: один Шпак повів рід Шпаків, от як і ви є, а другий Шпак пішов у москалі і став зватися по-московському Шкварцов; адже усе рівно, що шпак, що шкварець.

Шпак. Поверь тебе только, так ты наговоришь. Я поклялся ни в чем тебе не верить.

Шельменко. Як хочете, а я списав об сім бамагу і завтра вам покажу та й заприсягну, що се іменно так.

Ш п а к. Впрочем, это правдоподобно. *(Жене.)* Как вы думаете, маточка: прощать или нет?

Ф е н н а С т е п а н о в н а. Как же бы вы их, душечка, и не простили, когда уже ужин изготовлен для всех гостей! Не собакам же его выкидывать! А откажите теперь, так после, когда-нибудь, все-таки простите, тогда в другой раз придется опять такие же убытки нести. Ну их совсем! Только когда прощаете, то запретите ему, душечка, чтоб он вперед не говорил мне любовных речей,— я их отроду не слыхивала.

Ш п а к. Не бойся, маточка, не бойся; теперь ему есть кому говорить любовные речи. Ну, Присинька, так и быть, будь счастлива. *(Обнимает ее и Скворцова.)* Будь нам добрым сыном! Теперь идите к матери и приймите ее благословение. Я рад, что дочь моя не унизила фамилии Шпака и вышла за его же потомка.

Мать обнимает их, и гости поздравляют.

Ш е л ь м е н к о. Поздравляю вас, пане Шпак, іще з шпаком, та вже з московським.

Ш п а к. Насолил ты мне крепко, а однако я прощаю тебя для радости.

Ш е л ь м е н к о. Коли ласка ваша, то, будучи, настановіть мене управляющим над отчинами. Я й тим доволен буду.

Ш п а к. Непременно, непременно. Ты будешь славный управляющий. Ну, все ли перецеловались? Пора веселиться. Музыканты, польский! Зять, бери тещу, а я с дочерью. Покорно прошу всех!

Танцуют все польский, потом и другие танцы.

ПРИМІТКИ

До видання ввійшли повісті та оповідання, написані Г. Ф. Квіткою-Основ'яненком українською мовою (крім повістей «Божі діти», «Добре роби — добре й буде», оповідання «На пущання — як зав'язано»), і драматичні твори «Сватання на Гончарівці» та «Шельменко-денщик».

Тексти подаються за прижиттєвими виданнями, автографами. В основу видання покладено жанрово-хронологічний принцип. Після «Приміток» даються пояснення малозрозумілих сучасному читачеві слів та виразів.

Твори подаються за сучасним правописом із збереженням морфологічних та лексичних особливостей мови Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

Імена, назви, вирази, що коментуються, а також іншомовні вислови у тексті позначаються суцільною нумерацією в межах твору.

ПОВІСТІ ТА ОПОВІДАННЯ

САЛДАЦЬКИЙ ПАТРЕТ

Латинська побрехенька, по-нашому розказана

Вперше надруковано в альманасі «Утренняя звезда», Харків, 1833, кн. 2, с. 9—43, під псевдонімом *Грицько Основ'яненко.*

Автограф невідомий.

Цензурний дозвіл М. Каченовського датовано 1 грудня 1833 р.

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко вмістив «Салдацький патрет» у збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», кн. 1. М., в тип. Лазаревых института восточных языков, издание Андрея Глазунова, 1834. Цей текст істотно різниться від першодруку (див. *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т. К., 1981, т. 3, с. 417—429).

Оповіданням «Салдацький патрет» Квітка висміював консервативних критиків, які, не знаючи культурних потреб українського народу, не розуміючи української літератури, бралися про них говорити, принижували українське письменство. Однак значення твору не вичерпується лише тим, що письменник давав відсіч недругам української літератури — оповідання «Салдацький патрет» — своєрідний літературний маніфест, у якому Квітка-Основ'яненко порушив важливі проблеми народності мистецтва.

У листі до видавця журналу «Современник» П. О. Плетньова Квітка розповів історію створення «Салдацького патрета»: дискутуючи щодо можливостей української мови, «я вызвался заставить рассказом своим плакать — не поверили, я написал «Марусю», и когда убеждали

меня напечатать, то я, боясь опять цеховых скалозубов, написал для них «Солдатский портрет», чтоб оградить себя от насмешек их и чтоб они поняли, что сапожнику не можно разуметь портного дела» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 217).

Критика зустріла першу книжку «Малороссийских повестей» як визначну подію в українському літературному процесі. Українського та російського філолога-славіста О. М. Бодянського привабили в оповіданні «прекрасний, вірний, майстерний нарис сільського ярмарку», «простота, природність оповіді, повнота в цілому, правильне співвідношення між частинами, живі, яскраві, свіжі картини, веселий гумористичний тон, влучні дотепні натяки, начебто ненароком, мимохідь зроблені, швидкість переходів, майстерні відступи [...], правильна, чиста, в переважній частині, мова й численні вдало схоплені в народу звороти й вирази» (Ученые записки императорского Московского университета, 1834, ч. VI, кн. 5, с. 295, 298—299).

«Салдацький патрет» був першим твором Квітки, перекладеним російською мовою. Переклав його і надрукував у журналі «Современник», 1837, т VII, с. 108—138, під псевдонімом *В. Луганський* В. І. Даль. У відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР (далі—ІЛ) зберігається автограф цього перекладу (ф. 67, №77).

В огляді «Современника» за 1837 р. В. Г. Бєлінський виділив оповідання Квітки-Основ'яненка. Він писав: «З прозових непушкінських статей особливо видатна: «Салдацький патрет» Грицька Основ'яненка, прекрасно перекладена з малоросійської п. Луганським» (*Белинский В. Г.* Полн. собр. соч. М., 1953, т. 2, с. 335).

Подається за останнім прижиттєвим виданням: Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком, кн. 1, Харків, 1841, с. 5—60, що здійснювалося за безпосередньою участю Квітки-Основ'яненка, який усунув ряд недоглядів видання 1834 р.

[1] Латинська побреханька. — Йдеться про новелу-анекдот про художника Апеллеса (II пол. IV ст. до н. е.) та про невігласа-шевця, який вирішив покритикувати твір знаменитого живописця. Апеллес відповів йому: Ne sutor ultra (supra) crepidam («Не вище сандалій, шевчику!»). Оскільки Квітка знав цю новелу ще з шкільних текстів, він, звертаючись до читача у «Супліці до пана іздателя», писав: «Ти, може, приятелю, не позабував того, що змалу у школі вчив, так і згадаєш якусь латинську побреханьку, що я тобі по-своєму розкажу» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 113).

[2] «Всемирна» — молитва на честь богородиці «Всемирная слава», яка виконується під час суботньої церковної відправи.

[3] ...і такий бог бряде — і така ікона гарна.

[4] ...морква огородня — а хатньої наші жінки не продають, держать про нужду на нашу голову... — Маються на увазі жіночі сварки між чоловіком і жінкою; бурчання.

[5] ...старці співають Лазаря... — тобто пісню-псалом про бідного Лазаря.

МАРУСЯ

Вперше надруковано в збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», кн. 1. М., в тип. Лазаревых института восточных языков, издание Андрея Глазунова, 1834. Уривок з повісті під назвою «Украинское утро» був надрукований в альманасі «Утренняя звезда», Харків, 1833, кн. 2, с. 44—48.

Автограф невідомий.

Цензурний дозвіл М. Каченовського датовано 4 жовтня 1833 р.

У листі до П. О. Плетньова від 15 березня 1838 р. Г. Ф. Квітка-

Основ'яненко розповідав про історію створення «Марусі»: «По случаю, был у меня спор с писателем на малороссийском наречии. Я его просил написать что-то серьезное, трогательное. Он мне доказывал, что язык неудобен и вовсе неспособен. Знав его удобство, я написал «Марусю» и доказал, что от малороссийского языка можно растрогаться» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 215).

«Маруся» мала винятковий успіх як серед читацьких мас, так і в колах письменників та критиків. Т. Г. Шевченко писав у листі до Квітки-Основ'яненка: «Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як може ніхто на всім світі. — Ваша «Маруся» так мені вас розказала, що я вас навиліт знаю» (*Шевченко Тарас.* Повн. зібр. творів. У 6-ти т. К., 1964, т. 6, с. 13). У своїй статті-рецензії на збірку Квітки «Малороссийские повести» О. М. Бодянський, характеризуючи художні якості «Марусі», підкреслив, що «найпростіші щоденні, так би мовити, випадки в нашому побуті під пером умілого письменника стають щонайцікавішими» (Ученые записки императорского Московского университета, 1834, ч. VI, № 5, с. 301).

Г. Ф. Квітка-Основ'яненко переклав повість «Маруся» російською мовою і через В. А. Жуковського передав автопереклад П. О. Плетньову, який опублікував його в «Современнике», 1838, т. XI, с. 1—148. Публікація «Марусі» в російському перекладі мала широкий суспільний резонанс. І не випадково Бєлінський, глибоко проаналізувавши повість, саме на її прикладі розробляв такий важливий аспект теорії реалізму, як типізуючий спосіб зображення (див. *Белинский В. Г.* Полн. собр. соч., т. 3, с. 53—54). Критик підкреслював національну своєрідність твору, насамперед поетичний опис України: «Крім Наума, Марусі, Василя і Насті в повісті «Маруся», є ще герой — і герой перший, який важливіший і від Наума, й Василя, й Насті, й самої Марусі: це Малоросія, з її поетичною природою, з її поетичним життям простого народу, з її поетичними звичаями. Саме цей герой і становить усю привабливість, усю поетичну чарівність повісті [...]. Побут сільських жителів, їхні нрави, звичаї, поезія їхнього життя, їхня любов — усе це зображено так, що варте б більш детальнішого розгляду» (там же, с. 52—53).

Високо оцінив «Марусю» російський критик М. О. Полевой: «Це жива картина Малоросії. Які чудові характери героїв повісті [...]; як усе це вірно з природи» («Сын отечества», 1838, т. V, кн. IX-X, с. 58).

Подається за виданням «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», Харків, 1841, кн. 1, с. 61—325.

[1] Квітка (Вульф) Анна Григорівна (1800—1852) — дружина письменника. Після закінчення Смольного інституту у Петербурзі працювала класною дамою в Харківському інституті благородних дівиць. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко завжди ділився з нею творчими планами. «Я и Анна Григорьевна — один человек, одинаково чувствующий, одинаково мыслящий, одинаково действующий,— писав він у листі до П. О. Плетньова від 1 лютого 1841 р. (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 284).

[2] Сказка. — Йдеться про ревізькі казки (реєстри) — іменні списки населення Російської імперії XVIII—XIX ст., які складалися поміщиками або їх управителями. Ревізькі казки давали відомості не лише про чисельність населення, а й про його вік, сімейне становище. Ними користувалися при обкладанні податками, рекрутському наборі тощо.

[3] «Апостол» — церковна книга, в якій розповідається про діяння апостолів.

[4] Псалтир — одна з книг Біблії, де зібрано 150 псалмів — релігійних пісень, молитов.

МЕРТВЕЦЬКИЙ ВЕЛИКДЕНЬ

Вперше надруковано в збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», кн. 1, М., в тип. Лазаревых института восточных языков, издание Андрея Глазунова, 1834, с. 315—380.

Автограф невідомий.

Цензурний дозвіл М. Каченовського датовано 4 жовтня 1833 р.

Сюжет оповідання побудовано на фольклорних мотивах, про що Г. Ф. Квітка-Основ'яненко писав П. О. Плетньову в листі від 15 жовтня 1839 р.: «Это легенда, местный рассказ, ежегоднос напоминание в семье на заговены о «Терешке, попавшемся к мертвецам с вареником». Рассказанное по-нашему, как все передают это предание, правилось, перечитывали, затверживали» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 216).

Автопереклад «Праздник мертвецов» під криптонімом *В. П. С.* був надрукований в «Современнике», 1939, т. XIII, с. 127—161. Цей переклад Квітка передав П. О. Плетньову через Жуковського, з яким зустрівся в Харкові у жовтні 1837 р. У статті-рецензії на «Малороссийские повести» О. М. Бодянський відзначив мистецький рівень гумористичного оповідання «Мертвецький великдень» і заявив, «що наш Грицько має справжній талант для повістей у дусі веселому, насміхкуватому, комічному» (Ученые записки императорского Московского университета, 1834, ч. VI, кн. 5, с. 302—303). Одним з кращих оповідань Квітки вважав «Мертвецький великдень» і В. Г. Белінський.

Подається за виданням «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», Харків, 1841, кн. 1, с. 327—395.

[1] Козак Луганський Володимир — псевдонім Володимира Івановича Даля (1801—1872) — російського письменника, лексикографа, етнографа, першого перекладача творів Квітки російською мовою.

КОНОТОПСЬКА ВІДЬМА

Вперше надруковано в збірці «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», кн. 2. М., в тип. Лазаревых института восточных языков, издание Андрея Глазунова, 1836, с. 107—347.

Автограф невідомий.

«Конотопська відьма» написана в 1833 р., цензурний дозвіл М. Каченовського датовано 4 жовтня 1833 р.

Це найбільша українська повість Квітки, де дійсність зображується в сатиричному плані. Автор переплітає реальні факти і події з фантастичними, казковими, широко використовує перекази, анекдоти, легенди. У листі до Плетньова письменник, посилаючи автопереклад «Конотопської відьми» для журналу «Современник», писав: «И я буду утешен, найдя суд, а не безусловное снисхождение. С такою надеждою на благорасположенность Вашу прилагаю «Конотопскую ведьму», пелепую по содержанию своему, но все это основано на рассказе старожилов. Топление (мнимых) ведьм при засухе не только бывалое, со всеми горестными последствиями, но, к удивлению и даже ужасу, возобновленное помещицею соседней губернии» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 214).

Автопереклад російською мовою був надрукований у журналі «Современник», 1839, т. XV, кн. 3, с. 1—129 (Конотопская ведьма. Из повестей Грыцька Основьяненка. *В. Н. С.*).

Рецензент «Журнала министерства народного просвещения» (1839, ч. XXIV, с. 186), аналізуючи повість Квітки, писав, що «волосний писар Пістряк гідний пера Мольєра і Діккенса». Майстерність Квітки як са-

тирпка неодноразово відзначав І. Франко. Він підкреслював, що «у «Конотопській відьмі» дав Квітка незрівнянний майстерний малюнок старих козацьких порядків, може, з половини XVIII віку в новочаснім сатиричнім освітленні» *(Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. Львів, 1910, с. 89).

Подається за виданням «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», Харків, 1841, кн. 2, с. 109—347.

[1] Граматка — буквар, виданий у Києві (Грамматика, руководствующая к познанию славенороссийского языка. Типография Киево-Печерской лавры, 1794).

[2] Часловець (часословець) — церковна книга, що містить тексти молитов.

[3] Гласи — у давньоруському церковному співі комплекс поспівок, які розрізнялись за мелодійною структурою, кількістю і останнім тоном.

[4] Єрмолойні догматики — молитви, які призначалися для співу під час богослужіння.

[5] ...що до хвилозохвиї ходив... — тобто в передостанній клас семінарії.

[6] Дербентський марш — марш на честь перемоги в 1796 р. російських військ над армією перського шаха Ага-Мохаммед-шаха і взяття Дербента.

ОТ ТОБІ И СКАРБ

Вперше надруковано в збірнику «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», кн. 2. М., в тип. Лазаревых института восточных языков, издание Андрея Глазунова, 1836, с. 348—441. Автопереклад під заголовком «Вот тебе и клад» був надрукований в «Литературной газете», 1840, № 1, 2.

Автографи оригіналу та автоперекладу невідомі.

Подається за виданням «Малороссийские повести, рассказываемые Грыцьком Основьяненком», Харків, 1841, кн. 2, с. 349—441.

[1] ...десята була масна... — тобто десятий тиждень після різдва був масничний.

[2] ...Юрія припадало... — тобто церковне свято Юрія, яке припадало на 6 травня.

[3] ...гоги та магоги... — За біблійною легендою, дикі войовничі племена.

[4] Ідіть сюди *(франц.)*.

[5] ...шатай-моргай, шатай-нахвіст, реєвеє, барбоське, шальпанську і порчене пиво... — перекручені назви французьких вин — шато-морго, шато-лафіт, рейнвейн, бордоське, шампанське, портер.

[6] ...у водолазьких винокурів... — тобто у винокурів слободи Нова Водолага, яка знаходилася в 45 верстах від Харкова на річці Водолазі; тепер адміністративний центр Нововодолазького району Харківської області.

[7] Дуже добре *(франц.)*.

[8] Лягай *(франц.)*.

КОЗИР-ДІВКА

Вперше надруковано окремим виданням: Козир-дівка. Спб., типография 3 департамента государственных имуществ, 1838, 144 с.

Автограф невідомий.

Присвяту письменник позначив «11-го июля 1836. Основа». Цензурний дозвіл П. Корсакова датовано 9 лютого 1837 р.

«Козир-дівка» — соціально-побутова повість, в основу якої лягли безпосередні життєві спостереження письменника. Працюючи совісним суддею, Квітка зустрічався з численними фактами бюрократизму, хабарництва, зневаги до простих людей. З листування письменника видно, що у своїх творах він використовував матеріали, спостереження, пов'язані з діяльністю в суді. Після того як рукопис було надіслано до Петербурга, Квітка довгий час нічого не знав про його долю. У численних листах він звертався до цензорів І. М. Снегірьова, П. О. Плетньова, книготорговця І. Т. Лисенкова з проханням прискорити друкування повісті. І лише 26 квітня 1839 р. він пише Плетньову: «Вышла «Козир-дівка» — и судья сердится на меня, что он никогда бубликов не принимает от просителей» *(Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 218).

У журналі «Современник» (1840, т. XVII, кн. 1, отд. «Повести», с. 1—103) був надрукований автопереклад повісті, а вже після смерті письменника, в 1858 р., П. Куліш здійснив друге видання твору, в якому до тексту першодруку вніс істотні правописні і стилістичні зміни. Однак у наступних виданнях повість давалася у редакції Куліша, і лише у Зібранні творів у семи томах (т. 3. К., 1981, с. 216—260) текст «Козир-дівки» подано за виданням 1838 р.

Після виходу повісті Гребінка у листі до Квітки від 14 вересня 1838 р. з захопленням відгукнувся про новий твір письменника: «Що недавно отце я вам казав, та й не я один, а всі наші—превелике спасибі за «Козир-дівку»; з біса, десь була гарна дівчина! Я читав ваше також рукописне, у цензурі [...]. Та й подумав: «Господи мій милостивий! Як то народ пише гарно по-нашому...» (*Гребінка Є. П.* Твори. У 3-х т., т. 3. К., 1981, с. 593). Високо оцінив повість І. Франко. Він писав, що «найглибше до основи тодішнього селянського життя сягають повісті «Козир-дівка» і «Сердешна Оксана» (*Франко І.* Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р., с. 89).

Подається за першодруком.

[1] Кашинцова Ольга Яківна — племінниця Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

[2] ...скажуть: «Лоб!» — тобто постригуть у солдати.

СЕРДЕШНА ОКСАНА

Вперше надруковано в альманасі «Ластівка». Сочинения на малороссийском языке. Повести и рассказы, некоторые малороссийские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки. Собрал Е. Гребенка. В тип. императорской Российской Академии. Спб., 1841, с. 32—207.

Автограф невідомий.

Повість «Сердешна Оксана» Квітка завершив у кінці 1838 р. і надіслав Є. П. Гребінці до Петербурга для опублікування. У листі від 13 січня 1839 р. Гребінка писав з захопленням: «Ваша Оксана хороша, очень хороша, дай бог Вам здоровья» *(Гребінка Є. П.* Твори. У 3-х т., т. 3, с. 597). Як вважає дослідник творчості Шевченка Ю. Івакін, саме безпосередні враження від «Сердешної Оксани» дали поетові творчий імпульс для написання «Катерини» (див.: *Івакін Ю. О.* Коментар до «Кобзаря» Шевченка. Поезії до заслання. К., 1964, с. 38). Пізніше, 1840 р., дякуючи Шевченку за «Кобзаря», Квітка писав: «Я його («Кобзар». — *Н. І.*) притулив до серця, бо дуже шаную Вас і Ваші думки кріпко лягають на душу. А що «Катерина», так так що Катерина! Гарно, батечку, гарно! Більш не вмію сказати. От так-то москалики-воєнні обдурюють наших дівчаток! Списав і я «Сердешну Оксану», от точнісінько як і Ваша «Катерина». Будемо читати, як пан Гребінка видрюкує. Як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірових

москалів...» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 267).

У листі до російського історика та видавця М. П. Погодіна (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 339) письменник повідомляє, що надсилає російський автопереклад повісті «Сердешна Оксана» для публікації в журналі «Москвитянин»; там вона й була надрукована (1842, ч. 1, № 2, с. 411—474) з підзаголовком: «С малороссийского Основьяненко».

Повість була перекладена французькою мовою і в 1854 р. видана в Парижі (Oksana... Anciense chronique de l'Ukraine, par Kwitka. Paris, 1854).

Подається за першодруком.

ЩИРА ЛЮБОВ

Вперше надруковано під назвою «Вот любовь» в автоперекладі в журналі «Современник», 1839, т. XVI, кн. 4, с. 1—115.

Українською мовою вперше надруковано у виданні: Сочинения Григория Федоровича Квитки. Малороссийские повести, рассказанные Грыцьком Основьяненком. Под редакцией А. А. Потебни. Харків, 1887, т. 2, с. 239—304.

Автограф зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 1). Рукопис автоперекладу невідомий.

У відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 823, 75) знаходиться автограф третьої книжки «Малороссийских повестей», яка так і не була видана. До неї ввійшли такі твори Квітки-Основ'яненка: «Божі діти», «Перекотиполе», «Щира любов». На автографі повісті «Щира любов» цензурний дозвіл П. Корсакова, датований 14 лютого 1839 р. Як вважає М. С. Грицюта, коли Квітці не вдалося видати третьої книжки «Малороссийских повестей», він вирішив опублікувати «Щиру любов» окремим виданням (див. *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 3, с. 448). Однак цей твір за життя письменника вийшов у світ тільки в автоперекладі.

Прийнявши повість до друкування, П. О. Плетньов зауважив у листі до письменника, що головній героїні Галочці бракує життєвореальних рис. У відповідь дружина Квітки Анна Григорівна розповіла, що Галочка — героїня реальна, з прихарківської слободи Гончарівки, що про її розум і красу люди розповідають легенди і складають пісні, а сам Квітка писав, що про Галочку йому повідомила «депутація» читачів, щоб він її описав у своєму творі. І все ж Квітка погодився з зауваженнями Плетньова, і в одному з наступних номерів «Современника» (1840, т. XVII, кн. 1, с. 107—112) був надрукований другий варіант закінчення повісті разом з приміткою П. О. Плетньова, де розповідалось про творчість Квітки і про повість «Щира любов».

Другий варіант закінчення повісті, який слід вважати канонічним, письменник вставив у рукопису перед першим варіантом. В кінці обох варіантів закінчення Квітка написав: «Кінець третьої книжки». Ось текст першого варіанта закінчення:

— Здрастуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу, — крикнув Семен Іванович, убігши у хату, і кинувся його обнімати. — Як, — каже, — поживаєш?

— Спасибі богу! — сказав напротив і Олексій, що і зрадовався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: «Буде ж тут усього доброго!»

— Де Галочка твоя? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона моя! Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від брата, і від дядюшки мого —

старшого брата отцевського. Тут тобі усе добре пишуть, — так сказав Семен Іванович, сердешний, веселенький, говорливий, і, не дожидаючи над собою біди, сів на лавку і став доставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семене Івановичу! — сказав старий. — Письма опісля прочитаємо... А може, ви хочете побачити Галочку?

— На, панотче, читай отсії письма, а я побіжу знайду Галочку, що ще, може, і не зна, що я приїхав. Знайду і приведу до тебе, а ти нас і поблагослови, як дітей своїх. Тепер ні у чім не буде замішки. — І хотів було бігти за Галочкою, так Олексій зопинив його, кажучи:

— Та не турбуйтесь, ви вже її не знайдете, вона сама до вас вийде. — Та й кликнув: «Галочко, а вийди сюди, душко, на часинку!»

Галочка і увійшла... Семен Іванович кинувся було як стріла до неї, як — зирк!.. — ув очінку!.. Його Галочка вже молодицею!.. Він так і стрепенувся, поблід як стіна ... і впав на стіл. Полежавши, скочив і до неї:

— Галочко, що се ти наробила?

— Семене Івановичу! — сказала, поклонившися йому, Галочка, ковтаючи сльози, що так від серця йдуть і душать її. — Перш усього, — каже,— говоріть зо мною, як з мужньою жоною. Панотець мене благословив, і я по моїй самій чистій волі вийшла за чоловіка чесного, доброго. Він мене любить кріпко, шанує і жалує мене. Так після сього мені не приходиться ні від вас нічого слухати, ні спомінати, та й самії думки треба нам відганяти від себе ... Прощайте, ще раз довелося вам сказати на віку!.. Забудьте усе і не споминайте ... Я вам розв'язала світ ... Ви знайдете своє щастя ... а я!..

Сльози так і залили їй речі ... Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась, і чути було, як защепнулась.

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав, ридаючи гірко... Далі скочив, обняв Олексія, поціловав його, кажучи:

— Прощай, Олексію Петровичу, на вішнії віки! — Вдаривши себе рукою по голові, вибіг з хати ...

Тільки вони його й бачили і не чули ніколи про нього нічого ...

Виїздив я на своєму віку чимало по світу! Був і у Змієві, і у Чугуєві. А другий кінець ще і дальше. Проїжджав Охтирку, до Лубен доїжджав, і в Прилуці жив. Там знав я сього Семена Івановича. Він вже відслужився у війську. Бусурмани-турки ноги йому прострелили, а ліву руку відрубали.

Раз, позакурьовавши люльки, лежали ми у його садку під липою; так я тут спитав його, через що се так його окалічили? Інший вернеться з війни цілісінький і не осмалений, хоч і розказує, що і такі і такі городи брав.

— Я, друже, сам на себе ськав смерті, — сказав Семен Іванович, здихнувши важко. — Не вспіла загоїтись нога, я вп'ять на коня. Одтяли руку; поки виговся, стало замирепіє ... пішли мої думки геть!

— Через що ж таке ви ськали собі смерті? — спитав я.

— Через любов! — сказав він і здихнув ще важче та й задумався. Далі й каже:

— Я, друже, так любив одну дівчину, аж у Харкові, що трохи з ума по ній не зійшов. Та й було ж від чого. Полюбив її — міри нема! Ну, так полюбив, що бачу, не можна мені без неї жити. Я подумав-подумав: «Що ж? Вона мене любить, розумна, я її скоро привчу бути панею, та ще такою, що лучче прирожденних». Що ж? Не захотіла йти за мене! А щоб часом не піддатися, так вона без мене звінчалася аби з яким батраком, щоб мені світу собою не зав'язати, щоб не соромити мене собою, і усеє прочеє говорила.

Правду тобі, приятелю, скажу, що як вздрів її вже молодицею,

жінкою другого, а не моєю, то не знаю, як я тут і не вмер, на тім же місці. Та таки і струснуло мене! Більш півгоду хирів. Далі пішов на війну, не вбили. Прийшов додому: що б робив з нудьги! І світ мені не милий, і ніщо не веселить. Тут мене пособрали у капітан-справники, тільки що намісничество відкрилося. Отто і став я по неволі меж людей. Далі бачу, що не можна так прожити, хоч і тогді Галочки (так її звали) кріпко жаль було, бо любив її якось-то не так, як прочих любимо. Ну, дарма!.. сяк-так, я і оженився, та узяв собі жінку добру, хорошого роду, та тільки бідну. Так тут-то побачив, що Галочка правду казала, що нас заїдять люди, як дізнаються, що в мене жінка з мужичого роду. Коли ось моя і благородна, так наші тузи і ганьбують єю, і не приймають до себе, і мене часом попрікають і чужі, і родичі. А що б було, якби я на Галочці б оженився? З'їли б зовсім, а вона не стерпіла б біди на мене і именно вмерла б. Моя ж жінка, спасибі богу, добра, мене любить. Часом сміється з неправди людської, а часом і усього бува. Наградив нас бог діточками; здається, добрі будуть нам на втіху. Завсегда згадую Галочку і дякую їй, що відвела мене від біди, не відняла в мене щастя, яке тепер маю, і якого б з нею через людей не було б мені. Вона, мабуть, більш людей знала, чим я, бо усе по її сталося. Розумна була, розумна!

І як задумався, та й довго сидів, усе думаючи, аж поки я його розважив; і він мені розказав усе, що в них було з Галочкою на Гончарівці у Харкові.

Прийшлося ж мені бути опісля у Харкові. Куди люди, туди і я: на Гончарівку проходжуватися. Ходючи сюди-туди по вулицям, поглядаю — знаєте, тогді ще молод був — на дівчат, що повиходили на вдвір'я, бо неділенька була. Дивлюсь — не тепер споминки! — сидять на призьбі дівка та молодиця... одно те, що молоденькі обоє, а друге, що за красиві! Не знаєш, котора красивіша: чи дівка, чи молодичка?

Я до сього торгу пішки, як там кажуть. Як вздрів, так і став як укопаний. Стою і тільки їх розглядаю. Аж ось і обізвалася — а я її і недоглядів, що й вона тут межи ними, держачи дитину, сидить — бабуся, не овсі стара, а так, доходить до старості, так що було їй годів з п'ятдесят. Як обізвалася до мене та й питається:

— А чого вам, паночку, тут треба?!

Я й остався ні в сих ні в тих. Треба що-небудь сказати, а не знаю що і зачим я тут стою, не знаю. Якось-то мені попало на думку, що я на Гончарівці. Тут згадав я Семена Івановича, Галочку Таранцівну, та як нігде дітись, так я і кажу:

— Та мені тут треба було знайти... чи не зна... може, хто...

— Кого ж вам треба? — спиталася тая жінка.

— Чи не зна хто, де тут жила, а може, й живе Галочка Таранцівна, так її змолоду звали.

— А нащо вам вона? — всміхаючися пита вона мене, а сама так бистро на мене дивиться... а чорні очі, правду сказати, змолоду, так, що очі були.

— Та там... від одного чоловіка поклон їй передати.

— Від кого б то?

Та так трошки і посмутилася і каже мені:

— Просимо, паночку, у хату, може, і я вам що-небудь про неї скажу. Посидьте ж, доненьки, за воротами та виглядайте батька. А ти, Наталко, — сказала вона молодиці, — озьми свою дитину. Та не втікай ще додому: нехай мужик за тобою прийде. Просимо, паночку, до господи.

Нічого робити: треба мені йти за нею. Увійшли. От вона і пита, усе усміхаючися:

— А хто ж то поклон пересила до Галочки?

— Чи ти ж її, паніматко, знаєш?

— Може, і знаю, як скажете, від кого поклон.

— Та від Семена Івановича, із-під Прилуки.

— Я так і думала, — сказала жінка, похиливши голову. Далі, подумавши, і пита:

— Як він собі пожива?

— Е, так ти то і єсть Галочка? — спитав я.

— Може, таки і я. Так він вам розказовав про мене? — питалася Галочка, трошки зміняючися на лиці.

— Розказовав усе. — От і розказав їй, що чув від Семена Івановича, і як він їй дякує, і про усе говорив.

Як же розговорилися, то й вона розказала усе, що яково її було, як спершу стала знати його, і що опісля було з нею.

— Я його любила кріпко, — розказовала Галочка, — і для нього, щоб йому щастя дати, пішла б на усякую муку. Не легка мука, як я і заміж пішла, щоб його відлучити від мене. Йшла, і сама не знаю, за кого йду і для чого йду. Точнісінько, як у ві сні була! Нічого не розберу, що робиться, а усе поспішаю... Не схаменулася і заміж пішедши. Усе ніби я не у своєму умі була. Як ось приїхав і Семен Іванович. Як я вийшла до нього, що з ним говорила, нічого не тямлю, бо на мене затим прийшла така гарячка, що я шість неділь не уставала. Думали, зовсім вмру! І одужавши, я не приходила до ума. Усе мені було тяжко, усе важко! Нудьга замучила. Часом, було, не знаю, що се за чоловік. А се був мужик мій. Тільки, було, батенько, нехай царствує, розговорить мене, то я хоч наплачуся добре, то мені і легше стане. А то хоч скрізь землю, хоч світ за очима піти! Така біда була! Аж ось господь дав мені хлопчика. Якось-то прийшлося, що новорожденному дали ім'я Семен. Я зрадувалася, і прийшло мені на думку, нехай він буде Семена Івановича хрещеник. Батенько мене послухав, а Микола, мужик мій, той і давно! Він ще й тепер мені у вічі дивиться, чим мені угодити. От ми і покумалися з Семеном Івановичем, хоч за очі. Що ж? З першого хлопця з мене як рукою зняло. Я перестала журитися, стало мені легко дихати. Я почала розуміти, що я вже мати, що треба думати об дітях, та дальше-дальше і вдарила лихом об землю. Не хочу брехати, частісінько думала об Семені Івановичу, споминала, як ми з ним спізналися, і здавалося мені, що у ті пори, як я була з ним, що я не по сій землі ходила, а по іншій, по золотій, між прехорошими цвіточками. Здавалося, що й сонечко ясніше світило і тільки на нас двох і сяяло, і веселість, і радість нам подавало! Далі я неначе упала у якусь яму, де темно, пусто, мов у гробу!.. Що робилося зо мною, нічого не тямлю!.. Як вийшла з ями, світ мені піднявся. В мене є муж, чесна, добра душа, шанує, любить, береже мене: пилині не дасть на мене пасти... В мене хлопчик, синочок, втіха моя!.. Далі-далі — мені усе легше, усе веселіше. В мене і дочечки. Отто Наталку бачили? Другий год замужем, на Подолі. Отто її і дитина. Друга дочечка підроста і тож буде красива. Мої дочки, кажуть, по мені пішли, у великій славі, — усміхаючись, сеє розказовала Галочка. — Старший хлопець, Семен, парень-друзяка. На той год, діждемо, будемо женити. Другі хлоп'ята підростають: інший у ремеслі, а інший письма вчиться. Батенька поховала, та вже тогді, як огляділася, і у розум прийшла. Він потішався унучатами, веселився, глядючи, що я перемогла своє лихо і жила у щасті, не думаючи коли-небудь його мати. Благословив нас, дяковав мене, що я не вийшла з своєї долі, не захотіла панею бути, і успокоївся навіки. З Миколою ми живемо, як бог нехай дає і усякому. У нас одна думка, одна воля, одна душа. Нема у нас не тільки сварки або лайки, та й не чули ми один від одного противного слова.

Живемо, багатіємо, маємо діточок добрих, слухняних, і за усе хвалимо бога!

— А Семена Івановича часто згадуєш? — запитав я.

— А як же? Усяк день молюся за нього, щоб йому бог послав щастя за те, що він мене хотів, по його думці, щасливою зробити. Тепер, як чую, що він щасливо пожива і що бог і його благословив діточками, такими ж добрими, то мені на серці стало весело. А то, було, не без того, що журюся, не чувши об нім нічого. Весело мені і те, що він мені дякує, що зробила для нього моя щира любов?»[1]

Сама істинна правда була у сьому, що я отсе розказував. Ще й теперечки є у Харкові на Гончарівці старі люди, що чули від батьків своїх, а декотрі і самі зазнають сюю Галочку, і що з нею, і як поводилося. Її, або панотця її по-вуличному звали і Литвином, так і вона від кого взивалася «литвинівна». Двір Олексія Таранця був саме на вулиці Довгальовка, що на Гончарівці, і часточка його під двором міщанина Головина, супротив Сірикового двора якраз, а більша часть відійшла на площадь, де стоять жандарські конюшні.

Обіцявся мені чоловік і тих пісень достати, що на Галочку Таранцівну поскладали тогді люди, усе вихваляючи її, яка то вона була красива. Так коли достане, то я їх де-небудь приткну, щоб нашої Гончарівки слава не гинула.

У 1839—1840 рр. Квітка-Основ'яненко на основі повісті «Щира любов» написав драму «Щира любов, або Милий дорогше щастя» (цензурний дозвіл датовано 21 травня 1840 р., надрукована у виданні «Южный русский сборник. Издание Амвросия Метлинского», Харків, 1848, с. 1—88). І хоч у драмі з'явилися нові персонажі, її концепція залишилась без зміни. П'єса з великим успіхом йшла на сцені Харківського театру в постановці трупи Л. Ю. Млотковського. Вона зацікавила О. М. Островського, і в його переробці під назвою «Искренняя любовь, или Милый дороже счастья» була поставлена в 1852 р. на сцені Великого театру у Москві. Роль Олексія Таранця з успіхом виконував видатний російський актор М. С. Щепкін.

Подається за автографом.

[1] Смирницька Єлизавета Миколаївна — племінниця Г. Ф. Квітки-Основ'яненка.

[2] ...тут стояв граф Панін з військом, як Бендер від турка добували. — Мова йде про Паніна Петра Івановича (1721—1789) — російського генерала, який зіграв видну роль під час Семилітньої війни 1768—1774 рр., взявши штурмом фортецю Бендери.

[3] Об Євдокії — за церковним календарем 13 березня.

[4] Четь мінея (четьї мінеї) — збірники житій святих, повчань, казань.

[5] Шльонськ — тобто Сілезія — історична слов'янська область у верхній та середній течії Одри. Тут бували великі ярмарки.

[6] ...і ритористи, і хвильозохви... — Так називалися студенти різних класів тодішніх семінарій і духовних училищ.

[7] Теплого Олексія — за церковним календарем 29 березня.

[8] Куряж — Курязький монастир біля Харкова, заснований в 1663 р.

[9] Хорошів (Хорошеве) — було відоме Хорошево-Вознесенським жіночим монастирем, заснованим на місці стародавнього городища. Тепер селище Харківського району Харківської області.

[1] В перекладі на російську мову додано: «Кто научил тебя, Галочка, девушка простая, без образования, без сведений о свете, кто научил тебя так любить? Вот любовь!»

ПЕРЕКОТИПОЛЕ

Вперше надруковано в автопереказі російською мовою в журналі «Маяк», 1840, ч. VII, гл. II, с. 114—131. Українською мовою вперше надруковано в альманасі «Молодик на 1843 год», ч. II. Харків, 1843, с. 51—90.

Автограф зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 75).

Подається за першодруком, оскільки письменник брав участь у підготовці «Молодика» до друку.

ПАРХІМОВЕ СНІДАННЯ

Вперше надруковано в альманасі «Ластівка». Сочинения на малороссийском языке. Повести и рассказы, некоторые народные малороссийские песни, поговорки, пословицы, стихотворения и сказки. Собрал Е. Гребенка. В тип. Российской Академии наук. Спб., 1841, с. 251—278.

Автограф невідомий.

Подається за першодруком.

[1] ...об перших Парасках — тобто 8 серпня.

МАЛОРОСІЙСЬКА БИЛЬ

Вперше надруковано паралельно українською та російською мовами в журналі «Маяк», 1842, т. III, № 5, с. 12—25.

У виданні: Куповаий розум. Оповідання Гр. Квітки. Спб., 1862, П. Куліш дав оповіданню «Малоросійська биль» підзаголовок «Куповаий розум». У багатьох наступних виданнях це оповідання друкувалося з підзаголовком Куліша.

Автограф невідомий.

Подається за першодруком.

ПІДБРЕХАЧ

Вперше надруковано в альманасі «Молодик на 1843 год», ч. II. Харків, 1843, с. 104—107.

У перекладі російською мовою під псевдонімом *Колейденский* оповідання було надруковано в журналі «Маяк», 1844, т. XIII, с. 12—14.

Автограф невідомий.

Подається за першодруком.

[1] ...не тільки рост, та й істе пропало — не лише проценти, а й позичені гроші пропали.

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

СВАТАННЯ НА ГОНЧАРІВЦІ

Малороссийская опера в трех действиях

Вперше надруковано окремим виданням: Сватанье. Малороссийская опера в трех действиях. Соч. Грыцька Основьяненка. Харьков, в губерн. тип. 1836, 184 с.

Цензурний дозвіл П. Корсакова датовано травнем 1835 р. 1840 р. вийшло друге видання твору: Сватанье. Малороссийская опера в трех действиях. Соч. Основьяненка. Изд. 2-е. Харьков, печатано в унив. тип. Цензурний дозвіл І. Снегірьова датовано 28 червня 1840 р. Істотних відмінностей між першим і другим виданнями немає, хоча Квітка вніс деякі зміни в тлумачення становища кріпаків.

Автограф п'єси зберігається у відділі рукописів ІЛ (ф. 67, № 66). На титульній сторінці цензурний дозвіл на постановку: «Одобрить к представлению. Спб., 22, июль 1836 года. Цензор Е. Ольдекоп».

Між автографом і виданнями є численні відмінності. Квітка доопрацював і змінив ряд сцен, додав чимало пісенних партій. Якщо в автографі він визначив жанр твору як «малороссийская комедия», то у виданнях — як «малороссийская опера».

Поява цієї комедії була зумовлена потребами розвитку української театральної культури, сценічного реалізму, який вимагав відображення навколишньої дійсності, необхідністю продовжити розпочату Котляревським демократизацію українського театру (див. *Гончар О. І.* Григорій Квітка-Основ'яненко. К., 1969, с. 222—231). Згадуючи про історію написання п'єси, Квітка наголошував, що його персонажі взяті з життя, і в п'єсу він ввів пісні, обряди, які чув від простих харків'ян. Тому не випадково В. І. Даль, рецензуючи «Сватання на Гончарівці», вважав головною його позитивною рисою те, що автор з неперевершеною природністю зображує українського простолюдина. «Письмові твори Основ'яненка,—писав критик,— належать, безперечно, до найбільш вірних, яскравих і барвистих картин побуту простолюдинів тієї частини нашої великої вітчизни, де живе і пише автор» («Литературные прибавления» к «Русскому инвалиду», 1837, № 39).

Перша постановка «Сватання на Гончарівці» була здійснена трупою Л. Ю. Млотковського на сцені Харківського театру. В ролі Стецька з великим успіхом виступив видатний український актор К. Соленик, у виставі були зайняті відомі на той час актори Т. Пряженківська (Одарка), Л. Млотковська (Уляна). Про успіх п'єси Квітка писав С. Т. Аксакову — тоді цензору Московського цензурного комітету — в листі від 12 грудня 1836 р.: «Я поставил действие в Харькове, и действующие все обыватели, малороссияне, вот почему она имела здесь необыкновенный успех и любимая пьеска» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 208). У цьому ж листі він просив Аксакова передати «Сватання на Гончарівці» славетному російському актору М. С. Щепкіну для ознайомлення.

10 жовтня 1851 р. Щепкін виступив у цій п'єсі на сцені Великого театру в Москві в ролі Прокопа Шкурата. Газета «Московские ведомости» від 13 жовтня 1851 р. писала про виконання цієї ролі Щепкіним: «Уже самою своею зовнішністю, самою мімікою він викликав захоплення в глядачів, і театр гримів від оплесків». З великим успіхом п'єса йшла в Таганрозі, Сімферополі, Тифлісі. Кращими виконавцями ролі Стецька були К. Соленик, М. Кропивницький. Під назвою «Сватання, або Жених навіжений» п'єса у переробці І. Озаркевича — одного з ініціаторів українського театрального аматорства в Галичині в 40-х роках XIX ст.— була поставлена в 1850 р. у Коломиї, а згодом і в інших містах Західної України.

Завдяки правдивим картинам життя й побуту народу і насамперед завдяки неперевершеному гумору «Сватання на Гончарівці» і сьогодні не сходить зі сцени. Музику до комедії написав відомий український композитор К. Г. Стеценко.

Подається за виданням 1840 р. із збереженням традиційної назви «Сватання на Гончарівці», під якою комедія ставилась на сцені ще за життя письменника.

[1] ...була казенна...— кріпачка, що належала не поміщикові, а казні (державі).

[2] Я там заговівши був — тобто під час посту.

ШЕЛЬМЕНКО-ДЕНЩИК

Комедия в пяти действиях

Вперше надруковано окремим виданням: Шельменко-денщик. Комедия в пяти действиях. Соч. Основьяненка. Харьков, Издание книготорговца Александра Нестерова, печатано в университетской тип., 1840, 179 с.

Комедія пов'язана з попередніми п'єсами Г. Ф. Квітки-Основ'яненка «Дворянские выборы, часть вторая, или Выбор исправника» та «Шельменко — волостной писарь», де виводиться образ Шельменка — волосного писаря. Над комедією «Шельменко-денщик» драматург працював уже в 1834 р., про що свідчать деякі її реалії. Так, на початку першої дії Шпак за минулорічними газетами стежить за подіями громадянської війни в Іспанії, яку в 1833 р. розв'язали карлісти — прибічники претендента на престол дона Карлоса проти крістіносів — прихильників регентші Марії Крістіни.

23 січня 1836 р. було дано цензурний дозвіл на постановку комедії у Петербурзькому імператорському театрі. Дозвіл на друкування п'єси дав цензор П. Корсаков 4 березня 1838 р. За домовленістю з Квіткою він мав передати рукопис відомому петербурзькому видавцеві І. Т. Лисенкову. Однак п'єса лежала без руху, і Квітка знайшов можливість надрукувати її у Харкові. Незважаючи на численні листи Лисенкову з проханням повернути рукопис, оскільки він домовився з Харківським театром на постановку п'єси під час Успенського ярмарку, письменник рукопису так і не одержав. Виявилось, що цензор Корсаков не передав його видавцеві. Квітці довелося повертати гроші театру, тому що він не подав п'єси до кінця ярмарку. І тільки 11 листопада 1839 р. Г. Ф. Квітка-Основ'яненко листовно повідомив П. О. Плетньова, що одержав п'єсу і її вже грають у Харківському театрі.

Документальних свідчень про прем'єру не виявлено, але збереглася афіша вистави, здійсненої трупою Л. Млотковського 23 січня 1840 р. (див. *Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 2, с. 546—547). В ролі Лопуцьковського виступив Соленик. Про успіх комедії писав Квітка Плетньову у листі від 31 січня 1840 р.: «...я написал комедию и от здешнего театра получил 1000 р. Кроме того, пьеса очень нравится, и ее давали несколько раз по требованию и еще будут давать» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 241).

Оскільки справа з друкуванням «Шельменка-денщика» в Харкові затримувалася, Квітка звернувся до російського драматурга і редактора щомісячного театрального журналу «Пантеон русского и всех европейских театров» Ф. О. Коні з пропозицією надрукувати комедію в журналі і, отримавши згоду, 20 липня 1840 р. надіслав її до Петербурга. У відповідь він одержав лист, у якому Коні наполягав на тому, щоб Гребінка переклав по-російськи мовну партію Шельменка. Квітці довелося погодитися, і він у листі від 30 жовтня 1840 р. писав Коні: «Болтовню Шельменка... когда нужно, можно всю, слово в слово, взять из повести «Украинские дипломаты», «Современ[ник]», книжк[а] 2-я 40-го года. Там все ясно» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 272).

Справа в тому, що в 1840 р. в журналі «Современник» (т. XVIII, кн. 2, с. 1—212) була надрукована повість «Украинские дипломаты».

Те, що повість має багато спільного з комедією «Шельменко-денщик» та суперечливі свідчення самого Квітки, викликало тривалу дискусію про їх генетичний зв'язок. Насправді первинною була комедія «Шельменко-денщик», а повість на її основі виникла кількома роками пізніше. Плутанину в цьому питанні спростував сам письменник у листі до російського письменника та видавця А. О. Краєвського від 11 липня 1841 р.: «Комедия «Шельменко-денщик» цензурована 1838 годом, что ясно видно на книжке, а повесть — в 1840-м. След[овательно], из комедии сделана повесть, а не комедия из повести. Опять ошибочное замечание в «От[ечественных] зап[исках]» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 319. Ця заява Квітки була викликана тим, що в рецензії «Отечественных записок» (1841, т. XVI, № 6, від. VI, с. 116—118), автором якої вважається Бєлінський, писалося: «В одному періодичному виданні («Современнике».— *Н. І.*) п. Основ'яненко надрукував свою повість «Украинские дипломаты». Повість була дуже довга і тому зручна для переробки в іншу літературну форму меншого обсягу — і ось із неї з'явився тепер «Шельменко-денщик», комедія у п'яти діях, у прозі. Так і треба робити з повістями: їх треба шити якомога ширшими й довшими та ще залишати запас, щоб вони були зручні, коли зносяться і повитираються, для перешивання на щось інше, на комедію, наприклад».

Одночасно Квітка піклувався, щоб комедію надрукували окремим виданням у Харкові, що й було нарешті здійснено в 1840 р., а на початку 1841 р. вона була надрукована в журналі «Пантеон русского и всех европейских театров» (ч. 3, с. 1—33). Письменнику довелося виправдовуватися перед Коні за те, що окреме харківське видання випередило публікацію в журналі, а це ледве не призвело до передруку третьої частини «Пантеона русского и всех европейских театров».

У цей час «Шельменко-денщик» готувався як бенефісна вистава російського актора П. І. Григор'єва І, який мав грати роль Шельменка в Александрінському театрі 2 травня 1841 р. Бенефісна вистава пройшла з успіхом. В огляді тогочасного репертуару М. Некрасов писав про п'єсу Квітки-Основ'яненка: «Вона, як і всі його твори, має на собі печать таланту і відзначається живим, оригінальним гумором, лише йому властивим. Головна особа окреслена з надзвичайною майстерністю: це тип усіх можливих Шельменків... П'єса мала великий і цілком заслужений успіх» (*Некрасов Н. А.* Полн. собр. соч. и писем. М., 1950, т. 9, с. 492).

Більшість передових критиків вважала комедію «Шельменко-денщик» помітним явищем у вітчизняній літературі. «Побачивши цю п'єсу на сцені і потім прочитавши її в «Пантеоне»,— писав Ф. Коні,— ми вже подумки поздоровляли російську драматичну літературу з новим прекрасним надбанням, російську публіку з новим запасом насолоди, яку можна було сміло передбачити їй з майбутніх творів Грицька Основ'яненка» («Репертуар русского и Пантеон всех европейских театров», 1842, кн. 1, с. 45).

Однак оцінки комедії «Шельменко-денщик» були досить суперечливими. «Опять я, против воли и ожидания, попал на язык не только «Сев[ерной] пчелы», но, к унижению моему, даже фельетониста ее...— писав Квітка у листі до Плетньова від 7 червня 1841 р.— Пьяный Межевич, по вражде с Григорьевым, принял и меня на зубки. Конечно, вздор и точно все ложь, но очень неприятно видеть себя афишируемым каким-нибудь уличным болтуном, который принял дерзость разбирать, имею ли я ум, способности, дарование» (*Квітка-Основ'яненко Г. Ф.* Зібр. творів. У 7-ми т., т. 7, с. 311).

Особливого визнання набула комедія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка після бенефісу М. Щепкіна у Великому театрі 20 лютого 1842 р. «Я

бачив п. Щепкіна,— писав рецензент «Москвитянина»,— в ролі Шельменка-денщика і скажу, що вище за цю гру уявити нічого не можна. Актора не було; це був живий, із полку, денщик, малоросіянин, колишній писар... Ви бачите Шельменка не в цю тільки хвилину, але все життя його перед вами: ви знаєте, скільки одержав він палиць за свою виправку,— а цей диявольський розум, якому не вистачає тільки широкого поля дій — чудово! Чудово! Слава артисту» («Москвитянин», 1842, № 3, с. 285).

І сьогодні безсмертна комедія Г. Ф. Квітки-Основ'яненка є окрасою репертуару багатьох театрів, вона була двічі екранізована.

Оскільки видання 1840 р. є виявом останньої волі автора, текст подається за цим виданням з беззастережним виправленням явних помилок у написанні імен окремих персонажів: Эвжени замість Пазинька, Осип Прокопич замість Кирило Петрович.

[1] ...христиносы с карлистами...— Карлос Старший, дон Карлос (1788—1855) — син іспанського короля Карла IV, він боротьбу за іспанський престол. У 1833 р., підтримуваний прибічниками абсолютистського режиму, представниками реакційного духовенства, великих землевласників — карлістами проти регентші Марії Крістіни, розв'язав першу карлістську війну в Іспанії.

[2] Моя дорога мама *(франц.)*.

[3] Али-паша — албанський феодал Алі-паша Янінський (бл. 1744—1822) — правитель значної частини Балканського півострова.

[4] «Московские ведомости» — газета офіційного напряму, заснована при Московському університеті (1756—1917). Після 1863 р., коли її редактором став Катков, набула реакційного спрямування.

[5] Когда возвратились во Францию Бурбоны...— Йдеться про повернення на престол Людовіка XVIII (династія Бурбонів) після зречення від престолу Наполеона Бонапарта.

[6] ...принялся сыскивать невесу герцогу Беррийскому...— Шарль Фердінанд, герцог де Беррі (1778—1820) — син графа д'Артуа, згодом французького короля Карла X, у 1816 р. одружився з дочкою короля обох Сіцілій Франца I Кароліною Фердінандою Луїзою.

[7] Гражданская палата — цивільний суд у царській Росії.

[8] ...в выборы идет — тобто має намір балотуватися на дворянських виборах.

[9] ...палицо никогда не служил — тобто був тільки записаний на службу. Йдеться про привілегію дворянства XVIII — початку XIX ст., яка давала можливість фактично не служити, а бути приписаним до якогось відомства чи полку і навіть діставати підвищення по службі.

[10] До речі *(франц.)*.

[11] Дуже гарне, чудове! *(франц.)*

[12] Чому *(франц.)*.

[13] Ви кохаєтесь у квітах *(франц.)*.

[14] Побудьте трохи тут *(франц.)*.

[15] Навмисне *(франц.)*.

[16] Трохи закохана? Чи не так? *(франц.)*

[17] Суперниця *(франц.)*.

[18] Як це гарно *(франц.)*.

[19] Моє слово *(франц.)*.

[20] Уявіть, моя дорога мамо *(франц.)*.

[21] Мої дорогі батьки *(франц.)*.

[22] ...английский министр Питт...— Пітт Уїльям Молодший (1759—1806) — державний діяч Великобританії, у 1783—1801 та 1804—

1806 рр.— прем'єр-міністр. Один з головних організаторів коаліції проти революційної, а згодом наполеонівської Франції.

[23] Запевняю вас *(франц.)*.
[24] Ви знаєте *(франц.)*.
[25] Ну і що *(франц.)*.
[26] Байдуже, однаково *(франц.)*.
[27] Я вас прошу *(франц.)*.
[28] Зрештою *(франц.)*.
[29] Ви побачите *(франц.)*.
[30] Він дуже приємний, він гарний! *(франц.)*
[31] Сьогодні ще ні, а завтра *(франц.)*.
[32] Мила, люба *(франц.)*.
[33] Багато *(франц.)*.
[34] Моя прекрасна *(франц.)*.
[35] Гарним офіцером *(франц.)*.
[36] Я скажу *(франц.)*.
[37] До побачення! *(франц.)*.
[38] Я догадалася *(франц.)*.
[39] Вітаю вас *(франц.)*.
[40] Дочку, я вас прошу *(франц.)*.

ПОЯСНЕННЯ СЛІВ

А е р — повітря
А з — я
А к и — як
А л т и́ н — старовинна російська монета вартістю три копійки
А щ е — якщо

Б а б а́ к — степовий гризун, має цінне хутро, з осені до весни впадає в сплячку; нероба, ледар
Б а́ є в и й — виготовлений з баї, м'якої бавовняної, рідше вовняної тканини
Б а к ш а́ — баштан
Б а л я н т р а́ с и (баляндра́си) — пусті розмови, веселі розповіді про щось незначне, несерйозне
Б а р д а́ — гуща, яка залишається при виготовленні горілки і йде на годівлю худоби
Б а т у в а́ т и — різати великими шматками
Б е́ б е х и — стусани
Б е з к о н е́ ч н і — вид візерунка, схожий на спіраль
Б е́ л ь б а х и — внутрішні органи; тельбухи
Б е р л и́ н — карета
Б е́ ц м а́ н — велика, але неповоротка і ледача людина; здоровило, вайло
Б е ш и́ х а — гостре запалення шкіри
Б и х (бисть) — минулий час дієслова бути
Б і́ б к а — маленька кулька овечого, заячого посліду; приправа у вигляді кульки
Б і р ж а н и́ к — візник найманого екіпажа. Місце стоянки екіпажа і сам екіпаж називалися біржею
Б о я́ р и н — товариш молодого, який є головним розпорядником на весіллі; шафер
Б р а т у т р е́ т і х — син троюрідного дядька чи тітки
Б р и́ ш к а т и — поводитися чванливо; задаватися
Б р у с у в а́ т и — їсти що-небудь не рідке
Б у б л е́ й н и ц я — жінка, яка пекла і продавала бублики; галаслива перекупка
Б у з у в і́ р — зла, жорстока людина; вживається як лайливе слово
Б у м а́ ж н и й — бавовняний
Б у н ч у к о́ в и й т о в а́ р и ш — почесне звання, яким українські гетьмани нагороджували синів генеральної старшини та полковників. У XVIII ст. це звання надавалось козацькій старшині при виході у відставку

В а л — товсті нитки з клоччя
В е г е́ р я — вид танцю
В е л и́ к д е н ь — християнське весняне свято, присвячене воскресінню міфічного засновника християнства — Христа
В е р ж е́ с я — кидається
В и́ й о м к а — конфіскація заборонених товарів
В и л ь о́ т и — відкидні рукава старовинного одягу
В и́ п и т и н а п о т у́ х у — випити під кінець, на прощання
В и́ я — шия
В і д к у́ п щ и к (відку́пник) — той, хто одержує право за гроші стягати з населення державні податки
В и й я́ — дишло
В о́ г н и к — пухирчастий висип на обличчі

Водо́хреще (хре́ще́ння) — церковне свято 19 січня на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа

Водя́нчик (водяни́к) — діжка для води

Возгре́біє сотвори́ти — розібрати, розкумекати; розрити

Возклоні́ніє — поклоніння; колінопреклоніння

Возмути́ти її роза́нами — побити її різками

Вознепщева́ти на ім'я́ — осуджувати мене, наговорювати на мене

Во́лость — у дореволюційній Росії адміністративно-територіальна одиниця, що входила до складу повіту

Волочи́ти коло́дку — давній звичай, коли жінки у понеділок на масниці чіпляли нежонатим чоловікам обрубки дерева — колодки; чоловік волочив колодку, поки не відкупиться

Во́льна — так у першій половині XIX ст. на Слобожанщині називалися шинки, які знаходились за межами міста і мали право на безмитний, вільний продаж горілки, що була в них набагато дешевша, ніж у міських шинках

Во́рон — гра, в ній імітується напад ворона на курчат, яких захищає квочка

Восьму́ха — міра, що відповідає восьмій частині кварти

Во́тще — даремно

Всу́е — даремно, марно

Вухна́ль — спеціальний цвях, яким прибивають підкову до кінського копита, а також підісок до осі

Ги́ря — брита голова, голова взагалі; вбога, нужденна людина

Гові́ти — постити і відвідувати церковні служби, готуючись до сповіді та причастя

Голі́нний — бравий, завзятий

Го́рлиця — давній український народний танець

Гоца́к — український народний танець, за характером виконання близький до гопака

Грама́тка — поминальна книга або поминальний список

Гре́чі (гре́че) — добре, як слід

Гри́вня — мідна монета вартістю три копійки (у деяких місцях дві з половиною копійки)

Гри́за — грижа

Губе́рнський секрета́р — цивільний чин 12-го класу, прирівнювався до підпоручика

Гу́би — гриби

Да́мки — гра в шашки

Да́ти щи́пки — ущипнути

Дви́йло — товста жердина, прикріплена до передньої частини воза або саней, що використовується для запрягання коней і допомагає правити ними; дишель

Де́нежка — чверть копійки

Десни́ця — права рука

Деся́цьке — податок на десятника (десяцького) — нижчого поліцейського чина на селі, якого вибирали селяни

Диста́нція — дільниця якогось поділу

Днесь — сьогодні

Дни́ще — дошка з отвором, в яку закладали гребінь при прядінні ниток ручним способом

До́мінус — пан

Домо́вини — обряд домовлення перед веселлям про гостей, подарунки тощо

Дондеже — доки

До сы́на — дуже багато, до біса.

Дрібу́шки — дрібно заплетені коси; вид руху в українських народних танцях

Дру́жка — дівчина, яка на запрошення молодої бере участь у весільному обряді

Дулі́вка — наливка, настояна на грушах-дулях

Єгди́ — коли

Є́днус — жіноча прикраса у вигляді монети; дукач

Єли́ко — оскільки, скільки

Єсте́ — теперішній час від дієслова бути

Жарні́вки — круглі білі камінчики, нанизані на нитку, но-

силися на шиї у вигляді прикраси

Жи́тія — збірник описів життя людей, яких церква визнає святими

Жлу́кто — посудина, видовбана з стовбура дерева, в якій золили білизну — парили, заливши її спеціально для цього приготовленим розчином золи

Жупа́н — стародавній верхній чоловічий одяг, оздоблений хутром та позументом, поширений серед заможного козацтва та польської шляхти; верхній жіночий одяг переважно з дорогих тканин

Закавра́ш (закарва́ш) — одворот на кінці рукава; обшлаг

Закаля́ти — забруднити, замазати чим-небудь

Залізня́к — ливарник або торговець залізними речами

Зане́же — тому що

Запа́ска — жіночий одяг у вигляді шматка тканини певного розміру, переважно вовняної, що використовується замість спідниці для обгортання стану поверх сорочки

Заплі́ши́ти — укріплювати щонебудь, забиваючи клинець (заплішку)

Запо́ла — поділ жіночої сорочки

За́полоч — кольорові бавовняні нитки для вишивання

Засіда́тель — виборний представник населення, який бере участь у розгляді судової справи

Зато́го — скоро, от-от

Зау́шниця — запалення завушних залоз

Зби́тень — гарячий напій, який готувався з води, меду, прянощів

Збі́ржа — стоянка візників (збіржаників)

Збудь-ві́к — старезний

Зді — тут, сюди

Зело́ — сильно, дуже; літера церковнослов'янського і старослов'янського алфавітів на позначення звука «з»

Зі́нське ще́ня — невеликий гризун, що живе під землею, має недорозвинені очі, сховані під шкірою, і зуби, пристосовані для риття землі; сліпець

Зо́ви́ця — сестра чоловіка

Золоти́й (злото́ий) — на Правобережній Україні місцева назва монети вартістю 15 копійок.

Іді́же — де

І́же — які, що

Іорда́н — назва церковного свята (19 січня) на пам'ять євангельської легенди про хрещення Ісуса Христа; місце на річці, де в цей день святять воду

Кіба́ка — тютюн

Кабати́рка — табакерка

Кавале́рія — тут: орден

Кав'я́р — солона риб'яча ікра

Калаву́р — варта, сторожа

Каламайка — цупка, густа льняна тканина

Каламар — чорнильниця

Калга́н — трав'яниста рослина, корінь якої використовують для лікування шлункових хвороб або кладуть у горілку, щоб зробити її запашною

Карва́тка — кухоль

Кармази́н — старовинне дороге темно-червоне сукно

Карта́цький — картатий, із чотирикутними візерунками, малюнками (про тканину, одяг)

Ква́рта — міра трохи більша за літр; кухоль

Ке (для одн.), ке́те (для мн.) — уживається як присудкове слово в значенні: дай, подай; як вигук спонукання до дії: ану, анумо; як вигук спонукання в значенні: глянь, дивись

Киба́лка — старовинний жіночий головний убір, що має форму півмісяця

Ки́нути руду́ — пустити кров

Китайка — первісно — густа шовкова тканина, яку завозили з Китаю, потім — бавовняна тканина, яку виробляли в Росії

Кла́ді — вантаж

Клечальна неділя — неділя на зелені свята, коли хату, двір прикрашали клечанням — зеленими гілками

Книш — вид білого хліба з загорнутими всередину краями

Кобúлка — грудна кістка в птахів

Ковíнька — палиця з загнутим кінцем

Коєгóждо — кожний

Кóзир-дíвка — сміливa, спритна, гостра на язик дівчина

Колéзький асéсор — в дореволюційній Росії — цивільний чин восьмого класу за табелем про ранги

Колúко — скільки-небудь

Колóда — дерев'яні кайдани на руки, ноги, шию, які в старовину одягали заарештованому

Комісáр — в XVIII — на початку XX ст. в Росії урядовець, що виконував поліційні функції; пристав

Компóт — перекручене капот, жіночий хатній одяг; халат

Копá — п'ятдесят копійок

Кораблик — очіпок з дорогої, часто золототканої тканини на твердій основі, формою нагадує кораблик, човен

Кореníти — ущипливо, дошкульно докоряти, сильно лаяти

Корогвá — прикріплене до довгого держака полотнище з зображенням Христа або інших святих, яке несуть під час хресного ходу

Костúти — дуже лаяти

Кострýбонько (кóструб) — весняна танкова гра дівчат; в східнослов'янській міфології — втілення весни, родючості

Коцарювáти — виготовляти та продавати килими (коци)

Крáсна бумáжка — десять карбованців

Крéймах — гладенький, переважно заокруглений камінець, який діти використовують для гри

Крúлас — у церкві підвищене місце для хору, читців праворуч і ліворуч від середніх дверей вівтаря

Кулика́ти — пити (горілку, вино тощо)

Кýна — залізна скоба, прибита в церкві, в яку вкладали руку жінки, караючи її за порушення правил пристойності

Кунпáнія — компанія

Кýнтýш — верхній розпашний чоловічий і жіночий одяг заможного українського населення XVI—XVIII ст.

Кýпно — разом

Кýхва — бочка; глек

Лабéти — міцні великі руки; лапи; пастка

Лебедáха — бідолаха

Лепóрт — рапорт

Лéпський — гарний

Лúпина — тріски

Личмáн — пастух овець

Лíпо єсть — годиться, варто

Лоск — тут: безладдя

Лóском лежáти — бути неприбраним, неупораним

Лотóки — канали на водяному млині, греблі, якими тече вода

Лунь — хижий птах родини яструбиних із сірувато-білим пір'ям у самців

Люстрúновий — пошитий з люстрину — вовняної чи напіввовняної тканини з глянцем

Люшня́ — дерев'яна деталь, яка з'єднує вісь воза з полудрабком

Лядвíї — стегна

Лáхівка — вид вишитої або вимереженої прошви на чоловічих та жіночих сорочках

Мазúця — посуд для дьогтю

Мáкортеть — макітра

Макотрýс — час збирання маку.

Мандрúка — виріб із сиру та тіста, що має форму коржика; сирник

Мандрьóха — бродяга, повія

Мáри — ноші для перенесення мерців

Маслосвя́тіє (маслосвя́ття) — церковний обряд помазання єлеєм тяжкохворого чи вмираючого

Мáсниця — давньослов'янське свято проводів зими, пристосоване християнською церквою до тижня перед великим постом і пов'язане зі звичаєм веселитися та готувати певні страви (млинці, вареники з сиром тощо)

Машталíр — візник

Меделя́н — собака меделянської породи

Меск — мул; виродок

Метéлиця — народний танець, виконуваний у швидкому темпі

Мико́лу зва́ли́ти—дуже смішити
Мило́да́н — коханий
Ми́льний — темно-сірий
Минько́ (минь) — прісноводна хижа риба родини тріскових
Мо́йка — кустарне підприємство, на якому промивалась овеча вовна
Мо́ре́вий — пошитий з дорогої шовкової тканини з полиском
Мо́рквy скрома́дити — сварити когось
Мотови́ло — пристосування для змотування пряжі
Мочу́ла — рогожа з волокна молодої липи
Мя — мене
М'ясни́ці — певний період часу після зимового посту, коли за законом православної церкви дозволяється вживати м'ясну їжу, одружуватися тощо

На́го́ло — тут: зовсім, цілком; поголовно
Найо́мщик — підставний рекрут, найманий за кого-небудь.
Намі́тка — покривало з тонкого серпанку, яким зав'язували поверх очіпка голову заміжньої жінки
На ру́ку ковінька — цього тільки й треба
Невпусти́тельно — з небезпекою втратити
Не́гліні — ніж, щоб, однак
Недо́їмка — не сплачена вчасно частина податку чи якогось збору; заборгованість
Не до шми́ги — не до ладу
Нехвали́т — перекручено від інвалід
Носа́тка — посудина з носиком, що своєю формою нагадує чайник

Обава́ніє — очарування, заклинання, заговорювання
Оба́че — крім
Обо́зний — виборна службова особа, що обіймала одну з найвищих адміністративно-військових посад на Україні в XVII—XVIII ст.
Обпа́трювати — дбати про чистоту, охайність
Обро́ть — вуздечка без вудил для прив'язування коня
Ова́мо — у той бік
Одпора́л — генерал
Окселептува́ти — вторувати, підспівувати
Оле — горе; ох
Отто́лі — звідки
Очі́пок — старовинний головний убір заміжньої жінки у формі шапочки, часто з поздовжнім розрізом ззаду, який зашнуровують, стягуючи сховане під ним волосся

Па́ки — знову, ще
Пала́тський — дрібний чиновник казенної або судової палати
Палести́на — тут: батьківщина, рідні, домашні місця
Палявий — перекручено від польовий, стройовий
Панахи́да — церковна служба по померлому
Папу́ша — в'язка тютюнового листя
Парла́ція — прочуханка
Парло́ — пара в лазні; прочуханка; биття
Парсу́на — обличчя; портрет
Па́серб — пасинок
Пати́ка — поганий кінь
Патрува́ти (пантрува́ти) — доглядати, дбати про когось
Па́че — більше
Пеня́ — напасть, біда, даремне обвинувачення
Перезва́ — у дореволюційні часи — частина українського весільного обряду, звичай, за яким родичі молодої після першої шлюбної ночі йшли чи їхали з відповідними обрядовими піснями на частування до хати молодого
Пе́рші п'я́тінки — 8 серпня за церковним календарем, на святу Параскеву
Петрі́вка — піст перед церковним святом на честь святих Петра і Павла (13 липня) — Петровим днем
Пещ — піч
Пили́півка — різдвяний піст
Пи́нхва — груба витівка, під час якої вдувають через папе-

рову трубку дим тліючої вати в ніс сонного; каверза

Писа́ння — твір церковного змісту

Письмоводи́тель — службовець, обов'язком якого було ведення канцелярських справ; діловод

Півчва́рта — три з половиною

Підбре́хач — другий сват, який під час сватання допомагає першому свату

Підісь — залізна пластина під вісь

Пі́дтичка — тут: латка

Підтовка́чка — той, хто зазивав відвідувачів до корчми і підштовхував їх, щоб горілка, яку вони пили, виливалася назад у діжку

Підста́роста — помічник старости

Пі́нна — хлібна горілка

Піня́зі — гроші

Пістря́к — прищ

Пічку́р — грубник, той, що палить у печах

Пла́хта — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотнищ переважно вовняної картатої тканини

Повійчик — служитель канцелярії, який відав діловодством у суді

Повіре́ний — тут: особа, уповноважена іншою особою чи установою діяти за їх дорученням і від їхнього імені

Подýшне — у дореволюційній Росії податок державі, подать поміщикові, стягувані з кожної душі податного стану

Поєдна́ти — тут: умовити

Поєли́ку — оскільки

По́їзд — тут: весільна чи похоронна процесія

Покро́ва — назва релігійного свята, що відзначається православною церквою 1 жовтня за ст. ст.

Полотня́на стіна́ — ширма

Поне́же — тому що, оскільки

Порощáти — швидко і голосно говорити, кричати

Посáд — місце для наречених за весільним столом

Потýха — розвага

Пра́ва середа́ — двадцять п'ятий день після великодня, так званий рахманський великдень

Превелéбний — титул єпископа; гідний великої пошани (вживається при ввічливо-шанобливому звертанні до когось)

Пречи́ста — назва двох церковних свят (15 серпня — день смерті богородиці і 8 вересня — день народження богородиці)

При́від — місце, де рекрути проходили комісію

Пригре́биця — погрібник

Приданкú — весільні гості з боку нареченої, які йдуть із нею в дім нареченого

Прика́з — орган центрального управління в Росії в XVI—XVIII ст.

Прика́зний — той, хто служив у приказі

Прики́нути — тут: відмовитися від замовляння

Прúкладки прикладáти — вигадувати що-небудь на кого-небудь; насміхатися

Прúтча — пригода, подія

Прúчет — служителі культу при православній церкві; особи, які супроводжують кого-небудь; почет

Пробро́їтися — провинитися, нашкодити

Про́води — звичай поминати на могилах померлих протягом післявеликоднього тижня

Про́скура — білий хлібець особливої форми, що використовується у православному богослужінні

Про́сто рещи́ — просто кажучи

Протопо́півна — дочка протоієрея (чин священика)

Пýщення — останній день вживання скоромної їжі перед великоднім постом

П'ятиалти́нний — монета вартістю 15 коп.

П'я́тінка — п'ятниця

Рале́ць — подарунок; бенкет.

Раце́я — довга й нудна промова з повчанням, напученням

Ребро́нт (робро́н) — старовинна жіноча сукня з кринолíном

Ревізія — у кріпосницькій Ро-

сії перепис населення, що повинно було платити подушну подать і відбувати рекрутську повинність

Ре́нське — рейнське, назва вина

Ридва́н — дорожна карета для далеких подорожей, запряжена 6—12 кіньми

Родзи́нки — сушені ягоди винограду

Розгріше́ніе (розгрішення) — відпущення кому-небудь його гріхів

Ру́банець — тут: різка

Рундук — ганок

Ря́бець — шуліка

Садуке́ї — у стародавній Іудеї — представники релігійно-політичної течії

Саж — хлів, призначений для відгодівлі птиці, свиней

Сапа́тий — хворий на сап — заразну хворобу однокопитних

Свитник — той, хто шиє свити — старовинний довгополий верхній одяг з домотканого грубого сукна

Свість — свячка

Світи́лка — дівчина, яка на весіллі виконує спеціальний обряд — тримає свічку і меч

Сво́лок — балка, яка підтримує стелю в будівлі

Седми́ця — тиждень

Секу́ція — екзекуція

Середохре́стя — четвертий тиждень великого посту

Серпа́нок — головний убір заміжньої жінки з прозорої легкої тканини, що має вигляд шарфа

Сиділе́ць — шинкар, крамар

Сику́рс — підмога

Си́ній каміне́ць — галун

Си́нтаксис — третій клас тодішніх семінарій

Си́річ — тобто, інакше кажучи

Сита́ — мед, розведений водою, або медовий відвар на воді

Сице́вий — такий

Сі́мо — сюди, тут

Скинда́чки — стрічки, бинди

Скі́пщина — оренда землі, яку оплачують не грошима, а частиною свого врожаю

Скликáнчик — закличний дзвін

Сколо́тини — побічний рідкий продукт, що одержують при збиванні масла; маслянка

Скоро́мник — той, хто вживає у пісні дні скоромну їжу, не постить

Скра́клі — українська народна спортивна гра, яка полягає в тому, що гравці вибивають палицею з відведеного місця невеличкі циліндричні цурпалки; крокет

Скубе́нти — тут: дрижаки

Ску́сний — майстерний, вправний

Сластьо́н — пампушка з пшеничного борошна, смажена в олії, обсипана цукром або полита медом

Смажні вуста́ — гарячі червоні вуста

Со́ньмище — зборище

Со́няшниця — народна назва гострого шлункового захворювання

Сорокоу́ст — у православній церкві — молитви по покійникові, які читаються протягом сорока днів після смерті; сороковий день після чиєї-небудь смерті

Сорочи́ни (сороковини) — сороковий день після чиєїсь смерті; помінки в цей день

Со́тник (со́тенний) — на Україні в XVI—XVIII ст. особа, яка очолювала сотню, спочатку обиралась козаками, а потім призначалась гетьманом або царем

Со́цький — у дореволюційній Росії й на Україні нижчий поліцейський чин на селі, якого обирали на сільській сході

Спас — назва кожного з трьох церковних свят, що відзначаються православною церквою з 1 по 15 серпня за ст. ст.

Спа́сівка — піст, що припадає на 1—15 серпня за ст. ст.

Спе́ктор — інспектор

Спи́рра — військова одиниця; рота

Спіх — успіх

Сполáть — слава, хвала

Спра́вник — у дореволюційній Росії — начальник повітової поліції

Ставни́к — великий церковний свічник
Стихи́ра — церковна пісня з біблійним сюжетом
Стовбула́ перекида́тися — через голову
Стовпе́ць — тут: вид печива з гречаного борошна циліндричної форми
Страсті — вечірнє богослужіння у передвеликодній (страсний) четвер
Страшна́ (страсна́) свічка — свічка, яка горіла під час церковної відправи в страсний четвер
Суби́тка — карання школярів по суботах, яке супроводжувалося молитвою «Помни день субботний...»
Сула́ — судак
Суть — є
Ськати — шукати вошей у чиємусь волоссі; шукати

Тавли́нка — табакерка
Тарада́йка — легкий двоколісний візок
Тасу́н — штовхан, стусан
Твар — обличчя
Темп — тут: прийом, роблений рушницею
Ти́рити — тягти, понад силу волочити
Тирли́ч — трав'яниста чи напівкущова рослина з яскраво-синіми або жовтими квітами
Ти́тло — надрядковий знак над скорочено написаним словом або літерою, вжитою в значенні цифри
Тресугу́бий — потрійний
То́кмо — тільки, лише
Три листа́ — гра в карти
Троїста музи́ка — український народний ансамбль, який складається з трьох музичних інструментів, найчастіше з скрипки, бубна і цимбалів
Тропа́к — український народний танець, близький до гопака
Тяжи́новий — пошитий з вибивного або смугастого полотна — тяжини

У́бо — отже
Угобзе́ння — возвеличення
Угомо́нна пала́та — карний суд
Уконтентува́ти — вдовольнити
У́не — щодо (когось, чогось)
Ура́гова ма́ти — вража мати
Ура́зівське сукно́ — просте сукно
Уро́ки — за марновірними уявленнями — наслання хвороби кому-небудь поглядом
У́треня — ранкова служба в церкві
Уше́стя — церковне свято вознесіння

Флігельма́н — фланговий солдат, який показував прийоми рушницею
Фофа́н — дурень, йолоп
Фрунт (фронт) — у шикуванні військ лицева сторона
Фуктель — муштра

Халаву́р (халаху́р) — вітрогон
Халат — старовинний довгополий верхній чоловічий одяг; каптан
Халягу́ра — циганський танець
Халя́ндра — циганський танець
Хамло́ — галуззя, хмиз
Ханьки́ м'я́ти — байдикувати
Хапту́рок (хавту́р) — хабар; побори натурою, які брало духовенство
Харцизя́ка — грабіжник, розбійник
Ха́тня мо́рква — бурчання
Хвата́льний — квартальний, поліцейський чин, який здійснював нагляд у кварталі
Хверт (ферт) — стара назва літери «ф»
Хвона́рне — податок на ліхтарі
Хля́би (хля́га) — дощова погода
Хре́ще́ння — релігійний обряд, який відправляють над новонародженим або дорослим на знак прилучення до християнської церкви
Хре́щик — рід гри, в котрій одна пара гравців ловить другу; танкова гра, під час якої хлопці і дівчата міняються місцями
Хука́ да́ти — промахнутися
Ху́ра — валка підвід

Цвяхо́ваний — тут: у прикрасах
Ци́фірa — цифра
Цілко́вий — срібна монета вартістю один карбованець
Цілова́льник — шинкар; продавець спиртних напоїв
Ціно́вка — аукціон
Ціно́вщик — оцінювач майна
Ця́тися — грати в чіт і лишку — вгадувати, до пари чи не до пари

Чаплія́ — кухарське знаряддя, за допомогою якого переносять гарячу сковороду — залізний гак з дерев'яним держалном
Ча́сточка — пожертвування на церкву за упокій душі померлого, а також за здоров'я
Ча́ятельно — правдоподібно
Чва́нець — посудина
Черке́ска — старовинний верхній чоловічий одяг з сукна з прорізами і відкидними рукавами
Черто́г — тут: хата
Черча́тий (червча́тий) — червоний
Чи́стий понеді́лок, чи́стий четве́р — дні тижня великого посту, в які, за настановою церкви, слід тримати все в чистоті
Чмелі́в слу́хати — бути в стані запаморочення

Шаг (шажо́к) — до революції на Україні дрібна розмінна монета вартістю півкопійки; гріш
Шале́вий — пошитий з шалі — тонкої, переважно шерстяної тканини
Шері́тва с — чан
Шкапо́вий — пошитий з кінської шкіри
Шквія́ — снігова буря; хуртовина
Шкурато́к — шматок шкіри
Шпе́тний — гарний, чепурний
Што́ф — старовинна міра рідини, переважно вина, горілки, яка дорівнює $^1/_8$ або $^1/_{10}$ відра; чотиригранна скляна посудина з короткою шийкою, яка вміщує таку ж кількість вина, горілки та ін.
Шу́йця — ліва рука
Шумі́ха — тонкі пластинки золота, якими що-небудь оздоблюють; сріблясті або золотисті металеві нитки.
Шушу́н — старовинний верхній жіночий одяг — кофта, тілогрійка або сарафан особливого покрою

Ю — її
Ю́пка — верхній одяг, жіночий — у вигляді довгої корсетки, переважно з рукавами; чоловічий — короткополий каптан, пошитий у талію, із складками і стоячим коміром
Юхто́ві чо́боти — чоботи з юхти — шкіри, яку одержують особливою обробкою шкур великої рогатої худоби, коней, свиней

Я́де́ніє — вживання їжі
Я́ти — брати
Я́тір — риболовне знаряддя (сітка, натягнена на обручі), що його встановлюють на дні водоймища
Я́тка — палатка на ярмарку
Я́трі́вка — жінка чоловікового брата

ЗМІСТ

Григорій Квітка-Основ'яненко. *О. І. Гончар* 5

ПОВІСТІ ТА ОПОВІДАННЯ

Салдацький патрет (*Латинська побрехенька, по-нашому розказана*) 30
Маруся 45
Мертвецький великдень 115
Конотопська відьма 133
От тобі й скарб 198
Козир-дівка 224
Сердешна Оксана 272
Щира любов 315
Перекотиполе 365
Пархімове снідання 388
Малоросійська биль 395
Підбрехач 400

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

Сватання на Гончарівці. *Малороссийская опера в трех действиях* 404
Шельменко-денщик. *Комедия в пяти действиях* 460

Примітки 515

Пояснення слів 533

Академия наук Украинской ССР
Издательство «Наукова думка»

БИБЛИОТЕКА УКРАИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Дооктябрьская украинская литература

ГРИГОРИЙ КВИТКА-ОСНОВЬЯНЕНКО

Повести и рассказы
Драматические произведения

Составитель и автор примечаний
НАТАЛИЯ АЛЕКСАНДРОВНА ИШИМА

(На украинском языке)

Киев, издательство «Наукова думка»

Редактор
Н. М. МАКСИМЕНКО
Художній редактор
Р. К. ПАХОЛЮК
Художник
В. М. ДОЗОРЕЦЬ
Технічний редактор
Б. М. КРИЧЕВСЬКА
Коректори
Н. О. ЛУЦЬКА,
З. П. ШКОЛЬНИК, Л. В. МАЛЮТА

Інформ. бланк № 5684.
Здано до набору 23. 08. 82. Підп. до друку 18. 11. 82.
Формат 84×108/32. Папір друк. № 1. Літ. гарн.
Вис. друк. Ум. друк. арк. 28,56. Ум. фарбо-відб. 28,56.
Обл.-вид. арк. 34,65. Тираж 200 000 пр. Зам. 2-411
Ціна 3 крб. 70 коп.

Видавництво «Наукова думка»
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Надруковано з матриць ордена Леніна
комбінату друку видавництва «Радянська Україна»
на книжковій фабриці ім. М. В. Фрунзе.
310057, Харків-57, Донець-Захаржевського, 6/8.

«БІБЛІОТЕКА
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ»

СЕРІЯ
«ДОЖОВТНЕВА
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА»

*

ВИПУЩЕНО:

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ,
1982, 320 с.

ГОТУЮТЬСЯ ДО ДРУКУ:

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА
МАРКО ВОВЧОК
УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА
XVIII ст.

БІБЛІОТЕКА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
ВІДДІЛ ПЕРЕКЛАДІВ